

ΔΕΛΤΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ

Περιοδικό, τιμημένο με το Ζάππειο βραβείο από το Σύλλογο για την έγκριση των ελληνικών σπουδών στο Παρίσι.)

Νίκη

1. Πώς τραγουδούμε το θάνατο της κόρης	Κ. ΠΑΛΑΜΑ
2. Ἡ γλώσσα μας στά χρόνια 1914 — 1916	Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ
3. Οἱ κλασικοὶ σὲ μετάφραση	Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ
4. Τὸ φανέρωμα τοῦ Ἡσίοδου στὸν Ἄσκραϊὸ
τοῦ κ. Παλαμᾶ	Α. ΦΟΥΤΡΙΔΗ
5. Ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ καὶ ἡ θέση της στὸ σχολεῖο	Μ. ΔΟΦΟΘΕΤΗ
6. Γιὰ τὴν ψυχολογίαν τῶν φτωχῶν παιδιῶν	ΠΑΟΛΑΣ ΔΟΜΠΡΟΖΟ
- Ἐπιθεώρηση*: Γλῶσσα—Λογοτεχνία—Διάφορα—Μία ἀνακοίνωση γιὰ τὴν γλῶσσα — Ἡ γλῶσσά μας στὴ κοινωνικὴ ζωὴ — Γλωσσικὲς πενιές.
Διάφορα.

ΑΘΗΝΑ 1918

ΓΡΑΦΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ, ΟΔΟΣ ΔΕΚΑ 4
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, „ΕΣΤΙΑΣ“, ΣΙΔΕΡΗ, ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ, ΔΕΠΑΣΤΑ
ΟΔΟΣ ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΟΥ, ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗ, ΠΑ. ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Τιμὴ δρ. 5.80
συνδρομὴ δρ. 5.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ

Σωματείο αναγνωρισμένο σύμφωνα με την απόφαση του Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν
ἀρ. 7163, 28 Δεκ. 1914.

Διοικητική επιτροπή: Α. Δελμούζος, Κ^α Π. Δέλτα, Γ. Θεοδορίδης (πρόεδρος), Γ. Κωνστανταράκης (γραμματέας), Δ. Πετροκόκκινος (ταμίας), Μ. Τριανταφυλλίδης, Α. Φωκάς.

Μέλη αναπληρωματικά: Γ. Δραγίδης, Θ. Θωμόπουλος, Δ. Κυριαζής, Κ^α Β. Λέκα, Κ. Τριανταφυλλόπουλος.

Ἐλεγκτές: Γ. Καμπύρης, Ν. Πορσίτης.

Ἰδρυτές Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου:

Α. Δελμούζος, Κ. Δεμαρτζής, Α. Διομήδης, Γ. Δραγούμης, Κ. Μελές, Ν. Πάππος, Δ. Πετροκόκκινος, Γ. Σωτηριάδης, † Κ. Τοπάλης, Μ. Τσαρμάκος, Φ. Φωτιάδης.

Π. Ἀποστολίδης, Π. Ἀργυρόπουλος, Βλ. Γαβριηλίδης, Χρ. Γκόφας, † Α. Δελμούζος, Γ. Θεοδορίδης, Ν. Καζαντζάκης, Π. Καραπάνος, Α. Καραβίτσας, Κ. Κατσιμπαλής, Α. Κεφαλληνός, Δρ. Κουρτίδης, Γ. Καραντάσης, Κλ. Λάκων, † Α. Μαβίλης, Ν. Μαυρονδής, Ἀλ. Μυλωνάς, Ἀλ. Παναγής, Ἀλ. Παπαγασταίου, Κ. Πασαγιάννης, Θρ. Πετμεζάς, † Χρ. Ράγκος, Δ. Σαράτσος, Μ. Στελλάκης, Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Δημ. Φωκάς.

Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλὸς ἰδρύθηκε με σκοπὸ νὰ βοηθήσῃ τὴν ἀναγέννηση τῆς παιδείας στὴν Ἑλλάδα.

Τὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου βγαίνει σὲ 4 ἀριθμοὺς με 220—300 σελίδες τὸ χρόνο.

Τὰ γράφειά τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου εἶναι στὴν ὁδὸ Λέκα 4.

Ἡ συνδρομὴ γιὰ τὸν Ὀμιλὸ εἶναι 5 δρ. τὸ χρόνο γιὰ τὰ μέλη στὴν Ἀθήνα 10 δρ. Ἡ συνδρομὴ στὸ Δελτίο εἶναι 5 δραχ. τὸ χρόνο συνδρομὴ φοιτητῶν καὶ δημοσδιδασκάλων 2 δρ. τὸ χρόνο.

Περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὀμίλου βρισκονται μέσα σὲ Ἐκπαιδευτικὸν Ὀμιλὸν, πού στέλνεται σὲ ὅποιον τὸ ζητήσει.

Ὅποιος θέλει νὰ γίνῃ μέλος στὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὀμιλὸ, ἢ συνδρομητὴς στὸ Δελτίο του, νὰ τὸ ζητήσῃ μ' ἓνα δελτάριο ἀπὸ τὸ γραμματεῖα τοῦ Ὀμίλου.

Τοῦ 7. τόμου ὁ πρῶτος διπλὸς ἀριθμὸς θὰ κυκλοφορήσῃ ἐλπίζομε τὸν ἐρχόμενον Σεπτέμβριο. Κοντὰ σ' ἄλλα περιεχόμενα θὰ ἔχῃ καὶ τὰ πρῶτα προγραμματικὰ μαθήματα τῶν Ἀνωτέρων ἐπιστῶν πρὸς τοὺς δημοδιδασκάλους Ἀθηνῶν, πού ἔγιναν τὴν ἄνοιξη 1918, δηλαδή: Α. Δελμούζου καὶ Μ. Τριανταφυλλίδη, Πρὸς τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμιση.

Γιὰ νὰ δημοσιευτοῦν ἀκόμη στὸ Δελτίο:

Α. Δελμούζου, Τὰ δημοσιὰ τραγούδια καὶ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία.

Κ^ας Π. Δέλτα, Τὰ νέα ἀναγνωστικά.

Α. Παλαμά, Ὁ ποιητὴς Γ. Γρυπιάδης.

Κ. Πασαγιάννη, Σελίδες ἀπὸ τὴν σερβικὴν γλῶσσα καὶ φιλολογία.

Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἡ γλῶσσα μας στὰ χρόνια 1914—1916 (συνέχεια).
Ἡ νεοελληνικὴ ὀρθογραφία καὶ οἱ ἀντιλογίες τοῦ κ. Σιδῆ.

Ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῆς Ἑλβετίας.

ΔΕΛΤΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ

Περιοδικὸ τιμημένο με τὸ Ζάππειο βραβεῖο ἀπὸ τὸ Σύλλογο γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἑλληνικῶν ἀπουδῶν στὸ Παρίσι.

ΤΟΜΟΣ 6. 1916

ΑΘΗΝΑ

1918

Ν Ι Κ Η

Τὸ Μάη τοῦ 1917 δημοσιεύτηκε στὴ Θεσσαλονίκη στὴν Ἐπίσημη Ἐφημερίδα, Διάταγμα «περὶ τῶν διδακτικῶν βιβλίων», ποῦ ὄριζε πὼς ἡ γλῶσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου θὰ εἶναι γιὰ τὶς 4 πρώτες τάξεις ὑποχρεωτικὰ ἡ δημοτικὴ, χωρὶς ὅμως, καθὼς ὄριζε ἡ εἰσηγητικὴ ἐκθεση, νὰ «ἐγκαταλείπεται αὐτὴ ἀποτόμως εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων».

Δύο μῆνες ἀργότερα ἡ νέα κυβέρνησις Ἀθηνῶν καθιερώνει μὲ τὸ νόμο 827 γιὰ ὁλόκληρο τὸ κράτος τὸ Διάταγμα τῆς Θεσσαλονίκης, τροποποιημένο καὶ συμπληρωμένο. Λίγες ἑβδομάδες ἀργότερα τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο ἐγκρίνει τὰ νέα βιβλία, γραμμένα στὴ δημοτικὴ, ποῦ θὰ διαβαστοῦν ἀπὸ τὸ σχολικὸ ἔτος 1917 - 18 σὲ ὅλα τὰ σχολεῖα, στὴν α' καὶ β' δημοτικοῦ. Μὲ τὸν ἐρχόμενον χρόνον καὶ σιγὰ σιγὰ ἡ νέα σχολικὴ γλῶσσα θὰ καθιερωθῆ σὲ ὅλες τὶς ἄλλες τάξεις.

Τὸν ἴδιον καιρὸ ἡ Βουλὴ ψηφίζει μὲ τὸ νόμο 826 τροπολογία τοῦ νόμου «περὶ διοικησεως τῆς μέσης καὶ δημοτικῆς ἐκπαιδευσεως» καὶ ὀρίζει δύο θέσεις «ἀνωτέρων ἐποπτῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδευσεως». Σκοπὸς τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ εἶναι, καθὼς ὀρίζει ἡ εἰσηγητικὴ ἐκθεση, «κατόπιν τῆς εἰσαγωγῆς τῆς δημοτικῆς γλώσσης εἰς τὰ σχολεῖα» ἡ «μελέτη καὶ εἰσήγησις πάντων τῶν συναφῶν πρὸς τὴν μεταρρυθμισιν ταύτην ζητημάτων καὶ προπαρασκευῆ τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, ὥστε νὰ καταστῇ τοῦτο ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἱκανὸν πρὸς ἐπιτυχῆ ἐφαρμογὴν καὶ πραγματοποιήσιν τῆς σημαντικωτάτης διὰ τὸ ἔθνος καινοτομίας ταύτης».

Ἔτσι γλῶσσα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἔγινε ἡ δημοτικὴ, καὶ ἓνα μέρος τοῦ ἔργου ποῦ μὲ τὰ μικρὰ του μέσα ἀπὸ καιρὸ προσπαθοῦσε ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος νὰ ἐτοιμάσῃ καὶ νὰ ὀργανώσῃ ἔξω ἀπὸ τὸ κράτος, στὴν ἡσυχὴ ἐλευθερίᾳ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας — τοῦ ἔργου ποῦ στὴν τελευταία ἀκρόμῃ λογοδοσία

τοῦ σωματείου μας εἶχε χαρακτηριστῆ ἐπαναστατικῶ — βρῖσκεται τώρα ἔξαρνα ἀναγνωρισμένο ἀπὸ τὴν πολιτεία.

Γιὰ ὅποιον παρακολούθησε τὰ τελευταῖα χρόνια τὸ δρόμο πού εἶχαν πάρει οἱ γλωσσικοὶ ἀγῶνες, ἡ καθιέρωση τῆς δημοτικῆς ὡς γλώσσας τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἦταν φυσικὴ καὶ μοιραία ἐξέλιξη, ὅσο κιὰν μᾶς ξάφνισε λίγο ἡ ἀπροσδόκητη αὐτὴ ἀπόφαση.

Ἦταν φυσικὸ καὶ μοιραῖο νὰ καθιερωθῆ ἡ δημοτικὴ στὴν ἐκπαίδευση, γιατί ἐδῶ εἶχαν συγκεντρωθῆ τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια οἱ σκέψεις καὶ οἱ κυριώτερες προσπάθειες τοῦ δημοτικισμοῦ.

Γιατί καὶ μέσα στὴν κοινωνία ἄρχισαν νὰ καταλαβαίνουν πὸς ἄσχετα ἀπὸ τίς ἰδέες τοῦ καθενὸς γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ γλώσσα πού τὸ κράτος θέλει νὰ ἔχη γιὰ ἐπίσημη, δὲν εἶναι δυνατό ν' ἀποχτήσωμε οὔτε μόρφωση-ἀληθινὴ τῶν παιδιῶν μας, οὔτε παιδεία δημοτικὴ, οὔτε λαὸ ἐλεύθερο καὶ ἐθνικῶς μορφωμένο, ὅσο δὲ στηριχτοῦμε στὴν πρώτη βίαση τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ μας, τὴ μητρικὴ γλώσσα μετὰ τὴ φιλολογία τῆς δημοτικῆς καὶ ἐντεχνης.

Γιατί καὶ ὁ κόσμος τῶν δασκάλων καὶ ἰδίως τῶν δημοδιδασκάλων, πού ἡ καθημερινὴ πείρα τοὺς δίδαξε τὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸ ἀδιέξοδο τοῦ σύγχρονου σχολείου, νιώθει ὄλο καὶ περισσότερο τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

Γιατί τέλος, ὅσο κιὰν μοιάζη πρωθύστερο, τὸ σχολεῖο εἶναι τὸ κυριώτερο μέσο πού θὰ χαρίσῃ μιὰ μέρα στὴν Ἑλληνικὴ φυλὴ τὴ γλωσσικὴ γαλήνη καὶ ἁρμονία.

Καὶ ὅμως δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε πὸς ἡ βαρυσήμαντη κυβερνητικὴ ἀπόφαση δὲ μᾶς ἤρθε ἔξαρνα.

Ὅσο κιὰν εἴμαστε συνηθισμένοι νὰ λύνωνται μεγάλα κοινωνικὰ καὶ κρατικὰ ζητήματα, ὄχι μετὰ ὀρθὴ ἀπόφαση τῆς κοινωνίας καὶ ἐπίγνωση βαθεῖα γιὰ τὴ σκοπιμότητά τους, ἀλλὰ μετὰ τὴν πρωτοβουλία καὶ τὸ σπρώξιμο λίγων φωτισμένων, ἦταν δύσκολο νὰ φανταστοῦμε πὸς ἀκόμη καὶ μιὰ ἐπανάσταση πού ἔφερε τέτοιο κλονισμό στὸ κράτος καὶ πού ζήτησε νὰ κάμῃ τόσο ριζικὲς μεταρρυθμίσεις, πὸς δὲ θὰ σταματοῦσε καὶ αὐτὴ στὴν πιὸ παλιὰ καὶ βαθεῖα καὶ τόσο καλά θεμελιωμένη ἐθνικὴ πρόληψη.

Ὅσο ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας ἔχει ἀρχίσει, καὶ μαζί μετὰ τὰ νέα ἀναγνωστικὰ ἢ γλώσσα τῆς ζῶης

καθιερώνεται πιά γιὰ ὄργανο δόξης τῆς διδασκαλίας μέσα στὸ δημοτικὸ σχολεῖο. Ἡ καθαρῶσα θὰ διδάσκει ὡς ἰδιαίτερο μάθημα στὶς δύο ἀνώτερες τάξεις. Καὶ δίνεται ἡ ἐλπίδα πὸς μαζί μετὰ τὴ δημοτικὴ γλώσσα ἡ δημοτικὴ μᾶς παιδεία θὰ δεχτῆ καὶ θὰ καθιερωθῇ ὀλόκληρο τὸ νεοελληνικὸ κόσμος καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ του, πού ὡς τώρα μετὰ τὴν καθαρῶσα εἶχαν μείνει παραμερισμένα.

Ἔτσι τ' ὄνειρο πού γιὰ γενεὲς ἔθρεψε διαλεχτοὺς ἀντιπροσώπους τῆς φυλῆς παίρνει σάρκα. Ἡ ἐπαναστατικὴ ζύμωση τῆς τελευταίας διείξεως ἔδωσε τὴν εἰκαιρία στὴν κυβέρνηση νὰ πραγματοποιήσῃ ἕνα ἀπὸ τὰ λίγα φωτεινὰ σημεῖα πού φανερώθηκαν ὡς σήμερα στὴν πνευματικὴ Ἑλλάδα, στὴν ἱστορία τῶν πολιτικῶν προγραμμάτων.

Ἀφοῦ κιόλας ἀπὸ καιρὸ ἡ μητρικὴ γλώσσα νίκησε στὴ λογοτεχνία, ὁ δημοτικισμὸς ἔχει σήμερα τὴ δευτέρῃ του νίκη, καὶ μετὰ ἐλπίδα γιὰ αὔριο βλέπει νὰ ἐφαρμόζεται σήμερα ἕνα ἀπὸ τὰ οὐσιαστικώτερα αἰτήματά του.

Καὶ ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος, πού σκοπὸς του εἶναι νὰ βοηθήσῃ τὴν εκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση, καὶ πού προϋπόθεση τοῦ σκοποῦ του πιστεύει τὴ γλωσσικὴ ἀνακαινίση τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, μετὰ ἰδιαίτερη χαρὰ χαιρετᾷ τὸ κυβερνητικὸ εκπαιδευτικὸ πρόγραμμα, καὶ θεωρεῖ ξεχωριστὴ ἐγγύηση γιὰ τὴν ἐπιτυχία του πὸς ἡ ἐφαρμογὴ του ἐγκαινιάστηκε μετὰ τὸ θεσμό τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν, δύο θέσεις ἐκπαιδευτικῆς ἀνώτερες πού δόθηκαν σὲ δύο ἀπὸ τὰ μέλη του στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο.

Πρόσφατὴ εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου καὶ δὲ λησμονήθηκαν ὅλες οἱ δυσκολίες, οἱ προλήψεις καὶ οἱ μικρομυζηρίες πρὸς τίς ὁποῖες ἀγωνίστηκε ὡς τώρα, οὔτε τὰ σχόλια πού ὑποδέχθηκαν τὰ πρῶτα δευτὰ βήματα στὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία τοῦ σωματείου μας, τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου. Ἀκόμη στὰ τελευταῖα, ἅμα πρωτόβγαιναν τὰ πρῶτα μᾶς παιδικὰ βιβλία, τὰ «Μεγάλα χρόνια» τοῦ Βλαχογιάννη, τῆς κ. Δέλλα τὸ «Γιὰ τὴν Πατρίδα» καὶ τ' ἄλλα πού τόσο ἀγαπήθηκαν ἀργότερα, καὶ ἔγιναν πολὺς φορὲς ἀποκλειστικὸ ἀνάγνωσμα στὰ ἑλληνοπούλα τῆς Μακεδονίας, ἡ Διοικητικὴ ἐπιτροπὴ εἶχε σοβαρὰ συλλογιστῆ νὰ μὴ φανῆ τ' ὄνομα τοῦ κακόφημισμένου Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου πονδενὰ

στὰ βιβλία αὐτά, γιὰ νὰ μὴν κακοσυστηθῇ με τ' ὄνομά του τὸ νέο του ἔργο.

Τώρα ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλὸς βλέπει μὲ περηφάνεια ν' ἀναγνωρίζεται τόσο ἐπίσημα ἀπὸ τὴν πολιτεία τὸ ἔργο γιὰ τὸ ὁποῖο καὶ αὐτὸς ἀγωνίστηκε. Καὶ τὴ νίκη αὐτὴ τοῦ δημοτικισμοῦ, τὴ νίκη τῆς Ἰδέας ποὺ πρῶτος στὰ χρόνια μας ξανακέρυξε καὶ θεμέλιωσε βαθιὰ στὴν ἐθνικὴ συνείδηση ὁ Ψυχάρης, τὴ χαίρομε καὶ σὰ δική μας νίκη.

Ὅχι πὼς δὲ βλέπομε πόσων εἰδῶν αἰτίες δὲ βοήθησαν νὰ ὀριμάσῃ ἡ κυβερνητικὴ ἀπόφαση, ἢ πὼς ὑπερτιμοῦμε τὴν ἀληθινὴ σημασία ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχη γιὰ τὴ φυλὴ μας μιὰ μεταρρύθμιση μόνο γλωσσικὴ. Ὅχι καὶ πὼς γι' αὐτὴ μονάχα, νομίζομε πὼς τὴν ἐξασφαλίζουν νόμοι καὶ διατάγματα ἢ λίγα βιβλία. Ὅστε μᾶς συγκινεῖ ἢ μᾶς δίνει μεγάλες ἐλπίδες ἡ ἑξαφνὴ συμπάθεια ποὺ δείχεται τώρα ἀπὸ πολλοὺς στὴ γλωσσικὴ ἰδέα, τὴν ὥρα τῆς νίκης—ποὺ λείπει πιά ὁ καταρραγμὸς.

Ξέρομε ἴσια ἴσια πὼς ἐκεῖνες οἱ νῆες ἔχουν ἀληθινὴ καὶ ἀκέραιη τὴν ἀξία τους γιὰ ἓνα λαό, ὅσες κερδίστηκαν μὲ σκέψη καὶ μεθυσίαι ἀπὸ μέρος του, βγαλμένες ἀπὸ ἀγῶνες κοινωνικοὺς, σὰ στεφάνωμα ἐργασίας πολύχρονης.

Μὰ καὶ γιαντὸ ἀκριβῶς ἀντὶ νὰ βλέπομε τώρα πιά τὸ ἔργο τοῦ Ὀμίλου στὸ τέλος του, καὶ νὰ πιστεύωμε πὼς ὁ σκοπὸς του εἶναι πιά πραγματοποιημένος, μιὰ κι ἐφαρμόζεται ὁ νόμος γιὰ τὰ διδαχτικά καὶ διοριστικὰ στὸ ὑπουργεῖο δυὸ ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες του, νιώθομε ἴσια ἴσια μεγαλύτερη καὶ βαθύτερη τὴν ἀνάγκη νὰ συνεχιστῇ, νὰ στερεωθῇ στὴν κοινωνία καὶ νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἐργασία τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου σύμφωνα μὲ τὸ παλιὸ του πρόγραμμα.

Ἔτσι μένει σκοπὸς τοῦ Ὀμίλου μας ἀκόμη καὶ τώρα, ποὺ τὸ κράτος ἐργάζεται παράλληλα καὶ κάπως πλατύτερα γιὰ τὸν ἴδιο ἀπώτερο σκοπὸ: νὰ βοηθήσῃ τὴ μελέτη καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση τῶν ὄρων τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ μάλιστα τὴν ψυχολογία τοῦ ἑλληνόπουλου—νὰ βοηθήσῃ ὥστε ἡ ἑλληνικὴ παιδεία νὰ θεμελιωθῇ στὰ πραγματικὰ στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, καθὼς τὴν ἔχει διαμορφώσει ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἔθνους—νὰ φωτίσῃ τοὺς δασκάλους καὶ τὴν κοινωνία γιὰ τὸ πὼς θὰ γίνῃ ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἀναμόρφωση στὶς ἐπιστημονικὲς καὶ ἀληθινὰ ἐθνικὲς βάσεις—νὰ

ἐτοιμάσῃ βιβλία, παιδικὰ καὶ σχολικὰ, ποὺ θὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ τὸ ἑλληνόπουλο, γιὰ νὰ μορφωθῇ στὸ σχολεῖο καὶ στὸ σπίτι—νὰ δώσῃ περιεχόμενο καὶ κατεύθυνση στὶς δυνάμεις ποὺ ἐκπνέουσι—νὰ τὶς ὁργανώσῃ κάτω ἀπὸ ἓνα πλατύτερο πρόγραμμα στὸ σκοπὸ του—νὰ ἐτοιμάσῃ ὅ τι θὰ χρειαστῇ ἓνα νέο σχολεῖο ποὺ θὰ ἰδρυθῇ σὲ μιὰ φωτισμένη κοινωνία.

Γιὰ νὰ πετύχῃ τὸ ἔργο του αὐτὸ χρειάζεται νὰ βοηθήσουν τὸν Ὀμιλο, μὲ τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν ὕλική τους ὑποστήριξη, ὅλοι οἱ φίλοι τῆς γλωσσικῆς καὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἰδέας. Μόνο ἅμα ἔτσι στηριχτῇ σὲ αὐτοὺς θὰ ἔχῃ ὁ ἰδεολογικὸς ἀγῶνας ὅλη τὴν κοινωνικὴ βαρῦτητα τὴν κοινωνικὴ μορφή, ποὺ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν τελικὴ ἐπιτυχία.

Μὲ τέτοιο πρόγραμμα καὶ μὲ αὐτὲς τὶς ἐλπίδες συνεχίζει ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλὸς τὸ ἔργο του.

Α. ΜΕΛΕΤΕΣ

Κ. ΠΑΛΑΜΑ

ΠΩΣ ΤΡΑΓΟΥΔΟΥΜΕ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΗΣ ΚΟΡΗΣ*

«Οικόδομος φανταστικών πύργων και παλατιών αέρινων, ιδιαίτερο γνώρισμα έχει πώς είναι πάντα νέος και παντελινά παρθένος». Έτσι μεγάλος διανοητής, ό επιστημονικώτατος Τάιν, μέσα στην ιστορία του της αγγλικής λογοτεχνίας, χαρακτηρίζει τον ποιητή. Σύμφωνα με την πνευματική αυτή και την ιδεώδη τάξη των πραγμάτων, και τό άνθος της ιδέας της γυναίκας, ή κόρη, που συμβολίζει στην έντέλεια τά νέα και τά παρθένα, μπορεί νά στοχαστή κανείς πώς είναι ή φυσική Μοῦσα του ποιητή. Η κόρη ζή, και χύνεται πηγή από τις όροσερώτερες για τά ποτήρια των ποιητών. Πεθαίνει, και τό μνήμα της ανοίγεται σαν τό χάσμα του Σολωμού: «τό χάσμα π' ανοίξε ή σεισμός κι εύθως έγέμισ' άνθη.» Τ' άνθη αυτά είναι τά τραγούδια των ποιητών: είναι και τό θέμα της δριλίας μου: Πώς τραγουδοῦμε, και οι άρχοντικώτεροι στις κορφές του Παρνασσού και οι ταπεινότεροι στα πλάγια του Ιερού βουνού, πώς τραγουδοῦμε τό θάνατο της κόρης. Θέμα πλατύ που είμαι αναγκασμένος νά τό περιορίσω σε ώρισμένα σύνορα.

Δέ θα κάμω λόγο για τό θάνατο της κόρης τον τραγουδημένο από τον ποιητή πατέρα ή και από τη μητέρα ποιήτρια. Ο κύκλος των ποιημάτων των έμπνευσμένων από τη σπιτική στοργή τη χτυπημένη από τό Χάρο, είναι ξεχωριστός, και ξεχωριστό άξίζει λόγο,

* Ομιλία που έγινε στις 11 του Νοέμβρη του 1917 στο θέατρο Κοτοπούλη για την «Ακαδημία γυναικείας παιδείας» του Λυκειάρχη κ. Η. Κωνσταντινίδη — και στις 16 του ίδιου μήνα στον Πειραιά, μέσα στο Δημοτικό θέατρο κατά πρόσκληση του «Φιλεκπαιδευτικού Κέντρου Ν έ α Ζ ω ή».

σπουδαιότατος, μετωμένος από έργα καί ξένα και δικά μας, και από άριστουργήματα που θα μας έφερναν πολύ μακριά, καθώς είναι οι ζοφερές «Άγρυπνίες» του άγγλου Γιούγκ, του ποιητή, του ξεχασμένου σχεδόν τώρα, όμως με παγκόσμιαν επίδραση και θαυμασμό και φήμη κατά τό τέλος του προπερασμένου αιώνα, ρητορικοφιλοσοφικά μοιρολόγια στον τάφο της θυγατέρας του, καθώς είναι στις «Contemplations» του Βιχτόρ Ουγκώ ή σειρά των απαράμιλλων ποιημάτων που τά γέννησεν ό τραγικός πνιγμός της νεοπαντρεμένης του κόρης, ή τό μοναδικό ανάμεσα και σε όλες τις λογοτεχνίες βιβλίο χιλιάδων στίχων ενός ευγενικότατου του καιρού μας ποιητή, του Καρόλου Πομμαιρόλ που επηγράφεται «Γιά την παιδούλα», με άυστηρή μεγαλοπρέπεια ύψωμένο μνημείο στο έξαφνικά και πρόωρα από τό Χάρον τ' άρπαγμένο μονάκριβο βλαστάρι του. Και κατά μέρος, για νά σταθώ στο πρόγραμμά μου, βάζονται τά πατρικά μοιρολόγια του Κανδιάνου Ρώμα, του Ζαλοκώστα, του Βιλαυρίτη, ενός, και με όλη του την καθαρεύουσα, παλαιοῦ άγνωρίστου λαμαρτινικού τραγουδιστή, του Μύρωνος Νικολαΐδη, και άλλων ακόμα. Για τόυτό και ανάμεσα στα δυσκολοαρίθμητα ποιήματα που τά τόνησε ό θάνατος της κόρης, θα προτιμήσω νά κοιτάξω τά ιδιαίτερα εκείνα που φαίνεται πώς πολύ περισσότερο τά γέννησε όχι τόσοσ ό πόθος από την όμορφιά της κόρης, όσο κάποιο πλατωνικός ένθουσιασμός, κάποιο λευκό αίσθημα, αίσθημα κι ένθουσιασμός, έμπνευσμέν' από την ιδέα της κόρης. Μέσα στα δημοτικά μας τραγούδια, που άτίμητα μαργαριτάρια τους είναι τά μοιρολόγια, κάπως άραιά και κάπως σπάνια βογκάει ό πόνος ξεχωριστός για τό θάνατο της κόρης, και ίσως τότε τό μοιρολόι δέν είναι από τά ωραιότερα:

«Η κόρη τό είδε τ' όνειρο που θελε νά πεθάνη
μάιδ' έρωγε, μάιδ' έπανε, μάιδε γλυκοκοιμάται,
στο περιβόλι σιριανά με τό γραμματικό της.
Γραμματικέ μου γλήγορε και κοσμοεξουσιμένη,
πίσος και γράψε μιá γραφή σε τρεις μεριές καμημένη,
και στείλ' τη στα Καλάβρυτα που είναι οι παλιοι μαστόροι.
Μαστόροι Καλαβρυτινοι και μαρμαροχτιστάδες,
για πελεκάτε μάρμαρο της κόρης τό κβούρι,
μάιδε μακρύ, μάιδε πλατύ, ταμάμι του κορμιού της,
και στη δεξιά της τη μεριά μικρό παραθυράκι,
νά μπαϊζοβγαίνουν τά πουλιά νά φέρνουν τό χαμπέρι.»

Στα μοιρολόγια μας βασιλεύει ό λεβέντης, ακόμα και στον τάφο,

δυνατώτερος ἀπὸ τῆ λυγερῆ. Ὁ θάνατος τοῦ λεβέντη κελαηδεῖ καὶ βογκομαχεῖ, λιβανίζεται καὶ δακρυόποτιζεται. Μάλιστα μπορῶ νὰ πῶ πῶς ὁ θάνατος τοῦ λεβέντη ἐμπνέει τὸ θρῆνο στὸ δημοτικὸ ἀνώθυμο τραγουδιστὴ μὲ τὸ ἴδιο πάθος, μὲ τὸν ἴδιο τόνο, μὲ τὰ ἴδια λόγια ποὺ τὰ θρῆσκει εὐρωπαϊὸς ποιητῆς μπροστὰ στῆς κόρης τὸ νεκρὸ, ἢ ποὺ σοῦ θυμίζει τὸ μεθύσι τοῦ ἀρχαίου ἐλληνολατίνου λυρικοῦ μπροστὰ στὸν ἔφηβο:

Τὸ νιὸ ποὺ συνεβαίνομε τί ἔχουμε νὰ τοῦ ποῦμε ;
Ποῦ 'το ψηλὸς σὰν ἄγγελος, λιγνὸς σὰν κυπαρίσσι,
ποῦ 'χε τὸ μᾶν στὶς πλάτες του, τὴν ἀνοιξὴ στὰ στήθη,
τ' ἄστρα καὶ τὸν αὐγερινὸ σὰ μάτια καὶ στὰ φρύδια,
ποῦ 'τον στοὺς κάμπους τὸ βιολί, στὴν ἐκκλησιὰ καντήλι,
ἦτανε καὶ στὸ σπιτί του καράβι ἀρματομένο...

Ἐπειτα νομίζεις πῶς ἡ γυναίκα, καθὼς πιδ παράμερα στέκεται στὴ ζωὴ τῶν ἀπλῶν, ἔτσι καὶ στὸ θάνατο παραμερίζεται καὶ πῶς ἀκέρια συμφορὰ δὲ λογαριάζεται παρὰ τὸ κατέθασμα στὸν ἄδη τοῦ παλικαριοῦ. Ἡ νομίζεις πῶς τὰ μοιρολογημένα πλάσματα τοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ γένος δὲν ἔχουν, ἢ πῶς εἶναι ἀξεχώριστ' ἀνταμωμένα καὶ τὰ δύο φύλα στὰ χωρὶς γένος, μαζὶ καὶ ἀρσενικά καὶ θηλυκά, νιάτα ποὺ σβήσανε καὶ ποὺ πὰ λαχταρίζουν. Ἡ μπροστὰ στὸ συγκρατητὸ θρῆνο γιὰ τὸ παλικάρι, ἂν προσεχτικώτερα κοιτάξης, μπροστὰ σὲ κάποια, καὶ λεπτότερα καὶ ἀδρότερα καὶ στὴ σύλληψή καὶ στὴν ἐκφράση, σὲ κάποια θηλυκὴ ὁμορφιά τῶν περισσότερων ἀπὸ τὰ μοιρολόγια μας, αἰσθάνεσαι πῶς οἱ δημιουργοὶ τους εἶναι γυναῖκες, ρουφηγμένες ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴ γοητεία τῆς ἀντρικείας λεθεντιάς καὶ στὴ ζωὴ καὶ στὸ θάνατο. Ἀλλὰ καὶ ὅπου μέσθ, σ' αὐτὰ, κλαίγεται ὁ θάνατος τῆς κόρης, ὁ κλαημὸς ἔχει τὴ θέση του, ἰσωστότερα, στὸν κύκλο τῶν τραγουδιῶν τῶν κινημένων, καθὼς εἶπα ἀπὸ τὴ σπιτική στόργή. Ἡ μοιρολογημένη κόρη δέκα φορὲς μέσθ στὴ μιά, εἶναι ἢ ἀκριβοθυγατέρα. Καὶ καὶ πάλι, τίς περισσότερες φορὲς, εἶναι ἢ χήρα ἢ παντρεμένη συχνά, μικροπαντρεμένη ἢ νιόνυφη, μὰ ποὺ δὲν παύει καὶ τότε νὰ ὀνομάζεται κόρη, μπρὸς στὰ μάτια τῆς ἀρμονικῆς ἐλληνικῆς Μούσας, καὶ σὰν κόρη νὰ μοιρολογιέται σὲ στίχους ποὺ καὶ γιὰ τὸ θάνατο ἀκόμα φώτεινοι καὶ πλαστικοὶ ρυθμίζονται, ἀρχαῖα ἐλληνικά ἀνάγλυφα τοῦ λόγου.

"Ἦλιε μου καὶ τρισήλιε μου καὶ κοσμογονιστὴ μου,
ψὲς ἔχασα μιὰ λυγερή, μιὰ ἀκριβοθυγατέρα
νὰ μὴν τὴν εἶδες πουθενά, νὰ μὴ τὴν ἀπαντήσῃς ;
— Ἐφῆς προχτές τὴν εἶδ' ἔκα στοῦ Χάρου τὸ σαράι,
Ὁ Χάρος ἔτρωγε ψωμί κι' ἡ κόρη τὸν κερνοῦσε,
καὶ τρέχαν τὰ ματάκια τῆς σὰ μαρμαρένια βρύση,
κι ἔτρεμε κι ἡ καρδούλα τῆς σὰ μῆλο μαρμαρένο.
Κι ἀπὸ τὸ συγκόκερασμα τῆς κέφτει τὸ ποτήρι,
μάιτε σὲ πέτρα βάρεσε, μάιτε σὲ καλντερίμι,
μέσα στοῦ Χάρου τὴν ποδιά ἔπεσε καὶ ραίστη.

"Ἦστερ' ἀπὸ τὴν ἀκριβοθυγατέρα καὶ ἡ νιόνυφη :

Τρεῖς ἀντρεωμένοι βούλονται νὰ βγοῦν ἀπὸ τὸν ἄδη,
κανεὶς δὲν τοὺς ἀγρίκησεν ἀπὸ τοὺς παντρεμένους
παρὰ μιὰ κόρη νιόνυφη, δέκα μηνῶ νυφούλα.
Ἐκαίνη τοὺς ἀγρίκησε καὶ κείνη τοὺς φωνάζει.

Τὸ τραγοῦδι τοῦτο εἶναι παραλλαγὴ, ὠχρότερη κάπως, τοῦ λαμπροῦ τραγουδιοῦ τῆς Λυγερῆς στὸν ἄδη:

Τρεῖς ἀντρεωμένοι βούλονται νὰ βγοῦν ἀπὸ τὸν ἄδη
ἄλλος νὰ βγῆ τὴν ἀνοιξὴ, κι ὁ ἄλλος τὸ καλοκαίρι,
κι ὁ τρίτος τὸ χινόπωρο ὅπου εἶναι τὰ σταφύλια.
Μιὰ κόρη τοὺς παρακαλεῖ, τὰ χέρια σταυρωμένα :
Πάρτε κι ἐμέ, λεβέντες μου, γιὰ τὸν ἄπᾶνο κόσμο.
— Δὲν ἠμποροῦμε, λυγερή, δὲν ἠμποροῦμε, κόρη,
βροντομαχοῦν τὰ ροῦχα σου κι ἄστράφτουν τὰ μαλλιά σου.

Στὸ τραγοῦδι ποὺ πρωτοανάφερα κλαίγεται μιὰ κόρη ποὺ πέθανε, γυρεύοντας τὸ θάνατο. « Ἡ κόρη τὸ εἶδε τ' ὄνειρο ποὺ θελε νὰ πεθάνη ». Εἶναι ἡ κόρη αὐτὴ ἐξαίρεση. Τὰ κορίτσια τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ δὲν τὸν φαντάζονται τὸ θάνατο παρὰ σὰν ἄλλη ζωὴ τοῦ σκοταδιοῦ, τὸ σκέλεθρο τῆς πρώτης ζωῆς, ἀλλὰ ζωὴ πάντα. Ἀγαποῦν παθητικὰ τὴν ἀπάνου ζωὴ, τὴ συνηθισμένη ζωὴ, μόνον γιὰτ' εἶναι ἡ ζωὴ, « τὸ καλοκαίρι πρόβατα, καὶ τὸ χειμῶνα χιόνια », καὶ καλοτυγχίζουν τὰ βουὰ καὶ τοὺς κάμπους ποὺ δὲν καρτεροῦνε Χάρο. Ἡ, περήφανα, παλικαρίσια, ἀσυλλόγιστα, μὲ τῆς φυλῆς μας τὰ γνωρίσματα, τὸν ἀψηφοῦν τὸ Χάρο, σὰν τὴν ἀρχοντικὴν Εὐγενούλα :

Ἡ Εὐγενούλα ἡ μοσκονιά καὶ ἡ μικροπαντρεμένη
ἔβγηκε καὶ παινεύτηκε πῶς Χάρο δὲ φοβάται,
γιατ' εἶν' τὰ σπύτια τῆς ψηλά κι ὁ ἄντρας τῆς παλικάρι,
γιατ' ἔχει τοὺς ἐννιά ἀδερφοὺς τοὺς καστροπολεμίτες...

Κι ὁ Χάρος ὅπου τ' ἄκουσε πολὺ τοῦ βαρυφάνη.
Μαῦρο πουλὶν ἐγέννηκε, σὰν ἄγριο χελιδόνι,
καὶ βγήκε καὶ σάτρεψε τὴ μοναχὴ τὴν κόρη.

Τὰ δύο οδυσιαστικὰ αἰσθημάτων τῶν παρθένων τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, τὴν ἀγάπη τῆς ζωῆς, τὴν ἀψηφησιὰ τοῦ θανάτου, ἀντίθετα, ἐμῶς ἀπὸ τὴν ἀντίθεσή τους ἴσα ἴσα φέρνοντας πρὸς ὕψη τὴν ποιητικὴν ὠραιότητα, τὰ δύο αὐτὰ γενικὰ, καὶ τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς καὶ τέχνης, γνωρίσματα σφραγίζουν καὶ τὴς κόρες τῆς ἀρχαίας τραγωδίας. Ὁ θάνατος τῆς κόρης ἐμπνέει ἀθάνατα τὸ λυρισμὸ τῶν ἀθηναίων τραγικῶν. Οἱ ἐλληνίδες ἥρωίδες τοῦ Εὐριπίδη καὶ τοῦ Σοφοκλῆ λυγίζονται καὶ γονατίζουν γιὰ ν' ἀγκυλιάσσουνε στερνὴ φορὰ μὲ δλο τῆς τὸν ἥλιο τῆ ζωῆ. Ὅμως ὀρθές, ἀλύγιστες, κατεβαίνουν πρὸς τὸν Ἄδη. Ἡ Μακαρία καὶ ἡ Πολυξένη, θαυμαστά πλασμένες, καὶ θαυμαστότερ' ἀκόμα, ἡ Ἰφιγένεια καὶ ἡ Ἀντιγόνη, ὄχι ἀπὸ τοῦς ἀστούς ἢ ἀπὸ τὸ λαὸ θνητές. Βασιλοπούλες, συγκεντρώνουν καὶ συμβολίζουν, ἐκδηλωμένο ἀρρενωπὰ μὲ τὴ γυναῖκα, τὸ ἄνθος τῆς ἀνθρώπινης εὐγένειας. Ἡ πρώτη, θυγατέρα τοῦ Ἡρακλῆ, δυστυχησμένη στὴ ζωῆ, προσφέρει' ἐξιλαστήριο θῦμα, γιὰ νὰ λυτρώσῃ τ' ἀδέρφια τῆς. Ἐλεύτερα καὶ ἀπαραπόνετα βαδίζει πρὸς τὸ θάνατο.

Πεθαίνω γιὰ τ' ἀδέρφια μου καὶ γιὰ τὴν ἴδια ἐμένα.
Φιλόζωη δὲν εἰμ' ἐγώ, πανώριο εὐρημα ἤβρα,
ν' ἀφήσω τὴ ζωῆ μου δοξασιμένα.

Ἡ δευτέρη, κόρη τῆς πολυπαθῆς Ἐκάβης, ἀδυνατεῖ νὰ ὑπόφερῃ τὴ σκληριά. Ἡ δουλεία τὴν κηλιδώνει καὶ τὴ βεδηλώνει. Ἐκλέγεται ἀπὸ τὸ νικητὴ θῦμα ἐξιλαστήριο τῆς σκιάς τοῦ Ἀχιλλέα, καὶ σφάζεται στὸν τάφο του ἀπὸ τὸ Νεσπτόλεμο, τὸ παιδί του. Ἡ Πολυξένη δέχεται μὲ χαρὰ τὴν καταδίκη τῆς. Φτάνει ἀγγιχτῆ, παρθένα νὰ πεθάνῃ νὰ πάῃ στὸν Ἄδη ἐλεύτερη γιὰτὶ ντρέπεται, λέει, στοὺς νεκροὺς ἀνάμεσα, δούλα νὰ τὴ λένε, τὴ βασιλοπούλα. Καὶ ἡ διήγηση τοῦ σφαγμοῦ τῆς, ὀλοζώντανη ζωγραφιά, ἐντονη ἀπὸ ἐναν ἐλευτερόστομο πραγματισμό, καὶ λαμποκοπώντας μὲς ἀπὸ τὰ ὕψη ἀπαραδειγματίστου ἥρωισμοῦ ἢ ἔφτανε καὶ μόνος αὐτὸς ὁ θάνατος νὰ τὸν ἀθανάτισῃ τὸν ψάλτη του.

Τοὺς πέπλους ὡς τὸν ὄφθαλμὸ ξεσκίζει, ξεσκεπάζει
τὸ σῶμα τῆς καὶ τοὺς μαστοὺς καὶ σὰν τῶν ἀγαμάτων
ἴφρατα τὰ στέφνα, καὶ μιλεῖ γονατιστῆ: Λεβέντη,

τὸ στήθος μου ἂν ὀρέγεςσαι, τὸ στήθος νὰ το ἴχτυπα!
Κιὰν τὸ λαϊμό μου ἐπιθυμῆς, πρόθυμος εἶναι, χτύπα!...
Καὶ ἐνῶ ξεψύχας, περισσὴ φροντίδα εἶχε νὰ πῶση
πρεπούμενα, σεμνά, κρατώνιας ἀποσκευασμένα
ὄσα στὰ μάτια τῶν ἀντρῶν νὰ φαίνωνται δὲν πρέπει.

Καὶ περισσότερο εὐδύγιστη καὶ ἀνθρωπινώτερα ψυχολογημένη ἢ πάγκαλη Ἰφιγένεια, δὲ θέλει νὰ παραδοθῆ στὸ θάνατο' πεσμένη στοῦ πατέρα τῆς τὰ γόνατα, τὴν ὁμορφιά καὶ τὴν ἀγάπη τῆς ζωῆς τὴν κεληδεῖ σὰν ἀηδόνη: «Μὴ μ' ἀπωλέσης ἄωρον ἤδῃ γὰρ τὸ φῶς βλέπει...»

Ὅσα εἶναι κάτω ἀπὸ τὴ γῆ νὰ ἰδῶ μὴ μ' ἀναγκάσης,
τρελὸς τὸ θάνατο ποθεῖ, δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο
γλυκύτερο στὸν ἄνθρωπο παρὰ τὸ φῶς νὰ βλέπῃ.
Καλύτερα νὰ κακοζῆς, παρὰ καλὰ νὰ σβήσης!

Κι ἐταν βλέπῃ πῶς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ πεθάνῃ, ἔξαφνα στυλώνεται ἀποφασιστικῆ, ἀτρόμητη. Ἡ τιμὴ τῶν Ἑλλήνων τὸ ἀπαιτεῖ. νὰ πεθάνῃ. Καὶ μὲ τὸ θάρρος τῆς Πολυξένης τὸν ἀποχαιρετὰ τὸν ἥλιο. Καὶ ὑπέρτατον ἄνθισμα τοῦ τραγικοῦ ὕψους, ἡ Ἀντιγόνη, ἀντίθετα, ἀντάρτισα καταφρονήτρα τοῦ γραφοῦ νόμου γιὰ τὸ νόμο τὸν ἀγραφο, τὴ λατρεία καὶ τὴ θρησκεία τῆς, ἀπὸ ἐκδικήτρια καὶ ἀνορθώτρια, θυμάται στὸ τέλος πῶς δὲν εἶναι παρὰ μιὰ κόρη, καὶ μὲ τὴν κλάψα τῆς ἐρωτικῆς τραγῳδίας λέει τῆς ζωῆς τὸ ἔχε γειά: «Ὅρατ' ἐμ', ὦ γὰς πατρίας πολίται, τὰν νεάταν ὁδὸν στείχουσιν»..

Ἀνύπαντρη, ἀφιλη, ἀκλαυτῆ
στὸν τάφο μὲ τραβοῦνε,
τὸν ἥλιο πὰ τὰ μάτια μου
δὲ θὰ τὸν ξαναἰδοῦνε.
Κι ἐμὲ κανένας φίλος μου
δὲ θὰ μοιρολογήσῃ,
δάκρυ γιὰ μὲ νὰ χόση
κανεὶς δὲ θὰ βρεθῆ*.

Παράλληλα, στῆς Ἁγίας Γραφῆς τὰ ὕψη, ἡ κόρη τοῦ Ἰεφθάε, ἱερὸ θέμα ποὺ συχνὰ τὸ καλλιέργησε καρποφόρα ἡ κοσμικὴ Μοῦσα, ἀκούει ἀπὸ τὸν ἀπαρηγόρητο πατέρα τῆς πῶς πρέπει νὰ προσφερθῆ ὀλοκαύτωμα στὸν Ἰεχωβά. Ὑποτάσσεται στοῦ κυρίου τὸ θέλημα.

* Ἀπὸ τὴ μετάφραση Κ. Μάνου.

Μόνο παρακαλεί τὸν πατέρα της νὰ τῆς ἐπιτρέψῃ νὰ πάῃ νὰ κλάψῃ τὴν παρθενιά της διὸ μῆνες μαζί με τὶς συντρόφισσές της πέρα στὰ βουνά. Καὶ εἰσακούεται. «Καὶ ἐπόρευθη — μᾶς λέγει ὁ βιβλικὸς ἐποποιὸς — αὐτὴ καὶ αἱ συνεπιρίδες της, καὶ ἔκλαυσεν ἐπὶ τὰ παρθένια αὐτῆς ἐπὶ τὰ ὄρη». Καὶ ἀπὸ τότε νόμος κράτησε· στὸ χρόνο τέσσερες ἡμέρες «συνεπορεύοντο αἱ θυγατέρες Ἰσραὴλ θρηγεῖν τὴν θυγατέρα Ἰεφθάε τοῦ Γελααδίτου».

Οἱ παρθένας τῆς ἀρχαίας τραγωδίας καὶ μοιρολογίωντας τὰ νιάτα τους καὶ πεθαίνοντας, κρατιένται ὀρθοστύλωτες, ἀγάλματα στὰ βάθρα τους ἐπάνω. Πρέπει μπροστά, με πλατιά τινάσματα νὰ πηδήσουμε τοὺς αἰῶνες, γιὰ νὰ φτάσουμε στὸ ἀπέραντο βασίλειο τοῦ Σαίξπηρου. Ἐκεῖ, στὸν «Ἀμλέτο» του μέσα, τραγουδιέται ὁ θάνατος τῆς κόρης. Πόσο διαφορετικὰ! Ἀντίθετα πρὸς τὴν κλασικὴ βασιλοπούλ' Ἀντιγόνην ἢ φτωχὴν ταπεινὴ Ὀφελία εἶναι ὁ τύπος τῆς ρομαντικῆς παιδούλας. Τίποτε δὲ μᾶς λείπει ἀν τὸν ἀποζητᾷ τὸ θάνατο, ἢ ἀν τὸν ἀψηφῇ τὸν τάφο· κανένα κήρυγμα, καμιά ρητορικὴ· ἓνα κομμένο ἐδῶ καὶ ἐκεῖ λυρικό παραλήρημα μᾶς προμηγᾶ μονάχα κάτι κακό. Δὲν ξέρουμε ἀν τὴν ἀγαπᾷ τὴ ζωὴ· μόνο γνωρίζουμε πὺς ἀγαπᾷ· τίποτε περισσότερο, μὰ καὶ τίποτε βαθύτερο ἀπὸ τὸ πάθος της· ὄχι ἢ ἀγάπη τῆς ζωῆς· ἢ ἀγάπη αὐτὴ τὴν παραδίδει στὸ θάνατο, καλὰ καλὰ δὲν ξαναβρίσκουμε ἀν ἀθέλητα ἢ θεληματικά. Γιατὶ καὶ ἡ Ὀφελία δὲν παρουσιάζεται με τὴν πλαστικότητα τῶν ἀρχαίων παρθένων· μᾶς τραβᾷ με τὴν ἀοριεσία τῆς μουσικῆς· σφραγίδα ποὺ ζωηρὰ σημαδεύει καὶ τὴ χριστιανικὴ καὶ τῶν καιρῶν τῶν ὑστερονότερων τὴν ποίησι. Στὸ ἐξῆς μπορεῖ νὰ ποῦμε πὺς οἱ κόρες ποὺ παρατοῦνε τὴ ζωὴ καὶ ποὺ τὸ θάνατό τους τραγουδοῦν οἱ ποιητὲς δὲν εἶναι παρὰ τοῦ ὄνειρου ἀχιίδες ἀπὸ τὸ φεγγάρι τῆς Ὀφελίας.

Σ' ἓνα ρυάκι ἐπάνω

ἰτιά γυρμένη τὰ γλομά της φύλλα δείχνει
μέσ στὸν καθρέπτην τοῦ νεροῦ ποὺ ἀγάλλει ρέει·
ἔφερε ἢ κόρη αὐτοῦ φανταστικὰ στεφάνια
ἀπὸ τσουνίδες, χρυσολούλουδα καὶ κρίνα...

..... καὶ ὡς προσκαθοῦσε

αὐτοῦ σκαρφαλωμένη τὰ πλεκτά της ἀνθη
στὰ κλωνάρια, ποὺ ἐκλίναν, νὰ κρεμάσῃ, ἐκόπη
ἐν' ἀσπλαγχνῷ κλαδί, καὶ αὐτὴ με τὰ χλωρά της
τρόπαια πέφτει στὸ ποτάμι ποὺ τὴν κλαίει.
Τὸ ἀπλωμένο φῶρεμα της τὴν βαστοῦσε

ἐπάνω ὡς νύμφην τοῦ νεροῦ καὶ κείνη φωτόσο
ἄσματα παλαιὰ κομμένα ἐτραγουδοῦσε,
ὡς αἰσθθῆναι τῆς συμφορᾶς της νὰ μὴ εἶχε,
ἢ ὡσάν πλάσμα ἐκ γενετῆς του μαθημένο
σὲ κείνο τὸ στοιχεῖον· ἀλλ' ἀγάλλει ἀγάλλει
ποτισμένα βαρύνειν τὰ φορεμάτα της,
καὶ τὴν δυστυχισμένην κόρην κάτω ἐσθραῖν
ἀπ' τὸ γλυκὸ της ἄσμα εἰς βουρκομένο μνήμα.. *

* Ὑστερ' ἀπὸ καιροῦς, ἓνας ἀπὸ σαίξπηρισμὸ γεμάτος μεγάλος ποιητῆς, ὁ Βιχτόρ Οὐγκώ, τὴν ὥραλα με τὰ δεκαπέντε χρόνια της Ἰσπανίδα ποὺ τραγουδεῖ τὸ πρὶν τῆς ὥρας τέλος της μέσα στὰ πασιγνωστα «Φαντάσματα» τῶν «Ἀνατολικῶν» του, θὰ τὴν παρομοιάσῃ με τὸ θῦμα τοῦ Ἀμλέτου.

Καθὼς ἢ Ὀφελία ποὺ πήρε ὁ ποταμός,
ἢ λουλούδια νὰ μαζεύῃ τὴν ἤβρεν ὁ χαμός.

Καὶ στὰ «Φαντάσματα» τονίζει τὸ λυρικό του θρήνο, νέος ὁ ποιητῆς εἰκοσιεῖξι μόλις χρόνων γιὰ πόσες λυγερὲς ποὺ ζωντανὲς τις γνώρισε καὶ ποὺ τις πήρε ὁ τάφος: «Ἄ! πόσες παιδούλες εἶδα νὰ πεθαίνουν». Καὶ μία μία τοῦ παρουσιάζονται, γλυκὲς χαριτωμένες ὀπτασίες, ὠχρὲς, λευκὲς, ρόδινες, λεπτοκάμωτες, συλλογισμένες, ὀνειροπλέχτρες, δροσολούλουδα, ἀλκυόνες, περιστέρια. Κι ἀπάνω ἀπ' ὅλες ἢ Ἰσπανίδα, με τὰ δεκαπέντε χρόνια της, μαυροματοῦσα, με τὸ στῆθος ποὺ τὸ φούσκωναν ἀθῶοι ἀναστεναγμοί, ὄλη γέλιε καὶ χοροὶ καὶ χαρὰ. Ὅμως τὸ ποίημα ποὺ παρασταίνει ὑποδειγματικὰ τὴν ἐντέλεια καὶ τὴ συγκίνηση ποὺ δίνει στὸν ποιητὴν αὐτὸν ὁ θάνατος τῆς κόρης καὶ ὀπωσδήποτε τὴν τεχνολογία τῆς ὄλης του ποιητικῆς, γράφτημέ ὑστερ' ἀπὸ τὰ θαυμαστά μοιρολόγια στὸν τραγικὸ θάνατο τῆς θυγατέρας του.

Ἐσὺ ποὺ μέσα στὴν ἀθῶα καὶ στὴ συλλογισμένη
μαζὶ ὀμορφιά σου ταίριαζες με τὴ σεπτὴ μαντόνα
τῆς Ἰταλίας, τὴν Παναγιά τὴ γελαστή τῆς Φλόρας,
Κλαίω με τὰ ξανθὰ μαλλιά καὶ με τὰ μαῦρα μάτια!

Τὸ ποίημα τῆς Κλαίρης ἀπλώνεται σ' ἑκάτον πενήντα καὶ πλέον στίχους· γιὰ τὸ Οὐγκώ ἔταν ἀρχίσση λησιμονεῖ νὰ τελειώσῃ. Ἡ κεντρικὴ του ἰδέα πολὺ συνηθισμένη, κοινότατη, καθὼς εἶναι

* Ἀπὸ τὴν μετάφραση τοῦ Πολυλά.

σὲ πολλά ἢ οὐγκική φιλοσοφία· ἡ κόρη ποὺ πάει νὰ γίνῃ ἄγγελος στοὺς οὐρανοὺς. Θέμα ποὺ ξέφτισε μεταχειρισμένο, συχνὰ ἢ κακὰ, ἀπὸ στιχοπλόκους κάθε λογῆς. Ἄξιζε ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξή του. Στὰ χέρια τοῦ Οὐγκῶ ἀποχτᾶ ὄγκο καὶ θαμπώνει μὲ τὴ μεγαλοπρέπειά του. Γιατὶ ὁ Οὐγκῶ, καθὼς ἐπιγραμματικὰ τὸν ἀναφέρει ὁμοτίμος του κριτικὸς εἶναι «τιτάν τῶν λέξεων καὶ τῶν εἰκόνων».

Παιδοῦλα ποὺ ἐδιωχνε τὴν θλίψη ἢ ἀχιθοβολιά σου,
ποὺ ἡ μύνα ὡς ψὲς σὲ κοίμιζε μὲ τὸ νανοῦρισμά της,
ποὺ πρῶτα τὴ γοήτεψες μικροῦλα καθὼς ἦσουν,
καὶ ποὺ ὕστερα τῆς ἀπλωσες τὸ φῶς ὀλόγουρά της.

Νά ποὺ κοιμᾶσαι τώρα κάτω ἀπ τὴ σταχτειά τὴν πέτρα!
Ἐσὺ ποὺ μόλις ξηρασε, νά πιά ποὺ δὲν ὑπάρχεις!
Τὸν κρένο τὸ ἄστρο τὸν τραβᾶ, νά ποὺ ξανά σὲ πῆρε,
παρθένα, ἢ ἄλλη παρθεσιά, τὸ γαλανὸ τοῦ ἀπείρου.

Στὸ ὑπέρτατο στερέωμα πάλε εἶσαι ἀνεβασμένη,
στὰ οὐράνια, ξέφυγες, καθὼς στὰ δάση ἢ δροσοπάχνη,
καὶ ἄρωμα, φλόγα, ὕμνος, φτερό, βυθίστηκες καὶ πάλι
στὸ ἀπὸ φωνές καὶ ἀπὸ εὐωδιές, λάμψη καὶ ἀγάπη, Χάος.

Ἄπλη, καλὴ καὶ ἀληθινὴ καὶ ταπεινὴ καὶ ἀθάνα,
καὶ τ' ὄνειροτραγουδι τῆς σιγαλοτραγουδοῦσε,
κι εἶχε δὲν ξέρω κάτι τι σ' ὄλο τῆς τὸν ἄερα
καὶ μακρινὸ καὶ ἀόριστο, ποὺ ἔλεγες: ὄραμα εἶναι.

Τὸ αἰσιάνοσσαν πολὺν καιρὸ στὴ γῆ πῶς δὲ θὰ ζοῦσε,
μπροστά μᾶς πῶς δὲν πρόβαλε παρὰ γιά νά μᾶς λείψη,
πῶς λίγο τὴ λογάριάζε τὴν ἀδελφὴ ζωὴ της,
κι ἔδειχνε πῶς τὴ θαμπώνει ποτε καὶ ποτε ὁ τάφος.

Πιστεύουμε πῶς θὰ σταθοῦν. Πλάνη! Ὁ Θεὸς τὰ βιάζει,
κι ὅταν τυλίγουν τ' ἄσπρα τους χεράκια στὸ λαμπρὸ μᾶς,
ἀπ τὸ βαθὺ οὐρανὸ μιά κνοή κάνει ἄκανα νά τρέμουν
τὰ ὠραία φαντάσματα ποὺ λέμε πῶς δικὰ μᾶς εἶναι.

Στὸν οὐρανὸ τὸ σπλαχνικὸ ποὺ εἶναι τὰ βάλσαμα ὄλα,
τ' ἀγνά, τὰ πρᾶα κι οἱ ἀγαπητοὶ καὶ κείνοι ποὺ μᾶς λείπουν,
καὶ τῶν πνευμάτων τὰ φιλιὰ καὶ τῶν ψυχῶν τὰ μάτια,
ποτε καὶ μεῖς θὰ πάμε κεῖ; ποτε καὶ μεῖς θὰ πάμε;

Ἄουον εἶν' ἡ αἰγὴ καὶ ὁ κεραυνὸς ποτε καὶ μεῖς θὰ πάμε;
Πότε θὰ ἴδοῦμε λυτρωμένοι πιά, κι ὅμως ἀκόμα
ἄνθρωποι, τὴ σκοταδερὴ τὴ σάρκα μᾶς ἀχιτίδα,
καὶ τὰ ἀπὸ νύχια πόδια μᾶς φτερά μαλαματένια;

Καὶ μόνο γιά τὴν ἀντίθεση, πρὸς τὴν πολυτέλεια τοῦ Βιχτόρ Οὐγκῶ ἀξίζει νὰ τὸ ἀναφέρω ἐδῶ τὸ ποίημα σὲ μιὰ παιδοῦλα πεθαμένη — Λούση τ' ὄνομά της — τὸ λιγδολόγο, πολὺ ἀπλὸ καὶ λιτὸ πολὺ τοῦ ἀγγλοῦ Οὐδρόθουορθ. Εἶναι ὁ σύγχρονος, ὅμως ἀντιπαθητικὸς τοῦ Μπαίρον, σιγαλόφωνος ψάλτης τῶν ταπεινῶν καὶ τῶν ἠθικῶν, ὁ «ποιητὴς τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας», καθὼς κάποτε τὸν ὀνομάζει στὸ στίχο του ἕνας δικὸς μᾶς:

Στοὺς δρόμους τοὺς ἀπάτητους, ἐκεῖ
στὰ ποταμάκια ζοῦσε ποὺ κυλοῦσαν,
καλὸ ἕνα λόγο λίγοι τοῦ ἦσαν πει,
πιο λίγοι ἀκόμα τ' ἀγαποῦσαν.
Ἐνα κορᾶσι σάν ἀνθὸς χλωρὸ,
μισοκρυμμένο κι ἀπ τὸ μάτι,
κι ὁμοιοῦ ἀστέρη, μοναχὸ
στ' οὐρανοῦ ποὺ πορεύεται τὰ πλάτη.
Κι ὅταν νά ξη ἔπαψε ἡ Λούση πιά,
λίγοι ἦτανε ποὺ τὸ χαν ἀκουσμένα.
Μὰ τώρα εἶναι στὸν τάφο τῆς βαδιά,
καὶ ὦ! τί καημὸς γιά μένα!*

Μπροστά σὲ πόσους ἀκόμα θὰ εἶχαμε ν' ἀργοπορήσουμε καὶ μὲ πόσων τὰ τραγουδιὰ γιά τὸ θάνατο τῆς κόρης νὰ γλυκοβαυκαληθοῦμε! Θὰ ἔπρεπε νὰ φέρω ἐδῶ τὸ Λεοπάρδη, τὸ μεγαλύτερο, ὕστερ' ἀπὸ τὸ Ντάντε, ποιητὴ τῶν Ἰταλῶν, γιά τὸ σπαραχτικὸ στὸ αἰσθημα καὶ μαζὶ κλασικὸ στὴν τέχνη θρηνο ποὺ τοῦ ἐμπνέει ὁ θάνατος τῆς κόρης μὲ τὸ διπλὸ τ' ὄνομα, ποὺ τὴ λέει ποτε Σιλβία, ποτε Νερλίνα. Θὰ ἔπρεπε νὰ μνημονέψω τὸν Ἑλληνα ἀπὸ τὴ μητέρα του Ἀντρέα Σενιέ, ποὺ ἔκαμε νὰ ξανανθίσῃ ὁ μαραμμένος γαλατικὸς λυρισμὸς. Θὰ ἔπρεπε νὰ πῶ γιά τὸν ἀμερικανὸ Ἔδγαρ Πόε, ποὺ τὸ ἔργο του ὄλο ἀστροφέγγει ἀπὸ γυναικῶν καὶ ἀπὸ παρθένων περάσματα. Γιά τὸ Γάλλο Λεκόντ Δελίλ ποὺ κάποτε καὶ ποτε κόβει τὸ ἐπικό του ἀνάμειο ἀπὸ τὴν ἱστορία κι ἀπὸ τὴ φύση σοφὰ προσχεδιασμένο περπάτημα καὶ στέκεται γιά νὰ ρεμβάσῃ μὲ τὴ μακρινή, μὰ πάντα ὀλόφωτη μπροστά του ἐνθύμηση μιᾶς πεθαμένης κόρης. Γιά τὸν Μπαίρον, γιά τὸ Μυσσέ, πολυδόξαστα ὀνόματα, γιά τὸν αἰθέριο γερμανὸ Νοβάλη μὲ τὴ Σοφία Kühn. Γιά τὸν ἀγγλο Ρωσσέτη τῆς «Μακαρισμένης Κόρης» ποὺ μᾶς φτάνει ἀπὸ τὸν ἔβδομο

* Μετάφραση ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ κείμενο Λεάντρου Παλαμᾶ.

οὐρανὸ τὸ κελάδηνά της*. Γιὰ τὸ θάνατο τῆς Μιρέγιας ποὺ ἀριστουργηματικὰ ξεχωρίζει στὸ ἀριστοῦργημα τοῦ Μιστράλ. Γιὰ τοῦ μεγαλόστομου Βέλγου Βερράρεν τὴν «Ἐξαφανισμένη», παραδείσιον ὄνειρο. Καὶ περὶ ἐδῶ σημειῶνω μάλις τὴν ἀξέχαστην ἐντύπωση ἀπὸ τὶς σελίδας τοῦ «Βίλελμ Μάιστερ» τοῦ Γκαίτε· ἐκεῖ ποὺ ἡ Μινιόν, ἀγνή τῆς Ὁφελίας ἀδερφοῦλα, ὁ ἀφρὸς τῆς παιδοῦλας καὶ στὸ θάνατο, καθὼς καὶ στὴ ζωὴ της, γοητεύει μὲ τὸ φῶς τοῦ ἰταλικοῦ τοῦ ἡλίου ποὺ ἱλαρύνει τοὺς βορειανούς συγνεφιασμένους οὐρανοὺς. Κιὰν μποροῦσα νὰ περάσω τὰ σύνορα τοῦ στίχου καὶ τῆς ὀμιλίας μου, θὰ ἐδρίσκα πὼς κάποιες σκοτεινότερες γωνιᾶς τοῦ φωτεινοῦ, ὅμως ἀψαχτοῦ ἀκόμ' ἀπὸ ἐμᾶς ἐδῶ ἔργου τοῦ ἱεροφάντη τοῦ «Ταξιδιστῆ», ἀστράφτουν ἀπὸ τὸ μυστικὸ φάντασμα μιᾶς πεθαμένης κόρης. Μόνο ἐξαιρετικὰ θὰ σταματήσω στὸ Ροβέρτο Μπράουνιγκ. Εἶναι ὁ Ἄγγλος μὲ τὴν τεράστια φαντασία, τῶν ψυχῶν ἀνατόμος ἀκάματος ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ συγκριθῆ μὲ τὸ Σαίξπηρο, γιὰ τὸν κόσμον τῶν προσώπων, τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἰδεῶν κάθε λογῆς, κάθε τόπου, κάθε καιροῦ ποὺ ξαναζῆ στὸ ἔργο του. Ἐβελίνα Χόπ εἶναι τ' ὄνομα τῆς κόρης ποὺ τραγοῦδησε: Γράφει ἕνας ἀπὸ τοὺς μελετητῆς τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μπράουνιγκ: «Στὴν Ἐβελίνα Χόπ κρατεῖ ὁ τόνος τῆς ἐλπίδας καὶ τῆς πίστης πρὸς τῆς ἀγάπης τὸ θρίαμβο. Ἡ Ἐβελίνα πέθανε νέη. Ὁ ποιητῆς ἦταν πολὺ πρὸς ἡλικιωμένος ἀπὸ ἐκεῖνη. Τὴν ἀγαποῦσε, ἡ κόρη δὲν ἐγνώριζε τίποτε. Ὅλα λοιπὸν τελείωσαν καὶ πάει χαμένη καὶ ἡ ἀγάπη του; Γνωρίζουμε πὼς ἀποκρίνεται ὁ Μπράουνιγκ καὶ πὼς πιστεύει στὴν αἰωνιότητα τῆς ἀγάπης: Ἡ ἀπόκριση αὐτὴ ξαναδίνεται ἀκόμα μιὰ φορά. Μὰ κάθε σχόλιο, κάθε ἀνάλυση δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ τὴν ἀδυνατίσει τὴν ἐντύπωση ἀπὸ τὸ θαυμάσιο ποίημα, ποὺ τὸ ξεχωρίζει μιὰ ἰδιαίτερη διαπεραστικὴ συγκίνηση καὶ μιὰ εὐγενικώτατη σκέψη μὲ ὅλο τὸ ἀπὸ τὸ θάνατο πάθος καὶ τὸ ἀπὸ τὸν ἔρωτα ὕψος».

Ἡ ὁμορφὴ Ἐβελίνα πέθανε καὶ πάει.
Στὴν πεθαμένη ἔλα νὰ σκίψης ἀπὸ πάνω.
Νὰ τὰ βιβλία της τὰ κλειστά, νὰ τὸ κλινάρι,
νὰ κόψη πρῶτα μόνον ἕνα γεράνι,
λουλούδι ποὺ ἀργοπέθαινε μὲς στὸ ποτήρι.
Σὰν πρῶτα εἶν' ὅλα, τίποτε δὲν ἔχει ἀλλάξει,
τὰ παραθύρια εἶναι κλεισμένα, καὶ μόνον
δύο μεγάλες ἀχτίδες μᾶτα ἐδῶ γλιστροῦνε.

* Τὸ ποίημα μεταφρασμένο στὴ γλῶσσα μας ἀπὸ τὸν Ἅγι Θεόφ.

Κι ἦτανε μόνο σὺ δεκάξι τῆς τὰ χρόνια.
τ' ὄνομά μου μπορεῖ ἀκουστὰ καὶ νὰ μὴν τόξε.
Ὁ καιρὸς τῆς δὲν ἔφτασε γιὰ νὰ γνωρίσῃ
τὸν ἔρωτα, κι εἶχε σκοποὺς ἄλλους καὶ πόθους
στὴ ζωὴ της, καὶ χρεὴ πολλὰ καὶ μικρὲς ἔγνοιες.
Κι ἦτανε τώρα ὀρμη, καὶ τώρα μιὰ γαλήνη,
ὅσπου τῆς ἔγνεψε ἀπὸ πάνω κάποιον χέρι
καὶ μοναχὰ τ' ἀχνό της μέτωπο ἀπομένει.

Λοιπὸν γιὰ πάντα νάσαι ἀργὰ τώρα, Ἐβελίνα;
Κιὰν ἦταν διάφανη κι δλόδροση ἡ ψυχὴ σου
καὶ μὲ τὴ μοῖρά σου τ' ἀστέρια ταιριασμένα
καὶ σὺ πλασμένη ἀπὸ δροσιά καὶ νοῦ καὶ φλόγα,
κιὰν ἀπὸ σένα τρεῖς φορές πρὸ γέρος ἦμιον
κιὰν μακροσυμένα ἦταν τὰ δυὸ μας μονοπάτια,
γιὰ τὸν ἄλλον καθένας ἦτανε καὶ ξένος;
Κι ἦμαστε δυὸ μονάχα ἀνθρώποι, τότε ἄλλο;

Μὰ ὄχι, ὄχι. Γιατί αὐτὸς ποὺ στέκει ἐπάνω
κι εἶναι ὁ ποὺ πλάθει δυνατός, κι ἀγαθὸς δίνει,
τὴ μιὰν ἀγάπη σμίγει ἐδῶ μ' ἄλλην ἀγάπη:
γιὰ τὴ δική μου σὲ προσμένω τὴν ἀγάπη.
Καὶ ἂν εἶναι ὀλόκληρος ζωὴς ν' ἀργοπορήσω
κι ἂν ἄλλους κόσμους νὰ διαβῶ καὶ νὰ περάσω,
νὰ μάθω τόσα, κι ἄλλα τόσα νὰ ξεχάσω,
θάρθη ὁ καιρὸς ποὺ θὰ γυρίσω νὰ σὲ πάρω.

Ὁ καιρὸς θάρθη καὶ θὰ ρθῆ καὶ ἡ μέρα ἐκείνη
ποὺ θὰ μιλήσω· θὰ σοῦ πῶ: Ἐβελίνα, ἔρω,
κάτω στὴ γῆ, σὲ περασμένα μας τὰ χρόνια,
γιατ' ἦταν ἔτσι καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ κορμὶ σου.
Χρυσὰ γιατί ἦταν τὰ μαλλιά σὲν κεχοιπάφι,
γιατ' ἦταν κόκκινο τ' ἀχνεῖλι σου κοράλλι,
κι ὅτι δὲν ἔγινε σὲ τὰ χρόνια μας τὰ πρῶτα,
στὴ ζωὴ μας θὰ γίνῃ τώρα ποὺ θ' ἀρχίσῃ.

Καὶ θὰ σοῦ πῶ τὰ ἑσα πολλὰ πούχω περάσει,
καὶ τὴ ζωὴ ποὺ ἔζησα μόνος μου, πὼς ἔχω
κερδίσει ἀμέτρητο χρυσάφι, καὶ τοὺς τόπους
καὶ τοὺς αἰῶνες διαγνομίσει καὶ κουρσέψει,
μὰ βαθιά μου, βαθιά μου εἶν' ἕνας ὁ καημὸς μου,
καὶ πὼς μόνο γι' αὐτὸν προσμένω κι ἀπαντέχω,
καὶ σένα εἶναι ποὺ θέλω. Νά, ξανά σὲ βόσκω,
παιδοῦλα, ἀγάπη μου... Καὶ τώρα τί θὰ γίνῃ;

Ἐβελίνα καὶ σ' ἀγαπῶ καιροὺς καὶ χρόνια.
Ἡ καρδιά μου ποιὸς ξέρει πόσο ἦταν γιομάτη!

Μέσα της ήταν τὸ μικρὸ σου χαμογέλιο,
τὰ χευστὰ σου μαλλιά, τὸ κόκκινο τὸ στόμα·
Τώρα σωμαίνω· καὶ χλωρὸ σοῦ δίνω φύλλο,
στὸ παγωμένο σου τὸ χέρι νὰ τὸ κλείσης.
Τὸ μυστικὸ μας εἶν' αὐτό. Κοιμήσου τώρα,
κι διαν ξηπνήσης καὶ τὸ βρῆς, θὰ καταλάβης*.

Λίγο ἔλειψε μακραίνοντας τὸν περίπατο νὰ λησμονήσω τὸ σπιτάκι μας. Καιρὸς νὰ γυρίσουμε. Μᾶς περιμένει ἡ γωνιά τοῦ φτωχικοῦ μας δρόμου. Ἄς κλείσουμε τὰ παράθυρά μας πρὸς τῶν βαθειῶν ὀριζόντων τὰ ξαγαντέματα, καὶ τὰ μάτια μας ἄς τὰ στυλώσουμε πρὸς τὴ φωτιὰ τῆς γωνιάς ποῦ καίει καὶ ποῦ σπιθοβολᾷ καὶ παίζει καὶ σιγοτρίζει· καὶ μᾶς ἀνοίγει τὴν ὄραση τῶν ἱστοριῶν, τῶν παραμυθιῶν καὶ τῶν ἤχων ποῦ εἶναι τοῦ τόπου μας.

Στὸ φῶς τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Σολωμοῦ ρίχνει γλυκὰ τὸ βρυγᾶλλον ἱσκίο του ὁ χαμὸς τῆς κόρης. Στὰ πρῶτα εἰδυλλιακά του χρόνια ὁ ζακυνθινὸς τραγουδιστὴς τονίζει τὸ μοιρολόγι του στὸ θάνατο τῆς ὄρφανῆς.

Ἡ παιδοῦλα εἶναι:

Ὅπουχε στὰ ξανθὰ μαλλιά νισθέριστη μυρτούλα...
ὅπουχε σὰν παρθενικὸ τριαντάφυλλο τὸ στόμα,
ποῦχε τὰ μάτια γαλανὰ σὰν τ' οὐρανοῦ τὸ χρώμα...
Τὴ μαύρη! τὴν ἀπάντησα τὸ χάρωμα στὸ δρόμο,
ἀλλὰ τὴν κόρη τέσσεροι τὴν εἶχανε στὸν ὄμο...

Ὅταν ἡ σολωμικὴ Μοῦσα μεστωμένη, δοκιμάζει τοῦ φτεροῦ τῆς τῆ δύναμη, σὲ μεταφυσικὰ ὕψη, ὁ σελλεϊκὸς ποιητὴς βλέπει «στὴ θύρα τὴν δλόχρυση τῆς Παντοδυναμίας—πνεύματα μύρια παλαιά, πνεύματα μύρια νέα», νὰ καρτεροῦνε, φερμένη μὲς στὴν ἀγκαλιά τοῦ θανάτου, τὴν Παρθένα, γιὰ νὰ τῆς ποῦν: «Πῶς ἀργήσες νὰ φτάσης!» «Ἡ φαρμακωμένη στὸν Ἄδη» ποῦ περισσότερο ἀπὸ τοὺς κύελους τῆς δαντικῆς κόλασης θυμίζει τ' ἀσοφοδελοσπαρτα λιβάδια τῶν Ἠλυσιῶν, ἐξειδανέικευτικὴ συνέχεια τῆς πρώτης Φαρμακωμένης, καρτερεῖ στὸν ἄδη τὸν ἀγαπημένο της. «Πῶς ἀργεῖτε, γλυκεῖα ψυχὴ;» Καὶ τὸ τραγοῦδι τῆς ἐρωτεμένο, μπροστὰ στὸς ἱσκιους, ἐξυπνοῦσε τοὺς ἤχους ὄλους καὶ τοὺς ἔκανε γλυκοὺς καὶ κείνους.

* Μετάφραση ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ κείμενο Λέαντρου Παλαμά.

Ἄλλὰ τὸ ποίημα τὸ ὑποδειγματικὸ, ποῦ ἀντιλάλησε ζωντὰ στὶς καρδιές τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, καθὼς πάντα συμβαίνει, δὲν εἶναι ἡ ὑπερκόσμια «Φαρμακωμένη στὸν Ἄδη», εἶναι ἡ κοσμικὴ «Φαρμακωμένη» τοῦ 1826. «Τὰ τραγοῦδια μου τάλεγεσ ὄλα...». Ποιὸς δὲν ἄκουσε ἢ ὄλους ἢ κάποιους ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ περίφημου μαζὶ λαϊκοῦ καὶ ἀριτοκρατικοῦ τραγουδιοῦ, ποιὸς δὲν ἐρίξεν ἀπάνω τους τὸ μάτι περιεργὰ ἢ ἀπρόσεχτα, σὰν ἔτυχε νὰ τοὺς βρῆ στριμωμένους μέσα στὰ φύλλα μιᾶς ἀνθολογίας; Ποιὸς δὲν τοὺς ἄκουσε ἀπαγγελλόμενους, ἢ χοντρά παραλασμένους μέσ' ἀπὸ στόματα λογιῆς; Στὸν καιρὸ μου οἱ νέοι τραγουδοῦσαμε μὲ τὴ βοήθεια τῆς κιθάρας παθητικὰ τονισμένη ἀπὸ τὸν Καρρέρ, νομίζω, τὴ Φαρμακωμένη, καὶ πάντα μοῦ ἔρχεται στὸ νοῦ ὁ στίχος τῆς ἀχώριστος ἀπὸ τὸν ἤχο τῆς μελωδίας της. Ἄς τὸ ξανατραγουδήσω τώρα προσεχτικὰ, πιστὰ, μὲ τὸ στίχο του μόνο:

Τὰ τραγοῦδια μοῦ τάλεγεσ ὄλα,
τοῦτο μόνο δὲ θέλει τὸ πῆς,
τοῦτο μόνο δὲ θέλει τ' ἀκούσης,
Ἄχ! τὴν πλάκα τοῦ τάφου κρατεῖς!

Ὡ παρθένα, ἀν ἠμπορεῖαν οἱ κλάφες
πεθαμένου νὰ δώσουν ζωὴ,
τόσες ἔκαμα κλάφες γιὰ σένα,
ποῦ θελ' ἔχεις τὴν πρώτη πνοή.

Συφορά! Σὲ θυμοῦμαι. Καθόσον
στὸ πλευρὸ μου μὲ πρόσωπο ἄχνό.
Τί ἔχεις; σοῦ εἶπα. Καὶ σὺ μ' ἀποκριθῆς:
—Θὰ πεθάνω! φαρμάκι θὰ πῶ.

Μὲ σκληρότατο χέρι τὸ πῆρες,
ὄραία κόρη, κι αὐτὸ τὸ κορμί
ποῦ τοῦ ἐπρεπε φόρεμα γάμου
πικρὸ σάβανο τώρα φορεῖ.

Στὴν ἀρχὴ κρατεῖ ὁ θρήνος, χωρὶς καμιὰν ἄλλη βλέψη. Ὁ ποιητὴς κλάλει, χωρὶς νὰ συλλογίζεται. Ὑστέρᾳ ὁ τόνος ἀρχίζει ν' ἀλλάξει:

Τὸ κορμί σου καὶ μέσα στὸν τάφο
τὸ στολίζει σεμνὴ παρθένα.
Τοῦ κακοῦ σ' ἀδικοῦσεν ὁ κόσμος
καὶ σοῦ ἔλεγε λόγια κακά.

Αισθάνεται καθείς πώς τὸ ἱερὸ πένθος τὸ συγταράζει βέδηλα κάποιο κοινωνικὸ ἀνακάτεμα. Ἡ κόρη πέθανε, παίρνοντας μὲ τὸ χέρι της φαρμάκι. Τοῦ κόσμου ἢ καταλαλιὰ τὴν κυνηγᾷ καὶ στὸν τάφο της. Λόγια σπέρνουν ἔξευτελιστικὰ γιὰ τὴ μνήμη τῆς πεθαμένης, ὕβριστικὰ γιὰ τὴν τιμὴ τῆς κόρης. Ἀλλὰ ὁ ποιητὴς πιστεύει στὴν ἀγνότητά της. Βλέπει τὸν ἄγγελο τῆς παρθενίας νὰ σκύβῃ πάντα λευκοφτέρουγος ἀπάνω ἀπὸ τὸ μνήμα της. Δὲν τοῦ φτάνει νὰ μείνῃ μοιρολογητής. Γίνεται κριτής. Δικάζει, καὶ κατάδικάζει. Τὰ λόγια τοῦ κόσμου εἶναι κακὰ, ὕβριστικὰ γιὰ τὴν κόρη:

Τέτοια λόγια ἂν ἠμπόρεις ν' ἀκούσῃς
ὄχ' τὸ στόμα σου τ' ἤθελε βγῆ;
—Τὸ φαρμάκι ποῦ ἐπῆρα καὶ οἱ κόνοι
δὲν ἐσιάθησαν τόφο σκληροί.

Καὶ παρατώντας τὸ λυπητερὸ μὲ τὴν κόρη σιγομιλήμα ὁ ποιητὴς, ἐκεῖνος πιά κατήγορος, καὶ τὴ φωνὴν ὀψώνοντας, βροντολαλεῖ:

Κόσμε ψεύτη! τὲς κόρες τὲς μαῦρες
κατατρέχεις ὅσο εἰν' ἔωντανές,
σκληρὸ κόσμε! καὶ δὲν τὲς λυπᾷσαι
τὴν τιμὴν ὅταν εἶναι νεκρές.

Σώπα, σώπα, θυμησοῦ πὼς ἔχεις
θυγατέρα, γυναῖκα, ἀδερφή.
Σώπα, κόσμε, κοιμάται στὸ μνήμα,
καὶ κοιμάται παρθένα σεμνή!

Μετὰ τὸν ἀπλὸ πικρὸ θρήνο ἢ θερμὴ ρητορικὴ, γιὰ νὰ τυπωθῇ ζωηρότερα, μιλεῖ ἀτμηλέητα καὶ ἀκατάσχευα. Ὁ Πολυλάς σημειώνει τὸ «ἀκαλλώπιστον ὕφος», καθὼς τὸ λέγει, τοῦ τραγουδιοῦ.

Ὁ πρωτόφροντος καλλιτέχνης τοῦ στίχου ποιητὴς τῶν «Ἐλευθερῶν Πολιτοκρημένων» καὶ τοῦ «Πόρφυρα» εἶμαι βέβαιος πὼς δὲ θὰ μποροῦσε νὰ θυμηθῇ κάποιους, ὅσο κιὰν εἶναι λίγοι, στίχους ἀπὸ τὸ τραγούδι του, χωρὶς νὰ νιώσῃ μέσα του κάποιον ἀποδοκιμασίας ἀνατριχίασμα. Ἀδιάφορο: Τὸ ποίημα τῆς Φαρμακωμένης, μαζὶ ἐλεγειακὸ καὶ ρητορικὸ, θὰ ἦταν ὄχι εὐκολοκαταφρόνητο δείγμα τοῦ ξανανθισμοῦ τῆς νέας ἑλληνικῆς Μούσας, κιὰν ἀκόμα τοῦ λείπαν τὰ τελευταῖα του τέσσερα τετράστιχα. Ὅμως καθὼς ἀντικρύζουμε κάποιο φτερωτὸ πλάσματάκι, συμμαζεμένο νὰ σαλεύῃ

σὲ κάποιο ἀκρῆ, καὶ τὸ παίρνομε γιὰ σπιτικὸ πουλάκι, ποῦ εἶν' ἔτοιμο χαμοπετώντας νὰ γυρίσῃ στὴ φωλίτσα του, καὶ νομίζομε πὼς φτάνει νὰ τῆ ἀπλώσομε τὸ χέρι γιὰ νὰ τὸ περιλάβομε, καὶ νὰ τὸ κλείσομε στὸ κλουβί· κι ἔξαφνα τὸ πουλί τινάζεται ἀπ' ἐμπρὸς μας, ἀνοίγοντας μακριὰ φτερούγια διάπλατα, καὶ χύνεται πρὸς τὰ ὕψη, ἀδέσμευτο, ἀκράταγο, καὶ χάνεται ἀπ' ἐμπρὸς μας: ὅμοια ὁ ποιητὴς ἀπροετοίμαστα, ξαφνικά, ἀκόπιαστα, μ' ἓνα πέταμα, στὸν ἴδιο τῆς περπατησιᾶς του ρυθμὸ, ὅμοιος ἀνέκρο, ἀκράταγο, ἐξακολουθεῖ τὸ ἀνορθωτικὸ τῆς γονατισμένης τραγούδι, ἔτσι:

Θὰ ξυπνήσῃ τὴν ὕστερη μέρα
εἰς τὸν Πλάστην ἐμπρὸς νὰ κριθῇ,
καὶ μὲ σέβας ἐμπρὸς του κινώντας
τὰ λευκά της τὰ χέρια θὰ εἰπῇ:
Κοῖτα μέσα στὰ σπλάχνα μου, Πλάστη,
τὰ φαρμάκωσ' ἀλήθεια ἢ σκληρή,
καὶ μοῦ βγῆκε ἀπ' τὸ νοῦ μου, Πατέρα,
πὼς πλάσμενά μου τὰ ἔχες Ἐσὺ.
Ὅμως κοῖτα στὰ σπλάχνα μου μέσα
ποῦ τὸ κῆμα τους κλαῖνε, καὶ πές,
πές τοῦ κόσμου ποῦ μόλεγε τόσα,
ἔδω μέσα ἂν εἶν' ἄλλες πληγές.
Τέτοια, ἐμπρὸς εἰς τὸν Πλάστη κινώντας
τὰ λευκά της τὰ χέρια θὰ πῇ:
Σώπα, κόσμε, κοιμάται στὸ μνήμα
καὶ κοιμάται παρθένα σεμνή.

Ἔτσι τὸ τραγούδι τῆς κόρης, ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς κόρης, ἀπλὰ θρηνητικὸ, σκόπιμα ρητορικὸ, γγίζει στὸ τέλος τοῦ τὸν ὕψηλότατο χαραχτήρα τῆς τέχνης: γίνεται ποίημα θρησκευτικὸ.

Στὰ ποιήματα τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου, ἀξίου μαθητῆ καὶ μεγάλου θαυμαστῆ τοῦ Σολωμοῦ ποῦ τὸ φῶς εἶδανε στὰ 1856, βρίσκονται τὰ «Δυὸ λουλούδια». Τὸ δεύτερο ὑποδειγματικὸ μοιρολόγι ποῦ μᾶς γέννησε ὁ θάνατος τῆς κόρης. Στὴ Φαρμακωμένη ὁ Σολωμὸς σακρῦζει, ἐλέγχει, φαντασιώνεται. Μὲ τὰ «Δυὸ λουλούδια» τοῦ Ὁ Τυπάλδου μᾶς φέρνει σιμότερα στὸ ἀπλὸ, ἀγνό, χωρὶς κανένα σκοπὸ τραγούδι: ἂν ἔχῃ ὁ στίχος συγγένεια μὲ τὸν ἦχο, ἢ συγγένεια πὼς ἀκοπα παρουσιάζεται στὸς τραγουδιστοὺς, κι ὅταν τοὺς ἀπαγγέλλῃς μόνον, τροχάλους του! Οἱ στίχοι τοῦ ἀπὸ λουλούδια, ἀπὸ διακοσμητικὰ ἐπίθετα γενικοῦ, κοινότατου μεταχειρισμοῦ, παραγεμίζουν καὶ πλατύνουν τοὺς ὄχτασουλλάβους του, καὶ εἶναι ὅταν τρίλιες καὶ ὅταν τρέ-

μολα, μὰ κυριαστικά, ἀπαλά πόσο! Τὸ ποίημά του, ἓνα εἰδύλλιο. πλαισιώνει τὴν εἰκόνα του ἢ ἀυγὴ τῆς ἑλληνικῆς πρωτομαγιάς· καὶ χρωματίζεται ἡ εἰκόνα ἡλαρὰ μαζὶ καὶ πικθητικά, ἀπὸ τὴν ἐνθύμηση τῆς γλυκύτερης εὐτυχίας ποῦ μᾶς δόθηκε νὰ χαροῦμε ἀπὸ τὸ πέρασμα μᾶς κόρης.

Μόλις ἔφεγγε τὸ ἀστέρι
τῆς ἀυγῆς γλυκὰ γλυκὰ,
μύσχοις ἔχυνε τὸ ἀέρι
στὴν ὥρατα πρωτομαγιά.

Πρὶν ἀρχίσουν τὰ τραγοῦδια,
τὸ ξεφάντωμα, οἱ χοροί,
μέσα στ' ἄγγιχτα Λουλούδια
πρώτη ἐπρόβαλες ἐσύ.

Πρώτη ἐπρόβαλες, Μαρία,
καὶ σ' ἀπάντησα σιμά
εἰς τὴν ἔρημη ἐκκλησία
ὅπου ἐπήγαμε συχνά.

Τὰ μαλλιά σου ἐπέφταν πλῆθος
εἰς τὸν κάταστρο λαϊμὸ
καὶ σοῦ στίλιζε τὸ στήθος
ρόδο ὠραῖο παρθενικό.

Μὲ τὸ χέρι σὺν τὸν κρίνον
μοῦ τὸ ἐπρόσφερες γλυκὰ:
— Πάρ' το, μοῦ εἶπες, σοῦ τὸ δίνω.
Καὶ μοῦ ἐσπάρραξε ἡ καρδιά.

Καὶ τὸ ταίριασα μὲ κείνον
ὅπου μοῦ εἶχες δώσει ἐσύ,
νῦν' τὸ ρόδο μὲ τὸν κρίνον
πάντα ἐνθύμηση πικρή.

Ἐδῶ ἡμποροῦσ' ἐξαίρετα νὰ τελειώσῃ τὸ τραγοῦδι· ἢ τελευταία του στροφὴ:

Τὸ 'να σύμβολο θανάτου,
τ' ἄλλο νότης καὶ ὁμορφιάς.
Ἡ χαρὰ πάντα ἐδῶ κάτω
ἀδερφή τῆς συμφορᾶς.

Ἡ τελευταία αὐτῆ στροφῆ, ἢ φιλοσοφικὴ τρόπον τινὰ ἐξήγηση τῆς τρυφεράδας, καὶ τὸ γενικὸ συμπέρασμα τοῦ κόνου τοῦ ποιητῆ

Μὲς στὸ χρόνισμα, Μαρία,
πάλι γύρισ' ἀπ' ἐκεῖ
εἰς τὴν ἔρημη ἐκκλησία
ποῦ σὲ εἶχα πρωτοῖδε.

Ἄλλ' ἀντὶ τὸ οὐράνιο στόμα,
τὰ θεῖα βλέμματα νὰ ἰδῶ,
καὶ τ' ἀέρινό 'τὸ σῶμα,
ὠραῖο πλάσμα ἀγγελικό,

μὲς στὸ ἀπάτητο χορτάρι
εἶδα ἔρμο μοναχὸ
ἓνα κάταστρο λιθάρι
μ' ἓνα ὀλόμυρο σιταῦρο.

Μοναχὸς μὲς στὴν ἐρμία
εἰς τὸ μνημα σου ἐμπροστά
ἐγονάτισα, Μαρία,
καὶ τὸ ἐφίλησα θερμά.

Κι ἀπὸ τ' ἄνθη ἐκεῖ σπαρμένα
ἔκοιρα ἓνα μοναχὸ
ἀχνὸ καὶ ἀσπρὸ σὺν ἑσένα,
σὺν ἐσὲ παρθενικό.

μποροῦν νὰ προσθέτουν κάποιον ὄγκο στὸ τραγοῦδι, μὰ δὲν τοῦ περισσεύουν τὴν ὁμορφιά. Ὅμως ὁ Τυπάλδος ἤξερε καλὰ νὰ συνταιριαζῆ τὴ σκέψη μὲ τὸ αἶσθημα, γιατί τὰ δύο αὐτὰ φανερόματα τῆς ψυχῆς δὲ στέκονται σὲ ὀρισμένα σύνορα καὶ ὀλαένα συναλλάσσονται καὶ συγκυριαρχοῦνε ἀτὴν τέχνη.

Ἀλλὰ μέσα στὰ Ποιήματα τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου ἓνα τραγοῦδι ποῦ ξεχωρίζει τὸ δείγμα, στὴν ἐντέλεια, τῆς γαλαζοαιμάτης τέχνης του, εἶναι ἡ «Ἐπιθυμία». Κι αὐτὸ εἶν' ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς κόρης. Στὴν κριτικὴ μου γιὰ τὸν Τυπάλδο, τὴ δημοσιευμένη στὶς ὀμιλίες τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσού), χαρὰ χτήρισα τὸ ποίημα: «Μία ἰδέα μεγάλη», πλασμένη ἀπὸ τὸν ποιητὴ ἀνάλαφρα, ἀπαλότατα, ἐλεθερ' ἀπὸ κάθε φιλοσοφικὴ ρητορικὴ, σὺν ἓνα κομμάτι παρμένο ἀπὸ τὰ ὠραιότερα μεσαιωνικά συναξάρια. Τὸ ποίημα τῆς «Ἐπιθυμίας» εἶναι σὺν ἓνα ρόδο φύλλο δροσερό — παίρνω τὴν παρομοίωση ἀπὸ ἓν' ἄλλο ποίημα τοῦ Τυπάλδου, τὸ «Θάνατο τοῦ γέρου» — ἔγραφα κάποτε, ποῦ χάραξε ἀπάνου του ἡ Ἄνοιξη «κρυφὸ παράδεισος τραγοῦδι». Καὶ προσθέτω τώρα: Ἡ «Ἐπιθυμία» εἶναι τὸ ἴδιο ποίημα, τὰ «Δύο Λουλούδια» του, μετουσιωμένα· μεταφεριμένα ἀπὸ τὴν πλαστικὴ κορνίζα τοῦ ἑλληνικοῦ εἰδυλλίου τῆς πρωτομαγιάς στὸ μαγικὸ οὐρανὸ τοῦ Μύθου· ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος ξετυλίγεται μὲ τὸ σημάδι τῆς ὕψηλης τέχνης ποῦ παρατήρησα ποῦ τὸ ἄγγιξε στὸ τέλος τῆς Φαρμακωμένης του ὁ Σολωμὸς· εἶναι ποίημα θρησκευτικό. Ἡ Μαρία τῶν «Δύο Λουλουδιῶν» μεταμορφώνεται σὲ πλάσμα ποῦ κρατεῖ κάτι ἀπὸ τὴ χάρη τῶν ἀγγελουδιῶν τοῦ προραφαηλιτικοῦ ἀγιογράφου τῆς Φλωρεντίας, τοῦ Φρά Ἀγγελίκο, καὶ κάτι ἀπὸ τὴν πνοή τῆς ὁδῆς τοῦ Ἰταλοῦ Πετράρχη ποῦ τὴν ἀφιερώνει στὸ θάνατο καὶ ποῦ μέσα ἐκεῖ δραματίζεται νεκρῆ τῆ Λάουρα, δέσποινα πολύτεκνη στὴ ζωὴ τῆς, ὅμως ἀειπάρθενη πάντ' ἀγάπη του· ἐκεῖ ποῦ τὴν δραματίζεται πεθαμμένη, ὅμως ἐδῶ πελιδνή, ἀλλὰ λευκότερη κι ἀπὸ τὸ χιόνι ὅταν πέφτη δίχως ἄνεμος νὰ πνέη, σὲ μιὰ ὠραία κοιλάδα»:

Στοῦ ἡλίου τὸ βασίλειμα
κόρη ξανθὴ προβαίνει
καὶ στ' ἀκρογιάλι κάθεται
ροδοστεφανωμένη.

Τὰ μάτια χάρμα τ' οὐρανοῦ,
στὸν οὐρανὸ γυρίζει·
λάμπει ὁ καθρέφτης τοῦ γιαιλοῦ
καὶ γύρω ἢ γῆς ἀνθίζει.

Περνᾶ τὸ βασιλόπουλο, τοῦ σπάρραξε καὶ κείνου ἢ καρδιά, κα-

θώς τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ στο ἀντίκρουσμα τῆς Μαρίας. Τὴν ἀγάπη-
σε. Τῆς προσφέρει ὅλα τ' ἀγαθὰ ποῦ περνοῦν ἀπὸ τὸ χέρι του, τῆς
ὑπόσχεται ὅλες τίς χαρὲς ποῦ στέκονται κάτω ἀπὸ τὸ θέλημά του.
Τοῦ κάκου. Ἡ κόρη εἶναι ἀγγελικὰ πλασμένο τὸ σύμβολο τοῦ ἴδιου
τοῦ ἰδανικοῦ. Ὀνειρεύεται τοὺς ἀφάνταστους παραδείσους τῶν ὑπερ-
κόσμιων, καὶ μόνον αὐτὰ πιστεύει πὼς θὰ τὴν ἐσβήνῃν τῆ δίψα της.
Τὸ βασιλόπουλο ἀπελπισμένο φεύγει. «Μόνον τοῦ κόσμου, κόρη μου,
ἔχω χαρὲς γιὰ σένα... Παράτησε τὰ ὀνειράτα». Φεύγει, ἀλλὰ γυρίζει
μὲς στο χρόνισμα, καθὼς γυρίζει κι ὁ ποιητῆς ὁ ἴδιος μέσθ στὰ
«Δυὸ λουλούδια». Μ' ἓνα θάνατο, μ' ἓνα μνῆμα, καὶ μ' ἓνα κρίνο
καταστρέφεται, καθὼς καὶ στὰ «Δυὸ λουλούδια», ἡ πλατωνικὴ τρα-
γωδία τῆς «Ἐπιθυμίας». Ἄλλὰ πόσο διαφορετικὸ τὸ μυστικὸπαθὸ
τροπάρι ἀπὸ τὸ παθητικὸ εἰδύλλιο!

Ἡ κόρη ποῦ καμάρωνε
τ' ἀέρι καὶ τὸ κῆμα
πέθανε καὶ τὸ χάραμα
τὴν ἔβαλαν στο μνῆμα.

Ἦταν ἀκόμη σὰν ἀνθὸς
τὸ τρυφερό της στόμα
καὶ βγήκε κρίνος δροσερός
στοῦ τάφου της τὸ χῶμα.

Στὸ μνῆμα πλὴν δὲν ἦταν
ἡ ἀγγελικὴ εὐμορφία,
καὶ βγάνανε τὰ χῶματα
μιά μυστικὴ εὐωδία.

Κι ἔτσι οἱ ἀθῶες παιδοῦλες, οἱ Μαρίες τῆς πρωτομαγιάς, γίνον-
ται ὅσιες Μαρίες ἐκστατικές, κι ἔτσι ὁ ποιητῆς ἀποθεώνει τίς ἐγ-
κόσμιες ἀγάπες του.

Ρεγκίνια Σκάρπα εἶναι τ' ὄνομα τῆς κόρης ποῦ τραγου-
δεῖ τὸ θάνατό της, ὁ φίλος καὶ ὁμότιμος τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου,
πετραρχικὸς καὶ κείνος καὶ σολωμικός, ὁ Γεράσιμος Μαρκοράς.

Ξενιτεμένος ἄγγελος,
εἶσαι, ἀκριβὴ παρθένα!
Τοῦ κάκου μὲ ταπεινώση
τ' ἄσπρα φτερά κλεισμένα,
ὅλο τὸ φῶς σου ἀπόκρυφες
μὲς στὴν ὠραία ψυχῆ.

Τοῦτα στο νοῦ μου φώναξα
εὐθὺς ποῦ σ' εἶδα ἐμπρός μου.
Ἄλλὰ σὺ τώρα ξέφυγες
τὴν τρικυμία τοῦ κόσμου
σὰ χελιδόνι πρόθυμο,
τὴν ἀνοιχτὴ νὰ βροῖ.

Καὶ τὸ βασιλόπουλο; καὶ ὁ λατρευτῆς;

Πόθος θερμὸς τὸν ἀναψε
νὰ ξαναἰδῆ τὰ κάλλη
π' ἄρπαξε ὁ Χάρος κι ἔκρυψε
στῆς γῆς τὴν ἔρημ ἀγκάλη.

Τῆ γῆ πέττει ποῦχε κλειστῆ
ἀπάνω ἀπ τὴν καρδίᾳ της,
καὶ μέσα βροῖκει μιά ξανθὴ
πλεξίδα ἀπ τὰ μαλλιά της.

Ὁ ποιητῆς ἔχασε στὴ ζωὴ τὴν κόρη τὴν πηγῆ ποῦ τοῦ γέν-
νησε τὴν ἔκσταση. Καὶ, καθὼς ὅταν θέλουμε καλύτερα νὰ συλλογι-
στοῦμε, καλύτερα ν' ἀκούσωμε, καλύτερα ἀκόμα καὶ νὰ ἰδοῦμε κάτι,
τὰ κλείνουμε τὰ μάτια μᾶς, ἔτσι καὶ ὁ ποιητῆς κλείνει τὰ μάτια
του στὴν πραγματικότητά, καὶ τ' ἀνοίγει καθὼς ὁ ἴδιος μᾶς εἶπε στὰ
ὄνειρά του. Ἐκεῖ ἐλπίζει νὰ τὴν ξαναἰδῆ ὀλόφρυχα μὲ μάτι ἀθάμ-
πωτο, σὲ ὅλη της τὴ λάμψη. Τότε, μᾶς ἐξομολογίεται στο ἴδιο του
τὸ τραγούδι, τότε ἡ φαντασία του ἀναμμένη, ὀλόφλογη ἀπὸ τὰ θεῖα
κάλλη τῆς κόρης, θὰ θγάλη «ἓνα τραγούδι ἀμίμητο». Τὸν πόθο τοῦ
ποιητῆ γέννησε κάτι βαθύτερο ἀπὸ μιά διαβάτταν ἐξαψη δημιουρ-
γικῆς ὀρμῆς· ἡ ἐλπίδα του δὲν πῆγε στὰ χαμένα. Ἀπόδειξη ὁ
«Ὀρκος» τὸ μέγα καὶ τὸ κύριο ἔργον τοῦ Μαρκορά. Καὶ μ' ὅλη
τὴν ἐπιπόλαξην ἀνθρώπου ποῦ δὲν καλεγνωρίζει τὴ χρονολογικὴ
τάξην τῶν ποιημάτων τοῦ Μαρκορά, στὴν κριτικὴ φαντασία μου πα-
ρουσιάζεται ἡ Εὐδοκία, ἡ ἡρώισσα κόρη τοῦ («Ὀρκου», ἴδια ἡ Ρεγ-
κίνια Σκάρπα, μεταμορφωμένη ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα, κίταγμένη μὲ
μάτι ἀθάμπωτο πιά σὲ ὅλη της τὴ δόξα. Μέσα στο ποίημα τοῦτο, ἡ
κρητικοπούλα παρθένα, ποῦ συμβολίζει ἀξεχώριστα καὶ τὴν Κρήτη
ποῦ μᾶς ζῆ μὲ τὴν ἡρωικὴ ἀντίσταση, καὶ τὴν Ἑλλάδα ποῦ ξανα-
ζῆ, καὶ τὴν ἐλευθερία ποῦ θαυματοουργεῖ, δὲν εἶναι, μὲ τὴν πραγμα-
τικὴ τῆς ὑπόστασι, πρὸς μιά κόρη ποῦ γυρίζει στὰ πάτρια χῶματα
μαρτυρικὴ γιὰ νὰ πεθάνῃ σὲ κείνα ἀπάνω. Καὶ μέσα στὸν «Ὀρκο»
δὲν τραγουδιέται παρὰ σὲ τρόπον ἐπικόν ὁ θάνατος τῆς κόρης.

Μολαταῦτα τὸ «ἀμίμητο τραγούδι» ποῦ ὁ ποιητῆς θρηνώνωντας
τὸ χαμό τῆς Ρεγκίνιας Σκάρπα, μᾶς ὑπόσχεται πὼς θὰ τονίσῃ «σὰν
ἦχο τ' οὐρανοῦ», καθὼς λέγει, τὸ ἀμίμητο αὐτὸ τραγούδι, δὲν εἶναι ὁ
«Ὀρκος» εἶναι κάποιον ἄλλο του τραγούδι λιγώστιχο. Εἶναι τὸ παρά-
πνο τῆς πεθαμένης. Καὶ τοῦτο θέλω νὰ τοποθετήσω ἐδῶ γιὰ νὰ
συμπληρώσω τὸ τρίπτυχο εἰκόνημα τοῦ θανάτου τῆς κόρης ὕστερ
ἀπὸ τὴ Φαρμακωμένη καὶ ἀπὸ τὰ Δυὸ λουλούδια. Ὁ ποιητῆς ἐκ-
φράζεται δραματικά. Δὲ μᾶς μιλεῖ πιά γιὰ τὴν πεθαμένη κόρη, σὰν
τοὺς ἄλλους· ἡ πεθαμένη κόρη μιλεῖ μὲ τὸ στόμα του. Τὸ ποίημα,
οἰκονομημένο, πλεγμένο ἀγαπῶσεται, καὶ μὲ ὅλη του τὴ συντομία,
γύρω στὴν κρισιμώτερη στιγμή τῆς ψυχῆς μιάς κόρης, στὴ στιγμή
ποῦ θὰ γνώριζε ὁ τι μέγιστο γιὰ κείνη τὴν ἀγάπη. Δὲ πρόφτασε
νὰ τὴ γνωρίσῃ. Καὶ ξεσπᾷ τὸ παράπονό της ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ τά-
φου, ποῦ μᾶς θυμίζει καὶ τὸν ἑλληνικὸ πολυθεισμὸ τοῦ δημοτικοῦ

μας τραγουδιού με τῆς ζωῆς ἀκόμα και πάντα τῆ λαχτάρα, και τὴν εὐαγγελικὴ πνευματικότητα.

Κόσμε ὦραϊε, με πόση λάβρα
σ' ἔχω τώρα στὴν καρδιά !
Τ' Ἀπριλιοῦ σου ἀκούω τὴν αὔρα
και στὸ λάκκο μου βαδιά.

Μ' ὄσα ὀλοῦθε ἡ γῆ φυτρώνει
νάταν, Θέ μου, βολετό
ἀπ τὸ χῶμα ποῦ με ζώνει
σάν τραντάφυλλο νὰ βγῶ.

Πρὶν ὁ θάνατος με σύρη
σὲ ἀλουλούδιαστες ἐρμιές
εἶδα τέτοιο πανηγύρι
δεκατέσσερες φορές.

Μόλις εἶχα ἡ μαύρη ἀρχίσει
ἀνταπόκριση γλυκειά
με τ' ἄερί, με τὴ βροχὴ,
με τὰ πράσινα κλαριά.

Τὰ λουλούδια, ἡ γλῶση, τὸ πλῆθος
ἀπὸ τ' ἄστρα τοῦρανοῦ
κάτι μόλεγε στὸ στήθος
ποῦ δὲν ἔφτανε στὸ νοῦ.

Τὰ ποιήματα ποῦ ἀκούσατε, ὅσο κιὰν εἶναι διαφορετικὰ τὸ ἓνα με τὸ ἄλλο, μοιάζουνε, δουλεμένα στὸ ἴδιο τὸ ἐργαστήρι. Ἐχουν κοινὰ γνωρίσματα τῆ γλῶσσα, τὸ ὕφος, τὸ αἶσθημα, τὴν τέχνη· Σφραγίζονται με τὴ σφραγίδα τῆς σχολῆς τῶν Ἑπιτανησιῶν. Ἡ ἐλληρικὴ Μοῦσα τὰ ζωντανεῖ με τὸ δημοτικὸ τραγούδι, και τὴν κρητικὴ τὴ ρίμα. Ἡ ἰταλικὴ πνοὴ τὰ ὀψώνει με τὴ γνώση τοῦ Ντάντε, με τὸν ἔρωτα τοῦ Πετράρχη, με τὰ δόγματα τοῦ Μαντσόνι. Μυρίζουν μοσχοκίβανο. Ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο και τὴν Κέρκυρα ἕως τὴν Ἀθήνα ὁ ἀέρας ἀλλάζει. Στὴ σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὰ 1870, ὁ γαλλικὸς ρομαντισμὸς με τὴν καθαρεύουσα, πότε ἀρχαϊκὴ ἀπελπιστικὰ, πότε ἀφρόντιστα δημοσιογραφικὴ, ἔχουν πέραση. Ὁ θάνατος τῆς κόρης ἐμπνέει και τὴν ποιητικὴ λύρα, εὐγλωττα κάποτε, πάντα διαφορετικὰ. Ἀθηναία δεσποσύνη, ἡ Ἀμαλία Λιντερμάιερ, με γερμανικὸ, ὑποθετῶ, αἶμα στὶς φλέβες τῆς, εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ χάσῃ τὸν ἀρραβωνιαστικὸ τῆς ἄδυνατώντας νὰ ὑποφέρῃ τὸ θάνατο τοῦ πολυαγα-

Σ' ἀνθισμένα ἢ σ' ἄγρια μέρη
περπατώντας μοναχῆ,
ποιός, ἐρώτωνα, ποιός ἔρει
τὸ τί αἰσθάνομαι νὰ πῆ :

Σὲ θαυιά χαριτωμένη,
σ' ἓνα βλέμμα ἀγγελικὸ
τὴν ἀπόκριση γραμμένη
κάπως πρόφτασα νὰ ἰδῶ.

Προτὺ ἔαστερα με θάρρος
μοῦ τὴ δώση κι ἡ φωνή,
σὰ γεράκι ἐχύθη ὁ Χάρος
και δῶ μ' ἔριξε νεκρή.

Μνήμη τέτοια με πλακώνει
σάν τὸ χῶμα μου βαρειά.
Τ' ἄλλου κόσμου χελιδόνι
θε νὰ πάω και γὼ ψηλά.

ὦ Χριστέ μου ! ὡς ξαναζήσω
μόνον ὅσο εἶν' ἀρκετὸ
τῆς καρδιάς μου νὰ γνωρίσω
τὸ μεγάλο μυστικὸ.

πημένου τῆς, καθὼς ἀναφέρει ἡ παράδοση, αὐτοχειριάζεται. Διερμηνεύει τὴν κοινὴ συγκίνηση, νέος γιὰ τὸν καιρὸ του ξεχωριστὸς ποιητῆς, ὁ Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, ψάλτης, ἀπὸ τοὺς πρώτους του στίχους και τῆς ἰδέας τῆς κόρης, και ὕστερα θρηνητῆς μιὰς κόρης, ἀνεβασμένης ἀπὸ τὸ θάνατο ἴσα με τὸ ὕφος τῆς ἰδέας. Ἄλλ' ὅ τι πρόξενεῖ ἐντύπωση στὸν Ἀθηναῖο ποιητὴ τοῦ 1870 εἶναι ἡ δύναμη τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους τῆς κόρης ποῦ τὴν ἔσυρε στὸ μνήμα, πόσο ἀντίθετα στὰ μάτια του ἀπὸ τὴν πεζῆ, τὴν πρόστυχην ἐλαφρότητα τοῦ ὀμόφυλου ὄχλου τριγύρω τῆς ! Ὁ ποιητῆς, πειραμιστῆς, σατυριστῆς, μισογύνης, πικρὸς, σκληρὸς, ἔντονος, και με ἔλη τὴν ἀτονία τῆς γλώσσας τοῦ.

Ἐκλείσθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς Ἀμαλίας πλέον,
ἐπὶ πολὺ ἐθρήνησαν και τώρα ἡρεμοῦσι,
τέφρα ἐγένετο ψυχρὰ τὸ στήθος τῆς τὸ καιόν,
αἱ χεῖρες τῆς ἀναισθητοὶ ἓνα σταυρὸν κρατοῦσι.

Ἀπέκαμεν ἡ δυστυχῆς παρθένος, ἐκοιμήθη
ἐν μέσῳ τῆς ἀνοίξεως τοῦ νεαροῦ τῆς βίου
πολὺ ἠγάπησε πολὺ, ἐκ τούτου κατεβλήθη,
και κείται ὑπὸ γῆν ψυχρὰν, ἐντὸς κοιμητηρίου.

Ταλαίπωρε ! Δὲν ἤξευρες ὅτι θερμὴ καρδιά
τρέφουσα ἔρωτος σφοδροῦ βαθείας συγκινήσεις
δὲν δύναται ἐπὶ πολὺ νὰ ζήσει, και τάχιστα
ἐπέχεται ἡ παρακμὴ, ἐπέχεται ἡ φθίσις :

Πῶς τὰ συνήθη γύναια και σὺ δὲν ἐμιμεῖσο,
τὰ ἀπειδῶς προσφέροντα τὴν χεῖρα εἰς τὴ πλῆθη ;
Πῶς ἐκωτότροπος και σὺ ὡς αἱ λοιπαὶ δὲν ἦσο,
ἔχουσα θέσιν ἔτοιμον δι' ἔλους εἰς τὰ στήθη ;

Θά εἴης τάς ἡ στερῆ τῆς γῆς, μας ἀτιμοσφαῖρα
θά ἦσαι εἰς τὴν ἄκτερον ψυχὴν τῆς Ἀμαλίας,
θά ἦσο ἴση τῶν λοιπῶν, και ὄχι ἀνωτέρα,
ἀλλὰ θά εἴης· δὲν ἀρκεῖ ; δὲν εἴη και ὁ κοχλίας ;

Ἐπινοῦτε τώρα. Ἐξήσες πολὺ και ἐκρυάσθης,
εἶναι αἰὼν ὀλοκλήρος στιγμὴ ἀγάπης μιὰ
σ' ἐφάνευσεν ἡ εὐτυχῆς Ἐδὲμ ἦν ἐφαντάσθης,
ἀλλ' ὀδηγεῖ ἀπώτερον, τοῦ τάφου ἡ καρδιά.

Στὸ διάστημα εἰκοσι χρόνων ὁ λυρισμὸς τῶν ἀθηναίων ποιητῶν ἀγάλλια ἀγάλλια ἀλλάζει. Στὰ 1890 δὲν ἔχει σχεδὸν τίποτε ποῦ νὰ

ἐνθυμίζη τὴν τέχνην ἢ τὴν ἀτεχνίαν, ὅπως θέλετε, τῆς σχολῆς τοῦ 1870. Ἐνα βιβλίον ποιημάτων τυπώνεται στὰ 1892. «Τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου» μὲ τὸ ρητὸ τοῦ Σολωμοῦ στὸ ἐξώφυλλόν του: «Ἀνοιχτὰ πάντα καὶ ἀγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου». Καὶ μόνο τὸ ρητὸ τοῦτο φτάνει νὰ δηλώσῃ τὴ μεταβολή. Ἐν' ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ βιβλίου ἐπιγράφεται: «Ὁ θάνατος τῆς κόρης». Ξαναγυρίζει, ξαναδοκιμάζεται, ξανατραγουδιέται τὸ ἀγαπημένο θέμα τῶν ποιητῶν. Ἄν ἄτοχα ἢ ἐπιτυχημένα, ἐμποδίζομαι νὰ σὰς τὸ πῶ, ἀλλὰ βέβαια σὲ καινούριον τρόπον, ὡς τότε ἀδοκίμαστο ἀπὸ τὴ νέα ἑλληνικὴ ποίηση. Ἡ Φαρμακωμένη τοῦ Σολωμοῦ, ἡ Μαρία τοῦ Τυπάλδου, μὲ τὰ δεκατέσσερα χρόνια τῆς ἡ παιδοῦλα τοῦ Μαρκοῦ δὲν ἔχουν τίποτε κοινὸ μὲ τὴν κόρη ποῦ τρέμοφέγγει στὰ μάτια τῆς ψυχῆς τοῦ ἀθηναίου στιχουργοῦ τοῦ 1892. Ἐκεῖνες εἶναι πλάσματα ποῦ ἔζησαν, εὐκολοπεριγράφτ' ἀνθρώπινα προσώπια καὶ μὲ ἔλη τους τὴν ἰδανικοποίησιν. Ἡ κόρη τῶν «Ματιῶν τῆς ψυχῆς» εἶναι ἰδέα ἀζωγράφιστη ζετυλίγεται ἀπάνω ἀπὸ τὸ χρόνο καὶ ἀπὸ τὸν τόπον. Τὸν ποιητὴ κρατεῖ κυριευμένο μιὰ ἰδεολογικὴ συγκίνηση. Χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ, χωρὶς καλὰ κίλ' νὰ τὸ γνωρίζῃ, κεντημένος ἀπὸ κάποια μελέτη, καὶ μαζὶ παρωρημένος ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν κλίση τότε πρὸς τὰ καθόλου, πρὸς τὸ κοίταγμα τοῦ γενικοῦ καὶ τοῦ ἀπρόσωπου ἄνάμεισ' ἀπὸ τὰ άτομα καὶ ἀπὸ τὰ πρόσωπα, χωρὶς θὰ θέλῃ νὰ φιλοσοφήσῃ, σῶστότερα, τραγουδεῖ μὲ κάποια φιλοσοφία, ποῦ δὲν εἶναι κανένας συστηματικὸς τρόπος νὰ τὰ κοιτάξῃ τὰ πράγματα, εἶναι, καθὼς εἶναι, γενικά, ἢ φιλοσοφία τῶν ποιητῶν, ἕνα διανοητικὸ μεθύσι, τὸ ἴδιο τὸ αἶσθημα ποῦ πάει νὰ γίνῃ πνεῦμα. Δὲν ἀναστενάζει ἐλεγειακά, δὲν ἐρωτεύεται παθητικά, δὲν παρασκάινει περιγραφικὰ μυστικολάτρης, βλέπει ἐκστατικὸς, ἀποκαλύπτει ἔξω ἀπὸ τὴν καθιερωμένη θρησκευτικὴ κκτάνυξη, καὶ ζῆ καὶ παίζει μέσα σὲ κάποιους ὄνειροφάνταστους κύκλους ἰδεῶν πολυσύνθετων καὶ ἀπὸ νοῦ καὶ ἀπὸ καρδιά, καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης τὰ δόγματα καὶ ἀπὸ τὰ σύγνεφα τῆς μεταφυσικῆς. Αὐτὸς δὲν εἶναι ἀπὸ τὴ φυλὴ τῶν ψαλτῶν ποῦ εἶτε ἀπὸ καθιερωμένη ποιητικὴν εὐαισθησίαν, εἶτε ἀπὸ νοθηρὴ μετριότητα, μοιρολογοῦν, στοδὸς νωπὰ σκαμμένους τάφους τῶν παρθένων μὲ τοῦ χριστιανικοῦ ρομαντισμοῦ τὰ παραδομένα, ἢ ποῦ ἐξοφλοῦν μὲ τὸ θέμα κάθε φορὰ ποῦ θὰ μᾶς φέρουν τὴν κόρη ἐξόριστ' ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ἢ ποῦ θὰ τὴν ξαναφέρουνε στὴν πρωτὴν πατρίδα τῆς μὲ τὸ στερεότυπο ζευγάρι στοὺς ὄμους τῆς τῶν ἀγγελι-

κῶν φτερῶν. Ὁ θθηναῖος ποιητὴς τοῦ 1892 νὰ πῶς χειρίζεται τὸ θέμα, καὶ πῶς μὲ κείνο ἐνεργεῖ τὴν ἀποθέωση τῆς ἰδέας τῆς κόρης:

Γνωρίζω κάποια μυστικά ποῦ δὲν τὰ ξέρουν ἄλλοι!
Ἄφου ξεχώρισες ἀπ' τὴν ἀγκάλη,
ἀπ' τὴν ἀγκάλη τοῦ Παντός, πρὶν τῆς ζωῆς τὸ κῆμα
σὲ ρίξῃ, στ' ἀερογιάλια μας μὲ κόρης ἀγνὸ σχῆμα,
ἀφου ξεχώρισες, ψυχὴ λευκὴ σὰ Γαλαξίαν,
ἀπ' τὴ γαλήνη τῆς ἀνικαρχίας,
ἐνωσες πρῶτα τὴ ζωὴ, μέσα στῆς γῆς τὰ βᾶθη,
ἀκίνητη, ἀνεργη, θολὴ καὶ δίχως νοῦ καὶ πάθη.

Πετράδι, πρωτοβρέθηκες βαθιὰ σ' ἀνήλια μέρη,
καὶ μιὰν ἡμέρα σκόρπισες λευκὴ φεγγεβολιά.
Μὰ πρὶν στολίσης κανενὸς τὸ χεῖρ,
καὶ στέμμα πρὶν κλυτὸς βασιλιά,
ἢ Μοῖρα ἦρθε τὴ λάμψη σου νὰ κόψῃ
καὶ χάθηκες, καὶ ἄλλαξες ὄψη.

Κι ἀκόμ' ἀνέβης ἕνα σκαλοπάτι,
τὴν σκάλα τὴν τεράστια, τὴ Ζωὴ,
καὶ ἔβινες κρίνο ὀλόλευκον ἄλλὰ προτοῦ ἕνα μάτι
νὰ σ' ἀνικρύσῃ, καὶ προτοῦ νὰ σὲ χαϊδέψῃ μιὰ πνοή,
ἢ Μοῖρα σὲ ξερίζωσες, μαράθηκες καὶ πάλι
μορφήν ἐδέχθης ἄλλη.

ἄλλη ἀκριβώτερη μορφή μὲ πῶ σφοδρὰ στολίδια,
καὶ, κύκνος, γλυκοτάραξες τῆς λίμνης τὰ νερά:
ἀλλ' ὅμως πρὶν ἀνοίξης τὰ φτερά
γοργὰ γιὰ μακρινὰ ταξίδια,
ἢ Μοῖρα κάρφωσες τὸ πέταμά σου
καὶ πέθανες, καὶ ἀνοίχτηκαν ἄλλοι οὐρανοὶ μπροστὰ σου.

Ἄλλοι οὐρανοὶ κατὰβαθοὶ καὶ ἀσύγκριτοι, καὶ ἐφάνης
στὰ νυχτωμένα μάτια μας ὀλόφωτη παρθένα!
Ἄλλ' ὅμως πρὶν νὰ κἀνης
τὴν εὐτυχία μιᾶς καρδιάς ποῦ εἶχε πλαστὴ γιὰ σένα,

τῆς Μοῖρας ἦταν ἡ βουλή
καὶ σ' ἐβαλαν νὰ κοιμηθῆς ξανά βαθιὰ στὸ χῶμα...
Ψυχὴ, ποῖο σχῆμα σὲ προσμένει ἀκόμα;
ποῖος κόσμος τελειότερος, παρθένα, σὲ καλεῖ;

— Ἄλλὰ γνωρίζω κάποια μυστικά
ποῦ δὲν τὰ ξέρουν ἄλλοι... —
Δὲν ἀρμενίζεις πλέον γλυκὰ γλυκὰ,
δὲ σὲ τραβάει κανένα περιγιάλι,

δὲν ἔχεις πιά καρδιά, εὐωδιά, καὶ ἀκτίνες καὶ φερόα,
καὶ δὲ σὲ ξεχωρίζει πιά θάρα, ὁμορφιά καμιά,
δὲ σὲ μεθάει τοῦ κόσμου πιά ἡ χαρά,
τοῦ κόσμου δὲ σὲ δέρνει ἡ τρικυμία.

Τίποτε πλέον ε' ὄνειρο τοῦ κόσμου — ὄνειρο πλάνο —
τίποτε πλέον στὰ μάτια σου δὲ θά τὸ ξαναφέρῃ,
Ψυχὴ, ν' ἀπλώσῃ δὲν μπορεῖ πλέον σ' ἐσένια ἐπάνω
ἢ Μοῖρα σιδερένιο χέρι.

Ἡ θεία τοῦ Παντός δικαιοσύνη,
ἡ ὀλόγουπινη, τὴν ἀφράστην ἀνάκαιση σοῦ δίνει,
γιατί ἀπὸ τῆ στιγμῆ τῆ μακροπνῆ
ὁποῦ ξεχώρισες ψυχὴ λευκὴ σὰ Γαλαξίας
ἀπὸ τῆ γαλήνῃ τῆς ἀνυπαρξίας,
ἄδολη, ἀναγνῆ ἔξῃσες, ἔλαμψες, μοσχομούρισες.
Γιαυτὸ μὲς στὴ γαλήνῃ τὴν παντοπνῆ,
μὲς στὴν ἀσάλευτη γαλήνῃ ἐγύρισες.

Ἔτσι περτέρῃ, μὰ πολὺ συνηθισμένα στὸν ἀπέραντο κόσμον τῆς
φαντασίας, μέσα στὸ πρωτοδοκίμαστο καὶ ὄχι ἀκόμῃ τελειωτικὰ συ-
νειδητὸ τῆς τέχνης τοῦ ἔργου ἐνὸς ἀθηναίου ποιητῆ τοῦ 1892, συν-
ταιριάζονται κάποια θετικὴ φιλοσοφία ποῦ δοξάζει τὴν ἀνάπτυξη
τῶν εἰδῶν, τὸ περπάτημα τῶν ὄντων ἀπὸ τ' ἀπλούστερα στὰ συνθε-
τώτερα, μὲ κάποιο θεοσοφικὸ πανθεϊσμὸ ποῦ δλα(τὰ θέλει ζωντανά,
θεία, καὶ νὰ ἀνεβαίνουν καὶ νὰ τελειώνωνται, τῆ μετεμψύχωση σὲ
δραμα, τὸ δαρβινισμὸ, ποιητικὰ ἐρμηνευμένο.

Ἀλλὰ τὸ ἴδιο θέμα, ὁ θάνατος τῆς κόρης ἐγγίξεταί, ἀπὸ μιὰν
ἄλλη ὄψη στὸ βιβλίο τῶν «Ματιῶν τῆς ψυχῆς μου». Ὁ ἀρχαῖος ἑλλη-
νικὸς κόσμος, καθὼς καὶ μὲ τὴν κριτικὴν τοῦ γλῶσσα τὸ διαπιστώνει
καὶ τὸ ἐξηγεῖ ὁ ποιητὴς μέσα στὸν πρόλογον τοῦ βιβλίου του, ὁ κό-
σμος αὐτὸς πρὸς μὲ τις εἰκόνες καὶ μὲ τὰ σύμβολα, μὲ τοὺς ἥρωες
καὶ μὲ τις ἡρώιδες τῆς ἀρχαίας κλασικῆς ἑλληνικῆς τέχνης, γέν-
νησε κι ἐπλάσε κι ἐξακολούθει νὰ γεννᾷ καὶ νὰ πλάθῃ στὴ νεότε-
ρη παγκόσμια ποίηση μεγαλοφάνταστα καὶ ποικιλοσήμαντα ἔργα,
πρῶτῃ φορᾷ παρουσιάζεται ἀδρότερα, συστημικτικώτερα γυρεύοντας
νὰ χυθῆ καὶ νὰ ἐπιβληθῆ μὲ νεοελληνικὰ ποιήματα, ποῦ θεμελιώ-
νονται ἀπάνω στὴ γλῶσσα καὶ στὸ στίχο ἀπάνω τοῦ δημοτικῶ
τραγουδιοῦ καὶ τοῦ Σολωμοῦ. Ἔτσι μὲ προδρόμους ἀτελέστερους,
μὰ σεβαστοὺς πάντα, τὸν Παπαρηγόπουλον φιλοσοφικὸ ποιητῆ ἀπὸ
τὸ μέρος τῶν ὠχρῶν καθαρευουσιάνων καὶ, ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ δη-

μοτικισμοῦ, μὲ τὸν Τερτσέτη, τὸν ἀρχαιολάτρην τραγουδιστὴν τοῦ
«Πινδάρου καὶ τῆς Κόριννας» καὶ τῶν «Γάμων» τοῦ Μεγάλου «Ἀλε-
ξάνδρου», ὁ νέος ποιητὴς τοῦ 1892 ἔρχεται νὰ πλατύνη καὶ νὰ
πλουτίσῃ τὰ σύνορα τῆς ποιητικῆς τέχνης. Παραδείγματα τυπικὰ τῆς
ἀναπλαστικῆς ἐργασίας μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν, ἀνάμεσα σὲ ἄλλες ὀρι-
μώτερα στοχασμένες καὶ δουλεμένες καλύτερα δοκιμές, τὸ προανα-
φερμένο ποίημα «Ὁ θάνατος τῆς κόρης», καὶ τὸ ἄλλο ὁμοια βαλ-
μένο στὸ βιβλίο τῶν «Ματιῶν τῆς ψυχῆς μου» κομματί τῶν «Τάφων
τοῦ Κεραμικοῦ. Εἶναι ἡ «Ἠγησώ». Ἐνας ὕμνος καὶ κείνο στὸ θά-
νατον τῆς κόρης. Εἶναι ἡ κόρη τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν καὶ μὲ καμὴν
ἱστορία καὶ μὲ καμὴν δόξα· μόνο συγκεντρώνει καὶ συμβολίζει τὴν
παρθενικὴν χάρη στὴν ἀπτικὴν ιδεώδη τῆς εὐγένεια. Ὁ ἀνώνυμος
ἀρχαῖος καλλιτέχνης τὴν ἀνάστησε ἀπάνω στὸ μάρμαρον, παντοπνῆ
διαλαλήτρα τῆς χάρης αὐτῆς. Ὁ ποιητὴς τριγυριστὴς μέσα στοὺς ἀρ-
χαίους τάφους ποῦ λαμποκοποῦν ἀπὸ τὸν ἥλιον τῆς ζωῆς περισσότε-
ρον ἢ ὅσο συγνεφιάζουν ἀπὸ τὸ πένθος τοῦ θανάτου, τὴν εἶδε τὴν
παρθένα Ἠγησώ, καὶ τὴν ἀγάπησε. Καθὼς ἡ πεθαμένη τοῦ Μαρ-
κοῦ, ἔσθησε καὶ κείνη τὴν ὥρα ποῦ λαχτάριζε ἀπὸ τὸ ἀνεκφραστο
προμήνυμα τῆς πρώτης ἀγάπης. Μόλις πρόφτασε νὰ περάσῃ ἀπὸ
τὰ μάτια τῆς ὁ ἴσκιος τοῦ νέου θεοῦ στὴν εἰκόνα τοῦ ἔρωτα, ἢ τοῦ
ὠραίου σὰν τὸν ἔρωτα παλικαριοῦ ποῦ πρόφτασε νὰ τὴν κεντήσῃ
στὸν πέπλον ἀπάνω τῶν Παρθενιαίων μὲ τις ἄλλες ἀθηναῖες παρθένες
γιὰ τὸ πανηγύρι τῆς πολιούχου θεᾶς. Ἀλλὰ ὁ τελευταῖος λόγος τῆς
Ἠγησῶς δὲν εἶναι ἀναστεναγμὸς παραπόνου, καθὼς εἶναι τῆς παι-
δούλας τοῦ κερκυραίου ποιητῆ. Εἶναι κραυγὴ θριάμβου. Ἡ τέχνη
ἐνίκησε τὴ μοῖρα. Ἡ κόρη μακαρίζεται ἀναστημένη ἀπὸ τὸν τεχνί-
την στὰ μαρμαρένια Ἠλύσια. Καὶ στὸ τέλος ὕμνολογίεται ἀπὸ τὸν
ποιητῆ, ὄχι ὁ θάνατος, ἀλλὰ ἡ ἀθανασία τῆς κόρης. Καὶ νὰ οἱ τελευ-
ταῖοι μόνο στίχοι τῆς Ἠγησῶς, ὅσο κιὰν δὲ δίνουν σωστῆ τὴν εν-
τύπωσιν τοῦ συνόλου :

Ἄ! κι ἀπὸ κείνη τῆ στιγμῆ τὸν εἶχα ἐμπρὸς μου πάντα
τὸν ἄγνωστο ποῦ ἀνέκρασα μὲ τῆς ψυχῆς τὰ μάτια
κι ἐπλάσα μὲ τὰ χέρια μου, στὸ θεῖον πέπλον ἐπάνω.
..... Καὶ καρτεροῦσα
νὰ μοῦ φανῆ ὁ ἀγνώριστος, νὰ λάμψῃ ἐμπρὸς μου ἐκείνος,
νὰ λάμψῃ καὶ νὰ τὸν ἰδῶ κι εὐθύς νὰ τὸν γνωρίσω.
Καὶ γνώρισα τὸ θάνατον ἀντὶ γιὰ τὸν καλὸν μου.
Παρθένα μυρτοστόλιστῆ κι ἀπ' ὄνειρον γιομάτῃ

μὲ παίρνει ἀπὸ τὴ γῆν αὐτὴ, μὲ φέρνει σ' ἄλλον κόσμον.
Δὲ μ' ἔριξε στὰ Τάρταρα, δὲ μ' ἄφησε στὸν Ἄδη.
Μακαρισμένη, ἀθάνατη μ' ἀνάστησε γιὰ πάντα
στὰ μαρμαρένια Ἠλύσια, στὰ Ἠλύσια τῆς Τέχνης.
Ὁ χρόνος φεύγει, ἀλλάζει ἡ γῆ, περνοῦν λαοὶ καὶ κόσμοι,
καὶ πέφτουν καὶ ξεραίνονται σὰ φθινοπώρου φύλλα,
καὶ ἀσάλευτη καὶ ἀμάραντη ἐγὼ ἐδῶ πέρα στέκω
ἐπάνω ἀπ' τὰ στολίδια μου μὲ μιὰ γλυκειὰν ἐλπίδα,
καὶ τὸν προσμένω καὶ ποτὲ δὲ σβήνεται ἡ ἐλπίδα,
ὦ χάρι, ὦ νίκη τῆς ζωῆς, ἀνήκουστη εὐτυχία
στὰ μαρμαρένια Ἠλύσια...

Πρέπει ἐδῶ νὰ σταματήσω. Τὸ θέμα μου «Πῶς τραγουδοῦμε τὸ θάνατο τῆς κόρης» δὲν εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἐξαντλοῦνται σὲ μιὰν ὀμιλία. Εἶναι γόνιμο σὲ πολλὰ. Στάθηκα στὰ 1892: Ἀλλὰ ἡ ποίηση, γενικὰ, πολὺ περισσότερο, ἢ νέα ἑλληνικὴ ποίηση δὲ σταματᾷ στὰ 1892. Ἀπεναντίας ἀπὸ τότε προχωρεῖ μεγαλώνοντας. Ὁ ἴδιος ὁ ἀθηναῖος ποιητὴς τοῦ 1892 ποὺ σὰς ἀνάφερα, συχνὰ καθὼς βρέθηκε κάτου ἀπὸ τὸ μαῦρο ἱσικί τοῦ θανάτου, ξαναγύριζε στὸ θέμα, τραγουδοῦσε πολλές φορές τὴν πεθαμένη κόρη, προσωπικότερα μπορεῖ, παθητικώτερα, τεχνικώτερα. Καὶ θὰ μπορούσα νὰ ἀνθολογήσω ἀπὸ ἔργα ἑλλήνων ποιητῶν ποὺ λάμπουν ἀπὸ νεότητα καὶ ποὺ βαθαίνουν ἀπὸ ἀξία, σύγχρονων ποιητῶν ἢ ποὺ ἤρθαν ὕστερ' ἀπὸ τὰ 1892, διαλεχτὰ ὠραῖα κομμάτια.

Ὅμως καὶ ἔτσι κομματιαστὸς ἀναγκαστικὰ, μὲ παράλειψες καὶ μὲ χάσματα, ὁ λόγος μου ἐλπίζω πῶς ἀφήνει μιὰν ἐντύπωση πλατύτερη κάπως ἀπ' ὅσα ὑπόσχεται ὁ τίτλος του. Δείχνοντας, ὡς εἶναι καὶ γοργὰ, πῶς τραγουδοῦμε τὸ θάνατο τῆς κόρης, θύμισα καὶ μιὰν ἰδέαν ἔδωκα, θέλοντας μὴ θέλοντας, σ' ἓνα εἶδος δοκιμαστικῆς μελέτης, πῶς ἐμπνέεται, πῶς ἐργάζεται, πῶς τραγουδεῖ, καὶ πῶς ἐνῶ ἡ ἴδια μένει στὴν οὐσία τῆς; μεταμικρῶνεται ἢ αἰώνια ποίηση. Καὶ κάτι σπουδαιότερο γιὰ μᾶς: πῶς, θρηγολογώντας τὸ θάνατο τῆς κόρης ἢ νέα ἑλληνικὴ ποίηση, ἀπὸ τὸ Σοφοκλῆ ἕως τὸ Σολωμό, ἀπὸ ἐκεῖνον ὡς ἐμᾶς ἐδῶ, εἶναι, καὶ μὲ ὅλα τὰ χτυπήματα τῶν καιρῶν, ἡ ποίηση πάντα τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, ἀθάνατης.

Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

Η ΓΛΩΣΣΑ ΜΑΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ 1914-1916

Βιβλιογραφία*

- Α. Λογοτεχνία** (βλ. καὶ Δ): 1. Ἀννίνοῦ Μ.π., Ζητεῖται ὀνηρέτης, κωμῶδια μονόπρακτος. Ἐταιρ. Ἑλλήνων θεατρικῶν συγγραφέων (Σιδέρης), 1915. — 2. Ἀρβανίτη Δέκα [= Πάλλη Ἀ.], Κούφια καρδιά. Λίβερπουλ 1915. — 3. Βέλλμου Ν., Ἐργὰ τραγούδια. Στοχασμοὶ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ποίηση, Δ. Παπαρηγόπουλου τραγούδια μεταφρασμένα στὴ δημοτικὴ γλῶσσα, 1915. — 4. Βλαχογιάννη Γ., Ὁ πετεινὸς (Δικαῖος) 1914. — 5. Δροσίνη Γ., Φωτέρὰ σκοπιάδια (Σιδέρης) [1916]. — 6. Θεοτόκη Γ., Ἡ τιμὴ καὶ τὸ χρέμα. Κέκρυφα 1914. — 7. Ἴδ.: Σαῖξπηρ, Ὁ Ὀθέλλος. ὁ Μαῦρος τῆς Βενετίας, μτρφ. (Βασιλείου) 1916. — 8. Ἴδ.: Σαῖξπηρ, Ἡ τρικυμία. Ἀλεξάνδρεια 1914. — 9. Ἴδα [Δραγοῦμη Ἰω.], Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἷμα, 1914. — 9α. Καλομοίρη Μ., Ὁ πρωτομάστορας, μουσικὴ τραγωδία, διασκευὴ ἀπὸ τὴν τραγωδία τ. Π. Ψηλορείτη, 1916. Ἐκδοτ. ἔταιρ. «Τὰ ἔργα». — 10. Καμπούρογλου Δ., Δηγήματα, 1915. — 11. Καραβία Ἀ., Πολεμικὴ ἀνθολογία, 1913. — 12. Κογεβίνα Ν., Τὰ ἔργα του, 1916. — 13. Κωνδύλακη Ι., Ὁ Πατούχας. Βιβλ. Φέξη 1916. — 14. Ἴδ., Ὅταν ἤμιον δάσκαλος καὶ ἄλλα διηγήματα. Βιβλ. Φέξη 1916. — 15. Ἴδ., Ἐνὸς διέβαινα, 1916. — 16. Μαβέλη, Τὰ ἔργα τοῦ Λορέντσου, ἐκδ. «Γραμμάτων», Ἀλεξάνδρεια 1915. — 17. Ἴδ.: Μαχαμπαρατά, Νάλας καὶ Νταμαγιάντη, μτρφ., ἐκδ. «Γραμμάτων», Ἀλεξάνδρεια 1914. — 18. Μαρή

* Οἱ βιβλιογραφικὲς ἐργασίαι εἶναι δυστυχῶς πτωχὲς καὶ δύσκολες στὴν Ἑλλάδα. Ἀκόμη καὶ οἱ ἐκδότες δὲ δείχνονται πάντα πρόθυμοι ν' ἀνακοινώσουν ὅσα τουλάχιστο βιβλία ἐβγαλαν οἱ ἴδιοι. Ἐτσι καταρτίζοντας τὸν ἀκόλουθο κατάλογο δὲν μπορούσα νὰ ξέρω ὅλα τὰ βιβλία ὅσα εἶχαν βγῆ.

Μὰ καὶ ἀπ' ὅσα γινώριζα σημειώνονται ἐδῶ μόνο ὅσα ἔκρινα κατάλληλα γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς μελέτης αὐτῆς· κυρίως ὅσα μνημονεῖονται στὸ κείμενο.

Τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι τὰ τρία τελευταῖα χρόνια, 1914, 1915, 1916. Ὅσα τυχόν ἀπτὰ βιβλία ποὺ ἀναφέρω εἶναι χρονολογημένα ἀπὸ τὰ 1913 βγῆσαν ἢ κυκλοφόρησαν μόνο στὸ 1914, ὅσα καὶ εἶναι χρονολογημένα τὰ 1917 ἔχουν δημοσιευτῆ ἀπὸ τὰ 1916, μερικὰ μὲν ἀπὸ τὰ 1917. Σημειῶσα ὅμως γιὰ ἰδιαιτέρους λόγους καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ κυκλοφόρησαν στὰ 1913 ἢ στὰ 1917. Σὲ ὅσα ἔχουν διπλὴ χρονολογία — γιὰτι καὶ αὐτὸ κάποτε γίνεται — λογαριάστηκε ἡ χρονολογία τοῦ ἐσώφυλλου. Δὲ σημειώνονται ὅσα κυκλοφόρησαν τὸ 1917, χρονολογημένα ὅμως — ἰδίως περιοδικὰ — ἀπὸ 1916.

Τὴν ἐπιθεώρησιν αὐτὴ λογαριάζω νὰ τὴ συνεχίσω, ἴσως συστηματικῶς.

Μ., Τὸ θάρρος τῆς ἀγνοίας, κωμωδία ἑξ ἑξῆς. Ἐταιρ. ἑλλ. θεατρ. συγγραφέων (Σιδέρης) 1915.—19. Μελέα Σπ., Τὸ κόκκινο πουκάμισο, 1915.—20. Νιρβάνα Π., Ἡ βοσκοπούλα μὲ τὰ μαργαριτάρια τῆς καὶ ἄλλες μικρῆς ἱστορίας. Βιβλ. Φέξη 1914.—21. Ἰδ., Ὁ Παπακαρθένης. Βιβλ. Φέξη 1914.—22. Ἰδ., Τὸ βιβλίον τοῦ κυρίου ἀσόφου. Βιβλ. Φέξη 1915.—23. Ἰδ., Ἡ ζωὴ τοῦ δρόμου (Ἄγκυρα) [1916].—24. Ἰδ.: Κνουτ Χάμσον, Πάν, μτφρ. (Ἄγκυρα) [1916].—25. Ξενοπούλου Γρ., Ὁ κόκκινος βράχος, 1915.—26. Παλαμά Κ., Βομοί, 1915.—27. Ἰδ.: Verhaeren, Ἡ Ἑλένη τῆς Σπάρτης, μτφρ., Ἐκδ. ἑταιρ. «Τὰ ἔργα», ἀρ. 6, 1916.—27α—Palmbo V., E. Allan Poe, Il corvo, o kraulo - the raven, in due traduzioni nel metro dell' originaria italiana e greco-salentina. Καλημέρα 1913.—28. Παρρολίτη Κ., Τὸ μεγάλο παιδί, 1916.—29. Πολέμη Ι., Ἡ γυναίκα, ἕμμετρος κωμωδία μονόπρακτος. Ἐταιρ. ἑλλ. θεατρ. συγγραφέων (Σιδέρης) 1915.—30. Πολίτη Φ., Τσιμικῆς, τραγωδία. Νέα Ζωὴ 1916, 49ά. Ἀλεξάντρεα.—31. Πολυλά Ι., Διηγήματα καὶ ἄλλα περὶ, μὲ βιογραφικὴν εἰσαγωγήν ὑπὸ Μ. Σιγούρου. Βιβλ. Φέξη, 1916.—32. Ποριώτη Ν.: Οὐάιλντ, Σαλώμη, μτφρ., Ἐκδ. ἑταιρ. «Τὰ ἔργα», ἀρ. 1, 1916.—33. Ἰδ.: Τζιακόβα, Σὰν τὰ φύλλα, μτφρ., Ἐκδ. ἑταιρ. «Τὰ ἔργα» ἀρ. 2, 1916.—34. Ἰδ.: Maeterlinck, Μαρία ἡ Μαγδαληνή, μτφρ., Ἐκδ. ἑταιρ. Ἔργα 4, 1916.—35. Ἰδ.: Μπενέλλη, Ὁ δεινός μὲ τὰ σκώμματα, μτφρ., Ἐκδ. ἑταιρ. Ἔργα 5, 1916.—36. Προβελεγγίου Ἀρ., Νικηφόρος Φωκάς, τραγωδία (Κολάρος) 1916.—37. Σικελιάνου Ἀ., Προλόγος εἰς τὴν Ζωὴν, τόμ. Α', Ἡ συνείδησις τῆς γῆς μου [1915], Β', Ἡ συνείδησις τῆς φύλης [1915], Γ', Ἡ συνείδησις τῆς γυναίκας [1916].—38. Σκόκου Φ., Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον, 1916.—39. Τ.: Κνουτ Χάμσον, Μυστήρια, μτφρ., 1916.—40. Τυπάλδου Ι., Πουήματα μετὰ βιογραφίας τοῦ ποιητοῦ ὑπὸ Μ. Σιγούρου. Βιβλ. Φέξη 1916.—41. Φιλήντα Μ., Στὰ βουνὰ τῆς Χαλκιδικῆς, 1916.—42. Χατζόπουλου Δ.: Κνουτ Χάμσον, Ὑπὸ τὰ φθινοπωρινὰ φύλλα (Ἄγκυρα) [1916].—43. Χατζόπουλου Κ., Ὁ πύργος τῆς ἀκροποταμίας. Βιβλ. Φέξη 1915.—44. Ἰδ., Ὁ ὑπεράνθρωπος. Βιβλ. Φέξη 1915.—45. Ἰδ., Τάσσο, στὸ σκοτάδι καὶ ἄλλα διηγήματα, 1916.—46. Ἰδ.: Γκιγγερστανι, Τὸ βιβλίον τοῦ μικροῦ ἀδερφοῦ, μτφρ., 1915.—47. Ἰδ.: Goethe Ἰφιγένεια, μτφρ. Λογοτεχν. βιβλ. Ἐκπαιδ. Ὀμίλου, ἀρ. 1, 1916.—48. Ἰδ.: Hofmannsthal Ἡλέκτρα, μτφρ., 1916.—49. Ἰδ.: Goethe Φάουστ, μτφρ., 1916.

50. Ἀρμονία, εβδομαδιαῖον φιλολογικὸν περιοδικόν, 1916 σταμάτησα. Γιὰ τὸ σκοπὸν αὐτὸ παρακαλῶ τοὺς κ.κ. ἐκδότες ἔργων, μὲ κάποιον γλωσσικὸν ἐνδιαφέρον νὰ μοῦ στέλνουν ἕνα ἀντίτυπο ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τους, ἢ τουλάχιστον ἕνα βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα.

Ὅσο γιὰ τοὺς βιβλιογραφικοὺς πίνακες ποὺ παραθέτουνται ἐδῶ, ἅμα δὲ σημειώνεται ὁ τόπος ποὺ βγήκε τὸ βιβλίον, θὰ ἐγγόση ὁ ἀναγνώστης: Ἀθήνα. Οἱ νῆες ἐκδόσεις σημειώνονται μ' ἕνα μικρὸν συντελεστὴν κόντὰ πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῆς χρονιάς. Ὁ ἐκδότης, ἅμα ὑπάρχει, σημειώνεται εἰς τὴν κεντρικὴν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ κάθε τίτλου.

Τὰ βιβλία αὐτὰ πωλοῦνται τὰ περισσότερα ἐν τῇ βιβλιοπωλείᾳ Βασιλείου, Ἐστίας, Δεπάστα, Σιδέρη καὶ Ἐλευθερουδάκη.

τησε).—51. Γράμματα [φιλολογικὸν περιοδικόν], Ἀλεξάντρεα 1913-1916.—52. Κερκυραϊκὴ ἀνθολογία [λογοτεχνικὸν περιοδικόν]. Κέρκυρα 1915-1916.—53. Κριτικὴ καὶ ποίηση [φιλολογικὸν περιοδικόν], 1915-1916.—54. Νέα Ζωὴ, ὄργανον τοῦ ὁμωνύμου φιλολογικοῦ συλλόγου. Ἀλεξάντρεα 1913-1916.—55. Νουμάς 1913-1916 (σταμάτησε).—56. Πάπυροι [φιλολογικὸν περιοδικόν], Πόλη 1914.—57. Ποιητικὴ ἐκδοσις, μηνιαίτη, 1914 (σταμάτησε).—58. Σφίγγα, μηνιαῖον φιλολογικὸν περιοδικόν, 1916 (σταμάτησε).—59. Φοίνικας, μηνιαίτη λογοτεχνικὴ ἐκδοσις. Κάιρο 1915.—60. Φύλλα, μηνιαῖον περιοδικὸν/λογοτεχνικόν, 1915 (σταμάτησε).—61. Χαραυγὴ, δεκαπενθήμερον περιοδικόν [φιλολογικόν], 1914 (σταμάτησε).

Β. Δημοτικισμός (βλ. καὶ Ε): 62. Ἀμπελά Τ., Τίς ἔφεξε τὸν Ἡρακλῆα; Ἐπὶ τῆς Ἀπολογίας τῆς Δημοτικῆς. Ἐφημερίς 29 Δεκ. 1914.—63. Ἰδ., Ὁ Θεόδωρος Ὁρφανίδης καὶ οἱ σύγχρονοί του. Διαλέξεις Παρνασσού, ἀρ. 8, 1916.—64. Βαμπακιά Γ., Σημειώματα διοικητικά, 1914.—65. Βιβλιοθήκη τοῦ γεωργοῦ (Βασ. γεωργικὴ ἐταιρεία), ἀρ. 1, Ἡ κατάτα, 1916 ἀρ. 3, Τὸ κρασί, 1916 ἀρ. 5, Τὸ τριφύλλι, 1916.—66. Βλαστοῦ Π., Γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς, 1914.—67. [Ἰδ.] Γλωσσικὰ στὸν πόλεμον καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Δελτίον 3. 513 α.—68. Βλαχογιάννη Γ., Τὰ πρῶτα ταχυδρομεῖα Α' 1821-1827, (Προτύλαια), α' [1917].—69. [Βότση Ν.], Πάντοτε διὰ τὴν πατρίδα. Τυπογραφικὸν θωρηκτοῦ Κιλκίς, 1915.—70. Γεωργακοπούλου Ἀ., Πρακτικὰ βιβλιακὰ γιὰ τοὺς γεωργοὺς τοῦ γεωργικοῦ περιοδικοῦ Ὁ καλλιεργητής, ἀρ. 1, Πῶς γίνεται τὸ καλὸ λάδι, 1916.—71. Γιαννίδη Ε., Γλῶσσα καὶ ζωὴ, 1914.—72. Γιαννιῶν Ν., Τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἔκδ. Σοσιαλ. κέντρον Ἀθηνῶν, 1914.—73. Ἰδ., Ὁ σοσιαλισμὸς τοῦ κράτους κτλ. Ἐκδ. Σοσ. κέντρον, 1914.—74. Ἰδ., Πῶς θὰ ὑπάρξῃ νεοελληνικὴ φιλολογία. Ἐκδόσεις Σοσιαλ. φύλλ., 1915.—75. Γκόλφη Ρ., [βιβλιοκρισία:] Μ. Τριανταφωλλίδη, Ἡ ὀρθογραφία μᾶς. Νουμάς 12, 1914, σ. 142.—76. Δελμοῦς Α., Ἀπολογία ἐνόπιον τῶν ἐφετῶν Ναυπλίου. Ἀπόσπασμα στενογραφοῦ πρακτικῶν, 1915.—77. Ἰδ., Δημοτικισμός καὶ ἑλληνικὴ παιδεία. Ἐπιθεώρησις τ. κοινωνικῶν καὶ πολιτικ. ἐπιστημῶν 1 (1916) 188-197.—78. Δεντρινῶ Εἰρ., Κας, Ὁ ποιητὴς Λαυρέντιος Μαβίλης. Κέρκυρα 1915.—79α. Δημοτικιστικὴ ὁμάδα. Καταστατικόν. Κάιρο 1916.—79. Δίκη τοῦ Ναυπλίου, ἡ στενογραφημένα πρακτικά, 1915.—80. Δραγοῦμης Ι., Προγραμματικοὶ πολιτικοὶ στοχασμοί. Πολιτικὴ ἐπιθεώρησις 1, 1916, ἀρ. 27, σ. 924α, 935.—81. Ἰδ., Ἀυτοκρατορία καὶ ἀνατολή. Πολιτ. ἐπιθ., 1. 1916, ἀρ. 32, σ. 1085, 1089.—82. Δραγοῦμης Φ., Ὁ ἠγῶνας τοῦ δημοτικισμοῦ. Νέα Ζωὴ, 10. 1915.—83. Ἐκπαιδευτικῶν Ὀμίλου, πρόγραμμα [τυπωμένον μὲ τὸ καταστατικόν του], 1915.—84. Ζάφρ., Σοσιαλισμός καὶ δημοτικὴ γλῶσσα. Σοσιαλιστικὰ φύλλα 1915, ἀρ. 8.—85. Ζερσοῦ Γ., Ἄνδρας Ἀσκαράτος, Διαλέξ. Παρνασσού, ἀρ. 7, 1916.—86. Ηοrwith Ε., [βιβλιοκρισία:] Πέτρον Βλαστοῦ, Γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς. Νουμάς 13 (1915) 74.—87. Θέρου Α.δ., Κας, Μουσικῆς μελέτες, Παλαμά-Καλομοίση. Ἰαμβοὶ καὶ ἀνάπαιστοι. Ἀλεξάντρεα 1913.—88. Ἰδα [=Δραγοῦμης Φ.], Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς 1913. Ἀλεξάντρεα 1914. (Ἀνατύπωση τῶν Γραμμάτων).—89. Καϊτςunakis J., Neugriechisches Lesebuch, Schrift- und Volkssprache, mit Glossar, Συλλογ.

Goeschen. Βερολίνο - Λιψία, 1914. — 90. Καμπάνη Α., Ἡ ὀρθογραφία μας. Νέα Ἑλλάς, 30 καὶ 31 Μαρτίου 1914. — 91. Ντεβάνο, Π., Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, Διαλέξ. Παρν., ἀρ. 11, 1916. — 92. Ἴδ., Τὸ δάσος, ἐκδ. Φιλοδασικῆς ἐνώσεως, 1916. — 93. Ξενοπούλου Γρ., Ἡ ὀρθογραφία μας. Ἐφημερίς 3 Φεβρ. 1914. — 94. Ἴδ., Ἀπολογία τῆς δημοτικῆς. Ἐφημερίς 27 Δεκεμβ. 1914. — 95. Ἴδ., Ἡρακλῆς ψεγόμενος. Ἐφημερίς 4 Ἰαν. 1915. — 95α. Ἴδ., Ὁ κ. Παλαμᾶς ὡς κριτικός. Ἐφημερίς 3 Ἰανουαρίου 1919. — 96. Οἰκονομίδου Δ., Σεβαστοπούλειος ἀγὼν Κων/πόλεως. Ἐκθεσις τῆς ἀγωνοδίκου ἐπιτροπείας. Πόλη 1914. — 67. Ὄρθογραφία μας, ἡ. Δελτίο Ἐκπαιδ. Ὁμίλ., 1913. — 98. Παλαμᾶ Κ., Βιζυητὸς καὶ Κενδοσύλλη, 1917. Διαλέξεις Παρνασσού, ἀρ. 16. — 99. Π[απα]νδρέου Γ., Τὰ ὄρια τοῦ δημοτικισμοῦ. Δελτίο 1914. — 99α. [Ἴδ.], Ἡ δίκη τοῦ Ναυπλίου. Δελτίο 1915. — 100. Ἴδ., Οἱ δύο πολιτικοὶ κόσμοι. Μηνιαία ἐπιθεώρησις, 1916. — 101. Pernot, Lexique Français Grec Moderne à l'usage du corps expeditionnaire d'Orient. Παρίσι 1915. — 102. Πολίτη Ν., Τοπωνυμικά Α' καὶ Β', 1915. (Ἀνατύπ. Λαογραφίας τόμος 4. καὶ 5.) — 103. Σκιᾶ Α., Ἐκθεσις περὶ τῆς κρίσεως τοῦ σεβαστοπουλείου διαγωνισμοῦ, 1915. — 104. Ἴδ., Ἐκθεσις περὶ τῆς κρίσεως τοῦ σεβαστοπουλείου κτλ., 1916. — 105. Ἴδ., Δευτερολογία περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἀπολογοποιήσεως τῆς γραφομένης γλώσσης καὶ τῆς ὀρθογραφίας, 1916. (Ἀπόσπασμα Ἐπιστημονικῆς ἐπετηρίδας Πανεπιστημίου 1915-1916). — 106. Σκληροῦ Γ., Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κοινωνικὸν μας ζήτημα. Νέα Ζωή, τ. 10. Ξανατυπωμένο τὸ Νομᾶ τόμ. 14, ἀρ. 595-597. — 107. Στεφάνου Α., Γ. Τερτσέτης, 1916. Διαλέξεις Παρνασσού, ἀρ. 10. — 108. Thumb A., Grammatik der neugriechischen Volkssprache. Βερολίνο - Λιψία 1914. Συλλογὴ Goeschen. — 109. Ἴδ., Οἱ Νεοέλληνες καὶ ἡ καταγωγὴ τους, μετάφρ. Φ. Δραγούμη. Βιβλιοθ. Ἐκπ. Ὁμ., 1916. Ἀνατύπ. Δελτίου 5. 1915. — 110. Τριανταφυλλίδη Μ., Ἡ ὀρθογραφία μας, 1914. Βιβλ. «Ἐπιστήμη καὶ Ζωή» (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ Δελτίο 3. 1913). — 111. [Ἴδ.], Ἀπολογία τῆς δημοτικῆς, 1914. Βιβλ. Ἐκπ. Ὁμίλου. (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ Δελτίο.) — 112. Ἴδ., Συμβολὲς στὴν ἱστορίαν τοῦ δημοτικισμοῦ. Δελτίο 5. 1915. — 113. Ἴδ., Ἡ γλῶσσα μας στὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Δελτίο 4. 323 α., 5. 131 ᾠ. — 114. Τσιριμώκου Μ., Εἰσαγωγή πρὸς βιβλίον ποὺ θὰ γραφῆ γιὰ τὴν ἀξία τοῦ δημοτικισμοῦ. Νέα Ζωή 10, 1915. — 115. Φιλίππου Μ., Μία γραμματικὸύλα: Π. Βλαστού, Γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς. Νομᾶς 13 (1915) 34. — 116. Φώτεινου Δ., Ἐθνος καὶ γλῶσσα. Δελτίο 5. 1915. — 117. Χατζιδάκη Ν., Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἀναλυτικὴν θεωρίαν τῶν ἐπιφανειῶν. Πανεπιστημιακὴ βιβλ. ἀρ. 1, 1913. — 118. Χατζιδάκι Γ., Ἐκθεσις τοῦ σεβαστοπουλείου διαγωνισμοῦ, ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Πανεπιστημίου κτλ. 1914. — 119. Χριστουλάκη Χρ., Φυλὴ καὶ κράτος. Ἐκδοσις τῶν Γραμμᾶτων, 1915. — 120. Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, τόμ. 3. 1913, 4. 1914, 5. 1915. — 121. Ἐξάγγελος [ἐφημερίδα ἑβδομαδιατικὴ], ἔργον Raymond Duncan διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀναγέννησιν, τόμ. 1. 1915 (σταμάτησε). — 122. Ἐπιθεώρησις τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, τόμ. 1, ἀρ. 1-2, 1916. — 123. Ἐφημερίς τῶν ἐργατῶν, 1915 (σταμάτησε). — 124. Λαός [ἐφημερίδα] 1914 (σταμάτησε). — 125. Πάτρις, τόμ. 12. 1914, 13. 1915. — 126. Πολιτικὴ ἐπιθεώρησις, τόμ. 1. ἀρ. 1-52,

1916. — 127. Σοσιαλιστικὰ φύλλα, τόμ. 1. ἀρ. 1-3, 1915, ἀρ. 4-10, 1916, ἀρ. 11. 1017.

Γ. Θεωρητικὴ ἔρευνα: 128. Ἀμάντου Κ., Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τοῦ χιακοῦ γλωσσarioῦ. Χιακὰ χρονικά, τεύχ. 2. 1914. — 129. Ἀναγνωστοπούλου Γ., Περὶ τοῦ δυναμικοῦ τονισμοῦ ἐν τῷ ἰδιώματι τοῦ Ζαγορίου. Θεσσαλονίκη 1915. — 130. Βογιατζίδη Ἰ., Αἱ ἐργασίαι τοῦ ἱστορικοῦ λεξικοῦ. Πίνακοθήκη 16. 1916. — 131. Brugmann Thumb, Griechische Grammatik κτλ. Μόναχο 1913. — 132. Γενναδίου Π., Λεξικὸν φυταλογικόν, 1914. — 133. Dawkins R., Modern Greek in Asia minor, a study of the dialects of Silli, Cappadocia and Pharsa κτλ., Κέμπριτζ 1916. — 134. Ἐκθεσις πέμπτῃ τῶν πεπραγμένων ὑπὸ τῆς ἐπιτροπείας ἐπὶ τῆς συντάξεως καὶ ἐκδόσεως τοῦ Λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἔτος ε' 1913. Παράρτημα Ἐφημ. κυβερν. τεύχ. Β., 1917, 22 Ὀκτ., ἀρ. 211. — Ἐκθεσις ζ' κτλ., 1914. Ἐφημ. κυβ. παρὰρτ. Β', 1915, 9 Ἰαν., ἀρ. 128. Ἐκθεσις ζ' κτλ. 1915 Ἐφημ. κυβ. παρὰρτ. Β', 1916, 29 Φεβρ., ἀρ. 31. — 135. Hesselberg - Pernot, Ἐρωτοπαλγία (chansons d'amour). Bibl. grecque vulgaire, τόμ. 10. Παρίσι - Ἀθήνα (Ἐλευθεροδράσης) 1913. — 136. Ζαφειρίου Ν., Περὶ τῆς συγχρόνου σαμίας διαλέκτου, 1915. — 137. Ζώη Α., Λεξικὸν φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν Ζακύνθου, Ν-Σ., 1916. σ. 705-988. — 138. Ἱστορικὸν λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, περὶ συντάξεως, νόμος 222. Ἐφημερ. κυβερν. τεύχ. Α', ἀρ. 89, 11 Ἀπριλ. 1914. — 139. Κανονισμὸς συντάξεως τοῦ νεοελληνικοῦ λεξικοῦ. Ἱστορικὸν λεξικὸν ἑλλην. γλώσσης. Παράρτημα Δελτίου ἴπουργ. ἐκκλησιαστικῶν κτλ. 1916. — 140. Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, ἔκδοσις κριτικὴ ἀπὸ τὸ Στ. Ξανθοῦδίδη. Ἡράκλειο 1915. — 141. [Λορεντζάτου Π.], Διάγραμμα συναγωγῆς γλωσσικοῦ ὀλοῦ, 1914. Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ἑλλην. γλώσσης. Ἀνατύπ. ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ τόμ. 25. — 142. Meillet A., Aperçu d'une histoire de la langue grecque. Παρίσι 1913. — 143. Μπούτουρα Ἀθ., Neugriechische Spottnamen und Schimpfwörter, στὴν Zeitschrift f. Volkskunde in Berlin, 1914, σ. 162. — 144. Ἴδ., Στοιχεῖα μεταδοθέντα ἐκ τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων εἰς τὴν νεοελληνικὴν κοινὴν. Ἀγωγή, 1, 1916. — 145. Ξενοπούλου Γρ., Τὸ μέτρον, ζακυνθινὰ ἱθρογραφήματα. Ἡμερολόγιον Σκόκου 1916. — 145α. Παπαδάκη Ν., δικηρόν, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις Χανᾶ 1914. — 146. Παπαχατζῆ Ἐθ., Δοκίμιον τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιωματος Καρφότου καὶ τῶν πέρξ, 1915. — 147. Pernot H., Leçon d'ouverture du cours de langue et littérature grecques modernes. Παρίσι 1913. — 148. Ἴδ., Études de littérature grecque moderne. Παρίσι 1916. — 149. Πολίτη Ν., Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγῳδία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, 1914. — 150. Προκήρυξις διαγωνισμοῦ τῆς γλωσσικῆς ἐταρείας, 16 Δεκ. 1915. (Ἔστια). — 151. Scutt C., The Tsaconian Dialect The Annual of the British school at Athens 19, 1912-13, 20. 1913-14. — 152. Στ[α]ρνοπούλου Ἰ., Γλωσσάριο ἀπὸ διάφορα ἑλληνικὰ μέρη, 1914. — 152α. Ἴδ., Λομνιτιστικὰ ὄνόματα. Νομᾶς 14. ἀρ. 596, (598) — 153. Thumb A., On the value of modern Greek for the studies of ancient Greek. Λονδίνο 1914. (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ The classical Quarterly). — 154. Τριανταφυλλίδη Μ., Τὸ λήμμα, 1915. — 155. Ἴδ., Βιβλιοκρισία: Handbuch τοῦ Thumb. Λαογραφία 5. 1915. — 156. Ὑπονεγείον τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτλ. Νόμοι καὶ βασιλικά δια-

τάγματα: α. Περί γενικών άρχείων του κράτους. β. Περί βυζαντινού και χριστιανικού μουσείου. Παράρτημα του Δελτίου του Υπουργείου, 1916. — 157. Φιλήντα Μ., Γλωσσικά, Νομιάς 16, άρ. 600, 605. — 158 Χατζιδάκι Γ., Σύντομος Ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Σύλλογος προς διάδοσιν όφελίμων βιβλίων, 1915. — 159. Ίδ., 'Ακαδημεικά άναγνώσματα, τόμ. Γ', γενική γλωσσική. Μέρος α' 1915, β' 1916.

160. 'Αθηνά, σύγγραμμα περιοδικών της έν 'Αθήνας επιστημονικής εταιρείας, τόμ. 26. 1914-15, 26. 1915-16. — 161. 'Αρχαιολογική έφημερίς, 1914, 1915, 1916. — 162. Δελτίον της ιστορικής και εθνολογικής εταιρείας, τόμ. 7. 1916. — 163. 'Επετηρίς επιστημονική έθνικού και κοινοπολιτικού Πανεπιστημίου τόμ. 9. 1913, 9 [; !] (1913-1914) 1915. — 164. 'Επετηρίς, φιλολογικός σύλλογος Παρνασσός, τόμ. 10. 1914, 11. 1915, 12. 1916. — 165. Λαογραφία, δελτίον της ελληνικής λαογραφικής εταιρείας τόμ. 4. 1914, 5. 1915-16. — 166. Δεξικογραφικοί άρχετοι της μέσης και νέας ελληνικής, τόμ. 1. 1915 (παράρτημα 'Αθηνάς, τόμ. 26). — 167. Νέος 'Ελληνομνημών, τόμ. 11. 1914, 12. 1915. — 168. Χρονικά [τόμ. 1] τεύχ. 2., 1917.

Δ. Παιδικά βιβλία: 169. 'Αδάμ, 'Από τὸ χωριό μου. Παιδική βιβλιοθ. 'Εκπαιδ. 'Ομίλου, 1913. — 170. 'Ανδρεάδου Δ., 'Ελλην. άναγνωσματάριον κτλ. Μέρος α', έγκριθὲν διὰ τὴν τετραετίαν 1914-1918 'Αθηναι[;] 1914. — 171. Ίδ., 'Ελλ. άναγνωσμ. κτλ. μέρ. β' γιὰ τὴν α' τάξη τοῦ δημοτικοῦ. — 172. Ίδ., Τὰ παραμῦθια τῆς γρηῆς Στάθαιας, 1914. — 173 Βελώνη, Τὰ διαμάντια, ἀμερικανικὸν διήγημα, μετάφρ., άρ. 1. Θεσσαλονίκη 1915. — 174. Βλαχογιάννη Γ., Μεγάλα χρόνια. Παιδ. βιβλ. 'Εκπ. 'Ομίλου 1913. — 175. Γρηγοριάδου Ν., λοχαγοῦ πεζικοῦ, Πῶς οἱ στρατιῶται μου μαθαίνουν γράμματα. 'Αλφραβητάριον ἐνηλίκων διὰ στρατιῶτας καὶ νυκτερινὰς σχολὰς, 1915. — 176. Δελμούζου Α., Τὰ κοράλλια, μετάφρ. 1913. Παιδ. βιβλ. 'Εκπ. 'Ομίλου. — 177. Δέλτα Π., Κας. Γιά τὴν πατρίδα, 1913. Παιδ. βιβλ. 'Εκπ. 'Ομίλου. — 178. Ίδ., Παραμῦθια καὶ ἄλλα 1915. Παιδ. βιβλ. 'Εκπ. 'Ομίλου. — 179. Δίκενς Κ., Τὰ κάλαντα, χριστουγεννιάτικο διήγημα, μετάφρ. Κας Ο. Βελλίνη. Βιβλιοθήκη τοῦ Λυκείου τῶν ἐλληνίδων άρ. 1. ['Αθήνα 1915]. — 180. Δραγούμη Ι., Κας, Τρία παρτιά, παιδική βιβλιοθ. 'Αγκύρας [1916]. — 181. 'Εβαλτ Κ., Παραμῦθια, μετάφρ. Δελμούζου Α., 1915. Παιδική βιβλ. 'Εκπαιδ. 'Ομίλου. — 182. 'Ελατου Νόντα., Νεοελληνικά παραμῦθια, γιὰ μικροῦς καὶ μεγάλους, 1914. τεύχ. 1, 2, 3, 4. — 183. Ίδ., 'Αντρία Λάρας, Βιβλιοθ. Νέα γενιά, άρ. 8, 1916, έκδ. 'Ακροπόλεως. — 184. Κρατζατζίκη Γ., Κας, Τὰ δύο βασιλόπουλα, ἑλλην. άναγνωσματάριον κτλ. προς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῆς γ' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, 1914. — 185. Κονρυτίδου 'Αρ., Θέατρον οικογενείας καὶ σχολείου, παιδικὰ δράματα καὶ κωμωδία, 1915. — 186. Μπερτου Ν., Νεοελληνικά άναγνώσματα διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς α' τάξεως τῶν γυμνασίων έγκριμμένα κτλ. 1913. — 187. Ίδ., Νεοελληνικά άναγνώσματα προς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῆς β' τάξεως τῶν ἐλληνικῶν σχολείων, έγκριμμένα γιὰ τὴν τετραετία 1913-1917, 1913. — 188. Ίδ., (Τὸ ἴδιό γιὰ τὴν α' τάξη). — 189. Παπαδοπούλου Α., Κας, 'Η ὀλιάρχη βασίλισσα, 1915. — 190. Ίδ., 'Ο ἦρωας τῶν Σεργῶν. 'Η 'Αθηναία σουλτάνα, 1915. — 191. Περγαλίτη Γ., Οἱ 150 παιδαγωγικοὶ μῦθοι. 'Εκδ. 'Αγκύρας, 1916. — 192. Πολέμη Ί., Παιδική λύρα, έκλογή ποιημάτων,

μονολόγων καὶ διαλόγων προς άπαγγελίαν εἰς σχολικὰς καὶ οικογενειακὰς εορτάς, πρόλογος Γ. Δροσίνη, 1914. — 193. Πολεμικά διηγήματα βραβευθέντα εἰς τὸν διάγωνισμόν τοῦ συλλόγου, 1915. Σύλλογος προς διάδοσιν όφελίμων βιβλίων. — 194. Σιδέρη Ί., 'Εκλογή άναγνωσμάτων εκ ξένων λογοτεχνιῶν έν μεταφράσει κτλ. Παράρτημα, εκλογή άποσπασμάτων εκ νεοελληνικῶν δραμάτων, 1915. — 195. Ίδ., 'Εκλογή έμμέτρων μεταφράσεων άρχαίων ἐλλήνων ποιητῶν, ἰδίῳ δραματικῶν κτλ., 1915. — 196. Σωτηριάδη Γ., 'Ιστορία τῆς αρχαίας 'Ελλάδος, 1915.

197. Διάπλασις τῶν παιδῶν, εβδομαδιαίον περιοδικὸν διὰ παιδία, εφηβους καὶ νεάνιδας, παρ. β' 21. 1914, 22. 1915, 23. 1916. — 198. 'Εσο έτοιμος, περιοδικὸν διὰ προσκόπους κτλ. 'Αλεξάντρεα, τόμ. 1 (1913-4), 2 (1914-5), 3 (1915-6).

Ε. Γλώσσα καὶ παιδεία (βλ. καὶ Β, Γ.): 199. 'Αναγνωστικά μας, τά. Δελτίο 4.329. — 200. Βελλιανίτη Θ., Τὰ σχολεῖα μας. 'Αθήνα 17 'Ιαν. 1915, 201. Βιβλία τῶν παιδιῶν μας, γιὰ τά. Δελτίο 3.322. — 202. Βιζυηνοῦ Γ., Διατὶ ἡ μηλιά δὲν ἔγνε μιλία. Δελτίο 3.269. — 203. Γληνοῦ Δ., 'Η εκπαιδευτικὴ ἀνόρθωσις. Νέα 'Ελλάς, Μάρτ. - 'Απρ. 1914. — 204. Γλώσσα μας τὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας, ἡ. Δελτίο 5.331. — 205. Γλώσσα στὴ Μακεδονία, ἡ σχολικὴ. Δελτίο 5.337. — 206. Γλώσσα γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, ἡ καλύτερη. Δελτίο 5.63. — 207. Δελμούζου Α., Τρία χρόνια δάσκαλος, Α' 1913, Β' 1914. Βιβλιοθ. 'Εκπ. 'Ομίλου. ('Ανατύπωση ἀπὸ τὸ Δελτίο). — 208. [Ίδ.], Εἰκόνες ἀπὸ τὰ σχολεῖα μας. Δελτίο, β. 257. — 209. Δέλτα Π., Κας, Τὰ άναγνωστικά μας, 1913. Βιβλ. 'Εκπ. 'Ομίλου. ('Ανατύπωση ἀπὸ τὸ Δελτίο). — 210. 'Εκθεσις τῆς ἐπὶ τῶν άναγνωστικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς εκπαίδεῦσεως κριτικῆς επιτροπείας περὶ τῶν εἰς κρίσιν υποβληθέντων άναγνωστικῶν τῆς α' κτλ. τάξεως. 'Εφημ. κυβερν., παράρτημα Β', 1916 'Ιουλ., άρ. 105, 107, 110, 112, 115 κτλ. — 211. 'Εκθεσις τῆς ἐπὶ τῆς δημοσίας εκπαίδεῦσεως τακτικῆς επιτροπείας τῆς βουλῆς ἐπὶ τοῦ σχεδίου νόμου «περὶ τῶν προκαταρκτικῶν καὶ συμπληρωματικῶν μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου», 1916 (εισηγητῆς Α. Παπαζαχαρίου). 212. Θεοδωροπούλου Α. Ύ., Κας, Τὸ Κυριακὸν σχολεῖο ἔργατριῶν. Δελτίο 1915. — 213. Καλλιὰφα Σ., Συμβολὴ εἰς τὴν μεθοδικὴν διδασκαλίαν τῶν συνθέσεων. 'Αγωγή τόμ. 1. — 214. Καλομοίρη Μ., 'Η μουσικὴ στὸ σχολεῖο. Δελτίο 3. 1913. — 215. Κούσουλα Ι., 'Υπόμνημα προς τὴν βουλὴν τῶν συλλόγων τοῦ γυμνασίου καὶ ἑλλ. σχολείων Πειραιῶς, εισηγημένου τοῦ καθηγ. —, περὶ νομοσχεδίων τῆς μέσης εκπαίδεῦσεως. κ. περὶ τῆς δημοκείσεως αὐτῆς, 1914. ('Ανατίμ. 'Αθηνάς). — 216. Κυριαζή Δ., 'Η γλώσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας. Πολιτικὴ 'Επιθεώρησις, άρ. 21 σ. 747. — 217. Λορεντζάτου Π. Ο. κ. Τζατζάνου Α., Δεξιολογικά έπομνήματα εἰς τὰ νέα ἑλληνικά άναγνώσματα, 1915. — 218. Νάκου, Δ., 'Εκθεσις τῆς επιτροπῆς τῆς βουλῆς ἐπὶ τῶν νομοσχεδίων 1) περὶ δημοτικῆς εκπαίδεῦσεως, 2) περὶ διδασκαλείων τῆς δημοτικῆς εκπαίδεῦσεως, 3) περὶ διδασκαλείου τεχνικῆς εκπαίδεῦσεως: προς τὴν βουλὴν, 1914. 219. Ξενοφώνοι καὶ τὰ σχολεῖα μας, οἱ. Δελτίο 3. 324. — 220. Παντελάκη Ε., Νεοελληνικά παράδοξα, ἤτοι έπίσημος έλεγχος τῆς περὶ τῶν νεοελληνικῶν άναγνωσμάτων κρίσεως, 1915. — 221. Παιδικὴ μας βιβλιοθήκη, ἡ. Δελτίο 3. 334. — 222. Σκια Α., 'Η ὀμιλουμένη εἰς τὰ σχολεῖα. 'Εοτία 29 Δεκ. 1914. — 223. Σκοπὸς άγωγῆς, άναγνώσματα καὶ θεά-

ματα ἑλληνοσλαβίων. Ὑπουργ. ἐκκλῆσ. καὶ δημοσ. ἐκπαίδ. (Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκπαιδεύσεως), 1915.—224. Τριανταφυλλίδη Μ., Ἡ παιδεία μας καὶ ἡ γλῶσσα τῆς, 1918*. Βιβλ. Ἐκπ. Ὀμ. (Ἀνατόπ. Δελτίον, τ. 2. — 225. Ἰδ., Ἡ γλῶσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας, 1916. Βιβλ. Ἐκπ. Ὀμ. / Ἀνατόπ. Δελτίον, τ. 5. — 226 [Ἰδ.], Τὸ ἔργο τοῦ Ὀμίλου. Δελτίο 5, σ. 1—227. Τριβιζᾶ Γ., Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία εἰς τὰ πλήρη δημοτικὰ σχολεῖα, ὁ σκοπὸς καὶ τὰ ὄρια τῆς τοιαύτης διδασκαλίας, θέσις τῶν γλωσσικῶν μαθημάτων ἐν τῷ προγράμματι. Πρακτικὰ τοῦ ἐν Κερκύρα α' Πανονίου Συνεδρίου, 1915.—228. [Τσιριμῶκου Ι.], Ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια, γενικὴ εἰσηγητικὴ ἐκθεσις κτλ. κτλ. [1918]—229. Χατζιδάκη Ν., Μιὰ ματιὰ στὰ μαθηματικὰ βιβλία τῶν γυμνασίων. Δελτίο 4. — 230. Χατζιδάκι Γ., Γλωσσικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ. α' περὶ τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου, β' περὶ τῆς ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδασκαλίας γραμματικῆς, γ' περὶ τῆς γλώσσης τῶν ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις ἀναγνωστικῶν βιβλίων. Ἐπιστημ. ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου, τ. 9 [β]. — 231. Ἰδ., Ἐκθεσις περὶ τῶν εἰς κρίσιν ὑποβληθέντων ἀναγνωσμάτων. Παράρτ. Ἐφημ. κυβερν. 1915, τευχ. Β, ἀρ. 68, 78, 83, 86.

232. Ἀ γ ω γ ῆ, ἐπιστημονικὸν καὶ παιδαγωγικὸν περιοδικὸν 1. 1915-16 — 233. Δελτίον τοῦ ὑπουργείου ἐκκλῆσ. καὶ δημοσ. ἐκπαιδεύσεως. 1, 1-2, 3-4, 1915.

*De laai is gansch het volk.**

I. Εἰσαγωγή. — II. Ἡ δημοτικὴ στῆ λογοτεχνία — στήν κοινωνικὴ ζωὴ — στήν ἐπιστήμη. — III. Θεωρητικὴ ἔρευνα. — IV. Ὁ δημοτικιστικὸς ἀγὼνας : ἔργα οὐδετηματικά, διαφοριστικά, πολεμικά, ἱστορικά. — V. Ἡ δημοτικὴ στήν παιδεία : ἡ σχολικὴ γλῶσσα — τὸ γλωσσικοεκπαιδευτικὸν ἰδανικὸν τοῦ κράτους. — VI. Ἀνασκόπηση : ἡ γλωσσικὴ ἐξέλιξις — τὸ περιεχόμενον τοῦ δημοτικισμοῦ.

I. Εἰσαγωγή¹.

1. Ἡ γλῶσσα ποὺ γράφεται δὲν παρουσιάζει σήμερα σὲ κανένα πολιτισμένον λαὸν τόσο ποικίλους τύπους καὶ τόσο γρήγορες καὶ ἀφθονές ἀλλαγές, ὅσες ἡ δική μας γραπτὴ γλῶσσα στὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια² γιατί κανεὶς τοὺς δὲν ἔχει νὰ λύσῃ σήμερα, στήν ἀρχὴ τοῦ 20. αἰῶνα, τὸ δικό μας γλωσσικὸ ζήτημα, καὶ νὰ συγχρονίσῃ τὴν ἐθνικὴν τῆς γλῶσσας, μὲ τίς πολυποικίλες ἀνάγκες τῆς λογοτεχνίας

* Ἡ γλῶσσα εἶναι ὁλόκληρος ὁ λαός· φλαμανδικὸ ρητό.

1. Τὰ κεφάλαια I, II[α] καὶ II[γ] χρησιμοποίηθησαν γιὰ μιὰ ἀνακοίνωση ποὺ ἔκαμα τὴν περασμένη ἀνοιξὴ (5 Μαΐου) μὲ τὸν τίτλον «Ἡ δημοτικὴ στή λογοτεχνία καὶ στήν ἐπιστήμη» σὲ κύκλον καλεσμένων, στήν αἴθουσα τῆς Ἐταιρείας τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν. (Βλ. «Μιὰ ἀνακοίνωση γιὰ τὴ γλῶσσα μας» στὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου τόμ. 6).

καὶ τῆς ἐπιστήμης, τῆς παιδείας καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς — ὁλόκληρου τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ τωρινὲς γλώσσες ἦταν συνήθως καρπὸς ἐκπολιτιστικῆς ἐργασίας μακρόχρονης ἢ καλλιέργειας καὶ ἡ τελειοποίησή τους ἐγιναν παράλληλα μὲ τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀνέλιξη τῶν μεσαιωνικῶν λαῶν σὲ νέες ἔθνη, καὶ ἡ σκέψις καὶ ἡ δημιουργία διαλεκτῶν συγγραφέων καὶ ἐπιστημόνων — πλοῦσιον ἀνθίσμα τῆς ἐθνικῆς τους τέχνης καὶ ἐπιστήμης — ἀγωνίστηκαν ν' ἀναδείξουν τὴν ἐθνικὴν τῆς γλώσσας ὄργανο κατάλληλον γιὰ κάθε ἐκδήλωση τῆς ἐθνικῆς ἰδιοφυΐας καὶ τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ.

Σημαντικὰ ἱστορικὰ περιστατικὰ κανόνισαν διαφορετικὰ τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῆς πατρίδας μας, ὥστε ἀκόμη δὲν κατορθώθηκε νὰ καθιερώσωμε τὴ μητρικὴν μας γλῶσσα. Καὶ ὅμως τὸ ὄρισμα τῆς γλώσσας αὐτῆς θὰ βεβαιώσῃ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους. Γιαυτὸ καὶ δὲν εἶναι σύμπτωση ποὺ οἱ ἀγῶνες γιὰ νὰ μορφωθῇ μιὰ νέα ἐθνικὴ γραφομένη βρίσκονται τὰ τελευταῖα δεκαπέντε χρόνια στὸ κέντρο τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Οὔτε μπορούμε καλὰ καλὰ νὰ τὴ φανταστοῦμε ἔξω ἀπὸ τοὺς κύκλους τοῦ δημοτικισμοῦ ἢ ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τὴν πνοήν του.

Εἶναι ἀλήθειαι πὺς τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια οἱ ἀδιάκτες πολεμικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνωμαλίας καὶ περιπέτειες, μὲ τὴν ἀνησυχία ποὺ ἔφεραν σὲ ὅλη τὴν κοινωνικὴν μας ζωὴν, ἐπηρεάσαν τὴν ἐργασία ποὺ ὁλοένα γίνεται γιὰ τὴ δημοτικὴν μας γλῶσσα. Ἡ ἐπίδρασις ὅμως αὐτὴ δὲν ἦταν πάντα γιὰ κακό. Καὶ εἶναι πάντοτε ἐπίκαιρη μιὰ ἐπιθεώρηση γλωσσικὴ — ἕνας ἀπολογισμὸς γιὰ τὴ γλωσσικὴν μας κατάσχεση καὶ τὴ θέσιν ποὺ ἔφτασε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα τὰ τελευταῖα χρόνια.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ποὺ πρωτακούστηκε τὸ σάλπισμα τοῦ Ψυχάρη μακρὺς φαίνεται ὁ δρόμος ποὺ πῆρε ἡ γλωσσικὴ μας ἐξέλιξις. Μέσα σὲ ἀτελειώτους γλωσσικοὺς ἀγῶνες τόσες γνώμες ἀκούστηκαν στὸ μεταξύ, τόσες γλώσσες γράφηκαν καὶ τόσες λύσεις δοκιμάστηκαν τὸ κάθε ὄριμα γιὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς νέας γλώσσας τόσα ζητήματα ἔχει συχνὰ ν' ἀντικρύσῃ τόση ἔκτασις παρουσιάζει τέλος σήμερον ἢ καλλιέργεια τῆς μητρικῆς γλώσσας, πραχτικὴ καὶ θεωρητικὴ, ὥστε εἶναι καιρὸς νὰ συγκεντρωθοῦν οἱ προσπάθειες καὶ τὰ διδάγματα τῶν περασμένων καὶ νὰ μελετηθοῦν οἱ δυσκολίες — ὅχι πᾶν μίαν μίαν, κατὰ τὴν τύχην ποὺ τίς φέρνει στὸν καθένα, ἀλλὰ συ-

σηματικώτερα και μαζί. Εξετάζοντας την εργασία που έχει γίνει και τη σημερινή μορφή της νέας γραφομένης θ' αντικρύσωμε πιδ ώριμασμένα τὰ προβλήματα της και θα πετύχωμε για τὸ μέλλον εργασία περισσότερο προγραμματική και με γαλύτερη ἐνότητα, πού νὰ ὀδηγήσῃ ἀσφαλέστερα στὸ τέρμα.

2. Δὲν πέρασε βέβαια ἀκόμη καλὰ καλὰ οὔτε μία γενεὰ ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Ψυχάρη, καὶ ἄλλοι λαοὶ χρειάστηκαν πολὺ περισσότερο καιρὸ — κάποτε ἑκατοστὲς χρόνια — γιὰ νὰ μορφώσουν τὴν ἐθνική τους γραφομένη και νὰ τῆς δώσουν τὴν τελειωτική της μορφή, ἀφοῦ εἶχαν κατορθώσει με ἐπίπονη ἐκπολιτιστική ἐργασία νὰ σπάσουν τίς ἀλυσίδες τοῦ μεσαιωνικοῦ λογιωτατισμοῦ. Ἐμεῖς ὅμως δὲ ζοῦμε πῶς σήμερα στὸ μεσαιῶνα, καὶ ἡ ἐνταση τῆς σύγχρονης ζωῆς ἀπικτεῖ νὰ λύσωμε γρηγορώτερα και τελειωτικὰ τὴ μεσαιωνική αὐτὴ κληρονομία. Χρέος μας λοιπὸν νὰ κάνωμε ὅτι μπορούμε, ὥστε νὰ τὸ κατορθώσωμε μιὰ ὥρᾳ ἀρχύτερα.

Ὅχι πὼς εἶναι δυνατὸ νὰ λύσωμε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα τελειωτικὰ μέσα σὲ λίγα χρόνια, και νὰ γράφωμε πάντοτε και παντοῦ μιὰ ὁμοίμορφη γλῶσσα. Ὁ καρπὸς δὲ θὰ ὀριμάσῃ πρὶν τῆς ὥρας του και θὰ ἦταν μάταιο νὰ ζητοῦμε νὰ διάσωμε ὅτι ἀργότερα μόνο θὰ κριθῇ. Μποροῦμε ὅμως νὰ παρακολουθήσωμε τὸ ἀνθισμα — και ἀφοῦ καρπὸς εἶναι ἡ γλῶσσα πού οἱ ἴδιοι μιλοῦμε και γράφωμε και μελοῦμε, μποροῦμε νὰ γνωρίζωμε τί γράφωμε και πού πηγαίνομε. Γιὰ νὰ μιλήσω χωρὶς εἰκόνα : εἶναι ἀνάγκη ν' ἀντικρύσωμε πιδ συνειδητὰ τὰ ζήτήματα — γιατί τὸ ζήτημα εἶναι πῶς λυμένο — τῆς νέας γραφομένης.

3. Σύμφωνα με τίς γενικὲς αὐτὲς ἰδέες σκοπὸς μου εἶναι νὰ εἰκονίσω στὴ μελέτη αὐτὴ τὴ γλωσσική, γλωσσολογική και γλωσσολογική κίνηση στὰ τρία τελευταῖα χρόνια.

Μὲ ὀδηγὸ τὴ λογοτεχνική και φιλολογική ζωὴ τῶν τριῶν χρόνων 1914 - 1916, ἰδίως τίς ἐκδόσεις, ἐξετάζω τὴ σημερινὴ θέση και κατάσταση τῆς νέας γλώσσας στὴ λογοτεχνία και σ' ἄλλα πεζογραφικὰ εἶδη, σὲ ὀλόκληρη τὴν κοινωνική ζωὴ και στὴν ἐπιστήμη, καθὼς και τὴν ἐπίδραση πού εἶχε στὸ μεταξὺ γιὰ ν' ἀποπαιθῇ ἡ καθαρεύουσα (κεφ. II). Ἐξετάζω ἔπειτα ποῖα πρόοδο δείχνουν οἱ θεωρητικὲς σπουδὲς τῆς δημοτικῆς, ποῖες εἶναι οἱ τάσεις τους και ποῖα τ' ἀποτελέσματα τὸς (κεφ. III), καθὼς και τὰ συστη-

ματικά ἐργα τοῦ δημοτικισμοῦ σχετικά με τὸν κανονισμὸ και τὴν πρακτικὴ χρῆση τῆς δημοτικῆς, τὰ διαφωτιστικὰ και πολεμικὰ ἐργα και ὅτι ἄλλο σχετίζεται με τὴν ἱστορία και τὴν ὀργάνωση τοῦ δημοτικισμοῦ (κεφ. IV) και ἀκόμη τ' ἀποτελέσματα πού εἶχε ὀλη αὐτὴ ἡ κίνηση στὴν παιδεία : στὸ παιδικὸ βιβλίο, στὴ σχολικὴ γλῶσσα και γραμματική, στὴν ἀντίληψη τοῦ κράτους και τῶν παιδαγωγῶν του (κεφ. V). Στὸ τέλος ἐξετάζω ἔξω ἀπὸ τὰ γλωσσικὰ ὀρια τὸ βαθύτερο χαρακτήρα πού κρύβεται στὸν ἀγῶνα τοῦ δημοτικισμοῦ (κεφ. VI). Καὶ παρακολουθώντας ὀλην αὐτὴ τὴν κίνηση, θὰ προσπαθῆσω νὰ τονίσω κυρίως ὅτι εἶχει γενικώτερη σημασία, και νὰ δείξω ἐκεῖνα προπάντων τὰ σημεῖα πού χρειάζονται περισσότερη φροντίδα και μελέτη στὸ μέλλον.

II. Ἡ δημοτικὴ στὴ λογοτεχνία.

4. Σωστὸ εἶναι νὰ γίνῃ ἡ ἀρχὴ ἀπὸ τὴ λογοτεχνία. Ἐδῶ ἔδωσε ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση τίς πρώτες μάχες, και στὴ φωτισμένη κρίση τῶν συγγραφέων μας χρῆστούμε πρώτα πρώτα ὅτι ὡς σήμερα κατωρθώθηκε. Γιατί ἦταν οἱ πρώτοι πού αἰσθάνθηκαν τὴ γλωσσικὴ σκλαβιά και ζήτησαν στῆς φαντασίας τὰ ἐργα ν' ἀναδείξουν τὴν παραγνωρισμένη μητρικὴ γλῶσσα. Καὶ ἡ λογοτεχνία εἶναι τὸ πρῶτο κάστρο πού πήρε ἡ δημοτικὴ. Διήγημα και ποίηση γράφονται σήμερα πέρα πέρα στὴ ζωντανὴ γλῶσσα, και ἡ ἐποχὴ πού ἡ δημοτικὴ ἦταν ἐκεῖ «ἀνεκτὴ» πέρασε γιὰ πάντα. Ἄν μάλιστα πιστέψωμε τὸν ποιητὴ πού μᾶς παρουσίασε τελευταῖα τοῦ Παπαρρηγόπουλου τὰ ποιήματα μεταφρασμένα (3), εἶναι ἀνάγκη ν' ἀρχίσωμε νὰ μεταφράζωμε στὴ δημοτικὴ μᾶς τὸ ποιητικὸ ἔργο πού οἱ περασμένες γενεὲς μᾶς ἀφῆσαν στὴν καθαρεύουσα. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς σὲ μιὰ «Πολεμικὴ ἀνθολογία» πού βγήκε τελευταῖα (11), και πού κατὰ τὸν ἐκδότη «περιλαμβάνονται τὰ ἀρίστα τῶν κατὰ τοὺς δύο πολέμους δημοσιευθέντων ἀρίστων δημοτικῶν ποιημάτων», μέσα σὲ 183 ποιήματα μόλις τρία εἶναι γραμμένα στὴν καθαρεύουσα.

Δὲ θ' ἀναφέρω ἐδῶ τίς ἀφθονες σὴν πάντα ποιητικὲς συλλογὲς κι ἐκδόσεις πού εἶδαν τὸ φῶς στὰ τρία τελευταῖα χρόνια. Σημεῖώνω μόνο τὴν ἐκδοσὴ τῶν ἔργων τοῦ Μαδῆλη (16,17), πού τὰ τελευταῖα του σονέτα ξεχωρίζουν γιὰ τὴν αὐστηρὴ γλωσσικὴ

τους μορφή, του Δροσίνη την τελευταία συλλογή (5), που μας δείχνει μία χαρακτηριστική κι όμορφη εξέλιξη του πάντα συντηρητικού τραγουδιστή προς κάποια τολμηρότερη γλωσσόπλαστική ενέργεια, του Παλαμά το νέο έργο (26), όπου με τη γνώριμή μας τέχνη ξεσκεπάζει ο ποιητής τη δύναμη και την πλαστικότητα της γλώσσας του λαού. Πλούσια γνώση της μητρικής γλώσσας μας δείχνει και ο Σικελιανός (37), και σε κάτι παρόμοιες εκδόσεις ποιητικών έργων — εδώ συλλογίζομαι και τη νεόβγαλτη ανατύπωση του Κρυστάλλη και τα «Γεωργικά» του Θεοτόκη — μας ξανάρχεται πάντοτε η βέβηλη, ίσως για έναν καλλιτέχνη σκέψη, πόσο χρήσιμοι θα ήταν για τη σημερινή γενιά, που ξαναβρίσκει τη χαμένη της γλώσσα, σύντομοι γλωσσικοί και λαογραφικοί υπομνηματισμοί που να συνοδεύουν τις λογοτεχνικές εκδόσεις, κι έτσι να βοηθούν τη γλωσσική κατανόηση και να ικανοποιούν κάθε ενδιαφέρον του αναγνώστη². Για την ποιητική γλώσσα έχω ακόμη να παρατηρήσω, πως όσο απλώνεται σε κάθε είδος πεζογραφία, τόσο απομένουν μερικά της στοιχεία — ιδίως λέξεις και φράσεις, ίσως όμως και μερικοί τύποι — για την ποιητική μόνο γλώσσα. Έτσι αρχίζουν και ξεχωρίζουν τα «ποιητικά» στοιχεία της νέας γλώσσας, πράμα που έγινε και σε ξένες φιλολογίες. Το φαινόμενο αυτό είναι καιρός να μελετηθεί σε ξεχωριστή μελέτη· θα βοηθήσει να διαμορφωθεί η δημοτική της πεζογραφίας.

5. Η καλλιέργεια της δημοτικής θα κριθεί καλύτερα στα πεζά· Γίνονται εδώ πλατύτεροι οι όριζοντες και λείπει η ποιητική άδεια και της φαντασίας ή μέθης που κάνει τη γλώσσα του τραγουδιού να λησμονη κάποτε τους νόμους που την κυβερνούν άμα γράφεται· άς μην ξεχνούμε και την ποιητική τεχνοτροπία που θα κατάφυγη και σε άσυνήθιστα και άπαρχαιωμένα γλωσσικά στοιχεία, και που μας παρουσιάζει λ. χ. έτσι τελευταία στ' αλεξανδρινά ιδίως περιοδικά (51, 54) μια αναδρομική κίνηση προς την καθαρεύουσα, με όλη τη δημοτική που της μένει βέβαια πάντα για βάση.

2. Με τέτοια λεξιλόγια συνοδεύει συχνά ο Βαλαωρίτης τα ποιήματά του. Ένα «λεξιλόγι» βρίσκεται στο τέλος της «Άσπρης γενιάς» του Σπήλιου Άνθια, στο Νουμά 4 (1906) 10· το ίδιο έγινε όπου ήταν άναγκαίο στην Παιδική βιβλιοθήκη του Έκπαιδευτικού Όμίλου (άρ. 1, 3). Τό εφάρμοζει κάποτε και ο Ξερόπουλος.

Συνολικότερη εικόνα για τη νέα μας λογοτεχνική γλώσσα μπορούν να δώσουν όσα περιόδικά έχουν τη λογοτεχνία για άποκλειστικό ή κύριο περιεχόμενο, και συγκέντρωσαν στα τελευταία χρόνια κάποια πνευματική κίνηση, στην πρωτεύουσα ή στις έπαρχίες. Γιατί και από κει άρχισε να φανερώνεται τελευταία μια εύοιανη καλλιέργεια της δημοτικής, κι έχομε κοντά στο Νουμά (55), την Κριτική και Ποίηση 53), τα Φύλλα (60), την Άρμονία (50) και τη Σφίγγα (58), τη Χαραυγή (61) που ήρθε να ξεφυγήσει από τη Μυτιλήνη στην πρωτεύουσα, τα Γράμματα (51) και τη Νέα Ζωή (54) από την Άλεξάνδρεια, το Φούντα (59) στο Κάιρο, τους Παύρους στην Πόλη (56) και — last not least — την Κερκυραϊκή άνθολογία (56). Παντού βασιλεύει η ζωντανή γλώσσα.

Άπό τα νέα βιβλία μας σταματούν πρώτα τα γνώριμα όνόματα του Βλαχογιάννη (4,174) και του Νιρβάνα, (21, 27), του Ίδα (9), του Μελά (19) και του Παρορίτη (28), του Θεοτόκη (6), και του Χατζόπουλου (43, 44, 45), και ακόμη οι μεταφράσεις των δύο τελευταίων, καθώς και του Ποριώτη, του Παλαμά, του Ματίλη, του Κογεβίνα και του Πάλλη (6λ. § 11).

Άίγα μόνο όνόματα έτυχε να λείπουν, άλλως θα είχαμε δόκλρη την πλειάδα όσων πρωτοστάτησαν στα τελευταία δεκαπέντε χρόνια για να καθιερωθεί η νέα γλώσσα. Και αν στα έργα αυτά προσθέσουμε μερικά άλλα, φιλοξενημένα στα περιοδικά που είδαμε, θα βρούμε βέβαια στη γλώσσα τους εδώ και κει μικροδιαφορές, ώστόσο όμως μας παρουσιάζουν, μπορούμε να πούμε, μία φιλολογική γλώσσα, που ακολουθεί την ίδια περίπου γραμματική, και που και στη φωνητική φανεώνει σημαντική όμοιομορφία. Αν κρίνωμε τη γλώσσα αυτή σχετικά με το πρότυπό της ιδανικό, τη λαϊκή, γλώσσα, θα δούμε ότι: στο τυπικό σχεδόν πάντοτε την ακολουθεί — τουλάχιστον οι έξαιρέσεις είναι λιγοστές και περιορίζονται σε μερικούς συγγραφείς. Στη φωνητική πάλι, εδώ και κει φανερώνεται — προπάντων στις λέξεις που καθιερώθηκαν από την καθαρεύουσα — κάποια συστηματικότερη άπομάκρυνση από της δημοτικής των κανόνα, και ιδίως τον τύπο που ζήτησε να καθιερωθεί ο Ψυχάρης και συχνά έχει άναγνωρίσει και ο Χατζιδάκις ως το δημοτικό. Έτσι για παράδειγμα, όλοι σχεδόν οι παραπάνω συγγραφείς μεταχειρίζονται κανονικά τα συμπλέγματα

πι, σθ, φχ, νθ σε λέξεις καθώς: λεπτός, λεπτότητα, προσθέτω, αίσθημα, φχαριστώ, άνθρωπος, ανθρωπισμός, εκεί όπου ο Ψυχάρης γράφει σε όμοιες ή ανάλογες περιπτώσεις: πρόσθεση, φχαριστήμενος, ανθρωπιστικός, αφιθέατρο. Το φαινόμενο αυτό δεν μπορεί να κριθεί τυχαίο και χωρίς σημασία, αφού κοντά στην επιστημονική του εξέλιξη έχουμε στα παραπάνω ονόματα τους γνωστότερους συγγραφείς μας, που με ξεχωριστή φροντίδα καλλιέργησαν τη γλώσσα τους και πρόσεξαν τη γραμματική της³. Μην ξεχνούμε ακόμη πως οι περισσότεροι τους έχουν τη συγγραφική πείρα δέκα και είκοσι χρόνων και πως μερικοί τους παρουσιάζονται στην τελευταία τους

3. Σημειώνω μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα από τα τελευταία έργα των παραπάνω συγγραφέων. Μας δείχνουν πως γράφουν μερικά συμπλέγματα συμφώνων, — συνήθως σε λόγιες λέξεις — ένα από τα δυσκολότερα φωνητικά ζητήματα της νέας γραφομένης:

α = πι - φτ, β = σθ, γ = φθ, δ = χθ, ε = φχ, ζ = σχ, η = βμ, θ = γμ, ι = (α)νθ, κ = άλλο φων. + νθ, λ = ν ή μ + φ, χ, β, δ. μ = τελικό ν + σύμφ., ν = άλλα συμπλέγματα, ξ = τρία σύμφ.,

Θεοτόκης (6): β. επρόσθεσε — ε. σās φχαριστήση εὐχαριστήθηκε, (άλλα και εὐχή, εὐκρηδοῦμε) — η. θαυμάζουν — ι. φιλόπρωπα, άνθρωπο — λ. σύμφωνο, συγχυμένος, σύγχυση — ξ. εὐγνωμοσύνη.

Νιρβάνας (22): β. επρόσθετε — γ. ελεύθερα — δ. εχθρός — ε. εὐχαριστημένη, εὐχαριστήσω, εὐχαριστώ, εὐχρηθῶ — ζ. σχολεία, μοσχάτο, Μοσχάδι — ι. ἀνθρώποι — λ. συμφύρον, συνδυασμοί — μ. τῶν χριστιανῶν, τῶν ματῶν της, νὰ τὸν δῶ, τὸν φοβέριζαν (μὰ και τήνε ζεταίνε, τότε λέγανε, τότε θυμῶσαι) — ξ. πολυσύλλαγγος.

Παλαμᾶς (27): α. ὑποπτα, Αἴγυπτο — β. αἰσθάνομαι, Αἴσιμος — δ. εχθρική — ε. εὐχόμενον — κ. πένθος, πένθιμη, πενθῶ, ἐνθήμερος, Τόρινθα — λ. συμβουλευώ, συμβουλή, θρίαμβος, θριαμβευτικό, ἐκατόμβη, ἀμφιβάλλω, συμφορά — μ. όταν γύρω, όταν χορεύουμε, πρὶν γίνῃ, τῶν θεῶν — ξ. ἐκατακτικά.

Παρορίτης (28): α. λεπτότητα, ἀνύποπτος, πτώμα, σὸν πτώμα, (άλλα και ἀποκαλύπτικά, ἀκατάληπτα) — γ. διεύθυνση, διευθυντής (μὰ ἀντιλήφτηκε) — ε. νὰ φχαριστήση, εἶμαι φχαριστημένος — ι. ἀνθρώποι, εὐφρανθῆ — κ. συνθηματικά, ἐνθουσιασμό — λ. θριαμβικός, ἄμφια, ρεμβός, ἐνδιαφέρο (μὰ σὺνφρο, σὺνφρολές) — ν. ἐδῶθε — ξ. λάμψη, αὐστηρό, ἐμπνευσμένος, ἐμπνευσθῆ, ἐμφραστικά, ἐκπληκτός.

Ποριώτης (33): α. ὑποπτη, λεπτότητα, λεπταίνας, κορόπη, πτώμα — ζ. σχεδόν, σχήμα, ὀσπερσιώ — θ. στίγματισσον, προσημάτων, πράγματι — λ. ἐνδοξη — μ. τῶν γυρισμῶν — ξ. ἐκατακτικός.

Χατζόπουλος (44): α. εὐκάλυπτα — β. συναίσθημα, αἴσθημα, αἰσθανότανε, πρόσθετος (μὰ μισός) — γ. διευθυντής — ε. εὐχή, μ' εὐχαρίστηση, τὸν εὐχαρίστησα — ζ. σχολιάστηκε, ἄσχημη, ἄσχημά (μὰ σχολείο) — η. θαυμασμοῦ (μὰ θάμα) — θ. σεαλογατίες, κημένα — ι. ἀνθρώπος — λ. σὺμφρο, μ-

ἐξέλιξη ἢ στὸ ξανατύπωμα τῶν ἔργων τους κάπως ἐπιφυλαχτικώτεροι, ἀκριβῶς στὰ φωνητικά ζητήματα ποὺ σημείωσα παραπάνω⁴.

6. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νομιστῆ πως ὅλη μας ἡ λογοτεχνία γράφεται σήμερα — μὲ δλα τὰ ονόματα ποὺ εἶδαμε — σ' αὐτὴν τὴ γλῶσσα. Ἡ καθαρεύουσα δὲν ὑπάρχει βέβαια πιά γιὰ τὴ δημιουργικὴ φιλολογία, ἔχομε ὅμως ἀκόμη μερικοὺς διὰ μέσοις γλωσσικοὺς τύπους. Θὰ ξεσηκώσω τοὺς κυριωτέρους, ἀκολουθώντας τὰ χαρακτηριστικώτερα ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ βγήκαν και τοὺς ἀντιπροσωπευτικώτερους συγγραφείς.

Ἐχομε πρῶτα μιὰ γλῶσσα ποὺ εἶναι και δὲν εἶναι δημοτικὴ. Τὴ βρίσκομε στὸν Εὐνόπουλο, στὰ διηγήματά του (25)⁵ — γιατί στὸ θέατρό του ἀκολουθεῖ τὴ δημοτικὴ πιστότερα. Ἐκεῖ ὄχι μόνο δείχνεται ἐπιφυλαχτικὸς στὴ φωνητικὴ γιὰ δ τι θὰ μπορούσε τὸ κάτω κάτω νὰ εἶναι συντηρητικὴ ὀρθογραφία, μὰ και ἀποφεύγει, τουλάχιστο στὴ διήγηση, κάθε δημοτικώτερο φωνητικὸ τύπο ποὺ θὰ ξάφνιζε ἕνα μέσον βρα ἀναγνώστες και ποὺ ὁ ἴδιος καλά καλά δὲν τὸν λείει ἢ δὲν τὸν παραδέχεται, και ἀκόμη μεταχειρίζεται πολὺ

λαγχλικός — μ. τὸν στενοχώρησε, τὸν ζηλεύαμε, τὸν θυμήθηκα, ἀν γελοῦσε, ὅταν βγήκε, ὅταν φάγαμε, τέσσερων χρόνων.

Τὴν αὐστηρότερη ὀρθοδοξία τὴ βρίσκω στὸ Φιλήντα (41) ὅπου κοντὰ στὸ εὐχαριστῶ, ἀσυναίσθητος βρίσκονται τὰ: ἀσχηρά, φχαριστιόμωνα, ὄντο.

Γιὰ νὰ συμπληρωθῆ ἡ εἰκόνα αὐτὴ προσθέτω ἀπὸ τὸ τελευταῖο ἑλληνικὸ βιβλίο τοῦ Ψυχάρη, τὴν Ἀγνή (1912-13, 217 σελ.), τοὺς τύπους ποὺ παρουσιάζουν τὰ ἴδια φωνητικὰ ζητήματα:

β. εὐαισθησία, αἴσθημα, πρόσθεση — γ. αὐτάδεια, εὐένμη — ε. εὐχαριστήμενος, κωνηθῶ — ζ. σκεπτικῆς, σκολιάς — ι. ἀθροπο, ἀθροπίνο, ἀθροπιστικές, ξαθά, χρυσοθάδα — λ. ἀμπροσία, ἀφιδέατρο, συμβολική, μελαχολοῦσε — μ. τῶ ματιῶνε της, τὸν ἀναθεματισμένον, τῶν αἰώνων, λεξικό τῶ γραμματίωνε και τῶν τεχνῶνε, ἄ ρώτης, ὅτα σᾶν — ξ. κοροτορευμένα, βῆωμοσύνη, ἀπατόφρευτα.

4. Ὁ ἄξιζε νὰ μελετηθῆ ἰδιαίτερα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἄποψη τὸ γλωσσικὸ ἔργο τοῦ Χατζόπουλου. Γιὰ τὸν Πάλλη παρατήρησα κιόλας (73, τόμ. 5. σ. 297) πως στὴν τελευταία ἀνατύπωση τῶν ἔργων του (2) γράφει ἀν χτίστης, ἀντὶ ἂ χτίστης κτλ.

5. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῆ πως στὸ τελευταῖο αὐτὸ διήγημα ἡ δημοτικὴ παρουσιάζεται πὺδ προσεχτικά και καθαρά γραμμὴν παρὰ σὲ ἄλλα ἔργα του ποὺ κυκλοφόρησαν τελευταία:

α. σκεπτικῆ, ἐπισκεπτικῆς, ὀπτασία, πτωχός, λεπτός, λεπτὰ της ὄρας, δυντρολέπτα, καταλεπτῶς, δεκασιτά, ἑλλειπτικώτερος, πτωχικό, πτώμα — β. αἰ-

περισσότερο και με μεγαλύτερη ελευθερία παρά οι συγγραφείς που είδαμε λόγιες λέξεις αναφομοίωτες στη φωνητική και στο τυπικό άκόμενη (έκπληκτη, μετημφιεσμένος, έθρασύνη). Φυσικά, το καθετί που γράφει λέγεται, αφού πολλά λόγια στοιχεία έχουν πάρει κάποια θέση στην καθημερινή όμιλία, αλλά υπάρχουν και πολλοί τρόποι να εφαρμοσθή ή γενική άρχή: «γράφε όπως μιλείς». Και ο Ξενόπουλος ακολουθεί εδώ μια άποψη που από καιρό την έχουν αφήσει οι άλλοι δημοτικιστές, άκόμενη και όταν είχαν πειστή πως οι γραμματικές άνωμαλίες της καθημερινής γλώσσας δεν μπορούν ελες τους να ίσοπεδωθούν με τους κανόνες της καθαρής δημοτικής. Στο Ξενόπουλου τή γλώσσα ταιριάζει ό τι είπώθηκε μια φορά για τον Κοραή, πως «παράπλεε» στη δημοτική. Γράφει τή γλώσσα που μιλούμε, και δεν τή γράφει ποτέ όπως δέ μιλήθηκε. Ο τύπος όμως που της δίνει ξεφεύγει από το λαϊκό τύπο περισσότερο απ' ό τι ένας «δημοτικιστής» νομίζει σωστό, και παρουσιάζεται γραμματικά κάπως άκανόνιστη. Η σύνταξη του απλή, συνήθως της δημοτικής⁶.

7. Οι γραμμές που κλείνουν τή σύνορα της σημερινής φιλολο-

γήματα, προαίσθημα, αναισθητος, ανεταίσθητα, συλλογίσθηκα, έξελληρισθώ, αναγκάσθηκα, είσθε, θυμάσθε, σκεπάσθηκα, ζαλλίσθηκα (μια και θρονασθή) σχισθή — γ. έφθασ, προφθάνει (μια και φτάνει), έλευθερία, έλεύθερος, άφθονία, εδής, σοβαρεύθηκε, άναπανθήκα, προπορευθή (μια και παραξευένθηκε) — δ. δεχτήκα, δέχθηκε, έδέχθηκε κτλ. — ε. εθχαριστώ, εθχαρίστηση — ζ. σχεδόν, σχολείο (και σκολείο), σχηματάκι, άσχημο, σχισθή — η. θανάσια, θανατονεγρήση, πρόγνυμα — θ. πράγμα, πραγματοποίηση, πραγματικώς, άνοιγμα — ι. ξανθός, ξανθάδα — κ. ένθύμηση, ένθύμιζε, Ζάκυνθο, Ζακυνθινός (μια και Ζακνθο, Ζακνθινός), ένδοξισμός, κατενδοξιασμένος — λ. θαμνή, συμβίωση, κίνδυνος, ένκύνδυνος, άνδρική, άνδρική, ελαιόδενδρα, δονδρομολόγος (μια και κάλοπαντρονετή), μελαγχολικά, συγχυσμένος, συγχωρούσε — μ. τον θυμάσαι, τον βοηθούσαι, τον γελούσαι, τον σκουνοτούσαι (μια και τον έφίλησαι), την έν γνώρισε, να τον διασκέδαση, τή θέλει, των χρωμάτων, ήταν βάρος, τσοούρων χρωσών, αν θέλεις, δεν θά — ξ. έστατική, έκπληξη, λάμψη.

6. Για τή σύστημά του μιλεί ο Ξενόπουλος στο Νομιά 14 (1916) αρ. 686, σ. 51: «Γράφω τή ζωντανή μας γλώσσα όπως νομίζω έγώ πως πρέπει και μπορεί να γράφεται, για να χρησιμεύη στον καλλιτέχνη πεζογράφο, και μεταχειρίζομαι τή γραμματική της δημοτικής με κάμποσες έξαιρέσεις. Γιατί έχω τήν πεποίθηση πως χωρίς αυτές δημοτική πεζογραφία δεν μπορεί να σταθή άκόμα» (βλ. άκόμη 95α). Οι έξαιρέσεις αυτές γίνονται κατά τή γνώμη μου και πάρα πολλές, και κάπως άσυστηματοποίητα, εκεί που μάς χρειάζεται σήμερα περισσότερο γραμματική ένότητα.

γικής γλώσσας θά φανούν καλύτερα αν αναφέρω κι ένκν τύπο που καλά καλά δεν έχει τή θέση του εδώ: είναι η άπλοποιημένη καθαρεύουσα των δημοσιογραφικών χρονογραφημάτων, καθώς λ. χ. τή βρίσκω στ' άνατυπωμένα έργα του Νιρβάνα (22, 23) και ιδίως του Κονδυλάκη (15, 13, 14). Είναι καθαρεύουσα ζωντανένη εδώ και κεί από το δημοτικισμό τή φύσημα, με αρκετές όμως άνομοιομέρειες και άσυνέπειες, ιδίως άμα λογαριάσωμε και τή διάλογο, πάντα ζωντανότερο, χωρίς όμως να γίνεται ποτέ και αυτός φυσικός. Βάση μένει ή παράδοση, και ή γλώσσα είναι με τή πραπαίνω τεχνητή, άκανόνιστη, άφύσικη και καθυστερημένη.

8. Άνάμεσα στους δύο τελευταίους τύπους έχομε διάφορες ποικιλίες — θά τις έλεγα: γλώσσα άνακατωμένη — όπου μάς παρουσιάζονται διάφορα άνακτώματα από τις δύο πάγιες όπως και να είναι γλώσσες, καθαρεύουσα και δημοτική. Υπάρχει, υποθέτω, συνήθως ή επιθυμία και ή προσπάθεια ν' άποδοθή πιστά ή «ζωντανή» γλώσσα, αυτό όμως γίνεται με διαφορετικούς τρόπους. Στο Καρμπούνη τις «Πολεμικές σελίδες» έχομε ένα αρκετά τεχνικό κείμεν, ένώ στον Καμπούρογλου (10) λ. χ. θά βρης κοντά σε δημοτικώτατη γλώσσα άφθονα και άκανόνιστα τή λόγια στοιχεία⁷: άλλου, σε περιοδικά ιδίως, κοντά στους τοιμηρότερους δημοτικισμούς καθαρεύουσα περιττή, κάποτε και άκαλασθητή — όχι μόνο στη γραμματική μια και στη σύνταξη.

Η γλώσσα αυτή, όσο κι αν φαίνεται συνεπέστερη στο καθρέφτισμα που έχει να κάνει της ζωντανής λαλιάς, και όσο κι αν είναι για τήν άρχή βολική στο γράψιμο, είναι συχνά και ή πιο δυσάρεστη και δυσκολοδιάβαστη, είναι συνήθως και άντικαλλιτεχνική. Στη σιάλα που μάς οδηγεί από τον Κόντο στον Ψυχάρη είναι βέβαια άδύνατο να ζητήσωμε σήμερα άπόλυτη συμφωνία γλωσσικών τύπων, και φυσικό είναι για καιρό άκόμη να χρησιμοποιούνται στη λογοτεχνική γλώσσα τύποι πολλαπλοί, θά έπρεπε όμως να υπάρχει κάποια συνέπεια κι ένα σύστημα στον καθένα που γράφει — ή γραφομένη και τεχνητή να μην είναι τεχνική

7. Π. χ. έξηκολούθησε, μία από τας μονομαρίας, άνέμενον τήν μετά το μυστικού κόσμου επικοινωνία των.

είναι πάντα — και ο καλλιτέχνης συγγραφέας πρέπει να διαλέγη και να μας δείχνη το σκαλοπάτι του, κάποια μορφή γλωσσική, όπου να μην ανακατώνονται τα πιο άνομοια γλωσσικά στοιχεία.

9. Μερικά από τα έργα που είδαμε παραπάνω (20, 21, 22, 43, 44) είναι δημοσιευμένα στη Λογοτεχνική βιβλιοθήκη του Φέξη, και πρέπει να τονιστή πόσο βοηθεί το δημοτικισμό το άθρυβο έργο του εκδοτικού αυτού οίκου, που έκανε στα τελευταία χρόνια γνωστά στο κινό μας τα έργα του Βηλαρά και του Χριστόπουλου, του Κρυστάλλη, του Πολυλά(31), του Τυπάλλου(40) και του Λασκαράτου. Θα ήθελα μόνο, μια και ξαναεκδίνονται με τόση φροντίδα και συστηματικότητα από τα καλύτερα έργα του νεοελληνικού Παρνασσού, να παρουσιάζε ή εκδοσή τους περισσότερη αρτιότητα, αν όχι στο ποσό του ύλικού — εδώ είναι συχνά εμπόδιο και οι έμπορικοί λόγοι που δεν μπορούν να παραγνωριστούν σε μια τέτοια επιχείρηση — όμως ως προς άλλες πληροφορίες και ακόμη στη «συναχτική» τους οικονομία. Τό περιμένομε από εκδόσεις που φιλοδοξούν να είναι οι καλύτερες, γιατί που συχνά καταντά να είναι, και θα είναι ίσως για πολύ καιρό, οι μοναδικές.

10. Ίδιαιτερος κλάδος της λογοτεχνικής μας παραγωγής είναι οι μεταφράσεις από τ' αρχαία και από τις ξένες φιλολογίες, πεζές ή έμμετρες. Έδώ πρέπει να σημειωθούν οι μεταφράσεις του Θεοτόκη (7, 8) και του Χατζόπουλου (46, 47, 48, 49), του Ποριώτη μια δικλεχτή σειρά στη νέα και καλοπρόσδεκτη βιβλιοθήκη της εκδοτικής εταιρείας. Τα έργα «Άριστα δράματα» (32, 33, 34, 35), του Παλαμά μια μετάφραση στην ίδια σειρά (27), του Πάλλη (2), του Μαβίλη (17, 18) και του Κογεβίνα (12) το παλιότερο γνωστό και ανέκδοτο μεταφραστικό έργο, τέλος διάφορες μεταφράσεις στην «Κριτική και ποίηση» (53) και στ' αλεξανδρινά περιοδικά (51, 54). Λείπει μόνο τ' όνομα του Γρουπάρη.

Η σημασία που έχει για τη φιλολογία μας ο εξελληνισμός των αριστουργημάτων από ξένες ώριμες φιλολογίες είναι στη σημερινή κατάσταση της πνευματικής μας ζωής μοναδική, και είναι καιρός να μελετηθή μια πλατύτερη και συστηματικότερη μετάρραστική εκδοτική εργασία με τη συνεργασία των δόκιμων μεταφραστών μας, αφού όμως πρώτα εξασφαλιστή μια οικονομική βάση, ώστε να μην καταστρέψη ή έμπορική αποψη την καλλιτεχνική. Ένα τέτοιο έργο θα έχη και για τη γραφομένη που μορφώνουμε σημασία

μεγάλη, και πρέπει κιόλας να χαιρετίσωμε ως ευνούκα σημάδια του Γκαίτε το «Φάουστ» (49) και του Γκέτερσταμμ «Τό βιβλιο του μικρού αδερφού» (46) που μας έδωσε τελευταία ο Χατζόπουλος. Μετφράσεις τέτοιες σημαίνουν αλήθεια καθώς παρατηρήθηκε, κάποιο σταθμό για την καλλιέργεια της δημοτικής, και το εξελληνισμένο έργο του σουηδού συγγραφέα δείχνει με πόση επιτυχία μπόρεσε ή εθνική μας γλώσσα, περιφρονημένη ως έχτες ακόμη, να εκφράση στην τή σκέψη και το αίσθημα που έχει ένα έργο της σύγχρονης ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Στο Χατζόπουλο διακρίνω καθαρώτερα έπειτα από την τελευταία του εξέλιξη την προσπάθεια να βρεθή ο τύπος της κοινής εξευγενισμένης δημοτικής, ενώ στο παράλληλο έργο του Θεοτόκη ή κερκυραϊκή παράδοση σά να επιμένη ακόμη σε έπαρχιωτισμούς και σά να συμπαθη — αντίθετα άλλωστε με τα παλιά της χρόνια — στοιχεία γλωσσικά που αρχισαν να μας φαίνονται με το παραπάνω λαϊκά. Από τα έργα της βορεινής φιλολογίας σημειώνω και του Κνουτ Χάμσου ενκ από τα έλκυστικώτερα μυθιστορήματα (39), σε μετάφραση με κάπως συνηρητικώτερη γλωσσική μορφή. Λιγώτερο δημοτική και συχνά αρκετά ακανόνιστη παρουσιάζεται ή γλώσσα που δίνουν οι μεταφράσεις στη λογοτεχνική βιβλιοθήκη της Αγκυρας (23, 24, 42).

11. Δυο λόγια ακόμη για το θέατρο, ένα από τα σημαντικώτερα στηρίγματα της δημοτικής στα τελευταία δέκα χρόνια. Τα Όρστικα και οι άγωνες του Μιστριώτη δεν είναι μακριά, κι όμως ο κόσμος σήμερα ακούει ακόμη και τις αρχαίες τραγωδίες στη δημοτική χωρίς να πειράζεται. Έδώ ήταν του Χατζόπουλου και του Ποριώτη ή μεταφραστική εργασία πολύτιμη, και τα λίγα πρωτότυπα έργα που παίχτηκαν, καθώς λ.χ. του Εινόπουλου και του Χόρν — του Ποριώτη ή τραγωδία Ροδόπη (1913) δεν παίχτηκε στο θέατρο — μαρτυρούν την καθολική και τελειωτική επικράτηση της δημοτικής. Τη ζωντανή γλώσσα ξαναβρίσκομε, και μόνο αυτήν, στα θεατρικά έργα που έβγαλε σε ξεχωριστή σειρά ή «Εταιρεία των ελλήνων θεατρικών συγγραφέων», του Άννίνου (1), του Πολέμη (29), του Μάρκου Μαρή (19), καθώς και στην τελευταία μουσική τραγωδία του Καλομοίρη (92). Έτσι ή επικράτηση της νέας γλώσσας στο θέατρο όχι μόνο γι' αυτήν σημαίνει σημαντικώτατη νίκη, μα και δίνει την κυριώτατη βάση

στο θέατρο τὸ ἴδιο γιὰ νὰ πετύχη τὴν ἀλήθεια στὴ συγκίνηση, τὴ φυσικότητα στὴν ἔκφραση καὶ τὴ μορφὴ στὴν τέχνη.

Ἡ δημοτικὴ στὴν κοινωνικὴ ζωὴ.

12. Δημοτικισμὸς ὅμως δὲ θὰ πῆ νὰ γράφεται ποίηση καὶ διήγημα στὴ δημοτικῇ, δὲν εἶναι μόνο ἡ λογοτεχνία: δημοτικισμὸς εἶναι νὰ γράφουμε τὴ ζωντανὴ γλῶσσα στὸν τύπο καὶ στὶς συναλλαγές, στὸ σχολεῖο καὶ στὴν ἐπιστήμη καὶ σὲ κάθε εἶδος πεζογραφία, πέρα πέρα—σὲ ὅλη τὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ σὲ κάθε ἐκδήλωση τοῦ κράτους. Δημοτικισμὸς εἶναι, καθὼς εἶπε ὁ Παλαμᾶς, «ἡ δημοτικὴ γλῶσσα νὰ γίνῃ τὸ καθολικὸ ὄργανο τῆς ἐθνικῆς ζωῆς ἀπὸ τ' ἀπλούστερα τῆς ζωῆς καὶ τὰ ταπεινότερα, ὡς τὰ πῶς σημαντικὰ καὶ τὰ πολυσύνθετα σὲ ὅλους τοὺς κύκλους τῆς ἐνέργειας». Καὶ ὁρισκόμαστε πάντα ἀκόμη σήμερα «στὴν κρίσιμη ὥρα γιὰ ἓνα ἔθνος» ποὺ εἶπε ὁ Ψυχάρης, τὴν ὥρα «ποὺ ἀρχίζει καὶ γράφει τὰ πεζά». Ἐχομε λοιπὸν νὰ ἐξετάσουμε ποιά πρόοδο δεῖχνει ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση ἔξω ἀπὸ τὴ λογοτεχνία, στὴν πεζογραφία κάθε εἶδους.

Ἄν ἡ ἐρευνα τῆς λογοτεχνικῆς γλῶσσας μᾶς ἔδειξε κοντὰ στὴ δημοτικῇ καὶ ἄλλους διάμεσους τύπους πρὸς τὴν καθαρεύουσα, σὰν ἕναν πρόσκαιρο συμβιβασμὸ μὲ τὸ παλιὸ γλωσσικὸ κθεστὸς ἢ καὶ κάποια ἀναγνώριση γιὰ τὶς ἀνάγκες ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπ' αὐτό, ἢ εἰκόνα ἀλλάζει, ἢ σωστότερα χρωματίζεται διαφορετικὰ, τὴ στιγμή ποὺ ἀφήνοντας τὴ λογοτεχνία ἀντικρύζομε τὴ γλῶσσα μας καθὼς γράφεται ἔξω ἀπὸ τοὺς κύκλους τῆς, σὲ ὅλη τὴν ἄλλη ζωὴ. Γιὰ νὰ νιώσουμε ὅμως καλύτερα τὶς βαθύτερες γραμμὲς ποὺ παρουσιάζονται, καλὸ εἶναι νὰ κάμουμε ἀμέσως τὴν ἀκόλουθη ἐξέταση: Νὰ ἐξετάσουμε δηλ. χωριστὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα—ἔδῳ μέσῳ ἐν-νῶ γενικώτερα ὀλόκληρῃ τὴ σοβαρώτερη, ἄς τὴν πῶ ἔτσι, πεζογραφία—καὶ χωριστὰ ὅτι ἄλλο γράφεται σὲ κάθε ἄλλη περίσταση, ποὺ μπορεῖ βέβαια νὰ κρύβῃ μέσα τοῦ καὶ ἐπιστήμη καὶ τέχνη. χωρὶς ὅμως οὔτε λογοτεχνία νὰ εἶναι οὔτε ἐπιστήμη—τὸ καθετὶ δηλαδὴ ποὺ γράφεται στὴν καθημερινὴ ἐπικοινωνία ὄλων τῶν δημογλώσσων, γιὰ νὰ εὐκολύνῃ τὶς σχέσεις τους μεταξύ τους, στὸ ἐμπόριο καὶ στὴ συγκοινωνία καὶ ἄλλοι, καὶ πρῶτα πρῶτα στὸν τύπο.

Ἡ διαίρεση αὐτὴ θὰ ὠφελήσῃ γιὰ δύο λόγους: Ὅσο δηλαδὴ

φεύγομε ἀπὸ τὰ καθημερινὰ τῆς ζωῆς πρὸς τ' ἄδυνα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς σκέψης, σὲ τόσο μεγαλύτερες οὐσιαστικὲς δυσκολίες φτάνομε γιὰ τὴ δικιόρφωση τῆς νέας γλῶσσας, καὶ τόσο περισσότερες γίνονται οἱ ἀξιώσεις ποὺ θὰ κρίνουν τὸ ὄρισμά της. Μὲ μεγαλύτερη εὐκολία μποροῦμε νὰ μεταχειριστοῦμε τὴ δημοτικῇ σὲ μιὰ εἴδηση ἐφημερίδας ἢ σ' ἓνα ἀγγελτήριο γάμου παρὰ γιὰ νὰ ὑποστηρίξωμε λ. χ. ἓνα θέμα σὲ νομικὸ σύγγραμμα. Ἐπειτα, ὅσο μεγάλη σημασία κιὰν δώσωμε, ὅχι στοὺς λίγους ἐπιστήμονες—ποὺ καθισμένοι στὸ γραφεῖο τους ζυγιάζουν τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ καὶ ἀποφασίζουν, βγαίνοντας ἴσως καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ σύγχρονη ζωὴ καὶ ἀλήθεια—ἀλλὰ στοὺς πολλούς, ποὺ πρόχειρα καὶ χωρὶς πολλὴ σκέψη γράφουν μέρα μὲ τὴ μέρα, χωρὶς νὰ κάνουν φιλολογία καὶ χωρὶς νὰ σταματοῦν ἀπὸ ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴ γλωσσικὴ καθαρὸτητα καὶ θεωρίες ἐκ τῶν προτέρων, ἄλλο τόσο εἶναι φανερό, πῶς στὴ λύση γιὰ τὴν ὁποία θὰ συνεργαστοῦν ὅλοι οἱ κοινωνικοὶ παράγοντες, δὲ θὰ πρέπει νὰ ξεχάσωμε τὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα, ποὺ καὶ αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ βρεθῇ μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἐθνικῆς γραφομένης—μὰ ποὺ καὶ αὐτὴ, καθὼς καὶ ἡ ὁμοία φροντισμένη γλῶσσα τῆς λογοτεχνίας, δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ μείνῃ ὡς τὸ τέλος ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τὴ γλῶσσα ποὺ προχειρότερα γράφεται στὴν καθημερινὴ ζωὴ.

13. Στὴ δεύτερη αὐτὴ γλῶσσα δὲ θὰ σταματήσω σήμερα πολὺ. Ἡ σπουδαιότητά της εἶναι δίχως ἄλλο μεγάλη, καὶ ποσοτικὰ παρουσιάζει βέβαια περισσότερο ἀπὸ τὰ ἑννέα δέκατα τοῦ ὅτι γράφεται ἀκριβῶς ὅμως ἡ προχειρότητα ἢ δημοσιογραφικὴ ποὺ ἔχει ἡ γλῶσσα αὐτὴ, ἀκόμη καὶ ἅμα γράφεται ἔξω ἀπὸ τὴ δημοσιογραφία, δὲν ἀφήνει νὰ ἔχη ἀκόμη σημασία γιὰ τὰ πῶς λεπτολογημένα ζητήματα τῆς γλωσσικῆς μορφῆς, ποὺ πολλαπλασιάζονται καὶ μεγαλύτερον προπάντων στὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα. Κυρίως λοιπὸν μόνο ἡ γενικώτερη ῥοπή καὶ οἱ τάσεις της μποροῦν νὰ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἔδῳ.

Τὸ καλύτερο καθρέφτισμα τῆς γλῶσσας ποὺ γράφεται μᾶς τὸ δίνει ὁ καθημερινὸς τύπος. Ἐδῳ θὰ δοῦμε, λιγώτερο γιὰ τὴν ὥρα σ' ἄρθρα καὶ σ' ἀ τηλεγραφήματα, περισσότερο σ' ἀ χρονογραφήματα, τὶς πενιές, τὶς μικροειδήσεις, τὶς ἐπιφυλλίδες, τὶς διατριβές καὶ τὶς ἀγγελίες, πῶς ἡ πρόχειρη δημοσιογραφικὴ γλῶσσα δὲν εἶμινε ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τὴν ἐπικράτησιν τῆς δημοτικῆς. Ἀκό-

μη και φύλλα αντιδραστικά που δεν άφησαν ευκαιρία να μὴν υπερβατιστοῦν τὴν προγονικὴ γλῶσσά καὶ νὰ εἰρωνευτοῦν τὴ δημοτικὴ, δείχνουν τὰ τελευταία χρόνια δλοφάνερη ἀλλαγὴ. Μόνο ποὺ αὐτὸ γίνεται συνήθως ἀσυνείδητα καὶ ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς ἐποχῆς, χωρὶς πρόγραμμα καὶ σύστημα, χωρὶς καμιά ὁμοιομορφία ἢ γραμματικὴ ἐνότητα. Κατὰ τὴν ἐφημερίδα, κατὰ τὴ σελίδα, κατὰ τὸ συντάχτη, κατὰ τὸ ἄρθρο θ' ἀλλάζουν οἱ λέξεις, οἱ τύποι, ἢ σύνταξη: εἶναι ἡ περιφνημὴ «γλῶσσα τῶν ἐφημερίδων». Ἀκόμη καὶ στί: ἐπικεφαλίδες σοδαρῶν φύλλων ξεμυτίζου ἐξαφνα: τὸ σῆμα, τὸ ξέφτισμα τοῦ τάδε κόμματος, ἢ χειρουργικὴ σὲ μακελιὸ τοῦ πολέμου. Προγραμματικώτερη ἐλέπω τὴν προσπάθεια τῆς ἀπλῆς γλώσσας στίς ἐργατικὲς ἐφημερίδες (123, 124) καὶ τῶρα τελευταία σὲ «Ριζοσπάστη», καὶ σὲ «Ἐργατικὸ ἀγῶνα». Καὶ κοντὰ σὲν καθημερινὸ τύπο τὸ ἴδιο φαινόμενο παρουσιάζουν τὰ κάθε εἶδος, καλλιτεχνικὰ καὶ ἐλαφρὰ περιοδικὰ, τὰ ἡμερολόγια, οἱ ἀγγελίες καὶ τὰ προγράμματα κοντσέρτων, οἱ ἐπικηδεῖοι λόγοι, οἱ ρεκλάμες, ὁδηγίες καὶ φυλλάδια γιὰ τὸ λαὸ (70), ἀκόμη καὶ ἅμα βγαίνουν ἀπὸ τὰ ὑπουργεῖα, ἢ βιβλιοθήκη τοῦ γεωργοῦ τῆς Γεωργικῆς ἐταιρείας (65), προκηρύξεις πολιτικὲς καὶ προγράμματα, βιβλία γιὰ τοὺς ναῦτες γραμμῆνα ἀπὸ ἀνώτερους ἀξιωματικοὺς τοῦ ναυτικοῦ (69), ἐγκύκλιες ἐκκλήσεις καὶ τὰ ὅμοια. Διδαχτικώτατα δείγματα ἀπὸ ἄλλην αὐτὴ τὴν κίνηση — κίνηση ποὺ πρὸ πέντε ἀκόμη χρόνων ἦταν ἀδύνατη — δίνονται ταχτικὰ σὲ ἰδιαίτερη στήλη στοὺς τελευταίους τόμους τοῦ Δελτίου (67, 113): ἄλλοῦ δειλὴ καὶ ἄλλοῦ τολμηρότερη ξεμυτίζει παντοῦ ἢ ζωντανὴ γλῶσσα: «Πρόχειρος ἐλεγχος παντὸς γνησίου κρασιοῦ, λέγει ἐξαφνα μιὰ ὁμορφοτυπωμένη ρεκλάμα, εἶναι: νὰ μὴ γρατσουνίζεται ὁ λάρυγγας, νὰ μὴ τσαρουχιάζῃ ἢ γλῶσσα, νὰ μὴ κτυπᾶ σὲν κούτελο, οὔτε νὰ χαλᾶ τὸ στομάχι... Τὸ κρασί κερνιέται εἰς καθαρὰ πότηράκια...». «Λόγια ἑστέρα, ἀρχίζει μιὰ πολιτικὴ προκήρυξη, ἕνα εἶναι τὸ ζήτημα...». Καὶ μιὰ ἐκκλήση ἀπὸ φιλανθρωπικὰ σωματεῖο: «πλησιάζουν τὰ χριστούγεννα καὶ ἢ πρωτοχρονιά. Τὴν θερμὴ σας φωλίτσα αἱ τρυφερὰ φροντίδες τοῦ πατέρα καὶ τῆς μητέρας θὰ γεμίσουν ἀπὸ χιλιά ὥραϊα πράγματα... Παιδάκια, γὰ τὰ ὅποια ἢ ζωὴ δὲν ἔχει ἄλλο ἀπὸ χαρὲς, ἀκούσατε τὴν φωνὴν τῆς καρδιάς σας καὶ κάμετε ὅτι σας λέγει αὐτὴ διὰ τὴν περίστασιν...». Πόσο ὁμορφα λέγονται ὅλα αὐτὰ ἔτσι, καὶ πῶς ἦταν δυνατὸ σὲ μιὰ ὄχι πολὺ μακρινὴ ἐποχὴ νὰ λέγωνται ἀλλιῶτικα.

14. Αὐτὰ ὅλα δὲ σημαίνουν βέβαια ἀκόμη πολὺ, καὶ μικρὰ εἶναι τ' ἀποτελέσματα σχετικὰ μὲ τὸ τέρμα: θὰ τὰ τιμήσωμε ὅμως καλύτερα ἅμα συλλογιστοῦμε ποιά ἐσωτερικὴ ἐξέλιξη ἔπρεπε νὰ γίνῃ στίς ἰδέες τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ κατορθώσουν καὶ αὐτὰ νὰ παρουσιαστοῦν, καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ ὁδηγήσῃ μιὰ ὅμοια γρήγορη ἐξέλιξη σὲ χρόνια ποὺ ἔρχονται. Ἀληθινὰ ὁ πάγος ἔσπασε. Τὸ εὐχάριστο εἶναι πῶς τὸ παράδειγμα τῆς πρωτεύουσας ἀρχισαν νὰ τὸ ἀκολουθοῦν καὶ οἱ ἐπαρχίες, ὅπου μάλιστα οἱ ἐφημερίδες τους — ὁ «Λαὸς» στήν Κόρινθο, ἢ «Θεσσαλία» σὲ Βόλο, ἢ «Πρόδος» στή Λάρισα — μὲ περισσότερη κάποτε τόλμη ἀπὸ τὶς ἀθηναϊκὲς, δείχνουν τὴ συμπάθεια τους γιὰ τὴ ζωντανὴ γλῶσσα. Καὶ πῶς ὄχι; Καθὼς ὁμολογεῖ σὲν «Ἐξάγγελος» (121), σ' ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα τοῦ φύλλα ὁ φιλέλληνας ἀμερικανὸς συντάχτης τοῦ εἴσω εἰς τὰ χωριά ὁ κόσμος μοῦ ὀμιλεῖ μὲ ἐκφραση ἀγάπης καὶ εὐκρινείας καὶ ἐνοῦ κάθε λέξη μὲ χαρά... Βέβαια αὐτὴ θὰ εἶναι ἢ ἀληθινὴ ἑλληνικὴ. Αὐτὴ ὑποθέτω θὰ εἶναι ἢ δημοτικὴ ὅπως λέγουν. Θὰ ἐπιθυμοῦσα πολὺ νὰ ἐκφράζεται ὁ «Ἐξάγγελος» σ' αὐτὴ τὴ γλῶσσα...».

Καὶ τώρα ποιά τὰ σ' ἡ μᾶς φανερώνεται μέσα ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς γλώσσες; Γενικὰ, καθὼς δὲ τὸ περιμέναμε, καὶ εἶναι καὶ φυσικὸ νὰ γίνῃ, ἔχομε μεγαλύτερο συντηρητισμὸ πρὸς τὴ λογοτεχνικὴ γλῶσσα: Ἄν ἐκεῖ τὸ κέντρο τοῦ βάρους βρίσκεται πιά στή δημοτικὴ, ἢ πολὺ κοντὰ τῆς, καὶ ἢ καθαρεύουσα θὰ παρουσιάζε ἀνυπόφορη ἐξαιρέση, ἐδῶ ἢ δημοτικὴ δὲν εἶναι πιά βέβαια σπάνιο καὶ ἐξαιρετικὸ ἄνθος, μὰ καὶ ἢ καθαρεύουσα συνθίζεται ἀκόμη — χωρὶς ὅμως τὴν παλιά τῆς παγερότητα, (μόνο σὲ ἐπίσημες πανεπιστημιακὲς γιορτὲς μπορεῖ ἀκόμη ν' ἀκουστῇ ἀπὸ πρυτανικὰ χεῖλη κατὶ σάν ταις μεγαλειότησι, καὶ σὲ ἐφημερίδες μεγαλόσχημες ξεφεύγουν ἐπικεφαλίδες καθὼς «τ' ἀποτελέσματα τοῦ διδασκαλείου θηλέων: τὰ ὀνόματα τῶν ἐπιτυχόντων μαθητριῶν») — καὶ μὲ τοὺς διάμεσους μεταβατικὸς καὶ συχνὰ ἀνάκατους τύπους ποὺ ἀφθοοῦν ὅλο καὶ περισσότερο, τὸ κέντρο τοῦ βάρους μᾶς παρουσιάζεται σημαντικὰ μετατοπισμένον πρὸς τὰ ἔμπρος, πρὸς τὴ γλῶσσα τῆς ζωῆς. Φυσικὰ, καὶ τὰ πλατύτερα πιά ὅμοια τῶν γλωσσικῶν τύπων καὶ ἢ προχειρότητα καὶ ἢ ἔλλειψη φροντισμένης τέχνης καὶ στοχαστικῆς ἐπιστήμης μεγάλωσαν τὴ γλωσσικὴ ἀναρχία, ἀλλὰ ὅλα δείχνουν μιὰ εὐσίωνη ζύμωση. Ὅλα μνηοῦν πῶς ἢ βασιλεία τῆς παλιάς καθαρεύουσας τελειώνει.

Ἡ δημοτικὴ στὴν ἐπιστήμη.

15. Τὸ τελευταῖο κάστρο ποὺ πήρε σὲ κάθε λαὸ ἡ δημοτικὴ τοῦ γλῶσσα ἦταν ἡ ἐπιστήμη. Ὅταν ἡ γλωσσικὴ ἀναγέννηση εἶχε κατακτήσει καὶ αὐτήν, ἦταν πιά βεβαιωμένο πὼς οἱ πολιτισμένοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης εἶχαν πολιτογραφηθῆ στοὺς νέους χρόνους, ἡ ἀριστοκρατικὴ γλῶσσα τῆς μεσαιωνικῆς παιδείας ἔχανε τὸ τελευταῖο τῆς στήριγμα, καὶ ἡ νεοκαλλιέργητη ἐθνικὴ γλῶσσα, ποὺ εἶχε ἀμφισβητήσει σπιθαμὴ μὲ σπιθαμὴ τὸ δίκιο τῆς σὲ ὅλα τὰ εἶδη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τοῦ πεζοῦ λόγου, χάριζε στὸ τέλος στὴ φυλὴ —στεφάνωμα τῆς νίκης τῆς — τὴ γλωσσικὴ ἁρμονία καὶ ἐνότητα, σύμβολο γιὰ τὴν ὀριμασμένη πιά ἐθνικὴ συνείδηση καὶ ἐνότητα, καὶ μοναδικὸ ἐχέγγυο γιὰ νὰ μερπωθῆ ὁ λαὸς καὶ ν' ἀναπτυχτοῦν ἀρμονικὰ ὅλες οἱ πνευματικὲς δυνάμεις τῆς φυλῆς. Ἄν γιὰ νὰ κατορθωθῆ αὐτὸ μεσολάβησαν ἄλλοι κάποτε καὶ ἑκατοστὲς χρόνια ἀπὸ τὸ πρῶτο ἀνθισμα τῆς ἐθνικῆς λογοτεχνίας ὡς τὴν καθολικὴ ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς, θὰ ἦταν δύσκολο νὰ εἶχε γίνει αὐτὸ σὲ μᾶς μέσα σὲ λίγες δεκαετηρίδες, καὶ νὰ μπῆ ἡ δημοτικὴ σὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς πεζογραφίας καὶ τῆς ἐπισήμης γλώσσας, ἀκόμη καὶ ἀναγνωρίζαμε πὼς ἡ ἀντικατάσταση τῆς ἀρχαίας μὲ τὴν καθαρεύουσα ἐδῶ καὶ ἑκατὸ χρόνια, ἦταν πάντοτε μιὰ λύση ποὺ μπορούσε νὰ φέρῃ πρὸς τὴν λύση τὴν τελικὴν.

Φυσικὸ λοιπὸν νὰ μὴν περιμένωμε ἀκόμη ἐδῶ μεγάλες ποσοτικὰ ἐπιτυχίες. Ἡ σημασία ὅμως τοῦ κέρδους θὰ κριθῆ προσεχτικὰ ἀπὸ τὴν ἀποψὴ κυρίως τοῦ ποιοῦ. Γιαυτὸ θὰ ἐξεταστοῦν ἐδῶ στοχαστικώτερα καὶ ποιῆς γενικὲς τάσεις παρουσιάζονται στὸν ἐρευνητὴ καὶ ποιά μορφή ἀκριβῶς παίρνει ἡ νέα γλῶσσα.

Ἐνῶ γιὰ ὅποιον περιορίζεται νὰ ἐξετάζῃ μονάχα τὴ λογοτεχνία μας, φαίνεται βέβαιον πὼς ἡ δημοτικὴ τῶν δοκιμῶν συγγραφέων θ' ἀπλωθῆ σιγά σιγά σὲ ὀλόκληρη τὴ λογοτεχνικὴ χρῆση, καὶ ἡ ζύμωση ποὺ παρατήρησα παραπάνω στὴν καθημερινὴ γραφικὴ μὲν δειχνεὶ γιὰ τὴν ὥρᾴ μιὰ ἀναρχία ποὺ μᾶς κάνει καὶ ἀμφιβάλλομε, ὄχι τόσο γιὰ τὸ τελικὸ τέρμα ὅσο γιὰ τὸ εἶδος τοῦ δρόμου ποὺ θ' ἀκολουθῆται ἐκεῖ ἡ γλωσσικὴ ἐξέλιξη, ἐδῶ, στὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα, ἀρχίζει καὶ μᾶς ξεκαθαρίζεται αὐτὸ καλύτερα, καθὼς

εἶναι καὶ πρὸ συνειδητῆ ἐδῶ στοὺς ἐργάτες τῆς ἡ γλωσσικὴ ἐργασία πρὸ ἔχει γίνει.

Δύο δρόμοι διαγράφονται ἤδη καθαρά, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ κυριαρχήσῃ ἡ ζωντανὴ γλῶσσα. Ὁ ἓνας εἶναι ἡ ἀπλοποίηση τῆς σημερινῆς καθαρεύουσας, ὁ ἄλλος ἡ ὅλο καὶ συχνότερη χρῆση τῆς δημοτικῆς. Ἄς δοῦμε πρῶτα τί γράφεται σήμερὰ στὴ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ πὼς γράφεται.

16. Ἐχομε πρῶτα καὶ κύρια διάφορα περιοδικὰ, μὲ περιορισμένη σχετικῶς διαδόση, καθὼς συνήθως τὸ περιοδικὸ στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἢ προγραμματικὰ καὶ ἀποκλειστικὰ, ἢ μὲ κάποια ἐπιφύλαξη καὶ χωρὶς ἀποκλειστικότητα γράφεται ἡ δημοτικὴ. Στὰ πρῶτα ἀνήκει τὸ πλούσιο σχετικῶς σ' ἐπιστημονικὴ ὕλη Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου (120) καὶ ὁ Νουμᾶς (55), τὸ γνωστὸ φιλολογικὸ καὶ πολιτικοκοινωνικὸ φύλλο, τὸ πρῶτο περιοδικὸ στὴ δημοτικὴ ἔπειτα ἀπὸ τὴν «Τέχνη» τοῦ Χατζόπουλου, ποὺ ἀπὸ τὰ 1903 ὕψωσε τὴ σημαία τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ τῆς γλωσσικῆς ὀρθοδοξίας καὶ βοήθησε σημαντικὰ στὰ πρῶτα τοῦ ἰδίου χρόνια — θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ — τὸ ἀπλωμα τοῦ δημοτικισμοῦ. Ἀπὸ τὸ δεύτερο εἶδος ἔχομε: τὴν «Κριτικὴ καὶ ποίηση» (53) ἡ γλῶσσα μελετημένη πάντα, ἀλλὰ προσιὰ κατὰ τὸ συγγραφέα — καὶ εἶναι μόλις τρεῖς τέσσερες οἱ συνεργάτες τῆς — σημαντικὲς διαφορῆς⁸ τὰ «Σοσιαλιστικὰ φύλλα» (127), ποὺ ἡ γλῶσσα τους κυμαίνεται μέσα σὲ πλατύτερα ὄρια καὶ εἶναι καὶ λιγώτερο κανονισμένη· τὰ δύο ἀλεξανδρινὰ περιοδικὰ (51, 54), ἀνθισμα μεγάλου καὶ πλούσιου ἐλληνικοῦ κέντρου, μὲ μεγαλύτερη ποικιλία συγγραφέων ἀπὸ τ' ἄλλα μας περιοδικὰ φύλλα. Κυριαρχεῖ ἡ προσπάθεια τῆς ζωντανῆς γλώσσας, τῆς λείπει ὅμως συχνά, στὴ σοβαρὴ πεζογραφία ἰδίως, ἡ γραμματικὴ, περισσότερο ἀπ' ὅτι ἐπιτρέπεται σήμερὰ σὲ φιλολο-

8. Τ' ἀκόλουθα παραδείγματα εἶναι παρμένα ἀπὸ δύο διαφορετικὲς μελέτες, γραμμένες καὶ τίς δύο μὲ πολλὴ φροντίδα γιὰ τὴ γλωσσικὴ μορφή, ἀλλὰ καὶ μὲ ἀκριβῆ διαφορετικὴ θέση στὸ γλωσσικὸ ζήτημα: α) οὔτε βαθιὰς οἰκτρῆς οὔτε αἰσθημάτων τῆς στιγμῆς, δὲ φελόντες, συγγενῆδες, ξαλολουθητικῆς καὶ παροδικῆς πάντα εὐκαρίστου τοῦ ὀργανισμοῦ μας διάθεσης, ἢ σκέψη τῶν δύο νέων, τὴν καθυπόταξη τοῦ σκαφτικισμοῦ, τῶν ἀφιβολῶν του, εὐκαρίστου, ἐχτίμησης. β) συνθέματα γραμμένα σὲ διάφορες περιστάσεις, ἀπὸ τὴν αἰσθητικότητῃ, ἕως τὸν τρόπο τῆς οἰκτρῆς, ἐλεύθερη ἀπὸ κάθε προσωπικὸ κάθος μὲ τὸ περιβάλλον· ἐξαιτίας εἴτε παραγνωρίσεως εἴτε κτλ., καὶ ἑαυτὰ μεγάλα πράγματα, τὸ χαρακτηριστικὸ αἰσθημα τῶν παλιῶν χρόνων.

γικό, περιοδικό, και ή άποτυχία με όλες τις καλές προσπάθειες να βρεθή για κάθε μικροφρασουλα άκόμη στη σύνταξη ή σωστή διατύπωση μας κάνει διπλά να τιμήσωμε τη σχετική ώριμότητα που έδειξαν εδώ οι άθηναϊκοί φιλολογικοί κύκλοι.

Σε όλα αυτά τα περιοδικά έχομε μελέτες κριτικές, γλωσσικές, παιδαγωγικές, φιλοσοφικές, αισθητικές, όπου βλέπομε τη δημοτική να καταχτά όλο και τολμηρότερα τα είδη του πεζού λόγου. Κοντά τους έχομε και τ' έκδόθη βιβλία και φυλλάδια: τις φιλοσοφικωνικών μελέτες των άλεξαντρινών περιοδικών, τα έργα δηλαδή του Ίδα(88), του Χρηστούλακη(119)κ.ά., τις γλωσσοεκπαιδευτικές εργασίες του Έκπαιδευτικού Όμίλου (207, 209, 224-5), τις γραμματολογικές μελέτες του Ζερβού, του Νιρβάνα και του Παλαμά από τη σειρά των διαλέξεων του Παρνασσού (86, 91, 98) τις κοινωνιστικές εκδόσεις των «Σοσιαλιστικών φύλλων» του Γιαννίου (72-4), μερικά άρθρα σε περιοδικά (122, 126-7), και άκόμη του Βλαστού (66) και του Γιαννίδη (71) τα γλωσσικά βιβλία, του Βαμπάκια τα «Διοικητικά σημειώματα» (64), της Κας Θεοδωροπούλου τις «Μουσικές μελέτες» (87), της Κας Δεντρινού την όμιλία για το Μαβίλη (78). Στους Πάλλη το νέο βιβλίο (2) έχομε συγκεντρωμένο το μεγαλύτερο μέρος της γλωσσικής εργασίας ενός από τους πρώτους και ριζοσπαστικώτερους όπαδούς της νέας γλώσσας, ενώ στού Κογεβίνα τα πεζά (12) βρίσκομε έναντι αντιπρόσωπο της πολύ συντηρητικώτερης κερκυραϊκής παράδοσης.

17. Βέβαια δεν είναι πολλά όλα αυτά, καθώς δεν είναι σχετικώς πολύ περισσότερα και όσα πριν απ' αυτά βγήκαν, τα γνωστά μας έργα του Ψυχάρη, του Παλαμά, του Έφταλιώτη και όσοι άλλοι. Μά δεν υπάρχει λόγος ν' άπαισιοδοξώμε. Άμα συλλογιστώμε πως στα 1900 άκόμη ο Παλαμάς ο ίδιος δεν πίστευε πως μπορούσε να καθιερωθή ή δημοτική στο πεζό, και πως είναι μόλις δέκα χρόνια που άρχισε να τη γράφει έξω από τη λογοτεχνία ένας πλατύτερος κάπως κύκλος, πως έξω από τους λογοτέχνες, κυρίως οι νέοι ένιωσαν την άνάγκη να την καλλιεργήσουν, και ότι και αυτοί άκόμη από την άγωγή τους, από το έργο τους και από κοινωνική άνάγκη σπάνια μπορούν να μεταχειριστούν άνεπηρέαστα την ιδανική τους γλώσσα: αν άκόμη συλλογιστώμε την άπέραντη αντίδραση που ίσως ίσως στα χρόνια αυτά γέννησε το άπλωμα του δημοτικισμού —

τέσσερις φορές μέσα σε δέκα χρόνια είχαμε γλωσσικές ταραχές — και αν άκόμη εξετάσωμε τί βγήκε στον ίδιο αυτό καιρό στην καθαρεύουσα, τότε δε θα βρούμε λίγο ετι κατωρθώθηκε ως σήμερα. Σημαντικό είναι για την ώρα ότι ή τέχνη, ή δημιουργία και ή πρωτοτυπία νοσταλγούν τη γλώσσα τη δημοτική. Για να παρουσιαστούν σε όλόκληρη την πεζογραφία πυκνά τα έργα στη νέα γλώσσα, πρέπει, νομίζω, να περάσουν άκόμη αρκετά χρόνια, ώσπου να ξεθυμάνη ή παλιά αντιδραστική άτμοσφαιρα — και μόνο μια νέα γενιά έπειτα από είκοσι τριάντα χρόνια θα δη τη δημοτική κυρίαρχη, και θα της δώσει, να πώ έτσι, την τελειωτική της μορφή.

Στο μετξύ όμως χρειάζεται σύντομη εργασία για να μορφωθή αυτή ή γλώσσα. Και γιαυτό είναι άνάγκη να δοθε άναλυτικώτερα τα ζητήματα που τόσο καθαρά μας παρουσιάζει ή γλωσσική εξέλιξη των τελευταίων χρόνων.

18. Η μόρφωση κοινής εθνικής γραφομένης είναι, κιάν εξεταστή από τη στενά γλωσσική άποψη, φαινόμενο πολύπλοκο και καρπός ώριμος πολλής εργασίας.

Η γλώσσα που μιλεί ένας λαός έχει πάντοτε, με όλους της τους νόμους, κάτι ρευστό και παρουσιάζει όλο και ποικιλία. Άλλάζει από τόπο σε τόπο και από χωριό σε χωριό, αλλάζει από γενεά σε γενεά, αλλάζει άκόμη από την επίδραση που δέχεται από τις ξένες γλώσσες και από τα βιβλία. Ένα πολιτισμένο έθνος χρειάζεται κάτι πιο στερεό και μόνιμο: πρέπει να μορφώση τη γλώσσα του ώστε να δημιουργηθή ένας άπόλυτος κοινός τύπος που θα τον μαθαίνη όποιος «μάθη γράμματα», που θα τον χρησιμοποιούν γράφοντας όλοι παντού και πάντοτε, και που θα τον ακολουθούν άμα μιλούν τουλάχιστον οι «μορφωμένοι», σαν κανόνα και σαν ιδανικό. Για να γίνη αυτό πρέπει ή γλώσσα που γράφεται να δείξη την ώριμότητά της σε τρία θεμελιακά κεφάλαια:

Άπό τα ιδιωματικά στοιχεία δε θα κρατήση παρά ετι καταστάλαξε στην κοινή γλώσσα και πήρε γενικό εθνικό χαρακτήρα, και άκόμη ετι, καθώς μορφοπα παρατηρεί ο Κογεβίνας στο νερόγαλο έργο του, «ήμπορεί να χρησιμεύση εις άνωτέρους σκοπούς, καθώς είναι ο πλουτισμός της γλώσσας κι ή τελειοποίησις της εκφράσεως».

Άπό τη γλώσσα των βιβλίων, από την παράδοση, θα κρατήση ετι είναι άπαραίτητο, ζωντανό και άληθινά χρήσιμο. Δε θα

θυσιαστή βέβαια ή έκφραση σ' ένα ψυχρό ιδανικό με άνέφιχτη χημική καθαρότητα, μα και δε θα διατηρηθή ή παράδοση τύπων ξερωδών που άπόμειναν χωρίς ζωή.

Κοντά σ' αυτά μια κοινωνία σύγχρονη, καθώς ή δική μας, με έναν πολιτισμό, ως είναι και άπλαστο κι άχρωμάτιστο, και με κάποια κοινωνική ύψη, χρειάζεται, άκριβως για να προκόψη στην κοινωνική κι έκπολιτιστική της εξέλιξη, να είναι ή γλώσσα της άρκατά σύγχρονη και ευρωπαϊκή, ικανή να έκφράση όλόκληρη τή σύγχρονη πνευματική ζωή.

Τί κατωρθώθηκε σε μας άπό αυτά, έπειτα άπό τις προσπάθειες των τελευταίων χρόνων;

19. Ός προς τó πρώτο, τόν καθαρισμό τής κοινής γλώσσας άπό τά ιδιωματικά στοιχεία, ποτέ δέν ήταν οι δυσκολίες που βρήκε ή γλωσσική μεταρρύθμιση πολύ μεγάλες, και μόνο μια τυφλή πολεμική αντίδρασης πεισματάρικης μπόροσε να κρύβεται πίσω άπό τó αιώνιο έπιχείρημα «ποιά γλώσσα θα πρωτοδιαλέξωμε;» "Όχι πως λείπει—δόξα τώ Θεώ—άπό τήν πατρίδα μας ó πλεόντος τής διαλεκτικής ποικιλίας: όχι πως τó λεξιλόγιον ενός χωρικού άπό τ' "Αγραφα, κι ενός άλλου άπό τή Μάνη κι ενός τρίτου άπό τήν Κάρπαθο δε δείχνουν σημαντικές διαφορές, και πως άκόμη και στο τυπικό δε θα βρούμε παραλλαγές—κάποτε και στη σύνταξη. Μα ή έλληνική γλώσσα παρουσιάζει όχι βέβαια λιγώτερο άπ' άλλου, όσο πλησιάζομε άπό τ' άπόμερα χωριά προς τά κέντρα, μικρά και μεγαλύτερα, άδιαφιλονίκητη ένότητα, όχι μόνο συνταχτική και μορφολογική, μα ως σ' ένα μεγάλο μέρος και φωνητική και λεξιλογική. Η κοινή γλώσσα που μιλούμε—που δε βγήκε βέβαια ούτε άπό τó σχολείο ούτε άπό τήν έπίσημη γλώσσα—έχει έναν κοινό κι ένιατο τύπο, και αυτός εύκολα δίνει τά περισσότερα στοιχεία στη γλώσσα που γράφομε. Γιαυτό παρουσιάζουν τόσες λίγες διαφορές μεταξύ τους ó Βηλαρδες—μόλα του τά ήπειρώτικα—ó Σολωμός, με τούς λίγους ιδιωτισμούς του, ó Κωσταντάς και οι άλλοι όσοι πρωτόγραψαν, χωρίς καμιά σχεδόν παράδοση, τή ζωντανή γλώσσα του τόπου των και τής εποχής τους. Γιαυτό και βρίσκομε στα έργα των σημερινών, του Βλαχογιάννη, του Νιρβάνα, του Χατζόπουλου και των άλλων—δε μιλω έδώ για καθαρά ποιητικά έργα—τέτοια ένότητα στους γλωσσικούς τύπους. Με τó ν' αντιπροσωπεύεται στη νέα μας φιλολογία τόσο πλούσια ή

Ρούμελη, φαντάζομαι πως κάτι θάμεινε άπό τήν άρρενωπή γλώσσα των έλληνικών βουνών και στη νέα μας λογοτεχνική γλώσσα, και τó αξίζει. Θα έπρεπε να μελετηθή αυτό μια μέρα. "Αν όμως πρόδεκα και δεκαπέντε χρόνων ξεφυγαν άπό τούς πρωτόπειρους τής δημοτικής μερικοί ιδιωτισμοί, ή άρχή του Ψυχάρη—τά κοινά!—πάντα κυβερνούσε, και πρέπει άλήθεια να πάη κανείς γυρεύοντας για να ξετρυπώσει σήμερα στοιχεία διαλεκτικά, τέτοια που με τó δικίο θα καταδικάση τή χρήση τους.

Άκόμη και των Κερκυραίων τά έργα, που με κάποιο φιλόδοξο άκκισμό προσπαθούν να συγκεράσουν με τήν ξεχωριστή τους έφτανησιώτικη παράδοση τήν εξέλιξη που πήρε ή γλώσσα στην πρωτεύουσα, λίγοι είναι οι τύποι οι ιδιωτισμοί που θα ξενίσουν έναν "Αθηναίο άναγνώστη. "Ετσι λ. χ. στης Κας Δεντρινού τή μικρή μελέτη για τó Μαδίλη (78) διαβάζω τó *εμπόρειε*, να συλλογιούνται, ήτουν, έβεβότουν, αγωνιζότουν. Και ως παρατηρηθή και τούτο: ότι ó δημοτικισμός δέν έχει άναπόφευγη συνέπεια τή χρήση και κατάχρηση των ιδιωματικών στοιχείων ίσια ίσια στη σχολή του. Πολυτά βρίσκομε ιδιωτισμούς, κι ώστόσο γλώσσα πολύ συντηρητικώτερη άπό τήν κοινή δημοτική που καθιερώνομε έμεις σήμερα.

Μένει όμως πάντα ή διάλεκτος, καθώς ειπε ó Goethe, τó στοιχείο άπ' όπου ή ψυχή άντλει τήν άναπνοή της, και με τó να είναι ή νέα μας γραφομένη τόσο κοντά στη ζωή των ιδιωμάτων έχει τó μοναδικό χάρισμα ν' άντλή κάθε τόσο άπό τήν άστειρευτή πηγή τους και να πλουτίζεται με λέξεις κι έκφράσεις, που δύσκολα—κι άν άκόμη τó άποφάσιζε—θα τις δέχονταν ή καθαρεύουσα. "Όταν μάλιστα άναδειχτή σ' ένα έθνος μια κοινή γλώσσα και ξεπέσουν έτσι τά ιδιώματά του και περιοριστή ή χρήση τους, κάποια θέση θα τούς διατηρηθή ώστόσο πάντα στη λογοτεχνία. Για μας δέν ήρθε άκόμη ó καιρός γι' αυτό. Πρόδρομος τέτοιων έργων είναι και τó Χατζοπούλου ή «'Αγάπη στο χωριό» (1910), όπου ή δημοτική στη διήγηση τόσο καλά συνταιριάζεται με τά ρομελιώτικα τó διαλόγου. Κερκυραίικα ιδιωματικά στοιχεία βρίσκομε στού Θεοτόκη τó τελευταίο βιβλίο (6), ενώ ένας έλληνογλωσσος Ιταλός μας έδωσε τόν «Κόρακα» τού Edgar Poe μεταφρασμένο στην έλληνική διάλεκτο τής Ιταλικής του πατρίδας (27α), για να πιστοποιήση, καθώς λέει, πως ούτε «χαλασμένη» είναι, ούτε «άνιχνή να έκφράση έννοιες ψηλές».

20. "Αν με τόση ευκολία ξεκαθαρίστηκε ο κοινός δημοτικός τύπος, δεν ήταν δμιοα εύκολο να νικηθούν οι δυσκολίες που μας έτοιμασε ή επίδραση της καθαρεύουσας. Ακόμη, μετά στα δρια της λογοτεχνίας και των θεμάτων που συνηθίζει ήταν κάπως ευκολώτερο να παραμεριστή μιὰ επήρεια που δεν ήταν βαθεία. Αλλά στη γλώσσα της μη λογοτεχνικής πεζογραφίας και μάλιστα της επιστημονικής, ενώ το λεξιλόγιο παραφορτωμένο από λόγια στοιχεία σπανιώτατα μπορούσε να ξαφνίση με ιδιωματοεισμούς, ίσια ίσια παρουσίαζε εδώ ή παλιά γραφομένη, ή καθαρεύουσα, τόσο βαθεία αντίθεση με τη λαϊκή μας γλώσσα, και στο τυπικό και στη σύνταξη, και στις λέξεις και στη φωνητική τους, ώστε ήταν αληθινά πολύ δύσκολο να γρσφή ή δημοτική με τη θεωρητική της καθαρότητα.

Πρέπει να συλλογιστούμε πώς ή γλώσσα που για δύο χιλιάδες σχεδόν χρόνια είχε μείνει περιφρονημένη από το έθνος και δε χρησιμοποιήθηκε συστηματικά και με κάποια παράδοση για να εκφράση τη σκέψη του ή γλώσσα που τα τελευταία εκατόν πενήντα χρόνια του εθνικού ξαναγεννημού πολεμήθηκε από το κράτος, την παιδεία του και την επιστήμη; ότι ή γλώσσα αυτή σήμερα ύψώνεται και ζητούμε να την καταστήσωμε εθνική γραφομένη.

Δεν είναι λέξη κούφια αυτό το ύψώνεται. Όχι μόνο ύψώνεται ή γλώσσα του δημοτικού τραγούδιου έμα σ' αυτήν εκφράζεται ο ποιητής που έκλεισε στην ψυχή του τον άνθρωπο και τον κόσμο, μα ύψώνεται και πλαταίνουν τα σύνορά της και βαθαίνει ή σκέψη της, και γίνεται συνθετώτερη και πολυπλοώτερη ή διατύπωση της στιγμής που αφήνοντας το ποιητικό επίπεδο έρχεται να γίνη καθολικό όργανο της εθνικής ζωής. Τότε θα μας φανερώση ή γλώσσα την επάρκεια που έχει για ένα τέτοιο σκοπό.

Για το ζήτημα αυτό έχει ο καθένας μας πρόχειρη τη συγγραφική ή την αναγνωστική του πείρα. Μας παρουσιάζονται μέσα στη δημοτική λέξεις λόγιες απαραίτητες που δε συμμορφώνονται με τη φωνητική της—λ. χ., για να περιοριστώ μόνο σε μιὰ λέξη με τα παράγωγά της: *οπτικός, οπτική, οπτικός, οπτικός, οπτικός, οπτικός, οπτικός, οπτικός* (για το *οπτιεύομαι, ανόπτιος* έχομε το *οπσιάζομαι, ανοψιάστος*)—ή που δεν μπορούν ν' ακολουθήσουν το τυπικό της δημοτικής: έτσι τύποι καθώς *εκκρεμές, γεγονός, έν, ένδιαφέρον, το σύστημα, της μεθόδου, των σχέσεων* και στη

σύνταξη μας σταματά μιὰ λιτότητα στη φράση με το παραπάνω πεινχρή και στενόχωρη, έμα είναι να εκφραστούν χωρίς καθαρεύουσα συνθετώτερες σκέψεις.

Η πρώτη σκέψη ήταν να κανονιστούν με τη βίχ δσα δεν άφωμοιώνουνταν ή να πάρουν τη θέση τους λέξεις δημοτικώτερες, ή καινούριες δημοτικοφανέστερες—και άπάνω άπ' όλα ή συμβουλή: σκέψου όσο πιο μπορείς άπλά έλληνικά, συλλογίσου *ρωμαίικα*, και θα πετύχης τότε και τη γλωσσική καθαρότητα.

Στην άρχή δοκιμάστηκε με περισσότερη πίστη το σύστημα αυτό, άργότερα όμως και σιγά σιγά, όσο πλουσιώτερος καρπούς έφερνε του Ψυχάρη ή κεντρική διδασκαλία και άπλώνουνταν ή χρήση της νέας γλώσσας ως την επιστήμη, πυκνές γραμματικές δυσκολίες σαν τις παραπάνω έδειξαν το ιδανικό της καθαρής δημοτικής σαν ανεφάρμωστο και πειστήκαμε πώς ή γλώσσα που σήμερα καλλιεργούμε δεν μπορεί να έχη παντού, ίδιως στη φωνητική, την καθαρότητα που της ώνειρεύτηκαν όσοι πρώτοι άγωνίστηκαν να την καθιερώσουν.

Έτσι μαζί με την προσπάθεια να κανονιστή και να καθιερωθή ή νέα γραφομένη βλέπομε συνήθως παράλληλα, συνειδητή ή άσυνειδητη, την άδυναμία να εφαρμοστούν όλοι οι κανόνες της καθαρής λαϊκής γλώσσας, και συγχρόνως τη διακρίβωση σιγά σιγά ενός δημοτικού τύπου, περισσότερο έναρμυσιμένου με τη γλωσσική και τη γλωσσικοκοινωνική μας συνείδηση. Αυτός παρουσιάζει τη γραμματική του κι έξω από τους γνώριμους μας ως τώρα κανόνες, κι έτσι χάνεται το φρόνητρο για κείνους που δίσταζαν ανάμεσα στη γλωσσική άναρχία και τη στενόκαρδη εφαρμογή των κανόνων της άκαλλιέργητης λαϊκής γλώσσας.

21. Αμα μελετήσωμε την εξέλιξη των τελευταίων χρόνων και συγκρίνομε τη δημοτική των νεώτερων έργων προς τη γλώσσα των πρώτων χρόνων του δημοτικισμού, βλέπομε άρκετά καθαρά, άπάνω άπ' όλες τις άτομικές κάποτε μικροδιαφορές, να συγκλίνουν οι διαφορές τάσεις σ' ένα ρεύμα: Ός προς το λεξιλόγιο δεν έχουν άκόμη παντού επικρατήσει ένιαλοι τύποι, εδώ και κει μάλιστα φαίνεται πώς θα παραμείνουν διπλές λέξεις⁹, με διαφορετική κάποτε άπόχρωση στη σημασία, ενώ άλλου άπαρχαιώθηκαν οι δημοτι-

9. Έτσι για παράδειγμα: *δουλειά*—*εργασία*, *δουλεύω*—*εργάζομαι*, *άπρογάμι άπρογαλιά γαλιός*—*παράλια*, *έκκλησιά*—*έκκλησία*, *περήφανος*—*επερήφανος*, *μύδαλο*—*άμύδαλο*.

κές λέξεις, κυρίως ἅμα εἶχαν σχέση με τὴν παλιὰ κοινωνικὴ καὶ κρατικὴ ζωὴ στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ¹⁰. Ἀλλὰ οἱ νεολογισμοὶ εἶναι πιά μετρημένοι καὶ ἡ δημιουργία νέων λέξεων στὰ πεζά, ὅπου πρόκειται ν' ἀντικαταστήσουν παλιότερες, γίνεται σὲ μικρότερο βαθμὸ ἀπὸ πρῶτα. Βέβαια μένει δικαίωμα ἀναφαίρετο γιὰ τὸ συγγραφέα νὰ μεταχειριστῆ νέες λέξεις, τὸ παράδειγμα ὡστόσο τῆς ἀγγλικῆς σχολῆς με εἰσηγητὴ τὸν Πάλλη, ποὺ ἔβρισκε καὶ τελευταία θερμὸ συνήγορο ἕναν Οὐγκρο καθηγητὴ (86), δὲν ἔχει ἀπηχίση. *Vestigia terrent*. Ὅσο κιὰν εἶναι μεγάλη ἡ ἀνάγκη γιὰ φωνητικὴ καὶ τυπικὴ καθαρότερα, ὅσο θερμὴ κιὰν ἦταν ἡ ἐπιθυμία νὰ εἶναι ὁμοειδέστερη καὶ λαϊκώτερη ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ποὺ πρωτογράφεται σήμερ, τὸ σχέδιο τοῦ Πάλλη εἶχε παραγνωρίσει στὸ ζήτημα αὐτὸ τὴ δύναμη ποὺ κρύβει ἡ πρᾶξις, καὶ ἡ συστηματικὴ ἀνακαίνιση τῶν ἐπιστημονικῶν τεχνικῶν ὄρων δείχτηκε γιὰ μᾶς σήμερ, καθὼς παρατήρησα καὶ ἄλλοτε (120 : 5.295.284), πρόωρη, κάποτε καὶ ἐπικίνδυνη. Ἄφησε ποὺ σὲ βιβλία γιὰ τὰ σημερινὰ παιδιὰ χάνει καὶ τὴ σκοπιμότητά της, ὅσο διατηρεῖ ἡ σχολικὴ γλῶσσα τοὺς παλιούς ὄρους. Ἀκόμη καὶ ὁ Βλαστός ποὺ εἶχε συνεχίσει στὴ Φυσικὴ του (1912) τὸ σύστημα τοῦ Πάλλη, φάνηκε στὸ τελευταίον του ἔργο (66) σὰ ν' ἄλλαξε γνώμη ¹¹. Μένει ὡστόσο νὰ μελετηθῆ ὅπως τῆς ἀξίζει ἡ ἐξελληνιστικὴ αὐτὴ ἐργασία ποὺ ἀκούσε καὶ τόσες ἀδικες εἰρωνεῖες, καὶ περιμένω πάντα τὴ μονογραφία ποὺ θὰ μᾶς δείξῃ σὲ ποιά ὄρια εἶναι ὅλοι αὐτοὶ οἱ νεολογισμοὶ θεωρητικὰ σωστοὶ καὶ ἰδίως γιὰ τὸ μέλλον πραχτικὰ χρήσιμοι. Μιλῶ πάντα γιὰ τοὺς νεολογισμοὺς στὰ πεζά καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα, γιατί στὴ λογοτεχνία δὲ θὰ ἀρνηθῶμε βέβαια τὸ δικαίωμα αὐτὸ στὸ συγγραφέα, προπάντων ἅμα ἔχει γλῶσσα τόσο πλαστικὴ καὶ τόσο πλούσια στὶς συνθέσεις καθὼς ἡ δική μας.

22. Εἶδαμε πὼς δὲν εἶναι δυνατό ν' ἀποφύγωμε διάφορες λόγιες

10. Πβ. *φετφάς, ἀραμπάς, σιγράτσα* (χαρτονόμισμα), *νταβας* (δική) κτλ., *μνίστρος* (ὕπουργός), *ἀβοκάτος* (δικηγόρος), *ἀφταϊάλες* (ἀξιωματικός), *σεργέντες* (λοχίας), *κομιτάις* (κακουργολογίον) κτλ.

11. Σημειώνω μοναδικὸ κρούσμα ἀπὸ τὴ φιλολογία τῶν τελευταίων χρόνων τὸ βιβλίον τοῦ Βαμπάκιᾶ (64), ποὺ ὡστόσο παρουσιάζει μιὰ καλοσυνεϊδητὴ γλωσσικὴ προσάθεια. Κοινὰ σὲ ἀρκετοὺς καλοὺς νεολογισμοὺς ἔχει καὶ λέξεις καθὼς: *τοπογραφία, αναθροαία, ἀπολοθησιακὰ* (=ἀπολοθῶς), *λογαρία, νὰ προχωρήσῃ σὲν κ ἄ μ π ο* τῆς παγκόσμιας τιμητικῆς δράσης.

λέξεις ὅμοια δύσκολη εἶναι συχνὰ ἡ φωνητικὴ τους ἀφομοίωση σύμφωνα με τοὺς κανόνες τῆς δημοτικῆς. Γιαυτὸ ἐλέπομε στὴ γλῶσσά τῶν ἐπιστημονικῶν, κριτικῶν καὶ ἄλλων διατριβῶν ἀρκετοὺς δασκαλισμοὺς, πολὺ περισσότερους παρὰ στὴ δημοτικὴ τῆς λογοτεχνίας. Ἀκόμη καὶ στὸ τυπικὸ παρουσιάζονται ἐδῶ τολμηρότερα, σχεδὸν συστηματικὰ, μερικοὶ λόγιοι τύποι. Τὴν εἰκόνα αὐτὴ παρουσιάζουν ὅλες σχεδὸν οἱ μελέτες ποὺ εἶδαμε παραπάνω, ὅχι μόνον ἐκεῖ ὅπου τυχαίαν νὰ συμφωνοῦν, μὰ καὶ κεῖ ἀκόμη, ὅπου ἡ χρῆση ποὺ κάποτε κάνουν μερικῶν δημοτικώτερων τύπων δεῖχεται ἀσυμβίβαστη με τὸ γλωσσικὸ μας αἶσθημα (§ 16) ¹². Τὰ ὄρια τους στε-

12. Σημειώνω ἐδῶ μερικά παραδείγματα, καθὼς ἔκαμα παραπάνω με τὴ λογοτεχνία, ἀπὸ κείνους ποὺ μεταχειρίζονται σὶα πεζά τους τὴ δημοτικὴ :

Ἄποστολάκης (53: 1.225) φωνητικὴ: ὀπτιμοτής, ἀνακαλύπτει, ἔποπιη — ἀνθρωπος, ἀντίξει — ἀνθιμος, ἐνθουσιασμός, ἐνθαρρυντικά — ἀσσηρός — τυπικὸ: παρόν, γεγονός (μὰ καὶ μέλλο, διαφέρο) γεγονότα.

Βλαχογιάννης (68) φωνητικὴ: λεπτομέρειες, ἀνάπτυξη, ὀπτική τηλεγραφία — μισθός, μισθωτοί — (ἐλεύθερο — ἐχρικοὺς) — εὐχάριστα νέα — σχέδιο, ἀσχετος — (πνεύμα) — διαλεγμένοι — ἀνθρωποί — οἱ ἐνδιαφερόμενοι, κίνδυνοι — σύμφωνα με, (σφάρο, σφωρημένα σημάδια) — ἄν δὲν — Ναύπλιο — ἀσθηρὴ διαταγή, ἔγγραφα. Καὶ ἀκόμη, κοινὰ στὰ ταχικὸ, χαρμητῆρα: ἐκτακτο μέσο, ταχικὰ κὶ ἐκτακτα.

Δελμούζος (122: 1.188) φωνητικὴ: γραπτός — προσθέωμε, αἰσθανθοῦμε — φιλελευθέρων, ἀδθύπαρκτο, αἰθυπαρξία, ἐλευθερία — σχολεῖο, σχολικός, ἀκατάσχετο, σχεδόν, σχετική, νομοσχέδια — πραγματικότητα, πραγματικιστής, πραγματικά, πραγματοποιηθῆ — πνεύματα, ρεύμα, πνευματικός — ἐκπαίδευση — ἀνθρωπινός, συνυφανθῶν — κινδυνεύω, κίνδυνος — συμφωνῶ, σύμφωνα, σύγχρονος — τῶν σχολείων, τῶν λογάδων, πολλῶν βιβλίων — ἐμπνευομένα — τυπικὸ: ἐκπαιδύσεως, κωβερνήσεως, μορφώσεως, παραδόσεως, τάξεως — ἀπαιτήσεις, ἀπόψεις, διατάξεις, ἐκδηλώσεις, ἐπιδράσεις, ἐπιθέσεις, κατακτήσεις, τάξεις, τάσεις — ὀντότητας, πραγματικότητας — μεθόδον — ζητήματος — στοιχειώδης.

Ἰδῆς (84) φωνητικὴ: λεπτότητα, γλύπτες — προσθήκες, μισθοῦς, αἰσθητικὴ, αἰσθαντικὴ, αἰσθησι — αἰθυπαρξία, κοινόφθαλμη (μὰ ἐλευθερωθῆ) — εὐχρηστικὴ — σχηματισμός, σχετική, σχέδιο, σχολαστικισμός (μὰ πάσκιζε, ἀσκημιά) — ρεύματα — ἐκμετάλλευση — ἐνθουσιάζει, καταπαρῶνθῆ — συμβούλευε, συμβιβασμός, συμβιβαστικοί, συνδυασμός, ἐνδιάμεσος, ἐνδιαφέρω (συνδέει), σύμφωνα, ἀσύμφωρο, συμφέρο, σύγχρονη — ἄν δὲ, γετονικῶν στὰ, ἀγωνιστικῶν γιὰ λογίων λογίων — ἐκορατένη, ἐκπληρώση — τυπικὸ: περιστάσεις, θέσεις — ἐκμετάλλευσης, μάθησης, ἐδουσιτων, μέλλον, ἐνδιαφέρο, συμφέρο — ἐλικρινώτατοι.

Παλαμάς (98) φωνητικὴ: ἀνάπτυξη, ἀναπτύσσει, ἀνελπητή, λεπτομέρειες, λεπτολογημένα, λεπτότερη, λεπτή, διασκέπτειται, Ἐπίταλοψη — αἰσθητικὴ, καλαισθητικὴ ἀπόλαυση, εὐαισθησία, προσθέτει, αἰσθημα, συναισθηματα, αἰσθαντικός, αἰσθανθῶμε (μὰ καὶ αἰσθανθῶμε), μισθός — σχέδον, σχετική, σχήματα, πόσχει, μοσχοβολισμένο, σχολή (σκολοῦ), ἐλεύθερα (ἐηλοφρονῶν) —

νεύουν μὰ γιὰ νὰ πάρουν καὶ πῶς ὀρισμένη μορφή, στὶς βιάφορες ἐκδόσεις τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου.

Ἡ ἐργασία τοῦ σωματείου αὐτοῦ ἔχει καὶ κάποια γενικώτερη σημασία, γιὰτὶ ἡ ποικιλία τῶν ἀρθρῶν τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἔδωσε εὐκαιρία νὰ μελετηθῇ ἡ ἐπάρκεια τῆς δημοτικῆς σὲ ὅρια κάπως πλατύτερα ἀπὸ τὰ συνηθισμένα, γιὰτὶ μᾶς παρουσιάζει ἕνα κίνημα ὁμαδικό, ἀπὸ ἀνθρώπους φωτισμένους ἐξαρχῆς βαθύτατα γιὰ τὴ σημασία τοῦ δημοτικισμοῦ, μὰ καὶ καλεσμένους νὰ δοκιμάσουν στὴ ζῶν τῆς θεωρητικῆς ἀλήθειας τοὺς καρπούς, καὶ ἀκόμη γιὰ τὴν

θανασίας, θανασιά, θανασμός (θάμα) — (ἔπαις), ἀπόλαυση — ἐκδήλωση, ἔκθεση, ἐκθετή — ἄνθρωπος, ἄνθισμα — ἐνδοσυασιικά, σύνθημα, συνθηκολογεί, σύνθεσις, σύνθεσις — συμβολίζει, σύμφωνα, συμφωνημένα, συμφωνικό ποίημα — συνδρομή, πινδαρίζει, κινδυνεύουν (θὰ κινδύνει) — νὰ τὴ λαχταρᾷ, τότε γνώρισε, καὶ ἂν δὲν ἔφερε, τόπων ὅν ἔξενον, τῶν ποιητῶν μιά, μύθον οὐμπανητικώτεροι — ἐκφράζει, ἐκφραση, ἀνέκφραστη, ἐκπαιτική — τυπικό: ποιητές — ὁρίζοντες — γεγονότα — διηγείται.

Τριανταφυλλίδης (120 : 5.19) φωνητικῆ: αἰσθημα, αἰσθητήρια, αἰσθητικός, σοναισθηματικά — αἰθαίρετη, ἀφθονος, φθόγγος, φθογγική γλῶσσα — ἀργόστολος, ἀποσχίζεται, ἀποσχιστική, σχετίζεται, συσχετίζεται, σήματα, σχετικοί, σολή, σχεδόν, σχέση — θαῦμα, πνευματικός, ἀπαγορευμένες — ἄνθρωποι, ἀνθρώπινη, ἀνθρωπισμός — συνθετώτερη, πολυσύνθετη — σύμβολο, συμβολικός, ἀσυνβίβαστος, ἀσυνβίωση, συνδέουν, σύμφωνα, σύγχρονα — ἂν γεννηθῆκε, δεῖν σιγά, τῶν χειρῶν, τῶν μορῶν, τὸν γεννοῦσαν, ὁ αὐτὴν βεβαιεῖται — συμπτώματα, συμπτωματικά — ἐκδήλωση, ἐκδηλώνεται, ἐκδότη, ἐκφραση, ἐκφράζει, ἐπιμεταλλευτῆ — τυπικό: ἄρνησις κάθε ἐξήγησης, ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης, τὸ περιεχόμενο τῆς σκέψης μας, προίοντα μακρίας ἐξέλιξις, χωρὶς τὸ σκοπὸ τῆς ἀνακοίνωσης, τὸ περιεχόμενο τῆς συνείδησης, τῆς ψυχοανάλυσης — λέξεις, καταστάσεις, ἀξιώσεις, ἐπιφυλάξεις, ἀντιρροήσεις, κινήσεις, παραστάσεις, δυνάμεις φωνητικῆς, ψυχολογικῆς προϋποθέσεις, ψυχοευρώσεις, ἐντυπώσεις, ἀπαιτήσεις, ἀντιθέσεις, συγχρούσεις, ἐκφράσεις, καταλήξεις, περιστάσεις, ἀπύρις — ἐξέλιξις τῶν ἐκφραστικῶν κινήσεων, ἐντυπώσεων, τὰ συμπτώματα τῶν νευρώσεων, στοιχεῖα τῶν παραστάσεων — δευτερεύοντες τόνους — σώματος — προίοντα — τῆς μεθόδου — προηγείται δικαιολογείται.

Κατζόπουλος (122 : 1.183) φωνητικῆ: κατάπτωση, ἀνάπτυξη — αἰσθάνεται, προαισθαντικό, διαισθαντικά — ἐλεύθερη, ἀπελευθερωτικό — ἐχθρός — κανηθῆ — σχεδόν, ἰσχυρές, σχηματισμένος, σχολαστικισμός, ἐπίσχυση — θανασμό, πνευματικῆ — ἔπαις — ἀνθρωπότητα, ἀνθρωπιστικά — ἐνδοσιασμός, σύνθημα, πολυσύνθετος — θρίλαμπος, σύμβολο, ἀναμφίβολα, σύγχρονη, ἄχωρία — τῶν Βέλγων — συμπτώματα, συμπτωματικά — τυπικό: σκέψης, θέλησης, τάσης, δυνάμεις — κινήσεις — δυνάμεις — μυδιστορημάτων, προβλήματος — παρὸν — μέλλοντος.

*Ἔτσι βεβίσαμε κανονικά περιέπου τοὺς ἀκολουθῶνους τύπους ἀπὸ τὴν καθάρουσα: τάσεις (οἱ, τίς), ἐκδηλώσεις, ἐπιδράσεις — τῶν παραστάσεων, κινή-

ἀπήχησι τοῦ ἀρχισε νὰ βεβίση τὸ ἔργο αὐτὸ μέσα στὴν κοινωνία.

Μένει ἀκόμη τὸ ζήτημα τῆς ἐσωτερικῆς ὀφῆς, ἡ σύνταξι. Ἐδῶ διακρίνομε πάντα τὴν προσπάθεια γιὰ μιὰν ἀπλή δημοτικὴ διατύπωση, μὲ ἀποτελέσματα ὅμως ἀμφίβολα καὶ ποὺ εἶναι δύσκολο γιὰ τὴν ὥρα νὰ ἐκτιμηθοῦν, καθὼς θὰ ἐξηγηθῇ πάρα κάτω.

22. Θὰ μπορούσε ἴσως κανεὶς νὰ υποθέσῃ ὅτι ἂν δὲ γράφεται ἡ δημοτικὴ πιστὰ κατὰ τὴ γραμματικὴ τῆς, φταῖνε οἱ συγγραφεῖς, ποὺ γράφουν μὲ λιγώτερη προσοχὴ καὶ μὲ μικρότερη καλλιτεχνικὴ συνείδηση ἀπὸ τοὺς λογοτέχνες μας, ἢ μὲ λιγώτερο σωστὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ γλωσσικὴ καθαρότητα. Αὐτὸ ὅμως μπορεῖ ν' ἀληθεύῃ μόνο σὲ μικρὸ βαθμὸ, ὅσο καὶ ἂν εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ ἐπιστημονικὸ ὕφος δὲν ἀναδείχτηκε ἀκόμη ἐφ' ἀμύλλῳ μὲ τὸ λογοτεχνικόν, καὶ ὅσο καὶ εἶναι κρίμα ποὺ οἱ δόκιμοὶ μας διηγηματογράφοι ποὺ τόσα τοὺς χρωστᾷ ἡ δημοτικὴ, δὲ ζήτησαν ἢ δὲν ἦταν τοῦ κύκλου τῶν νὰ τὴν καλλιεργήσουν καὶ σὲ ἄλλα εἶδη πεζοῦ λόγου. Ἄλλωστε, στὶς σπάνιες φορές ποὺ τὸ δοκίμασαν μ' ἐπιτυχία δὲ βλέπει κανεὶς νὰ μὴ ἀκολουθοῦν τοὺς ἄλλους πεζογράφους μας, ἢ καλύτερα, νὰ μὴ δύνουν καὶ αὐτοὶ τὸ ἴδιον παράδειγμα μὲ κείνους (βλ. § 23 τέλος).

Ἐπειτα εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναγνωριστῇ πὸς καὶ ἀπὸ τ' ἄλλα ἔργα ποὺ κρίνονται ἐδῶ δὲ λείπει ἀληθινὰ ἢ φροντίδα γιὰ τὴ γραμματικὴ ἐνότητα καθὼς εἶπα, οἱ γραμμῆς συγκλίνουν καὶ διαγράφεται μέσα τους ἡ «Γραμματικὴ» — ὅχι καθρέφτισμα καθαρὸ τῆς μιλημένης γλώσσας τοῦ λαοῦ μας, ἀλλὰ κανόνες αὐτῆς ποὺ ἀρχισε νὰ γράφεται μὲ βάση τὴ γλῶσσα ἐκείνη, καὶ ἡ ὁποία, στηριγμένη πάντα στοὺς νόμους τῆς ζωντανῆς ἐθνικῆς γλώσσας, λογαριάζει κάπως περισσότερο, ἂν ὅχι τὴ σημερινὴ ἀστικὴ γλωσσικὴ συνείδηση ἀλλὰ τουλάχιστο τὴ γλωσσικὴ τῆς χρήσι.

23. Ἡ γραμματικὴ αὐτῆ, μὲ κάπως λιγώτερο νομοθετικὸ χαρακτήρα ἀπ' ὅσο τὴ φητᾶζονται ἀκόμη πολλοὶ καὶ περισσότερο κανονιστικῆ, θὰ ἔρθη νὰ κωδικοποιηθῇ τὴ χρῆσι ποὺ σιγὰ σιγὰ διαμορφώ-

σεων, ἐντυπώσεων, φηνάσεων — τῆς μεθόδου — προβλήματος, σώματος — τὸ μέλλον, (προίον, συμφέρον) — τὸ γεγονός τὰ γεγονότα. Ἡ γενικὴ σὲ - εως παρουσιάζεται πὸ πολὺ ἀφωμοιωμένη κατὰ τὰ δημοτικὰ βεβίσις ἀνοίξις.

(Τὴ μεγαλύτερη προσίαθεια ν' ἀκολουθήσι πιστὰ τὴ δημοτικὴ τὴ σημειώσω στὸ Βαμπακιᾶ (βλ.) φωνητικῆ: σοναισθάνεται, προπάρτω, δεῖν — τυπικό: μελετητάδες — διοίκησις, ἀντίληψις, καθρέφτισις, ἐπέλεσις — παρατήρησις, ἀπαιτήσις, ὑπόθεσις, δυνάμεις — συμφέροντα — ἔπαις).

νεται μέσα στους λογοτεχνικούς και φιλολογικούς κύκλους. "Αν οι λέξεις δε θα έχουν πάντοτε, άμα είναι λόγιες, τη νέα φωνητική — ένα προσθέτω, ένα σχεδόν, ένα αδιασπαστό, ένα ευγνωμοσύνη και τα έμοια — ή ζημία δεν είναι σημαντική, άρκει μόνο ή πολιτογράφηση των δασκαλισμών αυτών να δικαιολογηται από τη ζωντανή χρήση, και να φροντίσωμε, καθώς θα δούμε παρακάτω (κεφ. V), ώστε ή πρώτη διδασκαλία στο δημοτικό σχολείο να δώσει στα παιδιά μόνο τέτοιες λέξεις και τέτοια γλωσσικά στοιχεία που να τους έμπεδώσουν το αίσθημα της μητρικής γλώσσας.

Το κύριο μένει πάντα το τυπικό. Και δω θα έχη ν' αναγνωρίση ή γραμματική αυτή σε μερικές περιστάσεις τύπους διπλούς, είτε γιατί ή δημοτική έχει και τους δύο κοινούς, καθώς αγαπιούμαι και αγαπιέμαι, δένουσαν(α) ή δένουσαν, φοβόνταν και φοβόταν(ε), και ή λογοτεχνική χρήση δεν έδειξε ως τώρα καμιά όριστική προτίμηση, είτε γιατί ο λογοτεχνικός σήμερα τύπος δεν κατώρθωσε να βγάλη από την κοινή χρήση το λόγιον έτσι βρούσε βρουών και συνειδήσεις συνειδήσεων. Για τη σχολική γλώσσα θα δοθη και δω φροντίδα, τα πρώτα χρόνια να μην παρουσιάζονται παρά οι δημοτικοί τύποι (κεφ. V).

Για να εξακριβώσωμε τους κοινούς τύπους και για να καθορίσωμε τη δόκιμη φωνητική θα πάρωμε την επικουρική βοήθεια των νεώτερων γλωσσολογικών μεθόδων, των άτλαντά το γλωσσολογικό, που μας πιστοποιεί τη γεωγραφική έκταση των γλωσσικών τύπων που μας ενδιαιφέρουν, και το φωνητικό πείραμα. Έτσι ενώ με τα καθάρια γλωσσολογικά αξιώματα του Ψυχάρη είχε γεννηθή μια αντίθεση στη γλωσσική και την αισθητικοκοινωνική μας συνείδηση (111: 5.116), με τη γραμματική αυτή, στηριγμένη στη σύγχρονη δόκιμη χρήση, όπου λογαριάζονται κάπως περισσότερο ή επίδραση της γραφής και ή κοινωνική άποψη στη γλώσσα, σβήνει ή αντίθεση εκείνη και ο συγγραφέας ξαναμπάνει στο νόμο της γλωσσικής πολιτείας.

Η δύναμη αυτή που φανερώνει ή παράδοση στη νέα γραφομένη βγαίνει αναγκαστικά από το περιεχόμενο που έχει να έκφραση ή δημοτική μας. Μέσα στα στενώτερα θρια της λογοτεχνίας τη νιώθωμε, καθώς είδαμε, λιγώτερο, και όποιος γράφει λ. χ. ένα διήγημα θα χρειαστή πάρα πολύ λίγες από τις λόγιες λέξεις που θα δυσκόλευαν με τον κανονισμό τους το συγγραφέα ενός επιστημονικού

έργου. Έτσι στο Ψυχάρη το τελευταίο ελληνικά γραμμένο έργο, την Άγνη (βλ. σημ. 3), δε βρίσκονται μέσα σε 217 σελίδες ούτε καν δέκα τύποι καθώς του κυμάτου, ποιητάδες, ελλικρινός, πρόβελγε, από κείνους που ώστόσο θα πλημμυρίσουν μια επιστημονική διατριβή¹³. Και το σημαντικώτερο: Είναι εύκολο σχετικά στο λογοτέχνη να συλλογιστή ρωμαίικα και ν' αποφύγη άρκετά λόγια στοιχεία, ενώ ή επιστημονική γλώσσα, πιο δεμένη και περιεχτική, λιγώτερο πλαστική και περισσότερο άφρημένη μας αναγκάζει — αναγκάζει και τον ίδιο άκόμη λογοτέχνη, καθώς βλέπομε λ. χ. συγκρίνοντας του Χατζόπουλου τα διηγήματα με τις κριτικές — να μεταχειριστομε και τύπους που θα τους ξεφεύγαμε όσο θ' αποβλέπαμε μόνο στις δημοτικές την καθαρότητα¹⁴.

13. Η παράβολη γίνεται εύκολα με τους τύπους που σημειώθηκαν στη σημείωση (12), από τους διάφορους συγγραφείς, και ιδίως από τη δική μου μελέτη, που με το φιλοσοφικό της άφρημένο περιεχόμενο χρειάστηκε πολλές λόγιες λέξεις. Αυτές είναι πολύ περισσότερες απ' όσες έτυχε να μνημονευτούν για τον ιδιαίτερο τους τύπο στην παραπάνω σημείωση. Θηλυκά σε -η έχωμε στη μελέτη μου εκείνη άκόμη (σε όνομαστική) και τ' άκόλουθα: μίμηση, επιβεβαίωση, δράση, εξήγηση, απόσταση, θέληση, αντίσταση, διάθεση, μετάδοση, εξύψωση, πρόσωση, φράση, κλίση, ένταση, εξέταση, έλλειψη, συμβίωση, σύσταση, επιπόηση, χρήση, παρατήρηση. Και ούδέτερα σε -μα -ματος έχωμε (στην όνομ. ή ατ.) τ' άκολουθα: αποτέλεσμα, πορίσματα, σχήματα, σύστημα, σκιασθήματα, παραμύθισμα, κατάκλιση, στρώματα, συμπλήρωμα, όργωμα, προθήματα, επιμαθήματα. Δηλαδή μέσα σε 12 σελίδες έχωμε θηλυκά άφρημένα σε -η όλα όλα άπάνω από 50, και 15 ούδέτερα σε -μα -ματος. Έγνοείται πως όσο περισσότερο έδαφος κερδίζει ή δημοτική στην επιστήμη, τόσο συχνότερες οι περιστάσεις που όλες οι λέξεις αυτές και οι παρόμοιες, πρέπει να κλιθούν.

14. Σχετικά με το ζήτημα της φωνητικής μορφής των λέξεων που παίρνωμε από την καθαρεύουσα, και που συχνά στην επιστημονική πεζογραφία είναι ανάγκη να διατηρηθούν άναφομοιωτες, σύμφωνα άλλωστε με την προφορική ανεπιτήδευτη χρήση, ένα χτυπητό παράδειγμα βρίσκωμε στο έργο του Βλαχογιάννη, άμα συγκρίνωμε τα διηγήματά του με τις ιστορικές του διατριβές. Παραπάνω στη σημ. (2) ούτε καν έφερα παραδείγματα δικά του για φωνητικούς δασκαλισμούς, γιατί στα μικρά διηγήματα που μας δίνει, τόσο καλά γράφει τη δημοτική, και τόσο έπαρξια φαίνεται πως βρίσκει με τα φραστικά της μέσα, ώστε δεν αναγκάζεται να πειράξη το γλωσσικό μας αίσθημα με καμιά βιασμένη φωνητική άφομοίωση, ούτε και παρουσιάζει παραδείγματα φωνητικής από την καθαρεύουσα. Όστόσο, στην τελευταία του ιστορική μελέτη (68) δεν έχωμε πια τον ίδιο Βλαχογιάννη. Στη σημ. (11) βλέπει κανείς πως και κείνος αναγκάζεται να μεταχειριστή άρκετους φωνητικούς τύπους από την καθαρεύουσα.

24. Έτσι έρχομαι να μιλήσω για την τρίτη ιδιότητα που ζητήσα από τη νέα μας γραφομένη, την *επάρκεια* για κάθε είδος λόγου, το συγχρονισμό της με την ευρωπαϊκή σκέψη.

Στά δύο ζητήματα που είδαμε παραπάνω, κοινή και δημοτική — καθαρότητα δηλαδή από ιδιωτισμούς και από δασκαλισμούς — ήταν εύκολο σχετικώς να καθοριστούν *grosso modo* τα στοιχεία της νέας γλώσσας και η γραμματική της, και είχαμε τη διδασκαλία του Ψυχάρη και τα έργα τόσων δόκιμων πιά συγγραφέων, που ακόμη και άμα δε θα μιμηθούμε το παράδειγμά τους, παραμένει όμως αυτό πάντα σά γνώμωνας και σάν ιδανικό.

Ός προς το ζήτημα της εσωτερικής ύψης, τη σύνταξη, ή γλωσσική εργασία της τελευταίας γενεάς δεν έχει δώσει ακόμη σημαντικά θετικά αποτελέσματα και δεν μπορούμε να πούμε πως ή σημερινή χρήση δίνει — μιλώ πάντοτε για την επιστημονική γλώσσα — ένα βέβαιο οδηγό. Αρχίζουν ωστόσο να φαίνονται καθαρότερα τα προβλήματα και να ώριμάζουν οι δυσκολίες. Αν ήταν εδώ δυσκολώτερο να βρεθ ή δρόμος οι λόγοι είναι, καθώς νομίζω, πολλοί.

Πρώτα ήταν φυσικό, αφού ή καθαρεύουσα προσπαθούσε κύρια και άμεσα να ξαναφέρει αρχαίους γραμματικούς τύπους και να ξαναζωντανεύη την παλιά μορφή των λέξεων, ήταν φυσικό ή γλωσσική επανάσταση να ζητήσει πρώτα πρώτα ν' αποκαταστήση τη γραμματική της σημερινής γλώσσας και τις λέξεις της με τη νέα τους μορφή.

Έπειτα έχομε στά ζητήματα της μορφής προχειρότερη την αντίληψη και κρίνομε ασφαλέστερα παρά, άμα πρόκειται για την εσωτερική συνάφεια των λέξεων εκεί δυσκολεύεται ή σκέψη μας, επηρεασμένη από της επίσημης γλώσσας τούς δασκαλισμούς, να διακρίνη το σωστό. Ο ξενισμός δεν είναι πιά εδώ τύπος, πού κάποτε βρίσκαται μόνο στο χαρτί, αλλά συχνά έχει άγγιξει τη σκέψη μας την ίδια, έχει γίνει σκέψη μας, και κάποτε μοιάζει σάν κάτι αναφαίρετο δικό μας.

Αλλά και ή θεωρητική έρευνα είναι στο ζήτημα αυτό λίγο σχετικώς προχωρημένη. Γραμματικές της δημοτικής έχομε αρκετές, συνταχτικά όμως όχι. Άλλωστε το συνταχτικό της λογοτεχνικής μόνο δημοτικής δε θα μπορούσε και να προβλέψη και να νομοθετήση τη χρήση της επιστημονικής γλώσσας, που τώρα μόνο μορφώνεται.

Πρέπει να προσθέσωμε ίσως ακόμη κάποιο νεοελληνικό φορμαλισμό, που μάς κάνει να δίνωμε την περισσότερη σημασία στην έξωτερική μορφή. Έπειτα την έλλειψη από συστηματικές άπανωτές προσπάθειες, που θα δημιουργούσαν κάποια παράδοση γόνιμη, για να λυθούν όλες αυτές οι δυσκολίες, και τέλος μερικές υπερβολές και κάποιο παραστράτημα φυσικό και δικαιολογημένο, που έγινε στην αρχή.

Αλλά δεν πρέπει να ξεχνούμε το κυριώτερο: Γιατί δεν πρόκειται για μιá γλώσσα που θα έκφραση μόνο τις προχειρότερες χρήσεις της καθημερινής ζωής, αλλά για γλώσσα γραπτή, που είναι όργανο κάποιου πολιτισμού. Η γλώσσα που μιλιέται, άπλη και άπλωτή, με φράσεις συνήθως παραταχτικές, και νοήματα άπλά, άκαλλιέργητη ως έχτές, δεν είναι εύκολο να χρησιμοποιηθ ή άπαράλλαχτη, για να έκφραση πολυπλοκώτερες συνταχτικές σχέσεις, και να κλείση μέσα της όλη τη σύγχρονη σκέψη. Θα στενοχωρέσωμε τη σκέψη μας όσο που να χωρέση στην άπλη φράση, ή θα πλατώνωμε τα όρια του λόγου για να χωρέση μέσα του ή όποια μας σημερινή σκέψη; Με ποιο τρόπο θα έναρμονίσωμε την καθαρότητα της λαϊκής γλώσσας με τη φραστική μας ανάγκη; ¹⁵

15. Θα φανή αυτό καλύτερα με δυό παραδείγματα από τη χρήση των άφηρημένων ουσιαστικών και της παθητικής ένεστωτικής μετοχής.

Σ' ένα άφηρημένο θέμα συνήθίζομε πολύ τ' άφηρημένα ουσιαστικά σε -ος (-ως, -εις, -ων) (καθώς συνείδηση, εξέλιξη, κίνηση, προπόθεση κτ.). Ένώ ο λαός, και μαζί του ή λογοτεχνική γλώσσα, συλλογίζεται συνήθως πλαστικώτερα και απλούστερα με ρήματα. Το υποκείμενο όμως ή το αντικείμενο του ρήματος — λ. χ. το να μιάθη κανείς τις τάξεις γίνεται στην επιστημονική γλώσσα γενική έξαρτημένη από το άφηρημένο ουσιαστικό — ή συνείδηση των τάσεων — και από αυτήν πρέπει συχνά να κρημαστή και άλλη γενική. Είναι άδύνατο ν' αποφύγωμε σε επιστημονική μελέτη την άφηρημένη διατύπωση — όσο κιάν περιορίσωμε τη χρήση της — και τότε θα έχομε να μεταχειριστούμε άναγκαστικά και γενικές από την καθαρεύουσα πορίσματα, έξελίξεων.

Επίσης έχομε ανάγκη από την ένεστωτική μετοχή. Για τα ένεργητικά ρήματα ή δημοτική τη μεταχειρίζεται πλουσιώτατα: ήρθα τρέχοντας. Τη μετοχή αυτή, καλύτερα το *γεροννέιβο*, το χρειαζόμαστε πολύ περισσότερο γράφοντας σοβαρότερα θέματα με συνθετώτερη σκέψη. Όσοσο εκεί, στά παθητικά και στ' άποθετικά ρήματα, ή δημοτική δε μάς δίνει παρά βοήθεια φτωχή και δυσκολοεφαρμοστή. *Διηγώντας, γράφοντας* δε γράφομαι τόσο εύκολα στο πεζό. Δέ μένει τότε για τις περιστάσεις αυτές παρά να καθιερώ-

25. Κρίνοντας από την άποψη αυτή την πρώτη εποχή του δημοτικισμού¹⁷ δεν μπορούμε να μείνουμε ευχαριστημένοι. Η γενική τάση είναι υπερβολική εκλαϊκεψη της σκέψης: ύφος δημιόλης, causerie, ένας τόνος «κουβεντιαστός», με κάποια οικειότητα που μοιάζει σαν προσποίηση, και που δεν ανήκει στο επιστημονικό ύφος που ζητούμε¹⁸. Είναι αλήθεια πως κάποτε οι ίδιοι οι συγγραφείς κινήγησαν το ύφος αυτό, και ακόμη πως τα περισσότερα από τα πρώτα πεζά στη δημοτική του Ψυχάρη, του Πάλλη και άλλων, είχαν με όλο τους το επιστημονικό περιεχόμενο, χαρακτηήρα διαφωτιστικό, εκλαϊκευτικό. Ωστόσο αρκετές φορές έγινε, καθώς νομίζω, ή ανάγκη φιλοτιμία και από υπερβολική φροντίδα για τη γλωσσική καθαρότητα περιωρίστηκαν τα φραστικά τους μέσα. Στις μεταφραστικές προσπάθειες του Πάλλη (2), όπου το ξένο πρότυπο δέσμευε σημαντικά τη φράση της νέας μας επιστημονικής γλώσσας έχουμε την εντύπωση καθώς παρατήρησα άλλοτε (120: 5.294) πως ή γλώσσα, δημοτική όσο παίρνει στη μορφή, δεν είναι αρκετά ζυμωμένη με τη σκέψη μας—τόσο που συχνά δεν τη νιώθουμε έκφρασή της.

Δε θ' άρνηθώ βέβαια την υπερβολική επίδραση που δεχτήκαμε από τις ξένες γλώσσες και από την καθαρεύουσα, και σωστό είναι να πάρη ο λόγος μας όσο γίνεται ελληνικότερη ύφή. Έχουμε δυστυχώς με το παραπάνω παραδείγματα δημοτικής, που κρύβουν πίσω από τον άψεγάδιαστο τύπο καθαρεύουσα άγνοπόφορη, και βέβαια δεν είναι πετυχημένες φράσεις καθώς: *άπ' όλες τις προσπάθειες που γινήκανε για μελέτη της κατάστασης της νέας Ελλάδας δεν είδα κτλ.*, ή: *ή διοικητική διαίρεση ενός κράτους δε σημαίνει λίγο για το γρήγορο ξετέλεμα κάθε υπόθεσης* (64). Άλλα ως σε ποιό σημείο έχουμε το δικαίωμα—και τη δύναμη—ν' άρνηθούμε το δασκαλισμό

σωμε, με το αναγκαίο μέτρο, τους αρχαίους τύπους. Έτσι έγραφα επονηρίζοντας την παράδοση και άρνούμενος κάθε νεωτερισμό (110).

Έτσι βλέπουμε και στα δυο παραδείγματα πως πλαταίνοντας τη συνταχτική χρήση δεχόμαστε κι ένα λόγιο τύπο.

16. Χαρακτηριστική για το είδος του ύφους που περιγράφεται εδώ είναι ή ακόλουθη φράση παρμένη από μιá νομική διατριβή δημοσιευμένη άλλοτε στο Νουμά, «Ο άσωτος και ή προστασία του από το νόμο» (τ. 4., 19 Μαρτ.). «... Μά έλα να ιδούμε πως μορφώθηκε στο δικό μας δίκαιο ή τέτοια προστασία του άσιτου...». Πβ. ακόμη και φράσεις καθώς το βρήκα στα κείμενα μου, *Έγραψα φυλλάδα από 400 σελίδες* (βλ. 220: 51.296), *ανάμεσα ένα έργο, ό έρίφης κτλ.*, που κυρίως δεν ανήκουν στη γραφομένη γλώσσα.

στη σύνταξη της νέας γραφομένης;¹⁷ Μήπως και αν μιá φυσιολογικότερη γλωσσική εξέλιξη δε μας είχε ρίξει για έκατό και περισσότερα χρόνια στο ζυγό της καθρεύουσας, δε θά είχε δεχτή ή δημοτική μας έξαφνα την επίδραση από τις καλλιεργημένες γλώσσες τη στιγμή που θά υψώνονταν σε πνευματικό έκπολιτιστικό μας όργανο; επίδραση που της μετοχετεύεται σήμερα με την καθαρεύουσα και που και οι ευρωπαϊκές γλώσσες στην εποχή τους δεν κατόρθωσαν πάντα να μη δεχτούν από τα λατινικά;

Τόν ξενισμό στη διατύπωση δεν είναι ακόμη σήμερα εύκολο να τον κρίνουμε, και ακόμη δυσκολώτερο είναι να κρίνη κανείς από την άποψη αυτή όσα ό ίδιος γράφει. Έχω όμως την πεποίθηση ότι καθώς και για τ' άλλα γραμματικά ζητήματα έτσι θά ώριμάσει σιγά σιγά και όω ή γλωσσική μας συνείδηση.

26. Το ώριμάσμα αυτό θά το βοηθήση, νομίζω, διπλή έργασία από το ένα μέρος ή θεωρητική έρευνα. Μελετώντας σε διάφορες μονογραφίες τα σχετικά ζητήματα θά εξετάση λ. χ. ποιά είναι ή χρήση της ενεργητικής μετοχής στη δημοτική: *(λέγοντας, (σε άποθετικά) διηγώντας, (στον άόριστο) περσάοντας, ποιά ή χρήση μερικών προθέσεων και συνδέσμων στις έξαρτημένες προτάσεις, και τα όμοια* δηλαδή: ποιά είναι ή έπαρκεια των φραστικών μέσων που διαθέτομε από τη δημοτική; και ποιά βοήθεια μπορούμε και πρέπει να πάρωμε από την καθαρεύουσα.

Από το άλλο όμως μέρος χρειάζεται, σύμφωνα και παράλληλα με την έρευνα αυτή, ή πραχτική καλλιέργεια της νέας γλώσσας σε επιστημονικά έργα, ός είναι και εκλαϊκευτικά, πρωτότυπα και μεταφράσεις. Αν παραπάνω ζητήσα για λόγους λογοτεχνικούς και γλωσσικούς τη συστηματική προγραμματική μετάφραση έργων από τις άλλες φιλολογίες (§ 10), ακόμη σημαντικότερο για μας σήμερα, όχι μόνο για τη γλώσσα μά και

17. Από την άποψη αυτή ένα από τα σημαντικότερα και πιο ενδιαφέροντα ζητήματα είναι ή χρήση των άφηρημένων με γενικές έξαρτημένες. Ό ίδιος τις μεταχειρίζομαι άρκετά (δες παραπάνω σημ. 12), αν και περιορίζω τη χρήση τους σε ό τι νομίζω αναγκαίο. Και βλέπω πως και ό Βλαχογιάννης (68) δεν τις άποφεύγει όσο θά περίμενε κανείς: Πβ. λ. χ., να καταλάβω την άξια μιás όργάνωσης πολιτικής, όδωσε τη συγκατάθεση του για τη σύσταση ταχυδρομείον, ένωθε την όφέλεια της σύστασης γενικού ταχυδρομείου στο έσωτερικό του κράτους κτλ.

για τη φτωχή επιστημονική μας ζωή, είναι να εκδοθούν σε δοκιμη γλώσσα, με ώριμο πρόγραμμα, μαζί με πρωτότυπες κριτικο-φιλολογικές εργασίες, μεταφράσεις από κατάλληλα ξένα επιστημονικά έργα.

Η πραχτική καλλιέργεια της νέας γλώσσας σε έργα επιστημονικά είναι εργασία για την όποια δε φτάνει η δύναμη λίγων — ενώ οι άλλοι θα κάθονται, περιμένοντας να «ετοιμαστή» η γλώσσα και η γραμματική της. Είναι έργο που άπικτεί τη συνεργασία πολλών αντιπροσώπων της σκέψης και της επιστήμης¹⁸. Πώς αλλιώς; Αφού δεν πρόκειται να ετοιμαστή μηχανικά ένα ιδίωμα, αλλά πρέπει να διχομορφώσωμε τ' όργανο που θα έκφραση όλόκληρη τη σκέψη μας. Φυσικά οι δυσκολίες θα είναι περισσότερες για κείνους τους κλάδους της επιστήμης που είναι περισσότερο άφηρημένοι, και που στέκονται πιο μακριά σχετικώς από την καθημερινή ζωή. Έδώ με περισσότερη επιτυχία θα δοκιμαστή στην αρχή η άπλοποίηση της καθιερωμένης επιστήμης γλώσσας.

Η τελική έσωτερική διαμόρφωση της επιστημονικής γλώσσας, δεν είναι δυνατό να όριστή σε κάθε της λεπτομέρεια από τώρα. Θα μπορούσε κανείς ν' αναφέρη ξενισμούς που φαίνονται απαραίτητοι, και που όστόσο, με όση ευμένεια κιάν τους κοιτάξωμε, δε συντριβιάζονται με το χαρακτήρα της εθνικής γλώσσας. Μπορούμε όμως να ελπίσωμε ότι όσο φανερώνεται στην ελληνική επιστήμη πρωτότυπη σκέψη και άληθινή δημιουργία, τόσο ειλκρινέστερη θα είναι και η προσπάθεια να γίνη τ' όργανό της ελληνικό και σύμμετρο προς το περιεχόμενό του. Και ακόμη, η διαμόρφωση της νέας γλώσσας θα πετύχη και θα προκάψη, όσο περιορίζεται ή επιπλάιη μίμηση από τις ξένες και όριμάζει ή πεποθισή στις εθνικές δυνάμεις.

Άγγίζομε εδώ τη γλωσσική μας ύπόσταση στις ρίζες της, και ξαναθυμούμαστε τον κοινωνικό χαρακτήρα που έχει το

18. Νομίζω πως δε θα ήταν άσκημο ως οδηγός για τους πρωτόπαιρους της δημοικής ένα βιβλιαράκι στο είδος του γερμανικού του Dauter, Zur Schärfung des Sprachgeföhls (1906), όπου να διορθώνονται χαρακτηριστικές σφαλμαγραμμένες φράσεις, σύμφωνα με το σωστό και με τον κανόνα-τό γλωσσικών. Στόν ίδιο σκοπό μπορεί να βοηθήση και το προσεχτικό διάβασμα δοκιμών αντιπροσώπων της λογοτεχνίας μας.

γλωσσικό ζήτημα, όχι μόνο για τ' αποτελέσματά του, μά και για τη γέννησή του και τη φύση του. Σκέψη πρωτότυπη και δημιουργική και όριμάσμα του εθνικού έγώ θα βοηθήσουν να διαπλαστή και να διχομορφωθή τελειωτικά η εθνική γλώσσα.

27. Πήρα βάση όσα γράφονται σήμερα στη δημοική, σε επιστημονικές μελέτες και άλλα λογογραφικά έργα, κι εξέτασα τη μορφή και την έσωτερική ύφή της γλώσσας αυτής, καθώς και τα προβλήματα που μας παρουσιάζει ή διαμόρφωσή της. Κάιρός να δοσμε και την άλλη τάση που καθώς είπα φανερώνεται στην επιστημονική πεζογραφία, την άπλοποίηση της καθαρεύουσας. Για δύο αίτιες έχει ή κίνηση αυτή σημασία: Η μία είναι πως η δημοική δε θα ήταν δυνατό και για ουσιαστικούς λόγους να χρησιμοποιοθή ξαφνικά σήμερα σε κάθε είδος επιστημονικά έργα, άμα παρουσιάζουν πολύ άφηρημένη και σύνθετη σκέψη (πβ. § 26). Η άλλη, σημαντικότερη για την ώρα, περισσότερο ψυχολογικοκοινωνική και υποκειμενική, είναι ή ακόλουθη: ότι δηλαδή πολλοί επιστήμνες δεν έχουν τη δύναμη, τη θέληση ή και τον καιρό να μελετήσουν τη γλωσσική εργασία που έχει γίνει ως σήμερα ή να δημιουργήσουν μονάχοι τους το φραστικό μέσο της επιστήμης τους, που όσο κιάν θα γίνονταν άνώτερο από την καθαρεύουσα, έχει όμως για σήμερα και για τον πρώτο καιρό δυσκολίες, που κάνουν ν' αφήνουν την παράδοση δυσκολότερα όλοι όσοι τους λείπει ή βαθύτερη επίγνωση για τη σκοπιμότητά της και για το καθήκον που έχουν να βοηθήση όποιος μπορεί.

Την άπλοποίηση αυτήν, την προσπάθεια για μια τέτοια άπλοποίηση τη βρίσκομε πρώτα σε μερικά πολιτικά ή επιστημονικά περιόδικα που βγήκαν τελευταία (122, 126)¹⁹, και που και που σε

19. Έτσι οι μελέτες του Ίω. Δραγούμη, Α. Παπαναστασίου, Δ. Κυριαζή. Μία άρκετά ιδιόρρυθμη προσπάθεια δείχνει ο Α. Ρούφος (126: άρ. 3):

«Έκει όμως όπου ιδίως ριζοσπαστική καινοτομία απέφερε τα θάυμασιότερα των αποτελεσμάτων είχε ή δικονομία της έκδικάσεως των άγροζημιών. Μακριά από το καχύποπτο πνεύμα το όποιον χαρακτηρίζει όλη την ελληνική νομοθεσία (κατά το όποιον από έλλειψη έμπιστοσύνης δεν αφήνεται πρωτοβουλία και έξουσία εις τα όργανα του κράτους και καταντν να βασανίζονται αιωνίως και διαρκώς όλοι οι πολίται από τη διαιώνισι των υποθέσεών των μεταβαλλομένου του κράτους εις ένα άπέραντο χαρτοβούλειο) ή βεβαίωσις

κανένα βιβλίο, καθώς λ. χ. τοῦ Ν. Χατζιδάκι (117, κρίνεται στὸ 120 : 5.119). Τολμηρότερα, ὄχι ὅμως μὲ ἀρκετὴ μέθοδο γίνεται ἡ ἀπλοποίηση σὲ μερικὰ ἐκλαϊκωτικὰ ἢ λαϊκὰ βιβλιαράκια, ἀν καὶ δὲ λείπουν οὔτε δῶ γεωπόνου ποὺ γράφουν στοὺς γεωργοὺς «γεωργοί, ἀναγνώσατε» ἢ γιατροὶ ποὺ μὲ ὁδηγίες στὴν καθαρεύουσα προσπαθοῦν νὰ σώσουν τὸν κοσμάκη ἀπὸ τὴν ἀρρώστια.

Ἄν πρόκειται νὰ κριθῆ γενικώτερη ἢ κίνηση αὐτῆ, ἡ γνώμη μου εἶναι πὼς εἶναι καιρὸς νὰ γίνῃ κάτι καλύτερο καὶ συστηματικώτερο ἀπὸ κείνο ποὺ βλέπομε νὰ γίνεται σήμερα. Ἀπλοποίηση ἔχουν συμβουλέψει ἀπὸ καιρὸ πολλοί, ἰδίως ὅσοι τὴ θέλησαν μοναδικὴ καὶ κύρια λύση τῆς σημερινῆς πολυγλωσσίας—ἔτσι λ. χ. ὁ Βερναρδάκης, ὁ Ροῖδης καὶ ὁ Χατζιδάκις, ὁ τελευταῖος μάλιστα καὶ τελευταῖα (230 βλ. κεφ. IV)— κανεῖς τοὺς ὅμως δὲ δοκίμασε καὶ τὴν πρακτικὴ τῆς ἐφαρμογῆς, (ἀν τυχὸν ἔκαμαν κάτι δὲν ἀξίζει ἀπὸ τὴν ἀποψὴ μας), κι ἔτσι χάθηκε σχεδὸν καὶ ἡ θεωρητικὴ σημείωσις ἀπὸ τίς συμβουλές τοὺς. Ἄς ἀφήσωμε πὼς καὶ οἱ ὑποδείξεις ποὺ ἐδῶ καὶ καὶ ἔκαμαν, ἀκόμη καὶ ὅταν εἶχαν γίνει κάπως θετικώτερες, καθώς λ. χ. τοῦ Χατζιδάκι, δὲν ἦταν ἀρκετεῖς νὰ ὁδηγήσουν ὅσους γράφουν στὸ γράψιμο τῆς γλώσσας τοὺς, καὶ πὼς ἂν δὲ θέλωμε νὰ περιοριστῆ ἡ ἀπλοποίηση στὴν ἀντικεινότητα τοῦ λόγου μὲ τὸ λέγουσιν, πρέπει ὄχι μόνον τὸ λεξιλόγιον καὶ τὸ τυπικὸ νὰ κάμουν, μέσθ στὸ περιθώριον περίπου τῆς καθαρεύουσας, μὴ γενικώτερη ἀδαρία, μὰ καὶ πρῶτα πρῶτα χρειάζεται ἓνα ἀναλυτικὸ διάγραμμα βγαλμένο ἀπὸ τὴν πείρα ἐκείνου ποὺ θὰ τὸ δῶσιν, μὲ παραδείγματα πολλά, ποὺ θὰ δείξῃ πὼς θ' ἀπλοποιηθῆ ἡ στρυφνότητα καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ὕψη τῆς ἐπιστημονικῆς καθαρεύουσας. Ἄλλως, τόση εἶναι ἡ δύναμη τῆς καθαρεύουσας, γιὰ ὅσους σ' αὐτὴν καὶ στίς ξένες γλώσσας ἔμαθαν νὰ ἐκφράζουσιν τὴν ἐπιστήμη τοὺς, ὥστε ἔπειτα ἀπὸ μερικὲς μάταιες λοξοδρομίες ξανακυλοῦμε πάλι στὴ δική

καὶ ἐκδικασίᾳ τῶν ἀγορῆσιμων ἀνετέθη ἀμέσως εἰς τοὺς ἀγορονόμους γινομένη ἐπὶ τόπου. Τὸν κίνδυνον τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς θέσεως καὶ παραβιάσεως τοῦ καθήκοντος ἐκ μέρους τῶν ὁργάνων τῆς ἀγοροφυλακῆς ἐθεώρησα μηδαμινὸν διὰ κράτος ἔχον πεποιθήσει ἑαυτοῦ καὶ ἔτοιμον τὰ πατέτη ἀμειλίκτως πάντα ἐκμεταλλεῦσθαι καὶ παραβάτην, ἐν ᾧ ἄφ' ἑτέρου τὸ γενικῶς προερχόμενο ἀγαθὸ ἀπὸ τὴν ταχύτητα τῆς ἐκδικάσεως καὶ τὴν ἀμεσο τιμωρίαν τῶν ζημιωτῶν ἐπὶ τόπου ἀξίζει νὰ ἀντιμετωπίσῃ κανεῖς κίνδυνον ἐκμηδενίζομενον διὰ συντόνου καὶ ἀνεκράτας ἐπιβλέψεως ἐκ μέρους τῶν ἀνωτέρων διοικητικῶν ἀρχῶν.

τῆς διατύπωσης, μὲ τὸ λεξιλόγιον καὶ τὸ τυπικὸ τῆς, ἢ παρουσιάζεται ἓνα ἀκαλαίσθητον κατασκευάσμα, ποὺ κάνει διπλὰ νὰ νοσταλγοῦμε τὴν συνηθισμένη γλῶσσα ποὺ ἀφήσαμε.

28. Ἄν ἔφταιξαν, καθώς εἶδαμε, οἱ γραμματικοί, πρὸς δὲ φρόντισαν νὰ ὁδηγήσουν τοὺς λιγώτερο εἰδικούς πρὸς τὴν ἀπλοποίηση, δὲν εἶναι μικρότερη ἡ ἀδιαφορία ποὺ γενικὰ δείχνουν καὶ ὅσοι γράφουν τὴν «ἐπιστημονικὴν» τοὺς γλῶσσα, καὶ νομίζω πὼς ἐδῶ φανερόνεται σήμερα ἓνα λυπηρὸ κοινωνικὸ πρόβλημα. Δὲν περιμένει βέβαια κανεὶς ν' ἀλλάξουν τὴ γλῶσσα τοὺς λόγοι ποὺ γιὰ σαράντα καὶ πενήντα χρόνια συνήθισαν νὰ γράφουν τὸν ἴδιον γλωσσικὸν τύπον, καὶ ποὺ οὔτε μπόρεσαν ἴσως νὰ χάσουν τὴν πίστη τοὺς γιὰ τὸ ἰδανικὸ ποὺ τοὺς θέρμαγε νέους· ἀμα ὅμως βλέπομε πὼς τὰ περισσότερα ὅσα γράφονται σήμερα ἀκόμη στὴν καθαρεύουσα βασιστῶν ἀπάνω κάτω τὴν παλιὰ τοὺς μορφή καὶ τὴ γνωστὴ τοὺς στρυφνότητά, ἀποροῦμε πὼς ἐπιστήμονες τῆς νέας πιά γενεᾶς, φωτισμένοι γιὰ τὴ σημασίαν τοῦ δημοτικισμοῦ, δὲ δείχνουν γιὰ τὴ γλῶσσά τοὺς περισσότερη φροντίδα ἀπὸ τοὺς ἐφημεριδογράφους, καὶ δὲν προσπαθοῦν καὶ αὐτοὶ νὰ βοηθήσουν ὁ καθένας τοὺς ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ νὰ γίνῃ τ' ὄργανον τῆς ἐπιστήμης τοὺς καλύτερον (πβ. § 26).

29. Ἡ ἀπλοποίηση τῆς καθαρεύουσας καὶ ἰδίως τῆς ἐπιστημονικῆς γλώσσας εἶναι ζήτημα ποὺ ἔμεινε ὡς τώρα ἔξω ἀπὸ τὴ φροντίδα τοῦ δημοτικισμοῦ· ὥστόσο νομίζω ὅτι ἔφτασεν ἡ ὥρα γιὰ τὸ προσέξωμε καλύτερα. Τὸ ξέρω, εἶναι καὶ δημοτικιστὲς ποὺ προτιμοῦν νὰ γράφεται ἡ καθαρεύουσα ξερῆ, ὅσο γίνεται φορτωμένη μὲ τὴν πατροπράδοτον ἀρχαιοπρέπειν, μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς ἔτσι θὰ πέσῃ εὐκολώτερα, καὶ πὼς θ' ἀνατείλῃ τότε πὺρ γλήγορα τῆς δημοτικῆς ἢ νίκῃ. Αὐτὸ ὅμως μόνον θεωρητικὰ μπορεῖ νὰ εἶναι σωστὸ. Ὅτι πρῶτα πρῶτ' συμφέρει μὴ ἐπιθυμοῦμε νὰ γίνῃ εἶναι: νὰ γράφονται ὅσο γίνεται περισσότερα ἔργα στὴ δημοτικὴ, καὶ ὅποιος μπορεῖ καθήκον ἔχει νὰ βοηθήσῃ. Μὰ δὲν μπορεῖ—καὶ οὔτε τὸ θέλει πάντ'—νὰ γράφῃ σ' αὐτὴν ἀμέσως ὅποιος τὴν ἀγάπησεν. Καὶ κοντὰ σ' αὐτοὺς ἔχομε πολλοὺς ἄλλους, ποὺ οὔτε τὴ δημοτικὴ θέλουν, οὔτε μὲ τὴ σημερινὴ καθαρεύουσα μποροῦν νὰ εὐχαριστηθοῦν. Ὅσο λοιπὸν ἐπιμένομε στὸ δίλημμα ἡ δημοτικὴ ἢ καθαρεύουσα, δυνάμωμονε τὴν καθαρεύουσα καὶ φέρνομε ἓνα πρόσθετον ἔμπόδιον στὴν καθιέρωσιν τῆς ζωντανῆς γλώσσας. Ἐπειτα καὶ στὴ ζωὴ δὲν εἶναι τόσο ἀπόλυτα χωρισμένες οἱ δύο γλώσσες—μὴ θεωρῶν ποὺ καὶ ὁ

Χατζιδάκις γλήγορα τὴν παράτησε ὑστερα ἀπὸ τὸ 1884. Γιαυτὸ καὶ ὁ δρόμος ποὺ φυσικὰ θὰ πάροη ἡ γλωσσικὴ ἐξέλιξις θὰ εἶναι ὁ ἀκόλουθος: Ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά θὰ πληθαίνουν τὰ ἔργα στὴ δημοτικὴ, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ καθαρεύουσα θὰ γίνεται ὀλο καὶ πὺ ἀπλή. Θὰ συνήθισι ἔτσι τὸ μάτι τοῦ κοινοῦ στοὺς τύπους τῆς δημοτικῆς καὶ τὴν ἀπλοῦστερη φράσι, ὅσπου νὰ νιώσι ἡ νέα γενεὰ τὴν ψευτιά καὶ νὰ τελημήσι νὰ πηδήσι τὸ τελευτάιο χάσμα. Μὲ τὸ νὰ ἐνθαρρύνουμε λοιπὸν μιὰ ζωντανώτερη καθαρεύουσα, ποὺ δὲ θὰ φοδηθῆ νὰ μεταχειριστῆ ἰδιωματισμὸς καὶ ἄλλα ζωντανὰ στοιχεῖα, τῆς σιάθομε τὰ θεμέλια καὶ φέρνομε πὺ κοντὰ τῆς ζωντανῆς γλώσσας τὴν ἐπικράτησι. Ἡ ἀντίθετη γνώμη μοιάζει σὰ νὰ μὴν πιστεῦη κανεὶς βαθιὰ στοῦ δημοτικισμοῦ τὴν ἀλήθεια, νομίζοντας πὺς μιὰ ἀπλοποιημένη καθαρεύουσα θὰ σῆσι τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ ριζικώτερη μεταρρύθμισι. Γιὰ μερικὲς λεπτομέρειες εἶναι βέβαια σωστό, πὺς ἅμα συγγραφεῖς ἢ γραμματικοὶ κανονίσουν ἔτσι ἢ ἄλλιως μιὰ γραφομένη, ἢ ἀπόφασί τους μπορεῖ νὰ ἔχη τὴν ἐπίδρασί της στὴν κοινὴ γλώσσα ποὺ θὰ ἔχη αὔριο διαμορφωθῆ. Αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ στὴν περίστασι ποὺ ἐξετάζεται, ὅπου ἡ ζωντανὴ γλώσσα τόσο μακριὰ βρίσκειται ἀπὸ τὴ γλώσσα τῶν βιβλίων. Ἀλλιως, ἂν ἡ τελικὴ λύσι δὲ θὰ εἶναι ἡ δημοτικὴ ὅπως τὴν ὀνειρευόμαστε, ἢ λύσι αὐτὴ θὰ ἐπικρατῆσι κιὰν ἐμεῖς σήμερα ἐπιμένουμε νὰ τὴ γράφουμε καθαρώτερα.

III. Ἡ θεωρητικὴ ἔρευνα.

30. Ἄν τὴ σημερινὴ προκοπὴ τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας τὴ χρωστοῦμε πρῶτα πρῶτα στοὺς συγγραφεῖς μας καὶ τὴν ἐπίδρασι ποὺ τὸ ἔργο τους ἄρχισε νὰ ἔχη στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία, δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸ νὰ φανταστοῦμε πὺς ἡ γλώσσα αὐτὴ μπορεῖ ἀληθινὰ νὰ κυριαρχήσι ὅσο δὲν προκόβει καὶ δὲν ὀψώνεται μέσα στὴ σύγχρονη κοινωνία καὶ ἡ θεωρητικὴ της σπουδῆ. Ὅχι μόνον εἶναι ἀπαραίτητὴ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα γιὰ νὰ βοηθήσι, καθὼς εἶδαμε, νὰ διαμορφωθῆ τελειωτικὰ ἡ νέα γλώσσα καὶ νὰ κρινῆ διάφορες λεπτομέρειες τοῦ κοινοῦ της τύπου, μὰ καὶ θὰ γίνῃ μέσα στὴν ἀμόρφωτη ἀκόμη κοινωνία ἢ ἔστια ποὺ θὰ φωτίσι ἀπ' ὀλες τίς ἀπόψεις καὶ ποὺ θὰ στερεώσι στὴ συνείδησί της τὸ νέο γλωσσικὸ καθεστῶς. Κιὰν σὲ ἄλλες χώρες ἢ πραγματικὴ καλλιέργεια τῆς

ἐθνικῆς γλώσσας πρωτοπαρουσιάστηκε ἀδερφωμένη μὲ τὸ ἀνθισμα γραμματικῶν σπουδῶν—ἀποτέλεσμά της μὰ καὶ σύμπτωμα ἰσότημο καὶ αἰτία της—φυσικὸ εἶναι νὰ περιμένουμε γιὰ τὴν ἀργοπορημένη μας γλώσσα πλουσιώτερους καρποὺς ἀπὸ τὴ συνεργασία τῆς τέχνης καὶ τῆς ὀριμης πιά γλωσσικῆς ἐπιστήμης.

Ὅτε εἶναι σύμπτωσι μόνον πὺς ὁ ἐπιστημονικὸς «φωτισμὸς» ποὺ φανερώνεται ἔπειτα ἀπὸ τὰ 1870 σιγὰ σιγὰ στὴν Ἀθήνα, μὲ τὸν Πολίτη καὶ τὸ Λάμπρο, τὸ Δέφνερ καὶ τὸ Χατζιδάκι (111, σ. 93), ξεσπᾶ τέλος μὲ τὸν Ψυχάρη, τὸν πρῶτο εἰδικὸ ἐπιστήμονα δημοτικιστῆ. Ἀκριβῶς ὅμως ὅτι ὡς σήμερα ἔχει κατορθωθῆ, καὶ ἀκόμη περισσότερο ὅτι δὲν κατορθώθηκε, βεβαιώνουν πὺς χρειάζεται πλατεῖα ἐπιστημονικὴ ἐργασία, ποὺ δὲν τῆς φτάνει ἡ δρᾶσι λιγοσῶν ἐπιστημόνων μέσα στὴν Ἑλλάδα κι ἔξω, μὰ ποὺ πρέπει νὰ εἶναι δημιουργία ἀληθινῶν νεοελληνικῶν γραμματικῶν καὶ φιλολογικῶν σπουδῶν καὶ καθαρὸ ἑλληνικὸ δημιούργημα. Ὅταν ὅμως θὰ ἔχη ὀριμάσι ἡ πνευματικὴ μας ζωὴ γιὰ ἓνα τέτοιον ἔργο, τότε πιά θὰ εἶναι ἔτοιμη νὰ δεχτῆ καὶ τὴν ἐθνικὴ γλώσσα ὡς καθολικὸ της ὄργανον. Ἀλλῶ ἔχω δώσει μιὰ συντομώτατη εἰκόνα γιὰ τίς γλωσσικῆς μας σπουδῆς καὶ τὴν τελευταία τους ἐξέλιξι (120: σ. 284) ἐδῶ θὰ μελετηθῆ ἀναλυτικώτερα ἡ ἐπιστημονικὴ κίνησι τῶν τελευταίων χρόνων. Ἡ ἀρχὴ θὰ γίνῃ φυσικὰ ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ ὀλικοῦ.

31. Στὰ τελευταία ἑκατὸ χρόνια εἶδαν τὸ φῶς ἄφθογες καὶ συχνὰ πολῦτιμες γλωσσικῆς συλλογῆς, χωρὶς ὅμως νὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε πὺς μὲ αὐτῆς γνωρίσαμε ἀρκετὰ τὴ γλώσσα μας. Πρέπει νὰ συλλογιστοῦμε πὺς ἀπάνω κάτω μόνον ἡ τελευταία γενεὰ ἦταν δυνατὸ νὰ κάμη σύγχρονη ἐπιστημονικὴ ἐργασία, καὶ ἀκόμη, πὺς ἡ ἑλληνικὴ περιέργεια καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μητρικὴ γλώσσα, τουλάχιστον ὅσο φαίνεται αὐτὴ συνέχεια τῆς ἀρχαίας, μποροῦσαν νὰ κινήσουν τὸ συλλογῆ νὰ καταγράψῃ διάφορες πληροφορίες, χωρὶς ἡ σημασία τους καὶ τὸ ποιό τους νὰ εἶναι πάντοτε ἀνάλογα μὲ τὴ φιλοτιμία καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸ ποὺ εἶχαν συνοδέψῃ τὴν ἐργασία. Ἐτσι κοντὰ σὲ ἀρτιώτατες μελέτες καὶ συλλογῆς ἔχομε καὶ ἄλλες ποὺ δίνουν ὀλικὸ ἀσήμαντο καὶ κακὰ μαζεμένο ἢ ἀπρόσεχτα δημοσιευμένο. Ἄλλες διαφωτίζουν τὴ γλώσσα μόνον ἀπὸ ὀρισμένη ἀπόψῃ—λ. χ. ἐρμηνεύουν διάφορες λέξεις καὶ πιστοποιοῦν τὸν τύπο τους καὶ τὴν προφορὰ τους. Γιὰ ὀλόκληρα ἰδιώματα ἔχομε

ἀτελέστατες, σχεδόν μηδαμινές πληροφορίες και τέλος μᾶς εἶναι λίγο ἢ πολὺ ἔγνωστο τὸ πλουσιώτατο λαογραφικὸ ὄλικόν, ἀφοῦ και ἀπὸ τοῦ Πολίτη τὸ μεγάλο ἔργο μόνο μέρος κατωρθώθηκε νὰ δημοσιευτῆ.

Εἶναι φανερό πόσο θὰ βοηθήσῃ νὰ καταρτιστῆ ἡ νέα γλῶσσα ἢ συλλογὴ και δημοσίευσή ὄλου αὐτοῦ τοῦ ὄλικου, καθὼς εἶναι πάλι φανερό πῶς δὲν μπορούσε νὰ κατέχωμε τὸ ὄλικόν τῆς νέας γλῶσσας σήμερα καλύτερα, ἀφοῦ τὸ χρωστοῦμε στὴν ἐργασία τῶν πιδὸ διαφορετικῶν συλλογῶν, πού σὲ διάφορες ἐποχές, μὲ ἀνιση γλωσσολογικὴ προπαιδεῖα και μὲ διαφορετικούς σκοπούς ἐργάστηκαν νὰ τὸ μαζέψουν. Καὶ ὅμως γιὰ νὰ γνωρίσωμε κκλὰ τὴ λαϊκὴ μᾶς γλῶσσα, τὴ σημερινή τῆς σύστασι καὶ διαμόρφωσι και τὴν ἱστορίαν τῆς, γιὰ νὰ μάθωμε ἀκριβῶς τὸν ἰδιωματικὸν τῆς πλοῦτον και τὰ κοινὰ τῆς στοιχεῖα, γιὰ νὰ γνωρίσωμε πολὺ καλύτερα τὴ χρῆσιν και τὴ σημασίαν τῶν λέξεων τῆς, γιὰ νὰ φωτιστοῦμε ἀπὸ τὴ γλῶσσα γιὰ τὴν ἱστορίαν μᾶς και τὶς σχέσεις μᾶς μὲ τοὺς γειτονικούς ἢ ἀφωμοιουμένους λαούς, χρειάζεται ν' αὐξήσωμε σημαντικὰ και νὰ γίνωμε πολυμερέστερες οἱ γνώσεις μᾶς γιὰ ὄλα τὰ ἰδιώματα. Ὅχι μόνο πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν προσεχτικώτερα ὄλα τὰ κεφάλαια τῆς γραμματικῆς, μὰ και αὐτὰ ὄλα πρέπει νὰ γίνωμε μὲ τὴν ἀπαραίτητη ἐπιστημονικὴ προπαιδεῖα, ἀκριβεία και μέθοδο, και ἀκόμη, συστηματικὰ, σύμφωνα μὲ καθωρισμένο πρόγραμμα, ὥστε σκοπιμώτερα νὰ ἔχωμε ἐπειτα τὰ πορίσματα μᾶς τέτοιας συλλογικῆς ἐργασίας και πρῶτον πρῶτα ὄλοκληρὴν τὴ λεξιλογικὴν χρῆσιν.

Εἶναι αὐτὸ ἀξίωσι πού δὲν ἀκούεται βέβαια πρώτη φορά, μὰ πού πάντοτε μένει πόθος εὐσεβῆς, ὄσο δὲν κατωρθώθηκε γιὰ πολλούς λόγους νὰ πραγματοποιηθῆ σὲ περασμένα χρόνια. Γιαντὸ και μὲ καινούριες ἐλπίδες ἔανακούστηκε ἡ εἶδησι πῶς ἀποφασίστηκε νὰ ἐπιχειρηθῆ ἡ συλλογὴ ὄλοκληρῆ τοῦ λεξιλογικοῦ μᾶς θησαυροῦ ἀπὸ τὴν ὄπηρεσίαν τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ. Ἄς δοῦμε ὅμως τώρα, ἀνκλυτικώτερα, τί νέο ὄλικόν μᾶς ἔφερε ἡ ἐργασία τῶν τελευταίων χρόνων.

32. Ἀπὸ τὶς διατριβές μὲ γλωσσικὸ ὄλικόν ἔχομε πρῶτον μερικὰ γλωσσάρια, δηλαδὴ συλλογές ἀπὸ λέξεις μὲ τὴν ἐρμηνείαν τους. Τέτοια ἔχομε: τὴ συλλογὴ ἑνὸς δικηγόρου ἀπὸ τὴν Κρήτην (145α), τὸ «γλωσσάριον» πού μᾶς ἔδωσε ἑνας δημοτικιστῆς, ὁ Στχμνόπουλος (152), ἑνα συμπλήρωμα στὸ «Χιακὸν γλωσσάριον» τοῦ

Πασπάτη ἀπὸ τὸν Ἄμαντον (128), τέλος τοῦ Ζῶν ἀπὸ τὴ Ζάκυνθον τῆ συνέχεια τοῦ Ζακυνθίνου τοῦ λεξικοῦ (137)²⁰.

Ἔρχονται ἐπειτα μερικὲς μονογραφίες μὲ γλωσσικὸ ὄλικόν ἢ και μὲ γραμματικὲς μελέτες ἀπὸ διάφορα νεοελληνικά ἰδιώματα, τὴ Σάμον (136), τὸ Ζαγόρι στὴν Ἠπειρὸν (129), τὴν Κάρυστον (146), τὴν Τσακωνίαν (151) και τὴν Καππαδοκίαν (133).

Τὰ ἔργα αὐτὰ, καθὼς και τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παραπάνω, εἶναι γραμμένα μὲ ἐπιστημονικὴ ἀντίληψιν και ἐξετάζωμε τὰ γλωσσικά φαινόμενα ὄχι μὲ τὸν πρακτικὸν σκοπὸν νὰ διορθώσωμε τὴ γλῶσσα, ὄυτε γιὰ νὰ πιστοποιήσωμε τὴν καταγωγὴν τῆς, και νὰ ἐξηγήσωμε καλύτερα τὴν ἀρχαίαν. Ἔτσι και τοῦ Κορνή τὰ λόγια πού στολιζοῦμε ὡς μόνον τὸν τίτλον τῆς σαμιώτικῆς μελέτης — «ἡ καλλιέργεια τῆς κοινῆς γλώσσας συμβάλλεται πολὺ εἰς τὴν κατάληψιν τῆς παλαιᾶς» — δὲν ἔχουν εὐτυχῶς, καθὼς δὰ και πολλὰ ἄλλα ρητὰ νεοελληνικῶν βιβλίων, ὄργανικὴ συνάφεια μὲ τὴν διατριβὴν²¹.

20. Ἡ κρητικὴ συλλογὴ (145α) εἶναι κατάλογος μὲ λατινοϊταλικὲς λέξεις κοντὰ σὲ διάφορες παρατηρήσεις ἔχει και πρόλογον μὲ γράμμα τοῦ Μιστριώτη πού συγχαίρεται τὸ συγγραφέα ἐπὶ τῆ συλλογῆ ταύτη τῶν ὄθνεϊων λέξεων, διότι πολὺ συμβάλλεται πρὸς καθαρισμόν τῆς γλώσσας ἡμῶν, «ἐν ᾧ οἱ χυδαῖοι μαινόνται, ἵνα ἐκχυδαῖωσι λαὸν εὐγενέστατον». Τέτοιος εἶναι πραγματικῶς ὁ κάποιος ἀντινομικός σκοπὸς τῆς συλλογῆς, τὸ ὄλικόν τῆς ὅμως εἶναι χρῆσιμο, φτάνει μόνον νὰ διαλέξῃ κανεὶς μὲ προσοχὴν. Τὴν ἀναφέρω κυρίως γιὰ τὴν χαρακτηριστικὴν τὸ συχνὸ ἄλλοτε φαινόμενο τῶν μὴ εἰδικῶν πού γλωσσολογοῦν, και πού μὲ ὄλη τὴν ἀγάπην τους γιὰ τὴ μητρικὴν γλῶσσαν κατανοοῦν, ὄσο προβαίνει ὁ ἐπιστημονικός διαφωτισμός, οἱ πιστότερον ὄπαδοὶ τῆς γλωσσικῆς πρόληψης.

Τὸ λεξιλόγιον τοῦ Ἀμάντου ἔχει διάφορες χιῶτικὲς λέξεις ἀπὸ Α, και κεί βλέπομε μαζί μὲ τὸ συλλογιὰ πόσον λίγο ἀκόμη γνωρίζωμε τὸ λεξιλογικὸν πλοῦτον τῆς γλώσσας μᾶς και «πόσην ἐργασίαν ἀκόμη και ἐν τούτῳ ἵπολείεται νὰ συμπληρωθῆ», και γιὰ κεί ἀκόμη ὄπου εἶχαμε ὄπως και νὰ εἶναι ἱκανοποιητικὲς συλλογές ὄσαν τοῦ Πασπάτη.

21. Ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ τὸ πρῶτον (136) δίνει λεξιλόγιον, φωνητικὴν και τυπικὴν τῆς σαμιώτικῆς γλώσσας, τὸ δεῦτερον (129) ἐξετάζει τὴν προφορὰν και τὰ παθήματα τῶν φωνηέντων στὰ Ζαγοροχώρια, τὸ τρίτον (146) ἔχει λεξιλόγιον, τραγοῦδιον, παροιμίας και καλύτερα ἔγγραφα ἀπὸ τὴν Κάρυστον, ἐνῶ τὸ τέταρτον (151), γραμμένον ἀπὸ ἑναν ἑταῖρον τῆς ἀγγλικῆς σχολῆς, δίνει τσακωνικά παραμύθια μαζί μὲ μερικὰ εἰσαγωγικά κεφάλαια και μὲ σύντομην φωνητικὴν γραμματικὴν. Τέλος στὸ ἔργο τοῦ Dawkins (133) ἔχομε μαζί μὲ τὴν γραμματικὴν, καμιά ἑκατοστὴν παραμύθια ἀπὸ τὴ Σίλλια, τὰ Φάρσα και τὰ χωριά τῆς Καππαδοκίας, μὲ τὴν ἀγγλικὴν τους μετάφρασιν, μὲ ἑνα καππαδοαγγλικὸν και μὲ ἑνα τουρκοκαππαδοικὸν λεξιλόγιον (βιβλιογραφία, βλ. 120:5.284).

Οι δύο αγγλικές εργασίες χωρίς να εξαντλούν το θέμα τους δίνουν όμως μία αναλυτικότερη και αρτιότερη εικόνα για τα ιδιώματα που έρευνούν. Οι ελληνικές μελέτες, ιδίως οι δύο για τα ζαγοριανά και τα σαμιώτικα, παρουσιάζουν σημαντική διαφορά προς όσες συνηθίζονταν σε παλιότερα χρόνια. Έξετάζουν κυρίως την εξωτερική μορφή της γλώσσας. Γραμμένες όλες τους σχεδόν από μαθητές του Χατζιδάκι δείχνουν πως οι συγγραφείς τους ξέρουν να παρατηρήσουν, να σημειώσουν και να κατατάξουν τα γραμματικά φαινόμενα της γλώσσας της πατρίδας τους. Μόνο στην έπεξεργασία τους, και κει ακόμη που δεν περιορίζονται στα «Μεσαιωνικά» του Χατζιδάκι και παραπέμπουν σε ξένα βιβλία, δε σε πείθουν πάντα πως έχουν καλοχωνέψει τον απαραίτητο αυτό μηχανισμό μιας εργασίας επιστημονικής.

Αν τα τελευταία έργα που είδαμε μας έφεραν στα σύνορα της συστηματικής περιγραφικής γραμματικής οι καθαρά συλλογικές εργασίες δεν εξαντλήθηκαν. Πρέπει να σημειωθεί το πλούσιο μεταλλείο από συλλογές με παραμύθια, δημοτικά τραγούδια, παρμιές, ανέκδοτα και άλλα λαογραφικά είδη που μας δίνει το περιοδικό του καθηγητή Πολίτη (165). Το κύριο ενδιαφέρον το συγκεντρώνει βέβαια πάντα το ιδιαίτερο λαογραφικό είδος, αλλά και η γνώση μας για τη γλώσσα βγαίνει και αυτή πάντα κερδισμένη. Γλωσσικό υλικό, ιδίως από τα χρόνια της τουρκοκρατίας, δημοσιεύεται εδώ και κει στα ιστορικά και φιλολογικά μας περιοδικά (βλ. § 36).

33. Και οι τρεις ελληνικές μονογραφίες που ανάφερα παραπάνω είναι βραβευμένες, οι δύο τους σε διαγωνισμούς της «Γλωσσικής εταιρείας», και μας κάνουν να συλλογιστούμε πόσο θα ωφελήσει για να συναχτεί γρήγορα άφθογο και εξακριβωμένο επιστημονικά, συστηματικά και με ώριμο σχέδιο το άγνωστό μας υλικό της μητρικής γλώσσας, ένα ίδρυμα επιστημονικό ανάλογο με όμοια ξένα, που θα δώσει στους συλλογείς του την κατάλληλη προπαίδεια και τις χρειαζόμενες οδηγίες, που θα τους κινήσει και θα τους βοηθήσει να προσφέρουν ό τι χρειάζεται και ό τι καλύτερο μπορούν. Για ένα τέτοιο έργο έχουν γίνει κιόλας διάφορες προσπάθειες. Σε περασμένα χρόνια, πριν ακόμη από τα 1880, κάτι είχε πρόσπαθει να κάνει ο Δέφνερ με τη σύσταση ενός γλωσσικού συλλόγου με πνεύμα δημοτικιστικό (111, σ. 84), αργότερα ιδρύ-

θηκε με την πρωτοβουλία του Χατζιδάκι ο λιγότερος και καθαρά έρευνητικός «Κοραής», κι έπειτα συστήθηκε με πρωτοβουλία πάλι και με τη μοναδική φροντίδα του Χατζιδάκι η «Γλωσσική εταιρεία», που με όλη της τη φτώχεια έφερε αρκετούς καρπούς στα δεκαπέντε χρόνια που βασιτεύει. Έμμεσα βοηθεί τη γνώση μας για τη δημοτική και η «Λαογραφική εταιρεία». Τελευταία ιδρύθηκαν με άμεσα ή έμμεσα γλωσσικούς σκοπούς το «Ιστορικόν λεξικόν» (1908) και τα «Γενικά αρχεία» του κράτους (1914).

Και τα δύο αυτά ιδρύματα τα χρωστούμε στην αναγνώριση και την υποστήριξη, νομοθετική και υλική, του έπισημου κράτους (για το Ιστορικό λεξικό κυρίως από το 1914) (138, 233, 139, 141). Η γενναϊόδωρή του βοήθεια μαρτυρεί πως και αυτό άρχισε τελευταία να τιμά καλύτερα την ιστορία και τη γλώσσα του λαού του και να δείχνει περισσότερη στοργή για την επιστημονική τους έρευνα, αν και έπεισάδια καθώς το τελευταίο της Βουλής για το Ιστορικό λεξικό (120 : 5.141) βεβαιώνουν πως τ' αξία κινήματα του κράτους δεν τα χρωστούμε ακόμη σε ώριμα κοινωικά, παρά μόνο στην πρωτοβουλία ατόμων φωτισμένων. Τα «Γενικά αρχεία του κράτους» λίγο μόνο μας ενδιαφέρουν εδώ· ωστόσο, αν όχι η σημερινή μας γλώσσα, πάντα όμως η ιστορία της, θα φωτιστεί με την προκοπή του, και περιμένομε ανυπόμονα τα «Μνημεία της νεωτέρας ελληνικής ιστορίας», το περιοδικό που προδίδει ο νόμος για τ' Αρχεία (156).

Άμεσώτατη σχέση με τη συλλογή και τη μελέτη του υλικού της μητρικής γλώσσας έχει το «Ιστορικόν Λεξικόν», που αφού τα πρώτα του χρόνια βαστάχτηκε με την υπομονή κι επιμονή του Χατζιδάκι, άρχισε τολμηρότερα να εργάζεται αφού το βοήθησε το κράτος. Είπα πως το Ιστορικό λεξικό σχετίζεται άμεσώτατα με τη σημερινή μας γλώσσα. Και αλήθεια, η αρχική ιδέα να συναχτεί ένα μεγάλο Λεξικό, όπου να συνεξετάζεται «σύμπασα η ελληνική γλώσσα, λαλουμένη και γραφομένη, αρχαία, μέση και νεωτέρα» με τα ιδιώματά της, και να εικονίζεται η ιστορία της κάθε λέξης από τον Όμηρο και τον Πλάτωνα ως τον Προκόπιο και τον Πρόδρομο, ως τον Έρωτόκριτο και ως σήμερα φαίνεται πως έχει εγκαταλειφτεί όριστικά. Οι σοβαρότατες έσωτερικές κι έξωτερικές δυσκολίες για ένα τέτοιο τεράστιο έργο φάνηκαν γρήγορα και αποφασίστηκε, για την ώρα τουλάχιστο, να καταρτιστεί το πιό

ἀναγκαίο και σχετικῶς εὐκολώτερο, τὸ νεοελληνικὸ λεξικόν, πού θά εἰκονίζῃ τή σημερινή μας γλῶσσα — ἔχει μόνο στήν κοινή της μορφή, ἀλλά μέ ὅλες τίς λέξεις, τοὺς τύπους, τίς σημασίες πού συνηθίζονται στά τοπικά ἰδιώματα, μέ τήν ἐτυμολογία τῶν λέξεων και μέ ἀφθονα παραδείγματα ἀπό τή γλωσσική χρήση, φράσεις, ἰδιωτισμούς και προομιές.

Ἀμα συλλογιστοῦμε πῶς μιὰ σύγχρονη ζωντανή γλῶσσα ὅσο λίγο κιάν εἶναι τοπικά ἀπλωμένη, δέν περιορίζεται καθὼς οἱ νεκρὲς ἀρχαίες σέ ὅ τι μᾶς παραδόθηκε στό χαρτί, ἀλλά καταντᾷ ἀληθινὰ ἀνεξάντλητη μέ τὸ φραστικό πλοῦτο τῆς καθημερινῆς χρήσης — ὅταν μάλιστα θελήσωμε νὰ καταγράψωμε ὅλην τή διαλεκτική της ποικιλία πού τόσους θησαυροὺς κρύβει — τότε βλέπομε πῶς κι ἔτσι τὸ ἔργο παραμένει πολὺ μεγάλο, και πῶς μιὰ τέτοια συλλογὴ μπορεῖ νὰ γίνῃ ὅλο και πῶς πλούσια κι ἐξαντλητική, ὅσο συστηματικώτερα γίνεται κι ὅσο πραγματοποιοῦμε τίς ἀξιώσεις ἐνὸς σύγχρονου ἔθνικοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου. Γιατί ἔθνικόν θά εἶναι ἀληθινὰ τὸ ἔργο πού ἐπιχειρεῖ σήμερα τὸ κράτος, γιὰ τή σημασία πού θά ἔχη²².

34. Διδάγματα ὅμως γιὰ τὸ τί ἔχει γίνει ὡς τώρα και τί μένει νὰ γίνῃ ἂν θέλωμε νὰ γνωρίσωμε και νὰ μελετήσωμε τή μητρική μας γλῶσσα δέν εἶναι εὐκολο νὰ στηριχτοῦν στή γνωστὴ ὡς τώρα ἔργασία τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ. Καί νέο εἶναι ἀκόμη τὸ ἔργο, τουλάχιστο στίς ἀνακινισμένες του βάσεις, και τῶν τελευταίων χρό-

22. Ἔτσι και τοῦ Νεοελληνικοῦ λεξικοῦ τὸ σχέδιο σιγά σιγά μεγάλωσε, ἰδίως ἀφοῦ τὸ υἰοθέτησε τὸ κράτος και τοῦ ἐξασφάλισε ἀφθονα τὰ ὕλικὰ μέσα (233, σ. 704). Στὴ σύνταξη ἐργάζονται τὰ τελευταία τρία χρόνια 14 συντάχτες, καχινοὶ κι ἐκτακτοί, μέ βάση κυρίως τὸ ἤδη γνωστό, δημοσιευμένο ἢ ἀνέκδοτο ὕλικόν. Οἱ ἐκθέσεις κάθε χρονιάς (134) δείχνουν σέ τί σημεῖο φτάνει κάθε φορὰ ἡ ἔργασία. Ἡ σύνταξη τοῦ Α' ἔχει περίπου τελειώσει. Μένει ὅμως τὸ κυριώτατο : νὰ συμπληρωθῇ τὸ λίγο σχετικῶς γνωστὸ ὕλικόν μέ ἐπιτόπια μελέτη και συστηματικὴ συλλογικὴ διερεύνηση τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων και νὰ ἐνεργηθοῦν ἐγκαίρως οἱ ἀπαραίτητες γλωσσολογικὲς ἐργασίες. Μιὰ ἰδέα γιὰ τίς ἀναγκαῖες προεργασίες και τὰ ποικίλα μεθοδολογικὰ ζητήματα πού παρουσιάζονται δίνει μιὰ μικρὴ μου διατριβὴ γιὰ τὸ λήμμα(154). Ἐνας πρόχειρος μικρὸς κανόνισμός(139) φιλοξενημένος στό Δελτίο τοῦ ἰνστιτούτου τῶν ἐκκλησιαστικῶν (233) δέν ἔχει νὰ κάμῃ παρά μέ ζητήματα ἐσωτερικὰ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ λεξικοῦ. Σέ γενικώτατες γραμμὲς τὸ νέο σχέδιο συλλογῆς φαίνεται στό τελευταῖο δημοσίευμα τῆς υπηρεσίας τοῦ λεξικοῦ (141), ἐνῶ διάφορες ἄλλες πληροφορίες δίνει στό πολὺ κοινὸ ὁ συντάχτης κ. Βογιατζίδης (130).

νων οἱ πολεμικὲς ἐπιπλοκὲς δυσκόλεψαν φυσικὰ τή συλλογὴ, κι ἀκόμη εἶναι δύσκολο νὰ γνωριστῇ ἡ σημερινὴ ἔργασία ἀπὸ τὸ μοναδικόν του δημοσίευμα (166) μέ τὸ αὐστηρὸ φιλολογικόν του περιεχόμενον. Τὴν κρίση μᾶς θά τὴ μορφώσωμε σωστότερα μελετώντας τὸ ἔργο και τοὺς καρποὺς τῆς Γλωσσικῆς ἐταιρείας, πού λίγο πολὺ ὑποκίνησε και συγκέντρωσε μέ τοὺς διαγωνισμοὺς τῆς ὀλόκληρῃ σχεδὸν τῆ συλλογικῆς ἔργασίας πού ἔγινε ἀπὸ Ἕλληνες στήν Ἑλλάδα τὰ τελευταία δεκάπεντε χρόνια. Τὸ ὕλικόν πού μαζεύτηκε, γιὰ κακὴ τύχη συνήθως ἀνέκδοτο, εἶναι ἴσως ἐφάμιλλο τῶν «μνημείων» τοῦ Φιλολογικοῦ συλλόγου τῆς Πόλης· ἂν δέν ἔγινε περισσότερο φταῖνε βέβαια οἱ λίγοι πόροι. Ὡστόσο ἀμα ζητήσωμε νὰ μάθωμε μέ ποιὸ πρόγραμμα, ποιὲς ὁδηγίες και ποιὰ ὑποδείγματα ζήτησε ἡ Γλωσσικὴ ἐταιρεία νὰ τελειώσῃ τόσα χρόνια τώρα, τὸ μεγάλο τῆς ἔργο, θά δυσκολευτοῦμε νὰ μείνωμε εὐχαριστημένοι. Ἀκόμη και τὰ τελευταία χρόνια, πού οἱ ἀνάγκες τοῦ Νεοελληνικοῦ λεξικοῦ κίνησαν σέ νέα δράση τὴν ἐταιρεία, τὴ βλέπομε στήν τελευταία τῆς προκήρυξη νὰ περιορίζεται ἰδιαίτερος «νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν ἐπὶ τὴν συλλογὴν και τὴν ὅσον ἐνεστιπιστὴν και ἀκριβῆ γραφὴν τῶν τοπωνυμιῶν και λέξεων ἰδιαζουσῶν εἰς ἐπαγγέλματα» (150). Καί ὅμως, κυριώτερο βοήθημα τῶν ἐρευνητῶν, ἀπαιδαγωγῶν συχνά, ἦταν ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια οἱ μεγάλες συλλογὲς τοῦ Χατζιδάκι, προπάντων τὰ «Μεσαιωνικὰ και νέα ἑλληνικά», και σ' αὐτὰ ἦρθε τελευταία νὰ προστεθῇ τὸ γενικώτατο σχετικῶς διάγραμμα συλλογῆς πού ἀνάφερα παραπάνω (141).

Ἀμα σταθοῦμε στήν ἀποψη πού τόνισα, τὴ μόνη πού μᾶς ἐξασφαλίζει μεθοδική, ἀπακριβωμένη και συστηματικὴ ἔργασία, ἀπαραίτητη γιὰ νὰ φτάσωμε χωρὶς χρονοτριβὲς και μέ ὅλη τὴν ἐπίγνωση σκοποῦ και μέσων στό ἀποτέλεσμα, καθὼς δὲ γίνεται σήμερα και στὴ δόση, χωρὶς ἄλλο θά βροῦμε τίς ἐργασίες αὐτὲς πέρα πολὺ φτωχῆς. Πόσο πολλὲς και πόσων εἰδῶν συλλογὲς δὲ θά μπορούσε νὰ ζυγηθῇ και νὰ ποδηγετηθῇ μιὰ γλωσσικὴ ἐταιρεία στήν ἑλληνικὴ πατρίδα, ἂν μέ κατάλληλη πραγματικὴ ἔργασία ἐμφύχωνε και κατάρτιζε ὅλους ὅσοι θέλουν και μποροῦν νὰ βοηθήσουν τὴ μελέτῃ τῆς μητρικῆς γλώσσας. Ὅσο πολὺτιμα κιάν εἶναι γιὰ τὸ δημοδιδάσκαλο στό χωριὸ του και τοὺς ἄλλους συλλογεῖς τὰ διδαχτικὰ πορίσματα ὅσα θησαύρισε στοὺς πολυσελίδους τόμους τῶν

Μεσαιωνικῶν ἢ πολύχρονη ἐργασία τοῦ συγγραφέα τους, δὲν εἶναι βέβαια αὐτὰ τὰ ἔργα ποῦ θὰ τοὺς δδηγήσουν καὶ στὴν ἔραυνα. Κοντὰ τους χρειάζονται γιὰ νὰ κινήσουν καὶ ν' ἀνοίξουν τὸν ὄρλιζοντα καὶ νὰ δείξουν δρόμους μεγάλους μερικὰ εἰσαγωγικὰ βιβλιαράκια, συστηματικώτερα καὶ πολυμερέστερα, καὶ ἀκόμη ἓνα πρότυπο διαλεκτολογικὸ ἔργο, στὸ εἶδος τῆς μοναδικῆς ἐργασίας τοῦ Kretschmer γιὰ τὰ μυτιληνιώτικα, ὅπου ὅμως μὲ λιγώτερες λεπτομέρειες γιὰ τὰ φωνητικὰ ζητήματα καὶ μὲ πλατύτερα ὄρια θὰ ἐξετάζονται ὑποδειγματικὰ ὅλα ὅσα μᾶς ἐνδιαφέρουν στὴν ἐθνικὴ γλῶσσα, καὶ ζητοῦμε νὰ μᾶς τὰ δείξῃ ὁ ἐρευνητῆς ποῦ ἔρχεται νὰ μᾶς μιλήσῃ γιὰ τῆς ἰδιαίτερῆς του πατρίδας τὸ ἴδιωμα. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ποῖος θὰ μᾶς τὸ χάρισῃ; Ἐνα τέτοιο πρότυπο ἔργο, ὄχι μόνο θὰ δώσῃ ἀφορμὴ νὰ πληθύνουν μὲ κάποιο ἑνιαῖο πρόγραμμα κάθε εἶδος συλλογῆς καὶ μονογραφίης, τώρα ποῦ κι ἔξω ἀπὸ τοὺς κύκλους τοῦ δημοτικισμοῦ ἀρχισαν νὰ μελετοῦν ἀφοδῶτερα τὴ δημοτικὴ — δημοσιεύονται μάλιστα καὶ διορθώσεις δημοτικῶν τραγουδιῶν κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Κόντου (130, τ. 26) — μὰ καὶ θὰ βοηθήσουν ὥστε ὁ τι δημοσιεύεται νὰ εἶναι πιὸ καλογραμμμένο, μεθοδικό, εὐσύνοπτο, πιὸ οὐσιαστικὸ ἀκόμη ἀπὸ τὰ σημερινὰ καὶ πλουσιώτερο σὲ ὅλη χρῆσιμη.

35. Ὡς ἐδῶ θέλησα νὰ δώσω μιὰ εἰκόνα γιὰ τίς θησαυριστικὰς ἐργασίες ποῦ ἐγίναν καὶ ποῦ ἔχουν νὰ γίνουν, ἀναγκαστικὰ ὅμως ἐγίνε λόγος καὶ γιὰ συλλογῆς ποῦ συνοδεύονται μὲ τὴν κατάταξη καὶ μὲ κάποια γραμματικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ὅλικου αὐτοῦ. Καιρὸς τώρα νὰ δοῦμε ὅσα ἔργα ἔχουν ἀποκλειστικώτερα γραμματικὸ χαρακτήρα, καὶ εἴτε περιόριζονται νὰ διαφωτίσουν ἓνα ἐτυμολογικὸ ἢ γραμματικὸ ζήτημα ἀπὸ τὸ γνωστὸ ἤδη ὅλικό, ἢ καθρεφτίζουν γραμματικὰ καὶ συνολικώτερα μιὰ διάλεκτο ἢ μιὰ γλῶσσα ἢ ὀρισμένα γλωσσικὰ φαινόμενα. Στὰ ἔργα κυρίως αὐτὰ θὰ κριθῇ ἡ ἐπιστημονικὴ παραγωγή κι ἐργασία, ὅσο κιὰν αὐτὴ χρειάζεται καὶ φανερώνεται καὶ στὴ μέθοδο ποῦ θησαυρίζεται καὶ καταγράφεται ἢ πιὸ ἀσήμαντὴ ἀκόμη συλλογῇ. Καὶ προπάντων στίς συνολικώτερες μελέτες ποῦ ἀνάφερα τελευταῖα θὰ κρίνωμε τὸ ὄριμασμα τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης καὶ τῆ γενικώτερη μόρφωση τῶν δημιουργῶν τῆς.

Ὅχι πὼς πρέπει νὰ ὑποτιμηθεῖν οἱ διάφορες λεπτομερειακὰς μικροεργασίες, ἀπαραίτητες ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἐπιστήμονα, ποῦ ἐκεῖ

θὰ δξύνῃ τὸ παρατηρητικὸ του καὶ θὰ δοκιμάσῃ τὴν κρίση του, μὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπιστήμη τὴν ἴδια, ποῦ τῆς χρειάζεται ἓνα ποσὸ ἐξακριβωμένη πείρα γιὰ νὰ στηρίξῃ τίς γενικώτερες τῆς ἀλήθειες. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὴν ξερὴ λεπτομερειακὴ ἐργασία, μιὰ γενικώτερη ἀντίληψη εἶναι κελνὴ ποῦ ζωογονεῖ καὶ ποῦ ὑψώνει τὸν ἐπιστήμονα, ἢ συναίσθηση τοῦ μεγάλου σκοποῦ τοῦ ὅλου στ' ὅποιο ἀνήκει τὸ ἐπιμέρους· καὶ αὐτὴ γίνεται γόνιμη καὶ ὠφέλιμη, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐπιστήμη, ἀμα μᾶς καθρεφτίζει ἀρμονικὰ συνυφασμένα σὲ μιὰ ἀλήθεια τὰ μέρη τῆς, ποῦ μόνο σὰ μέρη ἑνὸς ὅλου πρέπει συνθετικὰ νὰ ἔχουν νοηθῇ, μὰ καὶ ἀμεσώτερα γιὰ τὴν κοινωνία — ἀμα δημιουργοῦνται μὲ κάποια ἀνώτερη σύνθεση ἔργα συνολικὰ, ποῦ νὰ φωτίζουν ὁλόκληρα θέματα ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ κλάδου ἢ καὶ ἐποχῆς.

Σύμφωνα μὲ αὐτὰ θὰ ἐξετάσω ἐδῶ μικρότερες γλωσσικὰς διατριβές, ἔργα γραμματικὰ συνολικώτερα κι ἐκδόσεις.

36. Ἄν σὲ ἄλλα ἔθνη μὲ μεγαλύτερη πνευματικὴ κίνηση καὶ μὲ πιὸ θερμὴ ὑποστήριξη τῶν γλωσσικῶν σπουδῶν εἶναι σπάνιες οἱ αὐθυπόστατες γραμματικὲς μελέτες σὲ βιβλία, εἶναι φυσικὸ νὰ βροῦμὲ στὴν Ἑλλάδα τίς μελέτες αὐτὲς σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὰ γλωσσικὰ καὶ φιλολογικὰ περιοδικὰ. Αὐτὰ εἶναι πρῶτα ἡ Ἄθηνᾶ, τὸ γνωστὸ ὄργανο τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐταιρείας (160), ποῦ μὲ τὴν τεχτικὴ συνεργασία τοῦ Χατζιδάκι καὶ τὸ νεοσύστατο Δελτικὸ γράφικὸ τῆς ἀρχεῖο (164), ἐγίνε τὸ κύριο ὄργανο τῶν γραμματικῶν διατριβῶν, ἐπειτα ἡ Λαογραφία (165) καὶ ἡ Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς (163), καὶ τέλος μερικὰ ἄλλα περιοδικὰ, καθὼς ἡ Ἐπετηρὶς τοῦ Παρνασσοῦ (144), ὁ Νέος Ἑλληνομνημῶν, ἡ Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερὶς (161), τὰ Χρονικὰ (168) καὶ ἡ Ἀγωγή (232). Τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἔχουν κυρίως ἱστορικὸ, φιλολογικὸ καὶ ἐκπαιδευτικὸ χαρακτήρα, φιλοξενοῦν ὅμως ἐδῶ καὶ κεί γραμματικὲς μελέτες, ἢ τουλάχιστο γλωσσικὸ ὅλικό, ἐνῶ τὸ Δελτικὸ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου τίς ἔχει ἀποκλεισμένες σύμφωνα μὲ τὸ γενικώτερό του πρόγραμμα, ὅσο δὲ σχετίζονται ἀμεσώτερα μὲ τὴν πραχτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς γλωσσικῆς μεταρρύθμισῆς²³.

23. Οἱ τελευταῖοι τόμοι τῶν περιοδικῶν αὐτῶν μᾶς δίνουν ὡς κυριώτερες γραμματικὲς διατριβές, ἡ Ἄθηνᾶ : δύο μικρὲς διατριβές τοῦ Χατζιδάκι γιὰ τὸ εὐφωνικὸν στὴ γλῶσσα μᾶς καὶ τὴν ἐτυμολογία τῶν Γιαν-

Ἄφρα ἐπίτηδες τελευταίο τὸ Λεξιγραφικὸ ἄρχειο (166), τὸ νεοσύστατο παράρτημα τῆς Ἀθηνᾶς, πού ὥστόσο εἶναι τὸ πλουσιώτερό μας περιοδικὸ σὲ γλωσσικὲς διατριβές. Ἡ ἴδρυσή του δίνει καινούρια ζωὴ στὴν Ἀθηνᾶ, πού μὲ ὄλες τίς ἀξιόλογες μελέτες τοῦ διευθυντῆ τῆς γίνονται τὰ τελευταῖα χρόνια ὄλο καὶ ἰσχυρότερη, καὶ ἡ συνεργασία πού τῆς φέρνουν τόσες νέες δυνάμεις ἀπὸ τὴ σύνταξη τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ ἔδωσε κάποια ἐλπίδα πὺς μέσα ἀπὸ μιὰ εὐγενικὴ ἀμίλλα θὰ μπορέσει μιὰ μέρα νὰ γεννηθῆ ἡ κίνηση πού θὰ μᾶς δικαιώσει ἅμα μιλοῦμε γιὰ σπουδὲς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας στὴν Ἑλλάδα. Εἶναι μόνο κρῖμα πού ὁ σκοπὸς τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ ὠρίστηκε τόσο στενὸς καὶ περιφρισμένος, ὅχι τόσο ἀπὸ γενικότερη ἀποψη, νὰ προκόψουν δηλαδὴ οἱ γραμματικὲς σπουδές, ὅσο κυρίως ἀπὸ τὴ στενότερα εἰδικὴ σκοπιμότητα τοῦ

τοῦ, μαζί μὲ τὴν ἐξήγησι μερικῶν τοπωνυμιῶν ἀπὸ τὸ Στ. Δραγοῦμη καὶ τὸ Φ. Κουκουλέ, καὶ — σημεῖα τῶν καιρῶν — μιὰ μελέτη γιὰ τὸν Κάλβο — ἡ Πανεπιστημιακὴ Ἐπετηρίδα: διάφορες διατριβὲς τοῦ Χατζιδάκι γιὰ ἔτυμολογικὰ καὶ γραμματικὰ ζητήματα (λ. χ. γιὰ τὸ πὺς βῆκαν οἱ ὀνομασίες *Γάννα*, *Δουλάτες*, *Φιλιάτες*, πὺς ἐγενε ὁ Παῦλος *Παυλῆς*, γιὰ τὴν ἔτυμολογία τοῦ *ξεφτώ*, τοῦ *θαράτης*, γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ Ἐρωτοκρίτου — στὴ λαογραφία ἔχομε μιὰ διδαχτικὴ μελέτη τοῦ Πολίτη γιὰ τὰ «ὑβριστικὰ σχήματα» (*σφάκελο*, *μοιτζία*, *ποῦλος*, *σαμάρο*) — στὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Παρνασσοῦ μιὰ διατριβὴ τοῦ Χατζιδάκι «περὶ τῆς χρήσεως τῶν ξένων καὶ τῶν νεωτέρων καταλήξεων», στὴν Ἀγωγή ἄρθρο τοῦ Μπούτοφρα γιὰ ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ σημαντικό ζήτημα πού δὲν τὸ λύνει ὅμως («Στοιχεῖα μεταδοθέντα ἐκ τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων εἰς τὴν νεοελληνικὴν κοινὴν» τέλος στὴν Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίδα (1913) τὸ ἄρθρο τοῦ Μιστριώτη γιὰ τὴν ἔτυμολογία τῶν Γαλιτσιῶν (ἀπὸ τὸ τούρκικο *Γιοντάνηδες* = Ἴωνες, Ἕλληνες — γιατί τάχα οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῶν *Γαλιτσιῶν*, μὲ τὰ ἐρεῖπια τῆς Πέλλας θύμιζαν στοὺς Τούρκους τοὺς Ἕλληνες στὴ Μικρασία, ὀνομασιμένους ἀπὸ τοὺς Πέρσες Ἴωνες, καὶ εἶσι ἐβγαλαν τὴν πόλιν τοὺς *Γιονκασιῶν* — ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ γραφοῦν σειρὰ ἀπὸ ἀντίγνωμα ἄρθρα ἀπὸ τὸ Χατζιδάκι (163), πού τὸ ἔτυμολόγησε ἀπὸ τὸ μεσαιωνικὸ *Γιάντζα* (τόπος τοῦ *Γιαντιῶν*, δηλ. τοῦ *Γιάννη*), ἐνῶ ὁ ἀρχαιολόγος Οἰκονόμου (161) ἀντιπρότεινε μὲ περισσότερη πιθανότητα τὸ τούρκικο *Γεντζε* (=νεὰ πόλις), καὶ ἐπικατέστηκε τὴν Καρασὺ *Γεντζε* (παλιὰ πόλις), πού βρέσκειται κοντὰ στὴ δική μας *Γεντζε* ἢ *Γιεντζεβαρδά*, καὶ πού τὸ τζε αὐτὸ τὸ βρέσκειμε στὸ Ἐσκιζέ (Παλαιόπολις), *Σερφιζέ* (τὰ *Σέρβια*), *Γκουμντζε* (*Γουμέντζα*). Τοῦ Μπούτοφρα ἔχομε ἀκόμη σὲ ξενόγλωσσο περιοδικὸ μιὰ μικρὴ μελέτη γιὰ ὄσες ὀνομασίες δίνουσι περιγελαστικὰ στοὺς γειτονικοὺς μᾶς λαοὺς (143). Ἄς προσθέσω καὶ τοῦ Χατζιδάκι μιὰ γραμματικὴ μελέτη γιὰ τὰ κρητικὰ, πού συνοδεύει τὴ νέα ἐκδόσι τοῦ Ἐρωτοκρίτου (140).

λεξικοῦ τοῦ ἴδιου. Τὸ μοναδικὸ του ὄργανο γιὰ νὰ ἐπικοινωνῆ μὲ τὸ κοινόν, πού θὰ εἶχε κοντὰ στ' ἄλλα ἔργο νὰ φωτίσει ὄλους ὄσους ἐνδιαφέρονται γιὰ τὸ σκοπόν, τὸ πρόγραμμα καὶ τὴν προκοπὴ τοῦ λεξικοῦ, πού θὰ τὸ στήριζε καλύτερα στὴν κοινωνικὴ συνείδησι, καὶ ἀκόμη πού θὰ προκαλοῦσε μὲ κατάλληλη ἀρθογραφία καὶ ἐνέργεια τὴν πλοῦσια συγκομιδὴ νέου ὄλικου, περιορίστηκε κυρίως νὰ καταχωρίζουν οἱ συντάχτες τοῦ λεξικοῦ διατριβὲς πού συμπληρώνουν τὰ συνταχτικὰ τοὺς ἄρθρα (166, σ. γ')²⁴.

37. Τελειώσε ἡ σειρά τῶν γραμματικῶν διατριβῶν. Ἔργα μὲ γενικώτερο χαρακτῆρα ἔχω νὰ σημειώσω τοῦ Χατζιδάκι ἓνα γλωσσικὸ ἐκλαϊκευτικὸ βιβλιόρακι (158· βλ. § 48), μιὰ Γενικὴ γλωσσικὴ, πού χρησιμοποιεῖ ἀφθονο τὸ ὄλικόν τῆς νέας μας γλώσσας, καὶ ἓνα χρησιμώτατο βετανολογικὸ λεξικόν μὲ 1150 πυκνωτωπώμενες σελίδες ἀπὸ τὸ βοτανικόν *Γεννάδιον* (132), «περιλαμβάνον τὰ ὀνόματα, τὴν ἰθαγένειαν καὶ τὸν βίον ὑπερδρακασιχιλίων φυτῶν τῶν ὁποίων περιγράφονται καὶ ἡ ἱστορία, ἡ καλλιέργεια, τὰ προϊόντα, αἱ νόσοι» (βιβλιοκρ. 164: 5.665). Ἡ σημασία τοῦ Λεξικοῦ αὐτοῦ γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ λαογραφία εἶναι μοναδική, καὶ κοντὰ στὴ βιβλιογραφικὴ του ἐπάρκεια σημαντικὴ εἶναι ἡ ἰδιαίτερη ἐργασία πού ἐγενε ἀπὸ τὸ συγγραφέα. Γενικώτερο χαρακτῆρα ἔχουν ἀκόμη ἔργα καθὼς ἡ Ὄρθογραφία μας (110)

24. Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ Ἀρχείου μᾶς δίνει μιὰ σειρά διατριβῆς γιὰ διάφορα ἔτυμολογικὰ καὶ γραμματικὰ ζητήματα τῆς νέας γλώσσας. Ἔτσι γίνεται λόγος μέσα σὲ διακόσιες πλούσιες σελίδες γιὰ τὸ *ἀνταῖνο*, *ξανταῖνο* κτλ., γιὰ τὴν πρόθεσι *ξε*, τὸ *βάτραχος* καὶ τὸ *ἄπου*, πού (=ὁ ὁποῖος), τὸ *βρομία*, *βρομῶ* ἀπὸ τὸ *βρομῶ*, *βρομῶ* ἀπὸ τὸ Χατζιδάκι, γιὰ τὴν ἔτυμολογία τοῦ *Γραβιά* (*γράφος*, *γράφος*, ὀνομασίες δέντρων, ἀρχ. *γράφιον*), τοῦ *γκάβος* (λατ. *cavus*) κτλ. ἀπὸ τὸν Ψάλλη, τοῦ *θλάβω*, *θλαψούρι* ἀπὸ τὸ *Δεκαβέλλα*, ἀπὸ τὸ *βάλ'* τὸν *ῥήρα*, (κυρίως: *βάλ'* τοῦ *πασοῦ σου ῥήρα*), *στρώων* σὲ ξύλον (οἱ Βυζαντινοὶ φώναζαν κατὰ τὸν Τζέτζη: ἄρον, ἄρον, *στρώων* αὐτοῦ... γιὰ νὰ δέσουν χειροπόδαρα ὄσους θὰ ξυλοκοπηθοῦν ἀργότερα) κτλ. ἀπὸ τὸν Κουκουλέ, γιὰ τὴν ἔτυμολογία τοῦ *μαγαρίζω* ἀπὸ τὸν Ἄμαντο. γιὰ τὰ *καφουρά* ἀπὸ τὸ Βογιατζίδη, γιὰ διάφορους φυτολογικοὺς ὄρους ἀπὸ τὸ Στεφανίδη, τέλος γιὰ διάφορες ἀκόμη λέξεις πού ἔτυμολογεῖ πειστικὰ ἢ ἠμισοφρα ὁ Εἰανθοῦδίδης ἀπὸ τὴ Κρήτη, καθὼς ἀγάλι *ἀγάλι* (*γαλίνα* - *ἀγάληνα* - *ἀγάληνα*, *ἀγάλην* - *ἀγάλην*), *ζουγλός* (ὁ *σαμάτης*, *ζουλιῶ*, *ζουλιός*), *λαγκάδι* (*λαγόν*, *λάγκος*, μεσαιων. κ. νέο (=καὶ *λαγόν*) *λαγκός* = *κοιλιάδα*), *λαχτᾶρα* (*λαχτίζω*, — *εἰ* ἢ *καρδιά*), *μαγγάδι* (λεπτὸ σκέπασμα (τοῦ κεφαλοῦ), *μανός* ἄραιός), *ριζικό* (*ρίζα*, πβ. *λερίζωσαν* καὶ *γέρισαν*, νὰ *ριζώ'* ἢ *νύφη*), *σταγιό* (*ἀσθεγῆς*).

που αποβλέπουν στη συστηματική και την πραχτική καλλιέργεια της δημοτικής' γι' αυτά όμως θα γίνει λόγος παρακάτω.

Μένει να εξετάσω την τελευταία κατηγορία, τις φιλολογικές εκδόσεις. Έδώ δὲν ἔχουν να σημειωθούν πολλά βιβλία, τὰ δυο όμως που βγήκαν αξίζει να τ' αναφέρω ιδιαίτερα. Είναι ο Έρωτόκριτος από τον Ξανθοουδίδη στην Κρήτη (140) και από τον Πολίτη μιὰ διαλεκτὴ συλλογὴ τραγουδιῶν (149). Οἱ «Ἐκλογές» αὐτὲς μᾶς παρουσιάζουν συγκεντρωμένο και «ἀποκαταστημένο» ἀπὸ τὸ μοναδικὸ μελετητὴ ὃ τι καλύτερο ἔχει να δελεῖ η λαϊκὴ μας ποίηση, με διδαχτικὸς ὑπομνηματισμούς, με ἐρμηνευτικές σημειώσεις και με δλόκληρη τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἡ συλλογὴ κρήθηκε κιόλας σὲ περασμένο Δελτίο (120: 3.289) και για να ξαναπῶ τὰ ἴδια λόγια: «ἡ σημασία της πολλαπλῆ. Ὅχι μόνο μᾶς δίνει κορυφωμένη τὴν ἐντύπωση ἀπὸ τὴ λαϊκὴ λογοπλαστικὴ δύναμη, μὰ μᾶς ἀνοίγει τώρα για πρώτη φορά ὄλους τοὺς θησαυροὺς τῆς λαϊκῆς ψυχῆς. Ἀκόμα παραπάνω, για τὸν ποιητὴ, για τὸ ζωγράφο, για τὸ μουσικό, για κάθε τεχνίτη και κάθε πλάστη ὀλικού που θάθελε ν' ἀντιλήσῃ ἀπὸ τὴν πηγὴ... τῆς λαϊκῆς μουσας, και ιδιαίτερα για τὸν παιδαγωγὸ που θάθελε και να γνωρίσῃ σὲ παιδὶ τὴ σημερινὴ Ἑλλάδα σὲ όλες της τις συγκινήσεις και σὲ όλα της τὰ συναισθήματα και... να πλάσῃ γνήσιους Ἕλληνες, δίνονται τώρα ζωντανέμενα τ' ἀριστουργήματα, που κίνησαν τὸ θαυμασμὸ τῶν πιδ διαλεχτῶν πνευμάτων τοῦ αἰῶνα μας».

Ὁ Έρωτόκριτος πάλι, ἡ ἔκδοση που περιμέναμε ἀπὸ καιρό, με ὄλα τὰ φεγάδια και τις ἀτέλειες που παρουσιάζει, τιμᾶ και αὐτὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, και θάπρεπε να κριθῆ διεξοδικὰ και να γνωριστῆ περισσότερο· αὐτὸ θὰ τὸ βοηθήσῃ μιὰ μικρότερη λαϊκὴ ἔκδοση. Ἄς ἐλπίσουμε πὸς τὰ βιβλία αὐτὰ θὰ ἐγκαινιάσουν μιὰ σειρά φιλολογικὲς ἔκδοσεις ἀπὸ τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα τῆς γλώσσας μας, ἔργο που και τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία θὰ γυμνάσῃ και θὰ τιμῆσῃ, και τὴν κοινωνία θὰ φέρῃ σὲ στενώτερη γνωριμία με τὴ φιλολογία της. Να ἐλπίσουμε πὸς ἀνάμεσα σ' αὐτὰ θὰ δοῦμε και νέες «ἐκλογές», ἀπὸ τις παραδόσεις και τὰ παραμύθια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ;

38. Εἶδαμε τὴ γλωσσικὴ και γραμματικὴ ἐργασία τῶν Ἑλλήνων νεοφιλολόγων. Για να ἔχουμε όμως δλόκληρη τὴν εἰκόνα τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν πρέπει ν' αναφερθοῦν και τὰ ἔργα τῶν ξένων, τουλάχιστο τὰ κυριώτερά τους.

Ἀπὸ τις μελέτες που μιλοῦν ἀποκλειστικώτερα για τὴ γλῶσσα μας ἔχομε πρῶτα τοῦ Γάλλου Pernot (147) τὴν πρώτη παράδοση που ἔκμε σὲ νεοσύστατη ἔδρα τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας και φιλολογίας σὲ Παρίσι, μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση για τὸ νέο μάθημα που διδάσκειται τώρα σὲ γαλλικὸ Πανεπιστήμιο με χορηγία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἀπὸ τὸν ἴδιο ἔχομε και μιὰ συλλογὴ νεοελληνικῆς γραμματολογικῆς μελέτης για τὸ Διγενή, τὸν Πρόδρομο και τὰ ἑκατόλογα τῆς ἀγάπης, καθὼς και μερικὰ ἔργα τῆς κρητικῆς φιλολογίας (148). Ἐπειτα ἔρχεται μιὰ ἄλλη διάλεξη σ' ἓνα ἀγγλικὸ Πανεπιστήμιο, ἀπὸ τὸ νεκρὸ δυστυχῶς σήμερα νεοελληνιστὴ και φίλο τῆς Ἑλλάδας Α. Thumb, με θέμα τὴ σημασία που ἔχει ἡ νέα μας γλῶσσα για ὄλους ἔχουν τ' ἀρχαία, και ἴδιως ὄλους καταγίνονται με τὰ ἑλληνικὰ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς (153). Κοντὰ σ' ἄλλα ὀρίζει σὲ μελέτη αὐτὴ ὃ συγγραφέας, ἀναχωρώντας ἀπὸ τὰ σημερινὰ ἰδιώματα που ἀπὸ τὰ 500 μ. Χρ. πρωτεπαρουσιάζουν χαρακτηριστικὲς διαφορές, γνωρίσματα τῆς κοινῆς γλώσσας που μιλοῦσαν τότε (λ. χ. ἔλεγαν ἀπὸ τότε ὀχτῶ, Κωνσταντίνος (χωρὶς ν), τῆς γλώσσας - γλῶσσες, ψωμάς - ψωμάδες, ἐμέν(α), (ἐσέν(α), σεις - σᾶς, εἶμαι - εἶσαι - (ἐνι)), και δείχνει ἀκόμη ὄαν ποιὲς ἀπὸ τις σημερινῆς διαλεκτικῆς ποικιλίες ἔχουν τὴ ρίζα τους ἀκόμη παλαιότερα, σὲ τὴν ἀρχαία γλῶσσα (λ. χ. ἀδερφός κοντὰ σὲ ἀδελφός, ἐλάβασι κοντὰ σὲ ἔλαβαν, γράψε - γράφον). Είναι μελέτη ἀξιόλογη, πλούσια σὲ ἀπόψεις της και διδαχτικὴ, που ἀξίζει να μεταφραστῆ δλόκληρη. Συνολικώτερα ἔργα ἔχομε τοῦ Thumb τὴ γραμματικὴ (βλ. § 51) και τοῦ Dawkins τὸ βιβλίο (§ 32) με τὴ φωνολογία, τὸ τυπικὸ και τὴ σύνταξη τῶν μικρασιατικῶν ἰδιωμάτων.

Μένουν ἀκόμη μερικὰ μεγαλύτερα γραμματικὰ ἔργα, ἱστορικὰ ἢ γλωσσολογικὰ, ὄπου, ὄς είναι και περαστικά, μνημνεύεται και ἡ νέα γλῶσσα: τοῦ Brugmann - Thumb ἡ νέα ἔκδοση τῆς (ἀρχαίας) ἑλληνικῆς γραμματικῆς (131), και τοῦ Meillet ἡ σύντομη και τόσο φωτεινὴ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας (142: βιβλιεκρ. 232: 133). Τὸ πρῶτο, ἱστορικὴ κυρίως γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας γλώσσας, ἔδωσε σὲ τὴ νέα του ἔκδοση, γινωμένη ἀπὸ τὸν Thumb, κάποια θέση και σὲ τὴ μεταγενέστερη ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἐνῶ τὸ δεύτερο, γραμμένο ἀπὸ τὸ γνωστὸ καθηγητὴ τῆς γλωσσολογίας σὲ Παρίσι, ἀφιερώνει τὸ τελευταῖο του κεφάλαιο σὲ σχηματισμὸ τῆς νεοελληνικῆς κοινῆς.

Ἀπὸ ἐκδόσεις κειμένων τῆς δημοτικῆς ἔχομε, ἀπὸ τὰ 1913 καὶ αὐτὴν, τὴν ἑπισημὴν συλλογὴ τῶν τραγουδιῶν τῆς ἀγάπης ἀπὸ τὸ 15. αἰῶνα (135), μὲ γαλλικὴ μετάφραση καὶ κριτικὰς σημειώσεις, βιβλίον ποῦ ἐνδιέφερε καὶ πλατύτερον κύκλον ἀναγνώστες.

39. Οἱ μελέτες ὅσες εἶδαμε ὡς ἐδῶ εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλες. Καιρὸς τῶρα νὰ ζητήσωμε νὰ πάρωμε μιὰ συνολικὴ ἐντύπωση γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐργασία ποῦ γίνεταί σήμερον τῆς γλώσσας μας. Ἄν ἡ προσπάθεια αὐτὴ δείχτηκε παραπάνω γόνιμη (§ 4δ, 15δ), ἂμν ἐξετάζονταν ἡ πρακτικὴ καλλιέργεια καὶ ἡ σημερινὴ διαμόρφωση τῆς δημοτικῆς, εἶναι φυσικὸ νὰ περιμένωμε καὶ τῶρα ὁμοιο κέρδος. Ὅχι μόνον θὰ κριθῆ καλύτερα τὸ περιεχόμενον καὶ οἱ καρποὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας μὰ θὰ ξεκαθαριστῆ καλύτερα τὸ εἶδος τῆς, ἡ προκοπὴ καὶ ἡ ἀξία τῆς.

Οἱ νεοελληνικὲς γραμματικὲς σπουδὲς παρουσιάζουν σήμερον τὴν Ἑλλάδα, ὅσο βλέπω, τ' ἀκόλουθα γενικὰ γνωρίσματα ποῦ θ' ἀναλύσω ἀμέσως παρακάτω:

α) τὸ θέμα τους εἶναι συνήθως ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τῆς γλώσσας, ἡ λέξις, ἡ φωνητικὴ καὶ τὸ τυπικόν, ἐνῶ ἡ σύνταξις λ. χ. λίγο μελετήθηκε ἀκόμη καὶ τῆς σημασιολογίας τῆς λείπει κάποια συστηματικώτερη διερεύνησις (120: 5.285). Ἡ ἐρευνα, ποῦ δὲν ἐφαρμόζει ἀκόμη πάντοτε τὴ σύγχρονον ἐπιστημονικὴν μέθοδον, περιορίζεται συνήθως στὰ στενότερα ὅρια τῶν πρόχειρότερων ἀπόψεων ποῦ μπορεῖ νὰ παρουσιάσῃ ἡ μητρικὴ γλώσσα, χωρὶς νὰ ἔχουν μελετηθῆ μὲ ἀνάλογον φροντίδα καὶ συστηματικώτερα οὔτε τόσες ἄλλες γλωσσικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ λαοῦ, οὔτε τὰ φαινόμενα δανεισμοῦ μεταξὺ διαλέκτων, οὔτε οἱ σχέσεις τῆς ἐθνικῆς γλώσσας μὲ τὴς γειτονικὰς, οὔτε τὰ γλωσσικὰ διδάγματα γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

β) τὸ εἶδος τους εἶναι συνήθως, ὅσο δὲν πρόκειται γιὰ συλλογὰς ὄλικον καὶ ἄλλα περιγραφικὰ ἔργα, μικροεργασία λεπτομερειακὴ (Detailarbeit).

γ) ἡ γλωσσικὴ τους μορφή εἶναι ἡ καθαρεύουσα, μάλιστα μὲ τὸν ἀκαδημαϊκὸν τῆς φιλολογικὸν τύπον.

δ) τὴν διατύπωσίν τους παρουσιάζουν κάποια ἀρρυθμία, ποῦ γενικώτερα παρουσιάζεται ὡς ἑλλειψὴ ἀπὸ ἐπιστημονικὴν ὀργάνωσιν.

ε) ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τους μὲ τὴν κοινωνίαν, τοὺς λείπει ἡ σωστὴ προσαρμογὴ στὴς σημερινὰς κοινωνικὰς καὶ γλωσσικὰς ἀνάγκας.

ζ) τὰ ἰδιαίτερα τους γνωρίσματα μαρτυροῦν γενικὰ πὺς δὲν εἶναι γέννημα νεοελληνικῆς ἐπιστημονικῆς ζωῆς.

40. Α) Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον παρατήρησα κίβλας ἄλλοι πὺς εἶναι καιρὸς καὶ γιὰ τὴν συλλογὴν τοῦ ὄλικου νὰ ἐφαρμοστοῦν καὶ νὰ γενικευτοῦν οἱ μέθοδοι τῆς σύγχρονου ἐπιστήμης (λ. χ. φωνητικὴ πειραματικὴ, διαλεκτολογία συστηματικὴ, γλωσσικὸν γεωγραφικὸν ἀτλαντὸν κτλ.) καὶ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ γλωσσικοῦ ὄλικου πρέπει νὰ γίνῃ πολυμερέστερη. Ἄν ὡς σήμερον προσέξαμε περισσότερο τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τῆς γλώσσας ὁ λόγος εἶναι βέβαια καὶ πὺς ὕστερον ἀπὸ τὸ 1870 εἶχαμε καὶ τὴν Ἑδρώπην μιὰ γονιμώτατη ἀνάλογον ἐρευνα, καὶ πὺς ἡ σχολὴ ἐκείνη, νὰ πῶ ἔτσι, ἡ νεώτατη τότε καὶ μόνον σύγχρονον ἐπιστημονικὴν, μεταφυτεύτηκε τὴν Ἑλλάδα μὲ τὸ Χατζιδάκι. Ἐνας λόγος εἶναι καὶ ἡ εὐκολία ποῦ παρουσιάζει ἡ ἐρευνα τῶν ζητημάτων αὐτῶν. Φταίει ὅμως ἀκόμη, νομίζω, ὁ νεοελληνικὸς φορμαλισμὸς ποῦ σημείωσα (§ 24), ποῦ μᾶς κάνει νὰ βλέπωμε τὴν οὐσίαν πρὶν ἀπ' ὅλα στὸν τύπον. Ἐτσι ὄχι μόνον ὑψώνωμε ἀπόλυτα τὴ γλωσσικὴν μορφήν πάντων ἀπὸ τὸ περιεχόμενον (ἀττικισμὸς, φευτοκλασικισμὸς, καθαρεύουσα), μὰ καὶ τὴν γλώσσα καθ' ἑαυτὴν προσέχομε προπάντων τὴν ἐξωτερικὴν τῆς μορφήν (τὴ φωνητικὴν τὸ γράμμα πρὸ πολὺ ἀπὸ τὸν ἦχον). Καὶ ἔσχετα ὅμως ἀπ' αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ μιὰ πολυμερέστερη μελέτη, γιὰ τὰ διάφορα γλωσσικὰ καὶ ἱστορικὰ θέματα καὶ τὰ ζητήματα τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ποῦ κρύβει ἡ ἐρευνα τῆς γλώσσας, τῆς δικῆς μας καὶ τῶν γειτόνων μας. Ἐτσι θὰ κινήθῃ καὶ τῶν μὴ ἐιδικῶν ζωηρότερον τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴς νεοελληνικὲς σπουδὰς²⁵.

41. Β) Ὡς πρὸς τὸ λεπτομερειακὸν χαρακτήρα τῶν γραμματικῶν διατριβῶν εἶπα παραπάνω (§ 35) πὺς τὸ γνωρίσμα αὐτὸ δὲν

25. Τέτοια θέματα σημειῶνω πρόχειρα: ἐπαγγελματικὲς καὶ συνθηματικὲς γλώσσες, χυδαῖσμός, δάνεια μεταξὺ διαλέκτων, τὰ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα τῆς κοινῆς ἀρβανίτικα, βλάχικα, βουλγάρικα, τοιγκάνικα, ἡ ἐπίδρασις τους στὰ ἑλληνικὰ καὶ ἀντίθετα, ἡ ἐπίδρασις τῆς καθαρεύουσας στ' ἀρβανίτικα, ἑλληνοαρβανίτικη ἀνάμιξις κτλ.— ἡ γλωσσολογικὴ ἐργασία τοῦ δημοτικοῦ κτλ.

μπορεί να ελαττώσει τη σημασία και την αξία της καθεμιάς τους. Τονίζω όμως, πώς μας χρειάζονται και γενικώτερες και συνθετικώτερες έργασίες, και πώς έχουμε το δικαίωμα να τις ζητήσουμε με όσα ξέρουμε πια σήμερα για τη γλώσσα μας και την ιστορία της. Ωστόσο ή σχετική αποκλειστικότητα της φιλολογικής παραγωγής σε λεπτομερειακές έργασίες και ή ξερή συσχέτιση ή ή έξωτερική γενίκευση που δοκιμάζεται συνήθως σ' αυτές δυναμώνουν την ύποψια πώς οι νεοελληνικές σπουδές δεν έχουν φτάσει ακόμη στο επιστημονικό ώριμασμα που θα κάνη τους εργάτες τους ν' αντικρύζουν δλόκληρο το αντικείμενο της επιστήμης τους, και με άκέραιη την επίγνωτη του όλου να διαλέγουν έπειτα ό καθένας τη συμβολή του και να τη ζωντανεύη με κείνου τη συνείδηση. Κυρίως, αν εξαίρουμε τις έργασίες των ξένων, στο Χατζιδάκι το έργο και του Μπούτουρα τις έργασίες νιώθει ό μελετητής μιá γενικώτερη αντίληψη, ακόμη και όταν δε βλέπη τα έργα που ζήτησα: αυτό όμως αποτελεί την εξαίρεση και δεν κάνει τον κανόνα. Έτσι και όπου θα έβρισκε χρήσιμες την καθεμιá απ' όλες τις ετυμολογικές και άλλες γραμματικές διατριβές που τυπώνονται, πνίγεται μέσα στη μονότονη ξερή ατμοσφαιρα της νεοελληνικής γραμματικής με το στενεμένο της όρζόντα. Και φοβόμαι πώς στους μαθητές του Χατζιδάκι, που ώστόσο συνηθίζουν όμοιες με κείνον έργασίες, αδυνατεί η πολυμερέστερη κι εσωτερικώτερη γλωσσική αντίληψη που έδειξε εκείνος.

Την έλλειψη κάποιας βαθύτερης και γενικώτερης επιστημονικής προπαιδείας, αδερφωμένης συνήθως με τη δημιουργικότητα, την αίσθανόμαστε και στη σύνθεση ή και στην απουσία γενικώτερων έργων κι εκδόσεων. Ό γραμματικός έχει εκεί ν' αφήση τη μονομέρεια των ειδικών θεμάτων και σε πολυμερέστερο έργο να μας καθρεφτίση ψηλαφητότερα τη ζωή. Μιá φιλολογικώτερη αντίληψη της γλώσσας και των γραμματικών σπουδών μας κάνει τότε να θυμηθούμε πώς φιλολογία είναι ή νόηση της ζωής και των εκδηλώσεων ενός λαού, καθώς πρώτα καθρεφτίζεται στην εθνική του λογοτεχνία, και δε θα ήταν αταίριαστο να σκεφτούμε εδώ πώς και ξένοι ακόμη νεοελληνιστές και γραμματικοί—ό Meyer, ό Krumbacher, ό Thumb, ό Pernot, ό Hesseling, ό Dietrich — παρακολούθησαν τη σύγχρονή μας ζωή και λογοτεχνία, κι έδειξαν και με ειδικές ακόμη έργασίες το ενδιαφέρον τους γι' αυτές, ενώ οι δικοί μας

ή τους μένουν ως έπιστήμονες ξένοι, ή και πολέμησαν το δημοτικισμό, σá να μην ήταν ούτε καν σύγχρονοι του.

42. Γ) Τι θέση βαστούν οι Έλληνες γλωσσόφιες ως προς την πραχτική καλλιέργεια της γλώσσας που μελετούν; Θεωρητικά έχει γίνει στη νέα γενεά μεγάλη αλλαγή, αφού έσθησε πια ή παλιά πολεμική, και οι νεώτεροι γραμματικοί είναι αν όχι άλλο, τουλάχιστον αδιάφοροι στη γλωσσική μεταρρύθμιση. Πραχτικά όμως καμιά διαφορά: τ' όργανο της νεοελληνικής γραμματικής επιστήμης, νεογέννητης ώστόσο, έχει κοικαλιάσει. Σά να μην είχε καμιά εσωτερικώτερη σημασία για το γλωσσόφιη ή μελέτη της μητρικής γλώσσας εξακολουθεί να τη γράφη με τον τύπο που πήρε κατά τα 1890 με το Χατζιδάκι. Για δημοτική ούτε λόγος: έργασία μάλιστα γλωσσική για τη δημοτική, γραμμένη στη δημοτική, είναι αποκλεισμένη από περιοδικά καθώς ή 'Αθηνα ή ή 'Επετηρίδα του Παρνασσού. Μα και καμιά άπλοποίηση, όπως τη ζήτησα παραπάνω, της φιλολογικής γλώσσας.

Η αντίθεση αυτή μεταξύ επιστήμονα και ανθρώπου δεν έχει τίποτε το παράδοξο για τόπο που ή γλωσσική διψία έχει κατανήσει φυσιολογική σχεδόν: ύψώθηκε μάλιστα άλλοτε από το Χατζιδάκι σε όγμα πώς είναι έντελώς ξεχωριστά ή θεωρητική έρευνα μιáς γλώσσας και ή πραχτική της καλλιέργεια. Όσο βέβαιο καιν είναι αυτό, χωρίς άλλο όμως δεν μπορεί να το επικαλεστή στα χρόνια μας ή γλωσσική μας επιστήμη, άμα συλλογιστή πώς και οι έπιστήμονες γενικά και οι νεοφιλόλογοι ακόμη περισσότερο πρέπει να βοηθήσουν την καλλιέργεια της νέας γλώσσας (§ 26, 28). Και νομίζω πώς είναι ανάγκη, τώρα μάλιστα που οι νεοελληνικές σπουδές αρχίζουν και αποχτούν περισσότερους εργάτες και φίλους, ν' αναθεωρηθή και το ζήτημα της γλώσσας τους. Γιατί πιστεύω πώς για να προκόψη αληθινά ή επιστήμη αυτή είναι ανάγκη κοντά σ' άλλα να πά ρη όργανό της τη μητρική γλώσσα: αυτό για λόγους α) άμεσα επιστημονικούς, και β) κοινωνικούς.

43. Φαντάζονται οι περισσότεροι πώς δεν έχουν καμιά σχέση μεταξύ τους επιστημονική σκέψη και γλωσσική έκφραση, κι έχει συχνά ειπωθή πώς αντίθετα με τις λογοτεχνικές ανάγκες και τη «γλώσσα της καρδιάς» για την επιστήμη είναι κάθε γλώσσα καλή. Το ζήτημα όμως είναι τί έννοούμε λέγοντας επιστήμη. Γιατί ή γλώσσα έχει πολύ εσωτερικώτερη, σχέση με τη σκέψη

μας, όσο δύσκολα κι αν μας φανερώνεται αυτό, και γιαυτό μόνο με τη μητρική του γλώσσα, ή ως σ' ένα σημείο και με μιὰ ξένη ζωντανή καλὰ σπουδασμένη, μπορεί ένα άτομο να εκφράσει τὴ δική του σκέψη κι ἐπιστήμη. Ὅπου ὄργανο τῆς ἐπιστήμης γίνεται γλώσσα ξένη γιὰ τὸ λαὸ καὶ πνευρὴ, ὅπου ἰδίως ἡ παραδομένη μορφή τῆς γλώσσας ἀπομακρύνεται τόσο ἀπὸ τὴ μητρική όσο ἡ δική μας καθαρεύουσα, και χωρίς μάλιστα νὰ εἶναι κάτι ὀλότελα ξένο και ξεχωριστό, βγήκε ἀπὸ τὴν περιφρόνησή τῆς, και προπάντων τὴν ἀρνηση τῆς ἐσωτερικῆς τῆς ὕψης, στὸ λαὸ αὐτὸ μπορεί νὰ βγοῦν ἐπιστήμονες ποὺ νὰ γράφουν τὴν καθιερωμένη γλώσσα, με τόσο μάλιστα εὐκολία ὥστε νὰ τὴ νομίζουν ἐπαρκέστατη, και νὰ τὴν αἰσθάνωνται μοναδικὸ τους ὄργανο, δὲ θὰ δημιουργηθῆ ὅμως βέβαια ἐπιστήμη ἐθνική. Φτάνει μόνο νὰ μὴν ἐννοοῦμε με αὐτὸ τὸ νὰ μεταδίνονται ὀρισμένες γνώσεις, ἢ τὴ διανοητικὴ παραγωγή λιγοστών ἀτόμων ξενοσπουδασμένων, ἀλλὰ μιὰ πρωτότυπη ἐθνικὰ πάντα χρωματισμένη σκέψη, μιὰ βαθύτερη ἀφαίρεση τῶν γενικῶν ἐνοιῶν, ἓνα δημιουργικὸ καθρέφτισμα τῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς, ποὺ προϋπόθεση ἔχει μιὰ πνευματικὴ ἀτμοσφαῖρα ποὺ νὰ συνεχεται ὀργανικὰ με τὴ σκέψη τοῦ τόπου. Ἔτσι ἡ ἐπιστήμη σὰν κοινωνικὸ φαινόμενο δὲ στέκει ξεκάρφωτη μέσα στὶς ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς φυλῆς, μὰ ἀποτελεῖ μίξι με τὴν τέχνη τὸ ἀνθισμα τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους. Ἀμα νιώσωμε ἔτσι γιὰ τὸν ἐπιστήμονα τὴν ἔρευνα, σὰν κάτι ποὺ δὲν μπορεί ὀργανικὰ νὰ χωριστῆ ἀπ' ὀλόκληρη τὴν παιδεία του, τὸν ἀνθρωπισμὸ και τὸν ἐθνισμὸ του, τότε θὰ δεχτοῦμε πῶς ἐπιστήμη ἀληθινή, ἰκανὴ νὰ δημιουργήσῃ ρεύματα πνευματικὰ και νὰ βγάλῃ δασκάλους, μαθητὲς, σχολές, δὲν εἶναι ἔυνατὸ ν' ἀνθίσῃ σ' ἓνα λαὸ όσο οἱ ρίζες τῆς σκέψης του μένουν δεμένες με δεσμοὺς μεσαιωνικοὺς, όσο ἡ παιδεία του περιφρονεῖ τὴ λαϊκὴ γλώσσα και ζωὴ, όσο ἀληθινὴ δημιουργία κι ἐπιστημονικὴ συνείδηση μένουν πνιγμένες ἀπὸ τὴν περιφρόνηση, ἀμεση ἢ ἔμμεση, τῆς μητρικῆς γλώσσας, ποὺ εἶναι ἡ βάση τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ²⁶.

26. Ὅτι ὑποστηρίζω ἐδῶ δὲν εἶναι βέβαια εὐκόλο ν' ἀποδειχθῆ. Θὰ εἶχα μόνο νὰ προσθέσω γιὰ τὴν προχειρότερη ἀντίρρηση, πῶς ἡ δυτικὴ Εὐρώπη εἶχε κι αὐτὴ ἐπιστήμη στὰ χρόνια ποὺ βασίλευαν τὰ λατινικά, τ' ἀκόλουθα λόγια ἐνδὸς ἀπὸ τοὺς κορυφαίους τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης γιὰ τὸ περιεχόμενο ἀκριβῶς τοῦ κλάδου του στὰ χρόνια τῶν λατινικῶν και ἀργότερα: «... Ἀποῦ και τῆς φιλοσοφίας ἡ ἐξέλιξη κρέμεται περισσότερο ἀπὸ τὶς ἄλλες

44. Μὰ και γιὰ περισσότερο κοινωνικοὺς λόγους πρέπει ν' ἀφήσουν οἱ νεοελληνικὲς σπουδὲς τὴ σημερινὴ τους γλώσσα γιὰ νὰ προκόβουν. Ἐδῶ δὲ συλλογίζομαι τόσο τίς καθαρὰ ἀκαδημαϊκὲς δικτηριδές, ποὺ τίς φιλοξενεῖ λ.χ. ἡ Ἀθηνᾶ και τ' ἄλλα βαριά ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ, όσο μελέτες και βιβλία γραμμένα και γιὰ δόσους βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸ στενὸτατὸ κύκλο τῶν εἰδικῶν. Μερικὲς ἀπὸ τίς ἐργασίες ποὺ ἀναφέρω παραπάνω βγήκαν με τὴν ὀλικὴ βοήθεια τῶν κοινοτήτων ποὺ ἐνδιαφέρονται ἔμεσώτερα, ἢ περιμένουν γιὰ νὰ συνεχιστοῦν τὴν ὑποστήριξη τῶν φιλομοῦσων γράφονται πάντα με τὴν ἐπιθυμία νὰ γεννήσουν προσοχὴ κι ἐνδιαφέρον σὲ πλατύτερους κύκλους. Και ὅμως, με τὴ διάταξή τους, με τὸ ὕψος τους, με τὴ γλώσσα τους μοιάζει σὰ νὰ θέλη ὁ συγγραφέας νὰ πετύχουν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο, και σὰν ὁ ἴδιος γὰ μὴ νιώθῃ ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ γεννήσῃ τὸ βιβλίο του. Καθὼς ὅμως εἶπε ὁ ποιητὴς, «σὰ δὲν τὸ αἰσθάνεστε προσπάθεια περιττὴ, ἀπτὴν ψυχὴ σας ἔμα δὲν πηγάζει». Γιὰ νὰ ξυπνήσῃ στοὺς ἄλλους τὴν κοιμισμένη ἀγάπη γιὰ τὴ μητρικὴ γλώσσα πρέπει και σὺ νὰ τὴν ἐχῆς αἰσθανθῆ. Ὅχι ὅμως πλατωνικὴ ἀγάπη και ἐνδιαφέρε ἔστω, σὰν περιέργεια γιὰ κάτι παράξενο, γιὰ τίς ἰδιορρυθμίες τῆς «χυδαίας» γλώσσας τοῦ λαοῦ, ποὺ θὰ τίς τοποθετήσωμε στὸ τραπέζι νὰ τίς ἐπεξεργαστοῦμε σὰ με μικροσκοπίο, ἀλλὰ ἀγάπη σὰ γιὰ κάτι δικὸ μας, μέρος ἑγκάρδιο τοῦ ἑαυτοῦ μας και κομμάτι πολῦτιμο τῆς ἐθνικῆς κληρονομίας²⁷.

ἐπιστήμες, ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τοῦ λαοῦ. Ἐνα μέτρο ὅμως γι' αὐτὸν τὸν καθολικὸ πολιτισμὸ, ὅς εἶναι κι ἐξωτερικὸ, μὰς τὸ δίνει ἡ γλώσσα. Ἡ λαϊκὴ γλώσσα, με τὸ νὰ κατακτήσῃ τὴν ποίηση και ὕστερα τὴν ἐπιστήμη, ἐσεκλάβασε τὴν πνευματικὴ ἰδιοφυία τῶν ἐθνότητων. Ἔτσι γίνεται σφραγίδα τῆς νέας φιλοσοφίας ποὺ ξεχωρίζεται ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ σκέψη και μοιράζεται σὲ διευθύνσεις ποὺ ἐκφράζουν τὸν πνευματικὸ χαρακτῆρα τῶν λαῶν. Τὰ λόγια τοῦ Φίχτε: «ἡ φιλοσοφία τοῦ καθενὸς δείχνει τί ἄνθρωπος εἶναι», μπορεί ἔτσι πρῶτα πρῶτα νὰ ἐφαρμοστοῦν και στὰ ἔθνη. Εἶναι ἀλήθεια πῶς ὁ χωρισμὸς αὐτὸς διχίζει σ' ἐποχὴ ποὺ τὰ λατινικὰ κυριαρχοῦσαν ἀκόμη στὴ φιλοσοφία. Καθαρότερα ὅμως παρουσιάζεται τὴ στιγμή ποὺ δέχονται τὴ λαϊκὴ γλώσσα. Γιὰυτό καταλαβαίνομε τὸ παράδοξο τοῦ Λάμπινις, πῶς σὲ ἄλλους τόπους ἀπὸ καιρὸ ἔχει ξημερώσει ἡ μέρα γιὰ μιὰ νέα αὐθόρακτη φιλοσοφία, ἐνῶ στὴ Γερμανία βασίλευε ἀκόμη ἡ σχολαστικὴ». W u n d t, Die Nationen und ihre Philosophie. Λειψία 1910, σ. 11.

27. Τὴν ἀγάπη αὐτὴ εἶναι δύσκολο νὰ τὴ νιώσῃ ὁ ἀναγνώστης ὅμα λ.χ. τοῦ ἀνακοινώσαντος σὲ μιὰ ἀπὸ τίς παραπάνω συλλογές ὅτι «τοῦ πλοῦτου τῆς ὀπίας (γλώσσας) πνιγρὰ μοῖρα ἔν γε τῷ παρόντι ἔχει συλλεγῆ», και οὕτως

45. Δ) Ἐπειτα ἀπὸ τῆ γλωσσικῆ μορφῆ τῶν γραμματικῶν διττριβῶν θὰ ἐξετάσω κάτι ἄλλο ποὺ χτυπᾶ λιγώτερο στὰ μάτια, ποὺ εἶναι ὅμως ἴσως σημαντικώτερο· εἶναι κάποια ἀρρυθμία στὴ διατύπωση καὶ στὴ διάταξη. Τὸ ἐλάττωμα αὐτό, ποὺ καθὼς καὶ μερικὰ ἄλλα ὅσα ἐξετάζονται ἐδῶ, δὲν περιορίζεται μόνο στὸ φιλολογικὸ κλάδο, μὰ ποὺ θὰ τὸ ξαναβροῦμε σὲ ὀλόκληρη τὴ νεοελληνικὴ ἐπιστήμη, μὰς γνωρίζει ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἀποψη τὸ ποῖο τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης. Ἴσως δὲ μὰς ἐνοχλεῖ πάντοτε ἅμα διαβάζουμε τὴ μιὰ καὶ τὴν ἄλλη διατριβή· ὅταν ὅμως τύχη νὰ χρειαστοῦμε καὶ νὰ διαβάσωμε πολλὰς μαζί, γιὰ μιὰ συνολικώτερη ἢ μιὰ βιβλιογραφικὴ ἐργασία, τότε πυκνώνονται οἱ ἐλλείψεις αὐτὲς κι αἰσθανόμαστε πόσο λείπει ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ μας παραγωγή μιὰ ὀργάνωση—ὄχι μόνον πράχτικὴ—ποὺ θὰ ρυθμίση σκοπιμώτερα πρὸς τὸ γενικώτερο σκοπὸ τοῦ ὅτι δημοσιεύεται.

Τὸ πρῶτο ποὺ μὰς κάνει ἐντύπωση στὶς μελέτες αὐτὲς εἶναι πὼς συχνὰ ὁ συντάχτης τοὺς δὲ φαίνεται νὰ ἔχη ξεκαθαρισμένο γιὰ ποιὸν ἀκριβῶς γράφει, ὥστε ἡ ἐργασία του νὰ εἶναι καλύτερα προσαρμοσμένη στὶς ἀνάγκες καὶ στὶς γνώσεις τοῦ ἀναγνώστη. Τοὺς λείπει ἔπειτα ἡ σύνθεση καὶ ἡ προοπτικὴ, ποὺ θὰ δώση στὰ κεφάλαια τὴ σωστὴ ἀναλογία καὶ θέση, καὶ ἀκόμη ἡ ἀντίληψη γιὰ τὸ περιττὸ καὶ τὸ ἀπαραίτητο. Τὸ non sunt longa quibus nihil est quod demere possis τοῦ Μαρτιάλη δὲν ἐφαρμόζεται οὐδέ σὲ μικρὰς διατριβές, εἰδικὰ ἀκαδημαϊκῆς, ποὺ οἱ περιττολογίες τοὺς θὰ

βέβαια θὰ συγκινήσῃ κανένα πατριώτη τοῦ ὁ συγγραφέας, ὥστε νὰ προσέξῃ μὲ ἀγάπη στὴ γλῶσσα ποὺ μιλεῖ, ἅμα γυρᾷ νὰ προσδοποιήσῃ πως τὴν ὑπ' ἄλλου ἐμπειροτέρου τὸ τοιαῦτα πλήρωσιν τοῦ δυσχεροῦς τούτου καὶ σπουδαιότατου διὰ τὴν σπουδὴν τῆς νεοελληνικῆς γλωσσικῆς ἐργου», ὅταν γιὰ νὰ πῆ λ.χ. ὅτι ὅσο δυνατώτερα τονίζεται μιὰ συλλαβὴ, τόσο ἀδυνατίζουν ἄλλα φωνήεντα, λέη: «τὸ ποσὸν δὲ τῆς ἐξασθενώσεως ταύτης ἐξήρηται ἐκ τῆς ἰσχύος τοῦ ἐν ἐκάστη συλλαβῇ φωνήεντος φθόγγου, ἧς ἀφ' ἐτέρου μέτρον» κτλ. κτλ. Καὶ τὸ βιβλίον αὐτὸ δὲν παρουσιάζει τίποτε ἐξαιρετικὸν ἀρχαϊσμός· ἔχει τὴν ἀναγνωρισμένην φιλολογικὴν γλῶσσαν. Φιλολογοὶ ὅμως ποὺ τόσῳ μακριὰ βρισκονται χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνουν ἀπὸ τὴ ζωὴ, πὼς θὰ ξυπνήσουν στοὺς πατριώτες τοὺς μὲ τέτοιον ἀμίλητον ἰδιωμα τὴν ἀγάπη γιὰ τὴ ξανθὴν μητρικὴν γλῶσσαν; Μπορεῖ μιὰ τέτοια ἀντίρρηση ποὺ φώλιασε μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ λογιωπατισμοῦ ν' ἀκλωθῇ σὲ ὀλόκληρο τὸ ἔθνος; Βέβαια ὄχι. Καὶ ὅσο κἀν τῆς δημοτικῆς ἢ μελέτης εἶναι ἀπ' ὅλους καλοπρόδοχτοι, τὸ ἀντίσμα τῶν σπουδῶν τῆς θὰ τὸ δοῦμε ἅμα θὰ λείψῃ ὁ φυσικὸς τῆς ἐχθρῆς, ἢ σημερινῆς καθαρεύουσα.

εἶχαν κάποια θέση μόνο σὲ ἐκλαϊκευτικὰ ἀνακοινώσεις· καὶ πάλι βιβλία γραμμένα γιὰ τὸ κοινὸ δείχνουν καὶ αὐτὰ τὴν ἀδυναμίαν νὰ τοῦ μιλήσουν ὅπως χρειάζεται. Τὸ εἶδαμε καὶ σὲ ἐκλαϊκευτικὰς συλλογὰς καθὼς τὰ κόκκινα βιβλιαράκια τοῦ συλλόγου τῶν ὠφελίμων βιβλίων, τὸ εἶδαμε καὶ τελευταία σὲ μιὰ λαϊκώτατη εἰδικὴ γεωργικὴ βιβλιοθήκη (65), ποὺ κατὰ τὸ σκοπὸ τῆς τὰ βιβλία τῆς πρέπει ὄχι μόνο «νὰ τὰ διαβάσῃ κάθε γεωργός, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς γείτονάς του πρέπει νὰ τὰ δίδῃ νὰ τὰ διαβάσουν καὶ νὰ τοὺς τὰ ἐξηγῇ, ἀν δὲν τὰ κχταλαβαίνουν καλά»: ἐξαφνω παρουσιάζονται βιβλία γραμμένα σὲ καθαρεύουσα, καὶ ἄλλα ποὺ δὲν ἔχουν γιὰ τὸ περιεχόμενόν τους ἐκεῖ καμιά θέση²⁸. Ἐπειτα οἱ μελέτες αὐτὲς, ἀντὶ νὰ ἔρθουν γλήγορα στὸ θέμα τοὺς καὶ νὰ τὸ ἐξαντλήσουν, ἀνακοινώνοντας μόνο ὅτι εἶναι ἀληθινὰ νέο κι ἐνδιαφέρει, μὰς βασκνίζουν συχνὰ καὶ στὴν εἰσαγωγή καὶ ὕστερα μὲ μικρόλογες ἐξηγήσεις, μὲ ἀτελειώτους πλατεϊασμούς καὶ μὲ παρκαπομπὰς μέσα στὸ κείμενον, ἢ γιὰ νὰ ξαναποῦν στοιχειώδεις ἐπιστημονικῆς ἀλήθειαι, ποὺ θὰ τοὺς ἔφτανε συ-

28. Πβ. «Βιβλιοθήκης τοῦ γεωργοῦ» ἀρ. 6., Γενναδίου, Μέτρα διὰ τὴν σιταρχίαν τῆς χώρας 1917· ἀρ. 11, Γενναδίου, Ἡ ἀπαλλοτριώσις τῶν τοιφλικίων καὶ ἡ διανομή αὐτῶν καὶ τῶν δημοσίων κτημάτων εἰς τοὺς ἀκτῆμονας γεωργούς, 1917. Τὸ πρῶτον ἀρχίζει ἐτοῖς: «Ὅτε τῷ 1884 ἐμελέτην τὴν ἐναρξεν τῆς δημοσιεύσεως τῆς «Ἑλληνικῆς Γεωργίας» ὁ φιλογεωργὸς καὶ πράγματι φιλόπατρις σεβαστὸς μου φίλος μακαρίτης Π. Χαλικιόπουλος μοὶ ἀπηθύβεν ἐνθερμον ἐνθαρρυντικὴν ἐπιστολήν, ἣν ἀντὶ ἄλλου προλόγου, προέταξα εἰς τὸ πρῶτον δημοσιευθὲν τεῦχος (Ἰανουαρίου τοῦ 1885) τοῦ περιοδικοῦ ἐκείνου συγγράμματός μου, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτός τῶν ἄλλων παρατηρήσεών μου μοὶ ἔγραφε καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἀνθρωποι ἀγνοοῦντες δλοτελῶς τοὺς οικονομικοὺς ὄρους τῆς ποικίλης ἐγγείου παραγωγῆς, διότι εἶδον τοὺς Παρισίους, ἢ τὸ Λονδίον, ἐπίστευσαν ὅτι εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ μὰς δώσωσι πρακτικώτερας συμβουλὰς καὶ περὶ γεωργίας. Αἱ δὲ δοκίμοιαι καὶ αἱ δεσιδαιμονίαι εὖρον στάδιον εὐφρατατον...». Καὶ τὸ δεύτερον ἀρχίζει: «Περὶ τῆς ἀνάγκης ὅπως τὰ τοιφλίκια περιέλθωσιν εἰς τὴν κατοχὴν καὶ τὴν κυριότητα τῶν κοιτῶντων τὰς γαίας αὐτῶν διὰ τοῦ ἰδρώτος τοῦ προσώπου των ἔγραφον ἐν τῇ «Ἑλληνικῇ Γεωργίᾳ» τοῦ 1885 (σ. 70) τὰ ἑξῆς: «Ἡ μεγάλη καὶ ἡ μικρὰ ἰδιοκτησία, συζήτησις ἀνεξάντλητος τῶν πολιτευτῶν καὶ τῶν οικονομολόγων! Συζήτησις πανάρχαιος, καθ' ὅσον ὁ μὲν Βιργίλιος, ἐπιτρέπων τὸ ἐγκώμιον τῶν μεγάλων κτημάτων, συνεβούλευε τὴν καλλιέργειαν μόνον μικρῶν τοιοῦτων (Laudato ingentia rura, exiguum colito)· καθὼς ὁ Πλίνιος ἀπέδιδε τὴν ἀπόλειαν τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν ὑπερόμετρον ἔκαστην τῶν κτημάτων (Latifundia Italiam perdidere)». Ἐκαὶ ὁ ἐκρινε τὸ ζήτημα τοῦτο κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀντίληψιν. Οἱ Λατῖνοι συγγραφεῖς...» Μὲ αὐτὰ πρόκειται νὰ τελειοποιήσῃ τις γνώσεις τοῦ ὁ γεωργός.

νοπτικώτατη μνεία, με τρόπο ώστε χωρίς να ζημιωθεί καθόλου η ουσία, μεθοδικότερη διατύπωση θα περιόριζε πολλές φορές στο μισό το περιεχόμενό τους.

46. Το τελευταίο αυτό δεν είναι απολύτως έλλειψη. Είναι φυσικό σε μια υποδειγματική και κάπως εκλαϊκευτική διατριβή, κλω-γραμμμένη πάντα, να δοθῆ τύπος αναλυτικότερος. *Ο τι όμως θα ταίριαζε για εξαίρεση φιλοδοξεί να ύψωθῆ σε σύστημα—πολύ αντι-μεθοδικό, αφού όχι μόνο ξεγελά ως πρὸς τὴν οὐσία τῆς ἐργασίας πού παρουσιάζει μὰ καὶ δυσκολεύει τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Γιὰ τὸ γραμματικὸς λ. χ. πού θὰ μελετήσῃ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ ἓνα γλωσσικὸ φαινόμενο εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀναδιφήσῃ σὲ ἀτελείωτες διατριβές καὶ νὰ ξαναδιαβάσῃ στὴν καθιερωμένη τους διε-ξοδικὰ τίς ἴδιες πάντα γνωστὲς ἐρμηγέτες τῶν «Μεσαιωνικῶν».

Γιὰ τὸ φαινόμενο αὐτὸ φτῖνει, νομίζω, κύριως τὸ ὅτι μὰς ἔλειψαν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο φροντιστήρια πού νὰ μὴσούν στὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο καὶ πού νὰ διδάξουν πὼς ἐργάζεται κανεὶς μό-νος του καὶ πὼς γράφεται ἓνα βιβλίον· φταίει βέβαια ἀκόμη ἡ πα-νεπιστημιακὴ ὀργάνωση καὶ ἡ γυμνασιακὴ προπαιδεία. Φταίει ἴσως καὶ τὸ ὅτι μερικὲς ἀπὸ τίς ἐργασίες πού λογαριάζω ἐδῶ πρωτογρά-φηκαν ὡς διδακτορικὲς διατριβές ἢ πῆγαιναν γιὰ βραβεῖο, κι ἔτσι παραφορτώθηκαν ἀπὸ περιττὴ σοφία ad captandam benevolen- tiam. Δὲ θὰ ἔπρεπε ὅμως τότε νὰ ἔχουν καὶ οἱ ἄλλες τὰ ἴδιζ γωρῖσματα. Μὰς λείπει δυστυχῶς τὸ περιοδικὸ πού θὰ ὀργάνωνε καὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀποψη τίς νεοελληνικὲς σπουδές· ὥστόσο εἶναι καιρὸς νὰ γίνῃ μεστότερη καὶ αὐσιαστικώτερη ἡ γλῶσσα τους. Πίσω ἀπὸ τίς ἑτοιμὲς κάποτε φράσεις τῆς κρύβονται τρόποι χωρὶς περι-χόμενο, πρὸ θυμίζουσι τίς λατινικὰ γραμμένες ἐπιστημονικὲς δια-τριβές στὴ δύση τῶν περασμένων δεκαετηρίδων. Τελευταῖα ἀρχίσαν νὰ καθιερῶνωνται ἀρκετὰ καλὰ κατάρτισμένοι πίνακες λέξεων, μὰ αὐτὸ δὲ φτάνει. Καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ βιβλιογραφικοὶ κατάλογοι χρειάζονται, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μένουν τὰ πῶς πετυχημένα τμή-ματα κακῶς γραμμένων διατριβῶν.

47. Ε) *Ο τι παρατήρησα στοὺς τελευταίους παραγράφους εἶναι ἀνάγκη νὰ τονιστῆ καὶ ἀπὸ μιὰ γενικώτερη καὶ βαθύτερη ἀποψη: Οἱ νεοελληνικὲς σπουδές, καθὼς σήμερα γίνονται, δὲν εἶναι ὅσο ἔπρεπε συντονισμένες στὶς σημερινὲς κοινωνικὲς καὶ γλωσσικὲς ἀνάγκες.

*Οχι πὼς θὰ ἤθελα νὰ κατεβῆ ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ τῆς θέσης καὶ νὰ περιοριστῆ νὰ ἐξυπηρετῆ πραχτικὸς σκοπός. Μὰ εἴτε καὶ εἶναι σωστὸ, βγαίνοντας ἀπὸ τὴ ζωὴ ἡ ἴδια, νὰ μὲνῃ ἔξω τῆς ζωῆς, ἔκει πού μπορεῖ καὶ πού εἶναι ἀνάγκη νὰ βοηθήσῃ. Καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴ βοήθεια τῆς εἶναι μεγάλη.

Πρῶτα ἔχομε μιὰ οὐσιαστικὴ ἀποψη, τὴ γλωσσικὴ. Κα-θὼς εἰδείξα, δηλαδὴ παραπάνω (§ 26) πολλὰ μικροπροβλήματα τῆς νέας γραφομένης μένουν ἄλυτα, κι ἔχουν ἀνάγκη, κοντὰ στὴ συστηματικώτερη μελέτη τῆς σημερινῆς γλώσσας, νὰ καταπια-στῆ εἰδικώτερα ἡ θεωρητικὴ ἔρευνα μὲ διάφορα ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴν πραχτικὴ καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς. *Αν στὰ 1884 μὲ τρομερὴ ὑπερβολὴ τόνιζε ὁ Χατζιδάκις, ζητώντας νὰ σταμα-τήσῃ τὸ δημοτικισμὸ στὰ πρῶτα του βήματα, πὼς εἶναι ἀνάγκη πρὶν ἀρχίσωμε νὰ γράφωμε τὴ γλῶσσα μας ὅπως τὴ μιλοῦμε, νὰ τὴ μελετήσωμε πρῶτα καὶ νὰ μάθωμε ὅλους τοὺς κανόνες τῆς, γιὰ νὰ μὴν τὴ γράφωμε στραβὰ καὶ μὲ λάθη, καὶ νὰ γράφῃ ὁ ἓνας εὐμορφος ἀντὶς ἑμορφος καὶ ὁ ἄλλος ἡ πόλις ἀντὶ ἡ πόλη²⁹—σὰ νὰ ἦταν δυνατὸ καὶ σωστὸ νὰ μαράνωμε τὸ ἀνθισμα τῆς λογοτε-χνίας μας τότε, καὶ σὰ νὰ μὴν ἔπρεπε μιὰ ὥρα ἀρχύτερα καὶ μὲ κάθε τρόπο νὰ ἔσπαζε ἡ παράδοση—καταντὰ ἀστεῖο σήμερα ἀκόμη, ἀφοῦ πέρασε, μιὰ ὀλόκληρη γενεά, τὴ στιγμὴ πού καὶ τὸ κρά-τος ἀρχίζει καὶ κλονίζεται στὴν ἀντίληψή του γιὰ τὴ σημασία τῆς μητρικῆς γλώσσας, ἡ παράδοση τῶν γραμματικῶν σπου-δῶν πού ὀρμήθηκε ἀπὸ τὸ Χατζιδάκι, μὲ τόσο ὀλιγαρχικὸ ἀριστο-κρατισμὸ ν' ἀγνοῖ τὰ ὀριμασμένα πῶς προβλήματα καὶ τίς ἀνάγ-κες τῆς καλλιερῆμένης νέας γλώσσας. Εἶναι ὅμως φανερὸ πὼς ἀν αὐτὴ χρωστὰ τίς ἐπιτυχίες τῆς ὡς σήμερα—μὲ ὅλη τὴ συμβολὴ τοῦ Ψυχάρη ὡς γραμματικοῦ καὶ τὴν πολύτιμη ἀκόμη ἐργασία τοῦ Χατζιδάκι—στὴ λογοτεχνικὴ καὶ ὄχι τὴν ἐπιστημονικὴ δουλειὰ πού ἔχει γίνῃ, μονάχα μὲ τὴ συνεργασία ὅλων, μὲ αὐτὸ ἀδέρφωμα τῆς θεωρητικῆς ἔρευνας μὲ τὴν πραχτικὴ χρῆση» θὰ πετύχωμε, καθὼς ἔγραφα τελευταῖα (120:5.285) τελειωτικὰ «τὴ διαμόρφωση τῆς νέας ἐθνικῆς γραφομένης». Τὴν κάπως ἀκατάδεχτη αὐτὴ στάση τῆς σύγχρονης νεοελληνικῆς γραμματικῆς θὰ τὴ δικαιολογῶσε

29. Βλ. Χατζιδάκι, Μελέτη ἐπὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς ἢ βάσανος ἐλέγ-χου ψευδαυτισμοῦ, 1884, σ. 95-96.

μόνο μιὰ ἐξαιρετική ἰδιοφυΐα καὶ ἀνάδειξη σὲ καθαρὰ θεωρητικὰ θέματα, ποὺ ἐπιτέλους δὲν μπορεῖ νὰ σημειωθῇ. Καὶ πιστεύω πῶς καὶ γιὰ τὴν ἔρευνα τὴν ἴδια θὰ εἶναι πιὸ γόνιμη μιὰ ἐγκαρδιώτερη καὶ φιλολογικώτερη ἐνατένιση τῆς γλώσσας τῆς ζωῆς, ποὺ θὰ κάμῃ τὸ γλωσσόδιφρον, σὰν ἄλλο Ἄνταξο, νὰ νιώσῃ βαθύτερα καὶ ἀληθινότερα τὶς σχέσεις τῶν γλωσσικῶν φαινομένων καὶ τοῦ νόμου των.

48. Ἡ δευτέρα ἀποψη ποὺ θέλω νὰ ξεσηκώσω ἐδῶ εἶναι ἡ κοινωνική, ἡ ἐκλαϊκευτική. Ἄν δὲν εἶναι ἀκόμη μακριὰ ἡ ἐποχὴ καὶ γιὰ τὴν περισσότερο ἀπὸ μᾶς πολιτισμένη Ἑυρώπη, ὅπου οἱ ἐπιστήμονες γενικὰ ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὸ τί ἤξεραν ἀπὸ τὰ θέματα τοῦ κλάδου τοὺς οἱ πατριῶτες τους, ἔχομε ὅμως νὰ σημειώσωμε στὶς τελευταῖες δεκαετίες πλατύτατη ἐκλαϊκευτικὴ ἐργασία κάθε εἶδους. Καὶ ἂν σὲ κάθε ἐπιστήμη παρουσιάζεται ξεχωριστὸ καθῆκον γιὰ τὸ σύγχρονο πολίτη ἐπιστήμονα νὰ μεταδώσῃ σὲ πλαύτερο κύκλο μὴ εἰδικῶν ἢ ἀνίδεων τὶς ἀρχές καὶ τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης του, πρῶτα πρῶτα γιὰ τὴ γενικώτερα μορφωτικὴ, τὴν εἰδολογικὴ σημασία μιᾶς τέτοιας ἐργασίας, πολὺ ἀναγκαιότερο εἶναι νὰ γίνῃ αὐτὸ σὲ μᾶς γιὰ τὴ γλώσσα μας, ὅπου καὶ τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι μεγαλύτερο (ὅπου δὲν εἶναι, μπορεῖ εὐκολώτερα νὰ καλλιεργηθῇ) καὶ ἡ πρόληψη ὅμως πιὸ βαθιὰ ριζωμένη. Ἡ ἐκλαϊκεύσις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης εἶναι ἀπὸ τ' ἀποτελεσματικώτερα μέσα ποὺ θὰ ὑψώσουν καὶ τῆς κοινωνίας τὴν πνευματικὴν κατάστασι καὶ τῶν μορφωμένων τῆς τῆς διανόησης. Γιαυτὸ ἔγραφα ἐγκαινιάζοντας ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια τὸν πρῶτο ἀριθμὸ τῆς βιβλιοθήκης «Ἐπιστῆμη καὶ ζωὴ» τὰ στοχαστικὰ λόγια τοῦ Κρουμπάχερ: «Ὅσο περισσότερο δουλεύομε γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ, τόσο καλύτερα θεμελιώνεται ὁ πολιτισμὸς μας, τόσο ἀσφαλέστερα μποροῦμε νὰ ἐλπίσωμε πῶς θὰ ὑψωθῇ τὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνίας, καὶ θὰ γίνουν εὐκολώτερα τὰ σπύδατα καὶ δύσκολα ζητήματα τῆς κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως...»³⁰ Τῆς βιβλιοθήκης ὅμως ἐκείνης ἀπομένω γιὰ τὴν ὥρα μοναδικὸς συνεργάτης, καὶ στὰ τελευταῖα χρόνια δὲ βγήκε παρὰ μόνον ἓνας ἀριθμὸς (110, βλ. § 52).

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ὡς τώρα ὁ ἐπιστήμονας δείχτηκε στὴν

30. Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἐνα βιβλίον γιὰ τὴ γλώσσα μας, 1912.

Ἑλλάδα πολὺ λίγο ἐκλαϊκευτῆς, ἴσως καὶ ἀπὸ λάθος τοῦ κοινου, ἀμόρφωτου ἀκόμη καὶ στὸ βάθος ἀδιάφορου, βέβαια ὅμως καὶ ἀπὸ δική του ἀδιαφορία. Ἐκλαϊκευτικὰ βιβλία γλωσσικὰ μᾶς ἔχει δώσει (μερικὰ ἢ πολεμικὰ καὶ οἱ πραχτικὲς ἀνάγκες τοῦ δημοτικισμοῦ (βλ. § 53). Ἀλλοῦς ὁ μόνος ἴσως ποὺ ἀξίζει ν' ἀναφερθῇ εἶναι ὁ Χατζιδάκις. Μὲ τὴ μεγάλη του ἐνημερότητα γιὰ τὸν κλάδο του, ποὺ συναυξήθηκε μαζὶ του καὶ μεγάλωσε μὲ τὴ συνεργασία του, θὰ ἦταν καὶ ὁ καταλληλότερος νὰ ἐκλαϊκέψῃ τὴν ἑλληνικὴ γραμματικὴ. Τρομαγμένοι ὅμως ἴσως ἀπὸ τοὺς γλωσσικοὺς ἀγῶνες, ἔπειτα ἀπὸ λίγες ἐκλαϊκευτικὲς διατριβὲς στὰ παλιὰ χρόνια, καὶ μερικὲς πολεμικὲς γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα μὲ λαϊκώτερο χαρακτῆρα ἀργότερα, εἶχε περιοριστῇ στὴν ἐπιστήμη του. Γιαυτὸ χαίρετῃσά με χαρὰ τὴν τελευταία του ἐκλαϊκευτικὴ ἐργασία (158: βιβλιοκρ. 120: 5.289) διδαχτικώτατο ὕλικὸ καὶ χρησιμώτατο βιβλίον. Μόνον ποὺ δὲν πέτυχε ὅσο ἔπρεπε ἡ ἐκλαϊκευτικὴ προσπάθεια. Ζημιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ γλώσσα του, συνταγματικώτερη κάποτε καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίσημη τῆς ἀναθεωρητικῆς βουλῆς. Ὅσο γιὰ τὴν κριτικὴ ποὺ κάνει τοῦ δημοτικισμοῦ μᾶς ξαναφέρει στὴν πολεμικὴ ἀτμοσφαῖρα τῶν εὐαγγελικῶν. Ἡ πνευματικὴ γαλήνη, ἡ δημιουργικὴ ἐργασία καὶ οἱ ἐπιτυχίες ἀκόμη τῆς μεταρρυθμιστικῆς ἰδέας στὰ χρόνια ποὺ πέρασαν ἀπὸ τότε, δὲ βοήθησαν τὸν ἱστορικὸ νὰ κρίνῃ μὲ περισσότερη δικαιοσύνη;... Tantaene animis irae? ³¹

49. Μὲ ὅσα ἐξετάστηκαν ὡς ἐδῶ κρίθηκε ἀπὸ ποικίλες ἀπόψεις τὸ ποῖο τῆς φιλολογικῆς μας ἐπιστήμης καὶ δείχτηκε ποιὲς τῆς

31. Ἄλλη μιὰ σύντομη ἐκλαϊκευτικὴ διατριβὴ τοῦ Χατζιδάκι «περὶ τοῦ ἑτυμολογεῖν»— καὶ δῶ συνδυάζεται ἡ ἐκλαϊκεύσις μὲ ἀπαρέμφατα— δημοσιεύτηκε στὸ ἡμερολόγιον τοῦ Σκόκου (38). Ἐκεῖ βρισκονται ἀκόμη: τοῦ Μπρούττουρα «ἡ ἔννοια καὶ ἡ σημασία τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας», καὶ ἓνα «Ζακυνθινὸ ἠθογράφημα» ἀπὸ τὸν Ξενοπόυλο, ὅπου καλύτερα ἀπὸ κάθε ἑσπρὴ-ἐπιστημονικὴ ἐξιστόρηση μᾶς δίνει ὁ Ζακυνθινὸς λογοτέχνης μιὰ δημοφῆ ζωντανὴ εἰκόνα ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς γλώσσας, δείχνοντας πῶς μιὰ ξένη λέξη, τὸ μέμφο, κατάρθρωσε μ' ἓνα ἀσήμαντο μικροτεροστατικὸ τῆς καθημερινῆς ζωῆς νὰ διαδοθῇ μέσα σὲ λίγα χρόνια, ν' ἀλλάξῃ σημασίαν, νὰ βγάλῃ δόξα κληρονομία, παράγωγα καὶ σύνθετα, νὰ μῆθ' ἐν τῇ παρουσίᾳ καὶ τὴν ποιήσῃ, δίνοντας ἔτσι ἀφορμὴ σ' ἓνα μὴ εἰδικὸ νὰ δώσῃ στοὺς ἀμύητους ἓνα δημοφῶ μάθημα γλωσσολογίας. Ἀμα θελήσῃ μιὰ μέρα κανεὶς νὰ μελετήσῃ τὴν ἱστορία νεολογισμῶν φρεσκῶν καθὼς ὁ τραμποῦκος, ἡ ἐργολαβία, ὁ κουραμπιές, τὸ καλάντζο, τὸ ἀέρας κτλ., ὡς ἐλπίσωμε πῶς καὶ ἄλλοι θὰ ἔχουν ὡς τότε ἀνιστορήσει τὶς περιπέτειές του.

τάσεις πρέπει να καλλιεργήσωμε και να δυναμώσωμε, για να υψώσωμε τις νεοελληνικές σπουδές σε μιὰ θέση που ν' αξίζει το μοναδικό τους περιεχόμενο — την εθνική γλώσσα και φιλολογία — και τις ελπίδες που στηρίζομε σ' αυτές. Νομίζω τώρα πως συνεψίζοντας τα παραπάνω είναι ανάγκη ακόμη να εξετάσω γενικώτερα πτυχία είναι ή φιλολογική μας επιστήμη.

Τελευταία έγραφε ο Δελμοζος (120:5.301) πως ή επιστήμη προϋποθέτει αδιάκοπη εξέλιξη αιώνων με χιλίες δυο προσπάθειες και έντονη ενέργεια, πως τέτοια προϋπόθεση δεν μπορούσε βέβαια να υπάρξει στην Ελλάδα και πως αν έχουμε μερικές προσπάθειες, αυτές τις χρωστούμε σε λόγους εξαιρετικούς: περιορίζονται στις ιστορικές κυρίως επιστήμες και μετριοδύονται στα δάχτυλα. Μας δίνουν μόνο λιγοστά σπέρματα που μόνο με πολύν καιρό θα δώσουν τη βάση για δημιουργία πραγματική.

*Όσα διατυπώθηκαν έτσι γενικά για όλη την επιστημονική μας παραγωγή νομίζω πως τα δεβαιώνει ή σύντομη ανάλυση των γραμματικών έργων που είδαμε, αν και πιστεύω πως ή φιλολογική μας επιστήμη, τουλάχιστο στο γλωσσικό της μέρος, γρηγορώτερα από τους άλλους ιστορικούς κλάδους θ' αποδώσει «το άνθος ενός καλλιεργημένου πολιτισμού». Έχουμε βέβαια και δω σήμερα επιστήμονες στην Ελλάδα, όχι όμως κι επιστημονική ζωή, παράδοση, κίνηση. Έχουμε επιστήμονες, μορφωμένους σε πανεπιστήμια ευρωπαϊκά και με ξένες σύγχρονες γλώσσες, που κατέχουν οσες γνώσεις χρειάζονται για το επάγγελμά τους, που μπορεί να ξέρουν ό τι σχετικό με τον κλάδο τους έχει γραφή σε μιὰ ή σε πολλές ξένες γλώσσες, που διδάχτηκαν ακόμη τη μέθοδο της εργασίας: θα έπρεπε όμως ν' αποκλείονταν ή ξένη γλώσσα κι επιστήμη για να καταλάβωμε καλύτερα τί θα είχαμε χωρίς εκείνα. Γιατί λείπει ή πνευματική ατμόσφαιρα και το ρεύμα που θα ξυπνήση και θ' αποζητήση τη σκέψη και τη συνεργασία του ατόμου, λείπει ή σωστή παιδεία, απαραίτητη προϋπόθεση, λείπει ή επιστημονική παράδοση (ότι αρχίσει να δημιουργηται είναι με το παραπάνω εξωτερικό κι επίπλαστο): λείπει ως σ' ένα σημείο ή οικονομική βάση μέσα στην κοινωνία που θα δυναμώση ύλικά την επιστημονική έρευνα: λείπει ακόμη μιὰ δημόσια βιβλιοθήκη που θα δώση στους επιστήμονες τα βιβλία και τα περιοδικά που χρειάζονται. Και από το άτομο λείπει ή δημιουργικότητα, το

πρωτότυπο καθρέφτισμα της ζωής, ή ανάγκη και ή όρμη για τη σκέψη, και κάποια πνευματική φιλοκέρδεια που θα τὸ υψώση σ' εργάτη μιᾶς ἀπρόσωπης ομαδικής εργασίας. Ο τύπος του ιδιώτη επιστήμονα λείπει. Κυριώτερος τύπος καταντᾶ ο επαγγελματίας, που συχνά γράφει γιὰ τι πρέπει ή νομίζει πως πρέπει να γράψη, ιδίως όσο βρίσκεται ακόμη, χωρίς θέση ακαδημαϊκή.

*Έτσι ή επιστημονική εργασία του ατόμου είναι με το παραπάνω προσωπική, που την αισθάνεται σαν κάτι δικό του, αναφαίρετα έννομένο με το πρόσωπό του — ένας από τους λόγους που με δυσκολία και με τη βία βγάζουν μαθητές ακόμη και καλοί δάσκαλοι στο Πανεπιστήμιο. Για τον ίδιο όμως λόγο δεν είναι δυνατό να έχουμε κριτική. Στον τόπο όπου στην ιδιωτική τους ζωή όλοι κρίνουν κι επικρίνουν, το απαραίτητο και θεμελιακό αυτό συμπλήρωμα κάθε επιστημονικής και καλλιτεχνικής δημιουργίας, το δικαίωμα και καθήκον μαζί των έμοτέχνων να κρίνουν με φωτεινές δημιουργικές εργασίες, ματαιώνεται και καταστρέφεται. Τα επιστημονικά περιοδικά δεν κατώρθωσαν να μονοποιήσουν στήλες βιβλιοκρισίας. Η κριτική όμα γίνεται (κυρίως σε έφημερίδες) καταντᾶ μικροκολακεία ή ανούσιες γενικότητες. Βλέπουν βέβαια το φῶς και σωστές κριτικές, δεν είναι όμως σπάνιες μεταξύ τους οι χρωματισμένες με το παραπάνω προσωπικά — πολεμικές ακαταστάλαχτες — και όταν κατορθώνουν να υψωθούν σε αντικειμενική φωτεινή εξέταση, δεν είναι σπάνιο να τις αποδώσουν σε προσωπικά ελατήρια και δε θα τις προσέξουν όπως τους αξίζει. Παίρνουν την κρίση τους για προσωπική πρόκληση της ξένης εργασίας. Σημάδια όλα των καιρών, πως ή «ελληνική επιστήμη» βρίσκεται σε πρωτόγονη κατάσταση. *Όχι πως πρέπει ή πως μπορεί να λείπη από την έρευνα, κριτική ή καθαρά δημιουργική, ή φιλοδοξία και ο ατομικός έγωισμός, απαραίτητο συνακόλουθο και δημοφονη παρόρμηση κάθε δημιουργίας. *Ισα ίσα όμως σε κοινωνία πολιτισμένη οι προσωπικές φιλοδοξίες και αντιθέσεις υποτάσσονται στον ανώτερο σκοπό, παίρνουν κοινωνικό χαρακτήρα και δουλεύουν έτσι πρώτα πρώτα, έξω και πάνω από το άτομο στην επιστημονικήν αλήθεια.

IV. Ο δημοτικιστικός αγώνας.

Έργα πολεμικά, διαφωτιστικά και συστηματικά.

50. Έχω εξετάσει ως έδω την πραχτική καλλιέργεια της δημοτικής και τη θεωρητική της σπουδή. Για να καθιερωθής ή μητρική γλώσσα είναι και το δεύτερο απαραίτητο και το πρώτο αδιυπονόητο, ωστόσο για να πολεμηθής ή πρόληψη και να κερδισθής ότι ως σήμερα κερδιστικώς χρειάζεται κοντά στα δύο εκείνα και κάτι άλλο, που πήρε και από τα δύο τους, πρόσθεσε όμως κι ένα νέο στοιχείο στον αγώνα για την επικράτηση της δημοτικής: είναι ή πίστη στην αλήθειαν της δημοτικιστικής ιδέας και ή ανάγκη της νίκης. Στο κέντρο των αγώνων αυτών που άρχισαν να γίνονται πιδ συνειδητοί και συστηματικοί παρά σέ περασμένα χρόνια, χωρίς όμως να κаторθώσουν ακόμη να πάρουν κοινωνική προγραμματική όργάνωση, έχομε τα τελευταία χρόνια τον Έκπαιδευτικό Όμιλο. Το πρόγραμμά του (83, 226) δείχνει πώς ή ιδέα του δημοτικισμού εφαρμόζεται κι έξω από τη γλώσσα, στην παιδεία όλόκληρη, με το εθνικό κι εκπολιτιστικό περιεχόμενο που βρίσκεται θησαυρισμένο στη γλώσσα αυτή, και που του είναι μοναδική έκφραση (βλ. κεφ. VI). Στο μεταξύ ιδρύθηκε ένα νέο σωματείο δημοτικιστών στο Κάιρο (78α), με σκοπό «να διαδώση την ιδέα πως μόνο στην πανελλήνια κοινή δημοτική γλώσσα μπορεί και πρέπει να γίνεται ή εκπαίδευση των παιδιών μας». Αντίθετα, με το τέλος του 1916 έσθησε ο Νουμάς (55), έπειτα από 15 χρόνων ζωής, αφού για χρόνια συγκέντρωσε στους τόμους του την κίνηση του δημοτικισμού.

Η έργασία που παρουσιάζει ο δημοτικισμός ως αγώνας είναι σύμφωνα με την ανάγκη των πραγμάτων τριπλή: πολεμική, διαφωτιστική, κανονιστική. Η πολεμική γυρεύει να κλονίση την τεχνητή γλώσσα, να δείξη τί της λείπει και ν' αποκαταστήση μέσα στους διανοούμενους κύκλους τα δίκαια της δημοτικής. Παράλληλη διαφωτιστική έργασία γυρεύει να στερεώση την πίστη στη μητρική γλώσσα, κι εξηγεί τους λόγους που επιβάλλουν να καθιερωθής. Μαζί μ' αυτά και πριν απ' όλα δημιουργική έργασία κανονιστική θα συνταιριάση το λογοτέχνη το έργο με της επιστήμης τα φώτα, ώστε σ' έργα συστηματικά να έτοιμασθής ο γραμματικός καθορισμός της νέας γραφομένης.

51. Ο κανονισμός της νέας γραφομένης έχει φυσικά τη μεγα-

λύτερη έσωτερική σημασία και αποτελεί μιάν από τις προϋποθέσεις για τη γλωσσική μεταρρύθμιση. Γιαυτό και ή έκδοση της γραμματικής, που θα συστηματοποιήση και θα κανονίση τους κανόνες της νέας γλώσσας είναι σήμερα από τα κυριώτερα αλήματα του δημοτικισμού.

Είδαμε παραπάνω (§ 20) πώς με τη συγγραφική έργασία των τελευταίων χρόνων ώριμάζει το ζήτημα της γραμματικής και γίνεται κάπως ευκολώτερο το έργο του γραμματικού που θα τη γράψη (πδ. 120:5-280). Η κυριώτερη ως τώρα προεργασία που είχαμε ήταν εκτός από τις παλιές γραμματικές του Pernot, του Thumb και του Φιλήντα, οι σκόρπιες παρατηρήσεις του Ψυχάρη στο πολύτομο έργο του, ιδίως στα Ρόδα και μήλα. Την υποσχρημένη γραμματική ούτε αυτός ούτε ο Χατζιδάκις δέ μας την έδωσε.

Γραμματικές βγήκαν τα τελευταία χρόνια δύο (66, 108), κι έχω αναλύσει άλλος σέ διεξοδική βιβλιοκρισία (120:5-280) τη χρησιμότητά τους και τη σημασία τους, τί νέο μας παρουσιάζουν και τί τους λείπει. Ο Thumb περιορίζεται να καθρεφτίση τους κανόνες της δημοτικής όπως μιλήθηκε από το λαό, και δέ φροντίζει καθόλου για τη φιλολογική της εξύψωση στα τελευταία δεκαπέντε χρόνια. Ο Βλαστός πάλι διάλεξε σκοπιμώτερα για μας το σκοπό του, αφού θέλει να βοηθήση «να γράφουμε τη δημοτική κανονικά», και γυρεύει ακόμη «να δώση στα παιδιά μιάν σύντημη και σωστή γραμματική της γλώσσας τους», αλλά δέχεται με το παραπάνω περιωρισμένη τη λόγια επίδραση, και μόνο σέ μερικά φωνητικά ζητήματα. Έτσι μας λείπει ακόμη ή γραμματική που θέλομε και που δέ θ' άργήση να βγής. Θα χρειασθής όμως κοντά σέ μιάν συντημώτερη σχολική, και μιάν μεγάλη έκδοση με προλεγόμενα και με άφθονα παραδείγματα. (Για τη νέα γραμματική του Pernot βλ. Δελτίο 1916).

52. Κοντά στη γραμματική το ζήτημα της όρθογραφίας δέν έχει βέβαια τόση σημασία, μα και αυτό κρύβει μιάν σπουδαιότητα που δέν πρέπει να την υποτιμήσωμε. Και όσο απλώνεται και κανονίζεται κι επικρατεί ή δημοτική, τόσο περισσότερο αισθανόμαστε την ανάγκη να κανονισθής και να διαρρυθμισθής και όσο γίνεται ν' απλοποιηθής ή όρθογραφία της. Η ανάγκη αυτή άρχισε και ώριμάζει στην κοινή γνώμη γονέων και δασκάλων. Όσοσο και δώ υπάρχουν σημαντικά εμπόδια. Από τη μιάν μεριά λείπει ή πνευματική κίνηση που θα βοηθήση ν' αντικρουσθής, να συζητηθής

και να ωριμάσει για τη λύση του ομαδικά ένα ζήτημα· και από την άλλη, ειδικά για την ορθογραφία, αντιστέκονται ιδιαίτεροι οπτικοί και ψυχολογικοί λόγοι.

Το ζήτημα της ορθογραφίας ανακινήθηκε τελευταία με τη δική μου μελέτη (110). Επου κυρίως ζήτησα να ετοιμάσω την κοινή γνώμη να δεχτεί και να υποστηρίξει τη μεταρρύθμισή της. Φιλολόγοι και άλλοι επιστήμονες δήλωσαν πως συμφωνούν με τις κυριότερες προτάσεις μου, να γράφονται δηλαδή φωνητικότερα οι νεωτερικοί τύποι (κι οι ξένες λέξεις), και ν' απλοποιηθή ο τονισμός (120 : 3.316· βιβλιοκρισίες βλ. 75, 93, 54 : 9, 209). Η νέα αυτή βάση που καθόρισα δε γέννησε αντιλογίες στους πολυάριθμους οπαδούς της ετυμολογικής αρχής. Μόνο ο Χατζιδάκις βρήκε ευκαιρία να υπερασπιστή γενικώτατα την παράδοση (118), και τελευταία δημοσίεψε ο κ. Σκιας μια έντονη απόκρουση (105). Όσο για τη σκοπιμότητα απλοποίησης του τονισμού είναι πια ετοιμασμένη ή κοινή γνώμη και μόνο ή πρωτοβουλία χρειάζεται από εκδότες και συγγραφείς, ή από το υπουργείο της παιδείας. Με απλοποιημένο τόνο (δείτε μόνο) άρχισε να βγαίνει στη Θεσσαλονίκη μια σειρά διηγήματα παιδικά (173), και δημοσιεύτηκε η Γραμματική του Βλαστού (66), ή 'Οδύσσεια του Σιδέρη και διάφορα άρθρα στο Νουμά.

53. Το ορθογραφικό μας ζήτημα παρουσιάζεται ύστερα από την 'Ορθογραφία μου έτσι : 'Ός τώρα ή επίσημη φιλολογική αντίληψη, καθώς υποστηρίχτηκε θεωρητικά ιδίως από το Χατζιδάκι, αναγνωρίζει τις μεγάλες δυσκολίες της ιστορικής ορθογραφίας, θεωρεί όμως αυτήν απόφαση ανέκκλητη του έθνους, και νεωτερίζει μόνο άμα πρόκειται να εφαρμοστή πιστότερα και πλατύτερα ή ιστορική αρχή (τραυώ, τώρα, καλύτερος, το φιλεί, κοπέλλα), για ν' αποκτήσει ή ορθογραφία μεγαλύτερη ακόμη λογική συνέπεια κι ετυμολογική διαφάνεια, σύμφωνα με την ιδέα ότι το ζήτημα δεν είναι : εύκολη ή δύσκολη ορθογραφία, τσαρά μόνο αν θα γράψουμε καθώς οι άρχαιοι ή αν θα χωρίσουμε τη γλώσσα μας από τη δική τους.

Σ' αυτά αντιτάχτηκε από μένα ή ακόλουθη άποψη :

α) Οι εκπαιδευτικές, λαϊκές και κοινωνικές ανάγκες απαιτούν κάποια μεταρρύθμιση· ιδίως με την καθιέρωση της δημοτικής το σχολικό 'δανικό της «ιστορικής» ορθογραφίας καταντά ανέφικτο.

β) Απόλυτη συνέπεια ή ετυμολογική διαφάνεια δε μας ένδια-

φέρουν. Πρώτα πρώτα, ορθογραφία εύκολη και εύκολομάθητη.

γ) Φυσικά, αφού αναγνωρίζουμε τη σημασία για μας της αρχαίας γλώσσας, κι έχουμε και την καθαρεύουσα, δεν μπορούμε να εγκαταλείψουμε την ιστορική αρχή. Θα επιδιώξουμε όμως κάθε γραφή και κάθε μεταρρύθμιση που δε μας φέρνει σε άμεση αντίθεση με την «αρχαία» ορθογραφία (τραυώ, άγόρι, ίσκιος, κανελόριζα, τιμόνι, καπέλο, Δημήτριος, αντί τραυώ, άγώρι ήσκιος, κανελόριζα, τημόνι, καπιέλλο, Δημήτρις).

Για τη διεξοδική έπίκριση του κ. Σκιας θα γίνει ιδιαίτερος λόγος άλλου. Έδω σημειώνω πως το αποτέλεσμα της εργασίας του δεν είναι ανάλογο της φιλοπονίας που έδειξε να μελετήσει τ' ορθογραφικό ζήτημα· με τη συμβολή του δεν προχωρούμε, ούτε βλέπουμε καθαρώτερα. Ο Χατζιδάκις είχε κάνει τουλάχιστο σωστή διάγνωση για τη σημερινή κατάσταση και τις δυσκολίες της, και μας έδινε ένα ξεκαθαρισμένο ορθογραφικό πρόγραμμα—ιστοριστικό, συντηρητικό, αντιλαϊκό (110, σ. 13α)· υποστήριξα εγώ μια εξελικτική, πιο δημοκρατική και κοινωνική άποψη. Ο κ. Σκιας όμως, με το ν' άρνηθή πως απλοποιώ και τη σημερινή ορθογραφία με δσα προτείνω, με το ν' άρνηθή ακόμη πως είναι κάτι αυτό που λέμε ορθογραφία φωνητική, και πως αυτή είναι σημαντικά ευκολώτερη από κάθε άλλη, άφαιρεί μόνος του στον έαυτό του τη δύναμη να φωτίσει.

Ο κ. Σκιας άπαιτεί ακόμη στ' όνομα της επιστημοσύνης πριν δοκιμαστή όποια καιν είναι άλλαγή, να την άποφασίσουν και να συμφωνήσουν όλοι οι ειδικοί. Στο μεταξύ ή χρήση της ζωντανής γλώσσας γενικεύεται όλο και περισσότερο και ό καθένας την ορθογραφεί όπως μπορεί και ξέρει, χωρίς ούτε στο ίδιο διδύο να βρίσκει πάντοτε έναίο σύστημα. Άρκετοι δημοτικιστές άκολουθούν το συντηρητικώτερο σχετικώς σύστημα του Ψυχάρη, μερικές νεώτερες εκδόσεις δέχτηκαν το σύστημα του Έκπαιδευτικού Όμίλου, ενώ οι «φιλολόγοι» άκολουθούν τις ιστορικές γραφές, με κάποια προτίμηση για τις άρχες και τους νεωτερισμούς του Χατζιδάκι (τώρα, χτήσιο, Βασίλεις). Με τη διαφορά πως ενώ ως τώρα τις βλέπαμε μόνο μέσα στην Άθηνά· ή σε πολυέλιδα σφαρά γραμματικά έργα, τώρα τελευταία δοκιμάζουν την τύχη τους και στη νέα λογοτεχνία. Έτσι τελευταία (89) έγινε ή περίφημη «Έλιά» του Μαβίλη Έλαιά και το πουλάκι πουλλάκι, Βοσκοπούλλα ή «Βοσκοπούλα» του Ζαλοκώστα, και με όμοιο τρόπο διορθώνονται σε άλλωνώριμά

μας ποιήματα τὸ *πεᾶ* (= *πιά*), ἡ *ἀμυγδαλέα*, τὸ *ἀγάλη ἀγάλη*.

54. Ὅταν ἡ διάδοση μιᾶς ἰδέας ἔχει νὰ παλέψῃ καθὼς ὁ δημοτικισμὸς πρὸς τόσο βραδεία καὶ πολυκέφαλη πρόληψη, μόνον μὲ ἐπίμονη συστηματικὴ δουλειὰ μπορεῖ νὰ ἐτοιμαστῇ καὶ νὰ φωτισθῇ ἡ κοινὴ γνώμη. Γιαυτὸ χρειάζονται μαζί με τὴ δημιουργικὴ ἐργασία στὴ γλῶσσα αὐτῇ, πού θὰ τὴν ἀναδεῖξῃ ἄξιο ὄργανο φραστικὸ, ἰδιαιτέρως διαφωτιστικὰ φυλλάδια καὶ βιβλία, πού νὰ ἐξηγήσουν τὴ σημερινὴ γλωσσικὴ κατάσταση καὶ νὰ δείξουν τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴ μεταρρύθμιση. Τυχαίνει ὅμως νὰ παρουσιάζεται στὸν ἀγῶνα αὐτὸν ἓνα ἐξαιρετικὸ ἔμπόδιο, ἀγνωστὸ σὲ κάθε ἄλλο πνευματικὸν ἀγῶνα: τὸ ὄργανο τοῦ δημοτικισμοῦ, ἡ μητρικὴ γλῶσσα, εἶναι ἴσα ἴσα ἐκεῖνο πού οἱ ἀντίγνωμοι πολεμοῦν καὶ πρὸς δὲ θέλουσιν νὰ τὸ δοῦν γραμμένο. Ἔτσι τὸ κυριώτατο στοιχεῖο τῆς γλωσσικῆς προπαγάνδας, τὸ βιβλίον, χάνει μέρος ἀπὸ τὴ δύναμή του καὶ τὴν πρακτικὴ του ἀποδεικτικότητά με τὸ ξάφνισμα τοῦ ματιοῦ καὶ με τὴ δυσφορία πού ἐξαρχῆς γεννᾷ πολλὰς φορές στὸν κακομαθημένον ἀναγνώστη. Γιαυτὸ εἶναι σωστὴ ἡ γνώμη πού δὲν ἀποκλείνει ἀπὸ τέτοια βιβλία τὴ γνώριμη σὲ ὅλους καθαρεύουσα. Γιὰ τὸν ἴδιον ὅμως λόγο παίρνει καὶ ἡ διάλεξη περισσότερὴ σημασίαν.

Οἱ ὀμίλιες πού ὀργάνωσε στὰ 1914 ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλοῦς, ἂν καὶ μόνον ἔμμεσα ἔκαναν λόγον γιὰ τὴ γλῶσσα, ἦταν ὅμως μετὰ τὴ γλωσσικὴ τους μορφή καὶ μετὰ τὸ διαλεχτὸ κόσμον πού τις ἀκολούθησε μοναδικὴ βεβαίωση γιὰ τὴν πρόοδο τῆς γλωσσικῆς ἰδέας μέσα στὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία (120:3, 332). Καὶ ἂν τότε ὁ Παλαμᾶς πρώτη φορά προσηλάσθη σὲ κοσμοπλημμυρισμένη αἴθουσα γιὰ νὰ συγκινήσῃ μετὰ τὴ δημοτικὴν τὸ ἀκροατήριον, ἀργότερα στὶς ὀμίλλας τοῦ Παρνασσοῦ, σὲ κέντρο συντηρητικώτερον ἀκούστηκε ὄχι μόνον ἡ ἴδια δημοτικὴ γλῶσσα (85, 91, 98) μὰ καὶ συχρῆς συνηγορίαι γιὰ τὴ χρῆσιν τῆς.

55. Εἶπα πὼς μᾶς χρειάζονται βιβλία διαφωτιστικά. Τὸ βιβλίον τοῦ δημοτικισμοῦ, ὅπως ἐγὼ τ' ὀνειρεύομαι, δὲ γράφηκε ἀκόμη, καὶ εἶναι ἴσως θλιβερό σημάδι πὼς ἔπειτα ἀπὸ ἀγῶνες εἰκοσὶ χρόνων τὸ καλύτερον βιβλίον πού ἔχει γραφῆ γιὰ τὸ ζήτημά μας, τὸ χρωστοῦμε σ' ἓνα ξένον, τὸν Κρουμπάχερ. Ὡστόσο ἔχομε σὲ 3. ἔκδοσιν μιὰ καλὴ ἐκλαίκευσιν τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος γραμμένη ἀπὸ ἓνα καθηγῆτῃ (71), καὶ καθὼς εἶπα καὶ ἄλλοι, καλὸ εἶναι ἡ «Γλῶσσα καὶ ζωὴ» νὰ βγῇ μεταφρασμένη καὶ στὴν καθαρεύουσα (βιβλιοκρ.

120:5, 122). Στὴ θέση αὐτὴ πρέπει ἀκόμη ν' ἀναφέρω τὴ νεόβγαλτη σειρά τῆς Διαφωτιστικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ὀμίλου (βλ. 226), ὅπου σὲ διάφορες μικρὰς διατριβὰς ἐκλαίκευονται ζητήματα σχετικὰ μετὰ τὴ γλῶσσα καὶ τὴν παιδείαν (207, 209, 224 - 5, 111, 109). Εἶναι ἀνάγκη νὰ συνεχισθῇ ἡ βιβλιοθήκη αὐτὴ με περισσότερους συνεργάτας καὶ πρὸς ποικίλα θέματα. (Ἄς προσθέσω ἀκόμη ἐδῶ καὶ τὴ συνηγορίαν γιὰ τὴ δημοτικὴν τοῦ Γάλλου γλωσσολόγου Meillet στὸ τελευταῖον τοῦ βιβλίου³²).

Στὴ σειρά αὐτὴ δημοσιεύθηκε καὶ ἡ «Ἀπολογία τῆς δημοτικῆς» (111), ὅπου ἔχουν συγκεντρωθῆ οἱ γνώμες ἀπὸ λογοτέχνες, ἐπιστήμονες, παιδαγωγούς, πολιτικούς καὶ ἄλλους ἀγτιπροσωπευτικούς τύπους τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς, καθὼς καὶ ξένους. Τὸ βιβλίον αὐτὸ γράφηκε γιὰ τοὺς κατηχουμένους, τὸ νομίζω ὅμως κατάλληλον νὰ διαβασθῇ καὶ ἀπὸ τοὺς πιστούς: παρουσιάζει ξεχασμένους προδρόμους ὡς τὸν Τερτσέτη καὶ τὸ Φατσέα, καὶ μᾶς συγκινεῖ μετὰ τῶν νεώτερον τὰ κινήματα, καθὼς τοῦ Ν. Χατζιδάκη, καθὼς ἡ ἰδρυση τῶν δυὸ δημοτικιστικῶν συλλόγων στὴν Κρήτη. Καὶ πάντων μᾶς ἀποστᾷ ἀπὸ τὸ περιωρισμένον πάντα σημερινὸ πλαίσιον, καὶ μᾶς δείχνει πὼς μέσα σ' ἓκατὸ χρόνια τὸ ἀρχικὸ μικρὸ φῶς δυναμώνει καὶ φωτίζει, καὶ πὼς πολλαπλασιάζονται οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἰδέας πού παίρνει σιγὰ σιγὰ κοινωνικὴ μορφή καὶ βαδίζει μετὰ ἀποφασιστικὰ βήματα πρὸς τὴ νίκη³³.

32. Ἡ φιλολογικὴ γλῶσσα ἐξαρχαίστηκε μετὰ ἀπίστευτον σχεδὸν τρόπο. Ὅποιος πάτησε στὴν Ἑλλάδα, πού νὰ ἤξερε τ' ἀρχαῖα ἑλληνικά, βεβαίωθηκε πόσον εὐκόλως διάβαζε τὶς ἐφημερίδας, χωρὶς νὰ καταλαβαίνει ὅμως λέξιν ἀπὸ τὴ γλῶσσα πού μιλοῦν. Ἐξω ἀπὸ μερικὸς ἑλληνες λόγιους πού ἐπίδρασαν ἀπάνω τους τὸ περιβάλλον τους, δὲν ὑπάρχει γλωσσολόγος πού νὰ μὴ σάστισε μετὰ τὴν κατάστασιν αὐτὴν.

Τέτοιο εἶδος τεχνητῆς γλώσσας ἔχουν ἓνα σοβαρὸ λάθος: ὁ λαὸς τις μισοκαταλαβαίνει μόνον καὶ δὲν τις αἰσθάνεται. Βοηθοῦν τὴν ἔθνικὴ ἐνότητα, μὰ τὴ ρίχνουν, νὰ πῶ ἔτσι, στὰ περασμένα κάνουν ἀφαίρεσιν ἀπὸ τις πιὸ σύγχρονες τάσεις, πού ἔχουν καὶ τὴ μεγαλύτερην δύναμιν. Εἶναι βέβαια ἀδυναμία τοῦ ἑλληνισμοῦ νὰ μὴν ἔχη μιὰ γλῶσσα πού καθὼς τὰ βουλόρικα σπηρίζεται στὴ δημοτικὴν, πού νὰ τῆς εἶναι ἡ κανονισμένη καὶ ἐξιδανικευμένη μορφή. . . Ἦταν φυσικὸ ν' ἀκολουθῆσιν ἀντίδρασιν. . . » (σ. 365).

33. Ἡ «Ἀπολογία τῆς Δημοτικῆς» ἔδωσε ἀφορμὴν σὲ μιὰ σειρά ἀρθρῶν γιὰ τὴ δημοτικὴν στὸν καθημερινὸν τύπον: ἔτσι ἔγραψε ὁ Ξενόπουλος (94) καὶ ὁ Τιμ. Ἀμπελάς, «Τὶς ψέγει τὸν Ἡρακλέα» (62), ὅπου βοήθησε περιττὴ καὶ ἀπροσδόκητὴ τὴν ἀπολογία τῆς δημοτικῆς, γιατί τάχα ποτὲ δὲ

56. Κοντά στη διαφωτιστική εργασία είναι απαραίτητη και η πολεμική, για να γίνη η κριτική του παλιού καθεστώτος και να ετοιμασθή έτσι καλύτερα η κοινωνική συνείδηση να δεχτή τη νέα αλήθεια. Όσοσο τα τελευταία χρόνια οι γλωσσικοί αγώνες έχασαν τον έριστικό τους χαρακτήρα, και μέσα στο στρατόπεδο του δημοτικισμού δηλ σχεδόν η εργασία αφιερώθηκε σε άλλους σκοπούς. Κάπου κάπου μόνο, ιδίως στο Νουμά, δημοσιεύτηκαν πολεμικές, με περισσότερο οικογενειακό χαρακτήρα.

Δέν πρέπει όμως να μη θυμηθώ στη θέση αυτή και τη κριτική που έγινε από το αντίθετο στρατόπεδο. Και αυτή ξεθυμασμένη πιά, χωρίς την παλιά οξύτητα με τη διαφορά πως οι παλιοί αγωνιστές σβήνουν και δύσκολα βρίσκονται οι διάδοχοι. Το άστρο του Μιστριώτη και του Χατζιδάκι το διαδέχεται τώρα ο Σκιας (105), που πολεμεί το δημοτικισμό όχι μόνο στους τυπικώτερούς του αντιπροσώπους μά και στο Χατζιδάκι, συνήγορο πάλι της άπλης γλώσσας³⁴. Με την εργασία του Εκπαιδευτικού Όμιλου μετατοπίστηκε ο αγώνας στην εκπαίδευση, κι έτσι θα γίνη παρακάτω ο λόγος που πρέπει (κεφ. V). Έδω φτάνει ν' αναφέρω πως ο Χατζιδάκις δέν παρουσιάζεται μόνο ως αντίγωνος στο γλωσσικόν αγώνα. Γιαυτό και προκάλεσε τις αντιρρήσεις και την πολεμική του κ. Σκια, και τώρα και πρό λίγων χρόνων. Ανασκευάζοντας τις γνώμες του τελευταίου ο Χατζιδάκις βεβαιώνει στην τελευταία του μελέτη

θεωρήθηκε ανελλήνιστη «οὐδένος ἕως τώρα θεωρήσαντος τὴν δημόδη γλῶσσαν ἐξοστρακιστέαν». Τὴν ἀπάντησιν ἔδωκε ὁ Ξενοπούλος, «Ἡρακλῆς ψεγόμενος» (95). Στὸν καθημερινὸ τύπο δημοσιεύτηκαν καὶ ἄλλα διάφορα ἄρθρα καὶ χρονολογήματα γιὰ τὴ δημοτικὴ, στὴν ἐποχὴ τῆς δίκης τοῦ Ναυπλίου καὶ σὲ ἄλλες περιστάσεις. Ἐνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ γλωσσολογικὰ χρονολογήματα τοῦ Νησβάνου βρίσκουμε καὶ σ' ἓνα του βιβλίου (22).

34. Πρὸ πόσο ἄμορφα καὶ διδαχτικὰ εἰκονίζει ὁ Χατζιδάκις τελευταία καὶ ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Κορνάρου τὸ δικαίωμα τοῦ ποιητῆ νὰ δημιουργῆ νέες λέξεις (140 : 160): «Ὅπως πᾶς γνήσιος ποιητῆς οὕτω καὶ ὁ Κορνᾶρος δέν ἠδύνατο νὰ στερηθῆ τοῦ μεγίστου ποιητικοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἐκ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ πηγάζοντος γλωσσικοῦ πλοῦτου. Ἐνεκα τοῦτου πλάττει πολλὰς νέας λέξεις, συνάπτει ἄλλας, καὶ οὕτω πλουτίζει τὸν γλωσσικὸν θησαυρὸν αὐτοῦ... (ἀντιρροπὴ, ἀντιρροπῶν, σπλαγχνόσση, σπλαγχνόσητα, κλιτότητα, ἐκολόγητα, ἐχθροία, στραβάγρα, οπιστενάγρα, λαβάρρα, τῆς ἐρωτιάς, τῆς ἀνεργωριάς, τοῦ κύκλου τὰ στραβήματα, τὰ ὄνιφορονατάματα). Ὅτι δὲ κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ταύτην ἐνίστε βιάζει πᾶς τὴν γλῶσσαν, δέν θὰ εὖρη παραδόξως ὁ ἐπιστάμενος τὰς γλωσσικὰς καὶ ποιητικὰς συνηθείας τῶν χρόνων ἐκείνων».

(230) ὅτι ἡ γλῶσσα ποὺ γράφομε ὄχι μόνο δέν παραμένει στάσιμη μά καὶ ἀπλούστερη γίνεται³⁵.

Τὴν ἀπλοποίησιν αὐτὴ ποὺ τὴ βλέπομε ὄλον μας ἀπὸ καιρὸ — τί πιδ ἀπὸ ἀπὸ τῆ δημοτικῆ ποὺ γράφομε; — τὴν κήρυξε κι ἓνας ἄλλος καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιο ὁ Σωτηριάδης, καὶ δο-

35. Ἐστὶ ἐνὸς πρὸ λίγων ἀπομὴ χρόνων ἔβρισκε πὼς οἱ τύποι λαμπάδα (ἀντὶ λαμπάς), πατρίδα, φῶση, πόλη εἶναι ἀδικαιολόγητοι, ἀδύνατοι καὶ ἀκαλαίσθητοι, καὶ θεωροῦσε τύπους σωστοίους, πρότυπους καὶ καθόλου ἐξεζητημένους τὸ δύο ὄρας, τοῦ καλλιτέχρου, τοῦ ποιητοῦ, τὴν ἡγάπα, ἐτόλμα, ἐφύσα, καὶ πίστευε ἀκόμη πὼς με τὸ νὰ γράφομε τέτοιους καὶ ἀνάλογους τύπους θὰ μισοῦσε νὰ ξαναγυρῆ αὐτὴ ἡ ἀπλοποιημένη κάπως γλῶσσα σὲ αὐστηρότερη καθαρεύουσα, δείχνει σήμερα στὸ συνάδεφτό του καθηγητῆ πὼς ἡ γλῶσσα ποὺ γράφομε ἀπλοποιεῖται ὄλοένα, ὅτι ἀρχισαν καὶ τὰ τριτόκλιτα νὰ ἐκβάλλωνται καὶ πὼς κάθε μέρα βλέπομε νὰ γράφομε τοῦ μαθητῆ, ὁ πατήρας, οἱ τιμές, ἐς τιμές (τελευταία δέχεται ἀκόμη καὶ τύπους καθὼς μαθητῆς· βλ. 159 : σ. 539, μέρ. β') καὶ ἀκοῦμε νὰ λένε: ἀντρας, ἐδέχομουν, τοῦ Παιραία, τοῦ εἰσαγγελία, ὅσο κίαν προόπαθῆ τὸ σχολεῖο νὰ μάθῃ στὸ λαὸ τὴν ἀρχαία γραμματικὴ.

Τὶς γνώμες τοῦ Σκια γιὰ τὴ γλῶσσα τις ἔχομε στὸ πρῶτο μέρος τῆς μελέτης ποὺ μιλεῖ καὶ γιὰ τὴν ὀρθογραφία (105). Καθὼς δὲ δέχεται τῆς ὀρθογραφίας τὴν ἀπλοποίηση, ἔτσι καὶ δὲ ἀποκορῶει τοῦ Χατζιδάκι τις τελευταῖες συστάσεις γιὰ ν' ἀπλοποιηθῆ ἡ καθαρεύουσα, νομίζοντας πὼς ἔτσι «ἡ γλωσσικὴ ἡμῶν κατάστασις ἐμελλεν ἀμέσως νὰ καταστῆ χειρότερα τῆς σήμερον ὑπαρχούσης». Κατὰ τὸ Σκια ὅτι προτείνει ὁ Χατζιδάκις εἶναι ἀντιπατικὸ καὶ τελείως ἀνεφάρμοστο· χωρὶς σχεδὸν καὶ τῆς κατεῦθυνση ὀδηγῆ σὲ ἀδιέξοδο. Ἀποκλείνει τὴ βάση αὐτῶν συνεπέστερα ὤρισε ὁ δημοτικισμὸς, καὶ ζητεῖ νὰ ὀδηγηθῆ ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν αἰθουσῶν, καθὼς τὴ λένε, καὶ ποὺ τὴν παριστάνει σὴν ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴ δημοτικὴ, γιὰ νὰ μᾶς δώσῃ ἀντὶς ἀπλότητα μονάχα ἀνωμαλία καὶ ἀκαταστασία. Θέλει ν' ἀπλοποιήσωμε βαθμηδόν, καταργώντας ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα ὅτι δὲ χρειάζεται. Μά τότε γιὰτί νὰ μὴ βγάλωμε ὄλα τὰ περιττὰ ἀμέσως τώρα; Κι ἔπειτα τί σημασία ἔχουν οἱ ἀόριστες θεωρητικὲς συμβουλὲς τοῦ Χατζιδάκι, ὅσο δὲ μᾶς πείθει μ' ἓνα πετυχημένο δικὸ του ὑπόδειγμα; Ὅπως δίνονται, ὁ καθένας θὰ τις ἐφαρμόσῃ ἄλλως. Ἐπειτα πὼς δέχεται νὰ γράφομε στοιχεῖα ποὺ ὁ ἴδιος τὰ ἔλεγε ἄλλοτε ἐπικίνδυνα, καὶ πὼς συμβουλεύει πράγματα, ποὺ γι' αὐτὰ ἔχει καταδικασμένους ὁ κόσμος τοὺς μαλλιαροὺς—καὶ ποὺ ὁ ἴδιος κατηγοροῦσε ἄλλοτε τὸ Βερναρδάκη;

Δέν εἶναι μοῦ φαίνεται δύσκολη ἡ κριτικὴ γιὰ τὸ τελευταῖο σύστημα τοῦ Χατζιδάκι, καὶ βρίσκω δικαιολογημένες τις περισσότερες ἀπὸ τις ἀντιγνώμεις τοῦ κ. Σκια. Σωστὴ ὅμως δέν εἶναι βέβαια στὴ γενικὴ τῆς βάσει οὔτε ἡ δική του ἀποψη. Ἄλλὰ non nostrum tantas componere lites. Μετὴν ἐπι κράτησιν τῆς δημοτικῆς οἱ ἀμφισβητήσεις τῶν φιλολόγων καὶ γλωσσολόγων ἄν πρέπη νὰ γράφομε φουοῦσε ἢ ἐφύσα καὶ παρῖμενε ἢ παρῖμενε δέν ἔχουν πᾶ καμιά πραχτικὴ σημασία.

κίμασε μάλιστα να γράφη μια απλούστερη γλώσσα στην 'Ιστορία που έβγαλε για τα δημοτικά σχολεία³⁶.

57. Δεν πρέπει να λησμονηθούν από την επιθεώρηση αυτή δύο από τα χαρακτηριστικότερα όργανα της ορθοδοξίας του καθαρισμού. Το πρώτο είναι τα «Πάτρια» (125), που με χειροπιαστά σημάδια δείχνουν τον τελευταίο καιρό πώς το γλωσσικό τουλάχιστο περιεχόμενο των «πατρών» σαλεύει. Άρχισαν να δημοσιεύουν όχι μόνο κομμάτια από τα ποιήματα του Παλαμά, μα και ολόκληρα διηγήματα στη δημοτική. Μόνο σε μερικά γλωσσικά τους άρθρα ζητούν ακόμη την ευγνωμοσύνη των συγχρόνων για τους «φιλοτίμως εργασθέντας λογίους», όσοι από της ανεξαρτησίας και ένθεθεν αγωνίστηκαν να κάμουν τη γλώσσα μας — τη δημοτική — «όμοιότεραν, απλουστέραν, φυσικωτέραν».

Με περισσότερο ακαδημαϊκό κύρος παρουσιάζεται ο σεβαστοπούλειος διαγωνισμός, καθώς εξελίσσεται στις πανεπιστημιακές εκθέσεις κάθε χρονιάς (103-4, 118). Αυτός δείχνει περισσότερη προσήλωση στα «πάτρια» είναι όμως στίγμα και ντροπή για το Πανεπιστήμιο. Ίδρύθηκε, καθώς δεν είναι ίσως γνωστό, στην Αθήνα μαζί και στην Πόλη έδω και λίγα χρόνια, από ένα κληροδότημα που θά βράβευε άπαρέμφατα, ευκτικές, και μονολεκτικούς μέλλοντες, κι έτσι «μέλλει χρησιμεύειν ως βραβείον, εις διαγωνισμόν υπέρ της ελληνικής γλώσσης»³⁷. Αυτό έγινε στα

36. Γ. Σωτηριάδης, 'Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος, Σιδερός, 1915.

37. «... Το διαγώνισμα τούτο σκοπόν θέλει έχειν την μόρφωσιν της σημερινής ελληνικής γλώσσης και την κατά τὸ ἐφικτὸν προσέγγισιν πρὸς τὸ πάντοτε θαυμαζόμενον ὕψος τῶν ἀρχαίων λαμπρῶν συγγραφέων μας διὰ τὸ σύντομον καὶ εὐκρινές, διὰ τῆς χρήσεως ἀπαρεμφάτου, εὐκτικής ἐγκλίσεως καὶ τοῦ μέλλοντος χρόνου, ἀπαράλλακτα ὡς ἀνωτέρω ἀναγράψω». Διαθήκαι καὶ δωρεαὶ ὑπὲρ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, τόμ. 2, 1899-1908, 1909, σ. 39-40.

Καθαρώτερα ἔχομε τίς ἰδέες τοῦ Σεβαστοπούλου σὺν μέρος τῆς διαθήκης ὅπου κληροδοτεῖ καὶ στὴ Μεγάλῃ τοῦ γένους σχολῇ στὴν Πόλη ἓνα ποσὸν πού «μέλλει χρησιμεύειν ὡς βραβείον εἰς διαγωνισμόν ὑπὲρ τῆς ελληνικῆς γλώσσης». Ἐκεῖ λέγει διεξοδικώτερα τ' ἀκόλουθα: «Ὁ σκοπὸς τοῦ διαγωνισματος εἶναι ἡ ὅσον ἐνεστί προσέγγισις τοῦ ὕψους τῆς γλώσσης μας μετὰ τοῦ παλαιοῦ, τοῦ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μεγάλων συγγραφέων μας παραδεκτοῦ δηλαδὴ χρήσεως ἀπαρεμφάτου, εὐκτικής ἐγκλίσεως, μέλλοντος χρόνου, ὡς καὶ ἡ σύντομία καὶ σαφήνεια τοῦ ὕψους, αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν ὑψίστην ὠραιότητα τῆς γλώσσης μας» καὶ οὕτω ζωῆς γενομένης τῆς γλώσσης μας βαθμια-

1907. Καὶ τὸ Πανεπιστήμιο — καθὼς καὶ ἡ Μεγάλῃ σχολῇ στὴν Πόλη — ἀποδέχτηκε τὸ κληροδότημα γιὰ νὰ βοηθήσῃ σύμφωνα με τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἀγωνοθέτη τὴν «βελτίωσιν τῆς σημερινῆς γλώσσης»³⁸. Ἀφοῦ δόθηκε γιὰ χρόνια εὐκαιρία με τοὺς διαγωνισμοὺς αὐτοὺς ν' ἀκουστοῦν ἀπὸ καθηγητικὰ χεῖλη σὲ πανηγυρικῆς πανεπιστημιακῆς γιορτῆς μεσαιωνικῆς γλώσσας γιὰ τὴ μητρικὴ ματὴ γλῶσσα καὶ οἱ πρὸ ἀδικαιολόγητες ἀναλήθειες γιὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ δημοτικισμοῦ³⁹, ἔχομε τὰ τελευταῖα χρόνια με ἐπιστημονικώτερος κριτῆς,

δὸν, θέλουσιν ἐπαναλάβει οἱ Εὐρωπαῖοι τὴν σπουδὴν κατὰ τὸν ἡμέτερον τρόπον. Ὁ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης θέλει δίδειν ἰδίαις χερσὶ τὸ βραβείον εἰς τὸν ἀριστεύοντα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν του διὰ τὸ διαγώνισμα, ἅπερ θέλει φέρειν τὸ ὄνομά του» (ὅπ. παραπ. σ. 39).

38. Βλ. Κρίσις τοῦ Σεβαστοπούλειου ἀγῶνος τοῦ ἰδρυθέντος πρὸς βελτίωσιν τῆς σημερινῆς γλώσσης κτλ., 1908. Ἡ ἐπιτροπεία: Γ. Μιστριώτης (εἰσηγητής), Γ. Κατζιδάκης, Σ. Βάσης. Φαίνεται ὅμως πὸς ἡ φιλολογικὴ σχολῇ δὲν ἤθελε νὰ δεχθῆ τὸ κληροδότημα. Κατὰ τὴν Κρίσιν (σ. 10): «Πάντες γινώσκουσιν ὅτι τὸ Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον ἐκινδύνευσε νὰ περιπέσῃ εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, διότι ἐμελλε νὰ ὑβρίσῃ τὴν μνήμην φιλογενεστάτου τῆς πατρίδος τέκνου καὶ ἐμελλε νὰ κολύσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης. Οἱ ἀντιδρώντες ἐνόμιζον ὅτι ὁ ἀγωνοθέτης ἤξιον... διὰ τῆς ἀντιδράσεως ταύτης ἐτέθη πρὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου τὸ βαρυσήμαντον ζήτημα, ἂν τοῦτο σκοπῆ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν χυδαῖσμον ἢ τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν. Ἀλλὰ τύχη ἀγαθῆ, διὰ τὴν φιλοπατρίαν τοῦ πρωταεως κ. Κατσαρά καὶ τὴν σύνεσιν τῆς συγκλήτου ὁ κίνδυνος ἀπεσοβήθη».

39. Γιὰ παράδειγμα σημειῶνω μερικῆς φράσεως ἀπὸ τοῦ «Κρίσις τοῦ δευτέρου σεβαστοπούλειου ἀγῶνος τοῦ ἰδρυθέντος πρὸς βελτίωσιν τῆς σημερινῆς γλώσσης» ἀπαγγελλομένη ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Πανεπιστημίου τῇ 15 Μαρτίου 1909 ὑπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ Γ. Μιστριώτου, 1909 (μέλη τῆς ἐπιτροπῆς Σ. Βάσης καὶ Γ. Κατζιδάκης). «Οἷοσδήποτε καὶ ἂν ἐπιχειρήσῃ, ἵνα δημιουργήσῃ λέξεις ἐκ τοῦ βορβόρου τῆς καλουμένης δημοτικῆς γλώσσης θέλει μόνον ρωτᾶναι τὰς ἑαυτοῦ χεῖρας» (σ. 5). «Δὲν εἰσάγομεν τὸ ρηματικὸ ἀπαρεμφάτου καὶ τὰς εὐκτικές... διότι ἐπιθυμοῦμεν ἵνα ἡ γραμμὴ τῶν γλῶσσαι μὴ ποιῆ ἄλλα μείζονα ἐκείνων ἅπερ ἐπιτρέπει ἡ γλωσσικὴ τοῦ ἔθνους αἰσθησις» (σ. 6). «Βεβαίως ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα αἰτία τῆς καταπτώσεως τοῦ δημοσίου τῆς Ελλάδος βίου, ἀλλὰ πάντως συνάιτιοι εἶναι καὶ οἱ χυδαῖσται... ὕψωσαν τὸν Ἐρωτόκριτον, ὃν μετὰ θερησκευτικῆς εὐλαβείας μελετῶσιν. Ἀλλ' ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ὁ Ὀνειροκρίτης εἶναι τὰ μόνον βιβλία τὰ κοσμοῦντα τὰς βιβλιοθήκας τῶν θεραπεινίδων» (σ. 8). «Ἡ Ἐτεῖρτη κρίσις» 1911; σ. 19, βεβαιώνει κοντὰ στ' ἄλλα πὸς οἱ «χυδαῖσται» μεταφράζουσι τὸ Σολωμὸ εἰς «χυδαῖαν γλῶσσαν», καὶ εἶσι τῶν στίχων: «Τὴν εἶδα τὴν Ξανθοῦλα, τὴν εἶδα φεσ' ἀργὰ κτλ.» ἢ μεταφράσεως (ἔχει) οὕτως: Τὴ μπάνισα τὴν Ξανθοῦλα, τὴ μάγισσα φεσ' σουρουπκά, πού γιούρντανε στὴ βαρκούλα, γιὰ πούλημα στὴ ξενιτιά κτλ. κτλ. Φρίκη.

Στὴν ἴδια ἐκθεσὴ (σ. 10) ἔχομε τὸ ἀκόλουθο δείγμα γιὰ τὸ γλωσσικὸ πρῶ-

τὸ Χατζιδάκι καὶ τὸ Σκια, τὴν ἐπίσημη ἀντίληψη τῶν γλωσσικῶν ἀρχηγῶν τῆς φιλοσοφικῆς μας σχολῆς γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα: οἱ λόγοι ποὺ μᾶς ἔφεραν στὸ σημερινὸ γλωσσικὸ ἀπροχώρητο ἦταν ἀνθρώποι μυαλωμένοι καὶ πραχτικοὶ κι ἔκαμαν πολὺ καλὰ⁴⁰ στὸν ἀγῶνα τὸ γλωσσικὸ τὸ Πανεπιστήμιο πρέπει νὰ υποστηρίξη, σὰν ἐστὶν ἡμερῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ποὺ εἶναι, τὴν καθαρεύουσα⁴¹ ἢ ἐπίσημη γλῶσσα δὲ μαθαίνεται στὰ σχολεῖα μὲς ὅπως πρέπει καὶ ἡ γραμματικὴ τῆς δὲ βγήκε ἀκόμη⁴², οὔτε καὶ γυμνάζονται ἀρκετὰ σ' αὐτὴν τὰ παιδιά, ὥστε δὲ φταίει καθόλου γιὰ τὴ σημερινὴ κατάσταση ἢ καθαρεύουσα τῆ διαμόρφωσὴ τῆς θὰ βοηθήση

τυπο ἰδανικὸ τῶν εἰσηγητῶν τοῦ διαγωνισμοῦ: «Εἰ δ' ἐπραγματοῦτο, καταλύοντο οὐ μόνον τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα, ἀλλὰ καὶ τὰ γυμνάσια... Τί δ' ἔμελλε συμβῆναι ἐν τῷ ἐλληνικῷ λαῷ εἰ ἐσβέννυντο τὰ φῶτα τῆς ἐπιστήμης, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ κἀτίδη τις».

40. Στὴν Ἐκθεσὴ τοῦ 1914 (Χ α τ ξ ι δ ἄ κ ι ε εἰσηγητής, Πολίτης, Σκιας), ἔχομε μιὰ σύντομη ἐξεικτόρηση γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Οἱ λόγοι τοῦ 1800 δὲ θέλησαν νὰ ξαναφέρουν τ' ἀρχαῖα, μὰ εἰς ἀνθρώποι νουνεχεῖς καὶ πραχτικοὶ ἀποβλέποντες τὰς μεγάλας καὶ ἐπιτακτικὰς ἀνάγκας τοῦ παρόντος ἐπεδίωξαν παντοιοτρόπως νὰ συμβιβάσωσι τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ συγχρόνου βίου πρὸς τὸ εὐκατεῖον μὲν κατ' αὐτοὺς ἀλλὰ πάντως μακρὰν κείμενον ἀγαθόν, πρὸς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν... Τῶν τοιούτων νουνεχῶν καὶ φιλοπατρῶν ἀνδρῶν ἦν καὶ ὁ ἀείμνηστος Κ. Σεβαστοπούλου...» (σ. 5).

41. Πβ. Χ α τ ξ ι δ ἄ κ ι, Ἐκθεσὶς 1914: «... Ὅτι κατὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦτους τὸ ἡμέτερον Πανεπιστήμιον, κατ' ἓν τρόπον ὁ Ἀθήνησιν Ἀρειὸς Πάγος τὸ πάλαι φαίνεται συντηρητικὸν καὶ δὲν δύναιτο νὰ συνταχθῆ μετὰ τῶν καιροτόμων τούτων καὶ ἀσπασθῆ ἀνεξέταστος τὰς καινοτομίας αὐτῶν, θὰ εὐρη, ἐλπίζω, ἕκαστος ἐκ τῶν προτέρων εὐλογον. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ τοιοῦτοι διεξάγονται παρ' ἡμῖν ἀγῶνες περὶ τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν καὶ τοιαῦτα προτείνονται καὶ παντοιοτρόπως υποστηρίζονται καινὰ δαιμόνια, ἀναγκαῖον καὶ ὠφελιμὸν φαίνεται ν' ἀκούηται καὶ ἡ ἄλλη μερὶς, νὰ ῥητορηθῆ καὶ ἡ γηραιὰ παράδοσις, καὶ τοῦτο ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἐστία τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Τοῦτο θὰ μοι ὁμολογήσῃ ἕκαστος ἐνθυμηθεὶς ὅτι ἐκ τῆς συζητήσεως καὶ συγκρούσεως τῶν ἀντιμαχομένων γωνιῶν ἀναφαίνεται ἡ περιπόθητος ἀλήθεια, ὅτι ἐκ τῆς πάλης τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν συστημάτων προέκυψε καὶ ἀνεπτόχη τὸ κράτιστον τῶν ἐν ἀνθρώποις παιδευμάτων, ἡ φιλοσοφία. Κατὰ ταῦτα ἄρα χρησιμώτατος δύναται ν' ἀποβῆ ἡμῖν ὁ σεβαστοπούλειος διαγωνισμός...» (σ. 7).

42. «Ἐπιβάλλεται ἡμῖν καὶ ὑπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους ἡμῶν καὶ ὑπὸ τοῦ θεμελιώδους ἡμῶν νόμου, τοῦ συντάγματος, ἢ χρῆσις τῆς ἐπισήμου γλώσσης εἰς πάσας τὰς ἐπισήμους ἡμῶν σχέσεις, ἀλλὰ παραδόξως δὲν διδασκόμεθα αὐτὴν προσηκόντως... οὔτε γραμματικὴν καθορίζουσαν... τὸ τυπικὸν τοῦ γραπτῆ ἡμῶν λόγου... συνεχράψαμεν καὶ διδάσκομεν ἐν τοῖς σχολείοις ἡμῶν» (Χ α τ ξ ι δ ἄ κ ι ὁ α. παραρ. σ. 9).

ὁ σεβαστοπούλειος διαγωνισμός. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὅσοι διαγωνίστηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια—φοιτητὲς καὶ τελειόφοιτοι τῆς φιλολογίας καὶ τῶν ἄλλων σχολῶν, διαλεγμένοι ἀπὸ τοὺς κλυτέρους ἐπειτα ἀπὸ προκριματικὸν διαγωνισμὸν στὴν «ἐπίσημον γραφομένην ἐλληνικὴν γλῶσσαν»—γράφουν μὲ λάθη γραμματικὰ, καὶ ἀκόμη κι ὅσοι βραβεύτηκαν κάνουν ἀσυγχώρητα γραμματικὰ λάθη, ἀνορθογραφίες, βαρβαρισμοὺς καὶ ἀσυνταξίες, καὶ τοὺς λείπει ἀκόμη τὸ γοῦστο, εἶναι γεμάτα ἀπὸ ἀσυναρτησίες καὶ δὲν ξέρουν τί λένε, ἀλλὰ τοὺς ζητοῦν καὶ ἄλλα γράφουν⁴³. ὥστόσο εἰ ἀγωνοδίκες ἔχουν τὴν πεποίθησιν πὼς μὲ τὸ σεβαστοπούλειον διαγωνισμὸν θὰ λύσῃ τὸ Πανεπιστήμιον τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ πὼς ἀπὸ κεῖ θὰ βγοῦν καὶ οἱ μέγχοι συγγραφεῖς ποὺ ὄνειρευόμαστε γιὰ τὴν Ἑλλάδα⁴⁴.

43. Στὴν Ἐκθεσὴ τοῦ 1915 (Σ κ ι ἄ ε εἰσηγητής, Χατζιδάκις, Πολίτης), ἀναγνωρίζεται πὼς «οὐδὲν τῶν δοκιμῶν τῶν διαγωνισθέντων φοιτητῶν εἶναι ἀπληλαγμένον γραμματικῶν σφαλμάτων, καὶ ἐν αὐτῷ δὲ τῷ ἴπ' ἀρ. 1 [ποὺ ἦθε πρῶτο καὶ πῆρε τὸ ἐπαύλο] εὐρίσκονται καὶ ἀσυνταξία καὶ ἀνορθογραφία καὶ ἀσυνταξία καὶ βαρβαρισμοί, οἷον *ἐθρίας, ὅπως συντελέσουσι, ὅπως σπεύρουσι...* ἢ μᾶλλον *σφριγῶσα*, κ. ἄ. τ., ἐν ἄλλοις δὲ δοκιμίοις ὑπῆρχον τοιαῦτα σφάλματα καὶ πλείονα καὶ δευρότερα». Ἀκόμη σπουδαιότερα ὅμως ἀπὸ τὰ λάθη αὐτὰ εἶναι σὲ ὅλα τὰ δοκίμια «ἀπεροκαλία περὶ τὴν φράσιν καὶ παραλογισμοὶ καὶ ἀσυναρτησίαί πολλαί. Ἰδίως δεινὸν ἐφάνη... ὅτι ἐκτὸς δύο δοκιμῶν... πάντα τὰ ἄλλα παρεξερτάθησαν πάνπουλον ἐκ τοῦ δεδομένου θέματος ἦτοι τῶν αἰτίων καὶ τῆς μέχρι τοῦδε διεξαγωγῆς τοῦ παρόντος πολέμου, δὲν περιέχουσι δὲ οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ γενικά θεωρήματα περὶ τῆς καθόλου ἀνθρωπίνης ἱστορίας καὶ ἰδίως περὶ τῆς πολὺ παλαιότερας τῶν κατ' ἡμᾶς χρόνων καὶ οὐδεμιᾶν σχέσιν ἐχούσης πρὸς τὸν κατ' ἡμᾶς πόλεμον ἢ ὑποκειμενικὰς καὶ ὅπως ἐπιπολαιὰς κρίσεις περὶ τῆς πολιτικῆς τῶν διαμαχομένων κρατῶν ἢ καὶ ἄλλων ὅπως ἀσχετῶν πρὸς αὐτὰ, οἷον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, ἐπὶ πᾶσι δὲ ρητορείαν πολλήν καὶ ὅπως ἀνοίκειον».

44. Στὴν Ἐκθεσὴ τοῦ 1916 (Σ κ ι ἄ ε εἰσηγητής, Χατζιδάκις, Εὐαγγελίδης) ὑποστηρίζεται πὼς ὁ Σεβαστοπούλου εἶναι ἀπὸ τοὺς «ὀλιγίστους» ὅσοι «εἰργάζοντο προσηκόντως πρὸς ἄρσιν τῶν αἰτίων τῆς ὀλεθρίας ἐξιδος» στὸ γλωσσικὸ ζήτημα (σ. 11), καὶ διατυπώνεται ἡ βέλαιη ἐλπίδα (σ. 13) πὼς «ἐάν μεταξὺ τῶν μετεχόντων τοῦ διαγωνισμοῦ εὐρεθῶσι τιναῖς ὑπέρροχον εὐφύϊαν κεκτημένοι καὶ οὗτοι ἐντεῦθεν λαμβάνοντες τὴν πρῶτην παρόρμησιν φιλοτιμηθῶσι... κτλ. κτλ. ... τότε ἐκ τῶν αὐτοσχεδίων δοκιμῶν μέλλουσιν ἀναμφιβόλως νὰ παραχθῶσιν ἐν τε τῷ πεζῷ λόγῳ καὶ ἐν τῇ ποιήσει λογοτεχνικὰ ἀριστουργήματα, ἱκανὰ ν' ἀναδείξωσι τὴν γραφομένην ἡμῶν γλῶσσαν τελείως ἀναταγόνιστον, ὥστε νὰ λυθῇ καὶ διὰ τῶν πραγμάτων τὸ γλωσσικὸν ζήτημα».

Στὸ μεταξὺ ὅμως τὰ γραμματικὰ λάθη ἐξακολουθοῦν. Δὲν εἶναι «συνή-

Ὁ σεβαστοπούλειος διαγωνισμός καιρός είναι νὰ καταργηθῇ. Τὸ κακὸ ποὺ κάνει στὴ γλῶσσα είναι βέβαια ἀσήμαντο, ἀλλὰ ἡ ἠθικὴ ζημία ποὺ δίνει στὸ Πανεπιστήμιο είναι μεγάλη. Ὅσο γιὰ τὸ σεβαστοπούλειο τῆς Πόλης καὶ κείνος μᾶς παρουσιάζει ἰδανικὰ γλωσσικά σὰν τὰ ἐδῶ καὶ ἀποτελέσματα ἀνάλογα (96)⁴⁵.

58. Ἄμα συλλογίζεται κανεὶς πόση δύναμη κρύβεται ἀκόμη στὴν παράδοσή, ὄχι τόσο οὐσιαστικὴ καὶ δημιουργικὴ ὅσο κυρίως ἐξωτερικὴ κοινωνικὴ, διατηρημένη ἀπὸ τὰ παλιότερα χρόνια, κατλαβαίνει τότε πόσο σκόπιμο είναι νὰ ὀργανωθῇ καλύτερα ὁ ἀγὼνας τοῦ δημοτικισμοῦ. Γιὰ κακὴ ὁμῶς τύχη δύσκολο νὰ κινηθῇ στὴν κοινωνία μας τὸ άτομο στὴ σκέψη καὶ στὴν ἐργασία, καὶ ἀκόμη δυσκολώτερο νὰ δράσῃ ὁμαδικὰ καὶ νὰ συνεργασθῇ κοινωνικά. Τῆ δρᾶσῃ αὐτὴ είναι βέβαια δύσκολο νὰ τῆ ζητήσωμε ὅπου δὲν ἔχουν ἀκόμη ξεκαθριστητὰ προγράμματα ἰδεολογικά, ἀπάνω ἀπὸ τὰ πρόσωπα ποὺ ἔτυχε νὰ τὰ ὑποστηρίζουν ἢ ποὺ τοὺς ἔγιναν φορεῖς· περισσότερο δικαιολογημένοι ὁμῶς εἴμαστε νὰ τ' ἀπαιτήσωμε σὲ ἀγὼνα καθὼς ὁ γλωσσικός, ὅπου τόσο πολλοὶ σήμερα ἀναπτυγμέ-

θως πολλά, είναι ὁμῶς ἐνίοτε «δεινὰ καὶ ἀσύγγιστα». «Πολὺ περισσότερα ὁμῶς είναι ἐν αὐτοῖς τὰ λογικὰ σφάλματα, ἢτοι ἀκυρολεξίαι, κακοζήλος καὶ ἐν οὐ δέοντι χρησὶς ποιητικῶν καὶ ρητορικῶν καλλωπισμάτων, παθητοποιήσεις τοῦ θέματος καὶ παρεκτροπαι εἰς ἄλλότρια διανοήματα, ἀσυμμετρία καὶ κακὴ διάταξις τῆς πραγματείας» (σ. 13).

45. Καθὼς μαθαίνομε ἀπὸ τὴν ἐκθεση (96) τὸ θέμα δίνεται στὴν Πόλη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πατριάρχη. Καὶ κεῖ, τὴν τελευταία φορὰ, «πάντες οὐ μόνον ἠστόχησαν ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν γλώσσης τοιαύτης, οἷαν ἀπαιτεῖ ὁ αἰεὶμος ἀγωνοθέτης, ἀλλὰ καὶ εἰς ἱκανὰ περὶ τοὺς τύπους τῶν λέξεων καὶ τὴν σύνταξιν ὑπέπεσον σφάλματα καὶ ἀβλεπήματα» (σ. 5). Γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ ὁμῶς ἡ ἐπιτροπὴ «τὴν πρὸς τὰ ἀπαράμιλλα κάλλη τῆς ἀθανάτου ἡμῶν γλώσσης ἀγάπην καὶ ἐπίδοσιν τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς καὶ ἄλλων μὲν ὑπεκκαύσῃ τὸν ζῆλον, ἄλλοις δ' ἐμπνεύσῃ τοιοῦτον ἢ παραθαυρόντων αὐτοὺς» κτλ. κτλ., ἔδωσε σὲ δύο ἀπὸ ἑκατὸ χρυσὰ φράγκα «διότι τοῦ μὲν πρώτου ἡ γλῶσσα μᾶλλον τῶν ἄλλων φαίνεται προσεγγίζουσα τῇ ἀρχαίᾳ» κτλ. κτλ. Ὁ εἰσηγητὴς νομίζει ὅτι ἡ ἀποτυχία αὐτῆ, γιὰ δεύτερη φορὰ, τοῦ διαγωνισμοῦ ἔγινε γιὰ τ' ἀρχαία διδάσκονται τώρα λιγώτερες ὥρες γιὰ νὰ ἀφελήθουν πραχτικώτερα μαθήματα, γιὰ καταργήθηκε ἡ θεματογραφία, ἐνῶ «οὐδεὶς ὁ μὴ ἀνομολογῶν τὴν ἀλήθειαν ὅτι ἀδύνατον ἵνα γράφῃ τις ὅπως ὁποῖτε καλῶς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ἢ ἐν τῇ καθαρῆσιν ἐφ' ὅσον οὗτος ἀγνοεῖ τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα ἑκατέρων αὐτῶν, τὸν κοινὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν σχέσιν ἀμφοτέρων» κτλ. Καὶ πρέπει κατὰ τὸν εἰσηγητὴ ὄχι μόνον τ' ἀρχαία νὰ διδάσκονται μὲ περισσότερες ὥρες, μὰ καὶ ὅτι δημοτικὴ ἐκπαίδευση νὰ διδάσκει ἡ νέα γλῶσσα «πάντοτε κατὰ τρόπον ἐν μείζονι βαθμῷ διευκολύνοντα τὴν ἐμάθησιν τῆς ἀρχαίας» (σ. 7).

νοὶ ἄνθρωποι ἔχουν κινηθῇ ἀπὸ τὰ γλωσσοεκπαιδευτικὰ αἰτήματα τοῦ δημοτικισμοῦ. Ἄν ἤδη στὰ 1911 ἔλεγα πῶς ὁ φωτισμὸς τῆς κοινῆς γνώμης γίνεται μὲ τὸ παραπάνω σιγά, γιὰτὶ δὲν ἔχουν δεῖξει ὡς τότε οἱ δημοτικιστὲς πολλὴ ὀργανωτικὴ ἰδιοφυΐα⁴⁶, δὲν μπορῶ οὔτε σήμερα, μὲ τὴν πείρα ποὺ ἔδωσε ἐργασία ὀλιγόχρονη στὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὅμιλο, νὰ μὴ συμφωνήσω μὲ τὸ Σκληρό, ποὺ στὴν τελευταία ἀξιόλογη μελέτη του (106) κατηγορεῖ ἀναλυτικὰ τὸ δημοτικισμὸ, γιὰ ὅτι ὡς σήμερα δὲν κατώρθωσε. Φταίει κατὰ τὸ φωτεινὸ συγγραφέα ὁ νεοελληνικὸς ἀτομισμὸς, ποὺ τὸ πολὺ γίνεται οἰκογενειακὸς ἐγωισμὸς, χωρὶς νὰ μπορῇ ν' ἀπλωθῇ καὶ νὰ ὀφθῇ σὲ γενικὴ κοινωνικὴ ἰδέα, καὶ ποὺ κρύβει διαλυτικὲς ἀποκεντρωτικὲς τάσεις, καὶ φταίει ἀκόμη ἡ ἀδικφορία γιὰ τὸν κατώτερο λαό, ἡ ἔλλειψη ἀπὸ μόρφωση θετικὴ καὶ αὐστηρὰ πειθαρχημένη σκέψη, ἡ ἀνικανότητα γιὰ σοβαρὴ δημιουργικὴ ἐπιστημονικὴ ἐργασία, ἡ μονομερὴς λογοτεχνικὴ ποιητικὴ δρᾶση.

Ζήτημα μένει ποῖα στοιχεῖα τῆς φυλετικῆς ἰδιοσυγκρασίας μποροῦν ν' ἀλλάξουν καὶ πῶς θὰ διαπαιδαγωγηθοῦν οἱ Ἕλληνες στὴν κοινωνικὴ δρᾶση. Ὡστόσο ἓνα είναι βέβαιο, καὶ τονίστηκε συχνὰ τὰ τελευταία χρόνια μὲσθ στὸν Ὅμιλο, ὅτι δὲν μπορούμε νὰ περιμένωμε νὰ ἐπικρατήσῃ ἀληθινὰ ἡ δημοτικιστικὴ ἰδέα ὅσο δὲν ἀφομοιώνεται καὶ δὲν ὑποστηρίζεται σὰ δική της ἀξίωση, ἔμμονα καὶ πραγματικά, ἀπὸ μέρους κοινωνικῆς.

59. Αὐτὴ είναι ἡ γλωσσικὴ κίνηση τῶν τελευταίων χρόνων (ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ), καὶ τώρα ποὺ φωτίζεται καλύτερα ἡ ποικιλία τοῦ συγκεντρωμένου ὀλικοῦ συλλογίζεται κανεὶς πόσο διδαχτικὴ θὰ εἶναι ἀκόμη καὶ ἀπὸ γενικώτερη ἀποψη μιὰ ἱστορία τῆς γλωσσικῆς μεταρρύθμισης, ἀπὸ τὰ πρῶτα τῆς χρόνια, σὲ τέλος τοῦ προπερασμένου αἰῶνα, ὡς σήμερα. Γιὰ μιὰ τέτοια ἱστορία, ὅσο ἀναγκαῖα κιὰν εἶναι, φοβοῦμαι πῶς δὲν ὀρμάσαμε ἀκόμη, καὶ μᾶς λείπουν ἀκόμη καὶ οἱ ἀπαραίτητες προεργασίες. Μιὰ τέτοια σκέψη ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ συστηθῇ στὸ Δελτίο τοῦ Ὀμίλου τὸ ἀρχεῖο του (120:3.339) καὶ τελευταία οἱ συμβολὲς στὴν ἱστορίᾳ τοῦ Δημοτικισμοῦ (112). Γιὰ τὴν ἱστορίᾳ τοῦ γλωσσικοῦ

46. Triandaphyllidis, Die Sprachfrage in Griechenland. Süd-deutsche Monatshefte 1911, σ. 536.

ζήτηματός μας δίνει όλικό ξεχασμένο ή άγνωστο ή «Απολογία της Δημοτικής» (111) και στις γενικές ιδίως εισαγωγές των κεφαλαίων προσθέτει νέους χαρακτηρισμούς. Διάφορες ενδιαφέρουσες πληροφορίες βρίσκουμε ακόμη στις εκδόσεις του Φέξη για τον Πολυλά (31) και τον Τυπάλδο (40), και στις διαλέξεις του Παρνασσού για τον Όρφην (63), το Δασκαράτο (85) και τον Τερτσάτη (107). Τη σημαντικώτατη όμως συμβολή μας τη δίνουν τα πρακτικά της δίκης του Ναυπλίου (79), αξιο ταίρι των πρακτικών της αναθεωρητικής Βουλής του 1911, με τις ιστορικές συνεδρίες για το γλωσσικό ζήτημα. Τα πρακτικά αυτά είναι πολύτιμο μνημείο για την ιστορία των γλωσσικών μας αγώνων, όπου καθρεφτίζεται μέσα του όλη η μεσαιωνική αντίδραση που σηκώθηκε και τα κάθε είδος εμπόδια που είχαν να νικηθούν, «καθρέφτης φωτεινότητας, μέσα στον οποίο ξεχωρίζουν καθαρά τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των δύο έντελώς αντιθέτων ψυχικών και πνευματικών κόσμων». Έτσι λέει ο Παπανδρέου κρίνοντας τη δίκη αυτή (99α). «Η αντίδραση του καθαρισμού ψυχολογήθηκε από μια άλλη άποψη σ' ένα άλλο μου άρθρο, «Από τα ψυχολογικά της καθαρεύουσας», στις Συμβολές (112). «Ήδη όμως απ' όσα λέγω εδώ γίνεται φανερό πόσο δύσκολο και άτοπο θα ήταν μια ξερή ιστορία για τη γλωσσική εξέλιξη, που να μην εξετάζει μαζί λογοτεχνία και παιδεία και τα πλατύτερα πνευματικά και κοινωνικά ρεύματα της εποχής και σωστότερο φαντάζομαι ή ιστορία της γλωσσικής μεταρρύθμισης ν' αποτελέσει μερικά κεφάλαια ή το πλαίσιο κάθε φορά του βιβλίου που θα μας ιστορήσει τις προσπάθειες για την πνευματική αναγέννηση και την ανάπτυξη του πολιτισμού στην πατρίδα μας στα τελευταία εκατόν πενήντα χρόνια.

(άκολουθεί)

Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΟΙ ΣΕ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

I

Το ζήτημα αν οι αρχαίοι κλασικοί μπορεί και πρέπει να διδάσκονται μετάφρασμαί γεννήθηκε στη δύση από την πάλη που ο θετικισμός δυναμωμένος από την έντονη εθνική συνείδηση έκανε έναντιόν στη μονοκρατορία του κλασικισμού. Στο έπιχείρημα ότι καταργώντας τις αρχαίες γλώσσες ή περιορίζοντας τις μόνο στα κλασικά γυμνάσια αφαιρούμε από τα σχολεία την ιστορική βάση του νεώτερου πολιτισμού και την ασύγκριτη μορφωτική δύναμη των κλασικών, αντιτάχτηκε πως το περιεχόμενο του αρχαίου κόσμου μπορούμε να το δώσωμε από τις πρώτες πηγές σε καλές μεταφράσεις. Και όπως ήταν φυσικό, με όλη την αντίδραση, ή απάτηση αυτή της ζωής βρήκε στο τέλος τη λύση της σύμφωνα με την ανάγκη των πραγμάτων. Έτσι οι αρχαίοι κλασικοί μπορούν να διδάσκονται σε μετάφραση όχι μόνο σε σχολεία που ζητούν να δώσουν μόρφωση γενική ανώτερη απ' αυτήν που δίνει το δημοτικό σχολείο, αλλά και σε ανώτατα πραγματικά σχολεία, και ακόμη συχνότατα και σ' αυτά τα κλασικά γυμνάσια τις καλές μεταφράσεις τις μεταχειρίζονται ως μέσο βοηθητικό.

Όπως στη δύση έτσι και στην Ελλάδα το ίδιο ζήτημα γεννήθηκε, όταν άρχισε να ξυπνά ή συνείδηση της νεοελληνικής αθθυπαρέξιας και ή αντίληψη της πραγματικότητας. Το ξύπνημα αυτό το έχομε στο γλωσσικό ζήτημα, και από το 18. ακόμη αιώνα* βλέπομε όπα-

* Χαρακτηριστικό είναι ότι και πολύ πριν, στο 16. ακόμη αιώνα, ο Σοφριανός στον πρόλογο της γραμματικής του, της πρώτης δημοτικής γραμματικής, γράφει για την ανάγκη να μεταφραστούν οι κλασικοί τ' ακούλουθα: «Βλέποντας ότι διά την μακράν και πικροτάτην δουλοσύνην, το ήμέτερον γένος εξέπεσε και ούδ' αν αναθνήσκει την προκοπήν όπου είχαν οι πρόγονοί μας... ήθέλησα πολλάκις περί τούτου να συμβουλευθώ και να κοινολογήσω το πράγμα με όσους σοφούς και παιδευμένους... με ποίον τρόπο»

δους της γλωσσικής μεταρρυθμίσεως να υποστηρίξουν τη διδασκαλία των κλασικών από μεταφράσεις. Η ανάγκη όμως των μεταφράσεων προβάλλει έντονότερα ως θέμα εκπαιδευτικό, όταν και το γλωσσικό ζήτημα απλώνεται στην παιδεία μας και εξετάζεται από την εκπαιδευτική του άποψη. Έτσι ο Φωτιάδης της Πόλης που πρώτος* επιχείρησε συστηματικά και ψυχολογικά την έρευνα αυτή, μίλησε πλατιά για την ανάγκη να διδάσκονται οι Έλληνες κλασικοί μεταφρασμένοι όχι μόνο στο δημοτικό σχολείο, αλλά και στη μέση εκπαίδευση, στα παιδιά που δε σκοπεύουν να γίνουν φιλόσοφοι και φιλόλογοι. Την εποχή όμως εκείνη ήταν ακόμη νωρίς για να σηκώσει συζήτηση ή γνώμη ενός «βεβήλου», όσο και αν τη γνώμη αυτή την υποστήριζαν δυνατά επιχειρήματα, που άργα ή γρήγορα θα κλονίζαν το θρόνο του ψευτοκλασικισμού**. Για να ξυπνήσει ή αδιαφορία των οπαδών του, έπρεπε ή θεωρία να σιωπήσει στην πραγματοποίησή της και να γίνη έτσι ο κίνδυνος χεροπιαστός. Και τέτοιος κίνδυνος πρόβαλε μόλις στα 1913, όταν το κράτος έπηρεασμένο από το θετικισμό και την έντονη πια συνείδηση της νεοελληνικής αδιευταξίας, ζήτησε με τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του κ. Τσιριμώκου να θεμελιώσει την ελληνική παιδεία στη σύγχρονη πραγματικότητα των φιλελευθέρων.

Αυθόρμητα σηκώθηκε άμέσως ή αντίδραση, και δημιουργήθηκε έτσι ή βάση για συζήτηση σχετική με το ζήτημα που εξετάζομα. Και πράγματι τέτοια συζήτηση άρχισε ν' ανοίγη με την πρώτη συστηματική έπικριση των νομοσχεδίων, όσο και αν ή έπικριτής τους, δ. κ. Έξαρχόπουλος***, κάθε άλλο είναι παρά φανατικός

πον ήθελε διορθωθή το πάθος τουτο της άπαιδευσίας και να γυρίσουν εις το καλόν. Και όλοι από μίαν γνώμην ήσαν, ότι αν ήθελαν διαβάσουν και γουκήσουν τά βιβλία όπου αφήκαν εκείνοι οι παλαιοι και ενάρετοι άνδρες, εύκολα ήθελε διορθωθην ή άπαιδευσία όπου πλησιάζει εις τους πολλούς». Μ. Τριανταφυλλίδη, Ένα βιβλίο για τη γλώσσα μας.

* Φωτιάδη, Το γλωσσικόν ζήτημα κ' ή εκπαιδευτική μας αναγέννησις, 1901.

** Ότι αντίθετα με ό τι γίνεται έξω, στον τόπο μας μόνο ψευτοκλασικισμό έχομα και όχι άληθινό κλασικισμό, τό παραδέχονται όλοι χωρις έπιφύλαξη καμία.

*** Η μελέτη του κ. Έξαρχοπούλου δημοσιεύθηκε σε πολλά φύλλα της εφημερίδας «Νέα Έλλάς» τό Δεκέμβριο του 1913.

κλασικιστής. Στην έρευνά του περιωρίστηκε στη διδασκαλία των κλασικών από το πρωτότυπο, διδασκαλία που για πολλούς λόγους τη θέλει έντατική και παύωρη και στα τριτάξια ακόμη άστικά σχολεία, όπου ή μέση άστική τάξη θα παίρνη γενική μόρφωση άνώτερη και πραγματική. Από την καταστροφή όμως του κλασικισμού που περιμένει ή κ. Έξαρχόπουλος στον τόπο μας, όταν περιοριστεί ή διδασκαλία της άρχαίας ελληνικής στα άστικά ιδίως σχολεία, συμπεραίνομα εύκολα τη γνώμη του ότι ή προγονικός μας μέγας πολιτισμός είναι αδύνατο να διδαχτή γόνιμα από τις πηγές του μεταφρασμένες.

Τό ζήτημα τό έβαλε καθαρά ή κ. Γληνός στην απάντησή που έκαμα τότε στις διάφορες έπικρίσεις των νομοσχεδίων*: «Δύναται ή μέση τάξις, ή όποία μόλις τρία έτη δύναται να δαπανήση άκόμη διά την γενικήν της μόρφωσιν να εισδύση εις τον άρχαίον πολιτισμόν και να γνωρίση άληθώς αυτόν μόνον διά της άρχαίας γλώσσης;... Η έπιδίωξις όμοίου σκοπού υπό της μέσης τάξεως θα ήτο έπιδίωξις ιδανικού άνεφίκτου, έπιδίωξις χιμαίρας, δι' ήν θα έθυσιάζοντο πάλιν όλοι αι πολύτιμοι πνευματικοί δυνάμεις των παιδων και θα έμενον άτροφικοί όλοι αι δεξιότητες. Διά τουτο τό άστικόν σχολείον πρέπει να φέρη τους μαθητάς του προς την άρχαιότητα διά δύο όδων: διά της νέας γλώσσης και διά της άρχαίας. Και ένθ' εν τη άρχαία γλώσση μη έπιδιωκομένης της πλήρους και τελείας εκείνης γνώσεως της γραμματικής και της συντάξεως της άττικής διαλέκτου... θα είναι δυνατόν διά ταχείας μάλλον αναγνώσεως να μελετήσουν οι μαθηταί τά απλούστερα των ιστορικών έργων... ταυτοχρόνως δε και εκ παραλλήλου θα γνωρίσωσι διά μεταφράσεων την άρχαίαν λογοτεχνίαν καθ' όλας αυτής τάς εκδηλώσεις, θα αναγνώσωσιν όλόκληρον την Όδύσειαν και μέρη της Ίλιάδος, Θουκυδίδην, Πλούταρχον, τραγικούς ποιητάς και τον Κρίτωνα άκόμη και άλλον τινά των μικρών διαλόγων του Πλάτωνος. Το ζήτημα των μεταφράσεων έπιστημονικώς είναι λελυμένον...»

Ο κ. Γληνός παίρνοντας τό ζήτημα των μεταφράσεων ως

* Εφημερίδα «Νέα Έλλάς» Μάρτιος και Απρίλιος του 1914.

λυμένο επιστημονικά, δὲ μίλησε ειδικώτερα γι' αὐτό. Δὲν ὑπάρχει ὁμως ἀμφιβολία ὅτι μέσα στὴ γενικώτερη συζήτηση ποὺ θὰ ξαναρχίσω μὲν περᾶσουν οἱ τόσοι ἐξωτερικοὶ καὶ ἐσωτερικοὶ περισπασμοί, θὰ συζητηθῆ καὶ τὸ εἰδικὸ αὐτὸ ζήτημα. Μὰ φυσικά θὰ συνδυαστῆ καὶ θὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τὸ γενικώτερο θέμα, τὴ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς στὴ μέση ἐκπαίδευση. Γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, ὅπου ἔλοι συμφώνησαν ὅτι ἀρχαῖα ἐλληνικά δὲν πρέπει νὰ διδάσκωνται, δὲ θὰ σηκωθῆ βέβαια καμιά ἀντίρρηση νὰ δίνονται μέρη ἀπὸ τὸν Α ἢ τὸ Β κλασικὸ μεταφρασμένα. Ὅσο ὁμως γιὰ τὴ μέση ἐκπαίδευση, ὅχι μόνον γιὰ τὰ ἀστικά σχολεῖα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ πραγματικὰ γυμνάσια, καὶ προπάντων γι' αὐτά, οἱ ἀντιρρήσεις θὰ εἶναι πολλές καὶ διάφορες. Καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάγκη τῶν πραγμάτων τὸ ζήτημα τῶν μεταφράσεων δὲ θὰ περιοριστῆ μονάχα ὡς τὸ ἀστικὸ σχολεῖο, ὅπου καὶ ὅπως τὸ περιώρισαν τὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια τῶν φιλελευθέρων. Γιὰ τὴ πραγματικὴ γνώση ὅλου τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἀπὸ τίς ἴδιες τίς πηγές στὸ πρωτότυπο μονάχα στὸ κλασικὸ τμήμα τοῦ γυμνασίου μπορεῖ νὰ κατορθωθῆ. Ἐνῶ ἂν θελήσωμε στὸ πραγματικὸ τμήμα νὰ μελετήσουν τὰ παιδιὰ στὸ πρωτότυπο ὅλη τὴν ἀρχαία λογοτεχνία, ποὺ θὰ χρειάζεται γιὰ μὲν γέννη ἀληθινὰ ἀνώτερη, ἢ τέτοια μελέτη θὰ γίνῃ μὲ ζήμια τοῦ σκοποῦ ποὺ θὰ ζητῆ νὰ πετύχῃ τὸ πραγματικὸ γυμνάσιο. Ἄν βγάλωμε τοὺς πεζοὺς, τὸν Ὅμηρον καὶ ἕνα ἢ δύο τὸ πολὺ δράματα ποὺ θὰ διδάχων ἐντατικὰ στὸ ἀρχαῖο κείμενο, τ' ἄλλα ποιητικὰ ἔργα μόνον σὲ μετάφραση θὰ μπορῆ νὰ δοθοῦν. Ἄν ὁμως ἐδῶ χρησιμοποιηθοῦν οἱ μεταφράσεις ὡς συμπληρωματικὸ μονάχα μέσο, θὰ εἶναι γιὰ τὸ ἀστικὸ σχολεῖο ἢ μόνον συγγραφικὴ πηγὴ γιὰ νὰ γνωρίσουν οἱ τρόφιμοὶ τοῦ τῶν ἀρχαῖο πολιτισμοῦ. Γιὰ τὸ ἂν θελήσῃ τὸ ἀστικὸ σχολεῖο νὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς δύο δρόμους τῶν νομοσχεδίων, ἐπειδὴ στὸν ἕνα, στὴ διδασκαλία δηλ. τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, γιὰ νὰ φτάσῃ σὲ κάποιο ἀποτέλεσμα θὰ πρέπει ν' ἀφιερῶθουν σὲ κάθε τάξη πέντε ὥρες τὸ λιγώτερον τὴν ἐβδομάδα, ὅπως προτείνει στὴ μελέτη τοῦ ὁ κ. Γληνός, τότε θὰ εἶναι ἀδύνατον ν' ἀνταποκριθῆ ὅπως πρέπει τὸ σχολεῖο αὐτὸ σὲς ἀνάγκες τῆς κοινωνικῆς τάξεως ποὺ ζητεῖ νὰ ὑπηρετήσῃ.

Φυσικά θὰ ξανακούσωμε, καὶ πολὺ ἐντονώτερα τώρα, ὅτι μὲ τὴν κατάργηση τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν στὰ ἀστικά σχολεῖα καὶ μὲ τὸν περιορισμὸ τῆς διδασκαλίας τους στὰ πραγματικὰ γυμνάσια καταστρέφομε τὴν ἀστείρευτὴ πηγὴ γιὰ κάθε ἀνώτερη γλωσσικὴ μὲν μορφή, ὅτι χάνομε τὸ σπουδαιότερον, ἴσως τὸ μόνον μέσο ποὺ ἔχει ὁ δάσκαλος μὲ τὴ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας γλώσσας, γιὰ νὰ γυμνάξῃ τὴν κρίση καὶ ἄλλες πνευματικὲς ἰδιότητες τῶν παιδιῶν καὶ τέλος ὅτι καταστρέφομε τὴ γνώση τοῦ μεγάλου κλασικοῦ πολιτισμοῦ μας.

Τὸ πρῶτο ἐπιχείρημα εἶναι ἀπὸ κείνα ποὺ καταδικάζουν μόνον τοὺς ὅτι ζητοῦν νὰ ὑποστηρίξουν. Ἄν εἶναι σωστὸ, ὅπως τονίζει στὴν ἐπίκρισή του ὁ κ. Ἐξαρχόπουλος, ὅτι: «ὁ μὴ κατέχων τὸν μηχανισμόν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς δὲν δύναται νὰ εἰσαχθῆ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς νεωτέρας ἡμῶν γλώσσης... καὶ θὰ εἶναι ἀνίκανος νὰ χειρίζεται ταύτην μετὰ χάριτος, κομψότητος καὶ ἀκριβείας», τότε γλωσσικὸς σκοπὸς ποὺ ἔχει ὡς ἀντικείμενον τέτοια γλώσσα εἶναι σωστὴ καταδίκη τῆς ἐλληνικῆς παιδείας! Χειρίζομαι μιὰ γλώσσα «μετὰ ἀκριβείας» θὰ πῆ ὅτι τὴν κατέχω, ὅτι εἶναι κτήμα δικό μου. Καὶ ὁ κάθε πολίτης, καὶ ὁ τελευταῖος ἀκόμη χωριάτης τότε μόνον ἔχει τὸ Α ἀπὸ τὴ στοιχειώδη μὲν μορφή, ἂν κατέχῃ καλὰ ἕνα τέτοιο γλωσσικὸ ὄργανον. Ἄν αὐτὸ μονάχα μὲ τὴ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μπορῆ νὰ κατορθωθῆ, πρέπει σὲ κάθε εἶδος σχολεῖο ν' ἀπαιτήσωμε τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν τῆς προγονικῆς μας γλώσσας. Ἐτσι θὰ πετύχωμε τὸ Α ἀπὸ τὴ γενικὴ μὲν μορφή καὶ στὸ δημοτικὸ καὶ στὸ ἀστικὸ σχολεῖο, ἀφοῦ γιὰ τὸ σκοπὸν αὐτὸ θυσιάσωμε πρῶτα κάθε ἄλλη μὲν μορφή καὶ ἀνάγκη. Μὰ καὶ πάλιν στὸ ἀκριβοαγοραζόμενον ἀποτέλεσμα θὰ φτάσωμε ἑμμεσὰ καὶ ὅχι ἄμεσα· δηλαδὴ θὰ δώσωμε σὲν κάθε μαθητῆ τὴ βάση γιὰ νὰ σχηματίσῃ μόνος του τὴν ἀτομικὴν του γλώσσα πλεοντίας σὲ ὁλόκληρον γλωσσικὸν πέλαγος ἀπὸ τὴν ἀττικὴν σὲν κοινὴν τῶν ἀγίων γραφῶν καὶ ἀπ' αὐτὴν σὲν δημοτικὴν. Κυριώτερος σκοπὸς τοῦ σχολεῖο θὰ γίνῃ ἔτσι ὁ γλωσσολογικῆς μαθητῆς, ποὺ θὰ θυμίζῃ τὴν τραγικὴν δουλειὰ τῶν Δαναῶν.

Ἄν ὁμως ὅσοι φέρουν τὸ πρῶτον ἐπιχείρημα ποὺ εἶδαμε, δὲν ἐννοοῦν ὅτι εἶπα παραπάνω, ἀλλὰ ζητοῦν μόνον καὶ γιὰ τὴ μέση

αστική τάξη ανώτερη γλωσσική μόρφωση*, τότε πάλι πρέπει να ερριστη ή έννοια της ανώτερης αυτής γλωσσικής μορφώσεως. Ο Γερμανός που φοιτά σε σχολεία ανάλογα με τα δικά μας αστικά, θα διδαχθή τη μητρική του γλώσσα επιστημονικότερα, βαθύτερα και πλατύτερα απ' ό τι τη διδάσκεται ο απόφοιτος του δημοτικού, χωρίς να τον απασχολήσουν εκεί με την ιστορική γλωσσική έρευνα**.

Τέτοια έρευνα γίνεται στα γυμνάσια, και κεί όμως όχι για να στερεωθή ή να τελειοποιηθή ο γλωσσικός σκοπός που σε όλα τα σχολεία είναι ο ίδιος, αλλά για να καλλιεργήση στο μαθητή γενικά τη βαθύτερη ιστορική σκέψη και γνώση.

Στην Ελλάδα όμως ή διγλωσσία έχει δημιουργήσει αλλιώτικους όρους. Και όταν παραδεχτούμε για όλα τα σχολεία ως γλωσσικό σκοπό τη δημοτική γλώσσα, σκοπό πραγματοποιήσιμους και για τον τελευταίο αγρότη όπως και για τον επιστήμονα, πάλι θα έχωμε τα δημιουργήματα της λογίας παραδόσεως, που αν τ' αφήσωμε, κομματιάζωμε τη νεοελληνική πραγματικότητα. Είναι αλήθεια ότι για το μαθητή του δημοτικού ή γενική μόρφωση που του χρειάζεται δεν έχει να πάθη ουσιαστικά τίποτα αν της λείψουν τέτοια δημιουργήματα που ανήκουν πια στην ιστορία. Μά ούτε σωστό είναι ούτε και δικαίωμα έχωμε ν' αποξενώσωμε το μαθητή αυτόν όλως διόλου από τις σύγχρονες πνευματικές εκδηλώσεις που διατυπώνονται στην καθαρεύουσα όπως εφημερίδες κ. α., με την πεποίθηση ότι κι αυτές είναι κάτι πρόσκαιρο και παροδικό γιατί τέτοια αποξένωση θα ίσοδυναμούσε με μερική πνευματική απομόνωση. Γιαυτό δέχομαι με τόσους άλλους την ανάγκη να διδάσκεται προς το παρόν και ή καθαρεύουσα ως απαραίτητη ανάγκη και στο δημοτικό ακόμη σχολείο. Να διδάσκεται όμως τον πέμπτο και τον έκτο χρόνο στις απλούστερες φάσεις της, όπως αυτές που πα-

* Το έπιχειρήμα που έφεραν άλλοτε οι Γάλλοι κλασικιστάι και οι Γερμανοί και που το τονίζει ο κ. Έξαρχοπουλος «ότι ο Γάλλος και ο Γερμανός ο μη εκμανθάνων την λατινικήν είναι αδύνατον να κατανοήση βαθύως και να γράφη μετά κομψότητος την μητρικήν του γλώσσαν» έχει πια πέσει από τα ίδια τα πράγματα, αφού στη νεώτερη γαλλική και τη γερμανική φιλολογία παρουσίασαν μοναδική γαλατική κομψότητα και βαθύ γλωσσικό αίσθημα συγγραφείς όπως διόλου «άλατίνιστοι».

** Τα έργα που είναι γραμμένα σε παλαιότερη γλωσσική φάση τα διαβάξει σε μεταφράσεις.

ρουσιάζουν τα όφελιμα βιβλία. Και να διδάσκαται ακόμη με την πεποίθηση ότι δεν επιδιώκεται ή ανέφικτη κατοχή της, αλλά μόνο ή κατανόηση θα μάθη να την καταλαβαίνει και όχι να τη μαντεύη μόνο δηλαδή κάτι πολύ καλύτερο απ' ό τι γίνεται σήμερα, με τη μόνη διαφορά ότι τώρα ομολογούμε καθαρά τα πράγματα*. Στο αστικό όμως σχολείο ο φόρος αυτός στη λογία παράδοση θα πρέπει να πληρωθή πλουσιότερος. Από τα δημιουργήματά της που ανήκουν στην ιστορία, θα μελετηθούν αρκετά, έτσι που ο απόφοιτος του αστικού και την πνευματική και τη λογοτεχνική κίνηση του τόπου μας να την έχη παρακολουθήσει στην ολόκληρά της, και να είναι σε θέση να καταλαβαίνει καλά και να παρακολουθή όλες τις σύγχρονες πνευματικές εκδηλώσεις όπως διατυπώνονται με τον περιεκτικό όρο της λογίας παραδόσεως, και ακόμη και να γράφη την επίσημη γλώσσα του κράτους. Και δώ πάλι θα κατορθώσωμε έτσι κάτι ασυγκρίτως καλύτερο απ' ό τι γίνεται σήμερα με το μαθητή που τελειώνει τη δεύτερα γυμνασίου, που φοιτά δηλ. έσα χρόνια θα φοιτά και ο μαθητής του αστικού. Το πως θα γίνει αυτό αρχίζοντας από το ευαγγέλιο είναι άλλο ζήτημα άσχετο με το θέμα μας, απ' όπου αρκετά με μακρυνε το πρώτο έπιχειρήμα με την ανώτερη τάχα γλωσσική μόρφωση.

Όσο για το δεύτερο έπιχειρήμα, το γνωστό ως «αρχή της ειδολογικής μορφώσεως» (formales Prinzip), από καιρό πια δε στέκεται στην παιδαγωγική επιστήμη όπως το είχε προβάσει ο κλασικισμός, όταν διεκδικούσε για τις αρχαίες γλώσσες το μονοπώλιο, πως μόνον αυτές μπορούν να μορφώνουν την κάθε πνευματική ικανότητα και δεξιότητα του παιδιού**. Για τον παιδαγωγικό επιστήμονα σήμερα δεν υπάρχει ένα μάθημα, «ένας κλάδος που να προπαιδεύη για όλους τους κλάδους και ν' αναπτύσχη

* Ότι ο απόφοιτος του δημοτικού που θα έχη ως κύριο γλωσσικό σκοπό τη δημοτική, θα είναι σε θέση και την καθαρεύουσα ακόμη να γράφη καλύτερα απ' ό τι τη γράφει ο απόφοιτος του σημερινού δημοτικού, δεν υπάρχει καμιά άμφιβολία. Μόνο που για να είμαστε ειλικρινείς την τέτοια γλωσσική ικανότητα κάθε άλλο παρά κατοχή γλωσσικού οργάνου μπορούμε να την πούμε.

** «Το χειρότερο γλωσσικό μάθημα ξυπνά πάντα περισσότερο πνεύμα από ένα μέτριο πραγματογνωστικό μάθημα» είπε άλλοτε ένας φανατικός κλασικιστής.

«Όλες τις πνευματικές ικανότητες τις απαραίτητες για τη διδασκαλία και τη ζωή». Και ακόμη στην άμφισβήτηση του Meumann «αν με τις αρχαίες γλώσσες, την αρχαία ιστορία και τα κλασικά κείμενα μορφώνεται καλύτερα η μνήμη, η αντίληψη, η παρατηρητικότητα, η προσοχή και η λογική σκέψη, παρά με την πραγματογνωσία και τα μαθηματικά», θα μπορούσε κανείς να προσθέσει ότι και η διδακτική υπεροχή των ελληνικών και λατινικών από άλλες καλλιέργημένες νεώτερες γλώσσες είναι πολύ άμφισβητητή.

Το τρίτο όμως επιχείρημα, ότι με την κατάργηση ή τον περιορισμό της αρχαίας ελληνικής καταστρέφουμε τη γνώση του κλασικού πολιτισμού μας θα ήταν, αν αλήθευε, σωστή καταστροφή για την ελληνική παιδεία και το νεοελληνικό πολιτισμό. Γιατί τότε δε θα έλειπε από τα δικά μας σχολεία μόνον η ασύγκριτη μορφωτική δύναμη του αρχαίου κόσμου, αλλά και η βάση για κάθε ανώτερη και βαθύτερη εθνική και ανθρωπιστική μόρφωση. Και είναι τόση η εθνική, η εκπολιτιστική και δυναμογόνα σημασία του κόσμου αυτού, ώστε ελοι οι δημοτικιστές πλειοδοτούν στους ύμνους των κλασικιστών και το νομίζουν απαραίτητο και ο απόφοιτος ακόμη του δημοτικού σχολείου κάτι δυνατό να αισθανθή και να νιώσει από τη μεγάλη προγονική δημιουργία*. πολύ περισσότερο ο απόφοιτος ενός άστικού

* Τον Όμηρον πρέπει να καταστήσει το σχολείο μας σύντροφο του μαθητού από την τρυφερώτατη ηλικία. Ο Πάλλης με την μετάφρασίν του μάς ετοίμασε το έργο αυτό. Ο Όμηρος μπορεί να ξαναοχίσση να ζή δια τόν λαόν του. Άς το έννοήσωμεν αυτό και ο Όμηρος θα έκτοπίση τότε από το σχολείο ένα σωρό σαλιάρικα και μυξάρικα βιβλία ήθοκλαστικά αυτοκαλούμενα, κυρίως δε παραποιητικά του ήθους, διότι παρουσιάζουν εις τόν παιδικόν νούν άνθρακούς και πράγματα έξωγομμένα, παραμορφωμένα και φέρουν με τας υπερβολάς των αυτών και ύποκρισίαν ή ύστερικίην του ήθους άποχρωσιν. Έάν θέλωμεν ή από κοινού εις τας διαφόρους κοινωνικάς τάξεις έντός του σχολείου δια τών γραμμάτων μόρφωσις να είναι ένια, εάν θέλωμεν εις μέν τας λαϊκάς τάξεις να μὴ αφήνη να μαραινέται ή ποιητική φλέβα, να σβήνει ή αγάπη προς τὰ λαϊκά και τὰ πάτρια, άλλ' έξ εναντίας ή ομοιότης τούτων προς εκείνα τὰ πανάρχαια να γεννά την αυταποποίηση και να φέρη την χαράν και την ελπίδα... τότε άς είμεθα βέβαιοι ότι ο Όμηρος και ή όρθή των επών διδασκαλία, μάς φέρουν προς τό ιδεώδες εκείνο». Φωτιάδη, Γλωσσ. ζήτ., σ. 250 κ.ά.— «Και εις μέν το δημοτικόν σχολείον θα διδασθῆ ο αρχαίος ελληνισμός ούχι με τας συνήθεις αηδεστάτας περιλήψεις, αλλά με κατάλληλους μεταφράσεις μερικῶν ποιητῶν και πεζογράφων». Δελμούζου,

σχολείου και πιδ πολλοί, όποιοι θα φοιτήση σε γυμνάσια πραγματικό. Και ή γνώση αυτή ζητούν να είναι όχι κομματιασμένη, επιπόλαια και σχολαστική, και να κρέμεται από λιγώτερα ή περισσότερα κούρελία του Α ή του Β συγγραφέα, όπως θα γινόταν αν στο άστικό σχολείο δίναμε σε κάθε τάξη δυο και τρεις ώρες την εβδομάδα για την αρχαία ελληνική και τους συγγραφείς της*· αλλά τη θέλουν γνώση αληθινή, πολυμερέστατη και γόνιμη. Απέναντι όμως στην απαίτηση αυτή, κατά την όποιαν είναι έγκλημα να μη δίνεται σε σχολεία ανώτερα όπως το άστικό ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός, ύφώνεται ή άπαιτηση της πραγματικότητας, που ζητεί από το σχολείο αυτό να δίνει μόρφωση ανώτερη αλλά γενική και πραγματική, και ν' ανταποκρίνεται στις πνευματικές και τις άλλες ανάγκες της κοινωνικής τάξεως που θέλει να υπηρετήση. Έτσι το μόνο μέσο που μένει για να ικανοποιηθούν και οι δυο άπαιτήσεις είναι οι κλασικοί οι κατάλληλοι για το σχολείο να διδάχτουν στο άστικό ελοι από μεταφράσεις, και στο πραγματικό γυμνάσιο ένα μέρος άπ' αυτούς, όπως οι τραγικοί.

το πρότυπον δημοτικῶν σχολείων και οι επικριταί του. Δελτίο, 1, (1911) σ. 51.

* Κατά το νέον σύστημα θα διδάσκονται οι Έλληνοπαίδες έν τῷ δημοτ. σχολείῳ μόνον την νέαν έλλ. γλώσσαν και κατ' έξοχήν τόν νέον έλλην. πολιτισμόν. Τοῦτο όμως θέν σημαίνει ότι οὐδεμίαν γνώσιν θα λαμβάνουσι του αρχαίου κόσμου... Και έργων αρχαίων δύναται να λάβουσι γνώσιν οι μαθηταί εκ μεταφράσεων ήδη έν τῷ δημοτ. σχολείῳ. Οὕτω θα δύναται να δοθῶσιν εις αὐτούς εκ παραλλήλου προς τό σχετικόν άνάγνωσμά και μέρη έν της Όδυσσείας κατά την μετάφρασιν του Πολυλά ή άλλου τινός ή ο ύμνος του Τυρταίου «Τεθνάμεναι γάρ καλόν» κατά την παράφρασιν του Σ. Τρικούλη. Τεμάχια του Ηροδότου και αὐτός ο Μέγας Άλέξανδρος του Πλουτάρχου καταλλήλως μεταφραζόμενος ή και έργον τι του Λουκιανού... Οὕτω κάς απόφοιτος του δημοτ. σχολείου και αὐτός ο τελευταίος αγρότης της Ελλάδος θα έχη εισόδουσι εις τόν αρχαίον κόσμον πολλῶ ζωντανώτερον, πολλῶ ἀρτιώτερον παρ' ότι γίνεται σήμερα και δι' αὐτούς τους άποφοιτῶντας εκ του έλλην. σχολείου». Δ. Γληνού «Νέα Έλλάς» 1 Ἀπριλ. 1914.

* Περισσότερες από 2 ή 3 ώρες την εβδομάδα θα ήταν άδύνατο να δοθῶν, και αυτές πάλι με ζημία του γενικού σκοπού του σχολείου. Ἀπ' αυτή την άποψη δὲν μπορῶ να μη συμφωνήσω με τη γνώμη του κ. Έξαρχοπου ού ού: «άν πρόκειται να διατεθῶσιν εις τό άστικόν σχολείον ώτερ του μαθήματος των αρχ. ελληνικῶν 2 ή 3 κατ' εβδομάδα ώραι, θα ήτο προτιμότερον να λείψουσι και αὐται έξ ολοκλήρου». με τη διαφορά ότι ο κ. Έξαρχ. θέλει την έντατική καλλιέργεια της αρχαίας ελληνικής και μ' αυτή και τη βαθειά γνώση του αρχαίου βίου, ενώ εμείς θέλωμε την κατάργηση της αρχαίας ελληνικής αλλά και τη βαθειά γνώση του αρχαίου πολιτισμού.

Μπορεί όμως να καταλάβη κανείς και να αισθανθῆ τὸν ἀρχαῖο κόσμο ἀπὸ μεταφράσεις; Πολλοὶ κλασικιστὰι—ἐξαίρω κυριφῆς ὅπως ὁ Wilamowitz κ. ἄ.—ἀπαντοῦν μ' ἓνα ξερό ὄχι. Λένε: σὲ καμιὰ μετάφραση, καὶ στὴν πιὸ τέλεια ἀκόμη, δὲν ἔχομε τὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα καὶ μάλιστα τὸν ποιητὴ, ἀλλὰ τὸ μεταφραστή, ὅπως αὐτὸς κατάλαβε καὶ αἰσθάνθηκε ἢ καὶ καμιὰ φορὰ παραμόρφωσε τὸν ποιητὴ. Ἔτσι ἓνας ρομαντικὸς μεταφραστὴς μπορεῖ νὰ μᾶς παρουσιάσῃ τὸν Ὅμηρο π.χ. ρομαντικώτερο, ἢ ἓνας ρεαλιστὴς ρεαλιστικώτερο ἀπ' ὅτι πράγματι εἶναι. Ἐπειτα καὶ ἂν ὑποθέσωμε πὺς ὁ μεταφραστὴς ἔχει πνεῦμα συγγενικὸ μὲ τὸν πατέρα τῶν ποιητῶν «ὡς τὴν Ἑλλάδα πεπαλδευκεν», καὶ ὅτι κατῴρθωσε νὰ ζήσῃ τὸν κόσμο τοῦ πρωτοτύπου ἔτσι πὺς νὰ τὸν μετουσίωσῃ ὅλον σὲ μᾶς, πάντα ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸν Ὅμηρο πάει χαμένο καὶ εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποδοθῆ. Κι αὐτὸ εἶναι τὸ ὕφος, πὺς καθρεφτίζεται στὰ τόσα μόρια καὶ τοὺς λεκτικοὺς καὶ φραστικοὺς τρόπους, εἶναι πλήθος λεπτότατες ἀποχρώσεις τοῦ λόγου, τὸ παίχνιδι μὲ τὴν ποσότητα τῶν συλλαβῶν, μὲ τὴν ἐναλλαγὴν καὶ τὸν πλοῦτο ἀπὸ φωνήεντα καὶ σύμφωνα καὶ τὰ συμπλέγματα τούς, πὺς μᾶς δίνουν τὴν ἀρμονία τοῦ στίχου, εἶναι ἢ ἀρμονία μορφῆς καὶ περιεχομένου πὺς βγαίνει αὐθόρμητη ἀπὸ τὴν μεγάλη ποιητικὴ ψυχὴ ὅλα αὐτὰ—καὶ ἀναφέρουν τόσα παραδείγματα οἱ εἰδικοί—ἓνα μεγάλο καὶ ζωντανὸ κομμάτι ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ τραγουδιοῦ, χάνονται ἢ καὶ κάποτε παραμορφώνονται καὶ στὴν πιὸ καλὴν μετάφραση.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀντιρρήσεις εἶναι σωστὲς, μὲ κάποιον ὅμως περιορισμό. Πρέπει δηλαδὴ νὰ ὁμολογήσωμε ὅτι ὅσο τέλεια καὶ ἂν κατέχωμε τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ζωὴ, εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατο «νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν ζωὴν τὰ εἰδικὰ ἐκεῖνα χρονικὰ καὶ τοπικὰ ἀπὸ τοῦ ὕφους συναισθημῆτα, τὰ ὅποια εἶναι ἐκφάνσεις τῆς συμβίωσης καὶ τὰ ὅποια μόνος ὁ παλμὸς τῆς ἀθροιστικῆς ζωῆς δύναται νὰ καταστήσῃ αἰσθητὰ καὶ συναισθητὰ».* Καὶ ἀκόμη ἀπὸ «τὰς ἀπολαύσεις τὰς ἐκ τοῦ μέτρου, τοῦ μακροῦ καὶ βραχέος, τοῦ

* Φωτιάδη, Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα κτλ., σελ. 229, πρὸς τὸ ἴδιον σελ. 228: «Μόνη ἢ ἀναβίωσις τῶν ἀρχαίων καὶ ἢ μετ' ἐκείνων συμβίωσις ἡμῶν θὰ παρεῖχεν εἰς ἡμᾶς μὲ τὴν νέαν καὶ κοινὴν μ' ἐκείνους συγκλήσιν, καὶ τὸ φῶς εἰς τὴν πρώτην ἀμυδρότητα καὶ τὴν διάκρισιν καὶ αἰσθησιν τῶν ἀποχρώσεων τοῦ λόγου».

ρυθμοῦ, τῆς εἰδικῆς γεύσεως, τὴν ὁποῖαν θὰ εἶχαν αἱ λέξεις, ἂν εἶχαμεν ἀρχαῖα ἀφτιά καὶ ἀρχαίαν γλῶσσαν»* μόνον νὰ διαισθανθῆ καὶ εἶναι δυνατόν ὁ ἀληθινὸς κλασικιστὴς. Ἀλλὰ ὅσο καὶ ἂν εἶναι ἀδύνατο νὰ ζήσωμε καὶ νὰ αἰσθανθοῦμε τοὺς κλασικοὺς, ὅπως οἱ σύγχρονοί τους, πάντα τὸ πρωτότυπο ἔχει γιὰ τὸ σοβαρὸ μελετητὴ τοῦ ἀρετῆς πὺς δὲν τίς δίνει καὶ ἢ πιὸ καλὴν μετάφραση. Ἀκόμη καὶ ἢ διαίσθησις πὺς εἶπα εἶναι σημαντικὸ βοήθημα γιὰ τὴ βαθύτερη ἐσωτερικὴ συγκίνησις. Ἐπειτα τὸ ἀρχαῖο κείμενον μένει πάντοτε ὡς καὶ ἀντικειμενικόν, πὺς ὁ καθένας τὸ πλησιάζει λιγώτερο ἢ περισσότερο ἀνάλογα μὲ τὴν γνώσιν τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου καὶ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, καὶ ἀνάλογα μὲ τὸν ἐσωτερικὸν τοῦ πλοῦτο καὶ τὴν καλαισθητικὴν τὴν ἱκανότητα. Ἐνῶ καὶ στὴν πιὸ καλὴν μετάφραση ἢ ἀντικειμενικότητα τοῦ ἀρχαίου κειμένου ἔχει πᾶς πάρεϊ γιὰ ὅλους τὴν ὑποκειμενικὴ σφραγίδα τοῦ μεταφραστῆ. Γιατὸ ἢ μελέτη τοῦ ἴδιου τοῦ κειμένου εἶναι βέβαια ἄσυγκριτως προτιμότερη ἀπὸ τὴν μετάφραση. Ἐννοεῖται ὅμως πὺς γιὰ νὰ εἶναι τέτοια μελέτη γόνιμη χρειάζεται νὰ κατέχη κανεὶς σωστὰ καὶ τὴν ἀρχαία γλῶσσα καὶ τὴν ἀρχαία ζωὴ. Τέτοια μόρφωσις μόνον στὰ κλασικὰ γυμνάσια καὶ ἐν μέρει στὰ πραγματικὰ μπορεῖ νὰ δοθῆ, γιὰ αὐτὸ καὶ σ' αὐτὸ τὸ εἶδος τὰ σχολεῖα δὲ θὰ ὑπάρξῃ ζήτημα μεταφράσεων, ἐκτὸς μονάχα ἀπὸ τὸν περιορισμὸ πὺς ἕκαμα παραπάνω γιὰ τὸ πραγματικὸν τμῆμα τοῦ γυμνασίου.

Καὶ γιὰ τοὺς πιὸ πολλοὺς ὅμως ἀπ' αὐτοὺς πὺς θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ μελετήσουν καὶ νὰ αἰσθανθοῦν τὸ πρωτότυπο, ἢ τέλεια, ἀκόμη καὶ ἢ καλὴ μόνον μετάφραση, θὰ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ συμπληρώσῃ τὴν κατανόησιν καὶ τὴν αἰσθησιν τοῦ κειμένου. Γιατὶ μετάφραση θὰ πῆ μετουσίωσις καὶ μετεμφύχωσις πὺς μονάχα ἐξωριστὴ δημιουργικὴ ἱκανότητα μπορεῖ νὰ τὴν πετύχῃ. Καὶ τέτοια ἱκανότητα, ἔστω καὶ «δυνάμει», μετρημένοι ἀναγνώστες τῶν κλασικῶν θὰ τὴν ἔχουν, ὅσο καὶ ἂν εἶναι μορφωμένοι. Ὁ ἀντιτείνου ὅμως ὅτι ἐμεῖς τέλειες μεταφράσεις τῶν κλασικῶν δὲν ἔχομε. Συμφωνῶ μὲ τὴν ἀντιρρήσιν, ἀλλὰ πρῶτα τὸ ζήτημα τὸ ἐξετάζω ἐδῶ κατ' ἀρχὴν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν ἔχωμε ἢ ὄχι στὴν Ἑλλάδα μεταφραστικὰ ἀριστουργήματα. Ἐπειτα νομίζω ὅτι καὶ τέλεια ἀκόμη ἂν δὲν εἶναι μιὰ μετάφραση μπορεῖ νὰ μᾶς ἀνοίξῃ τὸν κόσμο τοῦ πρωτοτύπου καὶ νὰ μᾶς δώσῃ πολλὰ· γιὰ ὅσο καὶ ἂν χαθῇ ἢ

* Φωτιάδη, Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα κτλ., σ. 213.

άρμονία του στίχου και (οι ιδιαίτεροι πλουσιώτατοι χρωματισμοί του, πάντα θα μάς δώση την τεχνική και ψυχολογημένη σύνθεση, τη δυνατή περιγραφή, την απλότητα, το βάθος και τον πλούτο από τις ιδέες και τα συναισθήματα, τους ζωντανούς χαρακτήρες, κάποια δυνατή πνοή από τη μεγάλη τέχνη. Φυσικά ή διδασκαλία από μεταφράσεις θα είναι τόσο γονιμότερη, όσο βαθύτερα ξέρει τους κλασικούς ο δάσκαλος. Γιατί έτσι εύκολα θα μπορεί να καταφεύγει στο πρωτότυπο, να συγκρίνει, να διορθώνει και να συμπληρώνει το μεταφραστή.

Η συνηγορία όμως των μεταφράσεων για ώριμα είδη σχολεία δεν αφορά βέβαια τα μέτρια και πολύ λιγώτερο τα κακά μεταφραστικά έργα. Γιατί σκοπός μας δεν είναι να δώσουμε όπως κάποιο πασάλεμμα από αρχαιογνωσία με μασκαρέματα και παραδίδες των μεγάλων. Ποιητής ή πεζός που δεν έχει ακόμη τον καλό μεταφραστή του, καλύτερα να μη διδαχτεί δλως διόλου. Αν ήταν έτσι για όλους τους κλασικούς, τότε θα υποστήριζα βέβαια και πάλι την αρχή των μεταφράσεων, μα όσο για την εφαρμογή της θα έπρεπε ακόμη να περιμέναμε. Εδωχώς όμως στον άχρηστο σωρό από νεοελληνικές μεταφράσεις έχουμε μερικές που με όλα τους τα ελαττώματα μπορούν να μάς δώσουν ό,τι ζητήσαμε παραπάνω. Στην πρώτη γραμμή έρχονται τα όμηρικά έπη με την Οδύσεια του Πολυλά και την Ιλιάδα του Πάλλη. Έδω υπήρχε στη λογοτεχνία μας καλλιεργημένος και σταθερός ο τύπος του έπικού τραγουδιού με το δεκαπεντασύλλαβο στίχο, κι έτσι οι προσπάθειες αυτές είναι οι πιο πετυχημένες. Και σ' αυτές έχουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για την υποκειμενικότητα του μεταφραστή, που λίγο πολύ πάντα επηρεάζει, το αρχαίο κείμενο. Η Ιλιάδα του Πάλλη από γλωσσική και τεχνική άποψη είναι πολύ ανώτερη από την Οδύσεια. Γλώσσα δημοτική κανονικώτατη και πλουσιώτατη, με επίθετα ακριβοζυγιασμένα και βαφτισμένα σε γλωσσικό αίσθημα του ελληνικού λαού, και στίχος γεμάτος και αρμονικός μάς φέρνουν την Ιλιάδα πολύ κοντά στο αίσθημά μας, με δλη την ένοχληση που νιώθει κάποτε κανείς από κάτι βίαιους μεταπλάσμούς. Στον Πολυλά το ένοχλητικό κουδούνισμα από τα πολλά τελικά ν, μερικοί γλωσσικοί τύποι, μερικές ιδιωματικές και

λόγιες λέξεις και μεταπλάσμοι όπως ο «Οδυσσίας» κ.τ.τ. παρουσιάζουν συχνά ένα περίεργο κράμα, που με δλη του τη ζωή εμπροδίζει κάποτε την άμεση συγκίνηση και μάς κρατά την Οδύσεια κάπως μακριά μας. Όποιος όμως παραβάλει και από ουσιαστική άποψη τα δυο έργα θα ιδεί ότι η διαφορετική αντίληψη των δυο μεταφραστών μάς έδωσε δυο ποιητές που διαφέρουν μεταξύ τους πολύ. Όσο και αν διαφέρει η Οδύσεια από την Ιλιάδα στο πρωτότυπο, οι ομοιότητες και στην τέχνη και στο πνεύμα και στον πολιτισμό είναι τέτοιες, που για όλους αιώνες νόμιζαν, και πολλοί και σπουδαίοι νομίζουν ακόμη, και τα δυο έργα βγαλμένα από την ίδια ποιητική ψυχή. Η προσεχτική μελέτη των έπων μάς δείχνει πολιτισμό που με όλες του τις ομοιότητες, τις αναλογίες και τους ταυτισμούς με το δικό μας το δημοτικό, είναι ανώτερό του, πιο λεπτός και πιο καλλιεργημένος μάς μεταφέρει σε ατμόσφαιρα αυλική που συχνά θυμίζει την έτικετα, το στολίδι και την ιπποτικότητα των γυναικών της Ίωνίας, όπως τις βλέπομε στο μουσείο της Ακροπόλεως απέναντι στις άπλες και αόστηρες άπτικές μορφές ακόμη και η γλωσσική μορφή των έπων έχει με δλη τους τη ζωή κάτι τεχνητό, «κατά παράδοσιν», καθιερωμένο. Ο Οδυσσεύς στην Οδύσεια είναι ήπιοτης του καιρού του, όπως τον δείχνει η στάση του, ιδίως στις γυναίκες, στην Καλυψώ π.χ. και μάλιστα στη Ναυσικά, και όχι ο κλέφτης του δημοτικού τραγουδιού. Στην αντίληψη αυτή ο Πολυλάς και συνειδητά και από ιδιοσυγκρασία πλησίασε πολύ, κι έτσι η μετάφρασή του είναι αντικειμενικότερη από την Ιλιάδα. Στηρίζεται όπως και ο Πάλλης στο δημοτικό μας κόσμο, αλλά δημιουργώντας απάνω σ' αυτόν προσπαθεί να ύψωθεί στον ανώτερο δημοτικό πολιτισμό. Έχει συγχρονίσει την Οδύσεια, έτσι όμως που να στέκεται σε στερεό αντικειμενικό έδαφος, χωρίς να κατεβάξει την δημοτική λεπτότητα στην τραχύτητα ενός περιορισμένου και κάπως πρωτόγονου πολιτισμού. Ένώ ο Πάλλης μετουσίωσε τον όμηρικό κόσμο στο δημοτικό και πιο πολύ στο κλέφτικο τραγούδι και το περιβάλλον του, και τον ταύτισε δλως διόλου μ' αυτό. Έτσι μάς έδωσε έναν Όμηρο ρεαλιστικώτερο απ' ό,τι πραγματικά είναι, κάτι τέλεια συγχρονισμένο, και ακόμη συγχρονισμένο περιορισμένα, μερικά και όχι γενικά. Τη μεγαλύτερη ζωή που έχει η μετάφρασή του από τη μετάφραση του Πολυλά την έχει πληρώσει με μεγαλύτερο χάσιμο αντικειμενικότητας. Κι έτσι όμως όπως είναι και τα δυο

έργα εκπληρώνουν για σήμερα το σκοπό που επιδιώκει μια μετάφραση στο σχολείο, και μάλιστα άμα ο δάσκαλος κατέχει καλά τον "Όμηρο".

Γι'αυτούς τραγικούς ή νεοελληνική μεταφραστική εργασία είναι άκόμη στις πρώτες προσπάθειες. Η δυσκολία εδώ είναι για μας πολύ μεγαλύτερη παρά στον "Όμηρο, γιατί λείπουν από τη λογοτεχνία μας ανάλογοι σταθεροί τύποι, και η δημιουργία τύπων δέν είναι βέβαια δουλειά που τελειώνει μονάχα με τη θέληση, την εργατικότητα ή και την εμπνευση**. Γιαυτό ή τέλεια και ή πολύ καλή μετάφραση των τραγικών ή άργήση άκόμη πολύ. Από τις μετρημένες όμως προσπάθειες ξεχωρίζουν μερικές που το σχολείο θα μπορέση από τώρα να τις χρησιμοποιήση με ωφέλεια σημαντική. Έτσι ή «Όρέστεια» του Γρουπάρη, όσο και αν τής λείπη ή πρωτόγενή όρμη, ή άπαράμιλλη γλωσσολογική δύναμη και το ξεχειλισμα τής άρμονίας που έχει το πρωτότυπο, όσο και αν ή αντικειμενικότητα που ζητεί να κρατήση ο μεταφραστής επιμένοντας κάποτε να μεταφράζη λεκτικούς και φραστικούς τρόπους λέξη με λέξη, φέρνη την άσάφεια και συχνά τή νεκρή φιλολογικότητα και άκίνησία, με όλα αυτά δίνει τόσα στα παιδιά, και ο δάσκαλος, ο ζωντανός κλασικιστής, μπορεί βασιζόμενος σ'αυτήν να κάμη ν'άγγιξη τις παιδικές ψυχές ή μεγάλη πνεύση του πρώτου τραγικού***. Το ίδιο με την «Εκάδη» π.χ. του Πορμώτη κι ένα δυό άκόμη μετρημένα έργα. Οι κρίσεις μου για τά έργα που άναφερα και για τή σχολική τους χρησιμοποίηση βασίζονται σε μακρόχρονη και συστηματοποιημένη πείρα. Κάποτε μάλιστα, στο "Ανώτερο Παρθενά-

* Την άπόσταση που συχνά μας χωρίζει γλωσσικά από τή μετάφραση του Πολυλά, μπορεί ο δάσκαλος να τή μικρύνη με τή ζωντανή άπαγγελία, όπου εύκολα περιορίζονται στο ελάχιστο οι αντικαταστητικές ένοχλήσεις από τή γλώσσα, τα ν. π. χ., αναλύσεις όπως καρδιά, μεταπλάσμοι κτλ. Και ο μαθητής άκόμη εύκολα συνηθίζει να διαβάξη το κείμενο όμαλώτερο απ' ό τι είναι, και να έχη έτσι άμεσώτερη τή συγκίνηση. Το ίδιο και με την "Ιλιάδα του Παλλή όσο για μερικούς βίαιους μεταπλάσμούς. Για τήν "Ιλιάδα του Παλλή πρβλ. Κ. Παλάμα, Τα πρώτα κριτικά, σ. 306 κ.π.

** Γι'αυτόν το λόγο ο "Όμηρος του Πολυλά και του Παλλή είναι πολύ καλύτερος από την περιώνυμη γερμανική μετάφραση του Voss, και για τον ίδιο λόγο οι γερμανικές μεταφράσεις των αρχαίων τραγικών είναι καλύτερες από τις γερμανικές μεταφράσεις των δημηρικών έπων.

*** Για τήν «Όρέστεια» του Γρουπάρη πρβλ. Πέτρου Βλαστού, Το ζωντανό νημα των αρχαίων, Δελτίο 3 (1913) σ. 186.

γαγείο του Βόλου, όταν ύστερα από τον "Όμηρο θέλησα να διδάξω Σοφοκλή, χρησιμοποίησα τή μόνη κατάλληλη μεταφραστική προσπάθεια που είχαμε τότε, τήν «'Αντιγόνη» του Μάγου. Η προσπάθεια αυτή είναι λιγώτερο πετυχημένη από τις δυό άλλες του Αισχύλου και του Εύριπίδη που είδαμε· οι παρανοήσεις και οι παραμορφώσεις του κειμένου δέν είναι λίγες, και ή θεία ήρεμία του Σοφοκλή συχνά ταραίζεται με το νεωτερικτικό ρομαντισμό του μεταφραστή, ιδίως στα χορικά. Άλλά κι έτσι, με άφθονότερες όμως εδώ συγκρίσεις, διορθώσεις και συμπληρώσεις από το αρχαίο κείμενο, οι μαθήτριες κατάλαβαν κάτι βαθύ και μεγάλο.

Αν και οι αρχαίοι λυρικοί και άλλοι ποιητάι μπορούν να μεταφραστούν εύκολότερα από τους τραγικούς, άφου ή νεοελληνική λογοτεχνία είναι κατ'έξοχην λυρική, μολαταύτα εδώ δέν έχομε περισσότερα από δυό τρία αξια μεταφραστικά δοκίμια. Το ίδιο και στους πεζούς, που ή μετάφρασή τους είναι φυσικά πολύ πιο εύκολη άκόμη. Γιατί λέγοντας αξια μετάφραση έννοώ έργο που θα μας δώση τον κλασικό ζωντανό όπως είναι, και αυτό μονάχα στη δημοτική μπορεί να γίνη. Οι «μεταγλωττισμοί» στην καθρέυουσα, όσο πιστοί και εύσυνειδητοί και καλοί και αν είναι*, δέν μπορεί να μας οδηγήσουν γόνιμα και δημιουργικά στον κόσμο των αρχαίων. Γιατί δέν πρόκειται μονάχα για βαθύτητα και απλότητα ιδεών, μα για ζωή όλόκληρη, λαχταριστή. Άλλά, αν και λείπουν πολλές και κατάλληλες μεταφράσεις από πεζούς και ποιητάς, τά έργα που άναφερα—και θα έφτανε και μόνον ο "Όμηρος—είναι τέτοια, που επιτρέπουν να εφαρμοστή άμέσως ή διδασκαλία από μεταφράσεις, μόλις πραγματοποιηθή ή νέα όργάνωση των σχολείων**. Βά-

* Όπως π.χ. του Γρουπάρη ή Πολιτεία του Πλάτωνα, του Κονδυλάκη ή Λουκιανός κ. ά.

** Με τή σημερινή όλιγαρχική-όργάνωση των σχολείων μας δέν μπορεί να γίνη τίποτα. Γιαυτό και όλες οι παρατηρήσεις και σχέψεις για τή διδασκαλία των κλασικών από μετάφραση έγιναν με άπαραίτητη προϋπόθεση τή νέα όργάνωση των σχολείων, όπως μας τήν έδωσαν τα νομοσχέδια του Τσιριμώκου. Στο ζήτημα των μεταφράσεων πήρα τους "Έλληνες κλασικούς και γι'αυτούς επιμένο, γιατί και από οδισιαστική και από έθνική άποψη αυτοί κυρίως μας ένδιαφέρουν. Τα ίδια όμως που ειπώθηκαν για τους "Έλληνες ισχύουν και για τους Λατινούς κλασικούς, φυσικά τους ποιητάς. Στο πραγματικό γυμνάσιο οι Λατίνοι θα εξέταστούν πλατύτερα συγκρινόμενοι με

ζοντας όμως στα σχολεία την αρχή των μεταφράσεων δημιουργούμε έναν από τους θρους τους απαραίτητους για ν' ανθίστη και σε μιά πολυμερέστατη και ολοένα τελειότερη μεταφραστική εργασία.

II

Ένας από τους λόγους — άνομολόγητος αυτός και καθαρά ελληνικός — που θα κάμουν όχι λίγους ειδικούς να μη θέλουν τις μεταφράσεις των κλασικών σε ώρισμένα είδη σχολεία, είναι και ο άκλόλουθος: άμα λείψη από τη διδασκαλία ή αρχαία γλώσσα, ή γραμματική και το συντακτικό της που σπαταλεύουν ελη σχεδόν τη δύναμη και την εργατικότητα παιδιών και δασκάλων, τότε με τί θα γεμιστή ή ώρα, τί χρειάζεται ο δάσκαλος; Τι θα έχη να διδάξη, αφού τα παιδιά δε θα βρίσκουν καμιά γλωσσική δυσκολία, και θα τα αισθάνονται όλα όπως θα είναι γραμμένα στη γλώσσα τους; Η άπορία είναι δικαιολογημένη και θα είναι ακόμη ίσως για πολλούς, όσο μένομε καρφωμένοι στη νέκρα του ψευτοκλασικισμού. Άλλά με τον άληθινό κλασικισμό γρήγορα θα πληθύνουν και οι δάσκαλοι που και το πρωτότυπο θα γίνη γι' αυτούς και για τα παιδιά τους πηγή ζωής, και δε θα τα χάνουν μόλις βρεθούν σε μετάφραση ζωντανή, μα θα μπορούν μ' αυτή να οδηγούν τα παιδιά στην ουσία ενός Όμηρου ή ενός τραγικού όπως ο Αισχύλος και ο Σοφοκλής.

Τέτοια προσπάθεια έγινε στα 1909-1911 στο Άνώτερο δημοτικό παρθεναγωγείο του Βόλου, όπου για πρώτη φορά εφαρμόστηκε συστηματικά ή αρχή των μεταφράσεων. Στη δεύτερη τάξη δίδαξα την Όδύσεια του Πολυλά και μέρη από την Διάδα του

τους δικούς μας: άλλά και στο άσπικό ακόμη σχολείο θα μπορούσαν ίσως να δοθούν μέρη από την Αινειάδα του Βιργιλίου ή σύγκρισή της με τα όμηρικά έπη οδηγεί στη διαφορά του λατινικού από το ελληνικό πνεύμα και την ψυχολογία. Αλλά όμως όταν γίνουν καλές μεταφράσεις των λατινικών κλασικών, που τώρα, αν εξαιρέσουμε τις πεζές παρωδίες για τη σχολική χρήση, ούτε και κακά μεταφρασμένους δεν τους έχομε. Μοναδική εξαίρεση και προσπάθεια είναι τα Γεωργικά του Βιργιλίου, μεταφρασμένα από τον Κ. Θεοτόκη.

* Για τους θρους που χρειάζονται για να δημιουργηθή και σε μās άληθινός κλασικισμός βλ. τη μελέτη του κ. Γληνού «Νέα Έλλάς», Μάρτιος και Άπρίλιος, 1914.

Πάλλη, και στην τρίτη είχα αρχίσει να διδάσκω τραγικούς, όταν έκλεισαν το σχολείο. Από την εργασία εκείνη, που με τον καιρό θα δημοσιευτή δηλ*, δίνω σήμερα τον Όμηρο, και αυτόν όχι δλόκληρο μα μονάχα ένα μέρος. Παίρνω μιά από τις κλασικότερες ραφωδίες, την Κυκλώπεια**, και με την άνάλυση και τη συγκέντρωση που γίνεται έχω την πεποίθηση ότι θα επιβεβαιωθή ο Ισχυρισμός πως και με τη μετάφραση, δε μήν είναι και τέλεια, ανοίγεται για το παιδί ο όμηρικός κόσμος και ή μεγάλη τέχνη φτάνει μόνο να διδαχτή όπως πρέπει. Τον Ισχυρισμό μου θα τον δυναμώσουν τέλος εκθέσεις του βολιώτικου σχολείου βγαλμένες από τη διδασκαλία του Όμηρου. Μα πριν είναι άνάγκη να ειπωθούν λίγα λόγια σχετικά με την μέθοδο και τη διδασκαλία των έπων.

Άπό τα δύο όμηρικά έπη προτίμησα την Όδύσεια, γιατί και με την ψυχολογία των κοριτσιών και με την ήλικία τους — ήταν 13 και 14 χρονών — ταίριαζε πιο πολύ από την Ιλιάδα. Για ν' αποφυγώμε όμως τη μονομέρεια έδωξα καθώς είπα, σε λιγιστά μπημάτα και μέρη από την Διάδα χαρακτηριστικά για την πολεμική άποψη της ήρωικής εποχής. Άλλά και την Όδύσεια ήταν άδύνατο να τη μελετήσωμε ολόκληρη μαζί με τις μαθήτριες στο σχολείο, με τις δυο και κάποτε τις τρεις ώρες που διαθέταμε γι' αυτήν κάθε έβδομάδα. Γιαυτό έγινε επιλογή και μερικά μέρη ή τ' αφήναμε ελως διόλου, και τη συνέχειν την έδινε τότε ο δάσκαλος χρησιμοποιώντας γι' αυτό στίχους από το κείμενο, ή τα διάβαζαν τα παιδιά μόνα τους στο σπίτι. Μ' αυτό τον τρόπο και καιρό κερδίσαμε για βαθύτερη έπεξεργασία, και την ενότητα του έργου δεν τη χάνναμε από μπρός μας. Στην αρχή προχωρούσαμε πολύ σιγά, μόλις 10-20 στίχους το μάθημα, όπου να μπουν οι μαθήτριες στο νόημα και του Όμηρου και της μετάφρασεως. Έκτός από την ύπόθεση και τη σύνθεση εγάζαμε ο τι μās έδινε ο ποιητής στο μέρος που εξετάζαμε: εικόνες, περιγραφές, μεταφορικές εκφράσεις, χαρακτηριστικά έπίθετα, ψυχολογία των προσώπων, διάφορα στοιχεία του

* Ως τώρα έχου δημοσιευτή στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Όμίλου: Πώς πήρα τα παιδιά, 3. 1913, II προς τη φύση και προς τη ζωή, 4. 1914, Ένα γράμμα στα παιδιά, 2. 1912, και «ή άπολογία μου» στη Δίκη του Ναυπλίου 1914.

** Τη διδασκαλία της Κυκλώπειας και γενικότερα του Όμηρου την έχω φυσικά έπεξεργαστή και συμπληρώσει με πείρα και μελέτες νεώτερες.

δημηρικού πολιτισμού κτλ. κτλ. Τις διαφορές ενότητες τις υποτάσσουμε σε άλλες μεγαλύτερες, και αυτές πάλι σε πιά μεγάλες, και στο τέλος της καθιερώσεως συγκεντρώνουμε ό,τι είχαμε ως τότε βγάλει για την τέχνη του έπικού και την εποχή του. Όταν είχαμε προχωρήσει αρκετά και μπορούσαμε πια οι μαθήτριες μόνες τους να προμελετήσουν, τους έδινα ένα ποσό στίχους, όλοένα και μεγαλύτερο, να το προετοιμάζουν στο σπίτι. Την προετοιμασία την έκαναν πιά γόνιμη ώρισμένες οδηγίες, π.χ. να βρουν ταιριαστό τίτλο για το μέρος που είχαν να μελετήσουν, να το χωρίσουν σε μικρές ενότητες συγκεντρώνοντας την καθμία στον κατάλληλο τίτλο, να βρουν την έσωτερική σχέση της προηγούμενης με την ακόλουθη, να προσέξουν πώς διηγείται ο ποιητής, πώς περιγράφει, να σημειώσουν ό,τι νέο βγάζουν σχετικό με τον πολιτισμό της εποχής κλπ. κλπ. Έτσι εκτός από το ότι ξέροντας την ύπόθεση πρόσεχαν στο σχολείο κυρίως στη μορφή, τους δινόταν ακόμη άφορμη να σκεφθούν μόνες τους για πολλά ζητήματα και να τους γεννηθούν απορίες που τη λύση τους θα την έβρισκαν στην ώρα της διδασκαλίας. Φυσικά ή βαθύτερη κατανόηση κι εκτίμηση μονάχα με την οδηγία του δασκάλου μπορούσε να γίνει, γι' αυτήν όμως παρουσιαζόταν πιά γόνιμο το έδαφος με την ιδιαίτερη προετοιμασία των παιδιών στο σπίτι.

Όσο προχωρούσαμε ξεχωρίζαμε στο μεταξύ διάφορα θέματα: έτσι π.χ. γεωγραφικά: το σύμπαν, γνωστοί τόποι, μυθικός κόσμος κατά την Όδύσεια και έδω πάλι μερικά τα χωρίζαμε σε άλλα μικρότερα: τα νησιά, ή Ίθάκη όπου παίζεται το σπουδαιότερο μέρος από το δημηρικό δράμα κ.ά. Έπειτα για τους θεούς γενικά, για τον καθένα χωριστά, για τη λατρεία των θεών, για τους οίωνους και τους μάντιες για τους ανθρώπους και τις συνήθειες τους: την οικογενειακή ζωή, τους σκλάβους και τις σκλάβες, τα επαγγέλματα, το πολιτεύμα κατά την Όδύσεια: έπειτα διάφορους χαρακτηριστές: Πηνελόπη, Ναυσικά, Όδυσσεύς, Εύμαιος κ.ά. Κάθε μαθήτρια έπαιρνε το θέμα που προτιμούσε, και ήταν υποχρεωμένη να μιλήσει το σχετικό με αυτό ύλικό που έβρισκε στους στίχους που εξέτάζαμε. Μέρα με την ημέρα το ύλικό πλήθαινε και το έπεξεργαζόμαστε λίγο λίγο με όλη την τάξη στην κατάλληλη στιγμή. Και όταν πια είχε συγκεντρώσει στο ειδικό της τετράδιο ή κάθε μαθήτρια ό,τι χρειαζόταν για να φωτίσει το θέμα που είχε αναλά-

βει, το τεχνοποιούσε μόνη της στο σπίτι, και σε ώρα ώρισμένη το ανέπτυσσε εμπρός σ' όλη την τάξη. Το συζητούσαμε τότε όλοι μαζί, κάναμε τη συγκέντρωση γενικώτερη και αυστηρότερη, έπειτα ξαναδούλευε το θέμα της: ή μαθήτρια στο σπίτι, ώσπου έπαιρνε τέλος την τελειωτική του μορφή.

Από τα σπουδαιότερα μέσα για να γίνει ή διδασκαλία πιά ζωντανή και πιά γόνιμη είναι να συγκρίνωμε ένα φαινόμενο είτε φυσικό είτε ήθικό και ιστορικό με άλλα φαινόμενα όμοια, ανάλογα ή και αντίθετα. Το αξίωμα αυτό της διδακτικής μπορεί να εφαρμοστεί πλατύτατα και με πλούσιες πηγές στη διδασκαλία του Όμηρου μόνον όταν μελετηθή πριν και συστηματοποιηθή ο νεοελληνικός πολιτισμός. Φυσικά απαραίτητη προϋπόθεση γι' αυτό είναι ή αναγνώριση και όχι ή άγνοια και ή περιφρόνηση του πολιτισμού αυτού, όπως την είχε ως τώρα το ελληνικό σχολείο*. Έτσι έμεινε και μένει ακόμη ανεκμετάλλευτος θησαυρός πλουσιώτατος για σύγκριση, πιά εκτός από τη βαθύτερη αίσθηση και εκτίμηση των κλασικών, ανοίγει ακόμη στα μάτια των παιδιών κάτω από διαφορετικές μορφές και τύπους την ίδια, την αιώνια Ελλάδα. Και μόνο το δημοτικό τραγούδι πόσες έσωτερικές κι έξωτερικές όμοιότητες και αναλογίες δέν παρουσιάζει στον τεχνίτη δάσκαλο, ανεκτίμητες για το σκοπό του! Άκόμη και στο πρόβλημα των δημηρικών έπων μπορεί να οδηγήσει τα παιδιά του φυσικά και άβιαστα με την τέτοια εργασία. Θυμούμαι την απάντηση που πήρα από τις μαθήτριες στο Α.Δ.Π., όταν συγκρίναμε την αναγνώριση του άντρος και της γυναίκας του στο δημοτικό τραγούδι:

Μιλαματένιος άργαλειός κι έλεφαντένιο χτένι
κι άγγελικό ένα κορμί κάθεται και γυφαίνει...**

με την αναγνώριση του Όδυσσεύς και της Πηνελόπης: «το ένα είναι σύντομο, άπλό, φυσικώτερο—το άλλο πολύπλοκο, τεχνικώτερο, πιά ψυχολογημένο».

Όπως σ' άλλα μαθήματα έτσι και στον Όμηρο ή διδασκαλία

* Η πρώτη μεγάλη προσπάθεια για τη συστηματική συλλογή και κατάταξη των δημοτικών θησαυρών τιλοφορήθηκε κάποτε από το μακαριότη το Μιστριώτη με τη λέξη παραμυθάκια.

** Άραβαντινού, Συλλογή δημοτικού άσμάτων, σ. 209· παρβλ. Ν. Πολίτη, Έκλογαι από τα τραγούδια του ελληνικού λαού, σ. 119.

της Ὀδυσσεΐας τελείωνε με μεγάλες συγκεντρωτικές γραμμές και αφαιρέσεις, σύμφωνα φυσικά με την πνευματική δύναμη των παιδιών. Παίρνοντας την υπόθεση με τα τρία επεισόδια χρονολογικά όπως έγινε και καθώς μας τα έδωσε ο ποιητής, βγάζαμε καθαρότερα όλη τη σύνθεση του έργου. Έπειτα συγκεντρώναμε τα γενικά χαρακτηριστικά της δμηρικής τέχνης και του δμηρικού πολιτισμού*, κι έτσι ζωντάνευε πιο πολύ για τα παιδιά όλος ο Όμηρος και ο κόσμος του. Και τώρα έτοιμασμένα με το μεγάλο έπικό που στέκει άσπείρευτη πηγή στην κορυφή της ελληνικής δημιουργίας, ένιωθαν την ανάγκη να παρακολουθήσουν και μπορούσαν να καταλάβουν και να αισθανθούν βαθύτερα το άνθισμα των τεχνών ιδίως στην Αττική.

*

Με την Κυκλώπεια που δίνω παρακάτω δε θέλησα να παρουσιάσω πρότυπη διδασκαλία: αυτή θα την κάνει ελεύθερα ο κάθε δάσκαλος σύμφωνα με τις γενικές αρχές της διδακτικής και την αντίληψη των μαθητών του. Γράφω για το δάσκαλο έτσι όμως που να μπορεί εύκολα να παρακολουθήσει και ο κάθε άνδρας αναγνώστης και γράφω με το σκοπό να απαντήσω σε πολλές απορίες που θα του γεννηθούν διαβάζοντας τη μετάφραση, να κάμω να ξυπνήσουν απορίες και να ανοίξουν απόψεις άγνωστες ίσως ή σκοτεινές σε πολλούς. Η απάντηση, το ζήτημα και το ξάνοιγμα αυτό γίνεται φυσικά και άβιαστα με τα ίδια τα πράγματα χειροκλαστικά στην ανάλυση και στη συγκέντρωση. Για να αποφύγω περισσότερες ενοχλητικές επαναλήψεις και ακόμη για να δώσω πιο ένιαία έντύπωση, προτίμησα αντί να συγκεντρώνω στο τέλος του κάθε μαθήματος τα πορίσματα από την ανάλυση, να τα περιλάβω στο δεύτερο, το ειδικό μέρος της Κυκλώπειας, κι αυτό έτσι που συχνά συγκέντρωση και ανάλυση να συμπληρώνουν ή μια την άλλη. Να επιμείνω παντού στην ίδια διεξοδική ανάλυση δεν το νόμισα σωστό και από φόβο για τις επαναλήψεις και γιατί σκοπός μου κυρίως είναι να ανοίξω διάφορες απόψεις και να δώσω γόνιμες νύξεις. Και όμως φρόντισα να είμαι διεξοδικότερος ή συντομότερος ανάλογα με τη μεγαλύτερη ή τη μικρότερη σημασία που έχουν τα διάφορα μέρη. Και κατά τη γνώμη μου το τελευταίο αυτό μέρος πρέπει να ακολουθήσει ανάλογα με την πρόοδο και την ηλικία των παιδιών και ο κάθε δάσκαλος στην καθημερινή του διδασκαλία, και μάλιστα όταν πρόκειται για έργα μεγάλα καθώς τα έπη. Γιατί όχι μονάχα ο μεγάλος μα και το παιδί βαριέται όταν σε κάθε μικρούλα ένότητα σε μια ώρα μέσα ακούει και αναγκάζεται να λέει τόσες φορές τα ίδια πράγματα και τις ίδιες κρίσεις «είναι σαφής, γραφικός, έναρτής, πλήρης κινήσεως και ζωής» κτλ. Έτσι άλλωστε είναι κοντά και ο κίνδυνος να πέσουμε στον «κατά συνθήκην», το δογματικό θαυμασμό, και να νεκρώσαμε τη ζωή που πρέπει να έχει το μάθημα.—Οι άρες της διδασκαλίας που δίνω εδώ στη ραψωδία, έξω ανάλυση μαζί και συγκέντρωση, δεν είναι κι αυτές κάτι πρότυπο, αλλά συμ-

* Η συμπλήρωση καθώς είπα έγινε με μέρη από την Ίλιάδα του Πάλλη.

φωνα με την ικανότητα και την προετοιμασία των παιδιών στο Α.Δ.Π. Από το ύλικό που δίνεται, άλλο χρειάστηκε μόνο να το ξαναφέρω στη μνήμη τους και άλλο να το παραλείψω ως γνωστό παι και κτήρια τους πραγματικό. Σύντομες συγκρίσεις σκορπισμένες σε σημειώσεις δείχνουν την αντίληψη μου για τον τρόπο που ο δάσκαλος μπορεί να συμπληρώσει ή να διορθώσει τη μετάφραση από το αρχαίο κείμενο. Αν τέλος προχώρησα κάποτε περισσότερο από την πνευματική ικανότητα των παιδιών, αυτό έγινε ακόμη και για το δάσκαλο που η διδασκαλία του είναι τόσο γονιμότερη, όσο από αφρονότερο περίσσευμα πηγάζει.

ΚΥΚΛΩΠΕΙΑ

«Όμηρον έξ Όμηρου σαφηνίζειν».

Α. Πραγματική, λογική και αισθητική ανάλυση.

1. 105-230. Ὁ Ὀδυσσεΐας στη σπηλιὰ τοῦ Κύκλωπα.

α) 105-115. Πρώτα με λίγους στίχους δίνει ο ποιητής το θέμα που θα τον απασχολήσει παρακάτω, τη νέα περιπέτεια του Ὀδυσσεά στο Κύκλωπε. Σύντομα έχουμε τα γενικά χαρακτηριστικά των Κυκλώπων: στην άγρια μα εύφορη χώρα τους ζούν χωρίς να έχουν ιδέα από καλλιέργεια της γης, χωρίς καμιά πολιτική και κοινωνική οργάνωση, ακοινωνήτοι μεταξύ τους, «άνομοι και ύβρισταί». Τα χαρακτηριστικά όμως αυτά, εκτός από τα δύο τελευταία, μας δίνονται συγκεκριμένα, παραστατικά: Στη χώρα, όπου τα πάντα φυτρώνουν άσπαρτα και άκαλλιέργητα «σίτοι, κριθάρια και άμπελοι, και δίδει κρασί πλῆθος ο μεγαστάφυλος καρπός, καθώς τον βρέχει ο Δίας», κατοικούν σε βαθιές σπηλιές στις άκρες ψηλότατων βουνών, ο καθένας χωριστά με την οικογένειά του, άπόλυτος κύριος στη ζωή των δικών του. Έτσι με τη σύντομη αυτή εισαγωγή προετοιμάζεται ο άναγνώστης για κάτι καλό, και με περιέργεια ζητεί να μάθει πιο πολλά για τους πρωτόγονους αυτούς ανθρώπους και να δει τι θα τύχη εκεί πέρα στον Ὀδυσσεά και τους συντρόφους του.

β) 116-175. Πριν όμως μπούμε στο θέμα περνά εμπρός μας πλατότατη ή ζωγραφικά από ένα εύφορο, δισωμένο και με άφθονα

ἀγριόγιδα ἐρημονήσι, πού βρίσκεται ἀπέναντι καί ὄχι μακριά ἀπὸ τῆ χώρα τῶν Κυκλάπων. Στὴ διηγηματικὴ περιγραφή τοῦ νησιοῦ, τῆ γεμάτη κίνηση, ζωὴ καὶ ποιικιλία*, συμπληρώνει ἐν μέρει ὁ ποιητὴς τὴν εἰκόνα τῶν Κυκλάπων καὶ χρωματίζει ζωηρὰ τὸ χαμηλὸ σκαλοπάτι τοῦ πολιτισμοῦ τους, φέρνοντάς το σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς πολιτισμένους ἀνθρώπους.

Στὸ ἀπάνεμο λιμάνι τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ πάμε μὲ τὸν Ὀδυσσεὺ καὶ τοὺς συντρόφους του, μὲ τρόπο τόσο μυστηριώδη, πού ἀμέσως καὶ μὲ δύναμη μπαίνομε στὸν πράξινο μυθικὸ κόσμο πού παρουσιάζεται ἐμπρὸς μας παρακάτω: μέσα σὲ πυκνότατο σκιδάδι τὰ πλοῖα κυκλωμένα ἀπὸ καταχνιὰ μπαίνουν στὸ ἀγνωστο λιμάνι καὶ ποδίζουσι στὴν ἄμμουδιά, σὰ νὰ ᾤδηγεσε κάποιος θεός. Καὶ μόλις τότε, μὲ τὸ πόδισμα στὴν ἀκρογικλιά, καταλαβαίνουν ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ οἱ σύντροφοί του πὼς βρίσκονται σὲ στεριά. Βγαίνουν ἔξω, πλαγιάζουσι λίγο καὶ περιμένουσι πότε νὰ φέξῃ.

Τὴν ἄλλη μέρα τὴν αὐγὴ φυσικὰ πρῶτα γυρίζουσι πάλιν τὸ νησί θαυμάζοντάς τὰ φυσικὰ του πλούτη. Ἐπειτα ἐτοιμάζονται καὶ κυνηγοῦν ἀκοπα ἀφθονα ἀγριόγιδα, πού πέφτουσι ἐμπρὸς τοὺς σὰν ἐπίτηδες ᾠδηγημένα ἀπὸ τίς νύμφες, τίς κόρες τοῦ Διός. Ἀκολουθεῖ ἀτέλειωτο φαγοπότι, πού τὸ κόβει τέλος ἡ νύχτα μὲ ὕπνο ἀναπαυτικόν.

Καὶ πρῶτ πρῶτ ἀκοῦμε μαζί τοὺς συντρόφους του ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεὺ τὴν ἀπόφασή του νὰ πάη, μονάχα ὅμως μὲ τὸ δικό του καράδι στὴν ἀπέναντι χώρα, ἀπ' ὅπου τὴν προηγούμενη μέρα ἔδλεπαν ὄλοι τοὺς καπνοὺς καὶ ἀκουγὰν φωνές. Ἡ φιλοκέρδεια τοῦ ἥρωα (νὰ μάθῃ ἂν εἶναι φιλόξενοι) καὶ ἡ φιλόμαθη καὶ τολμηρὴ του περιέργεια (174-176 τὸ ξέρει πὼς πρόκειται γιὰ ἀνθρώπους τόσο ἀπολιτιστοὺς πού καὶ ἡ στοιχειώδης ναυτιλία τοὺς ἦταν ἀγνωστὴ, στ. 119 κ. π.) τονίζεται πῶς πολὺ μὲ τὸ ἐρημονήσι τὸ πλουσιώτατο σὲ κινήγι, ὅπου μπόρουσαν ἀκίνδυνα νὰ μείνουσι ὅσο ἤθελαν.

γ) 176-230. Μὲ τὴν ἴδια φυσικότητα καὶ ἀνεση ἀκολουθεῖ ἡ διήγησι. Καὶ παρακολουθοῦμε τὸν Ὀδυσσεὺ καὶ τοὺς συντρόφους του στὴν προεταμασία καὶ τὸ σύντομο ταξίδι τους, καὶ βλέπομε

* Συχνότατα κερταίσει ὁ ποιητὴς τὸ πὼς θὰ μπόρουσε νὰ ἦταν (εὐκταὶ δυν.) τὸ νησί ἂν ὑπῆρχαν αὐτοῦ πολιτισμένοι ἀνθρώποι, καὶ τὸ πὼς εἶναι τώρα (ὀριστικῶς), κι ἔτσι ἡ ἀψυχὴ φύσι ζωντανεύει μὲ τὴν ἀνθρώπινη κίνηση καὶ ἐργασία.

μαζί τοὺς μόλις φτάνουσι στὴν ἀκρογικλιά μιά πελώρια δαφνοσκέπαστη σπηλιά πού τὴν τριγυρίζει ψηλὴ μάντρα ἀπὸ πέτρες καὶ «ὕψηλοφούντωτα» δέντρα*. Προλαβαίνοντας ὅμως ὁ ἀφηγητὴς δὲ τι θὰ δοῦμε παρακάτω μᾶς δίνει ἀπὸ τώρα καὶ ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς σπηλιάς (183-184) καὶ μὲ λίγες ἀδρὲς πινελιὲς ζωγραφίζει τὸν κύριό της καὶ τὴ ζωὴ του. Ἔτσι ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῶν Κυκλάπων πού εἶδαμε παραπάνω, ὑψώνεται σὰν ἀπὸ φόντο τὸ κύριο πρόσωπο τῆς περιπέτειας αὐτῆς, πού καὶ στὴ μισανθρωπία καὶ στὴν ἀνομία ξεχωρίζει πῶς πολὺ ἀπὸ τοὺς ἀκοινώτητους καὶ ἀνομους ὁμοφύλους του καὶ ἡ ξεχωριστὴ του φυσιογνωμία ἀποκρυσταλλώνεται πλαστικώτατα στὴ μεγαλόπρεπη καὶ ὑποβλητικὴ προμοίωσι: «ἐμοιάζεν ὡς κορυφὴ λογκώδης πού ὑψώνεται ὀλομόναχη στὴ μέση ἀπ' ἄλλα ὄρη».

Τὸ μυστήριό πού τοὺς ἔφερε στὴ μυθικὴ χώρα, ὁ πρωτόγονος πολιτισμὸς τῶν κατοίκων της (119 κ.π.), ἡ σπηλιά μὲ τὴν ἀπομνηθὴσὴ της καὶ τὸ πελώριο ὕψος** προδιαθέτουσι ἔτσι τὸν Ὀδυσσεὺ, ὥστε μαντεύει πὼς θὰ ἔδρισκε ἐκεῖ μέσα κάποιον ἄγριο, δυνατότατο καὶ ἀδικο ἄντρα (213). Γιζυτὸ προνοεῖ καὶ ἀφήνοντάς πίσω τοὺς περισσότερους συντρόφους του νὰ φυλάγουσι τὸ καράδι, παίρνει μαζί του μόνο δώδεκα μὰ δικλεχτούς, καὶ φεύγει ἐφώδιασμένος μὲ τρόφιμα καὶ μὲ ἀφθονο κρᾶσι περίφημο, τὸ μόνο ὄπλο πού θὰ μπόρουσε δολερὰ νὰ δαμάσῃ τὴν κτηνώδη βία. Καὶ ἀπὸ ἐπικὴ εὐρύτητα, ἴσως ὅμως καὶ γιὰτὶ ἀργότερα θὰ παῖξῃ τέτοιο ρόλο τὸ κρᾶσι αὐτό, ἀφιερώνει ὁ ποιητὴς ἀρκετοὺς στίχους γιὰ νὰ δώσῃ παραστατικώτατα τὴ μεγάλη του ἀξία καὶ τὴ δύναμη.

Ἡ σκηνὴ μεταφέρεται τώρα μέσα στὴ σπηλιά. Ὁ κύριός της λείπει, καὶ ἀνετα μπόροῦμε νὰ τὴν περιεργαστοῦμε μὲ τοὺς ἐπισκέπτες μιά ζωὴ ὄλων διόλου τσοπάνικη, ὅπου ὄλα εἶναι ἀπλά μὰ ἀφθονώτατα καὶ μὲ τάξη καὶ φροντίδα μεγάλη. Οἱ σύντροφοί του πῶς πραχτικοὶ τῶν παρακαλοῦν θερμὰ νὰ φύγουσι παίρνοντάς μαζί τοὺς ὅτι μπόρουσαν. Στὴ μικρόφυχη ὅμως σύνεσή τους ἀντιτάσσεται ἡ φιλόμαθη περιέργεια καὶ φιλοκέρδεια τοῦ ἥρωα, ἰδιότητες πού ζητοῦν νὰ ἐκανοποιηθοῦν ἔστω καὶ μὲ τὸν πῶς μεγάλο κίνδυνο. Κι ἔτσι μένουσι, ἀλλάγῃ κακὸ τῶν συντρόφων του ὅπως μεταγιώνοντάς τώρα

* Ἡ μετάφρασι δὲ μᾶς δίνει πολὺ καθαρὰ τὴν εἰκόνα τῆς μάντρας.

** Τὴν εἶδαν ἀτόμερα (ἐπ' ἐσχατιῇ) «στὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης» νὰ ἐξέχη ἀπὸ τὰ πανύψηλα φουντωτὰ δέντρα πού ἐφράζαν τὴν ἀλλή.

πικρά και προλαβαίνοντας τη ακόλουθη διήγηση μάς λέει με δυο λόγια ο Ίδιος ο Όδυσσεύς.

2. 231-412. Το έγκλημα του Κύκλωπα και η τιμωρία του.

α) 231-306. Άμέσως από την αρχή φανερώνεται ζωντανό το προαίσθημα του φόβου που κατέχει τους θεοσεβείς επισκέπτες μέσα στην πελώρια σπηλιά. Ζητούν την προστασία των θεών, αλλά με δλο τους το φόβο ικανοποιούν την πείνα τους τρώγοντας από τα ξένα τυριά, κι έπειτα φοβισμένοι κάθονται καρτερώντας εκείνον. Έρχεται, και η πρώτη έντύπωση του τέρατος δίνεται άμέσως με το φοβερό φορτίο και το φριχτό βρόντο που σήκωσε καθώς το έρριξε μέσα στο άντρο. Η έντύπωση αυτή γίνεται πιο παραστατική και δυναμώνει με την αντίθεση του τρόμου που πιάνει τους κοινούς θνητούς, (στο βρόντο σαν από ένστικτο σέρνονται στα βάθη της σπηλιάς)*, και της ήρεμίας του Κύκλωπα που ανέχεται καταπιάνεται τη συνηθισμένη του δουλειά και τέλος κορυφώνεται με τη θεόρατη θυρόπετρα που για να τη σείσουν δε θα έφταναν ούτε είκοσι γερά και μεγάλα άμαξια.

Με το κλείσιμο της εισόδου οι ξένοι είναι τώρα σκλάβοι, μα τους φυλάγει το σκοτάδι που δεν εμποδίζει τον Κύκλωπα να κινή τη δουλειά του με τάξη και με βία, γιατί τον βιάζει η πείνα. Με το ξάναμα όμως της φωτιάς αντικρύζει άμέσως στο βάθος τους τρομαγμένους ξένους, και τώρα στην άγωνα μας απαντούν με μούγκρισμα βαρύ τ' αφιλόξενα λόγια του, τα τόσο αντίθετα με τη γνώστή μας πια φιλοξενία του όμηρικού κόσμου.

Αν πρώτα τρώμαξαν, τώρα η καρδιά τους «έκόπη από τον τρόπο», έτσι που και αυτός ακόμη ο Όδ., ο μόνος ικανός να τα βγάλει πέρα, απαντά άργά**. Στα λόγια του, τα σύντομα και ουσιαστικά, που ψυχολογικώτατα ζητούν να κινήσουν τον οίκο (πλανώ-

* Χαρακτηριστικό για όλη την εικόνα είναι το ότι ο Κύκλωπας βγαίνει για μια στιγμή από τη σπηλιά, χωρίζει τα ζωντανά, αφήνει άλλα έξω στην αυλή και άλλα βάζει μέσα στο άντρο που πλημμυρίζει από τα βελιάματα και την κίνησή τους.

** Η μετάφραση απάντησα εὐθύς στο ερώτημά του χάλασε το νόημα του κειμένου που με τη φράση «έπεσαν άμειβόμενος προσέειπον» θέλει να ζωγραφίσει την άρρητα και το δισταγμό στην απάντηση του Όδυσσεά.

μενοι στην άβυσσο της θάλασσας τόσο καιρό), τη συμπάθεια και το σεβασμό (πορθητή της Τροίας), και να υποδειχουν έντονα μα και παρακλητικά (ώ μεγάλη) το κθήνον που οι θεοί επιβάλλουν στους θνητούς (εκέτες, ξένοι, εκδικητής των δ Δία), γοργά πέφτει ή απάντηση σκληρότατη. Και είναι τόσο ωμή και βλάσφημη, ώστε ή απότομη μετάπτωση του Κ. στη δολερή ερώτηση για το καράβι, δείχνει κουτοπονηριά, που ούτε και παιδί δε θα μπορούσε να ξεγελάσει. Από δω αρχίζει να παλέει το πνεύμα με την κτηνώδη βία. Εύκολα τον ξεγελά ο Όδ. περιγράφοντας συντομώτατα μα πειστικά το σπάσιμο του κραδίου στους βράχους και τη σωτηρία των λίγων συντρόφων που βρίσκονται εκεί.

Αντι για κάθε απάντηση στη δυστυχία των ναυαγών ακολουθεί ή άπαίσια τραγωδία που όλοζώντανη εξελίσσεται εμπρός μας. Στην αρχή σε δυο στίχους με τα τέσσερα ρήματα ζωγραφίζονται έκφραστικά οι διαδοχικές όρμητικές κινήσεις του Κύκλωπα σε δυο ζεύγη ασύνδετα μεταξύ τους: «έτινάχθη και άπλωσε» τα χέρια — άρπαξε δυο κι έκρουσ' αυτούς**». Η όρμη και ή τραγικότητα του «έκρουσε» δυναμώνει με τη σύντομη παρομοίωση «ώταν σκυλάκι», όπου το υποκοριστικό μεγάλώνει την αντίθεση του γίγαντα με την αδυναμία και τη μικρότητα των κοινών θνητών, και συμπληρώνεται τέλος με τον άμέσως ακόλουθο στίχο, που παρουσιάζει τα φριχτά άποτελέσματα: «κι έβραν χάρου τα μυαλά κι ένότιζαν το χώμα». Ατάραχος, σε να έκανε κάτι συνηθισμένο και φυσικό, έτοιμάζει το δείπνο του κομματιάζοντας τα θύματά του. Μετά την έτοιμοσία έρχεται ή κτηνώδης λαίμαργία (ως λέοντας όρεινός) που δεν αφήνει τίποτα να πάη χαμένο, λαίμαργία που την έχομε πιο έντονη με τις λεπτομέρειες***

* Από το «άπλωσε» λείπει ή όρμη που δείχνει το «άλλεν» του κειμένου.

** Στο πρωτότυπο έχομε κάποτε λεπτότητες που είναι αδύνατο ν' αποδοθούν στη μετάφραση: έδω π.χ. έχομε δυο ασύνδετες προτάσεις και στην κάθε μία ένώνονται συντακτικά οι δυο κινήσεις έτσι (μετοχή άοριστου με παρατατικό όριστικής) που ο άναγνώστης αφήνοντας γοργά την πρώτη κίνηση στέκεται κυρίως στη δεύτερη: άναίξας ίαλλον — μάσφας κόπτε.

*** Την πλαστική δύναμη του στίχου έγρατά τς σάρκας τς και δονία μυελόντα» όπου κυρίως με τα πολλά συνδετικά ζωγραφίζεται ή λαίμαργη βία, κατώρθωσε ν' άποδώσει έν μέρος ή μεταφραστής με την ασύνδετη παράθεση και πρό πάντων με τους φθόγγους: τ, θ, σ, κλπ.

«έντόθια, σάρκες κόκαλα», και πιδ τραγική με την ἀχόρταγη ἡδονή «κι ἐρούφα τὰ μεδούλια». Ἀφήνοντας ὁ ποιητής τὸ τέρας νὰ ἐξακολουθῇ τῇ δουλειᾷ του μᾶς δείχνει ἀπέναντί του στὸ βάθος τῆς σπηλιάς τοὺς ξένους ποὺ σασυτημένοι στ' ἀπάνθρωπα ἔργα κλαίγοντας ὑψώνων ἀπὸ ἀπελπισία τὰ χέρια πρὸς τὸ Δία: ἔτσι με τὴν ἀντιπαράθεση (αὐτὴ καὶ ἡ εἰκόνα ὀλη συμπληρώνεται* καὶ ἡ φρίκη τῆς κτηνωδίας ζωγραφίζεται ζωηρότερα. Καὶ τέλος δίνει ὁ ποιητής συνολικά τὸ λαίμαργο θηρίο, ποὺ ἀφοῦ γέμισε τὴν τρίσδαθη κοιλιά με ἀνθρώπινο κρέας καὶ ἀκράτο** γάλα, κοιτόταν φρεδιά πλατιά τεντωμένο ἀνάμεσα στὰ πρόβατα.

Ἡ μανία τῆς ἐκδίκησεως ποὺ βράζει στὴ γενναία ψυχὴ τοῦ ἥρωα προβάλλει ἀπὸ τοὺς ἀκόλουθους στίχους, ὅπου περιγράφει λεπτομερῶς*** πῶς καὶ ποῦ θὰ χτυποῦσε ὁ Ὀδυσσεύς τὸν Κύκλωπα, όταν γιὰ μιὰ στιγμή σκέφτηκε γὰ τὸν σκοτώσει. Ἡ πρόνοια ὅμως τὸν συγκράτησε καὶ ἔλοι τους βαρυστενεάζοντας περιμένουν πότε νὰ φέξῃ. Ἔτσι καὶ ὁ ἀναγνώστης ποὺ ξέρει πιά τὴν τολμηρὴ σύνεση τοῦ Ὀδυσσεῦ καὶ εἶδε πόσο λαχταρᾷ τὴν ἐκδίκηση καὶ τὴν τιμωρία, περιμένει ἀνυπόμονα τὸ φῶς τῆς ἡμέρας με τὴν πεποίθηση ὅτι σ' αὐτὴ τὴν πάλῃ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τοῦ πνεύματος ἐναντίον στὴν ἀπάνθρωπη βία θὰ νικηθῇ καὶ θὰ τιμωρηθῇ ὁ βλάσφημος γίγαντας. Ὅτι ἡ ἐκδίκηση μόνο με δόλο μπορεῖ νὰ γίνῃ καὶ ὅτι σ' αὐτὸν τὸ κρασί θὰ παίξῃ ρόλο τὸ ξέριμε, τὸ πῶς ὅμως θὰ γίνῃ καὶ τί κταστροφὴς ἀκόμη θὰ σωριάσῃ στοὺς συντρόφους τοῦ Ὀδυσσεῦ, αὐτὸ μᾶς εἶναι ἀγνωστο.

6) 307 - 335. Ἄμα ἔφεξε, ὁ Κύκλωπας ἀναψε φωτιά, τελείωσε τὸ ἔργο του, ἔφαγε δυὸ ξένους, ἔβγαλε τὰ πρόβατα ἀπὸ τὴν πόρτα, τὴν ξανάκλεισε καὶ ὠδηγοῦσε τὰ κοπάδια του στὴ βοσκή. Ὅλα λέγονται σύντομα χωρὶς νὰ ξαναειπωθοῦν οἱ γνωστὲς πιά λεπτομέρειες ποὺ ὑποδηλώνονται στὸν ἀναγνώστη με τὸ διπλὸ «πάλι». Μόνον ἡ δύναμη τοῦ Κύκλωπα ζωντανεῖται πιδ πολὺ με τὴν εὐκολία ποὺ ξανχέβαλε τὸ βράχο στὴν εἴσοδο (εὐκολα... ὡς σκέπασμα εἰς

* Ἡ ἀντίθεση ἐπιτείνεται καὶ με τὴ διαφορὰ στὴν ἀκουστικὴ ἐντύπωση ποὺ προκαλοῦν οἱ δυὸ στίχοι: ὁ δεύτερος «ἡμεῖς δὲ κλαίοντες ἀνεσχέθημεν Διὶ χείρας» συγκρινόμενος με τὴν τραχύτητα τοῦ πρώτου «ἔγκατὰ τε σάρκας τε καὶ ὀστέα μυελόντα» χτυπᾷ ἀκαλόωτατα.

** Τὸ ἀκράτο γάλα δείχνει ὅπως καὶ τὸ ἀνέριωτο κρασί ἀκράτεια.

*** Καὶ μεῖς: θὰ τοῦ τὴν μπήξω μὲς' στὴν καρδιά, θὰ τοῦ στρίψω τὸ λαγύγγι κ. ἄ.

φαρέτρα) καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ φωτίζεται πιδ πλούσια με τὸ ἀδίκικοπο καὶ γεμάτε θόρυβο σιλάγημα τῶν προβάτων (παρατακτικὸς: ὠδήγα με σουριγματιές*).

Ὁ Ὀδυσσεύς αἰχμάλωτος τώρα με τοὺς συντρόφους του μέσα στὴ σπηλιά, ζυγίζει διάφορους τρόπους γιὰ νὰ πετύχῃ τὴν ἐκδίκησή του: σ' αὐτὴ σπρώχνει τὸ θεοσεβὴ προστατευόμενο τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὸ συναίσθημα τῆς δόξας. Βρίσκει τέλος¹ τὸ συμφερότερο τρόπο, ποὺ τὸν μαθαίνομε ὅμως ἀφοῦ πρώτα παρακολουθήσωμε σ' ὅλα τῆς τὰ στάδια τὴν ἐτοιμασία τῶν μέσων ποὺ χρειάζονται γι' αὐτὴν**. Με τὸ σκυδλερὸ ρόπαλο, τὸ ξεραμένο κάπως στὴν ἀκρὴ ἀπὸ τὸ πύρωμα, θὰ τυφλώσῃ τὸ γίγαντα ποὺ παραπάνω τὸν παραστήσῃ ἔμμεσα ὁ ποιητής, ἀκόμη τρομερότερο με τὸ ρόπαλό του (ἦταν σὰν κατάρτι γιὰ μεγάλο φορτωτικὸ καράβι). Καὶ τὴν τυφλώση τὴν ἐγκρίνουν βέβαια οἱ θεοί, ἀφοῦ με τὸ λαχνὸ ἔλαχαν γιὰ τὸ ἐπικίνδυνον ἔργο οἱ τέσσερες ἐκείνοι σύντροφοι ποὺ καὶ μόνος του ὁ Ὀδυσσεύς αὐτοὺς θὰ διάλεγε. Με ἐνδιαφέρον ὁλοένα μεγαλύτερο περιμένομε τώρα τὸν ἐρχομὸ τοῦ Κύκλωπα γιὰ νὰ δοῦμε ἂν θὰ ἐφαρμοστῇ τὸ σχέδιο καὶ πῶς.

γ) 336 - 442. Τὸ βράδυ ζυγίζει ὁ Κύκλωπας ἀπὸ τὴ βοσκή, καὶ αὐτὴ τὴ φορὰ βάζει μέσα στὸ ἄντρο ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ πρόβατα, καὶ τ' ἀρσενικὰ ἀκόμη, μέτρο ποὺ γιὰ νὰ τὸ ἐτοιμάσῃ ὁ ποιητής, θὰ πῇ ὅτι θὰ τὸ χρειαστῇ πιδ πέρα γιὰ τὸ σκοπὸ του. Καὶ τὸ μέτρο αὐτὸ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ τὸ δικαιολογήσῃ, καὶ τὸ κάνει ἔτσι ποὺ καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ Κύκλωπα συμπληρώνεται με τὸ νέο χαρακτηριστικὸ, τὴ φιλυποψία, καὶ ἡ ἔγκριση τῶν θεῶν στὴν τιμωρία προβάλλει καθαρώτερα. Ἡ πόρτα ξανακλείνει, πάλι γίνονται σύντομα οἱ συνηθισμένες δουλειές καὶ στὸ τέλος τὸ ἴδιο ἀπαίσιο φαγοπότι, καὶ ὅλα αὐτὰ ἀναφέρονται κατὰ τὴν ῥητρικὴ συνήθειν με τὰ ἴδια ἀκριβῶς λόγια.

* Τὸ «πολλὴ δὲ φοίξω» τοῦ κειμένου εἶναι πολὺ περιεκτικώτερο ἀπὸ τὴς «σουριγματιές» τοῦ Πολυλά.

** Ἡ ἐτοιμασία γίνεται με τὴ συνεργασία τῶν συντρόφων, ὁδηγεῖ ὅμως πάντα ὁ Ὀδυσσεύς, ποὺ τὴς σπουδαιότερες δουλειές τις κάνει μόνος του: ἔτσι αὐτὸς ὀρίζει τὸ μάκρος τοῦ ξύλου ποὺ χρειάζεται, αὐτὸς κάνει τὴν ἀκρὴ σφυρηλασία καὶ τὴν ξεραίνει στὴ φωτιά γιὰ νὰ πυρώσῃ πιδ εὐκόλα, όταν θὰ χρειαστῇ, καὶ τέλος μόνος του κρύβει τὸ ρόπαλο μ' ἐπιμέλεια στὴν κοιλία γιὰ νὰ μὴν καταλάβῃ τίποτα ὁ Κύκλωπας.

Μόλις τελείωσε τὸ δείπνο του, τὸν πλησιάζει ὁ νάνος ἐμπρός του Ὀδυσσεύς μ' ἓνα κκαφὶ στὸ χέρι γεμάτο ἀπὸ τὸ περίφημο κρασί. Τὴν ἡρεμὴ διήγηση τὴν κόβει καὶ πάλι ὁ γοργὸς διάλογος, ὅπου τὰ δύο κύρια πρόσωπα χαρακτηρίζονται μὴ τὸν μετὰ τὰ δικά τους λόγια, καὶ ὅπου τὸ πνεῦμα νικά τὴν κτηνώδη ὀλική δύναμη. Ἡ τραγικὴ εἰρωνεία μὲ τὴν ὁποῖαν ὁ ἥρωας ἀρχίζει τὸ λόγο του προτρέποντας τὸν Κύκλωπα νὰ πιῇ κρασί, τώρα ποὺ χόρτασε ἀπὸ νόστιμο* ἀνθρωπινὸ κρέας, εἶναι βέβαια πολὺ ἀνώτερη ἀπὸ τὸ πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ ἐπίπεδο τοῦ δυνατοῦ ζώου. Μὰ γιὰ νὰ διώξῃ κάθε τυχὸν ὑποψία του τονίζει τὴν ἐξαιρετικὴ ποιότητά τοῦ κρασιοῦ αὐτοῦ, ποὺ τὸ εἶχε φέρεי ἐπίτηδες μαζὶ του γιὰ νὰ τὸν ἱκετεύσῃ σὰ θεὸ, ἴσως τὸν λυπόταν ἔτσι καὶ τὸν ἔστειλε στὴν πατρίδα του καὶ ἀκόμη ἀντιπαρθέτοντας στὴν ἐλπίδα του τὴν πραγματικότητα δὲ διστάζει νὰ τὴν περιγράψῃ μὲ δυνατὰ χρώματα, γιὰ νὰ φανῇ ἔτσι, στὸν Κύκλωπα πὸ πιστευτὴ ἢ εὐλιχρίνειά του**. Ἡ φιλοποψία τοῦ Κ. ποὺ εἶδαμε παραπάνω, ὑποχώρησε στὴν τέχνη τοῦ Ὀδ. καὶ πὸ πολὺ στὴν ἀπληστία ποὺ τὸν ἔριξε δίχως δισταγμὸ στὸ γευστικώτατο πιοτὸ (τὸ ρούφηξε) σὰν παιδί, τυφλωμένος ἀπὸ ὀλικὴ ἡδονή, γυρεύει καὶ ἄλλο, καὶ τὴ μεγάλη του χαρὰ τὴ φανερώνει ἢ βία ποὺ ἔχει νὰ μάθῃ τ' ὄνομα τοῦ ξένου γιὰ νὰ τὸν ἀνταμείψῃ γενναϊδῶρα. Γιατὶ τὸ πιοτὸ τοῦ φαίνεται σὰ νέκταρ καὶ ἀμβροσία. Ἀντίθετα ὅμως μὲ τὴν ἀμυαλιά τοῦ Κύκλωπα—καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ὀδ. ποὺ τόσο συμφέρον εἶχε σ' αὐτὴν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ τὴν τονίσῃ μὲ ἀηδία καὶ περιφρόνηση: τρεῖς φορές ἀδειασε τὸ κκαφὶ ὁ χαμένος—ὁ προνοητικὸς ἥρωας τὸν ἀφήνει πρῶτα νὰ ζαλιστῇ καὶ ὕστερα τοῦ λέει τὸ ὑποπτό ὄνομά του: «Οὐδένας ὀνομάζομαι». Καὶ πάλι γιὰ νὰ μὴν ὑποψιαστῇ τίποτα, ἀκόμη καὶ στὴ ζάλη του, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι ἀφήνει νὰ πιστευτῇ πὼς ἀληθινὰ περιμένει φιλοδώρημα***, τονίζει πειστικὰ ὅτι καὶ ἡ μάνα καὶ ὁ πατέρας καὶ ὁ κάθε γνώριμὸς του, ὅλοι ἔτσι τὸν λένε: Οὐδένα. Ἀμέ-

* Ἔτσι γιὰ τὸν Κύκλωπα. Γιὰ τὴν Ὀδυσσεῖα ὅμως καὶ τὸν ἀναγνώστη τονίζεται μὲ τὸ «νόστιμο ἀνθρωπινὸ κρέας» ἢ φρίκη τοῦ ἐργήματος, ποὺ τὴν τιμωρία του θὰ τὴν εὐκολύνῃ τὸ κρασί.

** Μὲ τὸν ψυχολογικώτατο λόγο τοῦ Ὀδυσσεῖα παράβαλε τὴν ἀνόητη ἐρώτηση τοῦ Κύκλωπα ποὺ εἶδαμε παραπάνω, στ. 273—280.

*** Ἡ τραγικὴ εἰρωνεία φανερῇ γιὰ τὸν Κ. ὅπως τὸ εἶπα παραπάνω, γιὰ τὸν Ὀδυσσεῖα ὅμως καὶ τὸν ἀναγνώστη τὸ φιλοδώρημα εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ ἥρωα καὶ τῶν συντρόφων του μετὰ τὴν τιμωρία.

σως ἀκολουθεῖ ὁ κτηνώδης σαρκασμὸς τοῦ Κύκλωπα «τὸν Οὐδένα ὕστερον θὰ φάγω ἀπ' τοὺς συντρόφους», σαρκασμὸς ποὺ κρυφώνεται στὸ τελευταῖο ἡμιστίχιο «ἰδοὺ ποῖο θάχης δῶρο».

Ἔτσι τελειώνει ὁ διάλογος καὶ ἀρχίζει ἔπειτα ἡ ἐπικὴ διήγηση. Καὶ πρῶτα βλέπομε τὴ ζωγραφιὰ τοῦ μεθυμένου ἀνθρωποφάγου ἀπαίσια μὰ πλαστικὴ ἢ φρίκη ποὺ αἰσθανθήκαμε στὴν προηγούμενη σκηνή μὲ τὸ σκότωμα, τὸ κομματίσματος καὶ τὸ καταβρόχθισμα τῶν δύο ξένων φτάνει ἐδῶ στὸ κκακώροφο.

Ὅλα σχεδὸν εἶναι πιά ἔτοιμα: μὲ τὸ σουβλερὸ ρόπαλο μποροῦν εὐκολώτερα νὰ τυφλώσουν τὸ ἀναίσθητο ἀπὸ τὸ μεθύσι τέρας, τὸ πλαστὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα εἶναι κατάλληλο γιὰ νὰ γελαστοῦν οἱ ὀμόφυλοι τοῦ Κύκλωπα, ἂν τυχὸν στίς φωνές του τρέξουν νὰ τὸν βοηθήσουν, καὶ τὰ δυνατὰ δασύμαλλα ἀρνιά καὶ κριάρια, κλεισμένα μέσα στὴ σπηλιά περιμένουν. Ὑστερα ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ μεθυσιοῦ ἔρχεται φυσικὰ ἡ ἔτοιμασία καὶ ἡ τυφλωση, πράξεις ποὺ ἐξελλίσσονται ἐμπρός μας ὀλο κίνηση καὶ ζωή, μὲ τὴν ἴδια ἐπικὴ εὐρύτητα ὅπως πρὶν καὶ τὸ ἀποτρόπαιο ἐγκλημα. Παντοῦ προεξάρχει ὁ Ὀδυσσεύς. Αὐτὸς πυρώνει τὸ λαστὸ στὴ θράκα, αὐτὸς τὸν παίρνει καὶ τὸν δίνει στοὺς συντρόφους του ποὺ στέκονται γύρω του σὰν ἀσύνειδα ὄργανά του, ἐμψυχωμένοι ἀπὸ τὰ δικά του λόγια καὶ ὅταν μὲ τόλμη ἐμπνευσμένη ἀπὸ τοὺς τιμωροὺς θεοὺς μπηγούν οἱ διαλεχτοὶ σύντροφοι τὸ ρόπαλο στὸ μάτι τοῦ Κύκλωπα, ὁ Ὀδυσσεύς—γιὰ νὰ γίνῃ ἡ τυφλωση πὸ ἀποτελεσματικὴ—ἀνεβασμένος ἀπάνω του τὸ σπρώχνει μὲ ὄλο τὸ βάρος τοῦ σώματός του πὸ βαθιά, καὶ τὸ στριφογυρίζει μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἄλλων ἐπιδέξια καὶ ἀλύπητα. Ἀνάλογη μὲ τὴ μανία τοῦ Ὀδυσσεῖα γιὰ ἐκδίκηση καὶ μὲ τὸ ἐγκλημα τοῦ Κύκλωπα εἶναι καὶ ἡ ἀπάνθρωπη πικὴ σκληρότητα τοῦ ἥρωα, ποὺ λὲς καὶ μὲ ἡδονὴ καὶ ἱκανοποίηση ἐπιμένει νὰ ζωγραφίξῃ λεπτομερῶς* τὸ τρομερὸ στριφογύρισμα τοῦ λαστοῦ μέσα στὸ μάτι, καὶ τὰ φριχτὰ του ἀποτελέσματα. Οἱ δύο ταίριασμένες πλατεῖες παρομοιώσεις δυναμώνουν τὴ φρίκη χρωματίζοντας πλοῦσια ὄλη τὴ σκηνή, ποὺ ἄλλα τῆς μέρη βλέπομε καὶ ἄλλα ἀκοῦμε: «καὶ

* «Καὶ τὸν δαυλὸν περιβόησε τὸ αἷμα. Καὶ ὅπως ἡ κόρη ἐκαίονταν ὁ ἀχνὸς κκαφίσι» ὄλο, βλέφαρα, φρεσίδα, καὶ στὸ πῦρ κροτοῦσαν μέσα οἱ ρίζες». Πρὸβλ. στ. 292—3: «χωρὶς τὸ οὐδὲν ν' ἀφήσῃ—ἐντόσθια, σάρκες, κόκαλα, καὶ ἐρούφα τὰ μεδούλια».

στο πῦρ κροτούσαν μέσα οι ρίζες—έσιζε τὸ μάτι», καὶ τ' ἀκούμε πῶς ἐντυχτικά μετὰ τὸ μιμητικὸ ἦχο τῶν φθόγγων*.

Ὅσο ἀνετα περιγράφονται ὅλα, τόσο στιγμιαία γίνονται, γιὰ τὸ πόνος ποὺ παράλυσε βέβαια γιὰ μιὰ στιγμή τὸν Κύκλωπα, τὸν σνεφέρνει ἄγρια ἀπὸ τὸ μεθύσι, καὶ τὸ ξύπνημά του εἶναι τρομερό. Παρὰ καὶ φυσικώτατα διαδέχεται ἡ μιὰ κίνηση τὴν ἄλλη: ὁ μεγάλος πόνος ξεσπᾷ στὸ φριχτὸ μρύγκρισμα**, στὸ ἀκουσμά του οἱ ξένοι γυρεμοσακίζονται*** τρέμοντας μακριά, τὸ χέρι ἀσύνειδα πετιέται στὸ δαυλὶ ποὺ τὸ σέρνει αἱματοβαμμένο ἔξω, ὁ πόνος καὶ ἡ μανία καὶ μετὰ τὸ ἄψυχο ἀκόμη ὄργανό του τὸν σπρώχνει νὰ πετάξῃ μακριὰ τὸ ρόπαλο, μανικισμένους ἀπὸ ἀπελπισία καὶ λύτση γιὰ τοὺς ξένους ρίχνει τὰ χέρια ἀπειλητικὰ μὰ μάστιχ' ὅσες τις διευθύνσεις, καὶ τέλος ἀνήμερος ζητεῖ μεγαλόφωνα τὴν συνδρομὴ τῶν γειτονικῶν Κυκλώπων****. Καὶ τοὺς βλέπομε νὰ ἔρχονται ἀπὸ τὴν σπηλιὰς τῶν ψηλότετων βουνῶν, νὰ στέκωνται γύρω στὸ ἄντρο καὶ νὰ ρωτοῦν. Στὴν ἐρώτησιν τῶν ἀγουροξυπνημένων Κυκλώπων μετὰ ἀγωνία κορυφωμένη περιμένομε τὴν ἀπάντησιν τοῦ Πολύφημου, ποὺ θ' ἀποφασίσῃ γιὰ τὴν σωτηρία τῶν ξένων. Ἡ ἀνακούρσις ὁμοῦς ἐρχεται γρήγορα ὡς ἀκούμε τὸ δολερὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα «ὁ Οὐδένας φονεύει με» καὶ τὰ σαρκαστικὰ λόγια τῶν Κυκλώπων, τὰ τόσο σύμφωνα μετὰ τὸν πρωτόγονο πολιτισμὸν τους. Σὴν ἐπισφράγισιν τοῦ ὅλου ἐρχεται τέλος ἡ δικαιολογημένη χαρὰ καὶ ὑπερηφάνεια τοῦ Ὀδυσσεύα.

Ἡ τραγικὴ ὁμοῦς περιπέτεια δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ τελειώσῃ ἐδῶ. Γιὰ νὰ γίνῃ πραγματικὴ ἢ κάθαρσις, πρέπει τὴν τιμωρίαν τοῦ βλάσφημου ἀνθρωποφάγου νὰ τὴν ἀκολουθήσῃ ἢ φυγὴ τῶν ξένων. Ὅτι καὶ αὐτὴ μόνον μετὰ δόλο μπορεῖ νὰ γίνῃ εἶναι φανερό· γιὰ τὴν θεόρατὴν πέτρα μόνον ὁ Πολύφημος εἶναι δυνατόν νὰ τὴν σηκώσῃ, καὶ μετὰ τὸ σήκωμά της ὁμοῦς πάλι ἢ φυγὴ δὲν εἶναι τόσο εὐκόλῃ. Ἐτσι τὸ πνεῦμα θὰ ἔχῃ καὶ πάλι νὰ πηλέψῃ μετὰ τὴν κτηνώδη δύναμιν. Ὅτι στὸ πάλεμα αὐτὸ θὰ νικήσῃ ὁ πολυμήχανος ἥρωας, τὸ ξέρομε ἂν ὁμοῦς θὰ πετύχῃ τὴν νίκη χωρὶς νέες συμφορὰς

* Τὰ πολλὰ τὰ ρ, τὰ σ, τὸ ζ καὶ τὸ σύμπλεγμα κρ, ἐπίσης τὸ ρῆμα ἔσιζε: πρβλ. τὸ κείμενον: σφαγοεῖντο δὲ οἱ πυρὶ ῥίζαι».

** Πρβλ. γιὰ τὴν ἁμονίαν τὸ πρωτότυπον: σμερδαλέον δὲ μέγ' ἔμωξεν.

*** Τὸ «ἀπεισοῦμεθα» τοῦ κειμένου, δηλ. φύγαμε μετὰ ὀργῆς, γρήγορα, μεταφράζεται μόνον «φύγαμε».

**** Οἱ γὰρ μιν ἄμφις ὄκειον ἐν στήθεσσι δι' ἄκριας ἠνεμοέσσας.

γιὰ τοὺς συντρόφους του καὶ πῶς θὰ τὴν πετύχῃ, μὰς εἶναι ἀκόμη ἀγνωστο. Ἀπὸ τὰ μέσα ποὺ προεταίμασε ὁ ποιητὴς παραπάνω εἶναι μένει ἀκόμη ἀχρησιμοποίητο: τὰ δασύμαλλα πρόβατα καὶ τὰ κριαρία· ἂν θὰ τὰ χρησιμοποίησῃ καὶ σὲ τί, καὶ γενικὰ πῶς θὰ γίνῃ ἢ φυγὴ, αὐτὸ θὰ τὸ ἰδοῦμε στὸ ἐπόμενο μάθημα.

3. 415-625. Ἡ φυγὴ καὶ ἡ βλαστήμια τοῦ Ὀδυσσεύα.

α) 415-461. Ὁ Πολύφημος, χωρὶς καμιά βοήθεια ἀπὸ τοὺς δικούς του, μέσῃ στοὺς τρομεροὺς τοῦ πόνους, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πρόβατα τοῦ συλλογίζεται κυρίως τὴν ἐκδίκησιν. Νὰ πιάσῃ τοὺς ξένους στὴν κλειστὴν πελώριαν σπηλιὰ, τὴν γεμάτην ἀπὸ τὰ κοπάδια, εἶναι πῶς ἀδύνατον. Ἐτσι μηχανεύεται ἄλλο μέσον ποὺ τὸ βάζει ἀμέσως σὲ ἐφαρμογὴ. Ψηλαφώντας σηκώνει τὸ βράχο ἀπὸ τὴν πόρταν, κάθεται ἐκεῖ στὴν ἄκρην καὶ ἀπλώνει τὰ χέρια του γιὰ νὰ τοὺς πιάσῃ, ἐκεῖ ποὺ θὰ προσπαθοῦσαν νὰ φύγουν ἀνάμεσα στὰ πρόβατα. Ὅλα αὐτὰ γίνονται πολὺ πρὶν τῆς ὥρας, εἶναι ἀκόμη νύχτα, καὶ ἔτσι ὁ ποιητὴς μὲ τὴν τέλεια τύφλωσιν τοῦ Κύκλωπα, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ξεχωρίσῃ τὸ φῶς ἀπὸ τὸ σκοτάδι, μὰς δίνει καὶ τὴν βλά του γιὰ τὴν ἐκδίκησιν.

Τὴν ἀντίθεσιν τοῦ πνεύματος μετὰ τὴν ἀπλοϊκότητα τοῦ Πολύφημου τὴν δίνει ὁ ἴδιος ὁ Ὀδυσσεύας (419). Αὐτὸς στὸ μεταξύ, ἐνῶ ὁ τυφλὸς γίγαντας μετὰ τὰ χέρια ἀπλωμένα στὴν ἀνοιχτὴν εἴσοδον περιμένει, ὑφαίνει τὸ νέο δόλο γιὰ τὴν φυγὴν μετὰ τὴν πῶς μεγάλην προσοχὴν, ἀφοῦ ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ζωὴν τους. Καὶ τὸν βλέπομε νὰ τὸν πραγματοποιήσῃ ἐμπρός μας μετὰ τὸ μόνον μέσον ποὺ ἔμενε, τὰ δασύμαλλα ἄρνια, χωρὶς θόρυβον κανένα καὶ μετὰ τὴν πῶς δυνατὴν σιγουρίαν γιὰ τοὺς συντρόφους του. Ἀπ' αὐτούς, — τὸν καθένα τους καλοδεμένο μετὰ πρόχειρα μὰ στερεὰ σκοινιά καὶ προφυλαγμένο ἀπὸ τὰ πλαγιανὰ ἄρνια— ξεχωρίζει καὶ πάλι ὁ ἥρωας, ποὺ μόνος του, ἀφοῦ πρῶτα ἐξασφάλισε τοὺς ἄλλους, φροντίζει τέλος καὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸν του. Καὶ παρακολουθοῦμε τὴν γρήγορον κινήσιν του*, καὶ νιώθομε τέλος τὴν ἀδοτοπεποίησιν μετὰ τὴν ὅποιαν περιμένει κρεμασμένος σφιχτὰ ἀπὸ τὴν δασερὴν κοιλίαν τοῦ κριαρίου.

* Τὴν κίνησιν «ὑπὸ γαστέρ' ἐλυθεῖς» = ὅπως ἦταν ἀπάνω στὸ κριαρὶ γλιότρησε κάτω ἀπὸ τὴν κοιλίαν του, δὲν τὴν ἔχομε τόσο καθαρὴν στὴν μετάφρασιν.

Με δλη όμως την αυτοπεποίθηση είναι φυσικώτατα και ο φόβος του καθενός και η ανυπομονησία πότε να φέξη. Με το πρώτο χάριμα της αγγής ακολουθεί ζωηρότατη κίνηση, κι ενώ ο φόβος χάνεται με την επιπόλαια έρευνα του Κύκλωπα που σπαράζει από τους πόνους, ξαναέρχεται ξαφνα και επιτείνεται σε αγωνία, όταν το κεσέμι, δυσκίνητο από τον Όδυσσέα, πάη να βγή τελευταίο, το κρατή για λίγο ο Πολύφημος και του μιλή. Η εξαιρετική άργητά του δέν του ξεφεύγει, την εξηγεί όμως πώς είναι τάχα από τη συμπόνια που έχει για το σθημένο φώς του κυρίου. Στα λόγια του για πρώτη φορά ήχει μιὰ νότα απλωτάτη που την προκαλεί ή βαθειά αγάπη στα δικά του ζώα. Τ' ανθρωποκτόνα χέρια χαιδεύουν το εκλεκτό κριάρι, που του μιλεί, το φροντίζει και το καμαρώνει όπως ή μάνα το παιδί. Και ή τρυφερή σχέση του με τα ζώα προβάλλει πιδ χτυπητή με την αντίθεση σ' όσα λέει για τους ξένους και μάλιστα για τον Όδυσσέα, που με άγριες πινελιές ζωγράφίζει την τύχη του, αν τυχόν έπεφτε στα χέρια του. Την όμορφιά της σκηχής τη δυναμώνει και ή δυνατή τραγική είρωνεία: το κριάρι που πονεί τάχα για τ' δυστόχημα του κυρίου του και που έπρεπε να του δείξη που κρύβεται ο ένοχος, το ίδιο τον ελευθερώνει αυτή τη στιγμή για πάντα. Η ψυχική ένταση του άκροατή πέφτει με το απόλυμα του κριαριού, και τώρα που ξεσκαλωθήκαν κι οι ξένοι από τα χέρια του Κύκλωπα περιμένομε πώς εύκολα θα κατερθώσουν να φύγουν.

6) 461-566. Με τη συνηθισμένη όμηρική άνεση δίνονται τα κύρια σημεία της φυγής χωρίς καιιά περιτολογία. Και βλέπομε τον Όδυσσέα, αφού περιμένο πρώτα να βγούν έξω και από την αλλη της σπηλιάς, να λύνη τους συντρόφους του, να παίρνουν κρυφά και γρήγορα την πλοούσια λεία και να φτάνουν στο καράδι. άκοιμε εκεί τη χαρά των ανυπόμονων συντρόφων τους, και το θρήνο που τον κόδει με σιωπηλό νεύμα ο Όδυσσέας, και τέλος τους βλέπομε να μπαίνουν στο καράδι και να φεύγουν βιαστικά. Η εξαιρετική βία και ή προφύλαξη με την όποία γίνονται όλα, ζωγραφίζουν τον κίνδυνο που υπάρχει άκόμη από τον Πολύφημο, και το νέο κίνδυνο που δημιουργήσαν μόνοι τους, μη θέλοντας σύμφωνα με την ψυχολογία τους ν' αφήσουν χαμένη την ευκαιρία για τ' άφθονα κι εκλεκτά άρνιά.

Η ψυχική ήρεμία και ή ανακούφιση με την απομάκρυνσή τους κόβεται ξαφνα από νέα περιπέτεια, που ρίχνει πλούσιο φώς στο χαρακτήρα του ήρωα και την εκτίμηση των ξων είδαμε στη

σπηλιά του Κύκλωπα. Όταν μάκρυναν από τη στεριά τόσο που να μην έχουν φόβο, ο Όδυσσέας φώναξε στον Πολύφημο, που στο μεταξύ είχε κλείσει τη σπηλιά του και πρόβλε από πάνω. Στα λόγια του που τα πλημμυρίζει ή δικαιολογημένη περηφάνεια* για τη μεγάλη του νίκη, παρουσιάζει τον έαυτό του ως ένσυνείδητο όργανο της θεής δίκης για τη φριχτή προσβολή του ξενίου Δία και όλων των θεών, και σ' αυτήν επιμένει κατ' έξοχην ο ποιητής.

Ο Πολύφημος πιδ πολύ ώργισμένος τώρα και με τα πειραχτικά λόγια του Όδυσσέα και με τη φυγή τους — τους νόμιζε με ασφάλεια κλεισμένους στη σπηλιά— γίνεται τρομχχτικός. Αγωνιόυμε με τους ξένους όταν τον βλέπομε να ξεκολλά άμλιητος μιὰ κορυφή από μέγα όρος, να τη ρίχνει μακριά άπάνω από τα κεφάλια τους έμπρος στην πλώρη του καραβιού**, ν' αναταράζεται ή θάλασσα στο πόντισμά της και φουσκωμένη να σπρώχνη το καράβι και να το ρίχνη στη στεριά. Ανάλογα με το μεγάλο κίνδυνο είναι και τ' αποτελεσματικά μέτρα που με μεγάλη έτοιμότητα και χωρίς τον παραμικρό δισταγμό πηγόντας κάθε ανθρώπινη φωνή παίρνει ο Όδυσσέας.

Η αντίθεση όμως που ακολουθεί μετά την όρμητική και βίαιη κωπηλασία, πάλι κόδει τη στιγμιαία ανακούφιση του αναγνώστη, και όσο και αν ή απόσταση από τη στεριά είναι τώρα διπλή από πριν***, τον σπρώχνει σε νέα ψυχική δοκιμασία που την αίτία της τη δίνει ο ποιητής άμέσως από την άρχη «τον Κύκλωπα προσφώνησα». Έτσι ξέρομε ότι ή συνετώτατη και πεισιτικώτατη προτροπή των συντρόφων δε θα έμποδίση την προσφώνηση του Όδυσσέα, που την περιμένομε—κάθε άλλο βέβαια παρά ήρεμη— άνήσυχoi για τ' αποτελέσματά της. Ο ήρωας μανιωμένος και για το νέο κίνδυνο που μόλις τον ξέφυγε, με δυναμωμένο το συναίσθημα της εκδικήσεως, της άτομικής ύπεροχής και της νίκης ξεσπά στα σύντομα σαρκαστικά (ή

* Το «δειλός» του Όδυσσέα αναφέρεται με είρωνεία στο χαρακτηρισμό που του έκαμε ο Κύκλωπας, όταν μιλούσε στο κριάρι του. Έκει, στ. 453, το «κακός» του κειμένου μεταφράζεται άστοχα «κακούργος», ενώ είναι κυρίως «δειλός».

** Από τη μετάφραση πρέπει να λείψη ο στίχος 483 «έγγυς ώστ' έκοντόφθασε στού πηδαλιού την άκρη», που κατά λάθος έχει μπη και στο κείμενο από το στ. 540, όπου είναι στη θέση του.

*** Σε ανακριβείες όπως έχομε εδώ στο στ. 491 συγκρινόμενο με το στ. 478 δει προσέχει ο ποιητής, αλλά κοιτάζει την άμεση έντύπωση.

ἀσχημη ή τύφλα του ματιού σου) και ἐγωιστικά λόγια, όπου ξεχνιούνται πιά οι τιμωροί θεοί ἐμπρός στην ατομικότητα του ἐκδικητή.

Ἀντίθετα με τήν ἐντύπωση που ἔκαμε στον Κύκλωπα ή πρώτη προσφώνηση του Ὀδυσσεά, ἐντύπωση που ἐκδηλώθηκε βίαια σέ ὀρμητική δράση χωρίς λόγο κανένα, τώρα ἀκουσε τόν Πολύφημο νά μιλή και μάλιστα με ήρεμία περιέργη. Τ' ὄνομα του Ὀδυσσεά του θύμισε ἔξαφνα κάποια καλιά προφητεία για τήν τύφλωσή του, ή ἀντίθεση ἐκείνου που περίμενε με δ τι παρουσιάστηκε ἐμπρός του τόν ἔριξε ἀπότομα σέ ἐκπληξη, και εἶναι σά νά μιλή μόνος του βυθισμένος στον ἑαυτό του. «Όταν φτάνη στον πρῆγματικό Ὀδυσσεά, ή ἀπογοήτευση, ή πίκρα και ή περιφρόνηση χύνεται με τ' ἀπκνωτά ἐπίθετα που συνοδεύουν τό ὑποκοριστικό «ἀνθρωπάκι», — χαρακτηρισμοί που δυνκμώνουν με τήν ἀντίθεση στον προηγούμενο στίχο. Ἡ μανία τῆς ἐκδικήσεως ξανανάβει μέσα του με τήν οὐτιδανή γι' αὐτόν πραγματικότητα, κι ἔξαφνα ἀποτεινέται στον ἥρωα συγκρατώντας ὅτο μπορούσε τήν ὀργή του. Τόν προσκαλεῖ με τήν ἴδια ἀνόγη μετὰπτωση ὅπως και ἄλλοτε (στ. 275—280) και με τήν κουτή πρόφαση νά τόν φιλοξενήση και νά του κάμη προδοδόν τόν πατέρα του τόν Ποσειδῶνα. Μόνον αὐτός ἀν θέλη θά τόν γιάνη, και κανένας ἄλλος ἀπό τούς θεούς.

Ὁ Ὀδυσσεάς μεθυμένος ἀπό τή νίκη και τή λύσσα τῆς ἐκδικήσεως ἐκφράζει ἔντονα τόν πόθο του νά μπορῶσε νά σκότωνε μιὰ ὄρα ἀρχήτερα τόν Κύκλωπα, και ἀκράτητος τιὰ τυφλώνεται ὀλοτελα ἀπό τόν ἐγωισμό που τόν σπρώχνει νά βλαστήμηση τούς θεούς: «δ τι ἔκαμα ἐγὼ οὔτε ὁ Ποσειδῶνας δέν μπορεί νά τὸ ἀλλάξη, ἀκόμη κιάν θέλη».

Στὰ βλάσφημά λόγια δέ δίνεται καμιά ἀμεση ἀπάντηση, μόνο βλέπουμε τόν Πολύφημο που στην ἀρχή εἶχε περιφρονήσει τόσο χυδαία τούς θεούς (στ. 276 κ. ἀ.), στή μεγάλη ἀνάγκη και στην ἀδυναμία του νά καταφεύγη στή δέηση. Τόν βλέπουμε σέ μεγαλόπρεπη εἰκόνα (στον ἀστροφόρον οὐρανὸν ἀπλώνοντας τὰ χέρια) νά δέεται στο μέγαν Ποσειδῶνα και νά του ζητῆ σάν παιδί του τήν τιμωρία του Ὀδυσσεά, τήν πιὸ σκληρή, ἀν τὸ θάνατό του δέν τόν ἔχη ἀκόμη ἀποφασισμένο ή Μοῖρα: νά γυρίση ἀργά πολύ, ὕστερα ἀπό πολλά καθήματα με ξένο κρᾶβι στο σπίτι σου, και κει νά βρῆ νέες δυστυχίες.

Τήν εὐχή του τήν ἀκουσε ὁ Ποσειδῶνας, ὅπως τὸ ξέρει πιά ὁ

ἥρωας ἀπ' ὅτι ἔχει πάθει ὡς τώρα και ὁ ἀναγνώστης ἀπ' ὅσα του εἶπε ὁ ποιητής στον πρόλογο και στο συνέδριο τῶν θεῶν και ἀπ' ὅσα εἶδε ἔπειτα μόνος του (Ε στ. 280—290).

Μά στον Πολύφημο δέ φτάνει μονάχα ή κατάρρα. Ζητεῖ ἀν εἶναι δυνατὸ νά ἐκανοποιήση ὁ ἴδιος τήν ἐκδίκησή του, σηκώνει βράχο πολὺ ὅμως μεγαλύτερο ἀπό πρῖν, και τὸ μέγεθός του, πρῶτων ὅμως ή ὀρμή που τόν πέταξε ἐντεινοντας τίς δυνάμεις του στο κατκρόρυφο, μᾶς κάνει για μιὰ στιγμή νά περιμένουμε τρομερά τ' ἀποτελέσματα. Μά ή θαλασσοταραχή που σηκώθηκε ἀνάγκασε τὸ πλοῖο νά φτάση βίαια στο νησί.

Ἔτσι ἔξφυγαν πιά κάθε κίνδυνο ἀπό τόν Κύκλωπα, και ὁ ἀναγνώστης ἀνακουφίζεται ἀπό τήν τραγική αὐτὴ περιπέτεια, βλέποντας με χαρὰ ἐνωμένους ὅλους τούς συντρόφους μαζί. Ἡ ἀνακούφιση ὅμως εἶναι παροδική, γιατί ἔχει τήν ἴδια ἀγωνία με τόν ἥρωα που τὴ δίκαιη τιμωρία του τήν ἀναλαβαίνει πιά ὁ ἴδιος ὁ Δίας. Τήν ἐκλεκτὴ θυσία του κεσέμιου που του πρόσφερε ὁ Ὀδυσσεάς μόλις μοῖρασαν τὴ λεία, δέν τὴ δέχεται ὁ πτεράς θνητῶν και ἀθανάτων, μᾶ ἐτοιμάζει μεγάλες συμφορές.

Ἔτσι με ψυχική πίεση παρακολουθοῦμε τὸ ἀφθονο φαγοπότι τους στο νησί και τήν ἀναχώρησή τους τήν ἄλλη μέρα ἀπό τόν τραγικό τόπο που ἔδωσε ἀφορμὴ σέ τόσα δεινά, που ἄλλα εἶδαμε ὡς τώρα, τὰ πιὸ πολλά ὅμως θά τὰ δοῦμε παρακάτω.

Β'. Συγκέντρωση.

1. Ὁ ΜΥΘΟΣ, ή περιπέτεια εἶναι τέτοια που και μονάχα ή ὑπόθεσή της, ἀκόμη και ἀν τὴ διηγηθῆ κανεὶς ἀτεχνα, σάν παραμῦθι, κεντᾶ σέ μεγάλο βαθμὸ τήν περιέργειά, τὸ ἐνδιαφέρον του ἀναγνώστη. Ὑψώνεται ὅμως πιὸ πολὺ με τὴ σημαντική ἰδέα που συμβολίζει ἀβίαστα και παραστατικώτατα: τήν πάλη του πνεύματος και του πολιτισμοῦ ἐναντίον τῆς κτηνώδη ὑλικῆς βία.

2. Ἡ ΜΟΡΦΗ. Ὁ μῦθος ὅμως παίρνει πρῆγματική σημασία με τήν ἐκλογή που κάνει ὁ ποιητής στα διάφορα περιστατικά και τόν τρόπο που τὰ πλέκει. Ἀφήνοντας ἄνιαρες λεπτομέρειες παίρνει τὰ κύρια περιστατικά, τὰ συνδέει σύντομα και ἐπιμένει στα πιὸ χαρακτηριστικά. Καὶ ὅταν κανένα ἀπ' αὐτὰ τύχη και ξαναγίνεται, ὅπως π.χ. τὸ σκότωμα τῶν συντρόφων, περνώντας το με λίγες τυπικές φράσεις ἀποφεύγει ἐνοχλητικές και ἀσκοπες ἐπανλήψεις.

Ἡ πλοκή τους, ἡ σύνθεσή εἶναι τεχνικώτατη καὶ ἑμως φυσικώτατη. Τὴν περιπέτεια τὴ διηγείται ὁ ἴδιος ὁ ἥρωας καὶ βλέπομε καὶ ζοῦμε μαζί του τὸ καθεστὶ ὅπως ἦταν καὶ ὅπως ἔγινε μὲ τὴ σειρά. Δυὸ τρεῖς φορές πού προλαβαίνει τ' ἀκόλουθα, τὸ κάνει τόσο σοφά, ὥστε καὶ σὲ φυσικότητά καρδιζέει τὸ σύνολο καὶ τὸ ἐνδιαφέρον μας κεντιέται πιδ πολὺ. Ἔτσι μὲ τὴν εἰσαγωγή γιὰ τοὺς Κύκλωπες δίνει ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ θέμα καὶ τὸ μοτίβο πού κυριαρχεῖ σ' ὅλη τὴν περιπέτεια*, καὶ πρὶν μᾶς ὀδηγήσῃ στὴν πελώρια σπηλιά, ἀφήνει νὰ ὑψωθῇ ἀπὸ τοὺς πρωτόγονους Κύκλωπες τὸ ξεχωριστὸ τέρας πού θὰ πιάξῃ παρακάτω τὸν κύριο ρόλο.

Ἐκτὸς ὁμως ἀπὸ τὴν τέτοια πρόληψη, πού προετοιμάζει ψυχικὰ τὸν ἀναγνώστη χωρὶς νὰ τὸν προειδοποιήσῃ γιὰ τὴν ἐκδοση, βλέπομε ἐδῶ τὸν ἀφηγητὴ νὰ προλαβαίνει κάπου τ' ἀκόλουθα μὲ τρόπο πού νὰ μαθαίνομε ἀπὸ πρὶν σὲ γενικὲς γραμμὲς πὼς θὰ τελειώσῃ ἡ περιπέτεια. Μόλις πῆγαν στὴ πηλιά καὶ καρτεροῦσαν τὸν κύριό της, μᾶς εἶπε κιόλας ὁ Ὅδ. πὼς ὁ Κύκλωπας «δὲν ἐμελλε νὰ φανῇ τερπνὸς εἰς τοὺς συντρόφους τοῦ». Ἀλλὰ τὴν ἐξωτερικέυσῃ αὐτὴ τὴν ἔχομε σὲ τέτοια ψυχολογικὴ στιγμὴ τοῦ ἀφηγητῆ καὶ μὲ τέτοιο τρόπο, πού ἡ διήγησι γίνεται φυσικώτερη καὶ πολὺ πιδ ἀβίαστη. Γικτὶ εἶναι βέβαια φυσικώτερο καὶ ψυχολογικώτερο νὰ ἐκδηλώσῃ ὁ ἥρωας τὸν πόνο του καὶ τὴ μετάνοιά του γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν συντρόφων, ὅπως τὸν ἐκδηλώνει τὴ στιγμὴ πού θυμάται καὶ λέει τὴν προτροπὴ τους νὰ φύγουν μιά ὥρα ἀρχύτερα ἀπὸ τὴ σπηλιά: «νάχα δεχθῇ τὴν γνώμη τους! ἀλλ' εἶχε βάλει ὁ νοῦς μου — κείνον νὰ ἰδῶ καὶ ξενικά νὰ μοῦ χάριση δῶρα — καὶ ἄχ! νὰ φανῇ δὲν ἐμελλε τερπνὸς εἰς τοὺς συντρόφους!». Εἶναι πιδ αὐθόρμητο ἔτσι καὶ πιδ ψυχολογημένο, παρὰ ἂν ἀφῆνε πρῶτα νὰ φτάσωμε στὸ ἀπαίσιο φαγοπότι τοῦ Πολύφημου. Τὸ ἴδιο βλέπομε στὴν πραγματικότητα μὲ παρόμοιες αὐτοδιηγήσεις.

Ἀνεξάρτητα ὁμως ἀπὸ τὴ φυσικότητα πού ἔχει ἐδῶ ἡ προειδοποίησι γιὰ τὸ τί θὰ γίνῃ, τὸ ἴδιο φαινόμενο τὸ βρήκαμε ὡς τώρα καὶ ἄλλοῦ καὶ

* Καὶ στὴν εἰσαγωγὴ αὐτῇ, «ἡ αὐτοδιήγησι γίνεται ἐν μέρει διήγησι τοῦ ποιητῆ», πού αὐτὸς φυσικὰ ξέρει ὅτι ὁ ἥρωας δὲν μποροῦσε νὰ ξέρῃ, ἂν οἱ Κύκλωπες ἔχουν ἢ ὄχι συνόδους, οἰκογένειες κλπ. Ἔτσι καταλαβαίνομε καλύτερα τί δυσκολίες εἶχε νὰ νικήσῃ ὁ ποιητὴς στὸν τρόπο τῆς διηγήσεως πού διάλεξε, στὴν αὐτοδιήγησι, καὶ πὼς οἱ «ἀπόλογοι» καὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀποψη εἶναι καλαισθητικὸ κατόρθωμα.

γιὰ τὸ ἔπος ὀλόκληρο καὶ γιὰ τὶς λεπτομέρειες: ἀμέσως π.χ. ἀπὸ τὸν πρόλογο μάθαμε ὅτι εἶχε ἔρθῃ πιδ ὁ καιρὸς πού αἱ θεοὶ εἶχαν ὀρίσει νὰ γυρίσῃ ὁ Ὅδ. στὴν πατρίδα τοῦ, καὶ μάθαμε πὼς θὰ γυρίσῃ μόνος χωρὶς τοὺς συντρόφους τοῦ πού θὰ χαθοῦν γικτὶ θὰ φάνε τὰ βόδια τοῦ Ἥλιου: στὴν Τηλεμάχεια ξέρομε πὼς μὲ ὄλα τὰ καρτέρια τῶν μνηστήρων ὁ Τηλέμαχος θὰ ξαναχυρίσῃ στὴν Ἰθάκη, ἀπὸ τὸν συνοδεύει ἡ Ἀθηνᾶ, καὶ πιδ πολὺ ἀπὸ τὴν εὐχὴ τῆς Πηνελόπης γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ παιδιοῦ της τὴν ἄκουσε ἡ θεὰ (Δ, 767) κλπ. * Δὲν πρόκειται λοιπὸν γιὰ ποιητικὴ ἀδυναμία, μὰ γιὰ ὀρισμένο στοιχεῖο τῆς ὀμηρικῆς τεχντροπίας πού ὁ ποιητὴς τὸ μεταχειρίζεται συχνά, μέσο καλαισθητικὸ πού πιδ πολὺ δείχνει συνειδησὴ ποιητικῆς δυνάμεως. Γικτὶ ὅταν, ἔστω καὶ ἀόριστα σὲ γενικώτατες γραμμὲς, ξέρωμε ἀπὸ πρὶν πὼς θὰ τελειώσῃ ὄλο τὸ ἔργο ἢ ἓνα του ἐπεισόδιο, τὸ φυσικὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ περιέργεια πού ἔχει ὁ ἀναγνώστης γιὰ τὴν ὑπόθεση, γιὰ τὸ τί θὰ γίνῃ, χαλαρώνεται πολὺ. Μὲ τὴ χαλάρωσι ὁμως αὐτὴ εἶναι σὰ νὰ ξαλαφρώνῃ τὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ βάρος ὑλικό, — κι ἐλεύθεροι ἀπὸ μιά χοντρή — ἄς τὴν ποῦμε ἔτσι — καὶ ἀντικαισθητικὴ περιέργεια προσέχομε πολὺ περισσότερο τὸ κυρίως καλαισθητικὸ στοιχεῖο, τὴ μορφή. Ἔτσι ἔχομε βαθύτερη καὶ ἀγνότερη καλλιτεχνικὴ ἀπόλαυσι. Ἀλλὰ τέτοια ἀπόλαυσι μπορεῖ νὰ μᾶς τὴ δώσῃ μονάχα ἡ τέλεια μορφή, καὶ δὲν εἶναι βέβαια συνθετικὴ ἀδυναμία ὅταν ὁ ποιητὴς ἐλευθερώνοντας τὸν ἀναγνώστη ἀπὸ τὴν περιέργεια τοῦ τί θὰ γίνῃ, προσπαθῇ νὰ στρέψῃ ἐντατικὰ τὴν προσοχὴ του στὸ πὼς θὰ γίνῃ, στὴ μορφή*. Καὶ εἰδικώτερα ἐδῶ στὴν Κυκλώπεια, ὅπως καὶ σὲ ὄλους τοὺς «ἀπολό-

* Carl Rothe, Die Odyssee als Dichtung. σ. 923 κ. ἄ. «Ἀπὸ τοὺς τραγικοῦς μονάχα ὁ Εὐριπίδης μεταχειρίζεται στοὺς προλόγους του τὸ ἴδιο καλαισθητικὸ μέσον. Γι' αὐτὸ τὸν κατακρίνανε πολλοὶ κριτικοί, ὁ Lessing ὁμως τὸν ὑποστήριξε ὅπως ἔπρεπε. — Ὁ τραγικώτατος ἀπ' ὄλους τοὺς τραγικοῦς, λέει ὁ μέγας κριτικός, δὲν εἶχε βέβαια τόσο μικρὴ ἰδέα γιὰ τὴν τέχνη του ἢ ἔξερε πὼς... τὸ πιδ μικρὸ πρῶμα πού μποροῦσε ν' ἀξιώσῃ ἦταν νὰ κεντήσῃ μιά παιδιάτικη περιέργεια. Ἄφῆνε λοιπὸν χωρὶς δισταγμὸ τὸν ἀναγνώστη νὰ μαθαίνῃ ἀπὸ πρὶν γιὰ τὸ δράμα πού θὰ παιζόταν τόσα ἀκριβῶς, ὅσα μονάχα ἓνας θεὸς μποροῦσε νὰ ξέρῃ, καὶ δὲν περιέμενε νὰ συγκινήσῃ μὲ τὸ τί θὰ γινόταν, ἀλλὰ μὲ τὸ πὼς θὰ γινόταν. — Καὶ σήμερα ἀκόμη ὅταν διαβάσωμε ἢ ἀκούωμε ἓνα ἀληθινὸ καλλιτέχνημα, αἰσθανόμαστε μεγαλύτερη ἀπόλαυσι, ὅταν ξέρωμε κιόλας τὸ περιεχόμενο, ἂμ εἴμαστε δηλ. ἡσυχιοὶ γιὰ τὴν ἐκβασι, ἐνῶ ἔργα ἀσήμαντα πού μόνο τὴν περιέργεια μᾶς κεντοῦν, ποτὲ δὲ μᾶς ἔρχεται νὰ τὰ ξαναδιαβάσωμε ἢ νὰ τὰ ξανακούσωμε».

γους» τὸ καλαισθητικὸ ἐνδιαφέρον ἐξαυλῶνεται πρὸ πολὺ καὶ γίνεται ἀντικειμενικώτερο, γιατί ὁ ἥρωας σ' ἄλλες αὐτὲς τίς περιπέτειες εἶναι ὁ ἴδιος πρὸς τίς διηγείται, ἐπομένως μᾶς θυμίζει πάντα ὅτι γιὰ τὴ ζωὴ του δὲν ἔχομε τίποτα νὰ φοβηθοῦμε.

Τὰ προηγούμενα ἐτοιμάζουν μ' ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα τὰ ἐπόμενα ἔτσι πρὸς ὅλα ἔρχονται φυσικὰ καὶ τίποτα δὲ μᾶς φαίνεται ἀπροσδόκητο καὶ στὰ μέρη καὶ στὸ σύνολο. Γιὰ τὸν Κύκλωπα π.χ. μᾶς ἔχει ἐτοιμάσει ἀπὸ πρὶν ὁ ποιητὴς μὲ ὅσα εἶπε στὴν εἰσαγωγὴ γιὰ τοὺς Κύκλωπες καὶ γιὰ τὴ χώρα τους καὶ ἔπειτα εἰδικὰ γιὰ τὸν Πολύφημο καὶ τὴ σπηλιά του. Ἡ βλαστήμια τοῦ, ἡ προσβολὴ τοῦ ξενίου Δία, τὰ φριχτά του ἔργα καὶ ἡ μανία πρὸς δείχνει ὁ Ὀδυσσεύς νὰ ἐκδικηθῆ τὸ μεθυσιμένο γίγαντα, ὁδηγεῖ μὲ ψυχολογικὴ ἀνάγκη στὴν ἐξ ἴσου φριχτὴ τιμωρία, καὶ γι' αὐτῆς τὴν ἐπιτυχία εἴμαστε ἀπὸ πρὶν ἐτοιμασμένοι μὲ τὴν ἐγκριση τῶν θεῶν καὶ τὴ δοκιμασμένη πιά ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἥρωα ἀπέναντι στὴν ἀνήθικη κουτοπονηριά τοῦ Κύκλωπα. Καὶ στὰ μέρη ἀκόμη πρὸς μιὰ περιπέτεια πέφτει σὰν ἀπροσδόκητη, ἡ ψυχικὴ καὶ κάποτε καὶ ἡ πραγματικὴ προετοιμασία δὲ λείπει. Ἔτσι π.χ. ἐδῶ ἡ δευτέρη προσφώνηση τοῦ ἥρωα ἔχει ἐτοιμαστὴ πραγματικὰ μὲ τὸ πλαστὸ ὄνομα «Οὐδένας», καὶ ψυχολογικὰ μὲ τὴ γνωστὴ μας πιά φιλοδοξία τοῦ Ὀδ., μὲ τὴν ὑπερένταση τοῦ ἐγωισμοῦ του πρὸς κατάρθρωσε ν' ἀποφύγη καὶ τὸ νέο κίνδυνο ἀπὸ τὸ πέταμα τοῦ βράχου, καὶ τέλος μὲ τὴ μανία του γιὰ ἐκδίκηση, ἐκδίκηση πρὸς συμπληρώνεται καὶ ἐκανοποιεῖ ἀληθινὰ τὸν ἐκδικητὴ, δταν αὐτὸς μπορέση νὰ πετάξῃ στὸν ἀντίπαλό του κατὰ πρόσωπο τ' ὄνομά του. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ ψυχικὰ ἐλατήρια, καὶ μάλιστα τὸ τελευταῖο, εἶναι τόσο πολὺ ἀνθρώπινα! Τέλος καὶ εἰδικώτερα ἀκόμη καὶ τὸ κάθε μέτρο πρὸς θὰ μεταχειριστῆ ἀργότερα ὁ ποιητὴς γιὰ τὸ σκοπὸ του, τὸ προετοιμάζει ἐδῶ μὲ τέχνη ἔτσι πρὸς δὲ χρειάζεται ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεὸς (κτ. ἰδίως στὸ κρασί.)*

Μὲ τὴ φυσικώτατη καὶ τεχνικώτατη σύνθεση κρατεῖ ὁ ποιητὴς πάντα ἀκοίμητο τὸ ἐνδιαφέρον μας, πρὸς μὲ διάφορα κυματισμάτα

* Αὐτὸ βέβαια δὲν ἀληθεύει σὲ μικρολεπτομέρειες, γιὰ τίς ὁποῖες τὸ κατάλληλο μέσο βρίσκεται ἀμέσως χωρὶς προετοιμασία, ὅπως π.χ. ἡ ἀφθονὴ κοπριά γιὰ νὰ κρῖθουν τὸ ρόκαλο καὶ τὰ βούβρα ὅπου ἔβαλε ὁ ποιητὴς τὸν Κύκλωπα νὰ κοιμᾶται γιατί τὰ χρειαζόταν ὁ Ὀδ. γιὰ νὰ δέσῃ τοὺς σεντερόφους του.

στὰ καθέκαστα διρῶνεται στὸ σύνολο ὁλόθρα καὶ πρὸς ἐντατικὰ ὡς ἓνα ὄρισμένο σημεῖο, ἀπ' ὅπου πέφτει καὶ πάλι κυματίζοντας. Ἔτσι ἀφοῦ μὲ τὰ προηγούμενα ἐτοιμαστήκαμε ψυχικὰ γιὰ τὸν Κύκλωπα, κερτεροῦμε μὲ τοὺς ξένους περιέργοι καὶ φοβισμένοι τὸν ἔρχομό του. Ἐρχεται, ἡ ἐντόπωση πρὸς κάνει δίνεται βραχυμικία, ἡ ἔνταση κρατιέται ψηλὰ μὲ τὴν ἀνευρόχλητη συνηθισμένη του δουλειά, ἀνεβαίνει ἔξαφνα μὲ τὴν ἀνακάλυψη τῶν τρομαγμένων ξένων στὸ ξάναμα τῆς φωτιάς, καὶ κορυφώνεται στὸ ἀφιλόξενο μούγκρισμα τοῦ Πολύφημου καὶ τὴν ἀπάντηση τοῦ Ὀδυσσεύς. Μὲ τὴν ἴδια ἐντατικὴ προσηγορία παρακολουθοῦμε τὸ λόγο τοῦ Κύκλωπα καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς πάλης πρὸς κάνει τὸ πνεῦμα μὲ τὴν ἀπάνθρωπη βία, ὅπου ξεσπᾷ ἡ σκηνὴ τῆς φρίκης. Ἡ ἔνταση πέφτει καὶ μὲ τὸν ὕπνο χύνεται κάποια ἡρεμία. Τὴν ἄλλη μέρα μὲ τὴν ἐτοιμασίαν τοῦ δαυλοῦ ἀρχίζει παρόμοια ψυχικὴ συγκίνηση πρὸς ὁλόθρα ἀναβαίνοντας μᾶς κρατεῖ μετέωρους στὴν προσπάθεια τοῦ ἥρωα νὰ μεθύσῃ τὸν ἀνθρωποφάγος γίγαντα. Ἀπ' αὐτὴν ἐξαρτᾶται ἀνὰ πετύχη ἢ ὄχι ἡ τύφλωση, τὸ κυριώτερο σημεῖο ὅπου κορυφώνεται ἡ πράξη καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη* — εἶναι τὸ μόνο πιά μέσο πρὸς μὲ τὴν ἀντάξια τιμωρία μπορεῖ νὰ σώσῃ καὶ τοὺς ξένους. Μετὰ τὴν τύφλωση ἐντείνεται πάλι στὸ κατακόρυφο μὲ τὸ μάζωμα τῶν Κυκλώπων ἔξω ἀπὸ τὴ σπηλιά, καὶ ὕστερα πάλι αἰγὰ σιγὰ μὲ τὴν ἴδια ἐναλλαγὴ στὸν τόνο τῶν συναισθημάτων — τὸ κεσεμί στὰ χέρια τοῦ Πολύφημου καὶ τὰ πετάματα τῶν δυὸ βράχων — πέφτει, ὅπου ἡρεμίζει μὲ τὸ βλαίο φτάσιμο τῶν ξένων στὸ γησί.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τέτοιο κυματισμὸ τοῦ ἐνδιαφέροντος, χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῆς ὁμηρικῆς τέχνης εἶναι καὶ «τὸ μάκρομα τῆς ψυχικῆς μας ἐντάσεως», Ἔτσι ἐδῶ στὴ σκηνὴ τοῦ κεσεμιῦ ἀφήνει ὁ ποιητὴς τὸν Πολύφημο νὰ μιλήσῃ πολλὴ ὥρα μὲ τὸ κριάρι του, καὶ κρατεῖ σὲ ἀγωνία τὸν ἀκροατὴ πρὸς στιγμὴ τὴ στιγμὴ περιμένει ν' ἀνακαλυφτῆ ὁ ἥρωας. Κι ἐνῶ ὕστερα ἀπὸ τὴν πείρα μᾶς γιὰ

* Καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γίνεται πρὸς ἀνήσυχο καὶ ἐντατικὸ γιατί δὲν ἔχει ὁ ἀναγνώστης ἀκόμη τίποτα πρὸς πρόκειται γιὰ γίγαντα μονομάτη. — Τὰ προηγούμενα κύρια σημεῖα εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς πάλης πρὸς κάνει τὸ πνεῦμα μὲ τὴν κτηνώδη βία (στ. 279 κ.ἀ.) καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Ὀδ. νὰ μεθύσῃ τὸν Κ. Τὸ γενικὸ κύριο σημεῖο πρὸς προβάλλει στὸν ἀναγνώστη ἀπὸ τὴ στιγμὴ πρὸς πιάστησαν φυλακισμένοι μέσα στὴ σπηλιά εἶναι τὸ πρὸς θὰ κατορθώσουν νὰ φύγουν ἀπὸ κεῖ.

τὸ ἀποτελεσματὸν ποῦ εἶχε ἢ πρώτη προσφώνηση τοῦ Ὁδ. καὶ τὸ πέταμα τοῦ βράχου, περιμένομε μὲ ἀγωνία μετὰ τὴ δευτέρα προσφώνηση κατὰ τρομερώτερο, ὁ ποιητὴς μᾶς βραστὰ μετέωρος μὲ τὸ μονόλογο τοῦ Κύκλωπα κι ἐπειτὰ μὲ τὴ δέησή του στὸν Ποσειδῶνα.

Δὲν εἶναι ὅμως μονάχα ἡ ἐκλογή τῆς βλῆς καὶ ἡ σύνθεσή της ποῦ κάνει τὴν Κυκλώπεια ἀληθινὸ ἀριστοῦργημα, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος ποῦ τὴν ἐκθέτει ὁ ποιητὴς, ἡ *ποιητικὴ παράσταση*. Θεμελιώδους τρόπος στὴν ἐκθεση μένει πάντα ἡ *ἐπικὴ διήγηση*, ἡ ἀπλὴ καὶ ἀνετη χωρὶς ὅμως τίποτα τὸ περιττό. Σ' αὐτὴ μεγάλο ρόλο παίζουν οἱ περιγραφές. Ἐδῶ ἰδίως τίποτα δὲν εἶναι γενικὸ* καὶ ἀφηρημένο, ὅλα συγκεκριμένα, χεροπιαστά, ὅλο κίνηση καὶ ζωὴ. Στὴν περιγραφή π. χ. τοῦ ἐρημόνησου ἢ ἀφυχῆ φύση ζωντανεῖ μὲ τὴν ἀνθρώπινη δράση**. Τὸ κάθε σημαντικό περιστατικὸ τὸ βλέπομε ἐμπρὸς μας σὲ κύρια στάδια τῆς ἐξελιξέως του. Ἔτσι ὁ ἐρχομὸς τοῦ Κύκλωπα, ἡ πρώτη σκηνὴ τῆς ἀνθρωποφαγίας, ἡ ἐτοιμασία τοῦ δαυλοῦ, ὁ ὕπνος τοῦ μεθυσιμένου τέρατος, ἡ τύφλωσή του, ἡ μανίη του ὕστερα ἀπ' αὐτὴν κτλ. κτλ. Ἡ κάθε κύρια κίνηση διατυπώνεται μὲ τις κατάλληλες λέξεις ποῦ τὴ ζωγραφίζουν πλαστικά, καὶ συχνὰ καὶ ἡ ἀκουστικὴ εἰκόνα τῶν λέξεων δυναμώνει τὴν καλαισθητικὴ ἐντύπωση· ἔτσι ἀκοῦμε τις ρίζες τοῦ ματιοῦ νὰ τρίβουν στὸ ἀναμμένο δαυλὶ, καὶ τὸ μάτι νὰ ταιριάζει. Κι ἐδῶ συχνὰ μεταχειρίζεται ὁ ποιητὴς τὴ λεπτομέρεια, μὲ τρόπο ποῦ οἱ μεγάλες πινελιὲς τῆς εἰκόνας πλουτίζονται πλαστικώτατα μὲ ἄλλες μικρότερες· μετὰ τὸ κομμάτιασμα τῶν ξένων τὸ «ἔτρωγε χωρὶς τὸ οὐδὲν ν' ἀφήσῃ» ζωντανεῖ πολὺχρωμα μὲ τις λεπτομέρειες «ἐντόσθια, σάρκες, κόκαλα, καὶ ἐρούφα τὰ μεδοῦλια»[†]. Καὶ ὅπου δὲ φτάνει ἡ ἀπλὴ περιγραφή, ἔρχεται ὄχι ὡς στόλισμα μὰ φυσικώτατα καὶ ἀναγκαῖα ἢ ταιριασμένη παρομοίωση εἴτε σύντομη εἶναι (ἔκρουσ' αὐτοὺς ὡσάν σκυ-

λάκια), εἴτε ἀναλυτικὴ ὅπως οἱ δυὸ παρομοιώσεις στὴν τύφλωσή, μέσα ποῦ δουκμώνουν τόσο ποικιλότροπα τὴ σχετικὴ εἰκόνα.

Ἡ εἰκονικὴ ὅμως παράσταση ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κίνηση καὶ τὴν πλαστικότητά ποῦ ἔχει, χαρακτηρίζεται ἀκόμη καὶ μὲ τὴν πολυμέρεια τῆς· ὄχι μονάχα ὀπτικὲς ἀλλὰ καὶ πλούσιες ἀκουστικὲς παραστάσεις, ὄχι μόνο τὸ μερικὸ, ὅσο κι ἂν εἶναι αὐτὸ τὸ κύριο, μὰ τὸ ὅλο, ἔτσι ποῦ νὰ ἔχωμε συνολικὴ, ὀλόκληρωτικὴ τὴν κάθε σκηνή. Ἐνῶ π. χ. ὁ ποιητὴς περιγράφει τὸν Κύκλωπα καὶ τὰ ἔργα του, σύγχρονα δίνει ἀπέναντί του τοὺς ξένους· δὲ βλέπομε μονάχα τὸν Πολύφημο νὰ γυρίζῃ ἀπὸ τὴ βοσκὴ φέρνοντας τὸ φοβερὸ φορτίο καὶ νὰ τὸ ρίχνῃ στὴ σπηλιά, οὔτε ἀκοῦμε μόνο τὸ βρόντο του, ἀλλὰ βλέπομε σύγχρονα καὶ τοὺς ξένους νὰ σέρνονται τρέμοντας σὲ βάθη τοῦ ἄντρου· καὶ καὶ τὴν ὥρα ποῦ ὁ Κύκλωπας ρουφᾷ τ' ἀνθρώπινα μεδοῦλια, τοὺς βλέπομε νὰ ὑψώνουν τὰ χέρια κλαίγοντας πρὸς τὸ Δία. Ἡ τέτοια συμπλήρωση δυναμώνει τὴν καλαισθητικὴ ἐντύπωση μὲ τὴν ἀντίθεση, μέσο ποῦ τὸ μεταχειρίζεται ἀποτελεσματικὰ ὁ ποιητὴς γιὰ τὸ σκοπὸ του.

Ὅσο τέλεια καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐπικὴ διήγηση, θὰ κατανοῦσε στὸ τέλος μονότονη, ἂν συχνὰ δὲν τὴν ἔκοβε ὁ διάλογος φέρνοντας ποικιλία καὶ δραματικὴ ζωηρότητα. Φυσικὰ μιλοῦν μόνο τὰ κύρια πρόσωπα, καὶ οἱ λόγοι τους μετρημένοι καὶ ψυχολογημένοι βρίσκονται σὲ ἀρμονία μὲ τις πράξεις τους καὶ καθρεφτίζουν τὸ χαρακτῆρα τοῦ καθενός. Βαθμιαῖα καὶ ἀβίαστα ἀπὸ τὰ λόγια, τὰ ἔργα, τὰ κινήματά του, ἀπ' ὅλη τὴν ἐκθεση συμπληρώνεται ὅλο καὶ τελειότερα τὸ κάθε πρόσωπο, καὶ τὴ χωριστὴ του ἀτομικότητα τὴ βλέπομε ἀμέσως ἀπὸ τὸ πρῶτο τοῦ κίνημα ἢ λόγου (Κύκλωπας σ. 235 κ. ἄ.). Ἀβίαστα ἐπίσης ἔρχεται στὴν κατάλληλη στιγμή τὸ ἕνα στοιχεῖο μετὰ τὸ ἄλλο στὸν ἀναγνώστη γιὰ νὰ παρουσιάσῃ στὸ τέλος ἐμπρὸς του πλούσια ζωγραφισμένες καταστάσεις καὶ εἰκόνας. Ἔτσι ἔχομε ἐδῶ:

α) *Τὸν πρωτόγονο πολιτισμὸ τῶν Κυκλώπων*. Μὲ ὅλη τὴν ὑπερφυσικὴ τους δύναμη, οἱ μονομάτηδες γίγαντες ἀνήμποροι ἀπὸ τὴ βαρβαρότητα περιορίζονται στὴν ἀκαλλιέργητη χώρα τους, ὅπου μποροῦν ν' ἀπολάβουν ὅτι μόνη τῆς τοὺς δίνει ἡ πλούσια φύση. Ζοῦν τσοπάνικη ζωὴ μέσα σὲ ἄγριες σπηλιές, ὁ καθένας μόνος καὶ ἀπόλυτος κύριος στὴν εἰσογένειά του. Χωρὶς καμιά κοινωνικὴ ὀργάνωση, ἄνομοι καὶ ἀκοινωνῆτοι μεταξύ τους, μόνο στὸ μεγάλο κιν-

* Συχνότατα ὅπου τυχόν παρουσιάζεται γενικὴ ἔννοια γίνεται παραστατικὴ μὲ τὴν εἰδικότητά της, π. χ. στὸ νηοὶ «ἄσπαρτα τὰ πάντα ἐκεῖ φητοῦσιν, οἴτοι, κριθάρια καὶ ἄμπελοι καὶ δίδει κρηοὶ πλῆθος ὁ μεγαστάφυλος παρὸς (στ. 108 κ. ἄ.).

** Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ τρόπος ποῦ καὶ «τὸ σκότος τῆς νυκτὸς π' ἀθήρηται ἦσαν ὅλα» καὶ τὸ μυστήριό ποῦ τυλίγει τὸν πηγαϊμὸ τους στὸ ἐρημόνησο, ζωντανεῖ: «ὅτι κατάχνη κύκλωνε τὰ πλοῖα, καὶ ἡ σελήνη δὲν ἔφεγγε ἀπ' τὸν οὐρανὸ καὶ νέφη τὴν ἐκρούβαν», στ. 166. Πρβλ. Βιργιλίου Αἰν. «... obscuro sed nubila coelo et lunam in nimbo nox intempesta tenebat».

δουνο κινήμενοι από τὸ ἐνοστικὸ τῆς αὐτοσυντηρήσεως δείχνουν κάποια ἀλληλεγγύη. Τρομεροὶ στοὺς κεινοὺς θνητοὺς ποὺ τοὺς καταβροχθίζουν, εἶναι σκληροὶ καὶ ἀκαρδοὶ καὶ στὸν πόνου τοῦ ὀμοφύλου των (410—413). Ὑπερήφανοι γιὰ τὴ δύναμή τους δὲν ψηφοῦν τοὺς θεοὺς ποὺ τοὺς θαρροῦν κατώτερους ἀπ' αὐτούς, καὶ μόνο τὴ μοῖρα ἀναγνωρίζουν ἕνας τους, ὁ Εὐρυμίδης Τηλέμοις, γέραςε μαντεύοντας ἀνάμεσά τους. Ἀπὸ τοὺς Κυκλώπες παίρνει ὁ ποιητὴς ἕναν, τὸ κύριο πρόσωπο τῆς περιπέτειας, τὸν ζωγραφίζει λεπτομερῶς, καὶ αὐτόν—ὅσο καὶ ἂν ξεχωρίζη ἀπὸ τοὺς ὀμοφύλους του μὲ τὴν τέλεια μισανθρωπία καὶ τὴν κάθε ἀνομιὰ—μποροῦμε νὰ τὸν πάρουμε ὡς ἀντιπροσωπευτικὸ τοῦ τύπου:

6) τὸν **Πολύφημο**. Μονάχος, χωρὶς οἰκογένεια, ζῆ σὲ ἀπόμερη σπηλιά μὲ τὰ κοπάδια του. Αὐτὰ εἶναι ἡ μόνη τοῦ φροντίδα καὶ τὰ βόσκει. Ξέμακρὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους χωρὶς νὰ ἐπικοινωνῆ μαζί τους. Βαθιὰ ἀλλῆ φραγμένη μὲ ψηλὰ δέντρα καὶ πέτρες ἀπλώνεται ἔμπρὸς στὴ δαφνοσκέπαστη σπηλιά, ποὺ τὴν εἰσοδὸ τῆς τὴν κλείνει βράχος θεόρατος. Μέσα ἔχει διάφορα μαντριά χωριστὰ γιὰ τὸ κάθε εἶδος ἀρνιά καὶ κατσίκια. Τὰ μόνα σπιτικά σκευὴ εἶναι τὰ καλόφτιαστα ἀγγεῖα γιὰ τὸ τυρὶ καὶ τὸ γάλα, ποὺ ταχτικά τὸ ἀρμύγει καὶ τὸ πῆζει ὁ ἴδιος. Μὲ ὄλη τὴν τάξη στὴν τσοπάνικη ζωὴ, ἡ σπηλιά εἶναι γεμάτη κοπριά, καὶ ἕνας σωρὸς βοῦρλα χρησιμεύει γιὰ στρώμα στὸ γίγαντα (427).

Τὸ ἔξωτερικό του εἶναι τρομερό. Μονομάτης, πελώριος ὡς «κορυφὴ λογκώδης ποὺ ὑψώνεται ὀλομόναχη στὴ μέση ἀπ' ἄλλα ὄρη». Στὴ σκηνὴ τῆς ἀνθρωποφαγίας κατεβάζει ἀχόρταγα σάρκες καὶ κόκαλα, καὶ γιὰ νὰ γεμίση τὴν τρισδαθὴ κοιλία του καταβροχθίζει δυὸ ἀνθρώπους καὶ πίνει ἀκόμη ἀρθονο ἀκρατὸ γάλα. Ἡ δύναμή του εἶναι τέτοια ὥστε παίζοντες σηκώνει βράχο (314) ποὺ μόλις μποροῦν νὰ τὸν σείσουν εἰκοσιδυὸ μεγάλα δυνατὰ ἀμάξια. Τὸ ρόπαλό του μοιάζει κατάρτι γιὰ μεγάλο φορτωτικὸ καράβι. Στὸ θυμὸ του ἡ δύναμή του γίνεται τρομαχτικὴ ξεκολλὰ κορυφὴ ἀπὸ μεγάλα βουνὰ καὶ τίς σφεντονίζει σὲ μακρινὴ ἀπόσταση. Ἡ φωνὴ του μούγκρισμα βαρὺ.

Ἡ νοημοσύνη του στέκει πολὺ χαμηλά. Καὶ ξεμέθυτος ἀκόμη, μάλιστα καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπάντηση τῶν Κυκλώπων ποὺ τοὺς κάλεσε σὲ βοήθειαι, πιστεύει (455) πὺς εἶναι ἀληθινὸ τ' ὄνομα «Οὐδένας» ποὺ τόσο φανερά δείχνει τὴν πλαστότητά του. Μὲ ὄλη τὴν προσπά-

θεια ποὺ κάνει γιὰ νὰ πιάση τοὺς ξένους, ἡ ἔρευνά του εἶναι κουτὰ ἐπιπόλαιη. Ἡ ἀπότομη ἐρώτησή του στὸν Ὀδυσσεά γιὰ τὸ καράβι καὶ τοὺς συντρόφους του ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τ' ἀφιλόξενα λόγια του, καὶ πῶς πολὺ ἢ πρόσκληση στὸν ἥρωα γιὰ νὰ τὸν φιλοξενήσῃ ὕστερα ἀπὸ τὴν τύρλωσή του, φανερώουν πονηριὰ ἰσάξια μὲ τὴν ἀνοησία.

Ἀνάλογη μὲ τὴν πνευματικὴ τοῦ κατάσταση εἶναι καὶ ἡ ἠθικὴ. Σὰν ἀνθρωποφάγος ποὺ εἶναι μένει σκληρὸς καὶ ἀσυγκίνητος καὶ στὴν πῶς μεγάλη ἀνθρώπινη δυστυχία (287, 294) καὶ παίζει μ' αὐτὴ σαρκαστικά. Ἀντίθετα ὅμως μὲ τὴν ἀππλαγιά του στοὺς ἀνθρώπους, εἶναι τρυφερώτατος μὲ τὰ κοπάδια του, ποὺ τὰ φροντίζει πάντα μὲ ἀγάπη ὅπως ἡ μάνα στὸ παιδί μιλεῖ μὲ τὸ κεσέμι του χαϊδεύοντάς το μὲ τ' ἀνθρωποκτόνα χέρι. Ὁ κουταπόνηρος γίγαντας ἔχει τὴ φιλοποφία τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου (339), ἡ φιλοποφία του ὅμως χάνεται ἔμπρὸς στὴν ὕλική ἡδονή, ποὺ τῆς παραδίδεται σκλάβος χωρὶς κανένα διαταγμὸ (353—360).

Ἀναγνωρίζοντας μονάχα τὴ δύναμή του, ὑπερήφανος γι' αὐτὴν περιφρονεῖ τοὺς θεοὺς καὶ βλαστημᾷ. Ἀδιόρθωτος μὲ ὄλο του τὸ πάθημα περιφρονεῖ ἀκόμη τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἠθικότητα ποὺ νίκησαν τὴν ὑπεράνθρωπη δύναμη γιὰτὶ μόνον αὐτὴ μπορεῖ νὰ νιώσῃ (513—516). Ἄν καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς τοῦ τονίζει ὅτι παθαίνει ἀπὸ τὴν ὄργη τοῦ Διὸς καὶ ὄλων τῶν ἀθανάτων γιὰ τὰ κακουργήματά του, ἐκεῖνος ἀδιόρθωτος ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ βλαστημᾷ (520), καὶ μάλιστα τὴ στιγμή ποὺ ἡ πῶς μεγάλη συμφορὰ καὶ ἡ ἀδυναμία του τὸν αναγκάζουν νὰ καταφύγῃ στὴ θεία δύναμη καὶ νὰ ὀμολογήσῃ τὴν ὑπεροχὴ τῆς. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι καταφεύγει στὸν Ποσειδῶνα ὅπως τὸ παιδί στὸ δικό του πατέρα, καὶ τοῦ ζητεῖ τὴν ἐκδίκηση σὰ χάρη ἀτομική καὶ ἔτσι ὅμως νικά τέλος καὶ στὴν ἀγριώτατη αὐτὴ ψυχὴ ἡ ἰδέα τῆς θεότητας, ὅπως λίγο πρὶν εἶχε νικήσει ἡ ἀνάγκη τῆς κοινωνικότητας στὸ μισάνθρωπο τέρας (399)—Τέτοιος ὁ Πολύφημος, ὁ ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος τῶν πρωτόγονων Κυκλώπων, συμβολίζει τὴν κτηνώδη ὕλική βία. Ἀπέναντι τῆς ἔχουε:

γ) τὸν **Ὀδυσσεά**. Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ Ὀδυσσεά ποὺ εἶδαμε ὡς τώρα εἶτε σὲ πράξεις καὶ λόγια του εἶτε σὲ ἄμεσους χαρακτηρισμοὺς τοῦ ποιητῆ, τὰ βλέπομε ὄλα σχεδὸν συγκεντρωμένα στὴν Κυκλώπεια. Ἡ περιπέτεια αὐτὴ παρουσιάζει μιὰ ἀπὸ τίς πῶς μεγάλες στιγμὲς ποὺ τοῦ ἔτυχαν ὡς τώρα, καὶ τὴν πῶς σύνθετη

ἀπ' ὅλες. Γιατί ἐδῶ ἔχει νὰ παλέψῃ ὄχι μόνον γιὰ τὴ δική του ζωὴ μὰ καὶ γιὰ τὴ ζωὴ τῶν συντρόφων του μὲ τὴν ὑπερφυσικὴ δύναμη τοῦ Πολύφημου· καὶ αὕτη εἶναι πῶς ἐπικίνδυνον ἀπὸ τ' ἀγριεμένα στοιχεῖα στὴν τρικυμία π. χ., γιατί ἐμψυχώνεται ἀπὸ ἀνθήτικη ψυχὴ καὶ πνεῦμα ποῦ ὅσο χαμηλὰ καὶ ἂν στέκῃ, πάντα εἶναι πῶς ἀπειλητικὸ ἀπὸ τὴν ἀψυχη φύση. Ἀκόμη ἀμεση ἐπέμβαση τῶν θεῶν, ὅπως στὴν τρικυμία π. χ. καὶ στοὺς Φαίακες, λείπει ἐδῶ, καὶ ὁ ἥρωας εἶναι μόνος, ἀφημένος στὸν ἑαυτὸ του. Ἔτσι ἡ Κυκλώπεια ἀναγκάζει τὸν Ὀδυσσεῖα νὰ ἐνταίνῃ τίς ψυχικὲς καὶ τίς πνευματικὲς του δυνάμεις καὶ νὰ δείξῃ πολυμέρτερον καὶ ζώντανά τὸ χαρακτήρα του.

Τὸ καθεὶ τὸ παρατηρεῖ προσεχτικὰ, τὸ συνδυάζει, καὶ μαντεύοντας ἔτσι τὴν πραγματικότητά ποῦ ἔχει ν' ἀπαντήσῃ, πρόνοεῖ μὲ περισκεψὴ καὶ λαβαίνει τὰ κατάλληλα προφυλακτικὰ μέτρα. Στὴ χώρα τῶν ἀπολίτιστων Κυκλώπων πηγαίνει μόνον μὲ τὸ δικό του καράβι, καὶ ὅταν φτάνῃ στὴν ἀκρογιαλιά ἀφήνει παράμερα τοὺς ἄλλους συντρόφους του, διαλέγει δώδεκα, καὶ ἐφωδιασμένος μὲ τὸ δυνατὸ καὶ ἐκλεκτὸ κρασί καὶ μὲ λίγα τρόφιμα πάει στὴν πελώρια δαφνοσκέπαστη σπηλιά*. — Ὑστερα ἀπὸ σκέψη βρίσκει τὸν πῶς σκληρὸ καὶ λιγώτερον ἐπικίνδυνον τρόπο γιὰ τὴν ἐκδίκεση καὶ τὴν τιμωρία τοῦ Πολύφημου. Καὶ τὰ μέσα γι' αὐτὴν τὰ ἐτοιμάζει ὅσο μπορεῖ καλύτερα· διαλέγει ἀπὸ πρὶν τοὺς συνεργάτες του γιὰ τὴν τύφλωσιν, καὶ τὸ μύτερὸ δαυλὸ τὸν ξεραίνει στὴ θράκα, ὥστε εὐκολὰ νὰ πυρῶσῃ ὅταν θὰ τὸν χρειαστῇ. Τ' ὄνομα ποῦ βρίσκει εἶναι τὸ μόνον κατάλληλον γιὰ τὴν περίστασιν, ἂν καὶ πολὺ ἐπικίνδυνον μὲ ὅλη τὴν ἀνοησία τοῦ Κύκλωπα· καὶ αὐτὸν ὅμως τὸν κίνδυνον ζητεῖ νὰ τὸν ἀποφύγῃ, λέγοντας τ' ὄνομά του ὅσο μποροῦσε πειστικώτερα ὅταν πῶς τὸ κρασί εἶχε ἀρχίσει νὰ ζαλλίξῃ τὸ γίγαντα. Ὅταν βλέπῃ τὸν τυφλὸ Πολύφημον ν' ἀνοίγῃ τὴν εἴσοδον καὶ νὰ ἐρευνᾷ ἐπιπόλαια τ' ἀρνιά ποῦ ἐδῶ γαίαναν ἔξω, σχεδιάζει καὶ ἀμέσως βάζει σὲ πρᾶξιν τὸν καταλληλότερον τρόπο γιὰ τὴν φυγὴν. Προσεχτικὸς πάντα δένει τοὺς συντρόφους του στὸ μεσαῖον ἀπὸ κάθε τρία ἀρνιά μὲ σκοινιά πρόχειρα μὰ στερεὰ. Τίς πῶς δύσκολες καὶ σπουδαῖες δουλειᾶς τίς κάνει μόνος του γιὰ νὰ εἶναι πῶς σίγουρος πῶς θὰ πετύχῃ ὁ σκοπὸς του· ἔτσι στὴν ἐτοιμασίαν τοῦ δαυλοῦ, στὴν τύφλωσιν καὶ στὴν φυγὴν.

* Ἐνῶ μποροῦσε νὰ σκοτώσῃ τὸν Κύκλωπα τὴν πρώτη νυχτιά ποῦ κοιμήταν ἀφρόνιστα, δὲν τὸ κάνει, γιατί συλλογίζεται ὅτι μόνον θὰ ἦταν ἀδύνατον νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴ φυλακὴ τους.

— Ὅταν οἱ περιστάσεις τὸ ἀπαιτοῦν, τὸν βλέπομε νὰ δείχνῃ μοναδικὴ ἐτοιμότητα, ὅπως π. χ. τὴ στιγμὴ ποῦ ὁ βράχος ἐσπρωξέ βλαία τὸ καράβι στὴν ἀκρογιαλιά. — Τὰ λόγια του δείχνουν ξεχωριστὴ ψυχολογικὴ δύναμη, φαντασία καὶ πειστικότητά· ἔτσι π. χ. ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ μιλήσῃ στὸν Πολύφημον καὶ ζητῇ νὰ τῷ ἐμπνεύσῃ τὸν οἶκτον, τὴ συμπάθειαν καὶ τὸ σεβασμὸν, καὶ νὰ τῷ ὑποδείξῃ ἔντονα μὰ καὶ παρακλητικὰ τὸ καθήκον ποῦ οἱ θεοὶ ἐπιβάλλουν στοὺς θνητούς. Συχνὰ τὸ πλοῦσιον πνεῦμα του ξεσπᾷ στὸ σαρκασμὸν καὶ τὴν τραγικὴν εἰρωνείαν, ὅπως π. χ. στὴ σκηνὴ ποῦ προσπαθεῖ νὰ μεθύσῃ τὸ χορτάτον ἀνθρωποφάγον, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑποφέρῃ τὴν ἀνοησίαν τοῦ ἀντιπάλου του ποῦ τὴν ἀναφέρει μὲ περιφρόνησιν καὶ ἀηδία (361, 442).

Τὰ πνευματικὰ αὐτὰ χαρίσματα παρουσιάζουν ἕνα πνεῦμα ἀληθινὰ ἀνώτερον, πλοῦσιον, εὐστροφον καὶ πολυμήχανον. Παίρνουν ὅμως σημασίαν μεγάλην γιὰ ἄνθρωπον ὅπως ὁ Ὀδυσσεύς καὶ τὸν ὑψώσουν σὲ ἥρωα στὴ ζωὴ καὶ στὴ δράσιν, ὅταν συνδυάζονται μὲ ἀνώτερα ψυχικὰ καὶ σωματικὰ χαρίσματα. Καὶ πράγματι στὸ ὄρατον, τὸ δυνατὸ καὶ εὐκίνητον σῶμα (432 κ. ἄ.) πνεῦμα καὶ ψυχὴ διαρκῶς ἀνήσυχον ζητοῦν νὰ ἐκνευροποιήσουν μιάν ἀσθεστὴν, φιλομάθη περιέργειαν, ἀκόμη καὶ στὸν ὀλοφάνερν κίνδυνον. Τὴν ἡμέραν ποῦ βλέπουν ὅλοι ἀπὸ τὸ ἐρημόνησον τὸν καπνὸν στὴ γῆ τῶν Κυκλώπων καὶ ἀκοῦνε τίς φωνές, αὐτὸς νιώθει τὴ φιλομάθειαν νὰ τὸν σπρώχνῃ γιὰ νὰ γνωρίσῃ τοὺς ἀπολίτιστους κατοίκους. Καὶ ὅταν μόνον στὴ σπηλιά μαντεύουν τὸν κίνδυνον καὶ οἱ σύντροφοί του τὸν παρακαλοῦν θερμὰ νὰ φύγουν γρήγορα, δὲν ὑποχωρεῖ στὴ μικρόψυχον σύνεσίν του, ὅσο καὶ ἂν μετανιώγῃ γι' αὐτὴν τώρα ποῦ λείπει τίς περιπέτειές του. Παντοῦ προβάλλει ἡ ἥρωικὴ τόλμη συνδυασμένη μὲ τὴν καρτερίαν, τὴ φρόνησιν καὶ τὴν ψυχραιμίαν, ποῦ δὲν τὸν ἀφήνει καὶ σὲ περιστάσεις κρισιμώτατες (256 κ. ἄ., 345, ἰδίως 487 κλπ.) καὶ ἂν κάποτε ὑποκύπτῃ καὶ αὐτὸς στὸ συναίσθημα τοῦ φόβου ποῦ ἐξ ἐνοστίκτου τοὺς κυριεύει ὅλους ἐμπρὸς στὸ ὑπερφυσικὸν καὶ ἀσπλαγχνότερον (236, 256), αὐτὸ εἶναι στιγμιαῖον καὶ παροδικόν. Ὅταν πρόκειται νὰ τυφλώσῃ τὸν Πολύφημον, ἐμψυχώνει τοὺς συντρόφους του, καὶ τὴν τόλμην ποῦ χρειάστηκε γιὰ τὴν τύφλωσιν, τὴν χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος ὡς ἐμπνευσμένη ἀπὸ δύναμιν θεῶν (381). — Πονετικὸς μὲ τοὺς ἄλλους, εὐτεβῆς καὶ φιλόξενος, συμπάσχει στὴ δυστυχίαν τους καὶ νιώθει τὸν ἀνθρωπισμὸν του νὰ ἐπαναστατῇ ὀρμητικὰ στὰ ἀπάν-

ήρωα έργα που βλέπει εμπρός του (294). Το δικαιολογημένο όμως συναίσθημα της όργης και της εκδικήσεως έχει τη δύναμη να το συγκρατήσει, ώσπου να πετύχει άφοβα το φοβερό χτύπημα που πρέπει να δοθεί.— Για την τύφλωση του αντιπάλου του εκτός από την εκδίκηση και την τιμωρία δίνει ο ίδιος και άλλο έλατήριο, τη φιλοδοξία (318). "Αν κάποτε όμολογή με αυταρέσκεια τα δικά του προτερήματα και την ύπεροχή του «έγέλασε ή καρδία μου—πώς τ' όνομά μου άπάτησε κι ή αλάθευτή μου γνώση», αυτό είναι κάτι συνηθισμένο στην παιδαγωγική άφέλεια της εποχής του και δεν μπορεί να το αποδώσωμε σε ματαιοδοξία ή ζηλασία. Ίσα ίσα ή δικαιολογημένη ύπερηφάνεια για τη μεγάλη νίκη δείχνεται έτσι που ή άτομικότητα του ήρωα χάνεται πίσω από τη θεία δίκη αυτή είναι που τιμώρησε τον άνομο γίγαντα για τα κακουργήματά του και αυτής όργανο έγινε ο Όδυσσέας, όπως το λέει ο ίδιος.

Στόν Όδυσσέα όμως έναρκώνονται τα ιδανικά όρισμένης εποχής. Η παλιά αυτή ήρωική εποχή συγκρινόμενη με τους πρωτόγονους Κύκλωπες αντιπροσωπεύει βέβαια το άνθισμα του πολιτισμού. Αλλά, όσο και αν ή ήθική της βάση είναι από τις αιώνια ανθρώπινες, όπου μόνο μπορεί να στηριχτεί κοινωνία άληθινή, μερικά ιδανικά της και αντίληψεις χτυπούν στην ήθική εκτίμηση άλλων εποχών, και μάλιστα της σημερινής, σαν κάτι πρωτόγονο και άνήθικο. Η εκδικητικότητα π.χ., ή σκληρότητα και ή φιλοκέρδεια είναι έμφυτα στον άνθρωπο, μα σιγά σιγά έφτασε στην αντίληψη ότι όφείλει να προσπαθή πάντα να τα υποτάσσει τα δυο πρώτα εμπρός στον άνθρωπισμό και το τελευταίο σε ιδανικά ευγενικά και γενναία. Αλλά χωρίς κυρία στενοχωρία και σαν κάτι φυσικό, ο Όδυσσέας δίνει πάντοτε την εκδίκηση ως το κυριότερο έλατήριο για την τύφλωση του Κύκλωπα. Το είδος αυτό της τιμωρίας είναι βέβαια το μόνο που επιβάλλανε οι περιστάσεις: ο τρόπος όμως που περιγράφει την τύφλωση ο ήρωας, όσο και αν είναι ωραίος, δείχνει σκληρότητα ισάξια με την απάνθρωπια του Πολύφημου. Έπειτα εκτός από τη φιλόμαθη περιέργεια, στην επικίνδυνη σπηλιά τον σπρώχνει και ή τόσο ανθρώπινη ιδιαίτερα όμως ελληνική φιλοκέρδεια, που συχνά την τονίζει και δεν την ξεχνά ούτε και στις πιο δύσκολες στιγμές (269).

Η δύναμη του ήρωα να συγκρατήσει τον εαυτό του έχει και τα όριά της. Ο νέος κίνδυνος από το πέταμα του βράχου, που μόλις

τον εγλίτωσε με τη δική του έτοιμότητα, ξάναψε στα «μανιωμένα σπλέχνα» την όργη, και αυτή κυριεύοντάς τον όλον ένίκησε και σύνεση κι ευσέβεια κι έγγρατεια: έτσι ξεσπασε σε λόγια απ' όπου προβάλλει μονάχα ο έγωισμός και ή μανία της εκδικήσεως: εγώ την έκαμν την άσχημη την τύφλα του ματιού σου, ο πορθητής Όδυσσέας. Και όταν, ο Κύκλωπας αδιόρθωτος με όλο του το πάθημα μιλή για τον έχθρό του περιφρονητικώτατα, και άμέσως έπειτα με άνυπόφορη κουτοπονηριά τον προσκαλή να τον φιλοξενήσει, και με όλη την άναγνώρηση του Ποσειδώνα βλαστημά ακόμη τους θεούς, τότε πια ο Όδυσσέας άκράτητος στην εκδικητικότητα, το μίσος και τον έγωισμό, χάνει όλος διόλου την κυριαρχία στον εαυτό του και πέφτει στη βλαστήμια. Αντίθετα όμως με τον Κύκλωπα, ο Όδυσσέας έχει τη δύναμη να όμολογήσει το λάθος του, και ευσεβής όπως είναι μετανιώνει άμέσως. Η πρώτη του δουλειά μόλις έφτασε στο έρημόνησο ήταν να προσφέρει έκλεκτή θυσία στον ύπερτατο Δία: εκείνος όμως δεν τη δέχτηκε, αλλά συλλογιζόταν πως θα τιμωρήσει τον άνθρωπο που τάραιζε την ήθική τάξη του κόσμου.

Τέτοιος ο Όδυσσέας στην Κυκλώπεια. Μέσα από τους πιστούς, τους ευσεβείς και φρόνιμους αλλά κοινούς συντρόφους του ύψώνεται στη μεγάλη πολυσύνθετη στιγμή ζωντανός και πολυμερέςτατος ο ήρωικός του χαρακτήρας. Όσο και αν είναι δεμένος με την εποχή του, όσο και αν μερικές του ιδιότητες που είδαμε ως τώρα χαρακτηρίζουν προπάντων τη φυλή που τον έδημιούργησε*, και οι ιδιότητες αυτές και όλος ο χαρακτήρας του και ή ήθική βάση που στέκει, είναι τόσο ανθρώπινα, που ύψώνουν τον Όδυσσέα σ' έναν από τους πιο μεγάλους και τους πιο άληθινούς ήρωες της ανθρωπότητας. Στην Κυκλώπεια συμβολίζει φυσικά και άβιαστα τον άνθρωπισμό που έξω από κάθε εποχή συντρίβει με την πνευματική και την ήθική του ύπεροχή την κτηνώδη ύλική βία, είτε σε άτομα, είτε σε ομάδες, κοινωνίες και έθνη την άπάντοχμε**.

* Όπως ή πνευματική είστροφία και ο δόλος, ή άνήσυχη φιλομάθεια και ο άβαστος πόθος για το ταξίδι, τη γνώση τη δόξα και το χρυσάφι της ξενητιάς, αλλά και ή λαχτάρα για το πατρικό χώμα, το σπίτι και την οικογένεια.

** Ο τι νέο έχουμε για τ' άλλα στοιχεία του όμηρικού πολιτισμού, τη θρησκεία, τη φιλοξενία, το πολιτεύμα κ. ά. είναι εύκολώτατο να χωριστή απ' όσα είπώθησαν παραπάνω. Παραλείπω ακόμη να σημειώσω ιδιαίτερα

*
**

Καθώς είδαμε οι Κύκλωπες είναι φυλή γιγάντων με δύναμη υπερφυσική και στέκονται στο πιδ χαμηλό σκαλοπάτι του πολιτισμού. Ανάλογους πρωτόγονους γίγαντες βρίσκουμε και στη νεοελληνική μυθολογία τους Δράκοντες, τους Άράπηδες, τους Γίγαντες* κ. ά. Οι δράκοντες μάλιστα παρουσιάζουν πιδ πολλές ομοιότητες και αναλογίες με τους Κύκλωπες** : Έχουν πελώριο ανάστημα — «ένας δράκοντας ήτανε ψηλός χιλιάδες χιλιάδες όργιες» — κάθονται συχνά σε σπηλιές, «δρακοντοσπηλιές», έχουν πρόβατα πολλά και ή δύναμή τους είναι θαυμαστή· κουβαλούν από τα βουνά για τη φωτιά τους δέντρα δλόκληρα, ή πόρτα του σπιτιού τους είναι τόσο βαριά που χιλιάδες άνθρωποι δέν μπορούν να την κουνήσουν, και οι θεόρατοι βράχει είναι το προχειρότερο όπλο τους. Είναι κι αυτοί άνθρωποφάγοι με τη διαφορά μόνο πως τα θύματά τους τα μαγειρεύουν πρώτα. Ανάλογη με την ήθική και ή πνευματική τους κατάσταση είναι κουτοί και εύκολογέλαστοι. Την ίδια πίστη πως ύπήρχαν πριν τέτοιες πρωτόγονες υπερφυσικές φυλές την έχουν και άλλοι λαοί, σημερινοί και άρχαιοι, και οι άρχαιοι Έλληνες έκτός από τους Κύκλωπες αναφέρουν ότι την παλιά εποχή ζούσαν διάφοροι πρόμοιοι γίγαντες έχθροι στους θεούς και στο γένος των ανθρώπων. Και στην Όδύσεια παρακάτω θα ιδούμε τους Άλωίδες και τους Λαιστρυγόνες. Έχουμε λοιπόν και τώρα και τον παλιόν καιρό σε διάφορους λαούς κινά ανθρώπομορφα πλάσματα της λαϊκής φαντασίας και ψυχολογίας που θα πηγάζουν από την ίδια πρόληψη και την ίδια ψυχολογική ανάγκη***. Φυσικό έπομένως είναι τέτοια

τα κοσμητικά έπίθετα, τις τυπικές φράσεις και έπαναλήψεις κ. ά. που χαρακτηρίζουν έξωτερικά την όμηρική τέχνη, ιδιοτισμούς στη γλώσσα του μεταφραστή — άλατρεύουν, άναλάτρευτα, κοιλία, πράξεις, άμωθα, ώδηγα κλπ.— και άλλα προχειρότατα στον κάθε δάσκαλο.

* Παράδοσεις Πολίτη τ. Α' όφ. 126, 128 κ. ά.

** «Ός οι άρχαιοι Κυκλώπων έργασίαν έθεώρουν και κυκλώπειά άπειάλουν τά γιγαντιαία οικοδομήματα, ήδη άποδίδουσι την οικοδομήν των έκασταχού σωζομένων τοιούτων έρειλιών συνήθως μόν εις τους άρχαίους Έλληντας (ώς άντρείωμένους), ένίοτε δέ εις Δράκοντας. Ούτως οι χωρικοί της Εύβοίας τό έπί του όρους Όγης πελασγικών οικοδομήμα της Τελείας Ήρας όνομάζουσι του Δράκου τό σπίτι, νομίζοντες ότι ούδεις ειμή άνδρειωμένος τις ή γίγας ήτον εις κατάστασιν να σηκώση τοιούτου είδους πέτρας». Πολίτη. Νεοελλ. μυθολογία μ. Α' σελ. 155 και Παράδοσεις τ. Α' σ. 214 κ. ά.

*** Έξαρτάται από τό διαθέσιμο καιρό και την πνευματική ικανότητα

δημιουργήματι να είχε και ό έλληνικός λαός και πριν από τον Όμηρο σε θρύλους και παραμύθια. Ότι από τέτοιο ύλικό είναι και οι Κύκλωπες και ό Πολύφημος του Όμήρου* φαίνεται άκόμη από τό σπουδαιότερο στοιχείο του θρύλου και του παραμυθίου, «τό υπερφυσικό», που τό ξεχωρίζουμε στην Κυκλώπεια. Και όμως τό λαϊκό αυτό θέμα, τό «τόσο άντίθετο με τό ήρωικό έπος**», πως τό ύψωσε ό ποιητής με τη μεγάλη τέχνη! Και την άνύψωση αυτή, την καλλιτεχνική δημιουργία άπάνω στο θέμα ενός «κοινού παραμυθίου» την καταλαβαίνουμε καλύτερα, αν συλλογιστούμε τον κοντορεβιθούλη, τό σπκνό, τον κύρ-Λάζαρο και άλλους παρόμοιους κοινούς θνητούς που άντιπαραθέτουν δικά μας και ξένα σύγχρονα παραμύθια στους δικούς των άνθρωποφάγους γίγαντες. Η πάλη τέτοιων γιγάντων με κοινούς θνητούς, όπου οι πρώτοι με όλη τους τη δύναμη την παθαίνουν με τη μικρή τους νοημοσύνη από άντιπάλους συνήθως δειλοούς μα έξυπνους και πονηρούς, είναι κάτι συνηθισμένο στη νεοελληνική και άλλες σύγχρονες μυθολογίες. Ό Όμηρος όμως στην υπερφυσική και κτηνώδη δύναμη άντιτάσσει τον άτρόμητο πορθητή της Τροίας με την ήθική και την πνευματική του υπεροχή. Έτσι «τό υπερφυσικό ύψώνεται στη σφαίρα του ήρωικού... και σε τέτοια ποίηση δέ βρίσκουμε πιά ούτε έχνος από κοινό παραμύθι και πρόληψη όμή»**.

Σε κάποιον χωριό της Γορτυνίας ύπάρχει ή άκόλουθη παράδοση που έχει βέβαια την πηγή της στο έπεισόδιο του Πολύφημου και του Όδυσσεά :*** «Ό μονομάτης. Ένας από μās τους ανθρώ-

τών παιδιών, αν ό δάσκαλος θα έξετάση ή όχι μαζί τους την κοινή ψυχολογική πηγή των τέτοιων λαϊκών πλάσμάτων. Θέμα διδακτικώτατο και όμορφο — για γυμνασιόπαιδα — που για την άνάπτυξη του έχει ό δάσκαλος τόσες έλκυστικές νεοελληνικές ίδιες πηγές, φτάνει να κάνει μεγαλύτερη άφάιρηση και να πλησιάση τους άνθρωποφάγους γίγαντες στους άρχαίους Έλληντας του λαού μας και τους άντρείωμένους του. Κτ. Πολίτη «Νεοελληνική μυθολογία μ. Β' σελ. 501 κ. ά. και Schmidt», Das Volksleben der Neugriechen σελ. 200 κ. ά. Έδώ αναφέρω από σχετική νεοελληνική παράδοση μέρος χαρακτηριστικώτατο για τό θέμα αυτό : «Η άθροπότη, παιδί μου, άχάμνησε ή συχωρεμένη ή λαλά μου μου λέενη τό πως θε να ράθη ένας καιρός να γίνουνη οι άθροπτοι τόσο μικροί, που να άνεβαίνουνη 'ς τη ροβιθιά να τινάζουνη τά ροβίθια».

* Όπως και ή Κίρκη, οι Λωτοφάγοι και οι Σειρήνες.

** Carl Rothe, Die Olysee als Dichtung σελ. 207.

*** Τό όνομά των Κυκλώπων δέ σώζεται στη νεοελληνική μυθολογία, κάποια άπίχηση όμως από τη μυθική αυτή φυλή του όμηρικού κόσμου βρέ-

πους τὸν παλαιὸν καιρὸ ἠθέλησε νὰ γυρίσῃ οὐλονε τὸν κόσμον. Ἡῦρε λοιπὸν ἓς ἓνα μέρος ἀνθρώπους πολὺ μεγάλους στὸ ἀνάστημα, ἀλλὰ εἶχανε ἓνα μοναχὰ μάτι. Ἡ γυναῖκα ἐνοῦ μονοματίη, ποῦ διήη ἓς τὸ σπῆτι, τὸν ἐκρυψε τὸ βράδυ, γιατί τὴν ἡμέρα δὲν ἦτανε ἐκεῖ ὁ ἀντρας τῆς, ὅπου αὐτὸς ἦτανε κακὸς κ' ἐτρώγε τοὺς ἀνθρώπους. Ἄμα ἦρθε ὁ ἀντρας τῆς κ' ἐμπήκε ἓς τὸ σπῆτι, τῆς εἶπε ὅτι κατὶ τοῦ μμορίζει· ἀλλὰ ἡ γυναῖκα τοῦ ἔλεγε, δὲν εἶνε τίποτα. Ὁ μονοματίης δὲν ἐπίστευε, καὶ ἐσηκώθη καὶ ἔφαξε καὶ ἦρε τὸν ἀνθρωπο καὶ ἤθελε νὰ τὸν φάη. Τὸν ἔβαλε ἓς τὴν ποδιά του μὲ τὰ σπερνὰ ἀντάμη. Ἄλλ' ἀφοῦ ἐτρώγε τὰ σπερνὰ, χωρὶς νὰ τὸν καταλάβῃ, γιατί τήραγε ἄλλοσθε, ἀρπάχνει καὶ τὸν ἀνθρωπο ἓς τὴ χουφτὰ του, καὶ τὸν ἔβαλε ἓς τὸ στόμα του· ἀλλὰ ἐκόλλησε σὲ μιὰ κουφάλα τοῦ δοντιοῦ του, χωρὶς νὰ τὸν πάρῃ τὸ δόντι του ὀλότελα. Τότε ἀφοῦ τὸν ἔβγαλε, τῶχάρισε τὴ ζωὴ γιὰ χάρη τῆς γυναίκας του, ἐπειδὴ δὲ θὰ χόρτζινε οὔτε καὶ μιὰ βολά. Ἄλλὰ τὴν ἄλλ' ἡμέρα ἐμετανόησε, καὶ ἤθελε πάλι νὰ τὸν φάη. Ἡ γυναῖκα του τότε τὸν ἐμέθυσε τὸν ἀντρα τῆς, κ' ἔβγαλε τὸν ξένονε κρυφὰ καὶ τὸν ἐδίωξε, ἀλλὰ πρὶν τὸν διώξῃ ἡ γυναῖκα ἐκεῖνος ἔβαλε τρανὸ ἀναμμένο κάρβουνο ἓς τὸ μάτι τοῦ μεθυσιμένου μονοματίη, χωρὶς νὰ τὸν καταλάβῃ ἡ γυναῖκα, καὶ τὸν ἐστράβωσε. Καὶ ἔτσι ἐτιμώρησε τὸν κακόνε ἀνθρωπο καὶ δὲν ἠγγλεπε νὰ ξανατρώῃ ἀνθρώπους. Ὅταν ἐφευγε, τὸν ἐρώτησε ἡ γυναῖκα πῶς τὸν λένε, κ' ἐκεῖνος εἶπε· «Μὲ λένε Κοσμητριγυριστή, γιατί εἶδε καὶ ἔμαθε πολὺνε κόσμη».

Ἡ παράδοση αὐτὴ φωτίζει καλύτερα ὅ τι εἶπα παραπάνω σχετικὰ μὲ τὴν ἀνώτερη καλλιτεχνικὴ δημιουργία ἀπάνω σὲ θέμα λαϊκό. Τὸ ἔργο τῆς μεγάλης τέχνης γυμνώνεται σιγὰ σιγὰ ἀπὸ τὰ καλαισθητικὰ του στοιχεῖα, χάνει ὅλως διόλου τὴν ἥρωικὴ πνοὴ καὶ ἀπομένει μονάχα τὸ πρωτόγονο στοιχεῖο, «τὸ ὑπερφυσικὸ» στὸ χοντροκομμένο σκελετὸ ἐνὸς κοινοῦ πικραμυθιοῦ ἢ παραδόσεως. Γιὰ τὴν τέτοια μετάπτωση καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀφομοιωτικὴ ἐργασία τοῦ λαοῦ μὲ τὸ συγχρονισμὸ τοῦ θέματος διδακτικὴ εἶναι ἡ σύγκρισή τῆς παραδόσεως μὲ τὴ μεγάλη τῆς πηγῆ, σύγκριση ποῦ ὑποβοηθεῖ ἀκόμη τὴ βαθύτερη ἐκτίμησιν τοῦ ποιητικοῦ ἔργου. «Ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ, λέει ὁ κ.

σκεται ἐδῶ καὶ κεῖ στὴ σημερινῇ Ἑλλάδι. Ἔτσι στὴν Ἀράχοβα π. χ. λένε ὅτι: «σὲ μιὰ ξένη ἀγνωστὴ χώρα ζοῦνε ἀνθρωποὶ ἀγριοί, ἄθεοι καὶ κακοὶ ποῦ ἔχουν μονάχα ἓνα μάτι στὸ μέτωπο καὶ τοὺς λένε μονοματίηδες». Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen σ. 208.

Πολίτης* ἔχομεν τὸ ἐπεισόδιον τῆς Ὀδυσσεύς, τῆς τυφλώσεως τοῦ Κύκλωπος ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεύς, ἀλλὰ παρηλλαγμένον σφόδρα. Παρανεβλήθη μὲν εἰς αὐτὸ καὶ ἄλλο συνηθέστατον εἰς παραμῦθια τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ πολλῶν ἄλλων λαῶν ἐπεισόδιον, τὸ τῆς σωτηρίας τοῦ ἥρωος ὑπὸ τῆς συζύγου ἢ τῆς μητρὸς τοῦ ἀνθρωποφάγου τέρατος, ἀλλὰ παρελείφθη τὸ χαρακτηριστικὸν τέχνημα τῆς διὰ λογοπαιγνίου ἀποφυγῆς τῆς ἀμέσου διώξεως, ὅπερ εἰς πολλὰς ἄλλας παραδόσεις κατὰ διαφόρους παραλλαγὰς ἐπαναλαμβάνεται**. Τυφλώνει καὶ ὁ ξένος τῆς προκειμένης παραδόσεως τὸν μεθυσιμένον Μονοματίη, καύσας τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ, ὡς ὁ Ὀδυσσεὺς τὸν τοῦ Πολυφήμου, ἀλλὰ τὸ πεπλασμένον ὄνομα Κοσμητριγυριστῆς δὲν σκοπεῖ νὰ παραπλανήσῃ τοὺς ἄλλους Μονοματίους ὡς τὸ Οὔτις τοῦ ὀμηρικοῦ ἥρωος, ἐμφαίνει δὲ μᾶλλον τὴν συνάφειαν τοῦ ξένου πρὸς τὸν Ὀδυσσεά, σημαίνον ὅτι καὶ ἐκεῖνος «πολλῶν ἀνθρώπων εἶδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω».

* *

Στὴν Κυκλώπεικ ὄλα καθὼς εἶδαμε εἶναι ὑποταγμένα σοφὰ στὸ ὑψηλότετον νόημα τῆς τέχνης· καὶ ὁμοῦ ἐρχονται τόσο φυσικὰ καὶ

* Πολίτης, Παραδόσεις, τ. Β' σελ. 753 κ. ε.

** Χαρακτηριστικὸν εἶναι τ' ὄνομα ποῦ μεταξορίζεται στὰ παραμῦθια ὁ κοινὸς θνητός, μυλωνᾶς συνήθως, γιὰ νὰ σωθῇ ἀπὸ τὸν καλλικάντζαρο· καὶ σπανιότερα ἀπὸ τὸ διάβολο ποῦ τὸν στραβώνει στὸ μύλο του: «Πῶς σὲ λένε, μάλμπα;» ρωτᾷ ὁ Αὐκοκάντζαρος τὸ μυλωνᾶ. «Ἄτός μου μὲ λένε» τοῦ λέει· καὶ ὅταν τὸν ἔκαψε ὁ μυλωνᾶς τὰ μούτρα μὲ τὴ φωτιά καὶ φώναξε αὐτὸς βοήθεια καὶ μαζεῦτηκαν οἱ ὁμόφυλοι του καὶ ρωτοῦσαν: «Ποῖος σ' ἔκαψε βλῆ; — Μ' ἔκαψε ὁ Ἄτός μου, μ' ἔκαψε ὁ Ἄτός μου. — Βλέ, τί λές; πῶς ἔκαμες κ' ἐκάηκες ἀτός σου; Στραβὸς ἦσουν ἢ μεθυσιμένος κ' ἐδιάκες κ' ἔπεσες ἀπάνου στὴ θράκα; — Ὅχι δὲν ἐκάηκα ἀτός μου, ἀλλὰ μ' ἔκαψε ὁ Ἄτός μου! μ' ἔκαψε ὁ Ἄτός μου! — Τί θὰ εἶπῃ δὲν ἐκάηκες ἀτός σου, ἀλλὰ σ' ἔκαψ' ὁ ἀτός σου; βλῆ, μὴ λάχῃ καὶ εἶσαι μεθυσιμένος;» Κι' ἀρχίσανε τὰ γέλια, κι' ἄλλος ἔλεγε τὸ κοντό του, κι' ἄλλος ἔλεγε τὸ μακρὸ του, κι' ἄλλος τὸν ἐπείραζε ἀπὸ δῶθε, κι' ἄλλος τὸν ἐπείραζε ἀπὸ κειθε. — Πολίτης παραδόσεις Τ. Α' σελ. 358.— Σ' ἄλλο παραμῦθι ὁ μυλωνᾶς βαρτίζεται «Ἀπατός».— Μὲ λένε Ἀπατό.— Μ' ἔκαψε ὁ Ἀπατός.— Καὶ σ' ἄλλο: «Πῶς λέγεσαι;» ρωτᾷ ὁ Διάβολος τὸν ἥρωα: «Ἐγὼ ὁ ἴδιος» ἀπαντᾷ ἐκεῖνος... Στραβώθη ὁ διάβολος κ' ἔβαλε τὰς φωναῖς. Καταφθάνει ἓνας ἄλλος διάβολος καὶ τὸν ρωτᾷ ποῖος τὸν στραβώσε. «Ἐγὼ ὁ ἴδιος» λέει ἐκεῖνος. Σάν τ' ἄκουσε αὐτὸ ὁ ἄλλος παραξευεῖται καὶ τοῦ λέει: «Ἀφοῦ μόνος σου τὴν ἐπάθες, τί νὰ σοῦ κῶμᾱ ἐγὼ;» Καὶ δὲν ἐπείραζε τὸ καλληκάρη. Πασῶν τούτων τῶν παραδόσεων πρότυπον εἶναι τὸ ἐν τῇ Ὀδυσσεΐ ἐπεισόδιον τῆς τυφλώσεως τοῦ Κύκλωπος, παρὰ πλείστοις δὲ λαοῖς φέρονται ὅμοια παραμῦθια. Πολίτης παραδόσεις τ. Β' σελ. 1338 κ. π.

άβιαστα που πουθενά δε μάς ενοχλεί ήθικη ή καλαισθητική τάση καμία. Μορφή και περιεχόμενο ενωμένα σά να πηγάζουν αδρόμητα «ἐκ τῶν προτέρων» ἀπὸ τῆ μεγάλης ποιητικῆ ψυχῆ, ὅπως τ' ἀμίμτητα δημιουργήματα που ἀπκντοῦμε στῆ φύση.

Ὅπως στίς ἄλλες ραφωδίες ἔτσι και σ' αὐτῆ ἀφθονα εἶναι τὰ ὄρκατικά, τὰ ρητορικά και τὰ πλαστικά στοιχεία, που θά τὰ ἰδοῦμε ἀργότερα νά χωρῖζονται και ν' ἀνθῖζουν σέ ἰδιαίτερες ξεχωριστές τέχνες.

Μορφή και περιεχόμενο, ὅσο και ἂν στήριζονται στὴν ἑλληνικῆ ψυχῆ και φύση και σέ ὄρισμένο τύπο τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, εἶναι τόσο γενικά ἀνθρώπινα που ὑψώνουν τὴν Κυκλώπεια σέ ἀληθινὸ ἀριστούργημα μέσα στὴν παγκόσμια λογοτεχνία.

* *

Ἡ αἰτία στὰ τόσα παθήματα τοῦ Ὀδυσσεύ που ἀμέσως στὴν εἰσαγωγή τοῦ ἔργου (4, 19, 68 κ. ἄ.) ὅπως και σέ ἄλλα μέρη τὴν τόνισε ὁ ποιητής, ὠδηγοῦσε τὸν ἀναγνώστη μ' ἐσωτερικῆ ἀνάγκη πρὸς τὴν Κυκλώπεια, ὅπου ἐξελίσσεται ἡ τραγικῆ περιπέτεια, ἡ τόσο βαρυσήμαντη γιὰ τὸν ἥρωα. Ἀπὸ τὰ παθήματα ὅμως τοῦ Ὀδυσσεύ ὡς τώρα μονάχα ἓνα μέρος εἶδαμε, ἐνῶ ἡ Κυκλώπεια μὲ τὴ βλαστήμια τοῦ ἥρωα, τὴν κατάρα τοῦ Πολύφημου και τὴν ἐχθρικῆ στάση τοῦ Διὸς μᾶς προετοιμάζει και γιὰ παθήματα ἄλλα, ὄχι μόνο μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἰθάκη ἀλλὰ και σ' αὐτῆ τὴν πατρίδα του. Ἔτσι ἡ ραφωδία αὐτῆ ἔχει γιὰ τὴν Ὀδύσεια θεμελιώδη σημασία, μᾶς δίνει τὸ κέντρο ἀπ' ὅπου ἐξελίσσεται ὅλο τὸ μεγάλο δρᾶμα.

III

Γιὰ νά ἐπικυρωθῆ και ἀπὸ τὰ πρόγματα ἡ γνώμη που διατύπωσα παραπάνω ὅτι και μὲ τὴ μετάφραση μπορεί νά γίνῃ ἡ διδασκαλία τῶν κλασικῶν γονιμώτατη, δίνω λίγες ἐκθέσεις γιὰ τὸν ὀμηρικὸ πολιτισμὸ βγαλμένες ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια και γραμμένες ἀπὸ τις μαθήτριες τοῦ Α. Δ. Π. στὰ 1910. Ὑστερα ἀπ' ὅσα εἶπα σχετικὰ μὲ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ ὀμικοῦ, σ..... οἱ ἐκθέσεις αὐτές παρουσιάζουν πῶς πολὺ συνολικῆ παρά ἀτομικῆ ἐργασία, δείχνουν ἐπομένως κατ' ἐξοχὴν ἂν και πῶς ἀπὸ τὸ ἴδιο τ' ὀμηρικὸ ἔπος πήγασε ζωντανῆ ἡ εἰκόνα τοῦ ὀμηρικῶ πολιτισμοῦ ὄχι μόνο γιὰ μιά μαθήτρια, μὰ γιὰ τὴν τάξη ὁλόκληρη. Ὁ ἀναγνώστης ὅμως δὲν πρέπει νά ξεχνᾷ ὅτι στὰ γραπτά αὐτὰ κυρίως μόνο ἡ μιά ἀποψη φαίνεται—και αὐτῆ ἐν μέρει, ἡ ζωντανῆ δηλ. κατοχῆ και ἡ ἀπρομείωση τοῦ ὀμικοῦ, ὅσο και ὅπως μπορούσε νά γίνῃ ἀπὸ μαθήτριες 14 χρονῶν, μαθήτριες μάλιστα ὅπως τις εἶχαμε παραλά-

δει παραμορφωμένες ἐκεῖ και ἓνα χρόνο ἀπὸ τὰ ἐξατάξια παρθεναιώγεια [κτ. Δελτίο 3, 1913, σ. 1—17 πῶς πήρα τὸ παιδιά]. Ἡ ἄλλη ὅμως, ἡ πῶς σημαντικῆ ἀποψη, ἡ καλαισθητικῆ δηλ. ἀντίληψη και ἐκτίμηση τῶν ἔπων, καθὼς και ἡ μορφωτικῆ τους ἐπίδραση, εἶναι κάτι που μόνο ἐμμεσα μπορεί νά φανῆ και ἀπὸ τὸν τρόπο που δόθηκε παραπάνω ἡ Κυκλώπεια, και ἀπ' ὅσα θὰ μᾶς δώσουν ἀργότερα οἱ ἴδιες οἱ μαθήτριες σὲ ἐργασίες πῶς πολὺ ἀτομικῆς και περισσότερο ἐσωτερικῆς—Στὴν ἐκλογή και τὴν κατάταξη τοῦ ὀμικοῦ ἀκολούθησα τὸ Sitzler "Ein ästhetischer Kommentar zu Homers Odyssee,,.

A'. Τὸ Σύμπαν.*

Ἡ γῆ καθὼς φαντάζεται ὁ Ὀμηρος χωρῖζεται ἀπὸ τὸν οὐρανὸ μὲ μεγάλες στήλες που τις βαστά, ὁ Ἄτλας. Ὁ οὐρανὸς σχηματίζει θόλο και τελειώνει ἀπὸ ὄλα τὰ μέρη στὸν ὠκεανὸ που περιτριγυρίζει τὴ γῆ.

Στὸν οὐρανὸ πρῶτα πρῶτα φαίνεται ἡ ῥοδοδάκτυλη, ὀρθρογέννητῆ και χρυσόθρονη Ἥῶ, κἀθετα στὸ σπῆτι τοῦ Τιθωνοῦ στὸ νησί τῆς Αἰαίας, δηλ. στὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ ὠκεανοῦ. Ἀπὸ τὸν ὠκεανὸ ἀνεβαίνει στὸν οὐρανὸ καθισμένη σὲ χρυσόθρονο ἄρμα, που τὸ σέρνουν τὰ δύο πουλάρια τῆς, ὁ Φαέθων και ὁ Λάμπρος. Σὲ λίγο ἀνατέλλει ὁ ἥλιος ἀπὸ τὴ χώρα τῶν Αἰθιοπῶν,

που εἰς δύο σχισμένοι εὐρίσκονται, ὕστεροι τῶν ἀνθρώπων,
τοῦ ἡλιοῦ, που βγαίν' ἡ μιά μεριά, τοῦ ἡλιοῦ που πέφτ', ἡ ἄλλη

ἡ ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ ὠκεανοῦ. Μόλις ἀνατέλλῃ ὁ Ὑπεριονας Ἡλιος ἡ δύση, ὁ οὐρανὸς παίρνει [συχνά] τὸ χρῶμα τοῦ χαλκοῦ και γι' αὐτὸ λέγεται πολύχαλκος. Ὁ κοσμοφωτιστῆς ἥλιος που λάμπει σὰ γυαλισμένος χαλκός, ἀφοῦ περάσει τὸ θόλο τοῦ οὐρανοῦ, πέφτει στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ ὠκεανοῦ. Ἄμα δύση, ἀπὸ τὸν ἀχανῆ αἰθέρα που εἶναι περιχυμένος στὸν οὐρανὸ, χύνεται ἡ θεία,

* Τὰ γεωγραφικὰ θέματα τὰ εἶχαμε χωρίσει σὲ μικρὰ τμήματα π. χ. Ἰθάκη, Κρήτη, Πήνησος, Ἀσία, κλπ. και κάθε μαθήτρια ἐπεξεργάστηκε χωριστὰ τὸ δικὸ της τμήμα. Ἐπειτὰ τὰ ἐνώσαμε σὲ τρεῖς μεγάλες ὁμάδες (τὸ σύμπαν, γνωστῆς χώρες, μυθικὸς κόσμος) και τὴν κάθε μία τὴν ἀνέλαβε ἡ ἰκανότερη μαθήτρια. Ἀπὸ τέλος, ἡ Ἰφιγένεια Β. και ἡ Σοφία Κ. οἱ πῶς δυνατές, θέλησαν μόνες τους νά συνθέσουν και τις τρεῖς ὁμάδες, και τὸ ἔκαναν, ἀφοῦ πρῶτα μὲ τὴ βοήθεια τοῦ δασκάλου ἐγίνε νέα μεγάλη ἀφαίρεση και συγκέντρωση στὸ ὀμικό.

ἀγρια καὶ αἰθέρια νύχτα· τὸ σκότος τῆς νικάει καὶ διώχνει τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Σὲ λίγο παρουσιάζεται ἡ σελήνη καὶ μαζί της καὶ τ' ἀστέριχ. Ἡ σελήνη καὶ τ' ἀστέριχ βρίσκονται στὸν κάταστρο αἰθέρα καὶ βασιλεύουν στὸ τρίτο μέρος τῆς νύχτας. Ἄμα περάση καὶ τὸ ἄλλο τέταρτο τῆς νύχτας, φαίνεται καὶ πάλι στὸν οὐρανὸ ἡ Ἥω, ποῦ φωτίζει καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς ἀθανάτους ποῦ κατοικοῦν

στὸν Ὀλυμπο, τὴν ἄσειστη τῶν ἀθανάτων ἔδρα·
δὲν τὴν τινάζουν ἄνεμοι, μήτε βροχὴ τὴν δέρνει,
μήτε χιονιὰ σιμόνει αὐτοῦ, μόν' ἀπειρη γαλήνη
ἀνέφελη καὶ λευκὸ φῶς ὀλοῦθε εἶναι χυμένο.

Ὁ Ὀλυμπος βρίσκεται στὴν εὐρροη καὶ σιτοδώρα γῆ ποῦ τὴν ἀγκαλιάζει ἡ θάλασσα. Ἀνώτερος θεὸς τῆς θάλασσας εἶναι ὁ Ποσειδῶν, ποῦ μπορεῖ νὰ τὴν ταράξῃ, ὅταν θελήσῃ:

εἶπε, τὰ νέφη ἐσύναξε κ' ἐτάραξε τὸν πόντον
ἀρπάζοντας τὴν τρίαινα· καὶ τῶν ἀνέμων ὄλων
τις ζάλες ἐσπρωξεν ὁμοῦ κ' ἐτύλιξε στὰ νέφη
πόντον καὶ γῆ κ' ἐχύθηκε ἀπ' τὸν αἰθέρα νύχτα.

Μέσα ὅμως στὴ θάλασσα μένουν καὶ ἄλλοι κατώτεροι θεοί, ὁ Φόρκυς, ἡ Ἀμφιτρήτη καὶ ὁ πατέρας τῆς Πρωτεύς. Ἡ θάλασσα χύνεται στὸν ὠκεανό, ποῦ στὸ τέλος του βρίσκεται ἡ χώρα τῶν Κυμμερίων:

«νέφος πυκνὸ καὶ σκοτεινὸ ὀλοῦθε τοὺς σκεπάζει,
οὐδὲ ποτὲ κυττάζει αὐτοὺς ἀκτινοδόλος ἥλιος,
στὸν ἀστροφόρο οὐρανὸ οὐτ' ὅταν ἀνεβαίνει,
οὐτ' ὅταν κλίνει πρὸς τὴν γῆ ἀπ' τὰ οὐράνια μέρη·
ἀλλὰ τοὺς ἄμοιρους θνητοὺς μαύρη πλακώνει νύχτα».

Πέρα ἀπ' αὐτὴ τὴ χώρα εἶναι τὰ Ἠλύσια πεδία, ποῦ χρησιμεύουν γὰρ τοὺς νεκροὺς ἀπογόνους τῶν ἀθανάτων. Ἐπειτα ἀπὸ τὰ Ἠλύσια πεδία εἶναι ἡ ἀγρια ἀκρογιαλιὰ τῆς Περσεφόνης σκεπασμένη με δάση ἀπὸ ψηλὰς λεῦκες καὶ χασόκαρπες ἱτιές. Ἐκεῖ εἶναι τὸ χάσμα τοῦ Ἄδη, ὅπου χύνονται οἱ ποταμοὶ Πυριφλεγέθων, Ἀχέρων καὶ ὁ παραπόταμος τῆς Στυγὸς Κωκυτός. Στὸ ἄτερπνο, ἀραχνιασμένο καὶ σκοτεινὸ δῶμα τοῦ Ἄδη ὑπάρχει ἓνα ἀσφοδελοῦ λειβάδι, στὸ ὁποῖο κάθονται οἱ σκιές τῶν πεθαμένων.

Β'. Γνωστὲς χῶρες

Στὴν Ὀδύσεια τοῦ Ὀμήρου ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς γνωστὲς χῶρες:

Στὴν Ἀσία: Στὴ Β. Δ. ἄκρη τῆς Μ. Ἀσίας βρίσκεται ἡ πλατεῖα καὶ εὐρύχωρη Τροία. Ν. Α. τῆς Τροίας ἡ Φοινίκη με πόλεις τὴν πολύχαλκη καὶ καλόκτιστη Σιδῶνα καὶ τὴν Τύρο. Ν. Α. τῆς Φοινίκης εἶναι ἡ Αἰθιοπία (με πόλι τὴν Ἐρέμδη).

Στὴν Ἀφρική βρίσκονται ἡ Αἰθιοπία καὶ ἡ Αἴγυπτος: τὴν ποτίζει ὁ ποταμὸς Αἴγυπτος, ὁ σημερινὸς Νεῖλος, ποῦ τὸν ἔλεγαν διοικαταίχθιτο, γιὰτὶ δὲν ἤξεραν τίς πηγές του. Ἡ κυριώτερη πόλις τῆς Αἴγυπτου εἶναι οἱ Θίβες.

Β. Δ. τῆς Μ. Ἀσίας βρίσκεται ἡ Θράκη με πόλι τὴν ἱερὴ Ἴσμαρο. Δ. τῆς Θράκης εἶναι ἡ Ἡπειρος ποῦ κατοικεῖται ἀπὸ τοὺς Θεσπρωτοὺς, ἔχει δὲ πόλι τὴν καρποφόρα Ἐρυρα καὶ κοντὰ τῆς [εἶναι] τὸ μαντεῖο τῆς Δωδώνης. Ν. Α. εἶναι ἡ Θεσσαλία με τὰς Φερρές, τὸ ψηλὸ καὶ δασερό βουνὸ Πήλιο καὶ τὴ λαμπρὴ χώρα τῶν Μυρμιδόνων.

Πρὸς Ν. τῆς Θεσσαλίας βρίσκεται ἡ Σ. Ἑλλάδα. Ἐκεῖ ὑπάρχει τὸ ψηλὸ βουνὸ Παρνασσὸς με τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν. Στὴν Ἀττικὴ ποῦ τελειώνει στὸ ἱερὸ ἀκρωτήριο Σούνιο, ἀναφέρονται ὁ κάμπος τοῦ Μαραθῶνος καὶ ἡ πόλις Ἀθῆνα με τὸ ναὸ τοῦ Ἐρεχθέως. Στὴ Βοιωτία οἱ Θίβες, καὶ κοντὰ στίς ἐκβολές τοῦ Ἀχελῷου ἡ ναυτικὴ χώρα τῶν Ταφίων.

Ἡ Σ. Ἑλλάδα διὰ ξηρὰς μπορεῖ νὰ συγκοινωνήσῃ με τὴν Πελοπόννησο. Στὸ Ν. Α. τῆς μέρας εἶναι τὸ ἀλογοδόκητο Ἀχαϊκὸ Ἄργος καὶ πρὸς Β. οἱ χρυσῆς Μηκῆνες. Ν. Δ. τῶν Μυκηνῶν καὶ μέσα στὰ σχισμένα βουνὰ βρίσκεται ἡ πλατύχωρη Λακεδαίμονα. Τὸ μεγαλύτερό της βουνὸ εἶναι ὁ Ταῦγετος ποῦ τελειώνει στὴ θάλασσα. Μέσα στὰ ὄρη εἶναι ἓνας κάμπος ποῦ πκράγει σιτάρι καὶ κριθάρι. Σ' αὐτὸ τὸν κάμπο εἶναι ἡ Σπάρτη. Πρὸς Δ. εἶναι ὁ σιτοφόρος κάμπος τῶν Φηρῶν καὶ σ' αὐτὸν ἡ πόλις Φηραί. Στὰ Δ. τῶν Φηρῶν εἶναι ἡ ἄγια, ἐμυώδης ψηλὴ καὶ ἀρνοθρέπτρα Πύλος. Βόρεια τῆς Πύλου καὶ στὴ δυτικὴ παραλία τῆς Πελοποννήσου βρίσκονται οἱ πόλεις Κρουνοί, ἔνυδρη Χαλκίδα, Φεαί καὶ Καυκωνία στὴ θεία Ἡλιδα.

Ἀπὸ τὰ νησιὰ δὲ ἀναφέρονται:

Στὴ Μεσ. Θάλασσα ἡ Κύπρος ἀπέναντι στὴ Φοινίκη· τὸ μικρὸ νησι Φάρος ἐμπρὸς στὴν Αἴγυπτο (στὴ σημερινὴ Ἀλεξάνδρεια) καὶ

στά Β. Δ. ή Κρήτη. Στη βορεινή της παραλία και κοντά στο ποτάμι 'Ιορδάνι είναι οι πόλεις Κυδωνία, Γόρτυνα και Φαιστός. Μεταξύ της Φαιστού και της Γόρτυνας υπάρχει ένας μεγάλος βράχος που σχηματίζει ακρωτήριο. Εκεί ο Βορριάς σπρώχνει τα κύματα. Μεταξύ της Κρήτης και του ακρωτηρίου Μαλέα είναι το νησί Κύθηρα.

Στο Αιγαίο πέλαγος είναι ή Εύβοια με ακρωτήριο τή Γεραιστό, ή Ιερή Δήλος με το ναό του Φοίβου 'Απόλλωνος, και Α. ή Χίος και απέναντί της, στη Μ. 'Ασία, το ανεμισμένο βουνό Μίμας. Κοντά στη Χίο είναι ή φυρία (φαρά) και προς Β. ή καλόκτιστη Λέσβος.

Στο 'Ιόνιο πέλαγος που βρέχει τή Δ. παραλία της 'Ελλάδος είναι ή πολυδενδρωμένη Ζάκινθος, το κάρπιμο Δουλίχιο και ή τραχεία Σάμη. Α. της Σάμης βρίσκεται ή 'Ιθάκη. Μεταξύ Σάμης και 'Ιθάκης είναι το μικρό νησί 'Αστερίς που έχει δύο ακίνθυνα λιμάνια. Και ή 'Ιθάκη έχει δύο ακίνθυνα λιμάνια. Το νότιο λέγεται του Φόρκωνα και είναι ασφαλίστατο, γιατί έχει δύο ακρωτήρια γυρμένα προς τα μέσα και έτσι εμποδίζουν τα κύματα να μπει μέσα στον κόλπο. 'Αμέσως [στην παραλία] είναι λιβάδι που βόσκουν στη χλόη του γίδια και πρόβατα. Το λιβάδι αυτό φθάνει ως τις υπώρειες του κινησίφυλλου βουνού Νίρυτου. Στις υπώρειες του βουνού και στο μέρος που υπάρχει μια μακρόφυλλη ελιά, είναι «αεροχρώματη σπηλιά χαριτωμένη». Αυτή είναι Ιερή, γιατί άνηκει στις νύμφες Ναϊάδες. Μέσα στη σπηλιά είναι κρατήρας για να βάζουν οι μέλισσες το μέλι τους και μεγάλοι πέτρινοι άργαλειοί, για να υπαίνούν οι νύμφες θαλασσογάλαζα κανιά. Υπάρχουν δε και πολλές βρύσες που τρέχουν πάντοτε, και δύο εισοδοί, μια νότια για τους άθανάτους, και μια βορεινή για τους θνητούς. Αυτό το βουνό έχει πολλά δάση, γιατί τα νερά του τρέχουν πάντοτε. Έχει δε και ένα πετρωτό και άγριο-μονοπάτι που πάει στην πόλι. Κοντά στην πόλι βρίσκεται μια πέτρινη βρύση που το νερό της έρχεται από ένα ψηλό βράχο. Σ' αυτό το βράχο οι διαβάτες προσεύχονται στις νύμφες που κατοικούν στο δάσος που είναι γύρα στη βρύση. Την πόλι κλείνουν δύο βουνά, το γνωστό Νήριτο και το Λεϊτο, που τελειώνει στο βορεινό λιμάνι του Ρεϊθρου.

Σοφία Κ.

Γ'. Μυθικός κόσμος*

Είπομεν προηγουμένως όποια χώροι ήσαν γνωστοί επί της 'Ομηρικής έποχής* άπαντα σχεδόν τα προς Δ. της 'Ιθάκης μέρη της Μεσογείου ήσαν άγνωστα. Διά τούτο εκεί έφαινόζετο ο ποιητής κείμενον τον μυθικόν κόσμον.

Η χώρα των Λατοφάγων ίσως να εύρίσκετο επί της 'Αφρικής, διότι τον 'Οδυσσεά εκ του Μαλέα βόρειος άνεμος έφερεν εκεί οι κάτοικοι αυτής έτρέφοντο διά του καρπού λωτού, εκ του ήποιου όστις έτρωγεν έλησμίνοι την πατρίδα αυτού.

Εκ της χώρας των Λατοφάγων ο άνεμος φέρει τον 'Οδυσσεά εις την χώραν των Κυκλώπων. Αυτή ήτο χώρα όρεινή αλλά καρποφόρος, παράγουσα δημητριακά, οίνον και κτηνοτροφικά προϊόντα.

Οι κάτοικοι αυτής ήσαν γίγαντες, άγριοι και άνθρωποφάγοι, κατόικουν δε επί των όρέων εντός σπηλαίων. 'Απέναντι της χώρας των Κυκλώπων ήτο νήσος άκατοίκητος υπ' ανθρώπων άλλ' επ' αυτής έβροσκον πολυάριθμοι άγριοι αίγες. Είχεν άσφαλή λιμένα, εις τον μυχόν του όποιου έρρεε διαυγές ύδωρ εκ τινος πηγής, περι την όποιαν ήσαν λευκαί.

Εκείθεν φέρεται υπό του άνέμου εις την νήσον Αιολίαν, ήτις ήτο περιτειχισμένη διά χαλκού τείχους. 'Ητο ή κατοικία του Αϊόλου, του φίλου των άθανάτων και φύλακος των άνέμων.

Επειτα φθάνει εις την χώραν των Λαιστρυγόνων. 'Επ' αυτής έπεκράτει πάντοτε ήμέρα, διότι ο ήλιος μόλις έδυε πάλιν άνετέλλεν. Λιμένα ειχεν εμορφον και άσφαλή περικλειόμενον* υπ' ύψηλών βράχων, επιτρέποντα δε την εισοδον μόνον διά τινος μικρού στεμίου. Οι Λαιστρυγόνες ήσαν γίγαντες και άνθρωποφάγοι και βασιλεύς αυτών ήτο ο 'Αντιφάτης.

Μετά τους Λαιστρυγόνες ήλθεν εις την νήσον Αιαίαν, την κατοικίαν της θεάς Κίρκης θυγατρός του 'Ηλίου και της Πέρσης. 'Ητο κατάφυτος νήσος και ειχε και ποταμόν τινα. Τα δε μέγαρα της Κίρκης ήσαν εις το μέσον της νήσου.

Περί του 'Αδου εις το στόμιον του όποιου έφθάσεν ο 'Οδυσσεάς, ώμίλησα προηγουμένως.

'Αναχωρήσας εκ της νήσου Αιαίας διήλθεν πρό της νήσου των

* Η έκθεσις αυτή της 'Ιφιγένειας ε. μόνο στην καθαρεύουσα υπάρχει.

Σειρήνων· αὐταὶ διὰ τῆς γλυκυτάτης τῶν φωνῆς ἐμάγευον τοὺς διερχομένους τοὺς ὁποίους κατέτρωγον καθήμεναι ἐπὶ λειμώνος· ἐκείθεν δὲ ἔφθασεν εἰς τὰς Πλαγκτὰς πέτρας.

Αἱ Πλαγκταὶ πέτραι ἦσαν δύο ἀπόκρημνοι βράχοι κείμενοι ἀπέναντι ἀλλήλων, ἐπειδὴ δὲ ἡ διάπλευσις ἦτο ἐπικίνδυνος ἕνεκα τοῦ σχηματιζομένου ρεύματος καὶ μακρόθεν ἐφαίναντο ὅτι ἔκλειον οἱ βράχοι, ἐνόμιζον ὅτι οὐδὲν πλεῖον θὰ ἠδύνατο νὰ διέλθῃ· διότι μόλις θὰ διήρχετο θὰ ἔκλειον οἱ βράχοι καὶ τὸ πλοῖον θὰ συνετρίβετο καθὼς ἔσα διήλθον ἐκείθεν. Μόνῃ ὁμως ἡ Ἀργὴ διήλθε σώα διὰ τῆς βοήθειας τῆς Ἥρας.

Ἐδῶ δυνάμεθα νὰ ἐνοήσωμεν ὅπως συγκεχυμένος καὶ ἀόριστος ἦτο ὁ μυθικὸς κόσμος. Ἡ Ἀργὴ ἦτις διήλθε τὰς πλαγκτὰς πέτρας διευθύνετο εἰς τὴν Κοχλίδα δηλ. αἱ πλαγκταὶ πέτραι θὰ ἦσαν ἢ εἰς τὸν Βόσπορον, ἢ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἦτοι εἰς ἓκ τῶν πορθμῶν ὁ ὁποῖος φέρει εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον.

Ὁ Ὀδυσσεὺς ὁμως περιεπλανᾶτο εἰς τὰ Δ. τῆς Μεσογαίου, ἐπομένως πῶς ἦτο δυνατόν γὰρ διέλθῃ διὰ τοῦ Ἑλλήσποντου ἢ διὰ τοῦ Βοσπόρου; Τὸ πλοῖον τοῦ Ὀδυσσεῦς διαπεράσκει τὰς Πλ. πέτρας ἔφθασεν εἰς τὴν Σκύλλα καὶ Χάρυβδιν.

Ἡ Σκύλλα ἦτο ἐπὶ βράχων ὑψηλῶν ἓκ τῶν ὁποίων εἰς ἤγγιζε τὸν οὐρανόν. Τὸ ἄντρον τῆς εὕρισκετο ἐπὶ βράχων πρὸς τὴν Δύσιν καὶ ἐντὸς αὐτοῦ κατῴκει ἡ Σκύλλα ἡ ὁποία ὑλάκει φοβερὰ καὶ ἦτο τέρας.

Εἶχε δώδεκα πόδας ἀνομοίους, ἕξ λαίμους, ἐπὶ τῶν ὁποίων εὕρισκοντε κεφαλαὶ τρομακτικαὶ καὶ εἶχε τρεῖς σειρὰς ὀδόντων, (ὀδόντια μετὰ μαύρου θανάτου). Ἐντὸς τοῦ ἄντρου εὕρισκετο τὸ ἥμισυ τοῦ σώματός τῆς, ἐπρόβαλλεν εἰς τὸ βάραθρον τὰς ἕξ κεφαλὰς αὐτῆς καὶ ἠλείευν ἰχθεῖς, ἦτοι δελφίνας, καρχαρίας καὶ ἄλλα μεγάλα κήτη.

Ἀπέναντι ταύτης, ἦτοι πρὸς ἀνατολάς, ἦτο βράχος χαμηλότερος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὕρισκετο ἡ Χάρυβδις, ἦτις τρεῖς φορές τὴν ἡμέραν ἐρρόφα τὴν θάλασσαν καὶ τρεῖς ἡμεῖς αὐτήν. Παρ' αὐτήν δὲ ἦτο ἀγρία συκὴ, ἦτις τὴν ἐσκίχεν. Πλησίον τῆς Σκύλλης ἦτο ἡ νῆσος Θρινακία, ἡ νῆσος τοῦ Ἥλιου. Ἐπ' αὐτῆς ἔβοσκον αἱ ἀγελάδες του, τὰς ὁποίας ἐφύλαττον αἱ θυγατέρες τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Νεαίρας, Φαέθουσα καὶ Λαμπετία.

Ἀπὸ τῆς Θρινακίαν ὅπου κατεστράφησαν οἱ σύντροφοὶ του, ἐρ-

χεται ὁ Ὀδυσσεὺς μόνος εἰς τὴν νῆσον Ὠγγίαν ὅπου κατῴκει ἡ νύμφη Καλυψώ, ἡ κόρη τοῦ Ἀτλαντος.

Τὸ ἄντρον αὐτῆς ἦτο πλησίον τῆς θαλάσσης καὶ περιεκλείετο σχεδὸν διὰ καταφύτου δάσους ἀποτελουμένου ἓκ κλήθρων, λευκῶν, ἐλατῶν ὑψηλῶν, κυπαρίσσων, κέδρων καὶ ἔξ ἀφθόνων λιγαριῶν. Πέριξ τοῦ σπηλαίου ἐξηπλοῦτο ἡμερον κλήμα πλήρες σταφυλῶν. Πλησίον τοῦ ἄντρου ἔρρεον τέσσαρες κρήναι. Οἱ δὲ λειμώνες τῆς νήσου ἦσαν πλήρεις γιοφυλλιών καὶ σαλίων. Ἐπὶ τῶν δένδρων ὑπῆρχον ἀναρίθμητοι φωλαὶ πτηνῶν.

Ἀρκετὰ μακρὰν τῆς νήσου Ὠγγίας ἦτο ἡ νῆσος Σχερία ὅπου καὶ ἐτελείωσαν τὰ δεινὰ τοῦ Ὀδυσσεῦς. Κάτοικοι αὐτῆς ἦσαν οἱ Φαίαικες βασιλεῖς δ' αὐτῶν ὁ Ἀλκίνοος καὶ ἡ Ἀρήτη. Εἶχεν ἡ νῆσος ὑψηλὰ ὄρη, τὰ ὁποῖα μακρόθεν ἐφαίνοντο ὡς μία μεγάλη ἀσπίς.

Εἰς τὸ ἐν ἄκρον τῆς νήσου ἔρρεε βαθὺς ποταμὸς, παρὰ τὸν ὁποῖον ἦσαν ἐκτισμένα τὰ πλυντήρια, μεταξὺ δ' αὐτῶν καὶ τῆς πόλεως ἦτο ὁ λευκῶν τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ἀνέβρουε πηγὴ. Εἰς τοὺς κήπους τῆς πόλεως ἐφύοντο ἀπιδέαι, ροδέαι, μηλέαι, συκάει, ἐλαταὶ καὶ κλήμηκτα, ἅπασαι κειθαλεῖς. Ἐν γένει ἡ χώρα τῶν Φαιάκων ἦτο καρποφόρος.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ μυθικὸς κόσμος κατὰ τὴν Ὀδύσειαν τοῦ Ὀμήρου.

Ἰφιγένεια Ε.

Διαιρεία Θεῶν

Οἱ ἄνθρωποι τῆς Ὀμηρικῆς ἐποχῆς αἰσθάνονταν ὅτι ἡ εὐτυχία τοὺς ἦταν στὸ χέρι τῶν θεῶν, ἐπομένως δὲν μπορούσαν νὰ ζήσουν χωρὶς αὐτούς· «καὶ τῶν Θεῶν οἱ ἄνθρωποι ἀνάγκη ἔχουν ἔλοι». Γι' αὐτὸ ζητοῦσαν νὰ κερδίσουν τὴν εὐνοιά τους μὲ θυσίαι καὶ προσευχάς.

Ἰερεᾶ εἶδαμε μόνο τὸ Μάρωνα, ἱερεᾶ τοῦ Ἀπόλλωνος στὴν Ἰσμαρο, ἄρα μόνο σὲ λίγα μέρη ὑπῆρχαν ὡς ὑπηρέτες ὀρισμένων ναῶν, τίς δὲ θυσίαι τίς ἔκαναν οἱ ἄνθρωποι μοναχοὶ τους.

Οἱ θυσίαι ἦταν αἱματηρές καὶ ἀναιμακτες. Στὶς ἀναιμακτες μεταχειρίζονταν κρασί, ἦταν ἀνεπίσημες καὶ τίς ἔκαναν συνήθως σὲ συμπόσια ἢ ὅταν ἤθελαν νὰ παρακαλέσουν τίποτα τοὺς θεοὺς. Ἐτοὶ ὁ Τηλέμαχος, ὅταν ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἰθάκη, μόλις ἔεκίνησε τὸ πλοῖο του, ἔκανε θυσία γιὰ νὰ γυρίσῃ μὲ τὸ καλὸ καὶ μὲ καλὰς εἰδήσεις,

και ο Ἀλκίνοος ἔκανε ἀναίμακτη θυσία, πρὶν ξεπροβοδῆσθαι τὸν Ὀδυσσεύα.

Οἱ δὲ αἱματηρῆς γίνονται [κάθε φορὰ ποῦ ἔσφαζαν ζῶα, και] σὲ μεγάλες γιορτὲς [τις ἔκαναν] μ' ἐπισιμότητα, γιὰ νὰ παρακαλέσουν τοὺς θεοὺς νὰ τοὺς ἔχουν στὴν εὐνοιά τους ἢ νὰ τοὺς ἐξλιεώσουν, ἀν ἦταν θυμωμένοι· ἔτσι ὁ Ἀλκίνοος ἐν ὄνομτι τῶν Φαιάκων ἐθυσίασε ἑκατόμη στὸν Ποσειδῶνα, γιὰ νὰ τὸν ἐξλιεώσῃ. Τίς αἱματηρῆς θυσίαις τίς ἔκαναν ὡς ἐξῆς: Ἐπαιρναν ἓνα ζῶο, τὸ στόλιζαν, ἀν ἦταν βόδι τοῦ χρύσωναν κάποτε τὰ κέρατα, και ἔπειτα, ἀφοῦ τὸ βράνιζαν μὲ νερὸ και κριθάρι, ἓνας τὸ χτυποῦσε στὰ νεῦρα τοῦ βόερκου και ἀμέσως ἡ δύναμις τοῦ ζῴου λύνονταν και ζαλισμένο ἔπεφτε κάτω [τότε φώναζαν ὅλες οἱ γυναῖκες μαζί]. Ἐπειτα τὸ ἔσφαζαν και τὴ γλώσσα και τὰ μεριά, ἀφοῦ τὰ τύλιζαν μὲ ξύγι κι' ἔβαζαν ἐπάνω τους ἄλλα κομμάτια κρέας, τὰ ἔκαιγαν στὸ βωμὸ, τὰ δὲ ἐντόστια και τὸ ὑπόλοιπο κρέας τὰ ἔτρωγαν.

Τὴν ἐπίσημη θυσία τὴν ἔλεγαν ἑκατόμη, ἐπειδὴ θυσίαζαν πολλὰ ζῶα μαζί. Στὸς θεοὺς τοὺς ἐπουρανίους θυσίαζαν ζῶα μὲ ἀνοιχτὸ χρῶμα και στοὺς καταχθονίους μαῦρα.

Ἡ προσευχὴ τους γινόταν πάλι, γιὰ νὰ ἔχουν τὴν εὐνοια τῶν θεῶν· σ' αὐτὲς ζητοῦν ὅ,τι θέλουν και τοὺς ὑπενθυμίζουν τίς θυσίαις ποῦ τοὺς ἔχουν κάνει. Οἱ θεοὶ παρευρίσκονται συχνὰ οἱ ἴδιοι στίς θυσίαις και τιμωροῦν ὁποιοὺς δὲ θυσιάζουν· ἔτσι ὁ Ποσειδῶν δὲν ἄφρινε τὸ Μενέλαο νὰ γυρίσῃ στὴν πατρίδα του, ἐπειδὴ δὲν εἶχε προσφέρει θυσίαις· και ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ, ὅταν παρακαλεῖτο τὸν Δία γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα, τοῦ εἶπε:

« . . . οὐδ' ἡ καρδιά σου Ὀλύμπιε,
μαλάζεται· και μὲ θυσίαις δὲν σ' ἔχει αὐτὸς τιμῆσει
στὴν Τροία τὴν εὐρύχωρη, στὰ πλοῖα τῶν Ἀργείων;
ὦ Δία, πῶς ἐμίσησες τόσο τὸν Ὀδυσσεύα;

Βασιλικὴ Ν.

Οἰωνοὶ και μάντεις

Στὴν Ὀμηρικὴ ἐποχὴ οἱ ἄνθρωποι νόμιζαν ὅτι οἱ θεοὶ τοὺς φανέρωναν τὴ θέλησί τους μὲ διαφόρους οἰωνοὺς. Μεγάλῃ σημασίαι ἔδιναν στὰ πουλιά, στὸ πῶς πετοῦσαν δεξιά ἢ ἀριστερά, και τί ἔκαναν, στὰ ὄνειρα ποῦ πενοῦσαν ἢ ἀπὸ τὴν ἐλεφάντινη ἢ ἀπὸ τὴν κεράτινη πόρτα, στὸ φτέρνισμα κλπ. Ὅταν ὁ Τηλέμαχος π. χ. κάλεσε

τὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου, γιὰ νὰ πῆ τί καταστροφὴ τοῦ κάνουν οἱ μνηστήρες και νὰ ζητήσῃ τὴ βοήθειά τοῦ λαοῦ, γιὰ νὰ τοὺς διώξῃ, ἐπειδὴ αὐτοὶ ἐδήλωσαν ὅτι δὲ θὰ ἔφευγαν, πρὶν ἢ μητέρα του παντρευόταν ἓνα μνηστήρα, ὁ Τηλέμαχος ἀποκρίθηκε ὅτι θὰ τοὺς καταστρέψῃ μὲ τὴ βοήθειά τῶν θεῶν, ἀν δὲ φύγουν. Και τότε θέλησαν νὰ δείξουν οἱ θεοὶ ὅτι θέλουν νὰ τοὺς καταστρέψουν και ἔστειλαν δύο πουλιά ποῦ πετοῦσαν δεξιά και ἔσχιζαν μιὰ χῆνα και ἔρριχναν τὰ φτερά της ἀνάμεσα στοὺς μνηστήρες. Αὐτὸς ὁ οἰωνὸς ἦταν καλὸς γιὰ τὸν Τηλέμαχο, ἐπειδὴ πέρασε δεξιά του και αὐτὸ φανέρωνε ὅτι θὰ καταστραφεῖν οἱ μνηστήρες· ἐάν [ὅμως] περνοῦσε ἀριστερὰ [θὰ] ἦταν κακὸ σημάδι. Ἄλλους τέτοιους οἰωνοὺς ἔχομε στὰ ἀνάκτορα τοῦ Μενέλαου, ὅταν ὁ Τηλέμαχος ἀποχαιρετοῦσε τὸν Ἀτρεΐδῃ και τὴν Ἑλένη, και στὴν Πύλο, ὅταν ἀνταμώνῃ τὸ μάντι Θεοκλύμενο.

Εἶπαμε ὅτι πίστευαν και στὰ ὄνειρα. Ἡ Πηνελόπη διηγεῖται τὸ ὄνειρό της στὸν Ὀδυσσεύα, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ὅτι εἶχε τὸν ἄνδρα της ἐμπρὸς της, και τοῦ ζητεῖ νὰ τὸ ἐξηγήσῃ. «Εἶχα» λέει «20 χῆνες και ἐκεῖ ποῦ τις ἔδιναν νὰ φάνε, ἓνας ἀετὸς ἔκοψε ὅλα τὰ κεφάλια τους και τίς ἀφήσε νεκρές. Ἐγὼ τότε ἄρχισα νὰ κλαίω και ὁ ἀετὸς πάλι φανερώθηκε και μοῦ εἶπε ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ Ὀδυσσεύας και θὰ ἔλθῃ νὰ δώσῃ τέτοιο ἄσχημο τέλος στοὺς μνηστήρες». Τότε ὁ Ὀδυσσεύας τῆς εἶπε ὅτι θὰ καταστραφεῖν οἱ μνηστήρες, δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ διαφορετικὰ. Ἀλλὰ ἡ Πηνελόπη δὲν πίστευε και εἶπε ὅτι εἶναι δύο πόρτες ποῦ περνοῦν τὰ ὄνειρα, ἢ μιὰ εἶναι ἐλεφάντινη και ἡ ἄλλη κεράτινη. Και ὅσα περνοῦν ἀπὸ τὴν ἐλεφάντινη, ὅπως αὐτὸ τώρα, δὲν ἀληθεύουν και αὐτὰ εἶναι τὰ τερπνότερα, ἀλλ' ὅσα περνοῦν ἀπὸ τὴν κεράτινη ἀληθεύουν.

Πολλὲς φορὲς ὅμως δὲν μπορούσαν νὰ ἐξηγήσουν διάφορα ὄνειρα και ἄλλα σημεῖα, γι' αὐτὸ ὑπῆρχε ἀνάγκη ἀπὸ μάντεις. Αὐτοὶ ἦταν ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὸ θεὸ και γι' αὐτὸ τοὺς θεωροῦσαν ἱεροὺς, πρόλεγαν τὸ μέλλον και ἐξηγοῦσαν κάθε οἰωνό. Στὴν Ὀδυσσειά τέτοιους μάντεις ἔχομε τὸν Τειρεσίαι, τὸ μεγαλύτερο ἀπ' ὅλους, ποῦ και στὸν Ἄδη ἀκόμη, δὲν εἶχε χάσει τὴν τέχνη του, τὸν Εὐρυμίδῃ Τηλέμο στοὺς Κύκλωπες, ποῦ προεῖπε στὸν Πολύφημο ὅτι θὰ τυφλωθῇ ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεύα, και τὸ Θεοκλύμενο, ποῦ προεῖδε ὅλη τὴν καταστροφὴ τῶν μνηστῆρων.

Ἄν τὴ στιγμῇ, ποῦ ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι κάποια ἐπιθυμία τους, τύχαινε νὰ φτερνιστῇ κανεὶς, τὸ θεωροῦσαν γιὰ καλὸ σημάδι, νόμι-

ζαν δηλ. ότι η επιθυμία τους θα πραγματοποιηθή. Η ίδια αντίληψις επικρατεί και σήμερα στον ελληνικό λαό. Και σήμερα πιστεύουν ότι μπορεί να προφητεύση [κάνεις] το μέλλον από διάφορα σημάδια· π. χ. όταν βγαίνει κανείς πρωί πρωί έξω και ιδη πρώτα πρώτα ένα παπά, τότε λένε ότι κάτι κακό θα του τύχη. Όταν φωνάξη κουκουβάγια στη σκεπή ενός σπιτιού, κάποιος θα πεθάνη από κείνο το σπίτι· όταν μπουσουλίξη το παιδί, τότε θα έχης δλη την ημέρα μουσαφρήδες· όταν σπαρνά το μάτι ή όταν μπαίνει ένα είδος πεταλούδα στο σπίτι, πάλι κάποιος μουσαφρής θάρθη· το φτέρνισμα επιβεβαιώνει τα λόγια εκείνου που μιλεί «γιατί σου κι' αλήθεια λέω». Και στα όνειρα, όπως και τότε, δίνουν πολλοί μεγάλη σημασία, αφού μάλιστα και ιδιαίτερο βιβλίο «όνειροκρίτης» έχει γραφή, για να τα εξηγή. Και οι μάντισσες δε λείπουν· οι γύφτισσες και άλλες γριούλες προλέγουν το μέλλον κοιτάζοντας την παλάμη και βίχνοντας τα χαρτιά.

Ἐλένη Ψ.

Ἐπαγγέλματα κατὰ τὴν Ὀδύσεια τοῦ Ὀμήρου.

Στὰ χρόνια που ζοῦσε ὁ Ὀμηρος ἦταν διάφορα ἐπαγγέλματα, ἀλλὰ ἔχι τόσα πολλά, ὅπως σήμερα· γιατί τότε καθένας ἤξερε νὰ κἀνῃ καὶ νὰ διορθῶνῃ μόνος του τὰ πιδ ἀναγκαῖα πράγματα καὶ ἔτσι δὲν εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ τεχνίτες, π. χ. ἀπὸ ράφτες, παπουτσιδές κτλ.

Τέτοια ἱκανότητα εἶχαν ἔχι μόνον οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ βασιλεῖς· π. χ. βλέπομε τὸν Ὀδυσσεῆ, ὅταν βρισκόταν στὸ νησί τῆς Καλυψῆς, νὰ φτιάχνῃ μόνος του τὸ καράδι ποῦ μ' αὐτὸ ἤλπιζε νὰ φθάσῃ στὴν πατρίδα του. Ἐπίσης βλέπομε τὸν Εὐμαῖο, τὸ χοιροβοσκὸ τοῦ Ὀδυσσεῆ, νὰ διορθῶνῃ τὰ σαντάλια μόνος του, ὅταν εἶχε γυρίσει ὁ κύριος του ἀπὸ τὴ χώρα τῶν Φαιάκων μεταμορφωμένος σὲ γέρο ζητιάνο. Καὶ οἱ γυναῖκες ὕφαιναν διάφορα ὕφασματα, πέπλους καὶ ἄλλα. Γι' αὐτὸ λίγοι ἄνθρωποι ἦταν εἰδικοί τεχνίτες. Τέτοιοι π. χ. τεχνίτες ἦταν οἱ χρυσοχοὶ καὶ οἱ ξυλουργοί, καὶ οἱ δύο τους ἀπὸ τὴν τάξι τῶν ἐλευθέρων.

Ὁ χρυσοχὸς εἶχε ἐργαλεῖα τὴν τσιμπίδα, τὸ ἀμόνι καὶ τὸ σφυρί. Ἐφτιανε στολίδια, διάφορα ἀγγεῖα, σκέπαζε τοὺς τοίχους μὲ φύλλα χαλκοῦ [ὅπως στὸ παλάτι τοῦ Μενελάου] κλπ. Καὶ καμιά

φορὰ, ὅταν ἤθελαν νὰ κάνουν [ἐπίτημη] θυσία, φώναζαν τὸ χρυσοχὸ νὰ χρυσώσῃ τὰ κέρατα τῆς ἀγελάδας ἢ καὶ ἄλλου ζώου ποῦ θὰ θυσίαζαν. Ὁ Νέστορας π. χ. κάλεσε τὸ χρυσοχὸ νὰ χρυσώσῃ τὰ κέρατα τῆς ἀγελάδας, ποῦ θὰ ἐθυσίαζαν πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ τέχνη του ἦταν πολλές φορές μεγάλη. Ὅταν π. χ. ὁ ζητιάνος μιλάει στὴν Πηνελόπη γιὰ τὸν Ὀδυσσεῆ, γιὰ τὸν πιστέψῃ τῆς περιγράφει τὴ χρυσὴ καρφίτσα ποῦ φερούσε ὁ ἄνδρας τῆς· ἕνα σκυλι κρατοῦσε στὰ μπροστινὰ πόδια του ἕνα ζαρκάδι καὶ τὸ κοιτάζε, ἐνῶ αὐτὸ σπαρταροῦσε· ἔλοι δὲ τὸ θαύμαζαν, γιατί ἦταν φυσικώτατα καμωμένο· τὸ σκυλι προσπαθοῦσε νὰ πνίξῃ τὸ ζαρκάδι καὶ ἐκεῖνος ἀγωνιζόταν νὰ φύγῃ.

Ἄλλη σπουδαία τέχνη εἶναι καὶ ἡ τέχνη τοῦ μαραγκοῦ [καὶ τοῦ χτίστη]. Τὰ ἐργαλεῖα του ἦταν τὸ σφυρί, τὸ σκεπάρνι, ἡ στάθμη καὶ τὸ τρυπάνι [καὶ ἄλλα]. Ἐφτιανε δὲ [σπίτια, καράδια, καὶ] ἐπιπλα π. χ. θρόνους, καρέκλες, κρεβάτια κτλ. Τὸ θρόνο τῆς Πηνελόπης τὸν εἶχε φτιάσει ὁ ξακουσμένος μαραγκὸς Ἴκμάλιος.

Γιατροὺς ἔξ ἐπαγγέλματος δὲν εἶδαμε στὴν Ὀδύσεια. Οἱ ἄρρωστοι γιαιτρεῖονται μὲ ξόρκια καὶ μὲ βότανα. Ὅταν π. χ. ὁ Ὀδυσσεῆς ἐπισκέφθηκε τὸν Αὐτόλυκο καὶ πῆγε μ' αὐτὸν καὶ τὰ παιδιὰ του στὸ κυνήγι, χτυπήθηκε ἀπὸ ἕνα ἀγριογούρουνο, καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Αὐτολύκου τοῦ ἔπαψαν τὸ αἷμα μὲ ξόρκια.

Ἄλλο ἐπάγγελμα ἦταν τοῦ ἀοιδοῦ. Αὐτοὶ νομίζονται ἱεροὶ καὶ ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τοὺς θεοὺς. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἐπαιρναν τὴ χάρι τοῦ τραγουδιοῦ κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ εἰς Μοῦσες, ἄλλοι δὲ τὸ ἀποχτοῦσαν μὲ τὴ διδασκαλία. Τέτοιοι ἐμπνευσμένοι ἀοῖδοι ἦταν ὁ Δημόδοκος ποῦ τὸν εἶχε στὸ παλάτι του ὁ Ἀλκίνοος καὶ ὁ Φήμιος τοῦ Ὀδυσσεῆ. Οἱ ἀοῖδοι τραγουδοῦσαν στοὺς ἀγῶνες, στὰ συμπόσια κλπ. Ἐτσι π. χ. στὸ παλάτι τοῦ Ἀλκινόου τραγουδαί πάντοτε ἕνας ἀοιδός, ὅπως καὶ στοὺς μνηστῆρες.

Ἐκτὸς τῶν ἀοιδῶν ἦταν καὶ οἱ Κήρυκες. Κάθε βασιλεῖς καὶ κάθε εὐγενὴς εἶχε τὸν κήρυκά του· τοὺς ὕπηρετοῦσαν συχνὰ στὸ τραπέζι καὶ περιποιῶνταν τοὺς ξένους καὶ καλοῦσαν τὸ λαό, ὅταν ἦταν ἀνάγκη, σὲ σύνδο. Ὁ κήρυκας κρατοῦσε σκήπτρο καὶ στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου τὸ εἶνε σὲ ὅποιον ἤθελε νὰ μιλήσῃ.

Λίνα Α.

Σκλάβοι και σκλάβες

Στην ομηρική εποχή θεωρούσαν ως μέλη της οικογενείας τις υπηρέτριες και τους υπηρέτες, που ή τους αγοράζαν από πειρατές, όπως τον Εύμαιο, ή ήταν αιχμάλωτοι.

Υπηρέτες και υπηρέτριες είχαν πολλούς οι ευγενείς και μάλιστα οι βασιλείς· π. χ. στο παλάτι του Αλκινόου υπάρχουν περισσότερες από 50 υπηρέτριες. Δεν ήταν όμως ίσες μεταξύ των, αλλά τις τιμούσαν ανάλογα με τις εργασίες που έκαναν. Πρώτη ήταν η «κεάρισα», που κρατούσε τα κλειδιά του σπιτιού και επιστάτουσε στις δουλειές των άλλων, έπειτα οι δύο υπηρέτριες που συνόδευαν την κυρία τους, όταν παρουσιαζόταν στους άνδρες, εξ ίσου δε τιμούσαν και την παραμύνα.

Η κεάρισα, μόλις σηκώνεται το πρωί, δίνει σε κάθε μία υπηρέτρια τη δουλειά της· άλλες τακτοποιούν το μέγαρο, ανάβουν φωτιά, στρώνουν το τραπέζι, άλλες φέρνουν νερό από τη βρύση ή αλέθουν το σιτάρι. Όταν έρχόταν κανείς ξένος, μία από τις υπηρέτριες έπρεπε να τον λούση, άλλες δέ, προπάντων η κεάρισα, να του προσφέρουν φαγητό, να του έτοιμάσουν το κρεβάτι κτλ. Γενικώς όλες οι υπηρέτριες έκαναν τις εργασίες του σπιτιού.

Οι υπηρέτες εργάζονταν κυρίως στα χωράφια, τα καλλιεργούσαν, φύλαγαν ή έβασκαν το βόδια των κυρίων των, όπως ο Φιλοίτιος, ή τους χοίρους, όπως ο Εύμαιος.

Σκλάβοι και κύριοι ζούσαν πάντοτε αγαπημένοι. Όταν τους αγοράζαν μικρούς, τους ανέτρεφαν με τα παιδιά τους και τους αγαπούσαν ίσια μ' αυτά· π. χ. τον Εύμαιο ανέτρεφε η μητέρα του Όδ. με την θυγατέρα της την Κτιμένη:

Τί μ' είχαν αναστήσει αυτή μαζί με την ώραία
κόρη της υστερόγεννη πλατύπεπλη Κτιμένη
όμοι μ' αυτήν μ' ανέτρεφε κ' ίσια σχεδόν μ' έτιμα.
Και δτε και οι δύο φθάσαμε στην ποθητή νεότη,
κείνην στην Σάμην έδωκαν, κ' έλαβαν μύρια δώρα.
Έμει κατόπιν ένδυσε χλαμύδα και χιτώνα,
πολύ λαμπρά φορέματα, κ' έπόδεσε μ' εκείνην,
και στον άγρον μ' απόστειλε, και πάντοτε μ' άγάπα.

[O. 363-370].

Ο Εύμαιος κάθεται και τρώει στο ίδιο τραπέζι με τον Τηλέμαχο. [P. 330-335].

Η Πηνελόπη φωνάζει την Εύρύκλεια «μητέρα» και το βράδυ κάθεται στο δωμά της με τις δούλες και υφαίνει. Η Νκυσιχά, άμα έπλυνε τα φορέματα στον ποταμό, πικίζει με τις δούλες.

Όταν δε ο δούλος ήταν πιστός στον κύριό του, έπικρινε κάποτε μεγαλύτερη άμοιβή· π. χ. ο Όδ. υπόσχεται στο Φιλοίτιο και Εύμαιο, αν νικήση τους μνηστήρες

του καθενός τότε από σάς εγώ θα δώσω νόμφην
κ' εδω σιμά μου κτήματα και ώραία κατοικία,
και φίλοι θάσθε και άδελφοι του υιού μου Τηλεμάχου.

[Φ. 213-216].

Σκληρά απεναντίας τιμωρούσαν τους άπιστους δούλους. Τη φροντίδα αυτή των κυρίων τους την ανταπέδιναν οι υπηρέτες φροντίζοντας τα κτήματά τους. Έτσι ο Εύμαιος είχε διπλασιάσει τους χοίρους του Όδ., έχτισε καλή αούλη κλπ. Την άγάπη δε των δούλων προς τους κυρίους βλέπομε πολύ καλά στην Εύρύκλεια, στην Είρυνόμη, στον Εύμαιο και στο Φιλοίτιο. Ο Εύμαιος, όταν είδε τον Τηλέμαχο να γυρίζει από τη Λακεδαιμόνα

... προς το κύριον έδρχμε, το φίλησε τα δύο
μάτια λαμπρά, την κεφαλή, το να και τ' άλλο χέρι,
κ' έχυσε δάκρυα θερμά· και όπως καλός πατέρας
τον υιόν του γλυκασπάζεται, πώλειπε δέκα χρόνους
εις ξένα μέρη μακρυνά, και του καφε τα σπλάχνα,
μόνος, υστερογέννητος· έτσι ο βοσκός ο θεός
έκλεισε σταις άγκάλαις του και κατεφίλησ' έλον
τον θεοειδή Τηλέμαχο, τον χάρο ως να 'χε φύγει,
και κλαίοντας το ήμιλησε· ήλθεσ' ω γλυκό φως μου,
Τηλέμαχε, και να σε ιδω δέν έλπιζα εγώ πλέον,
τα πέλαγα άφου πέρασες ναυπάγης εις τον Πόλο.

[II. 13-24].

Έτσι τον υποδέχθηκε και του ήμιλησε και η Πηνελόπη. Η δε Εύρύκλεια ήλθ' εμπροσθέν του κλαίοντας· δλόγυρα κ' οι άλλες δούλαις έσυναθροίζονταν του άδάμαστου Όδυσσέα, και με χαράς στην κεφαλή, στους ώμους, τον φιλούσαν, [P. 32-35].

Περσεφόνη Ζ.

Τὸ πολίτευμα κατὰ τὴν Ὀδύσεια τοῦ Ὀμήρου

Τὸ πολίτευμα στὴν Ὀμηρικὴ ἐποχὴ εἶναι ἡ ἡρωϊκὴ κληρονομικὴ βασιλεία. Ὁ βασιλεὺς ἐπαιρνε τὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τὸ Δία καὶ λέγονταν διογενής. Καθῆκοντά του ἦταν νὰ δδηγῇ τὸ λαὸ στὸν πόλεμο, νὰ δικάζῃ τοὺς ὑπηκόους του καὶ νὰ κἀνῃ δημόσιες θυσίες. Ὁ Ἀλκίνοος π. χ. θυσιάζει στὸν Ποσειδῶνα, γιὰ νὰ τὸν ἐξιλεώσῃ. Στὸν πόλεμο εἶχε ἀπεριόριστη ἐξουσίᾳ στὴ ζωὴ τῶν ἄλλων. Δικαίωμα τοῦ βασιλεῖ ἦταν νὰ παίρνῃ τὸ καλύτερο μέρος ἀπὸ τὰ λάφυρα (γέρας), νὰ ἔχῃ τὴν πρωτοκαθεδρία στὴ ἀγορὰ καὶ νὰ παίρνῃ ἀκόμα ἐνὰ μέρος γῆ καρποφόρο, ποὺ λεγόταν «τέμενος».

Ὁ λαὸς ἀγχοῦσε καὶ τιμοῦσε τὸ βασιλεῖα του σὰ θεό. Παράδειγμα ὁ Ἀλκίνοος, ποὺ στὴν ἐξουσίᾳ του ὄλος ὁ λαὸς ζοῦσε εὐτυχισμένα. Οἱ ἀκόλουθοι στίχοι τοῦ Ὀμήρου μᾶς δείχνουν τὴν εὐτυχία τοῦ λαοῦ, ὅταν ὁ βασιλεὺς εἶναι κκλός :

« . . ὁμίαν φήμην ἄπταιστος λαμβάνει βασιλέας,
 ἂν κυβερνᾷ θεόροδα λαὸν πολὺν καὶ ἀνδρείον,
 εἰς ὅλα δίκαιος· καὶ ἡ γῆ σιτοφορεῖ, τὰ δένδρα
 γέμουσι καρπύς, τὰ πρόβατα καλογεννοῦν, καὶ πλήθος
 ψάρια γεννᾷ τὸ πέλαγος, ἀπ' τὴν χαριτωμένην
 τὴν βασιλείᾳ, κ' εὐτυχοῦν τὰ πλήθη στὴν σικιά του».

Ἡ ἡρωϊκὴ ἔμως βασιλεία δὲν εἶναι κατὰ τὴν Ὀμηρικὴ ἐποχὴ στὴν ἀκμὴ της. Ὁ βασιλεὺς, ὅταν ὑπῆρχε εἰρήνη, δὲν εἶχε ἀπεριόριστη ἐξουσία, ἀλλὰ συνεργαζόταν συχνὰ μὲ τοὺς «βουλευφόρους γέροντες», ποὺ ἐκλέγονταν ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς. Ὁ βασιλεὺς τῶν Φαιάκων Ἀλκίνοος κκελεῖ κάθε μέρα τοὺς δώδεκα γέροντες στὸ παλάτι του ἢ καλεῖται ἀπ' αὐτοὺς στὴν ἀγορὰ καὶ σκέπτεται μαζί τους γιὰ τίς κοινὲς ὑποθέσεις. Οἱ γέροντες, ποὺ ὀνομάζονται ἀπ' τοὺς Φαιάκες κκ' αὐτοὶ βασιλεῖς, βοηθοῦσαν ἰδίως τὸ βασιλεῖ στὰ δικαστικά του καθήκοντα. Ὡστε βρισκόμαστε σὲ ἐποχὴ ποὺ οἱ εὐγενεῖς περιώρισαν τὴ βασιλικὴ ἐξουσία καὶ πῆραν αὐτοὶ ἀρκετὴ δύναμι.

Καὶ ὁ λαὸς ὁμοῦ εἶχε κάπως μέρος στὴ διοίκησι τῶν κοινῶν. Ὅταν π. χ. ἐπρόκειτο γιὰ εἰρήνη, γιὰ πόλεμο, ἢ νὰ σταλθοῦν κανένα ξένο στὴν πατρίδα του, ὁ βασιλεὺς προσκαλοῦσε τοὺς γέροντες στὸ παλάτι του, γιὰ νὰ σκεφθοῦν πρῶτοι αὐτοὶ, καὶ ἔπειτα διάταζαν τοὺς κῆρυκες νὰ καλέσουν στὴν ἀγορὰ τὸ λαὸ, γιὰ νὰ ἀνακοινώσουν τὴν ἀπόφασί τους. Ὅταν μαζεῦόταν ὄλος ὁ λαὸς, ἐρχόταν ὁ

βασιλεὺς, καθόταν στὴν ἔδρα καὶ γύρα του εἰ γέροντες, καὶ ὁ κῆρυκας κρατοῦσε τὸ σκῆπτρο καὶ τὸ ἔδινε σὲ ὅποιον ἤθελε νὰ μιλήσῃ. Ζητοῦσε λοιπὸν τὸ σκῆπτρο ὁ βασιλεὺς καὶ ἔλεγε τὸ σκοπὸ τῆς ἀγορᾶς ποὺ προστάτης ἦταν ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Θέμις. Ὁ λαὸς δὲ ἔχει μόνον μὲ βοῆ ἀπέριπτε ἢ ἐνέκρινε τὴν πρότασί του, ἀλλὰ μπορούσε ὅποιος ἤθελε νὰ εἰπῇ τὴ γνώμη του, ἂν τοῦ δινόταν τὸ σκῆπτρο ἀπὸ τὸν κῆρυκα.

Στὴν Ὀδύσεια ἀναφέρονται δύο σύνοδοι· μετὰ τῶν Ἰθακησίων, ποὺ τὴν ἐκάλεσε ὁ Τηλέμαχος γιὰ νὰ ζητήσῃ τὴ βοήθεια τοῦ λαοῦ ἐναντίον τῶν μνηστήρων ποὺ εἶχαν λάβῃ δύναμι, γιὰτι ἔλειπε ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Τηλέμαχος δὲν μπορούσε νὰ τοὺς διώκῃ. Στὴν Ἰθάκῃ δὲ θὰ μεταβαλλόταν τὸ πολίτευμα ἀπὸ βασιλεία σὲ ἀριστοκρατία, ἂν δὲν ἐρχόταν ὁ Ὀδυσσεὺς νὰ σκοτώσῃ τοὺς μνηστές καὶ νὰ γίνῃ πάλιν αὐτὸς βασιλεὺς. Καὶ μία τῶν Φαιάκων ποὺ τὴν ἐκάλεσε ὁ Ἀλκίνοος, γιὰ τὰ στείλουν τὸν Ὀδυσσεὺ στὴν πατρίδα του.

Ἡ ἡρωϊκὴ βασιλεία θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Ὀμηρὸ ὡς πολίτευμα προοδευτικὸ, ἐνῶ οἱ Κύκλωπες κατακρίνονται, ἐπειδὴ «βουλῶν δὲν ἔχουν ἀγοραῖς καὶ νόμους δὲν γνωρίζουν· ἀλλὰ ταῖς ἀκραῖς κατοικεῖν βουνῶν ὑψηλοτάτων εἰς βαθεῖα σπήλαια καὶ καθεὶς στὴ σύντροφον, στὰ τέκνα εἶναι κριτής, οὐδὲ ποτὲ προσέχει πρὸς τὸν ἄλλον».

Ἄρτεμις Π.

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΥΣ ΠΙΝΑΚΕΣ
 ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ Α. Δ. Π.

Α'. Τὸ σύμπαν

Ὀὐρανός : Στύλοι χωρίζουν οὐρανὸ καὶ γῆ, Α. 52.54—πολύχαλκος, Γ. 2—ἀστροφόρος οὐρανός, Ι. 527—Οἱ ἀθάνατοι κατοικοῦν τοὺς θόλους τῶν οὐρανῶν, Γ. 479—Ὁ κάταστρος αἰθέρας, Μ. 380.

Ἡὼς Ροδοδάκτυλη Ἡὼ, κόρη τοῦ Ὀρθρου, Β. 1—φωτεινὴ Ἡὼ, Δ. 188—καλόθρονη Ἡὼ, Ζ. 48—Χρυσόθρονη, Υ. 91—Ἡ νῆσος Αἰαία κατοικία τῆς ὀρθρογέννητης Ἡὼς, Μ. 4.5—Γυναίκα τοῦ Τιθωνοῦ ἀφίνει κάθε πρωὶ τὸ σῆπι του γιὰ νὰ φέρῃ τὸ φῶς στοὺς θνητοὺς καὶ τοὺς ἀθανάτους, Ε. 1—Ἡ Ἡὼ ζέβει στὸ ἕρμα της τὰ γοργὰ πουλάκια Φαέθοντα καὶ Λάμπρον, Ψ. 245.

Ἡλιος : Ὑπερίωνας, Α. 8—φωτιστής, Κ. 191 καὶ κοσμοφωτιστής, Κ. 188—ἀπνοβόλος, Λ. 16—ἀνατέλλει ἀπὸ τοὺς Αἰθίοπες καὶ δέει στοὺς Αἰθίοπες, Α. 21.24—ἀνατέλλει ἀπ' τὸν βαθὺν Ὠκεανὸ, Γ. 494—Ἀναβαίνει

ἀπὸ τὴν ὡραιότατη λίμνη στὸν οὐρανὸ νὰ λάμψη στοὺς θεοὺς κλπ. Γ. 13 — γέρνει δταν τὰ βῶδια λυθῶνται, Ι. 58 — ἅμα βασιλεύει ἰσικάζουν ὅλοι οἱ δρόμοι, Γ. 497.

Ἡμέρα καὶ Νύκτα : Τὸ φῶς βυθίζει κάτω στοὺς σκότος, Γ. 335 — ἢ ἀφῆρατη νύκτα, Δ. 429 — ἐρχεται ἅμα βυθίζει ὁ ἥλιος, Κ. 185 — χύνεται ἀπὸ τὸν αἰθέρα, Ε. 294 — Στὴ Δαιτυργονία ἔχουν ἔγγυς τοὺς δρόμους τὸν ἢ νύκτα καὶ ἡ μέρα, Κ. 86.

Ἄστρα : Πούλια, Βούτης πού ἀργεὶ νὰ βασιλέψη, Ἄρκτος πού γυρίζει πάντα στὸν οὐρανὸ καὶ δὲν γνωρίζει τὸ λούσμα τοῦ Ὠκεανοῦ, Ε. 271, 375 — Τὰ ἄστρα κλίνουν στὸ τρίτο μέρος τῆς νυκτός, Μ. 312 — Τὸ δόδολαμπρο ἄστέρη πού ἐρχεται ἐκεῖνο πρῶτο τῆς Ἡώς τὸ φῶς νὰ προμηνύσῃ, Ν. 93.

Σελήνη : μ' ἐφιλοξέουσε ὀλόκληρο φεγγάρι, Κ. 14.

Γῆ : τὴ χωρίζουν ἀπὸ τὸν οὐρανὸ στύλοι, Α. 52 — σιτοδάρα, Γ. 3 — πολυθρέπτα, Τ. 408.

Ὀλυμπος : ἐκεῖ τ' ἀνάκτορα τοῦ Διός, Α. 74 — Ἡ ἄσειστη καὶ γαλήνια ἔδρα τῶν ἀθανάτων, Ζ. 42 κ. π.

Θάλασσα : πολυκυματοῦσα, Δ. 354 — πλατύπορη, Δ. 432 — θεία, 577 — ἄπατη, Ε. 52 — φριχτὸ χάσμα θαλάσσης, Ε. 175 — τῆς θάλασσας τὸ μέγα στόμα, θ. 561, ἰχθυόφορα θάλασσα, Ι. 83 — ἀπειρος κυματισμένος πόντος, Δ. 510 — διάπλατα νῆα θαλάσσης Γ. 142 — τὰ πλοῖα τρέχουν στοὺς ἰχθυοφόρους δρόμους, Γ. 176 — τὰ σκοτεινὰ πέλαγα, Γ. 286 — λευκὸ κύμα, Δ. 405 — ἀλμυρὰ κύματα, Ε. 100 — ὁ Φόρκυνας κύριος τῆς ἀγρίας τῆς θάλασσας, Α. 72 — Θαλασσιῆ θεῆ ἢ Ἀμφιτρίτη ὁ ἀμέτρητος βυθός τῆς Ἀμφιτρίτης, Γ. 91 — Θαλασσιῆ νύμφη ἢ Λευκοθέα, Ε. 334 — ὁ Ζέρφυρος σηκώνει στὴ θάλασσα μαῦρον ἀνατρίχιασμα, Δ. 408 — Ποσειδῶν, τρικυμία, Ε. 290 — 6 καὶ 402—3.

Ὠκεανός : ποταμὸς βαθύς (Α. 640) πού κυλάει σιγανὰ (Τ. 435), στὴν ἀκρῆ τοῦ κόσμου (Α. 13)· σ' αὐτὸν δύνουν τ' ἀστέριά (Ε. 275), καὶ ἀπὸ τὸν Ὠκεανὸ ἀνατέλλει ὁ ἥλιος (Τ. 435) περιτριγυρίζει τὴ γῆ (ὀπισθόδρομος Ὠκεανός (Υ. 65)).

Ἄδης : πέρα ἀπὸ τὸν Ὠκεανὸ τοποθεσία : Κ. 508-516 — Δυσκολίες ταξείδιου, Α. 156 κ. π. — ἀφεγγε σκοτάδι, Α. 154 — ἀσφοδελὸ λιβάδι, Α. 539 — Οἱ μαῦρες πόλεις τοῦ Ἄδη Ε. 156 — ἄτερπνος κόσμος, Α. 94 οἱ νεκροὶ στὸν Ἄδη, Α.

Β. Γνωστὲς χῶρες

Πελοπόννησος : Ἄργος : Ἀχαϊκὸ Ἄργος, Γ. 251, ἀλογοβόσκητο. Δ. 562 — χρυσὴ Μυκῆνη — Λακεδαίμονα μέσα στὰ σχισμένα ὄρη. πλατεῖα πεδιάδα εὐφορη : Δ. 1.602, πλατύχωρη Λακεδαίμονα : Ο. 1 — Σπάρτη, Α. 214 — Τὸ ὄρος τοῦ Μαλέα γτάνει ὡς τὴ θάλασσα (Γ. 287 καὶ Γ. 80), ὁ ὑψηλότερος Ταῦρους καὶ Ἐρήμενθος, Ζ. 103 — Φηραί, Γ. 483, σιτοφόρα πεδιάδα τῶν Φηρῶν, Γ. 496 — Πέλιος, ἡ λαμπρῆ, ἡ πόλις τοῦ Νηλέα, Γ. 4, ἡ ὑψηλῆ, Γ. 485, ἀμμόδης, Α. 214 ἄγρια, Α. 307, ἀρυσθρέπτα Πύλος, 0,426 — Παράλιες πόλεις οἱ Κροννοὶ καὶ ἡ ἐνδοξη Χαλκίδα (τίς προσπέρασαν μὲ τὸ καρὰβι 0,295). Ἡλιδα, ἡ θεία, ὅπου δεσπάζουν οἱ Ἐπειοί.

Στερεά : ἡ πλατύδρομη πόλις τῆς Ἀθήνας ἐκεῖ ὁ ναὸς τοῦ Ἐρεχθέως, Η. 79,81, Μαραθῶν, Σούνιο, ἅγιο ἀκρωτήρι, Γ. 278 — Παργασός, τὸ ὑψη-

λὸν καὶ δασώδες ὄρος τοῦ Παργασοῦ, Τ. 393,431 — Ναυτικοὶ Τάφιοι (ἐκβόλῃς Ἀχελώου);, Α. 181.

Θεσσαλία : ἡ λαμπρῆ πόλις τῶν Μυρμηδόνων, Δ. 9 — Φθία, Μυρμηδόνες, βασιλεὺς Πηλέας, Α. 474 — Φεραί, Δ. 797 — δασώδες Πήλιον, Ὄσσα, Α. 315. Ὀλυμπος Ε. 50.

Ἠπειρος-Μακεδονία : Θεσπρωτοί, βασιλ. Φεΐδωνας, Ι.291 — Λαδώνη ὅπου ἡ μαντικὴ δρυὶς τοῦ Διός, Ε. 327 — Ἐφήρη, Α. 259, καρποφόρα : Β. 329 — Ὀλυμπος, Πιερία, Ε. 50.

Θράκη : ἡ ἀκρῆ τῶν Κικόνων, ὅπου ἡ πόλις Ἰουμαρος, Ι. 39,165, ἰερὴ πόλις τῶν Κικόνων, Μάρωνας ἱερέας τοῦ Ἀπόλλωνα, προστάτη τῆς Ἰσμάρου, Ι. 194 κ. π.

Ἀσία : Τροία, εὐρύχωρη, Α. 61, ἰερὴ Τρωάδα, Α. 2, Κακοίλιον, Τ. 260, εὐκίπων Ἴλιον, Ε. 71, ὑψηλὸ τείχος τῆς Τροίας, Ε. 473 — ἀντίκρου στὴ Χίο τὸ βουνὸ Μίμαντας, ὁ ἀνεμισμένος, Γ. 172.

Φωκίη, Δ. 83, πολυχάλκη Σιδῶν, 0,425, καλόκτιστη Σιδονία, Ν. 285.

Αἰθιοπία : Α. 22, οἱ Αἰθίοπες κατοικοῦν στὴν ἀνατολὴ καὶ στὴ δύση στὸ τέλος τῶν ἀνθρώπων.

Ἀφρική : Αἴγυπτος, Θῆβαι, Δ. 125 κ. ἄ., τὸ ποτάμι τοῦ Αἴγυπτου διοικατέβατο, Δ. 531. Λιβύη, εὐφορία τῆς χώρας, Α. 84 κ. π.

Νησιὰ Μεσογείου : Κύπρος Δ. 83, πόλις Τέμηση, Α. 184. Κρήτη, Γ. 281, ὄρηα, κάρημη, περιβρεκτη, Τ. 173 κ. π. — ποταμὸς Ἰάρδανος, πόλις Φαιστός, Γόργυς, Κνωσσός, βασιλεὺς Μίνως, 90 πόλεις. Κάτοικοι κλπ. Τ. 173-9. Φάρος, νησί ἐμπρὸς στὸν Αἴγυπτο ποταμὸ, Δ. 355.

Νησιὰ Αἰγαίου : Εὐβοία, Γεραϊστός, Α. 177, Η. 311 — Ἄθλος, ὅπου βωμὸς τοῦ Ἀπόλλωνα, Ζ. 162 — Χίος, πετρωτὴ, Γ. 170 — Ψαρία (Ψαρὰ), Γ. 171 — Δέσφος, Γ. 169.

Νησιὰ Ἰονίου : Ἰθάκη, περιβρεκτη (Α. 386), φωτεινὴ (Β. 166), τόπος αἰγυδοβόσκητος κλπ. (Δ. 60) κ. π. Ν. 242 κ. π.) ἡλιακὴ καὶ πετρωδῆς (Ι. 21 — 27) — Θέσις Ἰθάκης ὡς πρὸς τ' ἄλλα νησιά (1,21 κ. π.) — Ἐξω ἀπὸ τὴν πόλι ἐκάωθεν τοῦ δασεροῦ Νηϊου· τὸ λιμάνι Ρεῖθρον, Α. 185 — τὸ κινήσειφυλλον ὄρος Νῆριτο (Ι. 21 - 27) καταλήγει στὸ λιμάνι τοῦ Φόρκυνα (Ν. 97 — 111), ἐκεῖ ἡ σπηλιὰ τῶν νυμφῶν. — Ἀπὸ τὸ λιμάνι ἄγριο μονοπάτι φέρνει στὴν καλύβα τοῦ Εὐμαίου (Ε. 1-2), καὶ ἀπὸ καὶ πρὸς τὴν πόλι πετρωτὸς δρόμος· σιμὰ στὴν πόλι βρύση καὶ δάσος, Ρ. 204-210. Δουλιχίον : κάρημιο, Ε. 333, Α. 246, Δ. 24 — Ἄσειρις, νησιὰ μεταξὺ στὴν Ἰθάκη καὶ τὴν τραχεῖα Σάμη, μὲ δύο ἀκίνδυνα λιμάνια, Δ. 844 — Ζάκυνθος, σὺδενδρὸς, Α. 246, πολυδενδρωμένη 1,24.

Γ. Μυθικὸς κόσμος

Ἡ γῆ τῶν Λατοφάγων : τρώγουν ἄνθη, λωτὸς κλπ. Ι. 83 κ. ἄ.

Ἡ γῆ τῶν Κυκλάπων : ἄγρια, ἀκαλλιέργητη μὰ εὐφορώτατη Ι. 105 κ. ἄ. ἀπέναντι ἀπὸ τὴ χώρα τῶν ἐρημόνησο, 116 κ. ἄ.

Ἡ νῆσος Αἰολία : πλοῖτὸ νησί μὲ χάλκινο τείχος· κατοικία τοῦ Αἰόλου, Κ. 1 κ. ἄ.

Ἡ νῆσος Αἰαία : ὀρεινὴ, εὐρύχωρη καὶ δασωμένη· κατοικία τῆς Κίρκης· κατοικία τῆς Ἡώς· στὴν Αἰαία πρωτολάμπει ὁ ἥλιος, Μ. 2 κ. π.

Ἡ νῆσος τῶν Σειρήνων : λιβάδια, Μ. 44. 165 κ. π.

Πλαγκταίς πέτραις : άνοιγοκλείνουσ' μονάχα ή Ἄργω τίς πέρασε. Μ. 59 κ. π.

Σκύλλα : Ἀπότομος, ψηλότατος, γλυστερός βράχος· στή μέση σκοτεινὸ ἄντρο ὅπου μένει ή Σκύλλα. Μ. 73 κ. π. 245 κ. π.

Χάρυβδις : ή θεία· κάθεται στὸν ἀπέναντι χαμηλότερο βράχο· Μ. 101 κ. π. 236 κ. π.

Ἡ νῆσος Ὀγγυία : στή μέση τῆς θαλάσσης, περιβρακτῆ· Α. 50. Ἐκεῖ σὲ ἄντρο μένει ή Καλυψώ, κόρη τοῦ Ἀτλαντα· περιγραφή σπηλιάς Ε. 55 κ. ἄ.

Ἡ νῆσος Σχερία : Φαίαικες, Ἀλκίνοος βασιλιάς, μακριά ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους· πόλις περικτειχισμένη· Ζ. 3 - 15, ἀπότομη παραλία χωρὶς λιμάνι, Ε. 411 κ. ἄ. προσιτή ή ἐκβολή τοῦ ποταμοῦ, 441 κ. ἄ. δάσος ἐλιῶν και ἀγριελιῶν στήν παραλία, 475 — στή ποτάμι πλυσταριά, Ζ. 85 κ. π. Ἡ πόλις τῶν Φαίαικων μετὰ δύο λιμάνια κλπ. λευκάνας τῆς Ἀθηνῶν· Ζ. 262 κ. ἄ.

Ἄδης : κτ. τὸ σύμπαν.

Στή μελέτη αὐτή με βοήθησαν τ' ἀκόλουθα βιβλία. 1) *Sitzler Ein ästhetischer Kommentar zu Homers Odyssee*· ἐκδ. β', 1906.

2) *Carl Rothe Die Olysee als Dichtung*, 1914.

3) v. *Willamowitz-Möllendorf, Homerische Untersuchungen*.

— *Reden und Vorträge* 1914.

Β. ΑΡΘΡΑ

Α. ΦΟΥΤΡΙΔΗ

ΤΟ ΦΑΝΕΡΩΜΑ ΤΟΥ ΗΣΙΟΔΟΥ ΣΤΟΝ «ΑΣΚΡΑΙΟ» ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ*

Ὁ Ἀσκραίος τοῦ Κωστή Παλαμά εἶναι τὸ πρῶτο μέρος ἀπὸ τὰ «Μεγάλα δράματα», καὶ πρωτοφάνηκε μέσα στήν Ἀσάλειτη ζωὴ στὰ 1904. Τὸ ποίημα αὐτὸ ποὺ ἀπλώνεται σὲ 656 στίχους, εἶναι πολὺ ἐκφραστικὸ γιὰ τὴ σκέψη καὶ τὴν τέχνη τοῦ Παλαμά, ἀληθινὰ μεγαλόπρεπο προκείμενον στὸ μέγαλο τοῦ ἀριστοῦργημα, τὸ «Δωδεκάλογο τοῦ γύφτου».

Μέσα στὸ ποίημα αὐτὸ μιλεῖ ὁ ἀσκραίος Ἡσίοδος, ποὺ γυρίζοντας «ἀπὸ τ' ἀγύριστο ταξίδι, ἀπὸ τοὺς τόπους — ποὺ ὄλο τὸ ἔμπα ξέρουνε καὶ ποὺ ποτὲ τὸ ἔβγα», ἀνταμώνει τὸν ποιητὴ τῆς νέας Ἑλλάδας στὸ φῶς τοῦ ἀπάνω κόσμου. Τότε φέρνει πάλι στὰ χεῖλη του τὸ «παλιὸ τραγούδι τῆς ζωῆς» ποὺ θὰ τοῦ γίνῃ ὁδηγὸς του ἐδῶ, καὶ φανερώνεται ἀρχίζοντας μετὰ τὴ σύγκριση του πρὸς τὸν Ὅμηρον καὶ τίς διαφορὰς ποὺ τοὺς χωρίζουν.

Τυφλὸς τοῦ Ὀλύμπου ραψωδὸς ὁ θεῖος Μελησιγένης
θνητοὺς ἀτάραχα, ἥρωες, θεοὺς ἕμολογᾷ.
Ἀπὸ μιὰ βρῦση ἀνήσυχη, τραγούδι μου ἐσύ, βγαίνεις,
κι ἡ λάβα πάντοτε εἰς' ἐσὺ κι ἡ φουκοθαλασσιά.
Ἄκου, ὁ Ἀσκραίος εἰμ' ἐγὼ, δὲν εἰμ' ἐγὼ τεχνίτης
τῶν ἡσυχῶν χρυσόνειρων, τῶν ἰλαρῶν σκοπῶν,
τῆς μάθηρ γῆς ποὺ τὴν πατῶ μετὰ σέρνει ἐμὲ ὁ μαγνήτης,
ὁ νοῦς μου πάει μετὰ τὰ φτερά τῶν ἀναστενασμένων.
Ραχοῦλες, εἶμαι ὁ πιστικὸς τῆς ἡμερῆς ἀρνάδας,
ὀργῶνα, σπέρνω, ἰδροκοπῶ, τοῦ κάμπου δουλευτής,
καὶ λυῶμαι τὸ τραγούδι μου στῆς δροσοπρασινάδας
τὰ δάκρυα καὶ στὰ δάκρυα τῆς δύσκολης ζωῆς.

* Διαβάστηκε ἀγγλικῶς στήν ἐντέκατη ἐτήσια συνέλευση τῆς Κλασσικῆς ἐταιρείας τῆς νέας Ἀγγλίας στὰ 1916. Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *The Classical Journal* τόμ. 12 (1906) ἀρ. 3, μετὰ τὸν τίτλο *Hesiodic reminiscences in the «Ascræan» of Costes Palamas*.

Ξομάχο εἶσαι, τραγοῦδι μου, τ' ἀλέτρ' εἶν' ἡ χαρά μου,
τὰ κόματά τους ταίριασαν τὰ στάχυα καὶ οἱ σιθμοί,
ρηγάδων ξεφαντώματα δὲν ξέρουν τ' ὄνομά μου,
τὸ ξέρ' ἡ μοναξιά, τὸ φῶς καὶ ἡ νύχτα, καὶ ἡ ψυχὴ.

Παρακάτω παίρνει ἀπὸ τὰ *Ἔργα καὶ ἡμέραι** τοῦ Ἡσίοδου ἓνα μέρος καὶ μᾶς ξαναδίνει τὴν ἔννοιαν μὲ λόγια δικὰ του καὶ μὲ κάποιον βαθύτερον λυρισμό· εἶναι τὸ μέρος ποὺ μιλεῖ ὁ Ἡσίοδος γιὰ τὴν καταγωγὴ του:

Στὸ χῶμα τὸ πρωτόγονο τῆς γῆμινιας τὰ τσακάλια
μὲς στῶν πατέρων μου οὐδριαζαν τὶς ἀχαρὲς ζωές,
σιληρά ἦταν τ' ἀπαλόπνοια αἰολικὰ ἀκρογιαλῖα,
ναῦτες κύματα μᾶς σπρώζανε πρὸς θάλασσες πλατιές.
Ναῦτες κύματα μᾶς εἴχανε σ' ἀγνώριστα λιμάνια,
λαλοῦσε ὁ ζῆλικας, ἀνθοῦσεν ἡ ἀγριαγκαθιά,
καὶ ἦρθες νὰ βοῆς ἀνάπαση, τρικυμισμένη ὄρφανια,
σὲ καλοκαίρια ἀγέλαστα καὶ σ' ἀγρία χειμῶνιά.
Ἄσκρα, στή ρίζα τοῦ ἱεροῦ βουνοῦ μαυρολογούσες,
πῆρ' ἀπὸ σένα τὴν τραχιά καὶ ἀστόλιστη φωνή.
Ἐμὲ δὲ μὲ βυζάξανε στὸν Ἐλικῶνα, οἱ Μοῦσες,
ἐμὲ μὲ πικρανάθρυσαν οἱ φτώχιες καὶ οἱ καμηιοί.

Ἀκολουθεῖ ἓνα μέρος περμένο ἀπὸ τοὺς πρώτους στίχους τῆς *Θεογονίας*. Στὸ ἀρχαῖο ποίημα οἱ Μοῦσες φανερώνονται μπροστὰ στὸν τραγουδιστὴ βοσκὸ τῆ νύχτα, ἐννύχια**. Στὸν Ἄσκρα τὸ θεῖκό αὐτὸ φανέρωμα γίνεται μὲ τὸ φῶς τῆς μέρας, σὲ στιγμὴ ὅμως ποὺ κάτω σὰ νυχτερινὸ θάμπος εἶναι χυμένο στὴν ἐλόγυρα ἐρημιὰ καὶ βαθιὰ στὸ λογισμό του:

Ὅμως μιὰ μέρα ποὺ ὄνειρα βοσκολογούσα μαῦθα
στὸ ἔρμολογὰρι τὸ κρυφὸ, καὶ ἔβροσκα τ' ἄσκρα ἀρνιά,
νὰ! τρῖσβαθης καὶ ἀπίστευτης πλάσης μπροστὰ μου ἀνάβρα,
οἱ ἐλικανόζωες ἀδερφές, οἱ θεάινες, καὶ οἱ ἐννιά.

* Στ. 683—40:

ὄσπερ ἐμὸς τε πατήρ καὶ σὸς, μέγα νήπιε Πέρση,
πλωίξεσ' ἐν νηυσὶ βίου κεκορημένοι ἐσθλοῦ
ὅς ποτε καὶ τῆδ' ἦλθε πολὺν διὰ πόνοιον ἀνύσσοις,
Κύμην αἰολίδα προλιπών, ἐν νηὶ μελαίνῃ
οὐκ ἄφηνος φεύγων οὐδὲ πλοῦτόν τε καὶ ἄλβον,
ἀλλὰ κακὴν κενήν, τὴν Ζεὺς ἀνδρῶσσι δίδωσι·
νάσσατο δ' ἄγχ' Ἐλικῶνος διζυρῆ ἐνὶ κόμῃ,
Ἄσκρα, χεῖμα κακῆ, θέρει ἀργαλέῃ, οὐδὲ ποτ' ἐσθλῆ.

** Θεογονία, 5. 10.

Στὴ Θεογονία οἱ Μοῦσες κατοικοῦνε στὸν Ἐλικῶνα, στὸ ἱερὸ καὶ μεγάλο βουνό, καὶ καὶ γύρω ἀπὸ τὶς ἀγέρτινες πηγὲς χορεύουν μὲ ἀνάλαφρο πόδι... καὶ λούζουν τὸ ἀπαλό τους κορμὶ μέσα στὶς βρύσες, στὸν Τερμησοῦ καὶ στὴν Ἰπποκρήνη καὶ στὸν ἱερὸ τὸν Ὀλμειό.* Ἀπὸ τὶς πηγὲς αὐτὲς ἀνάδρυσαν γιὰ πρώτη φορὰ καὶ τοῦ νεώτερου ποιητῆ τὸ μεγάλο ὄραμα. Τὸ φῶς καὶ τὸ νερὸ εἶναι τὰ δύο στοιχεῖα ποὺ μᾶς φανερώνει μ' ἀγάπη στὸ τραγοῦδι του· καὶ ἡ τάση του αὐτὴ θὰ φανῆ φυσικὴ σ' ὅλους ἐκείνους ποὺ γνώρισαν ἀπὸ κοντὰ τοὺς φωτοχυμένους καὶ θαλασσοφιλητοὺς τόπους τῆς Ἑλλάδας:

Κι ἦτανε γύρω ὅλο νερὰ, ποτάμια, καταρράχτες,
λίμνες, βρυσούλες, ρηματιές, πηγές, νεροσύρμες,
κελαηδιστάδες ἤσχοι καὶ βροντερόηχοι κρύχτες,
ὑπνοὶ νερῶν ἀξυπνητοὶ καὶ δρόμοι καὶ φοινές.
Νερά ἦταν ξεφαντώματα, νερά ἦταν κινήγυρια,
καὶ ἀπὸ νερόχαρα γλωρὰ κρυφῶνες καὶ σκεπές,
καὶ γέγραμα σ' ἀμάλαγα κρονοσταλλοπαραθύρια,
καὶ ἀνοίγματα σὲ τρῖσβαθες πρωτόβλεφτες θωριές.
Νεράιδες! καὶ κορμὶ καὶ νοῦ τοὺς τάκαμαν τὰ κρῖνα
καθάγια ἠλιόλαμπρα νερά, καὶ ἓνα ἦτανε μ' αὐτὰ,
καὶ τὰ νερὰ πολύφωνη χυμένη συνοδεία
τῶν ἤχων ποὺ ἀναβούζανε τὰ στόματα τὰ ἐννιά.

Καὶ κράτησ' ἀπ' τὰ χέρια τους τὴ δάφνην τὴ βέργα,
καὶ ἔφαγ' ἀπὸ τὰ χέρια τους τὸ δάφνηνο καρπὸ,
καὶ γνώρισα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν τὰ ἔργα,
καὶ εἶδα σὰν τῶρα καὶ σὰ χτες τὸν αὔριο τὸν καιρὸ.
Κι εἶμαι ἀπὸ τότε ὁ ποιητῆς, ὁ μαντευτῆς καὶ ὁ μάγος,
καὶ τρεμολάμπει ἡ λύρα μου, ἀτίναχτη ἀστρατή,
καὶ ὁ πεζοδρόμος ποὺ τραβάει μπροστὰ, καὶ ὁ δαφνοφάγος,
μὲ πείνα πικρὴ μέσα μου ποὺ τρώει καὶ ποὺ δὲ σβεῖ...**

Ἦστερὰ ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ αὐτὴ ἀρχίζει τὸ καθαυτὸ ποίημα.

* Ἰδ. ἔργ. στ. 14.

Μουσοῖον Ἐλικωνιάδων ἀρχόμεθ' αἰεθεῖν,
αἰθ' Ἐλικῶνος ἔχουσιν ὄρος μέγα τε ζάθεόν τε,
καὶ τε περὶ κρήνην ἰοειδέα πόσσ' ἀπαλοῖσιν
ὄρχεσνται καὶ βιομὸν ἐρισθενέος Κρονίωνος·
καὶ τε λοεσσάμενα τέρενα χροῖα Τερμησοῖο,
ἢ Ἰππου Κρήνης, ἢ Ὀλμειοῦ ζαθέιο,
ἀκροτάτῳ Ἐλικῶνι χοροῦς ἐνεποιήσαντο
ἐνθεν ἀπαρνούμεναι, κεκαλυμμένοι ἥξει πολλῆ,
ἐννύχια στεῖχον περικαλλέα ὄσσαν ἰεῖσαι.

** Στ. 102, 127, 143, 156, 174, 202.

Ὁ Ἡσίοδος, πού ξυπνᾷ μέσα του ἡ μνήμη, ἀναμετρᾷ τὴν περασμένη του ζωὴ, ἀρχίζει τὸ μεγάλο του τὸ τραγούδι καὶ μᾶς φέρνει ἐκεῖ σὲ ἓνα φωτεινὸ ἀκρογιάλι, σ' ἓνα ἑλληνικὸ καλοκαίρι μὲ τὴν δλόφλαγγ ζωῆ του.

Νά! ξεμυτίζει τὸ κεφάλι, ροδίζει τὸ σταφύλι,
νοροπορασίτισε ἡ σικιά, κατέπεσε ὁ θρακιάς,
τὸ στάχυ γέρνει πρὸς τὴ γῆ, πρὸς τὸ φιλι ταχεῖλι,
πρὸς τ' οὐρανοῦ τὰ δλόνοιχτα, καπνέ, φιδουλιστράς.
Στὰ φύλλα τῆς βαλανιδιάς ὁ κοῦκος κελαιθάει,
γλυκαναπαύει καὶ ἡ φωνὴ σά νά εἶναι ἡ σιγαλί,
καὶ τίποτε δὲ σώνεται καὶ τίποτε δὲν πάει.
Τὰ πάντα ἀρχὴ ἀπαλώτατη πού λὲς πὼς δὲν περνᾷ... *

Κι ὕστερα θυμᾶται τις πέντε ἀνθρώπινες ἐποχὲς πού εἶχε ζήσει. Ὁ ἀρχαῖος ποιητὴς στὰ Ἔργα καὶ Ἡμέραι** μεταχειρίζεται τὸ μῦθο τῶν πέντε γενῶν μὲ σκοπὸ νά μᾶς δεῖξη τὴν ἀπίσιμὴ ἀντιληψή του γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ, πού ἦταν πῶς εὐτυχισμένη τοὺς πρώτους παλιούς καιροὺς καὶ πού ὕστερα σιγὰ σιγὰ ἔλε και χειροτέρευε, ὅσο πού τὸ κρῖμα κι ἡ θλίψη παραστάθηκαν τοὺς τελευταίους ἀπογόνους, καὶ μάλιστα στὸ-στερνὸ γένος, τὸ πῶς δυστυχισμένο ἀπ' ἄλλα τ' ἄλλα. Μὲ τὴ χάρη καὶ τὴν πραότητα τοῦ παιδιοῦ μιλεῖ γιὰ τὰ διάφορα «γένη», πού ἀπομακρύνονται ὀλοένα περισσότερο ἀπὸ τὴν εἰρήνη καὶ τὴν χαρὰ: τὰ γένη αὐτά, ἔξω ἀπὸ τὸ τελευταῖο, δὲν ἔχουνε καμιὰ σχέση μὲ τὴ δική του ζωὴ. Ζητεῖ ἀπὸ μᾶς νά τὰ κοιτάξουμε ἀντικειμενικά σὰ μιὰ ξένη ἀφήγησι. Στὸν Παλαμᾶ ὁμως δὲ γίνεται

* Στὸ μέρος αὐτὸ θυμίζει δύο στίχους ἀπὸ τὴν Ἡσίοδος τοῦ Ἡρακλέους (Α. 398-99), πού μᾶς λένε πότε ἔγινε ἡ μάχη τοῦ Κύκνου καὶ τοῦ Ἡρακλή:

Τῆμος δὲ κέχρησι περὶ γλώχες τελέθουσι,
τούς τε θέρει σπειροῦσιν, ὄτ' ἄμφακες αἰόλλονται...
τὴν ὄρην μάρναντο...

** Πβ. Θεογ. στ. 22-32.

αἶ νύ ποῦ Ἡσίοδον καλὴν ἐδίδαξαν αὐοῖδην
ἀρνας ποιμαίνοντ' Ἐλικῶνος ὑπο ζαθέοιο.
Τόνδε δὲ με πρώτιστα θεαὶ πρὸς μῦθον ἔειπον, ...
Νοιμένες ἄγραυλοι, ...
ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα,
ἴδμεν δ', εὖτ' ἐθέλωμεν, ἀληθέα μυθήσασθαι.
Ὡς ἔφασαν κοῦραι μεγάλου Διὸς ἀρτίπειαι
καὶ μοι σκῆπτρον ἔδον δάρφνης ἐριθηλέος ὄζον
δρέψασθαι θηητόν: ἐνέανυσαν δὲ μοι αὐδὴν
θεῖην, ὡς κλείομι τὰ τ' ἐσόμενα πρὸ τ' ἔόντα...

τὸ ἴδιο. Ὁ νεώτερος ποιητὴς βρίσκει τὴν ἐνόητα ἔλων αὐτῶν μέσα στὸν ὑποκειμενισμό του. Τὰ πέντε γένη δὲν εἶναι χωρισμένα ἀπὸ τὴν ἴδια μᾶς ζωὴ καὶ δὲ βρίσκονται στὰ πῶς μακριὰ περασμένα, ἀλλὰ μέσα στὴν ἴδια ἐμπειρία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ τουλάχιστον μέσα στὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ. Τὸ «χρῦσεον» καὶ τὸ «ἀργῦρεον» γένος, τὸ «χάλαεον» γένος καθὼς καὶ τὸ «ἀνδρῶν ἠρώων θεῖον γένος», εἶναι πραγματικὰ μέρη τῆς ζωῆς μᾶς καθὼς εἶναι καὶ τὸ δυστυχισμένο «σιδήρεον» γένος.

Ἡ πρώτη ἐποχὴ τῆς ἀνθρωπότητας ἦταν ἡ πῶς εὐτυχισμένη. Μ' ἓνα αἶσθημα πού θυμίζει τὴν «Ὁδὴ τῆς ἀθανασίας καὶ τῶν στεγασμῶν γιὰ τὰ πρῶτα μᾶς χρόνια» τοῦ Οὐδὸρσουορθ, ὁ Ἀσκραῖος μιλεῖ μόνος του μὲ τὴν ψυχὴ του, πού οἱ δρόμοι τῆς εἶναι παντοῦ, «σ' ἔλες τις θάλασσες καὶ σ' ἔλες τις φουρτούνες».*

Κι ἤβρα τὴν πλάση τὴ χρυσή, καὶ στοὺς χρυσόζωους πῆγα,
καὶ τοὺς ἰσόθεους γνώρισα. Παντοῦ εἶν' ἔσένα οἱ δρόμοι,
σ' ἔλες τις θάλασσες, παντοῦ καὶ σ' ἔλες τις φουρτούνες,
ὁ ταξιδεῦτρα μου ψυχὴ. Κι ἤρθε κι ἡ χρυσὴ πλάση
καὶ σόκοψε τὸ δρόμο σου, σὰ γαληνὴ μιὰ λίμνη.
Καὶ τοὺς χρυσόζωους γνώρισα, καὶ στοὺς ἰσόθεους πῆγα.
Κι οἱ ἀθάνατοι χαροῦμένα τοὺς πλάσανε, ὅπως πλάθει
τοὺς ἴδιους τοὺς ἀθάνατους, δνεῖρατ' ἄσπερης πέτρας,
τῆς δνεαμῆς τὸν ἀρασσοῦς, καὶ εἰκόνας τῆς ψυχῆς του,
ἀπὸ τὰ πάθη ἀπειράχτος ὁ δυνατὸς τεχνίτης.
Φυτρῶναν ἦσυχαι, ἀνθίζαν ἦσυχαι, ἦσυχαι γέρναν,
πατέρες βασιλεύαντε καὶ δίκαιοι κυβερνοῦσαν, ...

Καὶ τοὺς ἰσόθεους γνώρισα, καὶ πέρας' ἀπὸ κείνους
σὰν ταξιδάρικου πουλιοῦ τρεμουλιασμένο διάβα
πού κόβει μ' ἓνα μαύρισμα τ' ὀλόχυτο τῆς πλάσης,
τῆς πλάσης τῆς χρυσόπλασης, καὶ πουθενά δὲ βραῖσκει
σκεπὴ τὴ λαβωμένη του φτεροῦγα ν' ἀναπάψη.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἀσημένια πλάση: εἶναι ἡ ἐποχὴ πού ὁ ἀνθρώπος μοιάζει μὲ παιδὶ χωρὶς νά εἶναι, καὶ πού ξυπνᾷ μέσα του τὸ ὑποσυνειδητὸ τοῦ χαλασμοῦ χωρὶς ὁμως νά ξέρη καὶ νά ξαναχτίση. Ἡ ἐποχὴ πού δὲ μᾶς εὐχαριστεῖ τίποτα τριγύρω μᾶς, περασμένο ἢ τωρινό, καὶ πού κοιτάμε τὰ παλιὰ μᾶς κάστρα σὰ συντριμμένους ναοὺς μιᾶς θρησκείας πού ἔχει σβῆσει, χωρὶς ὁμως νά μπορούμε, ὅτε νά θέλουμε, νά γυρίσωμε τὸ νοῦ μᾶς πρὸς τὰ μελλόμενα. Κι ἔτσι μᾶς

* Πβ. Ἔργα καὶ Ἡμέραι, στ. 109-112.

μέ τὰ παλιὰ ἰδανικά χάνεται ὁ παλιὸς εὐτυχημένος καιρὸς, κι ἀπλώ-
νεται γύρω ἢ ἐρημιὰ κι ἢ τύφλα.

Μιά ἀπιστη διάθεση ριζώνει μέσα μας καὶ σκορπίζεται μυστικά
στὸ θαμπὸ φῶς τῆς σκέψης μας, ἀδριστης κι ἀνοδήγητης. Κάτι ποῦ
μοιάζει μὲ τὴ βυρωνικὴ δυσαρέσκεια καὶ τὴ διάσπαση πρὸς ὅλα τὰ
πράγματα.

Ἐμπρός! Καὶ πάω κι ἀπάντησα τὴν ἀσημένια πλάση.
Τὰ χιονισμένα δάση
μὲ λάμποκόπημα σκληρὸ τὰ δέρνει τὸ φεγγάρι,
κι ἀπὸ μαργαριτάρη
στεφάνια πλέκει καὶ τ' ἀχνὰ κεφάλια στεφανώνει,
τὰ ποτισμένα ἀφιόνη,
ποῦ ἀξείκαστο ἓνα θάμπωμα κι ἀξήγητο τὰ δένει
μὲ ζήση ψευτισμένη,
ζήση ποῦ τόσο μόνο ζῆ ὅσο νὰ τὰ κρατᾷ
σ' ἐνοῦ γκρεμοῦ τὸ πλάι.
Καὶ τ' ἀσημένιου ἀντίφεγγου φασικιάνει τὸ σουδάρι
νοῦ καὶ ὅλα, ὡς τὸ χορτάρι,
κι ὅλο ἓνα φῶς ποῦ μάχεται μιά μέρα γιὰ νὰ γένη,
κι ὅλο στὸν ὄρθρο μένει.

Μάταια ἀγωνίζεται ὁ ποιητὴς ν' ἀνυψώσῃ τοὺς συντριμμένους
βωμούς. Ἡ ἀπάντησή ἐρχεται γεμάτη ἀρνηση:

•Κάμε φτεροὶ τὰ πόδια σου καὶ κάμε ὄργια τὴ λεύγα,
κι ἄμε ἀπὸ μᾶς, καὶ φεύγα!
Μήτε βωμό, μήτε ναὸ, μήτε Θεὸ κανένα!
εἴμαστ' ἢ ἄθεη γένη,
μιάς Ἑρινίας θύματα, ἐνοῦ τάρταρου συντρίμμα,
κι ὁ λόγος μας βλαστήμια!
Γενήκαν οἱ τετράφηλες ὀλύμπιες λαμπυράδες
παλάτια σὲ φονιάδες.
Κιᾶν εἶναι ἀπάνου κύριος, πλάστης κιᾶν εἶναι/κάτου,
ποῖς ξέρει τ' ὄνομα του!
Νοοῦμε μὲς στὸ βῆθος μας καὶ μὲς στὴν καταδίχη
βλέπομε, κι ὅλο σκούζουμε: •Θεοὶ δὲν εἶναι οἱ λῆκοι!*

Ἡ ἀνταρτικὴ σκέψη κι ὁ ἀτομισμὸς, ὅταν μεγαλώνουν χωρὶς
ἐμπόδιο, ὀδηγοῦν πρὸς κάθε ἀπάνθρωπη πράξη καὶ κάθε ἀνομία.
Μέσα μας ξυπνᾷ ὁ πόλεμος μὲ τὰ βάρβαρα του ἐνστικτα· κι ἔτσι βρι-
σκόμαστε στὴ χάλκινη πλάση.

Κι ὕστερα φτύρωσα στὴ χαλκόβλαστη τραχιὰ πλάση
νὰ τῶν πολέμων καὶ τῶν ὀλέθρων οἱ λειτουργοὶ!

* Ἡσιόδ. Ἔργα καὶ ἡμέραι, στ. 127-43.

Ρουφᾶν αἱμάτων κρασί σὲ χάλκινο μέγα τάσι
ἢ Βία κι ἢ Ἐχτρα μὲ τὴν Ὀσγή.
Χάλκινη γνώμη, χάλκινα σπῖτια, χάλκινα κάστρα,
χάλκινα ὄπλα, χάλκινα στήθια, καὶ μιάν ὀρη,
ποῦ πάντα ὀρμάει, καὶ πάντα φόνισσα καὶ χαλάστρα
σπρώχνει τὸ χέρι πρὸς τὸ κορμί.*

Ὅμως ἀκόμη καὶ μέσα ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ μίσους καὶ τῆς τα-
ραχῆς, ἀναζητοῦμε τὸ θεῖο καὶ τὸ ἥρωικό. Τὸ μεγαλεῖο τῆς ἐνέρ-
γειας υφάνεται σ' ὅλη του τὴ λάμψη ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν ἀνομία. Ἡ
ἀνάγκη κι ἡ στέρηση ἀναστένουν τοὺς ἥρωες τῶν μεγάλων ἔργων.
Κι ἔτσι περνοῦμε ὕστερα σὲ ἓνα ἄλλο γένος.

Ἐκεῖθε ἀπὸ τοὺς λάκκους τῶν κακῶν,
πέρα κι ἀπὸ τοὺς κήπους τῶν ἀθῶων
τράβα· στῆς ὑπαρξῆς βυθίσου τὸν ὠκεανό,
νὰ ὁ κόσμος τῶν ἡμίθεων καὶ ἡ πλάση τῶν ἡρώων!
Στὴν πόλη ἀγνάντια στὴν ἐφτάπορτη
σάλπισε σάλπισμα τρανὸ!
Σάλπισε σάλπισμα τρανὸ, νὰ τρέξουν οἱ χρυσόπορτες,
κι οἱ ἑπτὰ χρυσόπορτες ν' ἀνοίξουν,
καὶ τὰ τρανόφτερα ὄνειρα καὶ τὰ τεράστια ἔργα
σὲ μεγαλόπρεπη πομπὴ μακρόσυρτη νὰ σμίξουν...**

Ὅμως καὶ μιά τέτοια γενιὰ θὰ διαβῆ κι αὐτὴ γοργά:

Τοῦ κάκου! τὸ τρανὸ τὸ σάλπισμα
τ' ἀντιλαλοῦν περιπαχτὰ μὲς στάβαρα φαράγγια,
καὶ στάνεμόδαρτα πλατώματα,
καὶ στὰ λακκώματα τ' ἀπάγγεια
χοροὶ ξαδιάντροποι Σατύρων.
Ποῦ εἶναι τῶν ἔργων τὰ ὄνειρα, τὰ ἔργα τῶν ὀνείρων;

Κι ἔτσι ἀπὸ τὸν ἥρωισμό τῆς μεγάλης πνοῆς φτάνομε σὲ μιὰ
ἐποχὴ ποῦ ἡ δύναμη ἔχει ξεπέσει σὲ ταπεινὴ κακία καὶ τὸ μεγαλό-
πνοο στὴ δίψα τοῦ ἀκάθαρτου. Βρισκόμαστε τώρα στὴ «σιδερένια
πλάση».

Ἄ νὰ μὴν εἶχα γεννηθῆ, γιὰ νὰ μὴν εἶχα φτάσει
στὴ σιδερένια πλάση!
Μισεῖ ὁ πατέρας τὸ παιδί, καὶ τὸ παιδί γιορτάζει
γιὰ τοῦ πατέρα τὸ χαμό.

* Πβ. ἴδ. μέρ., στ. 143-156, καὶ στ. 150.

Τοῖς δ' ἦν χάλκεα μὲν τεύχεα, χάλκεοι δὲ τε οἴκοι,
χαλκῶ δ' εἰργάζοντο...

** ἴδ. μέρ., στ. 156-174.

ἀναγαλλιάζει κι ὁ ἀδερφός τ' ἀδέρφι νὰ ἀπαράξει,
λίλου μονιά τὸ σπιτικό.

Σκιάχτρο τοῦ ἡλίου ὁ ἀνθρώπος γεννιέται καὶ κλιέται
σὰ σάπια βάλια τῆς ζωῆς,
κι ἡ νύχτα, πού τὴ μόλεψε, κι αὐτὴ τὸν καταριέται,
λάγνος περνάει κι ἀδικητής.

Ὁ ἄντρας φονιάς, ἡ Βία κυρά, κι εἶν' ἡ γυναῖκα σκόλα
γύρω στ' ἀγνώ σου τὸ κορμί
τ' ἄσπρο μαζεύεις φόρεμα, ντροπή, μὲ ἀνατριχίλα,
καὶ φεύγεις φεύγεις, φτερωτή.*

Ὁ ἀρχαῖος ποιητὴς τοῦ "Ἔργα καὶ ἡμέραι καὶ τῆς Θεογο-
νίας παρουσιάζει τὴν Πανδώρα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ πέντε γένῃ τοῦ
ἀνθρώπου, στὸ πρῶτο βιβλίο· θέλει μ' αὐτὸ νὰ εἰκονίσῃ πῶς ἔκαναν
οἱ ἀθάνατοι τὴ ζωὴ μὲς δύσκολη καὶ ἀσήμαντη. Ὁ μῦθος ἐξιστο-
ρεῖται καὶ δῶ ἀντικειμενικά, σὰν κάτι πού εἶχε γίνει τὸν παλιὸ
καιρὸ, ὅταν οἱ δυστύχες λόβθηκαν ἀπὸ τὸ κουτὶ τῆς Πανδώρας καὶ
ἀπλώθηκαν στὸν κόσμον. Ὁ Παλαμάς ὅμως θέλει νὰ παραστήσῃ μὲ
τὴν Πανδώρα τὸ σύμβολο τοῦ πιὸ παθητικοῦ σαρκικοῦ ἔρωτα, καὶ
ἔτσι μᾶς τὴν παρουσιάζει ὕστερα ἀπὸ τὴ «χάλκινη πλάση»:

Καὶ σὰ νὰ πῆγαινε θυσιᾶ νὰ τὸ προσφέρει
κι ἀπὸ καρπούς σὰ νὰ ἦτανε ξεχειλιστό,
τρεμουλιάζε σὰ χέρια τῆς πινέρι.

Καὶ τὸ πανέρι σκεπαστό,

κι ἀπόξω καὶ σὰ πλάγια του ψιλογραμμένα ταιρία,

σὰ νὰ τὴ γέννησε πνοὴ κι ὄχι γραφὴ χειροῦ,
χορεύαν καὶ φιλιούντανε καὶ δίνανε τὰ χέρια

ὅλα τὰ νιάτα τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ Καλοκαιριοῦ.

Καὶ σὰν ἀπὸ τοῦ ῥοδίνου τοῦ κοχυλιοῦ τὰ βάρη,

καὶ στὸ πανέρι ἂν κάρφωνες τὴν ἀκοή,

θὰ γρίκας κάτι μέσα του πού δὲν ἔξαναστάθη,
κάτι σὰν ἰσκέανεια μιὰ βοή.

Κι ἦτανε σ' ἓνα περιβόλι, κάστρο τῆς Αὐγῆς,
σὲ μιὰ ἀπ τὴ μοῖρα χωριστὰ σημαδεμένη ὥρα,
κι ἦταν αὐτὴ ἡ θεόσταλη πληγὴ τῆς γῆς
καὶ τὴνε λέγανε Πανδώρα.

Ἡ φύση ὅλη τοῦ μιλεῖ καὶ τὸν προειδοποιεῖ γιὰ τὴν ἁμορφὴ

* Πβ. ἰδ. μερ. στ. 174-202, καὶ στ. 197.

Καὶ τότε δὴ πρὸς Ὀλυμπόν ἀπὸ χθονὸς εὐρουδείης
λευκοῖσιν φαρέεσσι καλυψαμένω χροῶα καλὸν
ἀθανάτων μετὰ φύλον ἴτον προλιπόντ' ἀνθρώπους,
Αἰδώς καὶ Νέμεσις. . .

καταστροφὴ πού τὸν φοβερίζει: ὅμως σὰν πάντα ἡ προειδοποίησις τῆς
ἀπομένει δίχως ἀποτέλεσμα. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ κρατήσῃ τὴν
ὀρμὴ τοῦ πάθους του καὶ μὲ τυφλὰ μάτια βλέπει στὴν ἀγάπῃ του
ἓνα μαγικὸν κόσμον πού ξεπροβάλλει ἀπὸ τὸ χάος. Δὲν ξέρουμε ἂν
ἡ Πανδώρα εἶναι ζωοδότρα ἢ καταλύτρα ζωῆς, μένει ὅμως πάντα
μιὰ θριαμευτικὴ νικήτρια. Ἡ ἀνθρωπότητα ὅλη ποθεῖ νὰ πέσῃ σὰ
γόνατά της καὶ παραδίνομε τὸ κάθετι σ' αὐτὴ:

Τὸ πάθος τὸ ἀκαπίστρωτο μὲ σέρνει καθυλάρη
στὸ μονοπάτι τὸ στενὸ, στὸ γλιστερό λογιάρι,
κι ἔπεσα καὶ πατήθηκα ἀπὸ κάτου
ἀπὸ τὰ σιδερένια πέταλά του
καὶ τὸ μαχαίρι μ' ἔσφαξε τοῦ ἔρωτα τοῦ γίγα,
κι ἀπὸ τὸν πόθο ἔλιωσα κι ἀπὸ τὸν πόνο πῆγα
καὶ πέθανα καὶ πέρασα στὸν παγωμένο Ἄδη
νὰ πιῶ νερὸ τῆς ἀρνησιᾶς στῆς Ἄρνας τὸ λαγκαδι.

Ἔτσι ἡ ἀγάπῃ γίνεται τὸ μεσουράνημα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς
μας. Ὑστερὰ ἀπ' αὐτὴ πᾶν νὰ χτυπᾶ μέσα στὶς φλέβες μας
τὸ αἷμα, κι ἐρχόμαστε στοὺς Ἡλύσιους κάμπους τοῦ λογισμοῦ καὶ
τῆς μελέτης, ἐκεῖ πού ἡ Περσεφόνη βασιλεύει, «ἡ διπλὴ καὶ ἡ μιὰ,
— βασίλισσα στὸ θάνατο καὶ κόρη στὴ ζωὴ», καὶ πού τώρα στὸν
ἴσκιον τῶν ποδιῶν τῆς ζοῦμε γκληνεμένα κι ἀτάραχα. Ἡ νέα αὐτὴ
βασίλισσα μᾶς βγάζει ἀπ' ὅτι εἶναι σωματικὸ ἢ ἐφήμερο, μᾶς λυ-
τρώνει ἀπὸ κάθε συγκίνηση κι ἀνθρώπινο συμφέρον, γιὰ νὰ μᾶς
δείξῃ τὴ δημιουργία ἀπὸ τὶς ψηλὰς κορυφὰς τῆς σκέψης. Τὰ μυ-
στηρία τῆς ζωῆς καὶ τῆς φύσης ξεσκεπάζονται μπροστὰ μας· κι ὅταν
ὁ λυρισμὸς πού μετουσιώνει τὰ πάντα φανερωθῇ μέσα μας, γεννιέ-
ται τότε ὁ στοχαστικὸς νοῦς κι ὁ ποιητὴς:

Κόσμε, πού σ' εἶδα ὄνειρο στὸν κόσμον τοῦ Ρυθμοῦ!
Ἡ λύρα σὰ λαμπρομιλῆ στὸ φῶς, τὸ μιλῆμά της
ἐπιπνέει τὴν πέτρα, καὶ φυσάει τὴν ἡμερὴ ψυχὴ,
κι ὁ τίγρης κλαίει κι ὁ λύκος πάει καὶ γονατίζει μπροστὰ της.
Κι ὅταν ἡ λύρα σὰ βαθιὰ τῆς νύχτας κελαηδῇ,
σὰ νὰ σηκώῃ φτερωτὴ τοὺς ἴσκιους φωτισσάρα
γιὰ νὰ τοὺς φέρῃ ἀγνότερους πρὸς τὴ ζωὴ ξανά,
κύνου σαλεύει σάλευμα τοῦ Χάρου καὶ τὴ βάρκα,
τῶν Ἐρινύων οἱ ὄχεντρος εἶν' ἄνθια φωνητώα.*

* Οἱ στίχοι αὐτοὶ θυμίζουσι καθὼς φαίνεται, ἓνα μέρος ἀπὸ τὴ Θεογο-
νία, στίχ. 94-103.

Και η λύρα σά λαμπρομίλη στὸν ἥλιο ἢ στὸ σκοτάδι,
γέροντι καημοὶ τ' αἴρινα δαιμόνια πρὸς τὴ γῆ,
κι οἱ Ἄδάνατοι ἀπ τὸν Ὀλύμπου κι οἱ βασιλιάδες τοῦ Ἄδῃ
σιέκουν, ξεγχοῦνται, ἀφτιάξονται σάν ἄνθρωποι κι αὐτοί.*

Ὅταν συντελεστή αὐτό, φιλιώομε μὲ τὴ δημιουργία νέα ἀγάπη τότε, μὲ περισσότερη διάρκεια καὶ ζωτικότητα γεννιέται μέσα μας — μιὰ ἀγάπη πρὸς ὅλα τὰ πράματα, πρὸς ὅ τι ἀκόμα μᾶς ἐβλάφη ἄλλοτε. Τὸ διάλεγμα τῆς Περσεφόνης γιὰ νὰ παραστήσῃ σὲ σύμβολο μέσα στὸ τραγοῦδι τὸ νέον αὐτὸν ἔρωτα, εἶναι μιὰ ἐμπνευσιμένη ἐπινόηση τοῦ νεώτερου ποιητῆ. Ὁ ὕμνος ποῦ ὑψώνει γιὰ τὴν παρθένα θεά, καὶ ποῦ κάνει τις χορδές τις λύρας του ν' ἀντηχήσουν ἀπὸ οὐρανικὴ ἀρμονία, εἶναι γεμάτος δύναμη πινδαρική. Δὲν ἀντιγράφω ἐδῶ τοὺς στίχους γιὰτι δὲ μᾶς δίνει καμιά ἡσιοδικὴ θύμηση.

Ἀνεδιάζοντας τὴν Πανδώρα ὡς τὸ σύμβολο τοῦ σαρκικοῦ ἔρωτα, ὁ Παλαμᾶς ἀφήνει τὸν Ἡσίοδο κι ἀκολουθεῖ τὸ δρόμο τῆς δικῆς του σκέψης, ἀν καὶ ὡς τὸ τέλος τοῦ τραγοῦδιος ἐξακολουθεῖ νὰ μιλή ὁ Ἡσίοδος. Μέσα στ' ἀμάξι τῆς Περσεφόνης, ἀνεβαίνει πάλι στὸν ἀπάνω κόσμο. Ἐδῶ ἀναγνωρίζει τὸν ποιητῆ τῆς νέας Ἑλλάδας, ποῦ ἀπὸ τῆς σπλάγχνα του κι ἀπ τὴν κληρονομία του βγαλμένος, εἶναι λατρευτῆς ὄλων ἐκείνων ποῦ ἀν καὶ μεγάλα περιφρονοῦν οἱ ἄλλοι, καὶ τοῦ παραδίνει τὴ λύρα του μὲ λόγια ποῦ μᾶς θυμίζουν τοὺς στίχους τοῦ Βιργίλιου ἀπὸ τὸ ἔκτο εἰδύλλιο, βλαμένους γιὰ μόνο στὴν ἀρχὴ τοῦ ποιήματος*. Καὶ τελειώνει μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια:

Καὶ τὰ τραγοῦδια μου τάπλά καὶ τὰ λιτά μου λόγια
φωτιά στὰ Τάρταρα ἤβρανε καὶ στὰ Ἥλυσια φῶς.
Κι ἤρθαν καὶ ξανακοῦστε τα, βαθιά, ἐπικά, μεγάλα,
τοῦ κάτω κόσμου τάγγιζαν οἱ κύκλοι οἱ μυστικοί,
λόγος τὸ τραῦλισμα ἔγινε, καὶ νερομένα ἢ στάλα.
Νά καὶ ἡ ψυχὴ μου, πάρ' ἔγινε στὸ νέο κορμί σου ἐσύ!

Εἶναι ἄραγε παρὰ πολὺ νὰ πῆ κανεὶς, πὼς ὑστερα ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Βιργίλιου, ὁ «Ἀσκραῖος» τοῦ Κωστή Παλαμᾶ εἶναι τὸ μεγαλύτερο ποίημα ποῦ πῆρε κνοή ἀπὸ τὸν ταπεινὸ ποιητῆ τῆς Ἄσκρας; Ὁ Ρωμαῖος ποιητῆς ἀκολούθησε πιστὰ τὴν ποίηση τοῦ Ἡσίοδου στὸν ἀγροτικὸ τῆς χαρακτήρα. Ὁ Παλαμᾶς δὲν προσέχει

διόλου αὐτὴ τὴν ὄψη ἐμπνέεται ἀπὸ τοὺς ἡσιοδικούς μύθους καὶ δίνει στὴ δημιουργικὴ του φαντασία ἐλεύθερη ἐρμηνεία κι ἐκφραση, ποῦ ταιριάζει μὲ τὴ δική του μεγλοφυία καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του. Ἡ ξεχωριστὴ σημασία τοῦ νεώτερου αὐτοῦ ἔργου, εἶναι φόρος τιμῆς γιὰ τὸν ἀρχαῖο λησμονημένο ποιητῆ, ποῦ θάπρεπε νὰ διαβάζεται σήμερα περισσότερο. Ὅτι καὶ νάσαι ἔδωσε στὸν ποιητῆ τῆς νεώτερης Ἑλλάδας τὸ ὕλικό γιὰ νὰ χτίσῃ ἕνα καὶ στὴ θρησκεία του.

Τελειώομε μὲ τὴν παρατήρησι πὼς κι ὁ Ἡσίοδος κι ὁ Παλαμᾶς, ποῦ καὶ στοὺς δύο οἱ σύγχρονοι τοὺς εἰδείξαν τὴν ἴδια μεγάλη ἀδικία, βάζουν τὰ βάρσανα τοὺς μέσα στὸ τραγοῦδι τοὺς. Ἀγαποῦνε κι οἱ δύο τὰ μικρὰ καὶ τὰ ταπεινά, καὶ βρίσκουνε τὴν εὐγένεια καὶ τὸ μεγαλεῖο μέσα στοὺς ταπεινοὺς. Κι οἱ δύο τοὺς σταματοῦνε στὴν παράδοσι, στὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, στὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, καὶ μᾶς λένε τὴν ὁμορφιὰ τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ φροντίδας. Ὁ Ἡσίοδος, ὁ ποιητῆς τοῦ ἀρχαίου κειροῦ, ζωντανεύει τὴ διηγηματικὴ καὶ διδαχτικὴ ποίηση τοῦ μέσα στὴ φυσιογνωμία του, ποῦ εἶναι σὰ νὰ πρωτόρχεται στὸν κόσμο καὶ ποῦ φανερώνει αὐτὸν τὸν ἴδιο μέσα ἀπὸ τὴν ἀπλότητα, τὴ μειλιχίότητα καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα ἐνὸς ἀσφίστου αἰῶνα. Τὰ ἡσιοδικὰ δράματα εἶναι ἁπλοῦς καὶ φεγγόβολα, ὅμως μένουν πάντα τὰ δράματα ἐνὸς παιδιοῦ. Ὁ Κωστής Παλαμᾶς ὅμως ποῦ ἀντῆκει σὲ μιὰ ἐποχὴ μεγάλου ἀτομισμού, ἀπλήστη γιὰ θεωρίες καὶ γιὰ στοχασμούς, φεύγει ἀπὸ κάθε πρωτόγονη ἀπλότητα στὴν ἐκφραση καὶ φτάνει σὲ μιὰ περιπλοκώτερη μορφή, ποῦ κεντρίζει ὀλοένα τὸ νοῦ του μ' ἕνα ἄλυτο πρόβλημα καὶ στολίζει τὸν παιητικό του κόσμο μ' ὅλη τὴ λάμψη ποῦ τοῦ δίνει ὁ ἦχος, ἡ εἰκόνα, ἡ συγκίνηση. Μὲ δύο λόγια ὁ Παλαμᾶς μέτουσίωσε τὸ ἡσιοδικὸ δράμα μ' ἕνα βαθύτερο ἀτομισμό ἀντράμωσε μέσα σ' αὐτὸ βαθύτερη σκέψη κι ἕνα κραιπνότερο λυρισμό μὲ τὴ μεγαλοφάνταστη εἰκόνα, τὸ φλογερὸ αἰσθημα, καὶ μὲ τὴ νεώτερη φιλοσοφικὴ του σκέψη, εἰδείξε πὼς ὁ μέγας Πᾶν δὲν πέθανε καὶ πὼς δὲ στέρεψαν, ἀκόμη οἱ βρῦσες τῆς ἀνθρώπινης σκέψης.

Μετᾶφρ. Α. Π.

* Βιργίλιου Βουκολ. 6, 69 - 71.

Hos tibi dant calamos, en accipe, Musae
Ascraeo quos ante seni, quibus ille solebat
cantando rigidas deducere montibus ornos.

M. ΛΟΓΟΘΕΤΗ

Ἡ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ Ἡ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Νομίζω πὼς ἐνδιαφέρει κάθε ἑλληνα μουσικὸ καὶ γενικώτερα κάθε ἑλληνα νὰ ξέρη πρῶτα σὲ ποῦ σημεῖο βρίσκεται σήμερα ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ καὶ ποῦ πρέπει νὰ βασίζεται αὐτή, κι ἔπειτα ἂν ἡ μουσικὴ μόρφωση τῆς νεολαίας γίνεται σύμφωνα μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἀποψη καὶ βασίζεται σὲ βάσεις ἐθνικές. Τὰ δύο αὐτὰ ζητήματα θὰ προσπαθῶ νὰ τὰ διευκρινίσω ὅσο γίνεται πῶς σύντομα καὶ καθαρά.

Νομίζω πὼς εἶναι ἀδύνατο ν' ἀπαντήσῃ κανεὶς στὴν πρώτη ἐρώτησιν, δηλαδὴ τί εἶναι σήμερα ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ, ἂν δὲν ἐξετάσῃ πὼς ἦταν αὐτὴ ἀνέκαθεν καὶ πὼς ἐξελίχθηκε· ἂν δὲν κἀνὴ δηλαδὴ μιὰ σύντομη ἐπισκόπησις τῆς ἱστορίας τῆς.

Στὸν τόπο μας τελευταῖα μόνο ἄρχισε νὰ γίνεται μιὰ προσπάθεια γιὰ νὰ δημιουργηθῇ τεχνικὴ μουσικὴ· ὡς τώρα ἡ μουσικὴ μας περιορίζονταν στὰ λαϊκὰ τραγούδια καὶ στὴ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ. Τοὺς λόγους γιὰ τὴ στασιμότητά αὐτῆ θὰ τοὺς ζητήσωμε πρὶν ἀπ' ὅλα στὴν πολιτικὴ ἱστορία τῆς φυλῆς μας.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν ἀρχαιότητα ἡ μουσικὴ εἶχε τὴ θέσιν τῆς στὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν καὶ τῶν νέων. Ἦταν στενὰ δεμένη μὲ τὴν ποίηση καὶ οἱ ποιητικοὶ ρυθμοὶ κυριαρχοῦσαν στὴ μουσικὴ. Ἀκόμη καὶ κομμάτια ποῦ καθὼς φαίνεται, γράφονταν μόνο γιὰ ὄργανο, π.χ. γιὰ αὐλό, δὲν πιστεύω νὰ σήμαιναν πολὺ στὴν τότε μουσικὴ παραγωγή.

Ἡ μουσικὴ ἐξακολουθοῦσε καὶ στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ νὰ εἶναι φωνητικὴ καὶ μονόφωνη, στὴν ἐκκλησία καὶ ἔξω ἀπ' αὐτή. Ὅργανα ὑπῆρχαν βέβαια, ἀλλὰ κανένα μουσικὸ κείμενο δὲ φαίνεται νὰ σώθηκε, ποῦ νὰ μᾶς διαφωτίξῃ γιὰ τὴ μουσικὴ ποῦ ἐτελοῦσαν τὰ ὄργανα. Ἡ γενικὴ μουσικὴ ἐξέλιξις δείχνει ὅτι πρὶν νὰ διαμορ-

φωθῇ τὸ κοντραποῦντο ἡ μουσικὴ δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι παρὰ μονόφωνη.

Στὴν ἀρχαιότητα ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ, μέσα στοὺς ἄλλους ἀνατολικούς λαούς, νοητικώτερη αὐτὴ καὶ θεωρητικώτερη, ξεχώριζε σὲ σύστημα τοὺς μουσικοὺς νόμους καὶ κανόνες, καὶ διατύπωνε τόσο τοὺς πρώτους νόμους γιὰ τὴ σχέση τῶν τόνων, ὅσο ὀλόκληρο σύστημα ρυθμικῆς.

Ἀφοῦ ἐμφανίστηκε καὶ ἐπικράτησε ὁ χριστιανισμὸς—χριστιανισμὸς ποῦ ἦρθε ἀπὸ τὴν ἀνατολή—ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ κυριαρχεῖ, καὶ ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, τὸ φωτεινὸ κέντρο τοῦ μεσαίωνα, ἀκτινοβολεῖ στὴ δύση σὲ ὅλες τὶς δυτικὰς ἐκκλησίες. Ὡς ἐδῶ εἶναι εὐκόλο ν' ἀναγνωρίσωμε τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς, ἀλλὰ ὁ ἑλληνικὸς μεσαίωνας στὴ μουσικὴ δὲν ἀνοίξε νέους ὁρίζοντες ὅπως π.χ. στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ στὴ διακοσμητικὴ, καὶ καταλήγει σ' ἐποχὴ παρακμῆς ποῦ τελειώνει μὲ τὸ πάρισμο τῆς Πόλης. Ἀπὸ τότε ἡ μουσικὴ, ὅπως καὶ κάθε ἐκδήλωσις ζωῆς τοῦ γένους, κάτω ἀπὸ τὴν ἀνοχὴ τοῦ κατακτητῆ, προσπαθεῖ νὰ διατηρήσῃ τὰ ὑπάρχοντα.

Ὁ δυτικὸς ὅμως μεσαίωνας ἀπὸ τὴ μονοφωνία δημιούργησε λίγο λίγο τὴν πολυφωνία, ποῦ εἶναι ἡ βάση τῆς σημερινῆς τεχνικῆς μουσικῆς, καὶ διατύπωνε ὀρισμένον σύστημα γραφῆς, ποῦ καταλήγει στὸ σημερινόν. Μ' αὐτὰ τὰ ἐφόδια ἔφτασε στὴν ἀναγέννησιν καὶ ἀπὸ τότε ὡς σήμερα ἡ μουσικὴ στὴ δύση δὲν ἔπαυσε νὰ ἐξελίσσεται.

Στὴν ἀνατολὴ δὲ δημιουργήθηκε τεχνικὴ μουσικὴ, καὶ ἡ φυλὴ μας γιὰ μόνον μουσικὴ ἐκδήλωσις διατήρησε τὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ τὴ βυζαντινὴ φαλμωδία. Φυσικὰ τὸ ρεῦμα τῆς δυτικῆς μουσικῆς πλημμύρισε καὶ τὴν ἀνατολὴ, παραδεχτήκαμε τὸ κοινὸ μουσικὸ σύστημα κι ἐτελοῦμε τοὺς ξένους συνθέτες. Κι ἐπειδὴ σὲ κάθε ἀνώτερη τέχνη ὑπερτερεῖ τὸ γενικὸ ἀνθρώπινον στοιχεῖο καὶ ὄχι μόνον τὸ ἐθνικόν, φυσικὸ ἦταν νὰ μᾶς συνεπάρῃ καὶ νὰ μᾶς συγκινήσῃ ἡ ξένη τέχνη. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη στὴ μουσικὴ, καθὼς σὲ κάθε δημιουργία, νὰ κρατήσωμε ἀκέραιο τὸν ἐαυτὸ μας μέσα σὲς ξενικὰς ἐπιδράσεις ποῦ μᾶς τριγυρίζουσι ἀπὸ παντοῦ, καὶ νὰ μὴν πάρωμε ἀπὸ τοὺς ξένους πλὴν ἐκεῖνο ποῦ σὰ φυσικὸς ὄργανισμὸς μποροῦμε νὰ ἀφομοιώσωμε.

Ὅσο κιὰν μᾶς εὐχαριστῇ καὶ μᾶς συγκινήσῃ ἡ ξένη τέχνη, δὲν

εἶναι βέβαια δυνατό νὰ μὴν αἰσθανόμαστε πὼς μιὰ μεγαλοφυῆς ἑλληνικὴ, ποὺ θὰ σκέπτονταν καὶ θὰ αἰσθάνονταν μὲ τὸ δικό μας τρόπο, θὰ μᾶς συγκινοῦσε ἀπειρώς βαθύτερα. Θὰ μᾶς ἔδινε συνειδητὰ ὅ τι ἐμεῖς ἀσύνειδα νιώθουμε. Ἡ δική μας τεχνικὴ μουσικὴ θὰ βασιστῆ ἀπάνω στὶς ἐθνικὲς μὲς πηγές, δηλαδὴ τῆ βυζαντινῆ μουσικῆ καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, θὰ βασιστῆ στοὺς τρόπους τοὺς δικούς μας χωρὶς νὰ πύση βέβαια νὰ μεταχειρίζεται καὶ τοὺς ξένους. Τὸ φυσικὸ δρόμο πρὸς τὸ αἰσθημὰ μὲς θὰ τὸν βρῆ ἀδίκιστα καὶ ἀνετα ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ μεγαλοφυῆ. Στὸ μεταξὺ ὅμως, ὅσο κιὰν ἄρχισε ἡ προσπάθεις γιὰ τὴ δημιουργία τεχνικῆς δικῆς μας μουσικῆς, ἡ παράγωγι εἶναι ἀκόμη τέτοια, ὥστε νὰ καταφεύγουμε ἀδιάκοπα στὴν ξένη μουσικὴ καὶ νὰ ζητοῦμε ἀπ' αὐτὴ τις μουσικὲς μας ἀπολαύσεις. Εἶναι ἀκόμη ἀπαραίτητο νὰ μελετήσωμε ὅ τι ἔχομε καὶ νὰ διαφωτίσωμε πολλὰ σκοτεινὰ σημεῖα. Δὲν ἔχει γίγει ἀκόμη στὸν τόπο μας ἡ ἀπαραίτητη ἐπιστημονικὴ ἐργασία, ποὺ θὰ φωτίσει πολλὰ, σχεδὸν ἀγνωστα σημεῖα, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ ὡς σήμερα. Ξένοι μελετοῦν καὶ ἐξυμνοῦν τὴ ρυθμικὴ τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων, ξένοι τὴν ἀνατολικὴ, ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, ξένοι καταπιάνονται συλλογὰς δημοτικῶν τραγουδιῶν.* Μὲ ὅλη τὴ θαυμαστὴ μέθοδο ἐργασίας ποὺ ἔχουν καὶ ποὺ μᾶς διαφωτίζει πολλὰ, πρέπει ἡ ἐρευνα, ἡ μελέτη καὶ ἡ περισυλλογὴ αὐτὴ νὰ γίνῃ ἀπὸ ἑλληνες, ποὺ φυσικὰ θὰ δοῦν, θ' ἀκούσουν, καὶ θὰ αἰσθανθοῦν τὰ πράγματα ὡς ἑλληνες.

Σχετικὰ λοιπὸν πρὸς τὸ πρῶτο ζήτημα, δηλαδὴ σὲ τί σημεῖο βρισκεται σήμερὰ ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ καὶ ποῦ πρέπει νὰ βασίζεται αὐτὴ, τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι σήμερα ἐκτελοῦμε — ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις — τὴν ξένη μουσικὴ, ἀλλὰ ποθοῦμε καὶ περιμέγομε τὴ δική μας, ποὺ μόνο αὐτὴ θὰ ἐκφράξῃ μουσικὰ τὸν ἑαυτὸ μας. Ἀκόμη, ὅτι ἡ δική μας μουσικὴ πρέπει νὰ βασίζεται στὶς δικές μας πηγές καὶ στοὺς δικούς μας τρόπους.

Τὸ δεῦτερο ζήτημα εἶναι ἡ θέσις τῆς μουσικῆς μας μέσα στὸ σχολεῖο. Οἱ μουσικοί, ἐπαγγελματίες ἢ ἐρασιτέχνες, θ' ἀκολουθήσουν βέβαια στὰ ὦδεα ἢ σὲ ἰδιωτικὰ μαθήματα ὀρισμένο κύκλω σπουδῆς καὶ ὀρισμένα μουσικὰ προγράμματα. Σ' αὐτὰ δυστυχῶς θὰ ἔχη ἐλάχιστη θέσις ἡ ἑλληνικὴ τεχνικὴ μουσικὴ.

* Ὑπάρχουν βέβαια καὶ μερικὲς δικές μας, μὰ εἶναι ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, καθὼς ἡ συλλογὴ τραγουδιῶν τῆς Σκύρου ἀπὸ τὸν Κ. Κ. Ψάχο, ὁ «Ἀρίων» ἀπὸ τοὺς κ. κ. Ρεμαντὰ καὶ Ζαχαρία.

Ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας δὲ διδάσκειται εἰδικὰ τὴ μουσικὴ, οὔτε φοιτᾷ στὰ ὦδεα· αὐτὸ περιμένει τὴ μουσικὴ τοῦ ἀνάπτυξη ἀπὸ τὰ σχολεῖα, καὶ ἐπειδὴ ἡ βάση εἶναι τὸ τραγούδι, μπορούμε σχεδὸν ν' ἀντιμετωπίσωμε τὴν κατάστασι μὲ τὰ δημοτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ τραγούδια καὶ μὲ αὐστηρὴ ἐπιλογὴ τεχνικῶν, ποὺ πάντα εἶναι κάπως εὐκολώτερο νὰ γίνουν, ἔστω καὶ ἀν δὲ συμβαδίξῃ ἡ ἄλλη μουσικὴ παραγωγὴ.

Τι ἀπαιτοῦμε ἀπὸ τὸ σχολεῖο σχετικὰ μὲ τὴ μουσικὴ μόρφωσι τῶν παιδιῶν εἶναι γνωστὸ: νὰ ἐφοδιάσῃ τὰ παιδιὰ μὲ τραγούδια τέτοια, ποὺ νὰ μπορούν νὰ ἐκφράσουν τὴ λύπη τους ἢ τὴ χαρὰ ἢ καθε τοὺς ἄλλο συναίσθημα. Νὰ τοὺς καλλιεργήσῃ τὸ αἰσθημὰ τοῦ ρυθμοῦ, νὰ τοὺς γυμνάσῃ τὸ ἄφτι, νὰ τοὺς δώσῃ τις βάσεις τῆς θεωρίας καὶ ἁρμονίας, καὶ γενικὰ νὰ διαμορφώσῃ τὸ μουσικὸ τους γούστο. Σὲ πολὺ συνοπτικὰς γραμμὰς αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τὸ πρόγραμμα, ποὺ θὰ δικτυπωθῆ βέβαια ἀναλυτικώτερα μὲ ὅλες τις ὁδηγίαι καὶ λεπτομέρειαι, σὲ ἰδιαίτη μελέτη*.

Στις πρῶτες τάξεις οἱ ἀρχές τῆς θεωρίας τοῦ σολφαῖσμοῦ, ὁ χρόνος καὶ ἡ ρυθμικὴ ἀκρίβεια, ποὺ θὰ τὴν ἐφαρμόσουν σὲ μονόφωνα τραγούδια. Τὰ τραγούδια πρέπει νὰ εἶναι πολὺ ἀπλά; νὰ γίνεταὶ σὲ κάθε τάξῃ ἐκλογὴ ἀπὸ τὰ δημοτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ πρωτότυπα νὰ γραφοῦν ἀπὸ συνθέτες ἑλληνες. Τὰ ξένα τραγούδια νὰ προυνσιάζωνται ὡς ξένα, καὶ ὄχι στὰ πρῶτα ἑλληνικὰ λόγια νὰ μπαίνη ἢ ξένη πρώτη μελωδία, ὅπως συνήθως γίνεταὶ καὶ διαστρέφεται ἔτσι τὸ γούστο τῶν παιδιῶν. Τὸ παιδί ἔχει μέσα του φυσικὴ τὴ διάθεσι τοῦ τραγουδιοῦ, ἀλλὰ τὸ πιὸ συχνὰ τὸ ἑλληνοπούλο δὲν ξέρει τί νὰ τραγουδήσῃ, καὶ δταν τραγουδῆ λείει ξένους σκοπούς. Στὸ μουσικὸ πρόγραμμα θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ βάλωμε καὶ τὴ διδασκαλίαι τῶν ἑλληνικῶν χορῶν.

Ὅσο ὁ δάσκαλος θὰ προχωρῇ κατὰ ἡλικίας οἱ ἀπαιτήσεις θὰ μεγαλώνουν, πάντα μὲ τὴν προϋπόθεσι πὼς ἡ μουσικὴ δὲν εἶναι γιὰ τὰ σχολεῖα μάθημα εἰδικό, προϋπόθεσι ποὺ θὰ ζητᾷ ἔτσι ν' ἐπιλοποιῆ ὅσο γίνεταὶ τὴ διδασκαλίαι καὶ νὰ τὴν κἀνη φωτεινότερη. Πάντα μ' αὐτὴ τὴν κεντρικὴ γραμμὴ θὰ προχωροῦσε κανεὶς στὴ θεω-

* Γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα βλέπε καὶ τὴ μικρὴ μου μελέτη, «Ἡ μουσικὴ στὰ σχολεῖα» στὸ Δελτίο 3 (1913) σ. 208—215.

ρία, στο σολφαισμό και στο τραγούδι. Στις μεγαλύτερες τάξεις θα προστεθούν δίφωνα και τρίφωνα τραγούδια, στις ανώτερες τάξεις και μελωδίες σόλο, προπάντων δ τι ελληνικό υπάρχει, κι από τα ξένα μιὰ έκλογη αυστηρή και διαλεχτή.

Στά διδασκαλεία να γίνη υποχρεωτικό, σάν ένας από τους κλάδους της ιστορίας της τέχνης, το μάθημα της ιστορίας της μουσικής με τύπο διαλέξεων, μιὰ ώρα την εβδομάδα. Το μάθημα αυτό θα το δδηγήση, όπως και γενικά δη τη διδασκαλία, ή φροντίδα να ξεκαθαρίση και να διδάξη την ελληνική άποψη. Οι διάφορες εποχές της μουσικής ιστορίας πρέπει να συνοδεύονται από σχετική και πάντα καλλιτεχνική έκτέλεση μουσικών έργων, έτσι ώστε και το καλλιτεχνικό γούστο των μαθητών να μορφώνεται και να τους δώσει κανείς μουσικές απολαύσεις καλλιεργώντας την αγάπη τους προς τη μουσική.

Αν εφαρμοστή το πρόγραμμα αυτό, που θα περιλάβη λίγο λίγο δη τη μαθητική νεολαία, ή νεώτερη γενεά θ'άποκτήση χωρίς κόπο έφθδια μουσικά πολύτιμα και θα είναι πιδ έτοιμασμένη να ποθήση μιὰ ελληνική μουσική αναγέννηση.

Γ. ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

ΠΑΟΛΑΣ ΛΟΜΠΡΟΖΟ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΦΤΩΧΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ*

Η ψυχική ζωή του παιδιού των εύπορων κοινωνικών τάξεων έχει μελετηθή από πολλές απόψεις ως τώρα από τους σοφούς απεναντίας ή ψυχολογία του φτωχού παιδιού είναι ακόμη πάρα πολύ λίγο γνωστή. Θα ήταν σφαλέρο να δεχτούμε πως ή πνευματική ανάπτυξη των μικρών δεν έπηρεάζεται από τους κοινωνικούς όρους όπου μέσα μεγάλωσαν, να δεχτούμε δηλαδή πως όλα τα παιδιά μπορούν να μετρηθούν με το ίδιο μέτρο. Χωρίς να καταλαβαίνουμε τίνουμε να πιστεύουμε πως οι βιολογικές συνθήκες όλων μοιάζουν με τις συνθήκες όπου συνήθισαμε να ζούμε μεις οι ίδιοι. Χρειάζεται κάποια δόση φαντασίας για να έγνωσούμε πόσο οι κοινωνικές σχέσεις αποτυπώνουν τη χαρακτηριστική σφραγίδα τους στην ατομική ψυχή και πως εκδηλώνονται και στα παραμικρότερα φαινόμενα της καθημερινής ζωής. Και γι' αυτόν μόνο το λόγο ή μελέτη του φτωχού παιδιού έχει διπλό ενδιαφέρον, τόσο από ψυχολογική όσο και από κοινωνική άποψη.

Ός βοηθός ενός σχολείου αναψυχής (Scuola ricreatoria), ενός ιδρύματος όπου περνούν τα φτωχότερα παιδιά τις ώρες που δεν έχουν μάθημα, έλαβα τα δυο τελευταία χρόνια εύκαιρία να παρατηρήσω πολλά τέτοια φτωχά πλάσματα, να μιλήσω μαζί τους και να σπουδάσω τον τρόπο που συλλογίζονται. Στην ατμόσφαιρα αυτή που έδινε το «Σχολείο και οικογένεια», όπως λέγεται το ίδρυμα, μπορούν τα παιδιά να παίζουν ελεύθερα, να εργάζονται και να κινούνται όπως στο σπίτι τους. Με τη στοργή, το ενδιαφέρον και τη συμπάθεια που τους έδειξα, κέρδισα άμέσως την εμπιστοσύνη τους. Εκείνο που χτυπά περισσότερο στα μάτια, όταν συγκρίνη κανείς τα μικρά αυτά με τα μικρά των εύπορων τάξεων, είναι ή έμφυτη προσπάθεια των τελευταίων να κρύβουν με χάρη και φιλοφροσύνη τις έγωιστικές όρμές τους, ενώ στα φτωχά παιδιά το πεισματικό και έγωιστικό ένστικτο για την αυτοσυντήρηση εκδηλώνεται ανεπίπλαστα. Είναι, χωρίς να εξηγούν την άφορη, κυριευμένα μόνο και μόνο από τον πόθο να κρύβουν, να πίνουν και να προσκολλιούνται γερά στη ζωή. Όλα τους λοιπόν τα πάθη και οι προσπάθειες είναι γυρισμένες μόνο στο ένστικτο αυτό για την αυτοσυντήρηση.

Έτσι λ. χ. ρώτησα πενήντα μικρότερα παιδιά, που δεν είχαν ούτε από ανάγνωση ούτε από διδασκαλία την παραμικρότερη ιδέα ήθικης, ποιόν αγα-

* Για να δώσωμε στους δασκάλους και τους άλλους αναγνώστες του Δελτίου μιὰ ιδέα για τη σύγχρονη παιδαγωγική κίνηση δημοσιεύωμε και στο φετινό τόμο ένα ακόμη κεφάλαιο από το βιβλίο της κ. Πάολας Λομπρόζο, καθώς καταχωρίσαμε και στο περασμένο Δελτίο 5 (1915) σ. 83-96, 267-279 το κεφάλαιο για τα παιδικά λογογραφήματα. Βλέπε οσα σημειώσαμε εκεί στην αρχή για τη συγγραφέα, που είναι όμως κόρη και όχι γυναίκα του περφημου καθηγητή στο Τουρίνο καθώς δημοσιεύτηκε εκεί κατά λάθος.

πούν περισσότερο. «Τόν πατέρα μου και τή μητέρα μου» απάντησε ένα. «Και γιατί». — «Γιατί βγάζουν χρήματα και με συντηρούν». «Άλλα απάντησαν: «Περισσότερο αγαπώ τή μητέρα μου, γιατί μου φτιάχνει σούπα». — «Περισσότερο αγαπώ τόν Γιάννη (τόν αδερφό) γιατί μου αγοράζει γλυκά τήν Κυριακή». — «Περισσότερο αγαπώ τόν φίλο μου, γιατί του χαρίζω φορέματα». «Ένα άλλο είπε πώς αγαπά τόσο πολύ τήν αδερφή του ώστε μοιράζεται μαζί της ό τι πράγμα έχει.

Έπειτα έκαμα στά μικρά τίς ακόλουθές ερωτήσεις: «Τί πράγμα σ' ευχαριστεί περισσότερο;» «Τί πράγμα θυμάσαι με μεγαλύτερη χαρά;» Και πάντα ήταν τό στομάχι που έπρηξάζε τίς απαντήσεις. Δύο μικρά παιδιά όχτώ ως έννεα χρονών μου είπαν πώς ή μεγαλύτερη ευχαρίστησή τους είναι να κοιτάζουν έξω τίς βιτρίνες. «Ποιές βιτρίνες;» ρώτησα. — «Τίς βιτρίνες τών ψωμάδικων που έχουν όρατα ψωμάκια». Κι όταν ρώτησα ένα μικρό αγόρι: «Τί σου άρεσει να τρώς καλύτερα;» έλαβα μιá απάντηση που έλλεινε μιá δλόκληρη φιλοσοφική άρχη: «σούπα» μου είπε. — «Και γιατί;» — «Γιατί μου δίνουν πάντα και τρώω σούπα». Ένα άλλο αγόρι θυμήθηκε μ' ευχαρίστηση τόν καιρό που ήταν άρρωστο στο νοσοκομείο, γιατί εκεί του έδιναν κι έτρωγε καλά.

Υστερα ρώτησα μερικά παιδιά: «Τί θα έκανες άν είχες πολλά χρήματα;» — «Θ' αγοράζα παπούτσια ή καπέλο» μου απάντησαν μερικά. Ένα άλλο παιδί είπε: «Θά πήγαινα με τό τράμ» ένα τρίτο: «Θά έτρωγα ένα γλυκό» ένα τέταρτο: «Θά έπαιρνα μιá φορεσιά» κτλ. Αδτις οι απαντήσεις μάς δείχνουν πώς κάτω από τήν πίεση τής ταλαιπωρίας τής εθνεπιστημιακής αίσθηματά, οι πόθοι και οι κλίσεις τών φτωχών παιδιών βρίσκουν τήν έκφρασή τους μόνο στο ένστικτο για τήν αντισυντήρηση.

Αισθάνθηκα πάντα, τ' όμολογώ, μιá κάποια κρυφή συμπάθεια για κείνα τά φτωχά που τά χαρακτηρίζουν οι δασκάλοι τους άναιδή και επαναστατικά. Άμα συλλογιστή κανείς με ποιές συνθήκες έχουν μεγαλώσει τό παιδιά αυτά, άμα σκεφτή πώς πιέζεται τό πνεύμα τους από τό συναίσθημα τής δυστυχίας τους, πρέπει να αισθάνθώ μεγάλο θάυμασό για τέτοια μικρά πλάσματα, που με όλα αυτά διατηρούν άκόμη μέσα τους ύπερηφάνεια και δύναμη ν' αντιστέκονται. Τά καλοθρεμμένα και καλοντυμένα παιδιά μας μπορούν εύκολα να παρουσιάζουν τό φαινόμενο τής γενναιοφυχίας και τής ανεξαρτησίας: μπορούν να δίνουν αδιάκριτες απαντήσεις δίχως να έχουν τό φόβο να τιμωρηθούν. Μά τά φτωχά που έχουν όρμημένα τό συναίσθημα πώς χρειάζονται τήν ύποστήριξη τών άλλων για να ζήσουν, με τήν επαναστατική τους στάση έναντίον δασκάλων και προϊσταμένων φανερώσαν ένα έξαιρετικό ένστικτο ανεξαρτησίας και μεγάλη δύναμη σε χαρακτήρα.

Γνώρισα ένα αγόρι έννεα χρονών που ξεχωρίζε μέσα στα συνομήλικά του σαν ένα στάχ όρθό άνάμεσα σε πολλά λυγισμένα και σπασμένα. Ήταν ένα από τά φτωχότερα παιδιά— όρφανό χωρίς μητέρα— που ο πατέρας του, ένας αλήτης, τή μιá μέρα του έδινε κι έτρωγε, και τήν άλλη τό έφηνε νησιικό. Με όλο όμως τό άδειανό στομάχι του, ο Μπάργκε—έτσι τό έλεγαν τό μικρό— ήταν περήφανος σαν αυτοκράτορας. Δέ δίσταζε ούτε μιá στιγμή να μου άπλώση με οικειότητα τό χέρι, άντι να χαιρετά με σεβασμό ενώ τ' άλλα παιδιά τό θεωρούσαν άρεκτό να μου δίνουν τό χέρι με κάποια εύγένεια, ο Μπάργκε ήδελε να σφίγγη τό χέρι και του διευθινή του σχολείου, του δασκάλου, άκόμη και τών ξένων που έρχονταν να δούν τό σχολείο.

Τό παιδί αυτό γνώριζε πραγματικά τήν αξία τής προσωπικότητάς του: τά άλλα παιδιά δέν ντρέπονταν να γυρίζουν ξεσκισμένα και βρωμερά. Ο Μπάργκε όμως ντρέπότανε. Φρόνιζε να φαίνεται καθαρός, διαφθονε μάλιστα τήν κουρελιασμένη φορεσιά του. Για λαιμοδέτη φορούσε μιá κόκκινη καλιά λουρίδα τή μαλλιά του ήταν πάντα καλοχτενισμένα, ο λαιμός, τό άφτιά του και τά χέρια πάντα καθαρά. Είχε άκόμα ένα είδος μανιά να μαθαίνει, να σπουδάσει, και τόν πόθο να γίνη καττί. Ήταν πόθο που σπάνια τόν άπαντούσε σε φτωχά παιδιά. Οι συνομήλικοί του στο σχολείο που συνήθιζαν στο σπίτι τή διάλεκτο, δέ μιλούσαν μ' ευχαρίστηση τά καθαρά ιταλικά, γιατί τους φαινότανε σαν ξένη γλώσσα. Μά ο Μπάργκε προσπαθούσε να μιλή καλά ιταλικά πράγματι όμως μεταχειζότανε μιá γλώσσα άλλόκοτη, γεμάτη σφάλματα, μιá γλώσσα που τήν άποτελούσαν λέξεις φαρμαμένες από

διάφορα βιβλία. Πάντοτε έρχότανε και ξαναρχότανε σ' έμέ και με παρακαλούσε να του εξηγή νέες λέξεις. Ένώ τ' άλλα παιδιά δέν όνειρευόταν να γίνουν κάτι περισσότερο από τσαγκάρηδες ή σοβατζήδες, ο Μπάργκε ήταν ο μόνος που είχε τήν επιθυμία να σπουδάσει πραγματικά και να γίνη όχι μόνο διδάκτορας, άλλα και καθηγητής.

Μιá μέρα μιá κυρία έφερε τών παιδιών ένα μεγάλο κουτί με γλυκίσματα. Μά όπως φάνηκε έπειτα, τά γλυκίσματα δέν ήταν άρετά για όλα τά παιδιά. «Ποιά άποφασίζει» ρώτησα. «να μείνη χωρίς γλυκίσμα;» «Μεσα σε όλα τά παιδιά δέ βρέθηκε κανένα άλλο να παραιτηθί από τά γλυκά εκτός από τόν Μπάργκε, που ήταν ο περισσότερο άπ' όλα πεινασμένος. Δίχως άλλο τό παιδί αυτό δέν τό έκαμε με τή συνείδηση πώς κάνει κάποια θυσία, άλλα μόνο από φιλοδοξία για να δείξη πώς μπορεί να κάμη κάτι που τ' άλλα δέν είναι αξία να τό κάμουν, και για να τά κάμη άκόμη με αυτόν τόν τρόπο να πιστώσουν καλύτερα πώς δέν φοφά τής πείνας. Καθένας που είδε με τή λαιμοψα, με τή πλατιά άνοιγμένα μάτια έτρωγε τά γλυκίσματα τό παιδί. Ένωσε μιá δύναμη χρειάστηκε για να πνίξη τά κατενά μά δυνατά αισθήματά του και να παραιτηθί από τό κομμάτι τό γλυκό. Τό άλύγιστο αισθημα ανεξαρτησίας που είχε, ή αδυναμία του να πειθαρχήσει, οι άπότομες απαντήσεις που έδινε από δάσκαλο και ή ένοχλητική συμπεριφορά του στο σχολείο άνάγκασαν τέλος τή διευθύνση να τό άποβάλη. Μιá μέρα τών απάντησα που πήγαινε στην αγορά μ' ένα παλιό καλάθι στο χέρι. Βάδιζε με τόση αξιοπρέπεια, οά να κρατούσε χαρτοφυλάκιο ύπουργού. Με χαιρετίσε καταδειχτικά και με ρώτησε τί νέα από τό σχολείο. «Έραθα πώς όλοι είναι καλά» είπε. Μά όταν έκαμα να του πω να ζητήσει συγχώρηση από τό δάσκαλο και θά φροντίσω να τό ξαναδεχτύν στο σχολείο: «Αυτό είναι μόνο δικός μου λογαριασμός» μου απάντησε λακωνικά και σ' έναν κόπο δέν δέχονταν αντίφρηση: «άλλωστε είμαστε ίσια ίσια» πρόσθεσε άκόμη.

Μπορεί να παραιτηθή κανείς στα φτωχά παιδιά πράξεις που δέν έρχονται από φιλοδοξία, άλλα από μιá σπάνια ψυχική λεπτότητα. Τό γεγονός αυτό πρέπει να μάς ξαφνιση και να μάς συγκινήση τόσο περισσότερο, όσο τά αισθήματα αυτά δέν έχουν εμπνευσθί στα μικρά από τήν άνατροφή, άλλα πηγάδων από τήν παιδική καλοσύνη τής ψυχής τους.

Η κυρία Α. διευθύντρια ενός σχολείου μου διηγήθηκε μιá μέρα τό ακόλουθο περιστατικό: Μέσα στους μαθητές της υπήρχε ένα φτωχόπαιδο όχτώ χρονών που φορούσε σκισμένα παπούτσια ή διευθύντρια φρόντισε και τό σχολείο του έδωσε ένα ζευγάρι καινούρια. «Όταν τό έγρασαν και τό τό έδωσαν, τό μικρό πήδησε από τή χαρά του και δέν ήξερε με τί λόγια να εκφράση τήν ευγνωμοσύνη του για τήν ευεργεσία. Η διευθύντρια συγκινημένη από τόν τρόπο αυτό τής παιδικής ευγνωμοσύνης, του έδωσε και μιá δεκάρα. Τήν άλλη μέρα ήρθε ο μικρός στο γραφείο της μ' ένα μικρό πακέτι στο χέρι, και χτυπώντας χαροπα τά τακούνια του στο πάτωμα: «Κυρία διευθύντρια» τής είπε, «οάς τό στέλνει ή μητέρα μου με πολλά χαιρετίσματα». Η κυρία άνοιξε τό πακέτο και βρήκε μέσα τέσσερα παξιμαδάκια. Έπειτα από λίγες μέρες ήρθε ή μητέρα να ευχαριστήση για τά παπούτσια, και ή διευθύντρια θέλησε να τήν ευχαριστήση κι αυτή για τό δάρο της. «Ποιά παξιμαδάκια;» ρώτησε ή φτωχή γυναίκα ξαφνισμένη και άρχισε να έξετάζη τό μακό. Αδτις κοκκίνισε και τέλος όμολόγησε πώς αγόρασε αυτές τά παξιμαδάκια με τή δεκάρα που του έδωσε ή διευθύντρια, γιατί νόμιζε πώς με αυτό τόν τρόπο μπορούσε να δείξη καλύτερα τήν ευγνωμοσύνη του. Είπε πώς τά έστειλε ή μητέρα του, γιατί τό θεώρησε καλύτερο να φανή πώς έρχονται από μεγάλο. Φοβήθηκε πώς ή μητέρα του θά τόν εμπόδιζε και γιαντό δέν τής είπε τίποτε.

Ένα άλλο εκπληκτικό φαινόμενο σ' αυτά τά παιδιά είναι ή φιλοσοφική τους αντίληψη τής ζωής. Τά περισσότερα άπ' αυτά είναι ευχαριστημένα από τήν ύπαρξή τους, άν και συχνά οι άνθρωποι γύρω τους τά κακομεταχειρίζονται. Μιá μέρα ρώτησα μερικά παιδιά τί πράγμα θεωρούν χειρότερο από όλα. Κάποια απάντησαν: «να λή κανείς ψέματα» άλλα είπαν: «να μεθά». Γνώριζαν καλά τή βαρύτητα εκείνου που έλεγαν: «γιατί άπάνω στο μεθύσι ο άνθρωπος δέννει όλους, κάνει όλων κακό, χωρίς να ξέρη τί κάνει». — «Γιατί κρατεί για τόν έαυτό του όλα τά χρήματα και δέ δίνει τίποτε τής

μητέρας». — «Μά είδατε ποτέ σας κανένα μεθυμένο;» ρώτησα. Μερικά ἀφού συλλογίστηκαν πρώτα κάμποσο, ἀμολόγησαν έπειτα πώς είδαν μεθυμένο τόν πατέρα τους. «Αμα γύρισι και ρώτησα ένα άγόρι ποιόν αγαπή περισσότερο: «Τή μητέρα μου» απάντησε, «γιατι δέ με δέρνει ποτέ». — Και ό πατέρας σου σε δέρνει;» — «Ω ναι!» — «Βέβαια, διαν δέν κάνης φρόνιμα;» — «Όχι, διαν είναι μεθυμένος».

Τά παιδιά διηγήθηκατά τα περιστατικά αυτά χωρίς κοιμά παρατήρηση και συμπλήρωση, σά νά αισθάνονταν πώς μόνη ή διατήρησή τους είναι μεγάλο βάρος για τούς γονείς τους και πώς αυτοί άπάνω στο θυμό τους μπορούσαν νά τά εκδικηθούν για όσα λόγια είπαν. Και δέν άκουσα ποτέ παιδι νά παραιποιείται για τούς γονείς του.

Εγώ ή ίδια είδα με τά μάτια μου τό άκόλουθο ένδιαφέρον περιστατικό: Μιά μέρα ήθεσε στό σχολείο ένας κύριος πού έρχοταν συχνά κι έβλεπε τά παιδιά και τούς έφερε δώρα έπειτα από λίγη ώρα ήθεσε ένα άγόρι και μου είπε πώς ένα συμπαθητή του τόν έδωκεσε ένα λυσοσιασμένο σκυλί. Τό αλγωμένο παιδι έδειξε κλαίοντις τά σημάδια της κακής άκόμη δοξαματίας. «Όταν θέλησαν νά τό στείλουν στό νοσοκομείο, μ' έκραξε κατά μέρος και μου είπε πώς δέν τό είχε δαγκάσει σκυλί, και όταν είπαν νά τό φέρουν στη μητέρα του, μία γυναίκα πού πουλούσε λαχανικά, τό παιδι άρχισε νά κλαίη και δέν ήθελε νά πάη.

Αυτόσο τό έφεραν στό σπίτι, όπου ή μητέρα του τό δέχτηκε με βρισιές της έδειξαν τις πληγές του παιδιού. Τότε τά έβαλε κεινη σά μανιακή με τό δάσκαλο, λέγοντάς του πώς καλά θά κάνει νά κοιτάξη μόνο τη δουλειά του και πώς μόνη αυτή έχει τό δικαίωμα ν' αναθρέψη όπως θέλει τό παιδι της. Έτσι αποδείχτηκε πώς τό παιδι τό είχε δαγκάσει ή ίδια ή μητέρα γιατί της εκλεψε παταίτες από ένα κασόνι. Διχως άλλο τό πλγωμένο παιδι δέ θα έκανε διάλογο για όλα αυτά, άν δέ λαιμαργούσε τά γλυκίσματα πού έφερε μαζί του ό κύριος. Με την ευκαιρία αυτή θέλησε νά βγαλή ώφέλεια από τούς πόνους του.

Η έπιφυλακτικότητα πού δείχνουν τά παιδιά κρύβοντας τις σκληρότητες τών γονέων τους, είναι τόσο περισσότερο αξιοπαρατήρητη, όσο γνωρίζομε πόσο εύκολα αυτά για τη παραμικρότερη άφορμή είναι πρόθυμα νά καταγγέλλουν τούς συμπαθητές τους.

Μά εκείνο πού μάς φαίνεται άληθινά έκκλητικό στά φτωχά μικρά, είναι τό πρακτικό πνεύμα πού τούς είναι έμφυτο και τά κάνει ν' αναγνωρίζουν την άνάγκη της εργασίας. Από πνευματική άποψη μένου βέβαια πίσω από τά παιδιά τών εύπορων τάξεων δέν έχουν τό όδρο της εύκολης αντίληψης πού έχουν εκείνα και μπορεί νά πη κανείς μνυτεύουσι τη σημασία άγνωστων, έκφράσεων. Πώς θα μπορούσαν, κιόλα τά παιδιά τών προλεταριων νά έννοήσουν γοργά νέες ιδέες, μία και δέν γνωρίζουν τέλεια τη γλώσσα!

Απεναντίας τό πρακτικό πνεύμα τους είναι άναγαστά άναπτυγμένο δέν υπάρχει ούτε ένα μεταξύ στα παιδιά αυτά πού νά μή γνωρίζη άκριβώς πόσο στοιχίζουν τά τρώφιμα, πού νά μήν μπορη νά κάνει τις δουλειές του σπιτιού και νά μήν μπαλώνη μόνο τά φορέματά του. Χαιρείται κανείς νά τά βλέπη πώς θέλουν νά βοηθούν παντού, νά ξεκουράζον τούς γονείς τους, σά νά έχουν τη συναισθηση πόσο στοιχίζει σ' αυτούς ή συντήρησή τους. Ένα κοριτσάκι όχτώ χρονών, κώθοντας με πού ά στενοχώρια ζούσε ή πολυάριθμη οικογένεια της, πήγε και μισθώθηκε μόνη της σ' ένα χαρτοπωλείο πού ήταν κοντά στό σχολείο, κι έκανε τόσο καλά την εργασία του ώστε οι προϊστάμετοι του έμενάν καταευχαριστημένοι. Μικρά κοριτσάκια φτωχών οικογενειών πέντε ως έξι χρονών, είναι συχνά άναγκασμένα νά περιποιούνται τά μικρότερα άδέρφια τους, νά τά επιτηρούν και νά μαγειρεύουν γι' αυτά τό χειμώνα μάλιστα είναι υποχρεωμένα ν' άνάβουν και φωτιά, πράγμα πού είναι επικίνδυνο πολλές φορές.

Συχνά τις εργασίες αυτές είναι υποχρεωμένα νά τις κάνουν και τ' άγόρια. Έτσι ένα άγόρια έξι χρονών έπρεπε νά επιβλέπη τη μικρή του άδερφή, καταλάβαινε έξαιρέτα νά την τρέψη κτλ. Τό ίδιο άγόρι μου άμολόγησε με περηφάνεια μία μέρα πώς έκαμε ένα δώρο της μητέρας του για τά γενέθλιά της: «Της άγόρασα μία σκόνη για νά τη δίνη της μικρής νά κοιμάται» μου είπε. «Όταν τού παρατήρησα πώς αυτή ή σκόνη μπορεί νά κάνει κακό της

άδερφής του, ό μικρός απάντησε: «Όταν ή μικρή κλαίη πολύ, πρέπει νά της δώσουμε κάτι νά σιπάση!» Ένα άλλο άγόρι όχτώ χρονών συνάδευσε τό μικρότερο άδέρφρο του στό γιατρό, στό σχολείο, στην εκκλησία κτλ.

Στά φτωχά παιδιά δέν αναπτύσσεται μόνο τό πρακτικό πνεύμα και ή έπιδειξιότητα από την άνάγκη, αλλά και τό επαγγελματικό πνεύμα τους δέξνται σε μεγάλο βαθμό.

Πόσο τό αισθητά της όμοιοπάθειας είναι άναπτυγμένο στά μικρά αυτά, φαίνεται από τό άκόλουθο αυθεντικό περιστατικό: Ένα παιδι σωματικά και πνευματικά καθυστερημένο τό μετεχειρίζονταν οι σκληροί γονείς του με άπάνθρωπο τρόπο. Πρωι πρωι με όλη την παγωνιά πού έκανε τό έδιωχναν από τό σπίτι, ώστε τό δυστυχισμένο ένα βράδυ προτίμησε αντί νά πάη στό σπίτι, νά ξευχχίση στό δρόμο κιάς ήταν χειμώνας. Ο διευθυντής του σχολείου πού πήγαινε γνώριζε την κακή ζωή πού έκανε τό παιδι και φροντίσε νά τό βάλη σε κάποιο άσυλο. Τό πράγμα όμως βράδυνε. Αφού περιπλανήθηκε τό παιδι τρεις μέρες, τό βοήθησαν κάποιοι πεινασμένο και μισοπαγωμένο και τό μάξψαν. Έέλος τό πήρε σπίτι της για μερικές ήμέρες ή μητέρα του συμπαθητή του Λάλα. Ο Λάλας, ένα παιδι έννέα χρονών, ένιωσε άμέσως τη θλιβερή κατάσταση του συμπαθητή του και αποφάσισε μόνος του νά κάνει κατι για τό μικρό. Τόν πήρε ένα πού στα χέρια και τράβηξε θάορετά στό δημαρχείο, χωρίς νά έξη καλά σε ποιόν πήγαινε κεί. Αμα έφτασε, άρχισε νά διηγείται την ιστορία στό θυρωρό. Τό παράξενο σύμπλεγμα τών παιδιών κίνησε την περιέργεια στους διαβάτες και σε λίγο σχηματίστηκε ένας κύκλος και άκουε την ιστορία του δυστυχισμένου προστατευμένου του πού διηγόταν ό Λάλας. Έτυχε νά έρθη κοντά ένας κύριος από την καλή τάξη, πού όπως αποδείχτηκε ύστερα ήταν υπάλληλος της δημαρχίας.

Προσφέρθηκε νά οδήγηση τά παιδιά επάνω στό γραφείο, όπου τό μεγαλύτερο απ' αυτά έδωσε τις άναγκαίες πληροφορίες, για νά στείλουν τό μικρό σ' ένα άσυλο για πνευματικά καθυστερημένα παιδιά. Τό πράγμα έγινε γνωστό και γράφηκε στις έφημερίδες, όπου ό Λάλας παρόστάθηκε σά μικρός ήρωας. Οι έπαινοι πού άκουσε ό μικρός από παντού του άναφαν τόσο τό κεφάλι, ώστε μία όλόκληρη εβδομάδα μάξεσε όλα όσα γράφονταν γι' αυτόν, τά έφερε στό σχολείο και τά έδειχνε κρηφάτος στους συμπαθητές του. Όταν συλλογίζομαι τη χαρά του μικρού Λάλα για την πράξη του, έννοώ καλύτερα πόση περηφάνεια, πόσο έπιχειρηματικό πνεύμα κρύβεται συχνά μέσα σ' αυτά τά χοντροκέφαλα, πού έντελώς άνίκανα για την ελαφρότερη άδιδμητική πράξη, έννοουιν καλύτερα από τούς καλύτερους μαθητές τών γυμνασιών τό πρακτικό πνεύμα της ζωής.

Όταν παρατηρή κανείς τόν κόσμο αυτό της παιδικής δυστυχίας, πού θα την άκολουθήση άσφαλώς μία ζωή έπίπονη, μία ζωή άκαρπης εργασίας και ταπεινοφροσύνης, όταν με όλα αυτά βρισκή κανείς σε αυτά τά απόκληρα της ζωής παιδιά τόσα πολλά σπέρματα έπιχειρηματικού πνεύματος, θάρρους, αισθημάτος ανεξαρτησίας και ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, τότε αισθάνεται πράγματι όχι μόνο την άδικία της τυφλής μοίρας πού τά κρατεί στα νύχια της, αλλά και μία ζωρη θλίψη πού τόση πολύτιμη ένέργεια χάνεται μάταια έξαιτίας τών έλαττωματικών κοινωνικών συνθηκών.

Μετάφρ. Κ. Χ.

Δ. ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Συνεργάτες στην επιθεώρηση αυτή είναι οί κ. κ. Στίλιων Κυριακίδης (Σ. Κ.), Δεάντρος Παλαμᾶς (Α. Π.), Μανόλης Τριανταφυλλίδης (Μ. Τ.) κ. ἄ.

Γλώσσα

H. Pernot, Grammaire de Grec Moderne (langue parlée), 3. έκδ. Παρίσι [1917], 300 σελ., χαρτόδετο φρ. 5. Στην Collection de manuels pour l'étude du grec moderne.

Κοντεύουν τετρακόσια χρόνια από την εποχή που ένας φωτισμένος περικύριος, ο Νικόλαος Σοφριανός, ζήτησε πρώτος να συντάξη τη γραμματική της νέας μας γλώσσας, και να «βοηθήσει, έτσι, την περιφρονημένη γλώσσα», καθώς έκαμε λίγο αργότερα ο Πόρτιος, ο πρώτος που δημοσίευσε, στα 1688, μια γραμματική «της ρωμαϊκής γλώσσας», και καθώς μας λέει, neglectae linguae praestitit auxilium. Οι γνώσεις μας για τη γλώσσα μας έγιναν από τότε πολυμερέστερες και πλουσιώτερες, η αδιαφορία όμως που εξακολούθησε να βασιλεύει για τη λαϊκή μας γλώσσα, και κυρίως η καλλιέργεια της καθαρεύουσας, που παραστράτησε το γραπτό λόγο του έθνους από την πηγή του και από τον προορισμό του, στάθηκαν αίτια να μην έχουμε ακόμη αποκτήσει τη γραμματική που μας χρειάζεται. Και όμως σήμερα πολλοί την περιμένουν, σχεδόν όλος ο κόσμος τη θέλει, για να ξαναμιλήσω με τον Πόρτιο, και δεν υπάρχει φόβος να μη βγούν τα ξεσά της, καθώς το φοβόνταν ακόμη στα 1600 ο πρωτονοτάριος των πατριαρχείων στην Πόλη Ζυγομαλάς.

Μου δόθηκε άλλοτε ευκαιρία να δώσω στο Δελτίο μια σύντομη εικόνα για την ιστορία της νεοελληνικής γραμματικής (τόμ. 2., σ. 43—65), και στον τελευταίο ακόμη τόμο του (5., σ. 280—284), κρίνοντας τις δυο τελευταίες γραμματικές της δημοτικής που είχαν βγῆ, του Βλαστού και του Thumb, σημείωνα πως το ζήτημα της γραμματικής ωριμάζει όλο και περισσότερο, και μήν πέτυχαν να μας τη δώσουν στα νεόβγαλτα έργα τους οι δυο αυτοί συγγραφείς. Και αυτό δεν έγινε, γιατί ο Thumb περιορίζεται να μας δώσει τους κυριότερους κανόνες της λαϊκής γλώσσας, χωρίς να τον μέλη για τη φιλολογική της χρησιμοποίηση και διαμόρφωση στα χρόνια μας, ενώ ο Βλαστός από το άλλο μέρος με πλατύτερο πρόγραμμα και σχολικώτερη φροντίδα θέλησε να βοηθήσει να «γράφουμε τη δημοτική κανονικά» και να τη διδάξουμε ακόμη στο σχολείο, δε στέκεται όμως έντελώς στη βάση εκείνη που κρίνουμε σήμερα απαραίτητη, και που θα μας κάμη να χρησιμοποιήσουμε το βιβλίο του. Καθώς και στη βιβλιοκρισία εκείνη τονίζα, και όπως αναλυτικώτερα έχω διατυπωμένη τη γνώμη μου στην περσινή μου ανακοίνωση (βλ. Δελτίο 6., σ. 200, και σ. 64 ἄ § 22a), η γλώσσα που γράφουμε σήμερα όχι μόνο στη φωνητική έχει καθιερωμένους αρκετούς δασκαλισμούς, μα και στο τυπικό δείχνει, παράλληλα συνήθως με τη λαϊκή γραμματική, και λίγους λόγιους τύπους, που δεν είναι δυνατό να τους αποκλείσει σήμερα η νέα γραμματική.

Σήμερα έχουμε και μια καινούρια γραμματική, γραμμένη και αυτή από ξένο, το Γάλλο Hubert Pernot, καθηγητή της νεοελληνικής γλώσσας και

φιλολογίας στο Παρίσι, γνωστό από τόσες άλλες του έργασίες για τη γλώσσα μας, την ιστορία της και τη λογοτεχνία της. Εκείνο που κυρίως μας ενδιαφέρει είναι πως κατορθώνει να λύση αυτή το γλωσσικό μας πρόβλημα και ποιά θέση παίρνει στα ζητήματα που έδειξα παραπάνω. Αυτό σα να μας το καθορίζει από τον πρόλογο ο συγγραφέας: Ζήτησε να μας καθρεφτίση στη γραμματική του τη γλώσσα που μιλούν σήμερα στην ελληνική πρωτεύουσα. Ός προς την αρχή, είναι δύσκολο ν' αντιμωύση κανείς τον συγγραφέα. Καθώς από καιρό έχω παρατηρήσει (Δελτίο 2., σ. 60 ἄ) «η σημερινή μας κοινή ομιλουμένη των πόλεων, καθώς μας παρουσιάζεται στην ανεπιτήδευτη καθημερινή ομιλία μορφωμένων κι αμόρφωτων, μάλιστα όταν την εξετάσουμε ως προς τη ζωτικότητα των στοιχείων της, δεν άλλαξε τόσο ώστε να χωριστή από τη δημοτική, και από το άλλο μέρος δέχτηκα πως μερικοί δασκαλισμοί είναι, καθώς διατυπώνει ο κ. Pernot, «γεγονότα γλωσσολογικά», και σύμφωνα με την ιδέα αυτή έλεγα πως η γραμματική της νέας γλώσσας που γράφουμε θα πρέπει να λογαριάση τις ανάγκες της γλώσσας αυτής καθώς και τη σημερινή αστική γλωσσική χρήση (Δελτίο, 6., σ. 67).

Το ζήτημα μένει ποιά κριτήρια θα μας οδηγήσουν ν' αναγνωρίσουμε και να πολιτογραφήσουμε τα «γεγονότα» αυτά, ἄς είναι και ως εξαιρέσεις, στη νέα γραμματική. Τέτοια κριτήρια κρίνω—όσο είναι ο λόγος όχι για λέξεις, μα για τύπους, φωνητικούς και μορφολογικούς, τ' ακόλουθα: Πρέπει δηλαδή,

α) οι τύποι να βρίσκονται σε καθολική χρήση απ' όσους κατοικούν τις πόλεις, μεγάλες και μικρές.

β) η χρήση των αντίστοιχων λαϊκώτερων τύπων να είναι ασυμβίβαστη με το σημερινό γλωσσικό αίσθημα του καθενός μας, με την προϋπόθεση πάντοτε πως μένομε έξω από τη γλωσσική πρόληψη, και δεν είμαστε βουτηγμένοι σε αρχαίες σοφίες, ώστε να μιλούμε η να ομιλώμεν για τη γλώσσα εν ἡ ἀναιρενώμεθα,

γ) να εναρμονίζονται με τη δόκιμη λογοτεχνική χρήση, και δ) να μην είναι από κείνους που η πείρα μας έδειξε ως τώρα πως ο λαός δεν μπορεί να τους χρησιμοποιήση.

Αν με τις δυο πρώτες αρχές λογαριάζουμε όσο φαίνεται σωστό τη χρήση και το αίσθημα των κατοίκων των πόλεων, με τις δυο τελευταίες βρίσκει το δίκιο του και ο λαός, που δεν μπορούμε να του δώσουμε τυπικό, της δημοτικής τάχα, που ωστόσο να μην μπορέη να το χωνέψη. Και να μην ξεχνούμε πως ακόμη και ο Χατζιδάκις, που με όλη του την εξαιρετική ευμένεια στη θεωρία για τη λαϊκή μας γλώσσα, στην πράξη δείχτηκε πάντοτε, από 34 ακριβώς χρόνια, ο πιο μελετημένος αντιδραστικός ἄμα ήταν να την καλλιέργησώμε, ο ίδιος ο Χατζιδάκις που και τώρα πολέμησε το δημοτικισμό στ' όνομα τάχα της «πολιτικής» με δέκα λέξεις, που ανήκουν ωστόσο στην κοινή, η που δεν έχουμε το δικαίωμα να τις αποκλείσουμε, έχει αναγνωρίσει ο ίδιος, πόση επιμονή δείχνει ο λαός μας στο τυπικό της δημοτικής, και δέχτηκε—μόλις στα 1916, ώστε να πρόκειται για έντελώς σύγχρονη γλωσσική χρήση—πως ο τύπος *μαθητές, δικαστές* κτλ. ἀπλώνεται ως στους περιφημούς κύκλους των *αίδουσων*.

Οί παραπάνω αρχές, που πρώτη φορά έτσι διατυπώνονται, έχουν βέβαια ανάγκη να ξεκαθαριστούν σε άλλη θέση αναλυτικώτερα και προγραμματικώτερα. Κι έτσι όμως, με όλη τους τη γενικότητα, εκφράζουν, καθώς νομίζω, τη χρήση που διαμορφώνεται στη νέα μας γραμμένη. Κι επειδή καθώς

καὶ ἄλλοῦ ἔλεγα, ἡ γραμματικὴ ποῦ περιμένουμε θὰ ἔχη περισσότερο κανονιστικὸ καὶ λιγώτερο νομοθετικὸ χαρακτήρα ἀπ' ὃ τι σήμερα ἀκόμη φαντάζονται πολλοί, εἶναι, νομίζω, ἀρχές, ποῦ ἡ ἐφαρμογὴ τους θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ γράψουμε συστηματικώτερα καὶ πιὸ γλήγορα τὴ νέα γλῶσσα, ἐναρμονίζοντας μὲ τὸν καλύτερο τρόπο τὰ γενικὰ γλωσσικά καὶ εκπαιδευτικὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ μας, μὲ τὸ γλωσσικὸ αἶσθημα καὶ μὲ τις φραστικὲς ἀνάγκες τῶν διαβασμένων του, ποῦ δυστυχῶς εἶναι καὶ σήμερα ἀκόμη οἱ μόνοι καὶ μοναδικοὶ κριτὲς στὰ ζητήματα τῆς ἐθνικῆς γλώσσας.

Πῶς θὰ κρίνουμε τώρα σύμφωνα μὲ τις ἀρχές αὐτῆς καὶ τὴ γλωσσικὴ χρῆση ποῦ ἐκφράζουν τὴν καινούρια γραμματικὴ τοῦ Pernot; Ὁ συγγραφεὺς ἐφαρμόζει τὴν τόσο ἀναγκαία μὰ καὶ τόσο ἐπικίνδυνη ἀρχή, ποῦ εἶδαμε τὸ Βλαστό ν' ἀκολουθῆ μὲ δειλία καὶ μὲ προφύλαξη μεγάλη, μὲ ὑπερβολικὴ εὐκολία. Ἔτσι ὅμως, μὲ ἀρκετὸν ὑποκειμενισμό πάντοτε (αὐτὸν δύσκολα θὰ τὸν ξεφύγῃ ἐντελῶς ὁ συντάκτης νεοελληνικῆς γραμματικῆς, καὶ σήμερα καὶ γιὰ καιρὸ ἀκόμη) μᾶς καθρεφτίζει μὲ τὸ παραπλῆγω στὴ γραμματικὴ του τὸ καθετὶ σχεδὸν ποῦ μορεῖ σήμερα ν' ἀκουστῆ ἀπὸ χελεῖν Ἀθηναίου. Ἐκεῖ ποῦ θὰ μᾶς ἀνάγκαζε ὁ Βλαστός σι' ὄνομα τῆς «γλωσσικῆς πειθαρχίας» νὰ γράψουμε *τὸ σκεῶν*, ὁ Pernot, ἐφαρμόζοντας πλατύτητα τὴν ἀρχὴ τῶν «γλωσσολογικῶν γεγονότων» ἐπισημαίνει τὴν καθαρεύουσα μὲ τὸ *κατὰ*. Ἔτσι μᾶς παρουσιάζει τύπους, φωνητικούς καὶ γραμματικούς, καθὼς *ἀνταγμα, εὐχαριστῶ, συγγαίρω, σχέσις, τοῦ γράμματος* καὶ κοντὰ σ' αὐτούς ἄλλους τύπους καθὼς οἱ ἀκόλουθοι: *ὁ κλητὴρ τοῦ κλητῆρος, ὁ ἀσθηρ τοῦ ἀστέρος, τὸν ἀροτοπῶλην, ὃ συγγραφῆν, ὃ διασημεῶν, ὃ εὐγενῆς, τὸ εὐγενῆς, αἱ κυβερνήσις τὰς κυβερνήσεις*. Δὲν ὑπάρχει βέβαια ἀμφιβολία πῶς μὲ τὴ γλωσσικὴ ἐκπαιδευτικὴ ἀναρχία τριῶν γενεῶν ποῦ γέννησε τὴ σημερινὴ γλῶσσα τῶν πόλεων, τὴν ἐπίσημη καὶ τὴν κυριακάτικη, τόσα καὶ τόσα μοροῦμε ν' ἀκούσασκε καθημερινὰ σ' αὐτῆς, σὲ διάφορες περιστάσεις. Ὡστε εἴτε λιγώτερη εἴτε περισσότερη καθαρεύουσα ἔπαιρνε ὁ Pernot, πάντοτε θὰ μᾶς καθρέφτιζε κάποια γλωσσικὴ χρῆση. Γιαυτὸ δίνει ἡ γραμματικὴ καὶ ἔτσι καθὼς εἶναι, ἓνα χρῆσιμο βοήθημα στοὺς ξένους, γιὰ ὃ τι μποροῦν ν' ἀκούσουν καὶ νὰ ποῦν χωρὶς νὰ φανοῦν ἀστείοι—πράμα ποῦ πάντοτε ἦταν φόβος νὰ τὸ πᾶθον μὲ τις ἄλλες γραμματικὲς τῆς «νέας ἑλληνικῆς» ποῦ ἐπαιρναν ὡς τώρα—καὶ εἶναι καὶ γιὰ ἓναν Ἑλληνα πάντα χρῆσιμη ἀπὸ τὴ ἀποψη ὅμως τοῦ κανονισμοῦ τῆς κοινῆς, μολονότι θεωρῶ γόνιμη τὴν ἀρχὴ ποῦ ὠδήγησε τὸ συγγραφεὴ, ἀφήνει ἡ γραμματικὴ αὐτὴ τόσο πολὺ τὴ βία τῆς δημοτικῆς, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατό νὰ μᾶς κανονίσῃ τὴ γλῶσσα ποῦ γράφομε.

Αὐτὰ γενικὰ γιὰ τὴν κεντρικὴν ἰδέαν τῆς γραμματικῆς. Κοντὰ σ' αὐτὰ ὅμως μιά γραμματικὴ, καὶ μάλιστα τῆς νέας ἑλληνικῆς, ἔχει χίλια δυὸ μικροπροβλήματα νὰ λύσῃ, καὶ στὴ διάταξιν καὶ στὴν ἐκθεσὴ τῶν γλωσσικῶν φαινομένων, καὶ δῶ πρέπει νὰ τονίσω πόσο ἡ ἐργασία τοῦ Pernot μᾶς εἶναι χρήσιμη καὶ καλοπροσδεχτὴ. Ἴσως σὲ ἄλλη θέσιν κάμω συστηματικώτερον καὶ ἀναλυτικώτερον κριτικὴ. Ἐδῶ σημειῶνω μόνο πῶς κοντὰ σὲ νέα κεφάλαια, ἢ ξαναχρημένῃ ἀπὸ τίς παλιὰς ἐκδόσεις, καὶ πάντοτε καλογραμμένα, ἔχομε καὶ διάφορες λεπτὲς παρατηρήσεις, ποῦ πρώτη φορὰ ἔτσι διατυπώνονται. Ὅσο γιὰ τὴν ὀρθογραφίαν, ὁ συγγρ. δείχνει συχνὰ τὴν προτίμησιν του γιὰ τίς εὐκολότερες καὶ φωνητικώτερες γραφῆς, ἀντὶς ἄλλες ποῦ θὰ ἦταν μὲ τὴν ιστορικὴν ἀρχὴ σωστότερες (*κνήρη—κνήρη, ἐξήρη—ἐξήρη*) καὶ κάνει πολὺ καλά.

M. T.

Λογοτεχνία

Κωνσταντίνου Χατζόπουλου, Τάσω, Στὸ σκοτάδι καὶ ἄλλα διηγήματα. Ἀθήνα, 1916, 174 σελ. Δρ. 2.25.

Ἡ «Τάσω» καὶ «Στὸ σκοτάδι», ποῦ πλέκονται καὶ τὰ δυὸ γύρω ἀπὸ τὴν παρατήρησιν τῆς ἰδίας σκληρῆς καὶ ἀφώτιστης βιοπάλης, τῆς ἰδίας ἀνθρώπινης ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας, εἶναι στὸ βιβλίον αὐτὸ τὰ μεγαλύτερα καὶ πιὸ χαρακτηριστικὰ διηγήματα τῆς νέας τέχνης τοῦ Κωνσταντίνου Χατζόπουλου. Πλέκονται καὶ οἱ δυὸ ἱστορίες, καὶ μάλιστα ἡ δευτέρα, στὸν ἴδιον κόσμον τῆς τραγικῆς μοίρας καὶ τοῦ ἀνθρώπινου καιμοῦ· οἱ ἥρωες τους, ποῦ εἶναι καρμένοι ἀπὸ τὴν καθημερινὴν ζωὴ, συχνὰ διαβαίνουν ἀπὸ κοντὰ μᾶς ἀγνώριστοι καὶ σκυμμένοι, καὶ ὅσες φορές σολέψη μέσα τους ζεστότερη κάποια ὀρμή, δὲν τοὺς ἀφήνει ἡ φροντίδα τοῦ φαινοῦ καὶ ἡ καθημερινὴ ἀνάγκη νὰ σβήσουν τὴ δίψα τους καὶ νὰ φύγουν πέρα ἀπὸ τὰ σίδερα, ποῦ τοὺς ἔχει περιζώσει μ' αὐτά, τὸ κοινωνικὸν τους στρώμα. Σὰ ζητήσουν αὐτοὶ τὸ μερδικὸν τους ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς ζωῆς, τὸ σκίτημα τους θὰ μουδιάσῃ μπροστὰ σὲ μιὰ ἀνώτερη δύναμη, ὅπως κἀν λέγεται, μοῖρα, ἀνάγκη, κοινωνία, καὶ θὰ πέσουνε κάτω πιὸ συντριμμένοι ἀπὸ πρῶτα.

Οἱ δύο αὐτῆς ρεαλιστικὰ γραμμένες ἱστορίες πλέκονται γύρω ἀπὸ τὸ πᾶλημα γιὰ τὴν ἐπιράτησιν στὴ ζωὴν, γύρω ἀπὸ τὴν περιγραφήν τοῦ ἐρωτικῆς πόθου. Μᾶς θυμίζουσι καὶ οἱ δυὸ τὸ πλάνημα τῆς ἀγάπης, ἡ πρώτη τὸ πλάνημα τῆς γυναίκας ποῦ κλανὰ καὶ ποῦ πλανιέται, καὶ ἡ δευτέρα τῆς γυναίκας τῆς πλανεμένης. Ποῖς μορεῖ νὰ ξεχάσῃ τὴν Τάσω, παιδοῦλα ἀκόμα, «τὴν ἄσπρη καὶ καστανοξανθὴν, μὲ τὰ μεγάλα καστανά τῆς μάτιας, ποῦ βασιτοῦσαν ἓνα ἔλαστορο ψυχάλισμα μέσα σὲ δλη τὴν παιδιὰτικὴν ἄσπρη τρέλα καὶ κάποιες φορὲς κοιτάζανε τόσο παράξενα! . . .» Ὅσο γιὰ τὴν «Τάσω» εἶναι τὸ ἀμάρτημα μᾶς ἀνγοστιάτικης νύχτας μέσα στὰ χλωρὰ μπουστάνια, ἱστορισμένο ὕστερα ἀπὸ χρόνια ἀπὸ κάποιον ἐπαρχιώτη γιατρό—ἥρωα μάλιστα τῆς περικλείας—ἱστορισμένο μ' ἀρκετὴ χιουμοριστικὴ ἀκεφία καὶ μ' ὅλη τὴν ἀφροντισία μᾶς μικρῆς συνείδησης. Ἡ «Τάσω» ἔχει τὴ μονότονον τραγικότητα μᾶς γυναίκας τοῦ λαοῦ ποῦ παραδέρνει ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν κατομοιρία καὶ τὴν καταδίκη τῆς γύρω ζωῆς καὶ ἀπὸ τὸ κρυμμένο μέσα τῆς ἀνεπὸταχτο πάθος, ποῦ σ' ἄλλη περίστασιν θὰ τὴν ὕψωνε σὲ δυνατότερη ἥρωίδα.

Ἀκόμα πιὸ τραγικὴ εἶναι ἡ ἱστορία «Στὸ σκοτάδι», ζωντανεμένη μὲ πολλὴ δραματικὴ γοργότητα. Ἡ Στέλα πέρασε τὴν πρώτην ζωὴν τῆς σ' ἓνα λαοποχάρι, κοντὰ στὸν Ἄραχθὸ, ἀπόξω ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ σύνορον κατατρεγμένη ἀπὸ τοὺς δικούς της, γυμνὴ καὶ ξεπόλυτη, δουλεύει στὰ χωράφια. Ἐκεῖ γνωρίζει μιὰ μέρα τὸ Σταύρον, τὸ γιὸν κάποιου φτωχοκλήγνα, ποῦχε ἔρθει βαθύτερα ἀπὸ τὸ τούρκικον μὲ τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν ποῦ ὑποχωροῦσε στὰ παλιὰ σύνορα. Ὁ Σταύρος στὴ σύγχυσιν τῆς φυγῆς, κλέβει τὴ Στέλα καὶ ἐρχεται νὰ ζήσῃ μαζί της στὸ ρωμαϊκόν. Κάποιοι φαντάροι ὅμως βρῖσκουν τὴ Στέλα μονάχη τῆς, τὴν παίρνουν μαζί τους φεύγοντας, καὶ ἡ Στέλα, ποῦ δὲν ἐξεχνούσε ποτέ μὲσ' ἀπὸ τὸ νοῦ τῆς πῶς καὶ ἄλλοτε μιὰ φορὰ οἱ γιζάμηδες τὴν ἔσταν μαζί μὲ τὴ μάνα τῆς ἔξω στὰ χωράφια καὶ πέρασαν μαζί τους τὴ νυχτιά, πέφτει στὰ πόδια τοῦ Σταύρου, ποῦ τὸν ξαναβρίσκει ἀργότερα, καὶ τοῦ δηγιέται κλαίγοντας ὅσα τῆς ἐτυχαν καὶ αὐτός, ἀφοῦ πρῶτα τὴ δειρῆ, τὴ συγχωρεῖ καὶ τὴν στε-

φανώνεται. Μιά μέρα όμως ο Σταύρος μαλώνει στην ταβέρνα, δέχεται μια μάχαιρά, και τον πηγαίνουν λαβωμένο σπίτι πριν ακόμα η γυναίκα του σηκωθεί από τη γέννα της. Ο λαβωμένος πίνει τώρα αδιάκοπα στο κρεβάτι, βλαστημάει και βογκάει, κακοφορμίζει αγιάτρευτα την πληγή του. "Ένας φίλος, που ζητάει να πλανέψη τη Στέλα, προμηθεύει καθημερινά στον άρρωστο οινόπνευμα. Η Στέλα, όταν είδε πως ο άντρας της δε θέλει να διώξη το διαφθορέα, πετιέται έξω σαν τρελή, με το παιδί της άγκαλιά, σαν παραλογισμένη μέσα στο σκοτάδι. Νικημένη από την απελπισία της, ξαναγυρίζει στο σπίτι της, που ο άντρας της τώρα περνάει τις στερνές του μέρες άπάνω στο στρώμα του θανάτου, κι ο Άγκωνης — ο φίλος του άντρα της — θρονιάζεται κυριαρχος μέσα στο ρημαγμένο σπίτι, και κοιμάται κοντά της τις νύχτες, δίπλα στο τζάκι, μπροστά στα μάτια του ετοιμοθάνατου. Και μια νύχτα που μεθυσμένος θέλει να την άγκαλιάσει πιο σφιχτά, ο Άγκωνης πνίγει μέσα στο σκοτάδι τον άρρωστο άντρα της. Του κάκου ή Στέλα κινήθηκε τον φώναξε και φώναξε να τρέξουν κατόπι του!

Με τον τόμο του αυτό τα διηγήματα και τ' άλλα του τελευταία πεζογραφήματα, ο Κ. Χατζόπουλος ζητεί να φέρη το ρεαλιστικό διήγημα. Από την άμεση παρατήρηση της ζωής, από το αντικειμενικό κι απρόσωπο ξανάδωμα της μέσ' απ' αυτά τα πράματα και τα γεγονότα, πιστά και στυγνά ξαναπαρμένα, ζητάει να μάς δώσει τους ανθρώπινους εκείνους τύπους που ζούνε και σαλεύουν μέσα στην άμορφη ζωή. "Αλλά η κίνηση τους αυτή δε θάφτανε να βγάλη από μόνη της κάποια έννοια, κάποιο κρυμμένο βάθος της ζωής. Ο συγγραφέας αντιγράφει μόνο, χωρίς να μάς δίνει καμιά ερμηνεία, καμιά αναμολογημένη όψη της ζωής, ή τέχνη αυτή έχει όλες τις άσημαντες λεπτομέρειες, όλες τις άτέλειες, τις ανηθικότητες και τις κακομοιρίες της ζωής, τέλος μοιάζει περισσότερο απ' ό τι θα έπρεπε με το έξωτερικό μέρος της ζωής, και για να ξεσκεπάσει κανείς το ψυχικό βάθος των προσώπων, θάπρεπε να σκόψη άπάνω απ' αυτά και να μεταχειριστή την άμεση παρατήρηση του, καθώς θάκανε για την ίδια την δόλογο ζωή. Έβλεπαν, γράφοντας για τα διηγήματα αυτά, πως αν κι ο συγγραφέας παίρνει τους ήρωες του στον κόσμο της ελληνικής επαρχίας, φεύγει από τους μεταχειρισμένους δρόμους της συνηθισμένης ήθογραφίας, και πρώτος αυτών φροντίζει να δημιουργήση ζωντανούς ανθρώπους. "Όσο όμως κι αν κυριαρχή στο διηγημά του ή προσπάθεια για το γνώρισμα της ανθρώπινης φύσης και το φανέρωμα της αίσθησης του πραγματικού μέσ' από τα έξωτερικά γεγονότα της ζωής και την αντικειμενική αφήγηση, ή βαθύτερη ψυχική όψη των προσώπων που ζούνε μέσα στην ιστορία μένει για μάς άφανέρωτη, και μαζί μ' αυτή κι ή άόρατη έννοια της ζωής. "Εκτός πιά αν παραδεχτούμε πως οι τόσο ταπεινοί και σκοτεινοί ήρωες ζούνε βασανισμένα, και χυδαία μέσα στην πλανερή ζωή για να φτάσουνε μια μέρα μοιραία σε μια σύγκρουση, σε μια τραγικότητα. "Ότε μπορούμε να ποθούμε πως ο συγγραφέας μάς δίνει, τη σάτιρα μιας κοινωνικής συνθήκης ή τη διαμαρτυρία του για τους κοινωνικούς όρους του τόπου του, αν προτού κινή αυτό δε σατίριζε άθελα δλόκληρη την ανθρώπινη φύση, και δεν ξεσκεπάσε τα πιο χυδαία και σκοτεινά μέρη της ψυχής του ανθρώπου. "Έτσι ο Κ. Χατζόπουλος στα δυό του αυτά διηγήματα, που τα χαρακτηρίζει παντού ή ίδια πικρή παρατήρηση της ζωής, παρουσιάζεται σαν ένας μεγάλος άπαισιόδοξος που μάς ξαναλέει πως ή γη είναι ή κοιλάδα των κλαυθμών.

"Έδώ θάπρεπε κανείς να φανερώση όλη του την εκτίμηση για τη μορφή που δίνει ο συγγρ. στα διηγήματα του, κάτι που μάς φανερώνει δίχως άλλο μια φωτεινή λογοτεχνική συνείδηση. Πόσο λαμπρά γραμμένες και με τί τόσο ολικό που είναι δοσμένες οι ιστορίες αυτές! Με πόση λιτότητα και άνεση ο Κ. Χατζ. έρχεται να μάς θυμίση και ζωντανεύη με το παράδειγμα του, μια από τις μεγάλες μορφές της τέχνης, που όσο κι αν λέγαμε πως το άκρατο μεταχειρίσμα της δε θά το παρακολουθούσαμε με αγάπη, ή επίδραση του θά ήταν πάντα αγαθή στη φιλολογική κίνηση του τόπου μας, δεν πρέπει να ξεχνούμε πως από την άμεση παρατήρηση της ζωής, ένοιαμένη με τη βαθύτερη προσωπική συγκίνηση του καλλιτέχνη, θά τραφή και θά μεγαλώση μια μέρα το έλλειψικό μυθιστόρημα.

Στο τέλος του βιβλίου είναι κι άλλα μικρότερα διηγήματα. Μέσα σ' αυτά είναι και «Τ' όνειρο της Κλάρας» κι «Η άδελφή», που ο ποιητής ξεχνά τη ρεαλιστική παρατήρηση και γυρίζει στο ποιητικό του αίσθημα. "Η Άδελφή μάς δίνει μια τόσο λυπημένη χάρη, κι ο μύθος όλος ξετυλίγεται μέσα από μια άόρατη και παιδιάτικη θλίψη.

Α. Π.

Σημ Μπενέλλη, "Ο Δειπνος με τα σκόμματα, τραγωδία με 4 μέρη. Μεταφράστης: Ν. Ποριώτης. Έκδοτική εταιρεία τὰ Έργα. Αθήνα 1916, 80 σελ. Δρ. 1.

Με το Δειπνο και τα σκόμματα του ιταλού ποιητή Σημ Μπενέλλη, πέμπτο βιβλίο στη σειρά της Έκδοτικής εταιρείας τὰ Έργα, ο Ν. Ποριώτης μάς δίνει πάλι ένα ξεάιρετο παράδειγμα από γλωσσική συνείδηση και μεταφραστική δεξιοτεχνία: τα βιβλία αυτά, βγαλμένα όλα με την ίδια επιμέλεια, στην ίδια προσοχή τιμή, μάς γνωρίζουν το καθένα τους με μια ξένη ποιητική πηγή, κι είναι προωρισμένα να ξεπνήσουνε στον πολύ κόσμο την αγάπη για παρόμοια διαβάσματα. "Αν μάλιστα σκεφτούμε πόσο πρόχειρα κι άπροσεύμαστα μεταφράζονται σήμερα στη γλώσσα μας και δίνονται στον πολύ κόσμο τ' άριστουργήματα των ξένων λογοτεχνιών, το ξεάιρετο παράδειγμα του Ν. Ποριώτη παίρνει ακόμα πιο μεγάλη σημασία. "Ο Δειπνος με τα σκόμματα, έμμετρη ποιητική τραγωδία, πλέκεται στη Φλωρεντία, στον καιρό των Μεδίκων. "Ο μεταφραστής προσπάθησε ν' άποδώση όσο μπορούσε πιστότερα, όχι μόνο τα λόγια και το ύφος, αλλά και τη στιχουργική τεχντροπία του ιταλικού κειμένου, με τον άριστο και λιγνέτο του έντεκασύλλαβο. . . "Αν ο Κ. Χατζόπουλος ξανάδωσε στη γλώσσα μάς μερικά ξένα λογοτεχνικά άριστουργήματα, κάνοντας να κυριαρχήσουν στο μεταφραστικό του έργο, περισσότερο άγνά από κάθε άλλον, ή προή των βορειών άνταμαμωμένη με την ποιητική αντίληψη του καιρού μας, ο Ποριώτης δοκίμασε άπάνω σ' άλλα πρότυπα, ν' άναστήση την άπλαστη δημοτική γλώσσα, με την καλλιτεχνική έντέλεια και τη λατρεία της μορφής στην ποιητική φράση. "Τα καλλιτεχνικά αυτά γνωρίσματα, κι αν ακόμα ο Ποριώτης δεν ήταν ο ποιητής της Ροδόπης, θάφταναν για να του δώσουν μια ξεχωριστή κι ιδιόρρυθμη θέση στη νέα μας λογοτεχνία. Τα δυό αυτά όνόματα συνεχίζουν στην Αθήνα, συστηματικώτερα από κάθε άλλο, τη φωτεινή μεταφραστική προσπάθεια των κερκυραίων, κι εγκαινιάζουν ένα νέο τρόπο, με περισσότερη όμογένεια στη γλωσσική μορφή, άφου εδώ χάνονται τα στοιχεία του τοπικισμού.

Α. Π.

Διάφορα

N. Γ. Πολίτου, Γνωστοί ποιηταὶ δημοτικῶν ἄσμάτων. Ἀθήναι 1916, 33 σελ., Ἀνατύπωση ἀπὸ τῆς Λαογραφίας.

Ἡ διάλεξις αὐτῆ τοῦ σοφοῦ λαογράφου ἔχει, νομίζω, γιὰ μᾶς τοὺς Ἑλληνας πολλὴ σπουδαιότητα, ὄχι τόσο γιὰ τὰ ὀνόματα τῶν λίγων λαϊκῶν ποιητῶν ποῦ ξεδιαλέγει μέσα ἀπὸ τὸν ἀνόνημο λαϊκὸ σωρὸ, ὅσο γιὰ τὰ γενικότερα ποῦ λέει γιὰ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, πράγματα ποῦ ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα γιὰ πρώτη φορὰ ἀκούονται. Μᾶς λέει πρῶτα πρῶτα πὼς γιὰ νὰ καταλάβουμε καλὰ τὸ δημοτικὸ τραγούδι δε φτάνει μόνο μιὰ αισθητικὴ κρίσις, καὶ μᾶς δείχνει πόσα ἄλλα χρειάζονται ἐπίσης νὰ ἐξεταστούν. Ἐπειτα ἀναγκασμένος ἀπὸ τὸ θέμα του μᾶς δίνει μιὰ σύντομη μὰ ἀληθινὴ εἰκόνα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, πὼς γεννιέται, πὼς καὶ γιὰ τί ἀπλώνεται καὶ γίνεται σιγά σιγά κτήμα τοῦ λαοῦ, πὼς δηλ. γίνεται δημοτικὸ τραγούδι, πράγματα ποῦ ἂν τὰ προσέξουμε καλύτερα καὶ τὰ μελετήσουμε θὰ μᾶς βγάλουν ἀπὸ τὸν πολὺ καὶ ἀνεκτιστημονικὸ ρομανισμό, καὶ θὰ μᾶς φέρουν στὴ σωστὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἀντίληψη καὶ τὴ μεθοδικὴ ἐξέτασις, ποῦ ἀπ' αὐτὴ καὶ μόνη μπορεῖ νὰ βῆ γὰρ σωστὸ, νὰ δημιουργηθῆ σιγά σιγά μιὰ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Κοντὰ σ' αὐτὰ βρίσκουμε κανένας σκορπισμένες καὶ ἕνα σωρὸ ἄλλες παρατηρήσεις, ποῦ κάθε μιὰ ἔχει καὶ τὴ σημασίαν της, ὥστε νὰ μπορῆ κανεὶς νὰ πῆ, ὅτι ἡ διάλεξις αὐτὴ μολονοὶ σὰ διάλεξις δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη τὸν αὐστηρὸ χαρακτήρα ἐπιστημονικῆς μελέτης μὲ βιβλιογραφίας καὶ παραπομπὰς θὰ εἶναι πάντα καλὸ βοήθημα καὶ ἀφρητρία γιὰ καθένα ποῦ θέλει σοβαρὰ νὰ δουλέψῃ στὰ δημοτικὰ τραγούδια.

Σ. Κ.

Στεφάνου Α. Ξανθοῦδιδου, Βιτζέντζου Κορνάρου Ἐρωτόκριτος. Ἐκδόσις κριτικὴ γενομένη ἐπὶ τῆ βάσει τῶν πρώτων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς, σημειώσεων καὶ γλωσσολογίας. Ἐπισυνάπτονται πραγματεία τοῦ καθηγητοῦ τῆς γλωσσολογίας Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι περὶ τῆς γλώσσης καὶ γραμματικῆς τοῦ Ἐρωτόκριτου καὶ ὀκτὼ φωτοτυπικοὶ πίνακες ἐκ τοῦ χειρογράφου. Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης 1915, 190+784 σελ. Δρ. 15.

Εἶναι χρόνια τώρα ποῦ δικοὶ μᾶς καὶ ξένοι ποθοῦσαν μιὰ κριτικὴ ἐκδόσις τοῦ Ἐρωτόκριτου, γιὰ τὸ πανώριον ποίημα δε διαβαζότανε στὶς λαϊκὰς φυλλάδες τῶν τυπογραφείων τῆς Βενετίας καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Πολλοὶ εἶχαν δόση ὑπόσχεσις πὼς θὰ ἔκαναν τὴ δουλειὰ αὐτὴ, καὶ ὁ Γιάνναρης καὶ ὁ Σάβας καὶ ὁ Legrand, μὰ ὁ θάνατος δὲν τοὺς ἄφησε. Ἐτυχῶς βρέθηκε ὁ κατάλληλος Ἕλληνας καὶ κρητικὸς μάλιστα, ὁ κ. Στέφανος Ξανθοῦδιδης, ποῦ με τὴ δωρικὴ του ὑπομονὴ καὶ τὴν ἱστορικὴν καὶ γλωσσικὴν ἐπιστήμην τελείωσε τὸ ἔργο με τρόπο ποῦ ἀξίζει νὰ συγχαροῦμε καὶ τὸν ἴδιον καὶ τὴν Ἑλλάδα. Στὶς λίγες αὐτὰς λέξεις δὲν ἔχω σκοπὸ νὰ γνωρίσω με κάθε τρόπο νὰ βρῶ κανένα λαθάκι, καθὼς συνηθίζομε νὰ κάμνωμε ἑμεῖς οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ θὰ προσπαθῶ νὰ πῶ τί ἔκαμνεν ὁ κ. Ξανθοῦδιδης καὶ μαζί μ' αὐτὸ ποιά εἶναι τὰ προβλήματα ποῦ ὑπάρχουν στὴ μελέτῃ τοῦ Ἐρωτόκριτου.

Στὴν εἰσαγωγὴν του μιλεῖ γιὰ ὅλα αὐτὰ ὁ κ. Ξανθοῦδιδης, γιὰ τὶς πρώτες ἐκδόσεις, γιὰ τὸ μοναδικὸν χειρόγραφο, γιὰ τὸν ποιητὴν, γιὰ τὴ χρονολογία τοῦ ποιήματος, γιὰ τὶς πηγὰς του, γιὰ τὴν ἀξίαν του. Πρῶτη φορὰ

βῆκε στὸ φῶς ὁ Ἐρωτόκριτος στὰ 1713 στὴ Βενετία ἀπὸ ἕναν κρητικόν. Τὸ βιβλίον ἄρσε καὶ ἀγοράστηκε καὶ γιὰ τὸ γρήγορον ξανατυπώθηκε, πάλι στὴ Βενετία, στὰ 1737, καὶ ὕστερα πολλὰς φορὰς στὴ Βενετία καὶ στὴν Ἀθήνα. Τὸ 1818 ὁ Ἐρωτόκριτος ἔπαθε συμφορὰ: ἕνας πατριῶς λόγιος ποῦ ζοῦσε στὴν Ρουμανία, ὁ Διονύσιος Φωτεινός, ἔκαμε παράφραση τοῦ Ἐρωτόκριτου στὴν καθαρεύουσα «πρὸς περιδιόβασίν του», ὅπως λέει, καὶ χάλασε καὶ γλώσσα καὶ μέτρα καὶ περιεχόμενον. Χειρόγραφο τοῦ Ἐρωτόκριτου ὑπάρχει μόνο ἕνα, στὸ βρετανικὸ μουσεῖον, ποῦ ἐγράφηκε στὰ 1710 καὶ πωληθῆκε στὰ 1725 ἀπὸ ἕναν κερκυραῖον στὸ Λόρδο Harley. Τὸ χειρόγραφο ἔχει καὶ 120 μικρογραφίας (miniatures) γιὰ ἐξήγησιν καὶ γιὰ στολίδι τοῦ περιεχομένου. Τὸ χειρόγραφο τοῦτο δὲν εἶναι τὸ πρωτότυπον, οὔτε γράφηκε καὶ στὴν Κρήτη, ἀλλὰ ἀντιγράφηκε ἀπὸ ἐφτανησιώτην λόγιον ἀπὸ ἄλλο παλαιότερον κρητικὸν χειρόγραφο, ποῦ τὸ ἔφεραν κρητικοὶ φυγάδες στὰ ἐφτανησιακά ὕστερον ἀπὸ τὸ 1669 καὶ γιὰ τὸ τὰ διαλεχτικὰ κρητικὰ τὰ ἄλλαξεν ὁ ἐφτανησιώτης καὶ τὰ ἔκανε ἐφτανησιώτικα, κυρίως κεφαλονίτικα. Ἐνῶ λοιπὸν τὸ χειρόγραφο ἔπαθε μεταβολὰς, ἢ πρῶτη ἐκδόσις, ἐπειδὴ ἔγινε ἀπὸ κρητικὸν μὲ ἀγάπην καὶ προσοχὴν, φύλαξε καλύτερα τὴν κρητικὴν διάλεκτον. Γιὰ τὸ κ. Ξανθοῦδιδης στὴν ἐκδόσιν του πρόσθεξεν καὶ τὸν χειρόγραφον καὶ τὴν πρώτην ἐκδόσιν καὶ πρῶτα ἀπ' αὐτὰ τὰ δύο καὶ ἔπειτα καὶ ἀπὸ τὴν ἐκδόσιν τοῦ 1737 ἐξήγησε νὰ βρῆ τὸ ἀρχέτυπον, ἀληθινὸν καίμεινον τοῦ Ἐρωτόκριτου καὶ πιστεύομε ὅτι τὸ κατορθώσε γιὰ τὸν βοήθησε πολὺ καὶ ἡ σημερινὴ διάλεκτος.

Τὸ ποίημα εἶναι καθαρὸν κρητικόν καὶ γράφηκε στὴν ἀνατολικὴν Κρήτην ἀπὸ ποιητὴν γεννημένον στὴ Σητεία, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος λέγει στὸ τέλος τοῦ Ἐρωτόκριτου. Ὁ κ. Ξανθοῦδιδης δέχεται πὼς αὐτὰ εἶναι ἀληθινὰ, καὶ δὲν εἶναι ἀλήθεια πὼς τάχα ἀπέξω πῆγε στὴν Κρήτην ὁ πρῶτος τοῦ ποιήματος γιὰ νὰ τροποποιηθῆ ὕστερον ἐκεῖ.

Πότε γράφηκε ὁ Ἐρωτόκριτος; Εἶναι τοῦτο ζήτημα γιὰ τὸ ὅποιον ἔχουν γραφῆ πολλὰ ὡς σήμερον. Ὁ κ. Ξανθοῦδιδης δέχεται καὶ φέρνει καὶ τὴν ἀπόδειξιν πὼς τὸ ποίημα γράφηκε τὸ 17. αἰῶνα γιὰ τοὺς ἀκόλουθους λόγους: Ἡ ὁμοιοκαταληξία φάνηκε στὴ δικήν μας ποίησιν στὸ τέλος τοῦ 15. αἰῶνα καὶ φυσικὰ στὴν ἀρχὴ ἦταν ἀτελής, στὸ δικὸν μας ποίημα ὅμως ἔχει μιὰ τελειότητα ποῦ δείχνει πὼς πέρασε κάμποσος καιρὸς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ μᾶς ἦλθε, ὅπως ἡ τελειότητα τοῦ δημοικοῦ ἑξάμετρου δείχνει πὼς ἦταν σ' ἐνέργειαν πολὺν καιρὸν πρὶν τὸν μεταχειρισθῆ ὁ Ὀμηρος. Ἀλλὰ πῶς πολὺ ἀπὸ τὸ μέτρο ἢ γλώσσα (γραμματικὴ, λέξεις), ποῦ μοιάζει με τὰ στερεὰ κρητικὰ δράματα προπάντων με τὴν Ἐρωφίλην, φανεροῦναι πὼς ὁ Ἐρωτόκριτος γράφηκε ὕστερον ἀπὸ τὸ 1600. Αὐτὸ βγαίνει καὶ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα σημάδια, ποῦ τὰ ἐξετάζει με ἀύστηρὴν κρητικὴν ὁ κ. Σ., καὶ ἔτσι μπορεῖ νὰ πῶσιν πᾶς ἡ συζήτησις πὼς τάχα γράφηκε ὁ Ἐρωτόκριτος πρὶν ἀπὸ τὸ 1600. Ζήτημα εἶναι τώρα μόνο ἂν μπορῆ ἀπὸ καμιά νέα πηγὴ νὰ βρεθῆ ἀκριβῶς καὶ ἡ χρονία ἢ ἡ δεκαετηρίδα ποῦ γράφηκε.

Πολλὴ συζήτησις ἔγινεν ὡς τώρα ἀπὸ τοὺς φιλόλογους καὶ ἱστορικούς καὶ γιὰ τὸ πρόσωπον τοῦ ποιητῆ. Ὁ κ. Σ. παραδέχεται πὼς ἀληθινὰ ὁ Βιτζέντζος Κορνάρος τὴν ἔγραψε ἢ οἰκογένειαν τῶν Κορνάρων εἶναι καταγωγῆς βενετσιάνικης μὰ ὁ Βιτζέντζος εἶναι πᾶς Ἕλληνας σωστός, ἀγαπᾷ τὴν Κρήτην καὶ τραγουδᾷ ἑλληνικὰς ἀρετὰς στὸ ποίημά του. Κορνάρου βρῆσκουνται πολλοὶ καὶ ἔγγραφα καὶ εἶναι πολὺν δύσκολον ἀκόμη νὰ βρεθῆ ποῖος ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ὁ ποιητὴς μᾶς. Ὁ κ. Σ. βρῆκε στὴ Σητεία ἕνα ἐπιγραφικὸν ση-

μείωμα «1677 Βιτζέντζος Κορνάρος» και ίσως να είναι του ποιητή, πριν έρθει στο 'Ηράκλειο όπου παντρεύτηκε· αυτό όμως δεν είναι ακόμη βέβαιο ούτε το παίρνει για τέτοιο ο εκδότης.

Τώρα ποιόν εδιάβασε ο Κορνάρος, ή ποιές είναι οι πηγές του όπως λέμε στη φιλολογία. Και γι' αυτό το ζήτημα έχει γίνει μεγάλη συζήτηση και άλλοι είχαν πει ότι ο 'Ερωτόκριτος φραγκοφέρει και άλλοι ότι είναι καθαρά δημοτικός. 'Ο εκδότης που βοήθηθηκε σ' αυτό το πρόβλημα από το σοφό κ. Κ. Θεοτόκη και από τον πατριώτη του τον κ. Δεινάκι, έφτασε στο συμπέρασμα, πως ο Κορνάρος σαν εκάμει το ρομαντικό του ποιήματα, είχε διαβασμένα ιταλικά δράματα και ποιήματα της εποχής του ή παλαιότερα, κι είχε πάρει από και πολλές εικόνες και πολλές γνώμες. 'Ο Κορνάρος όμως, που ήταν φαίνεται μνημονικός πολυ, θυμόταν και τη λαϊκή μουσα και παίρνει πολλές παροιμίες, κι έτσι δεν είναι ξένος από την ελληνική ποίηση. Μά είτε από τους ξένους παίρνει είτε από τη λαϊκή μουσα ο Κορνάρος δεν αντιγράφει, δεν είναι τυφλός μίμος, αλλά χωνεύει και αφομοιώνει και δημιουργεί δική του δουλειά κι έτσι μπορούμε να πούμε πως είναι αληθινός καλλιτέχνης. 'Ο πρώτος που ένιωσε την αξία του 'Ερωτόκριτου ήταν ο Χιώτης σοφός Στέφανος Κανέλλος σ' ένα γράμμα του που έστειλε στον Iken για τη Leucothea, την πρώτη αξιόλογη ιστορία της νέας ελληνικής φιλολογίας. 'Ο Κοραής ανόμασε τον 'Ερωτόκριτο «'Ομηρο της χυδαϊκής φιλολογίας», και ο 'Ιούλιος Τυπάλδος τον έπαιρνε άνωτερο του Σολωμού και ένα από τα καλύτερα ποιήματα της Εδρώπης. Σίγουρα είναι ότι ή βαλκανική δεν έχει άλλο ποιήματα ισάξιο και τουτό μόνο φτάνει για να είμαστε περήφανοι γι' αυτό και να το αγαπούμε και να το προσέχουμε. 'Η κριτική έκδοση του κ. Ξανθοϋδίδη θα στερεώσει τη φήμη του και θα βοηθήσει την Εδρώπη να τον καταλάβει και να τον μεταφράσει. Μια μεταγχολική σκέψη δεν μπορεί ν' αφήσει τον άναγνωστή του 'Ερωτόκριτου αν οι Τούρκοι δεν έπαιρναν την Κρήτη και δεν έκοβαν σύρριζα τη φιλολογική κίνηση, ποιός ξέρει τί άλλα έργα θα είχαμε σήμερα έξω από τον 'Ερωτόκριτο! Και σίγουρα το γλωσσικό ζήτημα θα το είχε λυμένο από τότε το θέμα της φιλολογίας αυτής.

'Αφού έδωσε ο κ. Ξ. στην εισαγωγή του την γνώμη του για όλα τα σχετικά ζητήματα του 'Ερωτόκριτου, δημοσίευσε ξεκαθαρισμένο και κοσμιωμένο επιστημονικά το κείμενο και στο τέλος μεγάλα γλωσσικά σημειώματα, που έξηγοϋν ή έτυμολογοϋν δύσκολες λέξεις και φράσεις. Μπορεί φυσικά εδώ και και να υπάρχει κανένα λάθος, μπορεί και το ορθογραφικό του σύστημα να μην είναι όλως διόλου σωστό, αυτά όμως είναι μικρολεπτομέρειες που δε θέλω να τις εξετάσω γιατί μου φαίνεται πως έτσι βλέπουμε την αξία του καλού βιβλίου. 'Επειτα για τη συζήτηση για έτυμολογίες και άλλα γλωσσικά ζητήματα υπάρχει τόπος στα ειδικά περιοδικά. Ούτε στην ανάλυση του περιεχομένου του ποιήματος θα μπώ για 'Ελληνες άναγνώστες, που κάτι ξέρουν επιτέλους από τον 'Ερωτόκριτο, δεν είναι τοϋτο άναγκαίο· θα τον πάρουν να τον διαβάσουν, όσοι ακόμη δεν τον εδιάβασαν. Ξαναλέω μόνο πως το περιεχόμενο του 'Ερωτόκριτου είναι ελληνικό, ψάλλει τον άγνο και πιστό έρωτα, τη φιλία, την παλικαριά, τη φιλοπατρία, και πρέπει να ξαναρχίσει το διάβασμά του, πως στα παρασμένα. Τώρα πιά και το σχολείο πρέπει να διαλέξει από τον 'Ερωτόκριτο τα παιδαγωγικότερα κομμάτια (το κονταροχτύπημα), και το μάθημα της νέας ελληνικής άπόκτησε αληθινά πολύτιμο υλικό με την έκδοση του 'Ερωτόκριτου. Για τον πολύ κόσμο

χρειάζεται μια λαϊκή έκδοση, με μικρή εισαγωγή και σύντομα έξηγήματα, γιατί ή μεγάλη κριτική έκδοση δεν μπορεί να διαδοθή εύκολα. Πρέπει όμως ο κ. Ξ. να την κάμει και τη λαϊκή έκδοση, αλλιώς θα δοϋμε κανένα βιβλιοκάπηλο να κάμει καμιά έμπορική δουλειά και να χαλάσει το κείμενο.

Με την έκδοση του κ. Ξ. θ' αρχίσει νέα εποχή για τη μελέτη του 'Ερωτόκριτου και θα δοϋμε γρήγορα σχετική φιλολογική κίνηση στην Εδρώπη. 'Από τον κ. Ξ. τώρα πρέπει να περιμένουμε και των άλλων κρητικών ποιημάτων και δραμάτων της έκδοσης, γιατί δείχτηκε πως είναι ο πιο θεληματικός και ο πιο ειδικός.

B. Γ.

Λεωνίδα Χ. Ζώνη, άρχαιοφύλακος, 'Αναγραφή συγγραφοϋν και εκδόσεων (1887-1914). Ζάκυνθος 1914.

'Ακόμη φαίνεται είναι στην πατρίδα μας πολύ μακριά ή εποχή που θα καταλάβουμε πως ή επιστήμη σήμερα και ή λογοτεχνία με την τέχνη οδηγούν τα έθνη έμπρός στον πολιτισμό και δεν τ' αφήνουν ένατο χρόνια πίσω απ' άλλα, που θα πη ότι άργά ή γρήγορα θα σκαλωθούν πολιτικώς ή πνευματικώς. Και βέβαια αυτή την οδηγία δεν την κάνουν οι χασομέρηδες των καφενείων μα εκείνοι που με τη μεγάλη τους εργατικότητα και με το μυαλό τους μελετούν τα παρασμένα της φυλής ή την ιωρνή της ζωής — οικονομική, πολιτική, γεωργική κτλ., κι έτσι φωτίζουν και άνοίγουν το δρόμο που πάει μπρός.

'Ενας τέτοιος φωτιστής των παρασμένων είναι και ο κ. Ζώνης, που τριάντα χρόνια τώρα δουλεύει — με μισθόν άπάνω κάτω κλητήρα! — για να φωτίσει την ιστορία του δημοφους νησιού του. Δεν του έδωσε κανείς θάρρος, το κράτος δεν τον ξέρει, οι έφημερίδες που μας παρουσιάζουν κάθε μέρα μεγάλους άντρες, φυσικά δεν τον ξέρουν και αυτές. 'Αλλά ο Ζώνης δε χρειάστηκε την έξωτερική ήθική συνδρομή· όπως όλοι οι ισορροπημένοι και γεροί άντρες βρήκε μέσα του το θάρρος. 'Ετσι λοιπόν μέσα σε τριάντα χρόνια που δουλεύει τώρα δεν άφησε τίποτε αξέταστο του τόπου του· και τη γλώσσα και τη λογογραφία και την ιστορία και τη βιογραφία και το καθέτι το προσέχει, το κοιτάζει και το φωτίζει με το νοϋ και την ψυχή του. 'Από το 1892 κι έπειτα κατώρθησε να βγάξει ένα περιοδικό, τις «Μούσες», μόνος κατάμονος, και να σκοραίξει εκεί τους κόπους του. Στο «Φιλολογικόν και ιστορικόν λεξικόν της Ζακύνθου» που βγάξει από το 1898 και έπειτα — δεν τέλειωσε ακόμη — μελετά και μαζεύει γλωσσικά και ιστορικά υλικά. Με άλλες του μελέτες μάζεψε ένα σωρό πράματα, γράμματα του 'Ιουλίου Τυπάλδου, έγγραφα, ανέκδοτα και ειδήσεις για το Μαρτζώκη, το Ρώμα και τόσους άλλους Ζακυνθινούς. 'Ο τι περιοδικό ελληνικό βγή το ζητεί την επιστημονική του συνδρομή· και δεν τέλειωσε· ο Ζώνης ετοιμάζει να δημοσίεψει την ιστορία της Ζακύνθου κι ένα σωρό άλλες ακόμη δουλειές· αν κάθε τόπος ελληνικός είχε το Ζώνη του, θα ήταν αλλιώςικός, θα ήταν ελληνικότερος.

B. Γ.

Π. Μ. Κοιτογιάννη, Οι προστατευόμενοι. 'Αθήναι 1917, 258 σελ., 'Ανατύπωση από την 'Αθηνά, τ. 29.

Το νέο βιβλίο του κ. Π. Κοιτογιάννη εξετάζει α) την προστασία που βρήκαν οι Έλληνες χριστιανοί της Τουρκίας από το 16. αιώνα και ύστερα

ἀπὸ τὴν Εὐρώπῃ, β) τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλλήνων προξένων καὶ διεργηθέντων τῶν Δυνάμεων, γ) τὴν στάσιν τῶν τούρκων πρὸς τοὺς προστατευόμενους, καὶ δ) τὴν προσπάθειαν πού ἔκαμε ἡ πύλη ὥσπου νὰ καταργήσῃ τὴν προστασίαν. Στὸ τέλος δημοσιεῖται σ' ἕνα παρόρημα διάφορα ἔγγραφα ἑλληνικά, τουρκικά (μεταφρασμένα) καὶ γαλλικά σχετικά μὲ τὴν προστασίαν. Μαζί μὲ αὐτὰ δημοσιεύεται καὶ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Λάξαρου Κουντουριώτου καὶ μιὰ τοῦ ἐπισκόπου Ταλαντίου Νεόφυτου. Μὲ τὴ συνηθισμένη τῶν διηγηματικῆ δύναμιν καὶ τὴν ὀμαλὴ γλῶσσαν ἔγραψε ὁ κ. Κ. τὸ βιβλίον του, ὅπου μαζεύτηκε πολὺ τιμὸ ὕλικὸ ἀπὸ περιηγητῆς καὶ ἄλλες ἱστορικὲς πηγές. Θὰ προσπαθῶ μὲ λίγα λόγια νὰ πῶ στους ἀναγνώστες τοῦ Δελτίου τὶς γενικὰς γραμμὰς τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

Γιὰ νὰ συνεννοοῦνται οἱ Τούρκοι μὲ τοὺς ξένους πρέσβεις χρειάζονται διεργηθεῖς ἢ δραγονιμάνους, καὶ πρῶτοι πρῶτοι αὐτοὶ τὸ 16. αἰῶνα γιὰ νὰ ἐξασφαλισθῶν ἀπὸ τὴ συνηθισμένη τότε τουρκικὴ κερμάλα ῥιχτηκαν στὴν προστασίαν τῶν ξένων, καὶ φόρεσαν φόρεμα καὶ καλύμματα ξεχωριστά· τέτοιους διεργηθεῖς προστατευόμενους εἶχε τότε ἡ Ὀλλανδία, ἡ Γαλλία, ἡ Βενετία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἀγγλία καὶ ἄλλα μικρότερα κράτη. Σιγά σιγά διορίζονταν καὶ ἄλλοι τάχα διεργηθεῖς, μόνο κατὰ τ' ὄνομα, γιὰ νὰ δικαιολογηθῇ ἡ προστασία τῶν ξένων· ἔπειτα στὸ 18. αἰῶνα οἱ ξένοι ἔδιναν πᾶ φανερά διπλώματα προστασίας σὲ ὅσους χριστιανούς ἤθελαν, καὶ ἔτσι πολλοὶ γλίτωναν ἀπὸ τὰ χεῖρα τοῦ τούρκου χωρὶς κἀν νὰ εἶναι ὑπῆκοι ξένοι. Τοὺς πῖο πολλοὺς προστατευόμενους τοὺς εἶχε ἡ Ρωσία ὕστερα ἀπὸ τὴ συνθήκην τοῦ Κιουτσούκ—Καϊναρτζή (1774), οἱ ὅποιοι ὄχι μόνο γλίτωναν ἀπὸ τὴν ἀτέλειωτὴ ἔκτακτὴ φορολογία τῶν πασάδων κάθε τόπου ἀλλὰ βρήκαν ἔτσι εὐκαιρίαν ν' ἀρχίσουν μεγάλο ἐμπόριον μὲ τὴ Ρωσία. Μὲ τὸ ἐμπόριον αὐτὸ πλούτισαν πρῶτοι πρῶτοι οἱ Ἕλληνες, μὲ τὴ ρωσικὴ προστασίαν μπόρεσαν νὰ φυλάξουν τὰ πλοῦτη τῶν ἀπὸ τὰ τουρκικὰ χεῖρα καὶ νὰ βοηθήσουν τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὰ σχολεῖα. Καὶ τὸ πατριαρχεῖον βρήκε τότε μεγάλη ὑποστήριξιν ἀπὸ τοὺς Ρώσους, καὶ ναυτικὸ ἑλληνικὸ μὲ ρωσικὴ σημαία, πρώτη φορὰ ὕστερα ἀπὸ αἰῶνας, ἀρχίσει πάλιν ν' αὐλακῶνῃ τὴν Ἀσπρὴν καὶ τὴ Μαύρην θάλασσαν. Κοντὰ στους διεργηθεῖς διορίστηκαν τὸ 16. αἰῶνα ἀκόμη, καὶ ὕστερα συχνότερα, καὶ Ἕλληνες πρόξενοι, καὶ αὐτοὶ φυσικὰ βοηθήσαν σὲ πολλὰς περιστάσεις τοὺς δικούς μας. Ὁ κ. Κοντογιάννης σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιον μάζεψε ἕνα σωρὸ πολὺ τιμὲς οἰκογενειακῆς πληροφορίας γιὰ τοὺς προξένους τοῦτους πῶν δὲν τις βρῖσκει κανεὶς πούθενά ἄλλου εὐκόλου.

Ἡ πύλη φυσικὰ δὲν ἔβλεπε μὲ καλὸ μάτι πῶς τόσο χριστιανοὶ δὲν πλήρωναν φόρους—γιατί οἱ προστατευόμενοι γλίτωναν καὶ ἀπ' αὐτούς, καὶ ἀρχισε τὸ 18. αἰῶνα νὰ χτυπᾷ τὴν προστασίαν ὅσο μπορούσε. Τὸ 1787 κατὰ τὸ ρωσοτουρκικὸ πόλεμον βρήκε εὐκαιρίαν νὰ διώξῃ ὅλους τοὺς προξένους καὶ προστατευομένους τῆς Ρωσίας. Τὸ 1797 ἔκαμε τὸ ἴδιον γιὰ τὴ Βενετία, τὸ 1806 γιὰ τοὺς Ἄγγλους, καὶ ἔτσι μὲ κάθε εὐκαιρίαν ῥήματις τοὺς χριστιανούς. Ἡ πύλη τόσο πολὺ πειραζόταν ἀπὸ τὴν προστασίαν ὥστε ἔβαλε τὸ πατριαρχεῖον νὰ συστήσῃ νὰ μὴ ζητοῦν οἱ χριστιανοὶ νὰ γίνωνται προστατευόμενοι τῆς Εὐρώπης. Ἀκόμα ἡ πύλη ἐμπόδιζε τοὺς μικτοὺς γάμους πού γίνονταν μὲ εὐρωπαίους προξένους καὶ ἑλληνίδες, γιατί αὐτὸ μπερδεύει πολλὰς φορές τὰ πράγματα καὶ προκαλοῦσε τὴν προστασίαν.

Ἐίπαμε πῶς ἡ προστασία ἡ ρωσικὴ γέννησε τὸ ἑλληνικὸ ναυτικὸ τὸ 18. αἰῶνα, Τριὰ νησιά, ἢ Ὑδρα, οἱ Σπέτσες καὶ τὰ Ψαρά ὡφελήθησαν πῖο

πολὺ καὶ ἔκαμαν πρῶτης τάξεως ἐμπορικὸ ναυτικὸ. Ἡ πύλη γιὰ νὰ τιμωρῆσῃ τὰ νησιά ἀπὸ τὴ φιλία καὶ τὴ βοήθειαν τὴ ρωσικὴν, γιατί οἱ ναῦτες γίνονταν καὶ Ρῶσοι ἀπῆκοι, ἔκαμε ὑποσχέσεις πῶς θὰ δώσῃ προνόμια, διαν ἀφήσουν τὴ ρωσικὴ προστασίαν· οἱ νησιῶτες ὅμως δὲν ἐγελάστησαν φυσικά, γιατί ἤξεραν τί θὰ πῇ τουρκικὴ ὑπόσχεσις· μόνο μὲ τὴ ρωσικὴ σημαία καὶ βοήθειαν ἐρτίωναν τὸ ναυτικὸ πού ἔκαμεν ὕστερα τὴν Ἑλλάδα ἐλεύθερον.

Τὸ θέμα πού ἐξετάσεν ὁ κ. Κοντογιάννης εἶναι ἀπὸ τὰ πῖο σπουδαία καὶ μᾶς δείχνει ἕνα ἀπὸ τὰ πολλὰ μέσα πού βρήκε τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος γιὰ νὰ μὴν καταστραφῇ ὁλότελα ἀπὸ τοὺς τούρκους. Ἐνα ἄλλο εἶναι τὰ πρὸ νόμιμα πού πῆραν πολλὰ μέρη ἑλληνικά ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς τούρκους καὶ γιὰ αὐτὸ πρέπει νὰ εὐχηθῶμε νὰ μᾶς κάμῃ ὁ κ. Κ. μιὰ μελέτη ἐξετάζοντες τοὺς εὐρωπαίους ἱστορικοὺς καὶ περιηγητὰς, πού δὲν ἔγινε ὡς τώρα γιὰ αὐτὸ τὸ ζήτημα.

B. Γ.

Λαογραφία. Δελτίον τῆς ἑλληνικῆς λαογραφικῆς εταιρείας. Τόμος 6, τευχ. α' καὶ β'. Ἀθήναι 1917.

Ἡ «Λαογραφία» εἶναι τὸ μόνον ἑλληνικὸ ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ πού βγαίνει ὅπως τὸ θέλει ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστῆμη, μὲ τὴ βιβλιογραφία του. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον ἡ βιβλιογραφία πού ξεχωρίζει τὴ Λαογραφία ἀπὸ τὰ ἄλλα περιοδικά. Ὁ κ. Πολίτης βρήκε τὸν τρόπο νὰ κεντᾷ ἕνα σωρὸ ἀνθρώπους νὰ στέλλουν ὕλικὸ λαογραφικὸ. Πῶς τὸ κατόρθωσε αὐτὸ στὴν Ἑλλάδα; Μὲ τὴν προσοχὴν πού καταχωρίζει ὁ τι τοὺ στέλλουν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἀποστολλέτορα. Ἄλλο προτέρημα τῆς Λαογραφίας εἶναι ὅτι ὁ κ. Πολίτης μὲ τὸ θεσαυρὸν τὸ μοναδικὸν τῆς σοφίας του μπορεῖ σὲ κάθε συλλογῇ πού τοῦ στέλνουν νὰ διορθώσῃ τὸ λάθος, νὰ ἐξηγήσῃ, νὰ πῇ ἂν τὸ ὕλικὸ εἶναι ἀνέκδοτο, ἂν ἔχει ἐκδοθῇ ἀπὸ ἄλλους καὶ ποιούς, καὶ ἔτσι νὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἀναγνώστη σίγουρα στὴ σχετικὴ μελέτη.

Τὸ νέο φυλλάδιον, ὅπως ὅλα τ' ἄλλα ἔχει πλῆθος ὕλικου: παροιμίαι, νῶματα ἢ ἀπεικαστὰ (αἰνίγματα), παραμῦθια, παιγνίδια, συνθήσεις, δεσιδαίμονες, τραγούδια, τοπωνύμια ἀπὸ διάφορα μέρη ἑλληνικά. Μὲ τὸν τρόπο πού μαζεύεται τώρα τὸ ὕλικὸ αὐτὸ, ἀνοίγει νέος δρόμος γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου. Μὲ ἄλλο φῶς βλέπομε τὰ περασμένα καὶ ἄλλα συμπεράσματα βγάτομε γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορίαν. Φαίνεται πῶς μὲ ὄλες τις καταστροφὰς καὶ τοὺς ἀκρωτηριασμούς, βαστᾷ μιὰ συνέχεια στὴ ζωὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἂν ὄχι πάντα ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ, σίγουρα ὅμως ἀπὸ τὸ μεσαιῶνα. Μὰ ἡ συλλογὴ τόσο ὕλικου δὲ μᾶς βοηθεῖ μόνον νὰ καταλάβωμε τὰ περασμένα ἀλλὰ καὶ τὴ σημερινὴν μᾶς ζωὴν πού δὲν τὴ ξερομε καλά. Αὐτοῦ θὰ στηριχθῇ ἡ λογοτεχνία μας ἂν θελῇ καὶ ἔθνη νὰ εἶναι καὶ νὰ πετύχῃ καλύτερα.

Τὰ κυριώτερα περιεχόμενα τοῦ τελευταίου διπλοῦ ἀριθμοῦ τῆς Λαογραφίας εἶναι τ' ἀκόλουθα: Ὁ κ. Α. Παπαδόπουλος, συντάκτης τοῦ ἱστορικοῦ λεξικοῦ, δημοσιεύει παροιμίαι τοῦ Πόντου τὶς ὅποιες καταγράφει μὲ ἀκριβείαν γλωσσικὴν, γιατί ὁ ἴδιος εἶναι φιλόλογος καὶ Ποντικός; καὶ τὶς ἐρμηνεύει πολὺ καλά· δὲν τις ἐμάζεψε ὄλες ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ διάφορας μελέτης γλωσσικῆς ποντικῆς, πρώτη φορὰ ὅμως γίνεται τόσο μεγάλῃ συγκέντρωσις μὲ σωστὴ ἐξήγησιν καὶ μὲ τὴν ἰδιωματικὴν ἀκριβείαν. Ἔτσι ἡ συλλογὴ τοῦ κ. Παπ. καταντᾷ πρῶτης τάξεως ποντικὸν γλωσσικὸν μνημεῖον, πού εὐχαριστιέται κανεὶς νὰ βλέπῃ τὸ νοῦ καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ μακρινοῦ ἑλληνισμοῦ

ιού Πόντου. Πάιρνο ἔδω δύο παραδείγματα γιὰ νὰ κεντήσω τοὺς ἀναγνώστες νὰ πᾶνε νὰ κοιτάξουν τὴ διαλεκτικὴ συλλογὴ: *τ' ἀδέλφω τ' ἀπαδέλφωτα δέντρε χωρὶς τὰ φύλλα* = τ' ἀμόνοισα ἀδέλφια εἶναι δέντρα χωρὶς τὰ φύλλα, *τὸ ραζὶν μὲ τὸ ραζὶν κὶ ἀνταμιόν'*, ἄθρωπον μὲ τὸν ἄθρωπον ἀνταμιόται = βουλό μὲ βουλό δὲ σμίγει, ἄνθρωπος μὲ ἄνθρωπο σμίγει. — Ο κ. Ε. Κυριακίδης, συντάκτης τοῦ Ἰστορ. λεξικοῦ, δημοσιεύει τὴ λαογραφικὴ μελέτη «Θυσία ἐλάφου ἐν νεοελληνικῇ παραδόσει καὶ συναξαρίοις». Ο κ. Κυριακίδης, ὁ καθ' αὐτὸ λαογράφος, μαθητὴς τοῦ κ. Πολίτη, μίμνησε καὶ ὁ ἴδιος ἀνεκδοτο ὄλικὸ καὶ ἐξετάζει καὶ δημοσιευμένους παραλλαγὰς, καθὼς καὶ δύο συναξαρία τοῦ ἁγίου Ἀθηνογένους καὶ τοῦ ἁγίου Συμεῶν τοῦ Στυλίου, καὶ ἔφρασε μὲ πολλὴ προσοχὴ στὸ σίγουρο συμπέρασμα ὅτι οἱ σχετικὲς παραδόσεις δὲν εἶναι σημερινὸ οὔτε μεσαιωνικὸ πλάσμα ἀλλ' ἀπομεινάρια ἀπὸ ἀρχαίους μύθους καὶ ἀρχαῖες λατρεῖες. Σύμφωνα λοιπὸν μ' αὐτὲς λέγεται σὲ πολλὰ ἑλληνικὰ μέρη ὅτι σὲ παλαιότερο καιρὸ «καθ' ἑκάστον ἔτος καὶ εἰς ὀρισμένην ἑορτὴν ὁ Θεὸς ἢ ὁ ἔορταζόμενος ἅγιος ἀπέστελλε μίαν ἑλάφον, τὴν ὅποιαν ὁ πανηγυρίζωντες ἐσφαζόν καὶ ἐτρῶγον. Ἐπειδὴ ὁμως κάποιοι συνέλαβον καὶ ἐσφαζάν αὐτὴν πρὶν ἀκόμη ἀναλάβῃ ἀπὸ τὸν κόπον τοῦ δρόμου, ὠργίσθη ὁ Θεὸς ἢ ὁ ἅγιος καὶ διέκοψε πλέον τὴν ἀποστολήν. Ἐκτοτε ἄλλοῦ μὲν ἤρχισαν ἀντὶς τῆς ἐλάφου νὰ σφάζωσι ταύρους (Θράκη), ἄλλοῦ δὲ ἔπαυσεν ἐντελῶς ἡ θυσία καὶ μαζὶ μὲ αὐτὴν εἰς μερικὰ μέρη καὶ ἡ πανηγυρίς». Τὸ λάφι πού ἀναφέρεται στὶς σημερινὲς παραδόσεις ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ λαφιοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ ἡ θυσία πού γίνεται ἀκόμη στὴ Θράκη ἔχει σχέση μὲ τὴ θυσία πού ἀναφέρεται στοὺς παλαιούς μύθους γιὰ τὸν Ἀχταίωνα. Τὰ συμπεράσματα αὐτὰ βγάζει μὲ μὲ δυνατὰ ἐπιστημονικὰ ἐπιχειρήματα καὶ μὲ πολλὴν λογικὴ ὁ κ. Κυριακίδης. — Ἄλλη μελέτη ἀξιόλογη εἶναι τοῦ κ. Φ. Κουκουλέ, συντάκτη τοῦ Ἰστορ. λεξικοῦ, γιὰ τὰ κωσταινιάτα. Ο κ. Κ. δείχνει ὅτι τὰ βυζαντινὰ νομίσματα — ὅλα αὐτὰ λέγονται *κωσταινιάτα* — ὄχι μόνον σήμερον ἀλλὰ καὶ στοὺς περασμένους αἰῶνες καὶ στὸ μεσαιῶνα ἀκόμη περνοῦσαν γιὰ γιαντὰ πού γιαντρεῖον ὀρισμένους ἀρρώστους, τὸ σελήνιασμα, τὴ θερμὴ, τὴν αἰμορραγία κτλ. Ἀπὸ ἄλλες μελέτες εἶναι γνωστὸ ὅτι καὶ ὡς φυλαχτὰ χρῆσιμευαν, στοὺς σκοτεινοὺς χρόνους, πού ὁ ἄνθρωπος μὴν ξέροντας πῶς νὰ σωθῇ ἀπὸ ἓνα κακὸ ἔπεφτε χεροπόδαρα καὶ ζητοῦσε βοήθεια ἀπὸ τὴ μαγεία καὶ τὴ σκοτεινὴ φαντασία. Γιὰ τὶς ἄλλες μελέτες τῆς λαογραφίας δὲν κάνω ξεχωριστὸ λόγόν ὑστερα ἀπὸ τὰ γενικά πού εἶπα στὴν ἀρχή.

B. Γ.

Μιά ἀνακοίνωση γιὰ τὴ γλῶσσα μας.

Τὴν περασμένη ἀνοιξή, στὶς 4 Μαΐου 1917, στὴν αἴθουσα τῆς Ἑταιρείας τῶν κοινωνικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν, ὁ κ. Τριανταφυλλίδης ἀνακοίνωσε σὲ κύκλον καλεσμένων μέρος γλωσσικῆς του μελέτης μὲ θέμα «Ἡ δημοτικὴ ὡς γλῶσσα τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ἐπιστήμης» (βλ. Δελτίου σ. 40). Στὸ τέλος διατύπωσε, σὰν πόρισμα τῆς μελέτης του, τὶς ἀκόλουθες θέσεις:

«Μὲ τὴν καλλιέργεια καὶ προκοπὴ τῆς νέας γραφομένης μεγαλύνει ἡ ἀνάγκη νὰ μελετηθῇ ἡ σημερινὴ γλωσσικὴ κατάστασις καὶ ἡ συγγραφικὴ χρῆσις, ὥστε νὰ μορφωθῇ ἡ γληγορώτερα ἢ νέα γλῶσσα.

A. Ἡ γραμματικὴ διαμόρφωσις τῆς *λογοτεχνικῆς* μας γλώσσας, ὅπως

γράφεται ἀπὸ τοὺς δοκιμώτερος συγγραφεῖς, παρουσιάζει ἀρκετὰ ἱκανοποιητικὴ ἐνότητα καὶ ἐπαρκεία γιὰ τοὺς σημερινούς ὁρους τῆς λογοτεχνίας:

Στὸ τυπικὸ ἀκολουθεῖ τὴ λαϊκὴ γλῶσσα· οἱ ἐξαιρέσεις εἶναι λίγες καὶ σπάνιες. Στὴ φωνολογία δείχνει κάποια συστηματικώτερη ἀπομάκρυνσις, κυρίως στὶς λέξεις:

Τὴν προκοπὴ τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας θὰ βοηθήσῃ κατάλληλη συστηματικὴ μεταφραστικὴ ἐργασία. —

Γιὰ νὰ ὑπηρετηθοῦν ὁμοῦ πλατύτερα ὅλες οἱ πνευματικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀνάγκες ἡ λογοτεχνικὴ γλῶσσα δὲν ἐπαρκεῖ. Πρέπει νὰ λογαριασθῇ τὴ σημερινὴ πραγματικότητα καὶ νὰ προσαρμοσθῇ σ' αὐτήν, κρατώντας πάντα τὴ δημοτικὴ τῆς βάση.

Ἐξω ἀπὸ τὴ λογοτεχνικὴ χρῆσις παρουσιάζεται ἡ δημοτικὴ σὲ ἀρκετὰ σχετικῶς ἔργα, ἀκολουθώντας τὸ δρόμον πού τῆς ἔδειξε ἡ λογοτεχνία.

B. Τῆς νέας αὐτῆς γραφομένης ὁ κοινὸς τύπος ἔχει βρεθῆ. Πού καὶ πού θὰ εἶχε νὰ δεχθῇ ἡ γραμματικὴ τῆς διπλοῦς δημοτικῶν τύπων. —

Περισσότερες δυσκολίες παρουσιάζει: ὁ καθαρισμὸς ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα:

Γ. Ὡς πρὸς τὸ λεξιλόγιον, δὲ δημιουργοῦνται πιά συστηματικὰ λέξεις καθὼς ἄλλοτε. Σὲ ἀρκετὲς περιστάσεις θὰ μείνουν διπλῆς λέξεις, ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα καὶ τὴ δημοτικὴ — κάποτε μὲ διαφοροτικὴ ἀπόχρωσις στὴ σημασίαν τους.

Δ. Σχετικὰ μὲ τὴ λογοτεχνία ἡ ἐπιστῆμη θὰ παρουσιάσῃ ἀναγκαστικὰ στὴ φωνητικὴ περισσότερους δασκαλισμούς.

E. Καὶ στὸ τυπικὸ θὰ διατηρηθῇ μερικὸς λόγιος τύπος. Ἐστὶ ἡ γραμματικὴ θὰ ἔχη σὲ μερικὰς περιστάσεις τύπους διπλοῦς.

Z. Ἡ σύνταξις τῆς νέας γραφομένης δὲν ἔχει ἀκόμη διαμορφωθῆ τελειωτικὰ. Γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ, καὶ γιὰ νὰ κανονιστοῦν καὶ τ' ἄλλα γραμματικὰ ζητήματα, σύμφωνα μὲ τὶς φραστικὲς ἀνάγκες, στὴν ἐπιστῆμη ἰδίως, πρέπει νὰ γράψουν πολλοί. Τὸ ἔργον εἶναι μεγάλο καὶ ἡ γραπτὴ γλῶσσα ἐνὸς ἔθνους δὲν ὀρμιάζει μόνη τῆς.

Τὸ σκοπὸ αὐτὸ θὰ βοηθήσῃ μιὰ βιβλιοθήκη μὲ ἐπιστημονικὰ καὶ ἐκλαϊκευτικὰ ἔργα, πρωτότυπα καὶ μεταφράσεις.

H. Εἶναι πιθανὸ πῶς μὲ τὸν καιρὸ θὰ κανονιστοῦν σύμφωνα μὲ τὴ δημοτικὴ μερικὰ ἀπὸ τ' ἀναφομοίωτα γιὰ τὴν ὄρα στοιχεῖα τῆς νέας γραφομένης. —

Στὴ συζήτησις πού ἀκολούθησε μὲ τὴν προεδρίαν τοῦ κ. Κ. Τριανταφυλλοπούλου μίλησαν κοντὰ σὲ ἄλλους οἱ κ. κ. Ν. Ποριώτης καὶ Ν. Χατζιδάκης: Ὁ πρῶτος ἐπιστήριξε πῶς καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ γλῶσσα ἀνάγκη εἶναι ν' ἀκολουθῆσι πιστότερα τὴ δόκιμη λογοτεχνικὴ χρῆσις, καθὼς γράφεται σύμφωνα μὲ ὅλους τοὺς κανόνες τῆς δημοτικῆς, ἐνὸς ὁ κ. Χατζιδάκης τόνισε πῶς χρειάζεται νὰ καθιερωθοῦν συστηματικώτερα νέοι ὁροι, ἐπιστημονικοὶ καὶ τεχνικοὶ, στὴ δημοτικὴ, γιὰ νὰ κατορθώσωμε νὰ τὴ γράψωμε καθαρώτερα. Οἱ ἰδέες πού ἔδωσαν εὐκαιρία στὶς συζητήσεις αὐτὲς βρισκονται στὶς σελ. 62—69 (§§ 20—23) τοῦ σημερινοῦ Δελτίου.

Ἡ γλῶσσα μας στὴν κοινωνικὴ ζωὴ.

Καθὼς ἔγινε καὶ στὸν περασμένον τόμον (Δελτίον 5., σ. 131) ἔτσι σημειώνονται καὶ σήμερον λίγα «σημάδια τῶν καιρῶν», πού νὰ δείχνουν μέσα στὴν κα-

δημοτικὴ κοινοβιακὴ ζωὴ τὴν προκοπὴ τῆς ζωντανῆς γλώσσας, ποὺ μᾶς παρουσιάζεται ὅλο καὶ πὺ ἀφορᾷ.

Ποῖος δὲ τὸ περίμενε ἐδῶ καὶ λίγα ἀκόμη χρόνια, γὰρ διαβάξῃ στὰ φραγγοκαθαρευουσιάνικα προγράμματα τῶν κοντινότερων μας δημοτικῶν; Καὶ ὅμως στὰ τελευταία χρόνια, ὄχι μόνον τὸ πρόγραμμα τὸ βλέπομε κάποτε ἑλληνικὰ γραμμένο, ἀντὶς γαλλικά, μὰ καὶ ἡ ἐρμηνεία δίνεται στὴ ζωντανῆ γλώσσα. Νὰ κὶ ἓνα δείγμα: «...Τὸ scherzo ἀρχίζει κὶ αὐτὸ μετὰ μὲς τρομακτικὴ καταδίωξη καὶ ξεφρενιασμένη φυγῆ. Ὁ θάνατος κρυφοφυγίζει μὴν μέσα σὲ μὴν αἰθούσα χρόνῳ ἀκούομε τοὺς ἀντίλαλους νάρχωνται ἄλλοτε εὐθυμοὶ καὶ ζωηροὶ κὶ ἄλλοτε ἀργόστοροι καὶ σβησμένοι. Καὶ κοντὰ στὴν ὄμορφη καὶ γλυκεῖα μελωδία, φωνῆς βαθιῆς καὶ μουσικῆς σὲ διαδοχικὰ συγχορδίες ψιθυρίζουν κάποια ταραγμένη ψαλμωδία...»

Μὰ καὶ σὲ κάθε εἶδος προγράμματα βλέπομε τὴν δημοτικὴν γὰρ ξεθαρρυνεῖται. Ἀληθινὰ ὁ πάγος ἐσοσε καὶ οἱ συντάχτες τοὺς δὲ φοβοῦνται πὰ μὴπως γράφοντας τὴν «ἀνεπίσημη» γλώσσα ἀποτίθουν σὸ σκοπὸ τους καὶ τρομάξουν τὸν κόσμο. Νὰ ἐξοφᾶ πὺς ἀρχίζει ἡ ἀγγελία τῆς «Ἀκαδημίας τῆς γυναικείας παιδείας διὰ κυρίας καὶ δεσποινίδας» τοῦ κ. Η Κωνσταντινίδου, ποὺ μᾶς ἐξηγεῖ πὺς καὶ γιὰτὶ οὐστήθηκε:

«Κάθε στοιχαστικὸς παρατηρητὴς βλέπει ὀλοφάνερα ὅτι τὰ τελευταία δέκα χρόνια μὴ μεγάλη μεταβολὴ ἐγένετο στὴν ψυχὴ τῆς γυναικῆς στὴν Ἑλλάδα. Πρωτίτερα ἦταν ἐξαρτημένη ὀλοτετα ἀπὸ τὸν ἄντρα, πατέρα, ἢ ἀδερφὸ, καὶ τὸ μόνον ἐπάγγελμα ποὺ τῆς ἐπέτρεπε ἡ κοινωνία γ' ἀκολουθήσῃ γὰρ τὴν ἄνδρα—ἂν δὲν ἴπηχαν ἄλλα χεῖρα νὰ δουλέψουν γι' αὐτὴν—ἦταν τὴν γίνε δασκάλα, μωδιστρούα, ἢ ἐργάτρια σὲ κανένα ἐργοστάσιον. Τὴν βλέπομε τὴν γυναικα νὰ ζητᾷ περισσότερὴ θέσιν κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο, νὰ θέλῃ νὰ ὑψωθῆ ἴσα μετὰ τὸν ἄντρα καὶ νὰ διεκδικῇ ὅλα τὰ ἐπάγγελα ποὺ ἀπαιτοῦν τάξιν, προσοχήν, διανοητικὴν ἐργασία καὶ κάποια μόρφωση. Τραπέζες, ἴπουργεῖα, ταχυδρομεῖα, μεγάλα καταστήματα ἐγένεσαν ἀπὸ κορίτσια, δακτυλογράφους, γραφεῖς, τηλεφωνήτριες, ταμῖες. Τὰ γυμνάσια ἀριθμοῦν κατὰ δεκάδες τὰ γυμνασιοκόριττα καὶ ἰδιαίτερα γυμνάσια ἰδρυθῆσαν γι' αὐτὰ, γιὰτὶ διωτοῖν μάθησιν τὰ κορίττα μας, καὶ πικρὰ τρέχουν νὰ καθίσουν καὶ στὰ θρανία τοῦ Πανεπιστημίου...»

Τὴν ἴδια λιτὴ καὶ φυσικὴ γλώσσα ἀρχίζομε νὰ βλέπομε καὶ σὲ διάφορα προγράμματα ποὺ δημοσιεύονται σ' ἐφημερίδες. Οἱ ἐπιστολογράφοι ἀρχίζουν ν' ἀφήνουν γραφογίας τὰ καθαρευουσιάνικα «μανικέτια». Ἡ Ἔστια ἐξαφᾶ τὸν 26 Ἀπρ. 1916 καταχωρίζει μετὰ τὸν τίτλον «Κατόρθωμα τῶν ἑλλήνων μουσουργῶν» ἀκόλουθα:

«Ἀγαπητὴ Ἔστια». Ἀς ἐπιτραπῆ στὸν γραμματέα τῆς «Ἐνώσεως ἑλλήνων μουσουργῶν» νὰ ἐξηγήσῃ μετὰ δύο λόγια τί σκοπὸν ἔχει ἡ ἐνωσίς μας, ποὺ ἐμφανίζεται ἀῖριον γιὰ πρώτη φορὰ στὸ ἀθηναϊκὸ κοινόν. Μερικοὶ ἑλλήνες μουσουργοί, ἀποφασίσασμε... νὰ βάλωμε κατὰ μέρος κάθε διαφορὰ στὴν καλλιτεχνικὴν μᾶς ἀντίληψιν καὶ νὰ ἐργαστοῦμε ὅλοι μαζί γιὰ τὸ καλὸ τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς δημιουργίας καὶ τὴν διάδοσίν τῆς στὸ ἑλληνικὸ κοινόν. Τὸ σκοπὸν μᾶς αὐτὸν ἐλπίζομε νὰ κατορθώσωμε πρώτα ἀπ' ὅλα μετὰ τὴν κατά τὸ δυνατόν τελειότεραν ἐκτελέσων σὲ ἰδιαίτερες συναυλίαις ἑλληνικῶν ἔργων... ἀκόμη καὶ μετὰ τῆ γενικώτερη διαφώτισιν τοῦ κοινού σὲ διαλέξεις καὶ ἐορτές σχετικῆς μετὰ τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν, καθὼς καὶ μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ ἐκτέλεσιν ἔργων παλαιότερων ἑλλήνων μουσουργῶν...»

Τὴ δημοτικὴν διαβάξομε ὅλο καὶ συχνότερα σὲ ἀγγελητήρια ἀρραβῶνων καὶ γάμων: «Στεφάνος Πάργας—Ἐντυχία Κωστὴ Μπουτοῦ, ἐστεφανώθησαν στὴν Ἀλεξάνδρεια, στίς 16/29 τοῦ Ὀκτώβριου 1916.—Τὶ ὄμορφο αὐτὸ ἐστεφανώθησαν.—Μάνος Βατάλας—Σπυριδία Παπαγιωάννου, κἀντρευτήκανε, Θεσσαλονίκη, 10 τοῦ Φλεβάρου 1916» καὶ ἔτσι τόσα ἄλλα παραδείγματα. Τὸ ἴδιον ἀρχίζει νὰ γίνεται καὶ σὲ ἀγγελητήρια γιὰ κηδεῖες, ὅπου ἡ δημοτικὴ μπαίνει κὶ σὺν αὐτῆ: «Τὸ ἀγαπημένον μᾶς παιδί, τὸν Κώστα, θανόντα χθές...» ἢ: «Τὸ ἀγγελούδι μᾶς Βάσω...»

Ἀληθινὰ πρέπει νὰ δυνάτωσε ἡ ἐπισιμότητα τῆς δημοτικῆς, ὥστε στὴ στιγμὴν τοῦ πόνου νὰ σπᾷ μετὰ τοιοτρόπον ἢ παράδοσιν καὶ νὰ χάνονται τὰ τελικά ν, ποὺ ἀδίκῃ τόσο καιρὸν προσκόπησε νὰ τὰ ζωντανῆσῃ ἢ καθαρευουσιάνικα. Καὶ σ' ἓνα ἄλλο ἐπιμνημόσυνον διαβάξω (28 Ἀπρ. 1916):

«Τριγυρισμένη ἀπὸ τὴν ἀγάπην ὅσον τὴν ἐγνώρισαν μετὰ στὰ χᾶδια τοῦ καλοῦ τῆς πατέρα καὶ τὴν ἀγκαλιὰ τῆς γλυκεῖας μανούλας τῆς, ἡ ἔδολη Ἰ., δώδεκα μόλις ἐτῶν παιδιούλα, ἀνίσχυρη μπροστὰ στὴν θέλησιν ζηλότου τῆς Μοίρας, ἔκλεισε τὰ ματάκια τῆς καὶ ἀπεκομῆθη στὸν αἰώνιον ὕπνον τοῦ χαμοῦ. Στὴν τραγικὴν πάλιν τῆς βαρῆς ἀρρώστιας τῆς δὲν ἐβαρυνόμηνε γιὰ τὴν δύναμιν τοῦ Μοιραίου, ἀλλὰ μετὰ χαμόγελο στὰ χεῖλη ἐδέχθηκε τὸν θάνατον. Στὸ ταχὺ πέρασμα τῆς ζωῆς τῆς, ποὺ ἦταν σὺν φύσημα ἄπλοστον ζεφύρον, ὄλων τὰ μάτια ἕς δακρύσαν καὶ ὅλα ἐλοβικὰ ἕς προσευχηθῶν τὴν ψυχὴν τῆς καὶ ἕς εὐχηθῶν, ἐκείνοισ ποὺ εἶνε ὑψηλά, νὰ χύσῃ τὸ γλυκύτερον βάλασμον στὴν βαθιά πληγὴν ποὺ ἀνοίξε ἀσπλαγχνος ὁ Χάρως... ἀποτραβῶντας ἀπὸ τὴν ἀγάλην τοὺς τὴν ἀγαπημένην τοὺς...»

Νὰ ὅμως καὶ ἄλλο εἶδος ἀγγελίαις ἀπὸ ἐφημερίδες. Δείχνουν πόσο πὺ πρωτότυπὴ γίνεται ἡ σκέψιν καὶ πὺς ζωντανεῖται τὸ ὄψος καὶ πὺς δροσίζει ἡ φράσιν, ὅσο σβήνει ἡ γλωσσικὴ πρόληψιν καὶ γίνεται ἡ γλώσσα ἀπλοστοτερη:

«Νερὸ Χαλκοκονδύλιον, πίνετε διὰ νὰ ἔχετε ἔσοις καὶ τὰ παιδιά σας τὸ κεφάλι σας ἴσχυρον ἐναντὶς κινδύνου».

Μὰ αὐτὸ εἶνε φαινόμενον, νὰ πωλῆ τόσον εὐθηνὰ τὰ κασιμῆρια ὁ Χρυσικόπουλος:

«Ἀπὸ περιεργειαν ἐλάτε νὰ δῆτε τὰ κασιμῆριά μας κὶ ἕς μὴν ἔχετε ἀνάγκην. Χρυσικόπουλος».

«Τὸ καπέλλο. Φορεῖτε ἓνα ὄμορπον ἀγγλικὸν καπέλλο, κάμνετε ἓνα κοστοῦν εἰς τὸν καλλίτερον ῥάπτην τὸν Ἀθηναῖον, τὸ κολλάρο σας τῆς μόδας, τὸ ἱποκρίμισόν σας τῆς ὄρας καὶ ἐν τοιούτοις δὲν εἶσθε ἀκόμη τελείως ἐνδεδυμένοι, δίδει σὰς λείπει τὸ Καπέλλο, τὸ ὁποῖον διὰ νὰ εἶναι ὄμορπον, νὰ ταιριάζῃ μετὰ τὸ κοστοῦμί σας, νὰ σὰς πηγαῖν εἰς τὸ πρὸσωπον, δὲν μαρεῖτε νὰ τὸ ἀγοράσῃτε ἄλλου, παρὰ μόνον εἰς τὸ καπελλάδιον τῶν Ἀθηναῖων τοῦ Β. Κασδῶν. Λοιπὸν τὸ καπέλλο στολίζει τὸν ἄνδρα.»

«Θέλετε τὴν ὕγειαν σας;—Καλὴμέρα Κώστα! ἀπὸ ποῦ ἔρχεσαι;—Ἀπὸ τοῦ κῆρ Ἀνδρέα—Γιὰ τὸν Γιαννέτσον θὰ λές. Εἶδες γάλα, εἶδες βούτυρον, εἶδες μέλι καὶ γλαύρον;—Ναὶ μὰ δὲν ἐξέρεις καὶ τὸ ἄλλο μουσικόν, ἀπὸ τοῦ Γιαννέτσου προμηθεύονται ὅλα τὰ καλλίτερα ξενοδοχεῖα καὶ ὅλοι οἱ μεγάλοι.—Καὶ φτῆνεαι, σκεδὸν χάρισμα.—Ὅποιος θέλει λοιπὸν τὴν ὕγειαν του, νὰ πηγαῖν εἰς τοῦ κῆρ Ἀνδρέα τοῦ Γιαννέτσου, ὄδου Πραξιτέλους 5.»

Μὰ τί φθηνῆς ψάδες καὶ ὄμορφα ποῦχει ὁ Χρυσικόπουλος!»

«Ἀληθέστατον. Πολλῆς φορῆς θὰ ἐπέισθητε διὰ τὸ φθινὸν πράγμα εἶνε ὄμορπον πεταμένον. Ὁ Χρυσικόπουλος ὅμως κατάρθωσε νὰ τὰ συνδυάσῃ ὅλα: γούστο ὄμορπον, τιμὴν φθηνὴν καὶ πράγματα καλὰ. Αὐτὴ εἶνε ἡ γενικὴ γνώμη.»

«Ἐλάβαμε κατὶ πουκάμισα σήμερον χρωματιστὰ ἔκτακτα καὶ εὐθηνότατα.»

«Τὰ γνήσια καπέλλα πανομᾶ γίνονται στὸν Ἰσημερινόν, ἔχουν τὸ προτέρημα νὰ μὴ χαλᾷ τὸ σχῆμά των οὔτε ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν καὶ νὰ εἶνε πολὺ δροσερά, δύνασθε δὲ νὰ τὰ πλύνετε μόνον, διὰ νὰ εἶνε πάντα λευκά...»

«Τὸ Νουβῶντι καὶ φινὸ καπέλλο σας θὰ τὸ ἀγοράσετε εἰς τὸ καπελλάδιον τῶν Ἀθηναῖων τοῦ Β. Κασδῶν.»

«Ὅ,τι ἐκλεκτόν εἶ τι κομψόν θὰ τὸ εὑρετὲ εἰς τὴν ἐμποροπρατικὴν ἐνωσιν Ἀθηναῖων μετὰ τὰ σκερτζόζικα ἀγγλικὰ κασιμῆρια.»

«Τὸ καλὸ λάδι κάνει τὰ καλὰ φαί. Καρακώστας καὶ Γιαννακός, ὀπισθεν δημορχίας.»

Ἐνα ζήτημα σημαντικὸν εἶναι, καθὼς τονίστηκε συχνὰ στὸ Δελτίον, οἱ ὁ δ ἡ γίεις καὶ συστάσεις γιὰ τὸ λαόν, τοὺς γεωγράφους, τὸν πολὺν κόσμον νὰ γράφονται στὴ δημοτικῆ. Στὸ ζήτημα αὐτὸ εἶδαμε πὺς ἔγινε τὰ τελευταία χρόνια σημαντικὴ πρόοδος (Δελτίον δ., σ. 135, 297), ἐπινοεῖται ὅμως πὺς καὶ δὴ πᾶμε δύο βήματα πρὸς καὶ ἓνα πίσω. Κοντὰ στίς ὀδηγίαις δηλαδὴ τίς γραμμέναις ἄλλα καὶ ἀνθρωπινὰ, μᾶς παρουσιάζονται κάθε τόσο καὶ ἄλλες, ποὺ οἱ συντάχτες τοὺς πρώτα θέλουν, καθὼς φαίνεται, νὰ «διορθώσουν» τὴ γλώσσα ἐκείνων ποὺ θὰ τίς διαβάσων. Ἐτσι κυκλοφόρησαν τελευταία ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν (Ἀθῆναι 1917):

«Ὅδηγίαι περὶ τῆς ἐκ τῶν ἐνάτων διατροφῆς συσταθῆσαι ὑπὸ τοῦ ἰατροσυνοδίου πρὸς χρῆσιν τῶν ἱερέων, τῶν ἱατρῶν, τῶν ἐπιστημόνων, τῶν

δημοσίων, δημοτικών και κοινοτικών υπαλλήλων, των αξιωματικών, του δι-
δακτικού προσωπικού, των ιδιοκτητών και των διευθυντών μεγάλων κτημά-
των και βιομηχανικών καταστημάτων και εν γένει παντός εγγράμ-
ματόυ. Καθώς έξηγει ο πρόλογος: «Χάριν του κοινού συμφέροντος,
παρακαλούνται οι αναγνώσται των οδηγίων τούτων όπως φροντίσασιν περί τής
φς όλν τε ευρύτερας διαδόσεως των εν αυταίς γνώσεων. Ίδιως δύνανται να
πράξωσι τοιούτοι οι ιερείς... οι ιατροί δια του κύρους όπερ προσδίδει εις αυτούς
τό ύψος τής επιστημονικής αυτών αποστολής, τό διδακτικόν προσωπικόν έμ-
φοτέρον των φύλων δια τής αναπτύξεως του περιεχομένου εις τους μαθητάς
μετά τής έντολής όπως ανακοινώσωσιν αυτό εις τάς οικουσείας αυτών, κτλ.»

Καθώς γίνεται φανερό οι οδηγίαι αυτές προορίζονται για να τις δια-
βάσῃ και να τις καταλάβῃ ο καθένας. Φαίνεται όμως πως τῆς φανταγῆς του
γλωσσικοῦ τύπου πού γράφηκεν τήν ἔδωκε ὁ κ. Κατζιδάκις, σύμφωνα μέ τίς
γνωστέες του θεωρίες γιά τή γλώσσα τῶν αἰθουσῶν και τῶν κοινοπόλεων.
Νά πῶς ἀρχίζει τό φυλλάδιο (σ. 5): «Οδηγία περί τῆς ἐκ τῶν ἐνόντων
διατροφῆς τῶν κατοίκων. Αἱ κρίσιμοι στιγμαί, ἄς ἀτυχῶς διέρχεται ὁνόμερον
ἢ χώρα ἡμῶν, καθιστῶσιν ἐπιβαλλομένην τήν μεταβολήν πολλῶν βιωτικῶν
ὄρων. κυριώτατα δὲ τῶν τῆς διατροφῆς: Ἡ παρακώλυσις τῆς ἐξωθεν προ-
κομιδῆς δημοτικῶν καρπῶν και πρὸ παντός σίτου κατέστησεν ἀνεφικταν
τῆν παροχήν ἄρτου ἐκ καθαροῦ σιταλευῆρου, ἴσως δὲ μετ' οὐ πολὺ προβλη-
ματικῆ, ἀν μὴ τελείως ἀδύνατος, θά εἶναι ἡ παρασκευὴ τοιούτου και ἐξ ἄλ-
λων δημοτικῶν καρπῶν, ὡς κριθῆς ἢ ἀραβοσίτου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄρτος πῶς
ἡμῖν ἀποτελεῖ τήν κυρίαν τροφήν τῶν λαϊκῶν ἰδίως τάξεων, εὐνόητον εἶναι
ὅτι εἰς μεγάλας δυσχερείαι, θέλει προσκόψῃ ἡ διατροφή τῶν κατοίκων...»

Παρακάτω, σελ. 15, μαθαίνει «ἐν γένει πᾶς ἐγγράμματός» γιά νά μετα-
χειριστῶ τήν ἐπίσημη φρασεολογία, πῶς στά ὄσπρια «καταλέγονται οἱ φ-
σολογοὶ, τὰ πῖσα... οἱ κῦαμοὶ, οἱ ἐρέβινθοὶ» και πῶς στά λαχα-
νικά ἀνήκει ἡ «ἀνθοκοκράμβη (κουνουπίδι)».

Οἱ παρενθέσεις αὐτές πού, πῶς πολλοὶ φαίνονται νά φροντίζουν γιά τὸν «ἐκ-
τῶν ἐνόντων» ἐξαρχαιομό, παρὰ γιά τή διατροφή τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, και
δίπου σά γιά χάριν παραρίχθονται οἱ κοινῆς δημοτικῆς λέξεις, εἶναι ἀπὸ τὰ
πῶς χαρακτηριζόμενα σημάδια τῆς ἐπίσημης νεοελληνικῆς φρασεολογίας. Ἐποῖ,
ἀπὸ ἓνα ἄλλο ἐπίσημο φυλλάδιο, «Σχέδια ὑγειονομικῶν ἀστυνομικῶν δι-
τάξεων. Διευθύνουσι δημοσίας ὑγείας και δημοσίας ἀντιλήψεως», βγαλμένο και
αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐσωτερικῶν και τυπωμένο σὺν ἔθνικῷ τυπογρα-
φείῳ, μαθαίνομε ἀπὸ τὰ μυστικά πού κρύβουν οἱ παρενθέσεις, πῶς μετονο-
μάζει ἡ ἐπίσημη γλώσσα λέξεις γνωρίμες και κοινῆς: «Ἀρθρ. 42. «Πρὸς λειο-
τρίβησιν και κοινοποιήσιν τροφίμων... και παρασκευὴν σιροπῶν και ταρ-
χῶν (κονσερβῶν) ἐπιτρέπεται ἡ χρησιμοποίησις ἱγδρίων, παρενθεσι:
γουδιῶν». Οἱ κομπόστες τῶν ζαχαροπλαστείων, ἐξακολουθοῦν οἱ ὑγειονομικῆς
διατάξεις, πρέπει νά ἔχουν σιρόπιον λίαν πυκνὸν πρὸς παρακώλυσιν ἀναπτύ-
ξεως εὐρωτιάσεως, παρενθεσι: μούχλας.»

Παρακάτω ὁμοῦς ἡ συνέχεια παραθέτεται χωρίς καμιά πῶς ἐπεξήγησι:
«Ἀπαγορεύεται ἡ ἐπι οἰκηθῆσαι προφάσει διαφύλαξις εὐρωτιῶντων συν-
τέτηρη μῆνω ὀπωρικῶν, καρπῶν, ἢ ἄλλοιων μῆνω φῶν, ὅξυνίσαν-
τος γάλακτος, μὴ προσφῶν γλυκισμάτων και ἐν γένει οἰσῶν, ἀί ὅποια
ὑπέστησαν ἀλλοίωσιν ἐπιβλαβῆ ἢ και ἀπλῶς ἀηθῆ». Ἐπίπασις ἀμυλο-
κόνεως εἶναι τὸ πασίλειμμα με πούδρα και χρωστήρ, τῶν κωρῶν τὸ
πυέλο. Ἀδρὸν σά ρωθῆρον, εἶναι ἡ ἀγριόκουπα τῶν σκουπιδιάρηδων.
Κοντά στοὺς ἐξελληνισμοὺς αὐτοὺς καλλιεργεῖται και ἡ ὑποταχικῆ μέ με-
γάλη εὐλάβεια: νά βερικῶνται, νά τοποθετῶνται, νά τίθηται. Μόνον σὺν εἰς
-μα ὁματα σά νά γίνεται κάποια ἐξαιρέσι σὺν γ' πληθυντικῷ: δταν ἐκτίθηται.

Πρέπει νά ἔχωμε τήν ἐλπίδα πῶς θά πετύχῃ ἡ γλωσσικὴ τουλάχιστο προ-
παγάντα, πού τόσο φιλότιμα γίνεται ἀπὸ τὸ ἱατροσυνέδριον και τὴ διευθνήσι
τῆς δημοσίας ὑγείας, γιατί ὡς πρὸς τὸ πραγματικὸ μέρος τῶν ὑγειονομικῶν
αὐτῶν διατάξεων, τήν ὀσσιαστικὴ δηλαδὴ καθαριότητα στήν καθημερινὴ
ζωή, και ὄχι τὴ χιμαρικὴ καθαρότητα τῆς γλώσσας, ἔξομε δυστυχῶς
ὄλοι μας πῶς ἐξακολουθεῖ «τὸ ἀπὸ τῶν παραθῶρων και ἐξωστῶν τίνανγμα,
και ὁ καθαρισμὸς ὡς και ἡ ἐκθεσις παντός εἶδους ταπήτων, εἰδῶν κλινο-
στρωμνίας, ἐνδυμάτων», και πῶς μέ ὁμοῦο περὶ τοῦ τρόπου φυλάγονται ἀπὸ

τοὺς γαλατοκομοὺς, ζαχαροπλάστες, ξενοδοχοὺς κτλ. κτλ. και οἱ περισσότερες
ἀπὸ τίς ἄλλες ἀξίολογες διατάξεις τοῦ ἱατροσυνεδρίου σὲ γλώσσα καθαρεύουσα.

Τὸ σύστημα αὐτὸ μέ τίς παρενθέσεις δὲν εἶναι ὁμοῦς ἰδιαιτέρη ἐπιπό-
νη τῶν ὑγειονομικῶν διατάξεων. Τὸ βρῖσκει κανεὶς συχνότατα. ἀκόμη και
σὲ κείμενα γραμμένα ὀπως και νά εἶναι ἀλλά. Τελευταῖα ἐβγαλε ἡ Γεωρ-
γητικὴ ἐταιρεία κάτι οδηγίαι γιά ὄσους θέλουν νά γιατρέψουν τὰ ζῶα τους πού
ἐπαθῶν βδέλλα. Οἱ οδηγίαι ἀρχίζουν ἔτσι: «Πῶς νά θεραπεύετε τὰ ζῶα που
πάσχουν ἀπὸ διστομῖαισι (κλαπάτσων ἢ βδέλλων). Ἡ διστομῖαισι (κλαπάτσα
ἢ βδέλλα) εἶναι μία ἀπὸ τῆς ἀσθενείας πού προσένοῦν μεγάλην ζημίαν κάθε
χρόνον εις τὰ γιδοπορόβια... Τί διάβολο» δὲν μπορούσε νά λείψῃ ἐκείνη ἡ
διστομῖαισι; Μά ὄχι, πρέπει ὁ κάθε τσοπάνης νά μάθῃ στή σιάνη του—τό
αἰροστάσιον—πῶς λένε τάχα και καλύτερα τῆ βδέλλα τῶν γιδῶν του πού
ἀρρώστιασεν. Τὸ ἴδιο βλέπομε και στίς οδηγίαι πού μοίρασε σὺν τὰ παιδιά ἡ
Μαθητικὴ πολιτικτικὴ Ἀρχίσιον: «Οδηγία πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῆς ὄξείας
καταροϊκῆς ἐπιπεφυκτικῆς [τὶ τρομερὸ τέρας. θὰ συλλογισθῇ ὁ μαθητῆς πού
πὸ διαβάσει] μά ἀκολουθεῖ μία παρενθεσι:] (κ. πονόμματος). Α' Τί εἶναι
πονόμματος; ὁ πονόμματος (ἐπιστημονικῶς ὄξεια καταροϊκὴ ἐπιπεφυκτικῆς)
εἶναι κολητικὴ ἀρρώστεια τῶν ματιῶν. Ἡ αἰτία εἶναι ἓνα μικροβίον...»

Ὅλο καὶ περισσότερο διερεῶνεται στή συνείδηση τῆς κοινωγίας ἡ νέα
γλώσσα, ἡ γραφομένη δημοτικὴ, και τόσο περισσότερο καταλοβαίνου πῶς δὲν
εἶναι ἡ γλώσσα τῶν δημοτικιστῶν πού δὲν καταλαβαῖται μά ἡ καθαρεύ-
ουσα. Χαρακτηριστικὴ ἐπιβεβαίωσις δόθηκε στή Βουλῆ τὸν 1916, τῆς 31 Μαρ-
τίου. Ὁ βουλευτῆς Ἀλῆ Ντίνο βῆς παραπονέθηκε πῶς σὺν τὸν νομὸ Πρεβῆτις
δὲν προστατεύεται ἡ ἰδιοκτησία καθόλου... 24 χωριά ἔχουν ἓνα ἐνωμοτάρχη
και 3 χωροφύλακες ἀλλά ὁ κ. Πώπ δὲν μᾶς θεωρεῖ Ἕλληνας, λέγει, και δὲν
ἠθέλε νά μᾶς δοθοῦν τὰ κτήματά μας. — Ὁ κ. Πώπ ἐξηγεῖ ὅτι δὲν εἶπε ποτε
ὅτι θεωρεῖ μὴ Ἕλληνας τους Μουσουλμάνους τους ζῶντας ὑπὸ τήν αὐτὴν
σκέπη τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Εἶπον μόνον ὅτι οἱ ἴδιοι Μουσουλμάνοι,
ἴσοι κατὰ τὰ δικαιώματα ἀλλά και κατὰ τῆς ὑποχρεώσεως, ἐνδιαφέρονται δια
τῆν ἀκριβῆ ἐφαρμογὴν τῶν νόμων.— Ἀλῆ Ντίνο. Τὰ εἶπατε εἰς τήν καθα-
ρεύουσαν και δὲν σᾶς ἔνωσ. Σᾶς παρακαλῶ νά μὸν μεταφράσετε ὄσα εἶπατε
εἰς τήν δημοτικὴν. (Γέλωτες).— Πώπ. Ζητήσατε ἀπὸ τὸν ὑπουργὸν πού σᾶς
ἔδωκε τὰ κτήματα νά σᾶς εὖρη και καθήγητῆ τῆς καθαρευούσης.

Φαίνεται ὁμοῦς πῶς ἡ καθαρεύουσα ἦταν καὶ ἄλλη φορὰ ἀφορμὴ στή
Βουλῆ νά μὴν καταλόβουν τὸ ρήτορα, και μάλιστα νά τοῦ ποῦν γιαντό—
ἀκονσον, ἀκονσον—μαλλιαρό! Κι ὁ βουλευτῆς πού κατηγορηθῆκε στή Βουλῆ
μαλλιαρός—ὁ κ. Πώπ πάλι—εἶπε γιά ν' ἀπολογηθῇ: «Υπακούεται, ὅτι ἐγὼ
εἶμαι ὁ ὀλιγώτερον μαλλιαρός, και πάντοτε βεβαίως, ὄταν ὀμιλῶ τῶν ἑλλη-
νικῶν, τὴν ὀμιλῶ μετὰ τὸν τύπον τοῦ μὴ μαλλιαροῦ, ἀδιόφορον ἔν δὲν γίνω-
μαι ἀπὸ τίνα ἀντιλήπτος». Καθὼς βλέπομε, ὁ κ. βουλευτῆς ὑποστηρίζει ὅτι
μαλλιαρός θά πῆ νά μεταχειρίζεται τύπους «ἀμάλληρους», και ὄχι τέτοια
γλώσσα πού νά σὲ καταλαβαίνου.

-Κ. Κ.

Γλωσσικῆς πενιές

* Στὸ πλημμελοδικεῖο...
Ὁ πρόεδρος, βλέποντας πῶς ὁ μάρτυς δὲ λέει τίποτε, τοῦ διαβάσει ἀπὸ
τῆν κατάθεσή του: «Εἶδον τὸν κατηγορούμενον νά προτείνῃ τὸ ὄπλον και νά
πυροβολῆσῃ κατὰ τοῦ παθόντος, ὄστις ἔπεσε χαμαὶ ἐπὶ τοῦ χάνδακος». Βλέπετε πόσο διαφορετικὰ τὰ λές;— Ὁ μάρτυς. «Ἐγὼ τὰ εἶπα αὐτὰ;»

«Ἐν Σπέτσει τῆ 1/8/16. Ἀξιότιμὲ κ. Ἴ. — Θεορῶ ἐκ τῶν προτέρων
μου ὄπως ἐκφράσῃ πρὸς ὑμᾶς τῆς ἀσκέπτος μου χαρᾶς και ἀπειρους μου
εὐχαριστίας, και σᾶς εὐχαριστῶ δια τήν εὐγενῆ φροντίδα σας εἰς ἐμὲ τὸν πι-
στον σας ἠπηρετῆν και πάλιν σᾶς εὐχαριστῶ χιλιάκις και κατὰ διαταγὴν σας
ἔσωσθει» δύο ἐπιστολάς εἰς τους Γονεῖς μου εἰς Σμύρνην: ἐλλίξω νά ἔχω
μίαν ἀπάντησιν μέ τῆν φροντίδα σας. Σᾶς χαιρετῶ κτλ.»

«Ἀξιότιμη Κυρία Κ. Λαμβάνου τήν τιμὴν νά ἀναφέρῃ ὅτι χάριν τῆν
Εὐγενῆ και φιλανθρωπίν ὑμῶν αἰσθήματα ποσέχομαι τήν ἡμέραν ταύτην
μετὰ Θεομορίας παρακλήσεως νά προσπέσω εἰς τους πόδας ὑμῶν ἵνα δε-
ψητε εἰς ἐμὲ χεῖραν χρηματικῆς βοήθειας ἵνα ἐξοικονομήσω τὰ πρὸς τὸ ζῆν»

μου απόλυτως αναγκαία και να διέλθω τας άγιαις ταύταις ημέραις χάριν τής αναστάσεως τού Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού. Εύχομαι ίνα ο ο ύμνος διαφυλάττη ύμιάς πάντοτε ύγυείς και να χιλιαπλασιάζη και την περιουσίαν σας Διατελώ μεθ ύπερβαλούσης τιμής και ύπολήψεως.

Ε. ΔΙΑΦΟΡΑ

Ο Έκπαιδευτικός Όμιλος τιμήθηκε με τó Ζάππειο βραβείο από τó Σύλλογο γιά τήν έντιχυση τών έλληνικών σπουδών στο Παρίσι.

Νέες εκδόσεις τού Όμιλου.

Από τó καλοκαίρι τού 1916 βγήκαν : Στη σειρά τής Διαφοριστικής μας βιβλιοθήκης ή διορφή μελέτη τού Α. Thuib, Οι Νεοέλληνες και ή καταγωγή τους, μετάφρ. Φ. Δραγούμη, που δημοσιεύτηκε και στόν τελευταίο τόμο τού Δελτίου.—Στη σειρά τής Παιδικής βιβλιοθήκης: Το πορτίες τού παλιού καιρού. Περσεάς, Περσεφόνη, γιά μικρά παιδιά, διασκευασμένη από τ' άγγλικά από τήν κ. Α. Ζαρίφη.

Νέα βιβλία.

Έξαρχοπούλου Ν., Σωματική και ψυχική εξέλιξις τού ανθρώπου. 1916, 20 σελ. Απόσπασμα από τήν Έπετηρίδα τού Πανεπιστήμιου, 1915-1916.

Τζαρτζάνου Άχ., Όδηγία πρòς μεθοδικήν διδασκαλίαν τών έν τοίς έλληνικοίς σχολείοις και γυμναείοις διδασκομένων μαθημάτων. Μέρος α', τεχ. β'. Άρχαία έλληνικά, γλωσσική και πραγματική έπεξεργασία. (Κ ο λ λ ά ρ ο ς) 1917, 328 σελ.

Διοσκορίδου Χ., Μελέτη περί τού συστήματος τής διδασκαλίας τού διέποντος τήν καθ' ήμιάς μέσην εκπαίδευσιν. 1916, 123 σελ.

Κουρτίδου Άρ. και Τσιλήθρα Η., Ό σύμβουλος τού διδασκάλου. Η οικία και ή αύλη ως συμβιωτικοί κοινότητες, κατά τó νέον αναλυτικόν πρόγραμμα τών φυσιογνωστικών μαθημάτων. 1916, 132. Δρ. Ξ. (Κ ο λ λ ά ρ ο ς).

Μαθητική πολικλινική Αθηνών, έτος 1916. Ύπουργείον τών εκκλησιαστικών και τής δημοσίας εκπαίδεύσεως, γραφείον τής σχολικής υγιεινής. 1917, 32 σελ.

Σταϊκου Άθ., δημοδιδασκάλου, δήμος Τρικκαίων, χάρτης σχεδιασθείς ύπό, σέ κλίμακα 1 : 40000.

Κας Δραγούμη Ι., Τρία παιδιά, Παιδική βιβλιοθήκη Άγκύρας [1916] 187 σελ.

Μπέροντ Φρ., Ό μικρός λόρδος, μτφρ. Κας Ε. Β., [1916:], 219 σελ. (Άγκυρα).

Έλατον Νόντα, Άντρέας Λάρας. Βιβλιοθ. «Νέα γενεά» άρ. 8. Έκδ. «Άκρόπολεως» 1916, 149 σελ.

Περγαλίτη Γ., Οι 150 παιδαγωγικοί μύθοι, Αίσώπου, ξένοι, πρωτότυποι, (Άγκυρα) [1916].

Καραβία Άχ., Μέρος Α' Σχολικά ποιήματα. Μέρ. Β', Τσιβίτ, δράμα. [1916:] 93 σελ. (Άγκυρα).

Δεναντιύ Κας, Δύο ήρωικοί φίλοι, παράφρ. Α. Κουρτίδου 1917, 208 σελ. Δρ. 3 (Κ ο λ λ ά ρ ο ς).

Παπαδοπούλου Άρσ., Κας, Η Φωτεινή, Ό μαγευμένος εργαλειός, Η καλή νεράιδα. 1917, 48 σελ. Δρ. 0.50 (Κ ο λ λ ά ρ ο ς).

Φωκά Μ., Κας Έκλεκτά παιδικά διηγήματα. 66 σελ. Δρ. 1. (Δικαίος).

Πανσανίου, Έλλάδος περιήγησις, Βιβλ. α' Άτυικά μετά είσαγωγής περί τού Πανσανίου και τού έργου αυτού και περιλήψεων τών κεφαλαίων, έπιμελεία Ν Νικολαΐδου, 1917, 96 σελ. Δρ. 1.60. (Δικαίος).

Μπαξά Ν., Χάρτης τής ασιατικής Τουρκίας, κλίμαξ 1 : 2500000 (Κ ο λ λ ά ρ ο ς).

Κ. Φλώρη, Ό Ψυχάρης και τó έργο του. Έκδοση τής δημοτικιστικής ομάδας, άρ. 1. Κάριο 1916, 31 σελ.

Γιά τή γλώσσα μας. Έκδ. τής δημοτ. ομάδας άρ. 2. Κάριο 1917, 39 σ. Κακροϊδή, Καιναι λέξεις και άήθεις σημασίαι. 1916, 28 σελ. Απόσπασμα από τήν Έπετηρίδα τού Πανεπιστημίου 1915-1916.

Κανονισμός συντάξεως τού νεοελληνικού λεξικού. Ίστορικόν λεξικόν τής έλληνικής γλώσσης. Παράρτημα τού Δελτίου τού Ύπουργείου τών Εκκλησιαστικών και τής δημοσίας εκπαίδεύσεως. 1916, 28 σελ.

Σ. Κ. Σακελλαροπούλου, Συνοπτική Ιστορία τών λατινικών γραμμάτων, τεύχ. α', 1915, 166 σελ., β', σ. 167-254.

Δραγούμη Στ., Είς Ησυχίου λέξεις. Απόσπασμα από τήν Άθηνά 28 (1917) 307-316.

Σπιά Α., Περί τού εξέλληνισμού ξενοφώνων πληθυσμών. 1917, 34 σελ. Απόσπασμα από τόν τόμ. 13. τής Έπετηρίδας τού Παρισιακού.

Ν. Γ. Πολίτου, Τοπωνυμικά, 1915, 91 σελ.

Άι. Σάρου Κας, Τó κάστρον τής Χίου. 1916, 159 σελ. Έκθεσις τού κατά τó έτος 1916 τελεσθέντος γλωσσικού διαγωνισμού τής έν Άθήναις Γλωσσικής Έταιρείας. 1917, 16 σελ. [Εισηγητής Φ. Κουκουλέ]. Απόσπασμα από τήν Άθηνά.

Μπούτουρα Ά., Περί τής γενέσεως και εκτάσεως τού το(τς) φθόγγου έν τή έλλ. γλώσσρ. 1917, 18 σελ. 4°. Απόσπασμα από τήν Άγωγή, τ. 1.

Βλαχογιάννη Γ., Ό γάλλο; συνταγματάρχης Φαβιέρου έσωσε τήν Άκρόπολη. 1917, σελ. Απόσπασμα από τó Προσπάσια. Βλαχογιάννη Γ., Τα πρώτα ταχυδρομεία, 1917.

Μπαλάνου Δ., Η μεγάλη εβδομάς και τó Πάσχα. 1917, 80 σελ. (Σιδέρης). Σύλλογος ωφελίμων βιβλίων. Δρ. 0.75.

Σωτηρίου Γ., Η άγια Σοφία. Ιστορία και τέχνη. 1917, 142 σελ. (Σιδέρης). Σύλλ. ωφελίμων βιβλίων. Δρ. 1.

Άριστοφάνου Θεοδοφοριάδου, μεταφρ. και διαικευή Η. Δημητράκοπούλου, 61 σελ. (Άγκυρα). Δερ. άρ. 1.75.

Άστειρίου Α., Τα έλληνοσερβικά σύνορα, με ένα χάρτη, 76 σ. (Άγκυρα). Άδάμ Ι. Κας, Έλληνις, μεταφρ. Η. Οικονομοπούλου. 140 σελ. (Άγκυρα). Δερ. άρ. 1.70.

Νεφβάνα Η., Η ζωή τού δρόμου. 188 σελ. (Άγκυρα). Δερ. άρ. 2.25.

Αθήη και άβλεπίες.

Στόν τελευταίο αριθμό τού Δελτίου (τόμ. 5, άρ. 3-4) ξέφυγαν μερικά λάθη, που είναι ανάγκη να σημειωθούν εδώ.

1) Στη βιβλιοκρισία γιά τά Σογέτα τού Α. Σοφιστή, σ. 314, στόν 4. στίχο τού αναδημοσιευμένου σονέτου, αντί «τά φίλτρα τής ψυχής» πρέπει να διαβαστή «τά φίλτρα τής φυλής».

2) Στη μελέτη τού Α. Thuib, Οι Νεοέλληνες και ή καταγωγή τους, σ. 165-193, σημείωσε τ' ακόλουθα :

σελ. 177 στ. 2	να διαβαστή	«γιάντο»	άντι «ι αυτό»
> 179 σμ. 27		«γλώσσα ρομανική»	άντι «ρουμανική»
> 182 στ. 3 αποκάτω		«μόνο εκείνα τά άτομα»	άντι «όνόματα»
> 184 > 2		«δέ θα είχες καμιά»	άντι «είναι» «είναι κατοικημένα»
> 189 > 2			άντι «κατοικημένη»
> 189 > 7		«να σχηματίσωμε»	άντι «ξαναρχίσωμε»
> 191 > 2		«την έριστική ιδιοσυγκρασία»	άντι «έρωτική»

Στό άρθρο τού κ. Φ. Δραγούμη, Οι ιδέες τού Chamberlain γιά τó μεσαιωνικό και νέον έλληνισμό, σημείωσε :

σελ. 206 τίτλος, να διαβαστή «νεοελληνικών έλληνισμό» αντί «νέο έλληνισμό»

σελ. 206 στ. 3 να προστεθή «έκλεισε τή μελέτη του»

> 207 στ. 27 » διαβαστή «γιά να σχηματιστουν... γιά να φτάσουν» αντί «σηματίση... φτάση»

σελ. 209	στ. 12	ἀποκάτω νὰ διαβασθῆ	καὶ τὰ παλαιότερα» ἀντὶ «ο
» 211	» 19	»	παλαιότερο»
» 218	» 3	»	«πὸ ταιριασμένα» ἀντὶ «πε-
» 218	» 13	» προστεθῆ	ριωρισμένα»
		» διαβασθῆ	«πνευματικὰ προτεροῦματα»
		»	«παραδεχθῆ τὴν πάρα πάνω ἀπο-
		»	ψη» ἀντὶ «παρὰ πάνω τὴν ἀποψη»

Ἔγιναν ἀκόμη στό σημερινό 6. τόμο τ' ἀκόλουθα λάθη :

σελ. 37,	στ. 34,	ἀντὶ 1914',	διάβαζε : 1914'.
» 66,	στ. 8	ὑποσ., ἀντὶ 5.19	διάβαζε : 5.219.
» 67,	στ. 6,	ἀντὶ § 22,	διάβαζε : § 22α.
» 73,	στ. 6	ὑποσ., ἀντὶ νὰ καταλάβω	διάβαζε : νὰ καταλάβῃ.
» 216,	στ. 5	ἀντὶ Ε. Κυριακίδης	διάβαζε : Σ. Κυριακίδης.

Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῆ πὼς ἔγινε κάποιον λάθος στὴν ἀρίθμηση τῶν σελίδων. Ἔτσι ἔπειτα ἀπὸ τὴ σελ. 144, στὸ 10. τυπογραφικὸ ἀντὶ ν' ἀριθμῆθῆ 145-160, ἀρχίζει πάλι ἀπὸ τὴ σελ. 137-152.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 6. ΤΟΜΟΥ

	σελίδα
Νίκη.....	1-5
A. Μελέτες.	
Κ. Παλαμᾶ. Πὼς τραγουδοῦμε τὸ θάνατον τῆς κόρης.....	6-32
Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἡ γλῶσσα μας στὰ χρόνια 1914-1916	33-120
Α. Δελμούζου, Οἱ κλασικοὶ σὲ μετάφραση.....	121-182
B. Ἀρθρα.	
Α. Φουτρίδη, Τὸ φαινόμενον τοῦ Ἡσιόδου στὸν «Ἀσκραίον» τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ.....	186-193
Ἄδασ Μ. Λογοθέτη, Ἡ ἑλλην. μουσικὴ καὶ ἡ θέση τῆς στὸ σχολεῖον	194-198
Γ. Μεταφράσεις.	
Πάρολας Λομπρόζο, Γιά τὴν ψυχολογίαν τῶν φτωχῶν παιδιῶν	199-203
Δ. Ἐπιθεώρηση.	
Γλῶσσα. Η. Fernot, Grammaire de Grec Moderne (M.T.), 204.	
Λογοτεχνία. Κ. Χατζοπούλου, Τάσω, στὸ σκοτάδι (Α.Π.), 207· Μπε-	
νέλλη, Ὁ δειπνὸς μὲ τὰ σκώμματα μετρο. Ν. Ποριώτη (Α.Π.), 209.	
Διάφορα. Ν. Πολίτου, Γνωστοὶ ποιητὰὶ δημοτικῶν ἀσμάτων (Σ.Κ.),	
210· Στ. Ξανθοῦδίδου, Β. Κορνάρου Ἐρωτικὸς (Β.Γ.), 210· Α. Ζώη, Ἀνα-	
γραφή συγγραμμῶν καὶ ἐκδόσεων (Β.Γ.), 213· Π. Κορτογιάννη, Οἱ προστα-	
τεύομενοι (Β.Γ.), 213· Λαογραφία τ. 5, τεύχ. α-β (Β.Γ.), 215· Μία ἀνεκτί-	
νωση γιά τὴ γλῶσσα μας (M.T.), 216· Ἡ γλῶσσα μας στὴν κοινωνικὴ ζωὴ	
(Κ.Κ.) 217. Γλωσσικὲς πενιῆς 221.	
E. Διδφορα.	222-224

Ἄρχισε νὰ τυπώνεται τὸ Νοέμβριον 1917. Κυκλοφόρησε στὶς 5 Ἰουλίον 1918.

Στέλνεται μόνο στοὺς παλιούς συνδρομητὰς πὸς ἔχουν πληρωμένη τὴ συνδρομὴ τους γιά τὸν 5. τόμον τοῦ Δελτίου (1915).